

ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

ROMANOSLAVICA

XIII

BUCUREȘTI 1966

ROMANOSLAVICA
XIII

ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

ROMANOSLAVICA

XIII

BUCUREȘTI – 1966

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. Emil Părovici (redactor responsabil); acad. *P. Constantinescu-Iași*;
acad. *Al. Rosetti*; *I. C. Chișimia*; *G. Mihăilă*; *M. Novicov*; *P. P. Panaitescu*;
I. Pătruș; *Șt. Ștefănescu*; *C. N. Velichi*; *Al. Vianu*; *E. Vrabie*;
Dan Zamfirescu (secretar științific de redacție)

**Adresa redacției: Str. Pitar Moș, 7—13
Raionul 30 Decembrie, București
Telefon: 11.22.41**

I. MOȘTENIREA ȘTIINȚIFICĂ A LUI IOAN BOGDAN

SESIUNEA FESTIVĂ « IOAN BOGDAN ȘI ISTORIA CULTURII ROMÂNEȘTI »

(București — Brașov, 8—10 decembrie 1964)

La 25 iulie 1964 s-au implinit o sută de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan, unul din cei mai străluciți reprezentanți ai istoriografiei și filologiei românești, savant de reputație internațională, ale cărui lucrări și ediții de texte (cronici și documente) continuă să se afle și astăzi în atenția specialiștilor români și străini. Titular al primei catedre de filologie slavă din învățământul nostru superior, Ioan Bogdan este în același timp creatorul unei noi ramuri în cadrul slavisticii și al romanisticii — *filologia slavo-română*, schițată în lucrările lui B. P. Hasdeu și ale altor predecesori și contemporani ai săi, români și străini. Întemeietor al școlii românești de slavistică, Ioan Bogdan a trasat direcțiile principale de cercetare și a fixat obiectivele de bază pentru o activitate științifică multilaterală în acest domeniu, desfășurată astăzi de o pleiadă de cercetători, în frunte cu academicienii Emil Petrovici, Petre Constantinescu-Iași și Alexandru Rosetti.

Organizați din 1956 în cadrul Asociației Slaviștilor din Republica Socialistă România, filologii și istoricii români care se ocupă de studiile slave și slavo-române continuă, în condiții superioare și călăuziți de concepția materialist-dialectică, opera începută cu aproape opt decenii în urmă de Ioan Bogdan. Ei cinstesc într-însul nu numai pe fondatorul slavisticii românești ca știință, ci și pe întiul savant român care s-a impus, la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, între maeștrii recunoscuți ai slavisticii europene.

Necesitatea reconsiderării operei lui Ioan Bogdan a fost subliniată în repetate rânduri. Într-un articol din « Lupta de clasă » din 1962 se atrăgea atenția asupra urgenței cu care trebuie urmărită « valorificarea de pe poziții marxist-leniniste a moștenirii științifice în domeniul istoriei, publicind studii despre opera lui A. D. Xenopol, N. Iorga, I. Bogdan, C. Giurescu și a altor reprezentanți de frunte ai vechii istoriografii, scoțind la iveală atât meritele, cât și limitele și concepțiile eronate ale acestora »¹. În ceea ce-l privește pe Ioan Bogdan, citeva articole apărute în ultimii ani au făcut începutul acestei acțiuni de reconsiderare, ocupându-se de opera de slavist, filolog și istoric și,

---

¹ I. Răduțiu și D. Hurezeanu, *Prezență mai eficientă pe tărîmul științei istorice, « Lupta de clasă », 1962, nr. 8, p. 58.*

în genere, de personalitatea lui științifică, de elementele progresiste din opera sa, de activitatea didactică, precum și de întinsele lui relații științifice cu slaviiști de peste hotare: ruși, poloni, cehi, bulgari, sirbi, croați, sloveni și alții.

Preocuparea de a studia opera înaintașilor constituie unul din punctele esențiale ale programului de activitate al Asociației Slaviiștilor, după cum s-a subliniat, de altfel, în articolul *Slavistica românească după 1944 și sarcinile ei actuale*, apărut în Rsl, IV, 1960: « Succesele viitoare ale slavisticii românești depind într-o bună măsură de studierea și valorificarea moștenirii noastre științifice... E necesar să se studieze în profunzime istoria slavisticii românești, să se reediteze și comenteze unele din lucrările clasice ale filologilor noștri slaviiști » (p. 31).

Centenarul nașterii lui Ioan Bogdan a constituit un prilej din cele mai potrivite pentru realizarea acestor deziderate începînd cu însuși fondatorul slavisticii românești. Asociația Slaviiștilor a luat inițiativa organizării, în zilele de 8—10 decembrie 1964, a unei sesiuni festive, concepută ca o contribuție științifică colectivă la reconsiderarea operei și personalității lui Ioan Bogdan și la dezbaterăa unor probleme de istoria culturii românești, care au fost enunțate sau abordate de Ioan Bogdan, ca și de unii din înaintașii lui.

Organizată sub auspiciile și cu sprijinul direct al Ministerului Învățămîntului, forul tutelar al Asociației Slaviiștilor, aniversarea nașterii marelui savant român a fost investită cu înalta aprobare a Consiliului de Miniștri. La această sărbătoare nu numai a slavisticii, ci și a științei românești în genere, au fost invitați și au participat oaspeți de peste hotare: prof. Djorđe Spasojević Radojičić de la Facultatea de filozofie din Novi-Sad, membru al Academiei Sîrbe de Științe și Arte, prof. Stoiko Stoikov, decanul Facultății de filologie din Sofia, prof. Nullo Minissi, directorul Institutului de filologie slavă de la Istituto Orientale din Neapole, secretar general al Asociației slaviiștilor italieni, dr. František Vaclav Mareš de la Institutul de limbi și literaturi al Academiei Cehoslovace de Științe (Praga), lector Stanisław Gogolewski de la Universitatea din Łódź (R. P. Polonă) și lector V. Kolundžija de la Universitatea din Belgrad.

Sesiunea a fost salutăată prin scrisori de către prof. D. S. Lihaciov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., prof. S. B. Bernstein și dr. N. I. Tolstoi (U.R.S.S.), de acad. Tadeusz Lehr-Splawiński (R. P. Polonă), de prof. J. Kurz (R. S. Cehoslovacă), de prof. K. Mircev, membru-coresp. al Academiei Bulgare de Științe, și prof. B. St. Anghelov (R. P. Bulgaria), de prof. V. Ștefanić (R. S. F. Iugoslavia), de prof. André Vaillant, membru al Institutului Franței, și prof. Roger Bernard (Franța).

Iată, de pildă, ce scria prof. dr. S. B. Bernstein, șeful catedrei de limbi slave de la Universitatea din Moscova, unul din cei mai buni cunoscători din străinătate ai operei lui Ioan Bogdan:

« Bogdan nu a fost numai un mare slavist român. El a fost primul slavist român de talie europeană. Eu prețuiesc foarte mult toate lucrările acestui remarcabil slavist. Publicațiile sale de texte vechi pot servi drept exemplu și editorilor actuali ai textelor slave.

Exprim salutul meu tuturor participanților la sesiune și doresc succes Asociației Slaviiștilor ».

Sesiunea științifică festivă « Ioan Bogdan și istoria culturii românești » a fost deschisă, într-un cadru solemn, la 8 decembrie 1964, orele 9,30, în sala

de ședințe a Muzeului de istorie a orașului București. În prezidiu au luat loc academicienii, reprezentanții ai Universității din București, oaspeți străini, precum și fiica lui Ioan Bogdan, Viorica Bogdan-Tulbure.

Președintele Asociației Slaviștilor, acad. Emil Petrovici, a deschis ședința festivă, salutând prezența oaspeților străini și menționând mesajele primite în scris de peste hotare. Domnia-sa a evocat personalitatea multilaterală a lui Ioan Bogdan, definind locul lui în știința românească.

A luat cuvântul apoi acad. prof. Djorđe Spasojević Radojičić, care în numele Academiei Sîrbe de Științe și Arte, al cărei membru corespondent a fost Ioan Bogdan, și în numele slaviștilor iugoslavi a rostit următorul cuvânt de salut:

« Permiteți-mi să omagiez pe remarcabilul erudit Ioan Bogdan, a cărui memorie ne-a reunit aici. Aș vrea în câteva cuvinte să evidențiez meritele lui Ioan Bogdan pentru știința sîrbă. Dorința mea este ușor de înțeles, căci Ioan Bogdan a fost membru-corespondent al Academiei Sîrbe de științe, iar eu mă aflu aici ca reprezentant al acestei academii.

Ioan Bogdan a publicat două vechi anale sîrbești, care sînt importante pentru istoriografia medievală sîrbă. Analele care fac parte din două sbornice de proveniență românească nu sînt suficient cunoscute de sîrbi, căci Ljubomir Stojanović n-a inclus în culegerea sa de vechi genealogii și anale sîrbești, editată de Academia Sîrbă în 1927, decît unul din textele tipărite de Ioan Bogdan (1891), deși a doua publicație, Letopisețul lui Azarie, apăruse în 1909. Ioan Bogdan a scris, de asemenea, un articol privind legenda sîrbească despre împăratul Traian (1893) și a publicat traducerea slavă a Cronicii bizantine a lui Constantin Manasses (ediție postumă, 1922). E adevărat că această traducere e scrisă în slavona mediu-bulgară, dar textul sîrbesc se bazează pe ea. Din nefericire, acest text sîrbesc n-a fost publicat.

N-am menționat aici decît lucrările lui Bogdan care au raporturi directe cu știința sîrbă, dar nu trebuie să uităm că toate celelalte lucrări științifice ale lui Bogdan sînt foarte importante pentru sîrbi, căci trecutul popoarelor sud-est europene nu poate fi înțeles decît ca un ansamblu».

În numele filologilor bulgari a vorbit apoi prof. Stoiko Stoikov, care a spus:

« În numele slaviștilor din Bulgaria, care activează în două centre ale științei bulgare — Universitatea « Kliment Ohridski » din Sofia și Academia Bulgară de Științe, și în mod deosebit în numele profesorilor de la Facultatea de filologie și al cercetătorilor de la Institutul de limba bulgară, aduc cele mai calde urări tovarășilor și prietenilor noștri scumpi din România, slaviștilor români reuniți la sesiunea festivă « Ioan Bogdan și istoria culturii românești ».

Activitatea plină de succese din ultimele două decenii a slaviștilor români a deschis noi pagini în istoria culturală a poporului român, ajutînd să se pună într-un mod nou o seamă de probleme importante de limbă, literatură și istorie și să fie rezolvate just.

Întreaga dezvoltare istorică a poporului român este strîns legată de istoria popoarelor slave vecine lui. Cultura și limba română nu numai că au primit diferite și complexe influențe din partea limbilor și popoarelor slave vecine, dar au exercitat, la rîndul lor, o puternică influență asupra acestora, deoarece schimburile culturale dintre popoarele care trăiesc în condiții social-economice identice sau asemănătoare sînt totdeauna reciproce.

Nu este de loc întâmplător faptul că sărbătorirea solemnă a centenarului cunoscutului învățat român Ioan Bogdan, întemeietorul slavisticii românești, se desfășoară pe o bază mai largă, legându-se de studiul istoriei culturii românești. Punerea în lumină a legăturilor complexe și reciproce dintre poporul român și popoarele slave vecine constituie o sarcină importantă, de care se ocupă cu succes colectivul numeros și bine pregătit al slaviștilor români.

Această sesiune științifică nu numai că va face bilanțul realizărilor de pînă acum în domeniul cercetării istoriei culturii românești, ci va fi și un imbold pentru munca plină de succese în viitor. Noi, slaviștii bulgari, dorim sincer slaviștilor români noi succese în activitatea lor».

În continuare, a luat cuvîntul dr. Fr. V. Mareș:

« Consider că este o cinste pentru mine — a spus D-sa — să salut sesiunea de față în numele slavisticii cehoslovace. Ne este dobrotuc tuturor faptul că slavistica științifică a început cu lucrările lui Josef Dobrovskij și că din epoca lui s-a format în țara noastră tradiția slavistică. Dumneavoastră știți mai bine decît mine că legăturile în domeniul slavisticii și al relațiilor științifice dintre România și Cehoslovacia nu sînt un fapt de ieri; ele, de asemenea, își au o largă tradiție.

Dați-mi voie să vă exprim gratitudinea mea pentru invitația ce mi-ați făcut-o de a participa la sesiune. Căci însăși venirea în încîntătoarea și ospitaliera dumneavoastră capitală a fost pentru mine un eveniment; pretutindeni, pe drum, frumusețile țării și mai ales frumusețea oamenilor, a inimilor salută pe orice oaspete. Și dacă, în această sală, noi vorbim în limbi diferite, fie ca să reușim cu atît mai bine să întărim unitatea aspirațiilor către o adevărată muncă științifică, unitatea năzuințelor nobile spre o sinceră și rodnică colaborare științifică internațională !»

Întrucît academicianul Tadeusz Lehr-Spławiński, care-și exprimase dorința de a revedea, după decenii, România, a fost reținut în ultimul timp de boala care l-a răpit după aceea slavisticii mondiale, salutul slaviștilor polonezi a fost rostit, în limba română, de lect. Stanisław Gogolewski:

« Ca lector de limba polonă în România, îmi revine deosebit de plăcuta misiune de a aduce salutul slaviștilor polonezi la această frumoasă sesiune festivă, care omagiază memoria și activitatea științifică a lui Ioan Bogdan.

Ioan Bogdan este — considerăm noi — nu numai întîiul mare slavist în știința românească, dar și un savant al cărui nume a trecut granițele țării și a cărui activitate a făcut cinste slavisticii românești. Contribuțiile lui științifice au fost apreciate și citate cu elogii de slaviștii străini. Se știe că Ioan Bogdan a făcut fructuoase cercetări în arhivele rusești și poloneze, urmate de lucrări fundamentale, și a avut strînse legături de amicitie și colaborare științifică cu marii slaviști ai timpului: ruși, polonezi, sîrbi, croați, bulgari etc.

El a pus baze temeinice slavisticii românești, a creat un curent și o școală slavistică, care au continuat să dea roade, și se poate spune că memoria lui Ioan Bogdan este omagiată, de fapt, de însăși rezultatele științifice obținute în zilele noastre în România».

Mulțumind pentru caldele cuvinte de salut ale reprezentanților slaviștilor de peste hotare, acad. Emil Petrovici a remarcat faptul că atît prezența lor

Ioan Bogdan

Colecția Lucia Bogdan. Vălenii de Munte

la sărbătorirea centenarului, cât și ecoul pe care inițiativa acestei manifestări l-a avut în țările cu vechi tradiții în domeniul slavistici sînt o dovadă că numele și opera lui Ioan Bogdan continuă să fie prezente în slavistica internațională. Sesiunea noastră dobindește astfel valoarea unui simbol al acelei largi colaborări și prețuiri reciproce, în atmosfera căreia s-a desfășurat, atât de fructuos, activitatea științifică a lui Ioan Bogdan. Ea este și o expresie a spiritului în care se desfășoară astăzi, pe linia unei frumoase tradiții, activitatea științifică a slaviștilor români.

Lucrările sesiunii au continuat prin prezentarea următoarelor comunicări: acad. Petre Constantinescu-Îași și C. N. Velichi, *Ioan Bogdan — istoric*; acad. Dj. Sp. Radojičić, «*Bulgarbanitoblahos*» și «*serbalbanitobulgaroblahos*» — două caracteristici etnice ale sud-estului european în sec. al XIV-lea și al XV-lea. Nicodim de la Tismana și Grigorie Țâmbac; prof. P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și cultura medievală la români*; G. Mihăilă, *Moștenirea filologică și lingvistică a lui Ioan Bogdan*.

Lucrările sesiunii au fost reluate după amiază, cînd au prezentat comunicări: Valeria Costăchel, *Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești*; V. Chelaru, *Ioan Bogdan și școala istorico-filologică a lui B. P. Hasdeu*; D. Strungaru, *Lexicografia slavo-română din sec. al XVI-lea și al XVII-lea în lumina cercetărilor inițiate de Ioan Bogdan*.

În dimineața zilei de 9 decembrie au fost prezentate comunicări privind indeosebi probleme de istoria culturii românești, care și-au găsit o primă enunțare în preocupările și studiile lui Ioan Bogdan: acad. Emil Petrovici, *Documentele slavo-române ca monumente ale limbii române*; F. V. Mareș, *Acrostihul slav din manuscrisul de la Biblioteca publică «Saltikov-Șcedrin» din Leningrad (sign. Q I 1202)*; I. C. Chițimia, *Romane populare românești venite prin filieră slavă: Alexandria*; Corina Nicolescu, *Ornamentația manuscriselor slavo-române din Transilvania*; A. Balotă, «*Poveștirile*» despre *Vlad Țepeș*; Emil Vrabie, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*; Șerban Papacostea, *Geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*; Dumitru Fecioru și Dan Zamfirescu, *Literatura bizantină și slavă în vechea cultură românească*; Elena Lința, *Documente în limba polonă emise de cancelariile domnilor români (sec. al XVI-lea — al XVII-lea)*.

După amiază au fost prezentate comunicări consacrate aceleiași tematici, precum și corespondenței lui Ioan Bogdan: P. Olteanu, «*Postilla de Neagovo*» în lumina versiunilor românești; A. Vraciu, *Limba și cultura slavonă în Lituania, în Evul mediu*; I. Colan, *Din corespondența inedită a lui Ioan Bogdan*; I. Roman, *Însemnări pe manuscrise slavone din Maramureș păstrate în Biblioteca orașului Sibiu*; Zlatca Iuffu, *Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul mănăstirii Dragomirna*; Olga Stoicovici, *Manuscrise slave din biblioteci bucureștene*; Paul Mihail, *Manuscrise slave din colecții particulare*.

Întrucît comunicările din această zi au pus în discuție probleme de specialitate, expunerea lor a fost urmată de discuții, la care au luat parte P. Olteanu, I. C. Chițimia, V. Brătulescu, G. Mihăilă. Concluziile primei părți a sesiunii au fost trase de acad. E. Petrovici, care a subliniat că lucrările prezentate, ilustrînd una din direcțiile esențiale de cercetare trasate de Ioan Bogdan, și

anume studiul culturii vechi românești, în raporturile ei cu cultura bizantină și slavă, se prezintă la un nivel satisfăcător, urmînd a fi continuate prin noi investigații. Declarînd închisă prima parte a sesiunii, președintele Asociației Slaviștilor a mulțumit tuturor participanților la lucrări, români și străini, precum și publicului numeros, care a urmărit cu interes comunicările expuse.

★

În ziua de 10 decembrie dimineța, oaspeții străini și un numeros grup de membri ai Asociației Slaviștilor au plecat la Brașov, orașul natal al lui Ioan Bogdan, unde, în colaborare cu filiala locală a Societății de științe istorice și filologice și cu sprijinul Sfatului popular al orașului, a fost organizată o impresionantă festivitate în sala mare a Liceului nr. 1 (fostul «Gimnaziu mare public român», apoi «Liceul Andrei Șaguna»), la care a învățat tînărul Ioan Bogdan.

Festivitatea a constituit un important eveniment cultural pentru vechiul oraș al Brașovului, cu vechi tradiții în cultura, știința și arta românească. Anunțînd festivitatea din acea zi, «Drum nou», organul Comitetului regional P.C.R. și al Sfatului popular regional Brașov, a publicat articolul profesorului I. D. P o p e s c u, *O sută de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan.* «În Brașovul anilor noștri de democrație populară — se scria în articol —, în orașul puternicului avînt industrial și cultural, aniversarea a o sută de ani de la nașterea cunoscutului istoric și filolog Ioan Bogdan este încă o dovadă a grijii Partidului și Statului nostru față de memoria și opera unor savanți și oameni de cultură legați prin idei și aspirații de viața poporului și care au adus o importantă contribuție la îmbogățirea patrimoniului cultural al patriei noastre. Centenarul nașterii lui Ioan Bogdan se înscrie în seria altor aniversări și comemorări ale unor cărturari sau artiști de seamă, care s-au născut, au studiat sau au activat în orașul de la poalele Timpei. Andrei Mureșanu, Gheorghe Bariț, Șt. O. Iosif, Gh. Dima sînt doar cîteva dintre numele care stau la loc de cîinste în istoria culturii poporului nostru». «La o sută de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan — încheia autorul articolului — evocarea ilustrului savant român născut la Brașov este un act cetățenesc de înaltă semnificație patriotică».

La orele 17, în prezența Mariei Bogdan, soția marelui savant, a ficei sale Viorica Tulbure-Bogdan, a Luciei-Augusta Bogdan, sora lui, a unui numeros public și a elevilor din clasele superioare ale liceului, acad. E. P e t r o v i c i a deschis festivitatea, prezentînd comunicarea *O sută de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan*, în care a subliniat importanța și semnificația operei marelui savant.

În numele Sfatului Popular al orașului Brașov, participanții la festivitate au fost salutați de prof. E l e n a G e o r g e s c u, șefa secției de învățămînt, care a evocat figura lui Ioan Bogdan ca cetățean al Brașovului și reprezentant al tradițiilor sale culturale:

«Aniversarea a 100 de ani de la nașterea filologului slavist Ioan Bogdan — a spus vorbitoarea — se înscrie în acțiunile de valorificare a tradițiilor culturale progresiste, democratice, ale poporului nostru. Mîndria noastră de a vorbi despre apreciatul savant român este legitimă, cu atît mai mult cu cît ne aflăm în școala unde și-a început studiile și Ioan Bogdan. A pornit de aici, animat de dragostea de știință și de poporul său și, după studii strălucite făcute în țară și apoi în străinătate, Ioan Bogdan a desfășurat o prodigioasă activitate filologică și istorică, punînd bazele științifice ale slavisticii în țara noastră. Persona-

litatea de om de știință a lui Ioan Bogdan își are rădăcinile în viața socială și culturală a Brașovului, anterior și contemporan lui». Evocînd apoi formarea și activitatea științifică a savantului, dominată de o perspectivă realistă, de un puternic simț al adevărului științific și al obiectivității, prof. Elena Georgescu a schițat un tablou al Brașovului zilelor noastre care, continuînd tradițiile vieții culturale din trecut, este astăzi nu numai un puternic centru industrial, ci și unul cultural. « Aniversarea celor 100 de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan, inițiată în capitală și în Brașov, chiar în școala în care cu decenii în urmă și-a purtat gîndurile învătăturii și ilustrul savant de mai tîrziu, este pentru noi toți, pentru generațiile vîrstnice și tinere, un frumos și cetățenesc exemplu de prețuire a celor care au promovat știința și cultura românească ».

A luat cuvîntul apoi, în numele oaspeților străini participanți la sesiune, prof. Nullo Minissi:

« Sînt bucuros să fac cunoștință cu slavistii români într-o ocazie așa de solemnă — a spus domnia-sa —. În numele colegilor străini aici prezenți doresc să exprim recunoștința noastră că am fost invitați cu atîta cordialitate la această aniversare, ce poate fi considerată o sîrbătoare de familie a slavisticii românești, nu numai pentru că ea are loc în orașul lui Ioan Bogdan și cu participarea celor apropiați ai ilustrului cercetător, dar și pentru că reprezintă oarecum aniversarea nașterii slavisticii române ca disciplină autonomă.

Socotesc că prezența mea și a celorlalți colegi din alte țări are o semnificație mai adîncă decît aceea a unei întîlniri prietenești, dar ocazionale. Într-adevăr, astăzi, prima sarcină a oamenilor de cultură constă în punerea bazelor pe care se vor construi sintezele noi, ducînd la o dezvoltare a civilizației. Colaborarea internațională, mai ales între specialiștii din același domeniu științific, este condiția de realizare a acestei perspective mai înalte. Prezența noastră, a celor veniți din alte țări, se justifică aici prin acest spirit. În numele lui eu vă mulțumesc că ne-ați primit cu atîta afecțiune și fac urarea ca această aniversare să aibă valoarea unui simbol și să constituie începutul unei colaborări mai intense și al unei înțelegeri reciproce.

Conf. G. Mihăilă, șeful catedrei de limbi slave de la Universitatea din București, a vorbit despre Ioan Bogdan — întemeietorul școlii de slavistică de la București, iar lect. Lucia Djamo-Diaconiță despre Ioan Bogdan în cadrul Academiei Române și al slavisticii europene.

Luînd cuvîntul, în numele colectivului de profesori și al elevilor Liceului nr. 1 din Brașov, prof. Toma Leoveanu, directorul liceului, a spus:

« Figura proeminentă din istoria culturii noastre a profesorului Ioan Bogdan a fost evocată sub diferitele ei aspecte complexe de toți cei care au vorbit de la catedra acestui vechi locaș de cultură, în care ne găsim astăzi cu toții și în cuprinsul căruia Ioan Bogdan, ca elev, s-a adăpat la izvoarele primelor începuturi de lumină creatoare.

Școala noastră, care a depășit un secol de existență, s-a născut în 1850, în climatul revoluționar al refugiaților din Țara Românească de pe vremea lui Tudor Vladimirescu și al revoluționarilor din 1848, printre care amintim pe Vasile Alecsandri. Ea a avut menirea să dea strălucire ideilor de unitate națională și să contribuie în sens umanitar la ridicarea și propășirea poporului nostru.

În tot timpul existenței sale, această școală a fost îndrumată de un corp profesoral care a simțit chemările timpului, căutând să infiltreze în sufletele elevilor marile idei revoluționare, care trebuiau să transforme omenirea pe drumul libertății și al progresului. Datorită acestor împrejurări, pleiada elevilor școlii noastre a putut constitui verigi importante în opera de culturalizare a poporului nostru.

De pe băncile liceului nostru au pornit în viață, dând strălucire flăcării aprinse aici, Titu Maiorescu, Ioan Bogdan, Șt. O. Iosif, Octavian Goga, Lucian Blaga și mulți alții, al căror nume sînt menționate la loc de cinste în știința și cultura românească.

Răsfoind cu emoție cataloagele de clasă din trecut și oprindu-ne la catalogul anului 1874, găsim în foile matricole pentru prima dată menționat numele lui Ioan Bogdan, ca elev al clasei I. Apoi, timp de 8 ani, pînă în anul 1882, cînd Ioan Bogdan se prezintă la examenul de bacalaureat, apare ca elev al acestei școli, absolvind an de an, fiecare clasă, precum și examenul de bacalaureat, cu cea mai mare mențiune — foarte bine.

Dacă în trecut pușini erau aceia care ajungeau să se lumineze pe băncile acestei școli, astăzi, prin grija Partidului și Guvernului, mii și mii de fii ai oamenilor muncii cunosc tainele științei și culturii celei mai înaintate.

Acest lucru este grăitor dacă comparăm cifra absolvenților din anul 1882, în număr de 8, printre care se număra și Ioan Bogdan, cu cea din anul 1964, cînd numărul absolvenților școlii noastre s-a ridicat la 504.

Ioan Bogdan a fost unul dintre cei mai străluciți elevi ai acestei școli din generația sa.

Sub îndrumarea părintească a directorului de școală de atunci, Ștefan Iosif, tatăl poetului cu același nume, și modelîndu-și sufletul în armonia muzicală izvoită de sub arcușul lui Ciprian Porumbescu, profesor al acestei școli în 1881—1882, sufletul elevului Ioan Bogdan se va plămădi în gama preocupărilor majore ale tradițiilor neamului său, care aveau să-l îndrume pe drumul marilor realizări, consacrîndu-l ca pe o puternică personalitate științifică, nu numai în țară, ci și pe plan internațional.

Legat prin toate fibrele ființei sale de orașul natal Brașovul —, cunoscînd tradițiile culturale ale acestei vechi cetăți, Ioan Bogdan avea să-și lege numele său de orașul în care s-a născut, prin celebra sa lucrare Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, bazată pe studierea temeinică a documentelor slave aflate în Arhivele Statului din acest oraș.

Evoluția științifică a elevului Ioan Bogdan, ale cărei premise au fost puse pe băncile acestei școli, avea să se desăvîrșească în instituțiile superioare din Iași, Viena, Moscova, Petersburg, Kiev și Cracovia, conturîndu-i personalitatea în realizările culturale de mari amplitudini la București, unde în puținii săi ani de viață, realizînd sinteza pregătirii sale intelectuale, a îmbogățit patrimoniul cultural al țării noastre cu opere valoroase, cunoscute și apreciate pînă în zilele noastre și peste hotare.

Filolog cu renume mondial, istoric de mari perspective, devenit profesor la Universitatea din București și membru al Academiei Române, Ioan Bogdan este astăzi cinstit alături de cei care au îmbogățit patrimoniul cultural al țării noastre, punînd strădania muncii lor în slujba luminării poporului.

Cinstirea acordată de Partid și Guvern figurilor proeminente din trecutul țării se manifestă astăzi și în școala noastră, unde Ioan Bogdan, ca elev, și-a format primele trăsături ca om și viitor cercetător.

Stimați oaspeți, dragi tovarăși,

În calitate de gazdă și conducător al acestei școli, vă mulțumesc pentru prețioasa dvs. prezență și contribuție acordată cinstirii lui Ioan Bogdan, fost elev al acestui liceu cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la nașterea sa.

Vă asigurăm că bogata tradiție culturală a acestei școli va fi continuată cu perseverență de actualele cadre didactice, oferind prilejul de a se sărbători și în viitor strădaniile muncii noastre, puse în slujba marilor idealuri ale umanității».

Cuvîntul de închidere a sesiunii « Ioan Bogdan și istoria culturii românești » a fost rostit de acad. Emil Petrovici, care după ce a făcut un bilanț succint al rezultatelor sesiunii, a mulțumit Ministerului Învățămîntului, autorităților locale ale orașului Brașov, membrilor familiei lui Ioan Bogdan, aflați în sală, și tuturor celor care au urmărit cu viu interes desfășurarea festivității. Concluzia acestei sesiuni — a arătat acad. E. Petrovici — este că slavistica românească, ale cărei temelii și direcții de cercetare se leagă de activitatea științifică și didactică a lui Ioan Bogdan, primul slavist român în accepția modernă a cuvîntului și totodată primul slavist român de reputație mondială, se află astăzi în plină dezvoltare. Ea s-a structurat ca o ramură specială a științei slavistice, ramură numită chiar de întemeietorul ei « filologia slavo-română ».

În cinstea oaspeților străini și a participanților la sesiune, Asociația Slaviștilor a organizat, cu sprijinul Ministerului Învățămîntului, o recepție la Casa Universitarilor din București, în seara zilei de 7 decembrie, o masă prietenească la Brașov, în seara zilei de 10 decembrie, și vizionarea unui spectacol de operă. De la Brașov, în ziua de 11 decembrie, oaspeții străini și membrii Asociației Slaviștilor care au participat la festivitatea din localitate au făcut o excursie la Sibiu — unde au vizitat Muzeul Brukenthal —, pe valea Oltului, la Mănăstirea Cozia și Curtea de Argeș — unde au admirat vechile monumente arhitectonice Biserica Domnească și Mănăstirea Curtea de Argeș.

Sesiunea științifică « Ioan Bogdan și istoria culturii românești » a constituit una din cele mai însemnate manifestări științifice organizate de Asociația Slaviștilor, care s-a bucurat de un larg ecou în țară. Presa și radioul au difuzat știri privind desfășurarea lucrărilor sesiunii. Interviuurile luate de redactorii Radiodifuziunii academicianului Dj. Sp. Radojičić și doctorului Fr. V. Mareș au fost transmise în cadrul emisiunilor în limbi străine. Săptămînalul de politică externă « Lumea » a publicat în 10 decembrie declarațiile prof. Dj. Sp. Radojičić, prof. St. Stoikov și dr. Fr. V. Mareș.

« Împortanța operei lui Ioan Bogdan ne apare mai evident astăzi, cînd trecutul popoarelor sud-est europene poate fi înțeles în ansamblul său, așa cum l-a studiat el — a spus prof. Dj. Sp. Radojičić —. Cunosc bine opera savantului român încă de pe cînd eram student. Mă bucur că prilejul care ne reunește acum, cînd eforturile de colaborare balcanică devin tot mai susținute, reușește să pună în lumina care se cuvine meritele sale în domeniul cunoașterii noastre reciproce ».

La rîndul său, prof. Stoiko Stoikov a subliniat sensul profund al orientării întregii sesiuni și al eforturilor slaviștilor români spre o cunoaștere reciprocă mai exactă și mai amplă între români și popoarele slave. « Centenarul nașterii lui Ioan Bogdan — a spus domnia-sa — găsește slavistica într-un stadiu deosebit al preocupărilor ei. Dacă pînă acum au fost studiate mai mult influențele popoarelor și limbilor slave vecine asupra culturii românești, acum se conturează

o etapă de cercetare a influenței culturii românești asupra acestora. Noi nu putem studia istoria limbii și a culturii bulgare fără o cunoaștere profundă a culturii și limbii române. Cunoașterea vechii culturi românești se dovedește la fel de importantă pentru istoria literaturilor slave vechi, ca și cunoașterea culturilor slave pentru cultura română».

Sesiunea festivă și activitatea științifică a slaviștilor români a fost prezentată marelui public din R. S. F. Iugoslavia, la întoarcerea în patrie, de către prof. Dj. S p. R a d o j i ĉ i ć, în articolul *Românii și slavii. Reuniunea slaviștilor cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Ioan Bogdan*, publicat la 27 dec. în ziarul «Politika» din Belgrad, însoțit de fotografia lui Ioan Bogdan.

Informări asupra sesiunii au apărut, de asemenea, în revista internațională de slavistică «Slavia» (Praga), sub semnătura lui Fr. V. Mareš (an. XXXIV, 1965, nr. 2, p. 334) și în publicația «Български език» (Sofia, an. XV, 1965, nr. 4—5, p. 460—462, semnată de Zlatca Iuffu și Olga Stoicovici).

În țară, lucrările sesiunii au fost prezentate în revista «Contemporanul» (nr. 51 din 18 decembrie 1964), în ample dări de seamă publicate de revistele «Studii» (t. XVIII, 1965, nr. 1), «Revue roumaine d'histoire» (t. IV, 1965, nr. 2) și «Novi Život» de la Timișoara (an. IX, 1965, nr. 1).

Comunicările prezentate în cadrul sesiunii se publică, în cea mai mare parte, în volumul de față. Altele — cele cuprinzând descrieri noi de manuscrise — vor fi valorificate într-un repertoriu colectiv ce se pregătește în prezent, iar comunicarea prof. P. P. Panaitescu a fost tipărită în «Revue roumaine d'histoire», tomul IV, 1965, Nr. 5. p. 963—977. În același timp, au fost incluse în volum și alte articole, consacrate culturii române vechi și corespondenței inedite a lui Ioan Bogdan. Prof. J. Kurz (Praga) a avut bunăvoința să trimită, pentru acest volum, în semn de omagiu, articolul *Cîteva observații asupra balcanismelor în limba slavă veche*, care se leagă de problematica generală a sesiunii.

Subliniind o dată mai mult înțelegerea largă și sprijinul deplin pe care sesiunea științifică festivă «Ioan Bogdan și istoria culturii românești» l-a primit din partea forurilor conducătoare, Asociația Slaviștilor din Republica Socialistă România, care a împlinit zece ani de existență, consideră acest sprijin drept un îndemn pentru activitatea sa viitoare, ce continuă și dezvoltă — în noile condiții — pe aceea desfășurată de ctitorul disciplinei noastre, Ioan Bogdan.

ЮБИЛЕЙНАЯ СЕССИЯ «ИОАН БОГДАН И ИСТОРИЯ РУМЫНСКОЙ КУЛЬТУРЫ»

(Бухарест—Брашов, 8—10 декабря 1964 г.)

(Резюме)

25 июля 1964 года исполнилось 100 лет со дня рождения Иоана Богдана, выдающегося представителя румынской историографии и филологии, ученого с мировым именем, чьи труды и издания и сегодня находятся в центре внимания румынских и зарубежных специалистов. Основатель первой кафедры славянской филологии в Румынии, Иоан Богдан одновременно является создателем новой отрасли славистики и румынистики — *славяно-румынской филологии*, — намеченной в трудах Б. П. Хашдеу и других румынских и зарубежных ученых, предшественников и современников И. Богдана.

По случаю столетней годовщины со дня рождения румынского ученого Ассоциация Славистов Социалистической Республики Румынии организовала под покровительством Министерства образования юбилейную сессию «Иоан Богдан и история румынской культуры» (Бухарест — Брашов, 8—10 декабря 1964 года). В сессии приняли участие зарубежные гости: проф. Джордже Сп. Радоичич (Нови-Сад), член Сербской Академии наук и искусств, проф. Стойко Стойков, декан филологического факультета Софийского университета, проф. Нулло Минисси, директор Института славянской филологии при Восточном институте в Неаполе, доктор Франтишек Вацлав Мареш из Института языков и литературы Чехословацкой Академии Наук (Прага), старший преподаватель Станислав Гоголевский (Лодзь) и старший преподаватель В. Колунджия (Белград). Ряд ученых — славистов из СССР, Чехословацкой Социалистической Республики, Народной Республики Болгарии, Социалистической Федеративной Республики Югославии и Франции прислали поздравительные письма.

На сессии выступили: акад. Дж. Сп. Радоичич, проф. Стойко Стойков, проф. Нулло Минисси, др. Фр. В. Мареш и ст. преподаватель Ст. Гоголевский, которые приветствовали участников сессии от имени своих стран и отметили международное значение деятельности Иоана Богдана.

8 и 9 декабря работа сессии проходила в Бухаресте. Доклады были посвящены научному наследию Иоана Богдана и проблемам истории румынской культуры в ее связях со славянской и византийской культурой (акад. Дж. Сп. Радоичич, Фр. В. Мареш, акад. Э. Петрович, акад. П. Константинеску-Яшь и К. Н. Велики, П. П. Панайтеску, Г. Михаилэ, Валерия Костэжел, В. Келару, Д. Струнгару, И. К. Кицимия, Корина Николеску, А. Балотэ, Эмиль Врабие, Шербан Папакостя, Думитру Фечору и Дан Замфиреску, Елена Линца, П. Олтяну, А. Врачу, И. Колан, И. Роман, Златка Юффу, Ольга Стойкович, Пауль Михаил).

Сессия продолжила свою работу 10 декабря в Брашове, в лицее, где учился Иоан Богдан. Здесь прочитали доклады акад. Э. Петрович, Г. Михаилэ, Лючия Джамо Диаконицэ. От имени местных организаций выступили Елена Джорджеску, заведующая отделом образования городского народного совета и Тома Леовяну, директор лицея.

Большая часть докладов публикуется в настоящем томе. Сообщения, содержащие описание рукописей, будут представлены в коллективном сборнике, который готовится в настоящее время. В настоящий том были включены статья проф. Й. Курца (Прага), тематика которой связана с тематикой сессии, и другие статьи, посвященные древней румынской культуре и неизданной корреспонденции Иоана Богдана.

LA SESSION SOLENNELLE « IOAN BOGDAN ET L'HISTOIRE DE LA CULTURE ROUMAINE »

(Bucarest — Braşov, le 8 — 10 décembre 1964)

(Résumé)

Le 25 juillet 1964, il y eut cent ans depuis la naissance de Ioan Bogdan, l'un des plus brillants représentants de l'historiographie et de la philologie roumaine, savant de réputation mondiale dont les travaux et les éditions de textes se maintiennent toujours dans l'attention des spécialistes roumains et étrangers. Titulaire de la première chaire de philologie slave de Roumanie, Ioan Bogdan fut en même temps le créateur d'une nouvelle branche des études slaves et roumaines: la *philologie slavo-roumaine*, discipline que les travaux de B. P. Hasdeu et d'autres de ses prédécesseurs et ses contemporains, roumains et étrangers, n'avaient qu'esquissée.

A l'occasion du centenaire de Ioan Bogdan, l'Association des Slavistes de la République Socialiste de Roumanie a organisé, entre le 8 et le 10 décembre 1964, à Bucarest et à Braşov, sous les auspices et avec le concours du Ministère de l'Instruction de Roumanie, une session solennelle intitulée « Ioan Bogdan et l'histoire de la culture roumaine ». A cette session ont pris part aussi des invités étrangers: le prof. Djordje Sp. Radojičić (Novi-Sad), membre de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts, le prof. Stoiko Stoïkov, doyen de la Faculté de philologie de l'Université de Sofia, le prof. Nullo Minissi, directeur de l'Institut de philologie slave de l'Institut Orientale de Naples, le dr. František Vaclav Mareš, de l'Institut de langues et de littératures de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences de Prague, la lecteur Stanislaw Gogolewski

de l'Université de Łódź, le lecteur V. Kolundžija de l'Université de Belgrade. D'autres savants slavistes de l'U.R.S.S, de la R. S. Tchécoslovaque, de la R. S. F. de Yougoslavie et de France ont envoyé à l'intention de la session des lettres omagiales.

Au cours des travaux de la session, ont pris la parole l'académicien Dj. Sp. Radojičić, le prof. Stoiko Stoïkov, le prof. Nullo Minissi, le dr. Fr. V. Mareš et le lecteur St. Gogolewski qui ont transmis les messages cordiaux envoyés aux participants par les slavistes des pays respectifs; en même temps les orateurs ont mis en évidence l'écho international de l'oeuvre de Ioan Bogdan.

Les communications présentées le 8 et le 9 décembre — à Bucarest — ont eu trait à l'héritage scientifique de Ioan Bogdan et à certaines questions concernant l'histoire de la culture roumaine et les rapports de celle-ci avec la culture slave et byzantine (l'académicien Dj. Sp. Radojičić, Fr. V. Mareš, l'académicien E. Petrovici, l'académicien P. Constantinescu-Iași et C. N. Velichi, P. P. Panaitescu, G. Mihăilă, Valeria Costăchel, V. Chelaru, D. Strungaru, I. C. Chițimia, Corina Nicolescu, A. Balotă, Emil Vrabie, Șerban Papacostea, Dumitru Fecioru et Dan Zamfirescu, Elena Lința, P. Olteanu, A. Vraciu, I. Colan, I. Roman, Zlatca Iuffu, Olga Stoicovici, Paul Mihail).

La session a continué, le 10 décembre, à Brașov dans la salle du Lycée où Ioan Bogdan a fait ses études secondaires. Y ont fait des communications l'académicien E. Petrovici, G. Mihăilă, Lucia Djamo-Diaconiță. Ont prononcé aussi des allocutions Elena Georgescu, le chef de la section enseignement du Conseil populaire de la ville de Brașov, et Toma Leoveanu, le directeur du lycée.

Les communications faites durant la session sont publiés, pour la plupart, dans le présent volume. Les communications qui comprennent des descriptions de manuscrits seront publiées à part dans un repertoire collectif qui est maintenant en préparaton. D'autre part on a inclu dans le présent volume un article dû au prof. J. Kurz de Prague — qui s'est associé de cette manière aux travaux de la session —, ainsi que des articles consacrées à la culture roumaine ancienne, à la correspondance inédite de Ioan Bogdan.

LOCUL LUI IOAN BOGDAN ÎN ȘTIINȚA ROMÂNEASCĂ

Acad. EMIL PETROVICI

Printre figurile proeminente ale științei românești de la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, un loc de cinste revine lui Ioan Bogdan, primul nostru slavist, renumit filolog și istoric, deschizător de drumuri în cercetarea istoriei poporului nostru și a culturii sale.

Creator al disciplinei științifice pe care a numit-o « filologia slavo-română », Ioan Bogdan a fost profesor al Universității din București, decan, un timp și rector, membru al Academiei Române, care a răspândit renumele țării noastre și al științei românești în toate țările slave și în țările, tot mai numeroase, în care se cultivă studiile slave. Calitățile deosebite de cercetător și om de știință ale lui Ioan Bogdan, fiu al unei familii modeste din Șcheii Brașovului, care și-a făcut în condiții grele studiile universitare la Iași, au fost foarte de timpuriu recunoscute. La vârsta de 27 de ani, după strălucite studii de specializare în străinătate, a fost numit profesor la catedra de limbi slave, creată pentru dînsul, la Universitatea din București, la 28 ani a fost ales membru corespondent al Academiei Române (1892), devenind titular al ei la 39 de ani (1903), decan al Facultății de filozofie și litere din București la 34 de ani (1898), vicepreședinte al Academiei Române la 46 de ani (1910) și rector al Universității din București la 48 de ani (1912). În același timp, el s-a bucurat de la început de înalta prețuire a învățaților slavisti din numeroase țări, foștii săi profesori mîndrindu-se că le-a fost elev. E semnificativ faptul că profesorul său de la Viena, marele Vatroslav Jagić, a avut nu o dată cuvinte de caldă apreciere și prietenie pentru fostul său elev: « ... Bucureștiul poate să fie mîndru — scria Jagić la 16 decembrie 1891 — că posedă acum un reprezentant al filologiei slave pentru care pot să-l invidieze multe universități austriace, mai ales însă universitățile ungurești... »¹. Ioan Bogdan a fost — spune el — « prietenul meu iubit și credincios »². De altfel, în 1910, în cunoscuta *Istorie a filologiei slave*, Jagić menționează printre catedrele de slavistică din țările neslave, care s-au afirmat în știință, pe cea de la București, reprezentată de I. Bogdan și pe cea de la Iași, unde fusese numit elevul acestuia, Ilie Bărbulescu³.

Ca o mărturie a deosebitei aprecieri de care s-a bucurat Ioan Bogdan în străinătate, trebuie amintit faptul că a fost ales membru corespondent al unor

¹ Apud I. Lupăș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, în A.A.R. Mem. Sect. ist., Seria III, t. XXVII, 1944—1945, p. 156.

² « Archiv für slavische Philologie », XXXVII, 1920, p. 555.

³ *История славянской филологии* (Энциклопедия славянской филологии, вып. 1), St. P., 1910, p. 880.

societăți științifice din țările slave, ca, de exemplu, Academia sîrbă și Societatea de istorie și antichități rusești de la Universitatea din Moscova. Explicarea acestei aprecieri deosebite a marelui slavist român, atît la noi în țară, cît și în străinătate, trebuie căutată în faptul că Ioan Bogdan, chiar de la începutul carierei sale, promitea, prin agerimea judecății, pasiunea pentru cercetare, obiectivitatea și probitatea științifică de care a dat dovadă încă în primele sale lucrări, să contribuie la efortul depus în țara noastră, la sfîrșitul secolului trecut, « ca știința istorică română să iasă... din faza romantică a copilăriei » — cum se exprima el însuși în lecția sa de deschidere la Universitatea din București (1891) ¹.

Îndată după terminarea studiilor universitare, ca urmare a exemplului și a sugestiilor lui B. P. Hasdeu, Ioan Bogdan și-a dat seama că știința istorică română nu mai poate neglija mărturiile asupra istoriei noastre pe care ni le oferă izvoarele slave. După temeinice studii de slavistică cu profesori ca Vatroslav Jagić (Viena), F. F. Fortunatov (Moscova), A. I. Sobolevski (Petersburg) și alții, Ioan Bogdan își începe seria de descoperiri « masive », « senzaționale », de texte originale slave, în parte scrise de români, referitoare la istoria țărilor românești. Trebuie subliniat însă că aceste descoperiri nu s-au făcut la întîmplare. Pentru aceasta Ioan Bogdan a consultat cu multă asiduitate cataloagele arhivelor și bibliotecilor străine, a cercetat neobosit numeroase fonduri românești și din alte țări, făcînd călătorii speciale în orașele cu bogate fonduri arhivale (Kiev, Moscova, Praga, Lvov, Cracovia), în care a prevăzut că va descoperi texte și documente privitoare la istoria românilor.

Dar pe lângă meritul de a fi știut și de a se fi străduit cu multe osteneți să descopere texte și documente de o valoare imensă pentru istoriografia română, Ioan Bogdan și-a cîștigat o reputație internațională ca editor, comentator și traducător al textelor și documentelor slave, însoțite uneori de frumoase albume paleografice. Sînt cunoscute aprecierile pline de elogii și admirația cu care au fost întîmpinate aceste publicații de către specialiști de la noi și din străinătate, ca N. Iorga, C. Jireček, V. Jagić, L. Miletič, A. I. Iațimirski și alții. Ultimul își mărturisește și un sentiment de invidie că slavii n-au izbutit pînă în timpurile acelea să facă ceva asemănător cu documentele sud-slave și rusești ².

În comentarea textelor și documentelor editate și în interpretarea istorică a datelor furnizate de ele, marele nostru slavist a dat dovadă de cea mai mare obiectivitate și scrupulozitate, nelăsîndu-se influențat de considerente de ordin sentimental. Încă în lecția sa de deschidere ținută la Facultatea de filozofie și litere din București în 1891, Ioan Bogdan fixează în felul următor datoria științei istorice române, în domeniul căreia avea să-și desfășoare activitatea: « a căuta pretutindeni numai și numai adevărul » ³. Principiul acesta ne pare astăzi fundamental și firesc în orice cercetare științifică. În epoca, însă, în care Ioan Bogdan și-a început activitatea, în care mai dăinuiau unele exagerări ale fanteziei romantice, el trebuia recomandat cu toată hotărîrea și cu tot curajul. Marele nostru istoric și filolog nu s-a abătut de la el nici o clipă în tot cursul prodigioasei sale activități științifice și didactice,

¹ *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, p. 39.

² Apud P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan*, în «Buletinul Comisiei istorice a României», vol. VII, 1928, p. X.

³ *Însemnătatea studiilor slave...*, p. 39.

Ioan Bogdan (dreapta)
în perioada studiilor în Rusia
(1889—1890)

Colecția Lucia Bogdan. Vălenii de Munte

dezvăluind falsurile, combătând exagerările șovine, oriunde s-ar fi produs. El și-a deprins elevii, precum și opinia publică românească de atunci, să nu disprețuiască cultura popoarelor slave vecine, să recunoască ce a împrumutat poporul român în limba și cultura sa materială și spirituală de la slavi, dar și ceea ce slavii au împrumutat de la noi. În schimb, Ioan Bogdan se ridică cu hotărâre și cu autoritate împotriva părerilor exagerate ale unor cercetători slavi, care susțineau că în țările românești s-a vorbit limba slavă pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Sprijinindu-se pe mărturia documentelor și a călătorilor care au trecut pe la noi în evul mediu, Ioan Bogdan demonstrează că asimilarea vechii populații slave de la noi s-a săvîrșit înainte de secolul al XIV-lea.

Unul dintre marile merite ale întemeietorului filologiei slavo-române este faptul că el a învățat pe români să-și cunoască vechea cultură, să o recunoască ca fiind a lor proprie, cu toate că s-a exprimat într-o limbă străină. De altfel, poporul român nu constituia o excepție printre popoarele europene. În evul mediu, Europa se împărțea, din punctul de vedere al alfabetului, al limbii cultului, administrației, justiției, istoriografiei și, în general, al literaturii, în două zone, una apuseană, în care se scria latinește, cu alfabetul latin, și una răsăriteană, cu alfabet grecesc sau chirilic și limbă ecleziastică, administrativă și literară greacă sau slavă, indiferent de limbile vorbite de popoarele din cele două zone. Întocmai cum germanicii, slavii apuseni, maghiarii și chiar românicii occidentali nu-și reneagă vechile lor culturi fiindcă nu s-au exprimat în limba poporului, ci în limba latină, la fel era absurd ca românii să considere străină vechea lor cultură pentru că s-a exprimat în limbă slavonă. Marele nostru slavist a demonstrat că românii n-au adoptat pasiv elemente de cultură slavă și limba slavă literară. Ei au împrumutat în mod activ, de la mediul în care istoria i-a așezat, tot ceea ce le era necesar pentru a dăinui ca popor și ca state în concertul popoarelor și statelor din sud-estul Europei, știind să imprime culturii proprii «caracterele spiritului lor: iubirea de oameni, dreapta măsură, bunul-simț și gustul frumosului», după cum spunea Ioan Bogdan în conferința *Cultura veche română*¹.

Ioan Bogdan a descoperit vechea noastră istoriografie în limba slavonă și a făcut-o cunoscută specialiștilor și publicului nostru cult prin ediții erudite, comentate, în care cititorilor «nu li se lăsa nimic neexplicat» — după cum spunea N. Iorga. Iată cum aprecia marele filolog și istoric opera originală în limba slavonă a primilor noștri autori de letopisețe și a primilor noștri croniciari, plasîndu-i în epoca lor și în mediul în care au trăit: «Dacă comparăm istoriografia noastră veche cu a țărilor de prinprejur, de pildă cu a bulgarilor, sîrbilor și rușilor, *cu mîndrie constatăm că ai noștri, în ce privește obiectivitatea judecății și agerimea criticei, nu sînt mai prejos de contemporanii lor străini*»².

Se cuvine, în sfîrșit, să subliniem marele merit al lui Ioan Bogdan ca editor al documentelor noastre slave, cele din arhivele Brașovului și cele private la domnia lui Ștefan cel Mare. Aceste ediții au rămas pînă astăzi modele demne de urmat pentru cei ce editează documente vechi. Ele s-au bucurat și se bucură încă de o înaltă apreciere printre specialiștii români și străini. Astfel, cunoscutul slavist bulgar, contemporan cu Ioan Bogdan, Liubomir Miletič, care a îngrijit el însuși o ediție a documentelor slavo-române de la Brașov,

¹ *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul. Cultura veche română*. Două conferințe . . . , București, 1898, p. 84.

² I. B o g d a n, *Cultura veche română*, p. 76—77.

și-a exprimat în repetate rânduri admirația față de munca de editor a lui Ioan Bogdan. La cursurile de limbă medio-bulgară pe care le ținea la Universitatea din Sofia și la seminariile de medio-bulgară, în care se făceau lecturi însoțite de interpretări lingvistice din textele publicate de profesorul de slavistică din București, Miletic nu omitea niciodată să sublinieze în fața studenților conștiinciozitatea și măiestria de editor a învățatului român. Și slavistii actuali vorbesc cu aceeași admirație despre edițiile de documente și texte slave îngrijite de marele nostru slavist.

Cu toate că o moarte prematură (la 55 de ani) l-a împiedicat să dea o mare operă de sinteză asupra culturii noastre vechi, Ioan Bogdan ocupă unul dintre primele locuri în istoria științei noastre ca fondator al slavisticii românești, al disciplinei numită de dînsul « filologia slavo-română ». Moștenirea sa științifică este astăzi studiată și pusă în valoare atît de istoricii patriei noastre, cît și de filologi, de cei care studiază istoria literaturii și limbii române.

МЕСТО ИОАНА БОГДАНА В РУМЫНСКОЙ НАУКЕ

Иоан Богдан, первый румынский славист, известный филолог и историк, наметивший пути исследования истории и культуры нашего народа, занимает почетное место в ряду выдающихся деятелей румынской науки конца XIX — начала XX века.

Иоан Богдан, основоположник научной дисциплины, названной им «славяно-румынская филология», был профессором Бухарестского университета, деканом, некоторое время и ректором, членом румынской Академии, высоко поднявшим престиж нашей страны и румынской науки в славянских и во многих других странах, где проводились славянские изучения. Родившись в Брашове, в скромной семье, Иоан Богдан получил высшее образование в Яссах в труднейших условиях и очень рано был признан выдающимся исследователем и ученым. В 27 лет, после блестящего завершения специализации за границей, он был назначен профессором на открытую им кафедру славянских языков при Бухарестском университете, в 28 лет был избран членом-корреспондентом Румынской Академии (1892), в 39 лет стал действительным членом Румынской Академии (1903), в 34 года деканом факультета философии и словесности в Бухарестском университете, в 46 лет (1910) вице-президентом Румынской Академии и в 48 лет (1912) — ректором Бухарестского университета. Следует также отметить, что уже в начале своей деятельности он стал пользоваться большим уважением в среде ученых-славистов многих стран, бывшие его профессора, гордились тем, что он был их учеником. Небезинтересно отметить что его венский профессор, великий Ватрослав Ягич не раз адресовал своему бывшему ученику теплые слова дружбы и уважения: «... Бухарест может гордиться, — писал Ягич 16 декабря 1891 года, — что теперь имеет такого представителя славянской филологии, за которого могут позавидовать многие австрийские и особенно венгерские университеты...»¹. Он говорил, что Иоан Богдан был его «любимым и преданным другом»². Кстати, в 1910 году в известной *Истории славянской филологии*, Ягич упоминал среди кафедр славистики неславянских стран, которые проявили себя в науке, и кафедру Бухарестского университета, возглавляемую И. Богданом, и Ясскую, куда был направлен ученик И. Богдана Илие Барбулеску³.

Доказательством высокой оценки деятельности И. Богдана за границей может служить факт его избрания членом-корреспондентом ряда научных обществ в славянских странах, как, например, Сербской Академии и Общества истории и древностей при Московском университете. Сам факт высокой оценки, данной молодому румынскому слависту у нас в стране и за рубежом, находит свое объяснение в том, что Иоан Богдан уже в начале своей деятельности остротой суждений, страстью к исследованию, объективностью и научной достоверностью, обнаруженными уже в первых работах, способствовал тому, что «румынская историческая наука перешагнула рамки романтической фазы детства»,

¹ См. I. Lupăș, *Ioan Bogdan in lumina unor fragmente din corespondența sa*, в A.A.R. Mem. Sect. ist., Seria III. t. XXVII, 1944—1945, стр. 156.

² «Archiv für slavische Philologie», XXXVII, 1920, стр. 555.

³ *История славянской филологии*, СПб., 1910, стр. 880.

как он выразился в лекции на открытии своего курса в Бухарестском университете (1891)¹.

Сразу же по окончании университета, по совету и примеру Б. П. Хашдеу, Иоан Богдан пришел к заключению, что румынская историческая наука не может не учитывать тех данных, касающихся нашей истории, которые находятся в славянских источниках. После углубленного изучения флористики под руководством таких профессоров, как Ватрослав Ягич (Вена), Ф. Ф. Фуртунагов (Москва), А. И. Соколовский (Петербург), и других, Иоан Богдан делает целый ряд «массовых», «сенсационных» открытий оригинальных славянских текстов, частично написанных румынами, по истории румынских княжеств. Следует отметить, что эти открытия не являются делом случая. Иоан Богдан предварительно тщательно просматривал каталоги архивов зарубежных библиотек, внимательно обследовал многочисленные румынские фонды и в других странах, совершив с этой целью специальные поездки в города с богатыми архивными фондами (в Киев, Москву, Прагу, Львов, Краков), в которых он предполагал открыть тексты и документы по истории румын.

Помимо того, что Иоан Богдан умел открыть тексты и документы, представляющие огромную ценность для румынской историографии, и прилагал большие усилия для их выявления, он получил международное признание как издатель, комментатор и переводчик славянских текстов и документов, сопровождаемых иногда прекрасными палеографическими альбомами. Известны полные похвалы и восхищения отзывы об этих публикациях со стороны румынских и зарубежных специалистов, как Н. Йорга, К. Иречек, В. Ягич, Л. Милетич, А. И. Яцимирский и другие. Последний признавал, что огорчен тем, что славяне не сумели что-нибудь подобное сделать с южнославянскими и русскими документами².

Великий румынский славист в комментариях к текстам и издаваемым документам, а также в интерпретации исторических фактов, отраженных в документах, показал себя предельно объективным и добросовестным исследователем, не полагающимся лишь на собственное чутье. Еще в своей вступительной лекции, прочитанной на факультете философии и словесности в Бухарестском университете в 1891 году, Иоан Богдан следующим образом определил задачи, стоящие перед румынской исторической наукой, которой он посвящал себя: «везде искать правду и только правду»³. Этот принцип нам кажется сейчас основополагающим и очевидным в любой области научного исследования. Однако в период, когда Иоан Богдан начал свою деятельность и когда еще бытовали некоторые крайности латинистов и романтическая надуманность, его нужно было утверждать со всей решительностью и мужеством. Великий румынский историк и филолог не отклонился от него ни на йоту на протяжении всей своей плодотворной научной и педагогической деятельности, повсюду разоблачая фальшь, опровергая шовинистические выпады. Своих учеников, а также и тогдашнее румынское общество, он научил не пренебрегать культурой соседних славянских народов, признавать все то, что заимствовал румынский народ в свой язык и культуру из материальной и духовной культуры славян, а также и то, что в свою очередь славяне заимствовали у нас. И в то же время Иоан Богдан со всей решительностью и со всей силой своего авторитета выступал против преувеличений некоторых славянских исследователей, которые считали, что в румынских княжествах был в обиходе славянский язык вплоть до конца XVII века. Опираясь на показания документов и путешественников, которые посетили нашу страну в средние века, Иоан Богдан доказал, что ассимиляция древнего славянского населения у нас произошла до XIV века.

Одна из величайших заслуг основоположника славяно-румынской филологии состоит в том, что он ознакомил румын с их древней культурой, заставил признать ее своей, хотя она и была облечена в форму чужого языка. И в этом отношении румынский народ не являлся исключением среди европейских народов. В средние века Европа делилась на две зоны с точки зрения алфавита, языка, вероисповедания, администрации, юриспруденции, историографии и в целом литературы — западную, где писали латынью и был в употреблении латинский алфавит, и восточную с греческим алфавитом или кириллицей и церковным, административным и литературным греческим или славянским языком, независимо от того, на каком языке говорили народы этих зон. Как германцы, западные славяне, венгры и даже западные романские народы не отвергают своей древней культуры из-за того, что она выражалась не на народном языке, а на латини, так и совершенно недопустимо, чтобы румыны считали чужой свою древнюю культуру лишь

¹ *Însemnătatea studiilor slavne pentru Români*, București, 1894, стр. 39.

² См. P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan*, в «Buletinul Comisiei istorice a României», vol. VII, 1928, стр. X.

³ *Însemnătatea studiilor slave...*, стр. 39.

потому, что она выражалась на книжнославянском языке. Великий наш славист доказал, что румыны не восприняли пассивно элементы славянской культуры и славянского литературного языка. Они активно заимствовали из среды, в которой они оказались в ходе исторического развития, все то, что было необходимо для их развития как народа и как государства среди народов и государств юго-восточной Европы. Они придали собственной культуре «характер их духа: человеколюбие, правильную умеренность здравый смысл и чувство прекрасного», как отметил в своем докладе *Древняя румынская культура*¹.

Иоан Богдан открыл нашу древнюю историографию на книжнославянском языке и познакомил с ней румынские образованные круги и специалистов, выпуская зрелищные, комментированные издания, в которых для читателей «ничего не оставалось необъясненным», по словам Н. Йорги. Например, так оценивал великий наш филолог и историк оригинальные произведения на книжнославянском языке первых наших летописцев и хронистов на фоне той эпохи и среды, в которой они жили: «Если сравним нашу древнюю историографию с историографией соседних стран, например, болгар, сербов, и русских, то с гордостью можем отметить, что наши историографы с точки зрения объективности суждений и остроты критики не уступают своим зарубежным современникам»².

И, наконец, следует подчеркнуть большие заслуги Иоана Богдана как издателя наших славянских документов из архивов города Брашова и документов Стефана Великого. Эти издания и в наши дни являются образцом, достойным подражания, для тех, кто издает наши древние документы. Их высоко ценили и ценят еще и сейчас румынские и зарубежные специалисты. Так, известный болгарский славист, современник Иоана Богдана, Любомир Милетич, который и сам редактировал издание славяно-румынских документов города Брашова, неоднократно выражал свое восхищение издательской деятельностью Иоана Богдана. На курсе по среднеболгарскому языку, который он читал в Софийском университете, и на семинарах к нему, где проводился лингвистический анализ текстов, опубликованных бухарестским профессором славистики, Милетич никогда не упускал случая отметить перед студентами добросовестность и издательское мастерство румынского ученого. И современные слависты с восхищением говорят об изданиях документов и славянских текстов, осуществленных нашим великим славистом.

Несмотря на то, что преждевременная смерть (в 55 лет) помешала ему создать крупный обобщающий труд о нашей древней культуре, он занял одно из первых мест в истории нашей науки как основоположник румынской славистики, дисциплины, названной им «славяно-румынская филология». Его научное наследие изучается и используется как нашими историками, так и филологами, которые изучают историю румынской литературы и языка.

IOAN BOGDAN. SA PLACE DANS LA SCIENCE ROUMAINE

Au nombre des figures marquantes de la science roumaine à la fin du siècle dernier et au début du nôtre, une place d'honneur revient à Ioan Bogdan, notre premier slaviste, philologue et historien de renom, pionnier, dans notre pays, de la recherche historique et des études sur la culture roumaine.

Créateur de la discipline qu'il a appelée, lui, la « philologie slavo-roumaine », Ioan Bogdan professeur à l'Université de Bucarest, doyen et recteur durant plusieurs années, membre de l'Académie Roumaine, c'est lui qui a fait se répandre le renom de notre pays et de sa science dans tous les pays slaves et dans ceux, toujours plus nombreux, où l'on cultive les études slaves.

Les qualités exceptionnelles de chercheur et d'homme de science de Ioan Bogdan, issu d'une modeste famille de Braşov, qui fit, au prix de grosses difficultés, ses études à l'Université de Jassy, furent vite reconnues. A l'âge de 27 ans, après de brillantes études de spécialité à l'étranger, il fut nommé professeur à la chaire de langues slaves créée à son intention à l'Université de Bucarest. A 28 ans, l'Académie Roumaine l'élut membre correspondant (1892) et à l'âge de 39, en 1903, il en devint membre titulaire. Il fut doyen de la Faculté de Philosophie et Lettres de Bucarest à l'âge de 34 ans (1898), vice-président de l'Académie Roumaine à 46 ans (1910) et recteur de l'Université de Bucarest à 48 ans (1912). En même temps il jouit, dès le début de la haute estime des maîtres des études slaves de maints pays. Ses anciens professeurs se félicitaient de le compter parmi leurs élèves. Fait significatif: son professeur de Vienne, l'illustre Vatroslav Jagić, eut plus d'une fois des paroles d'appréciation chaleureuse et d'amitié pour son

¹ *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihaia Viteazul. Cultura veche română. Două conferinţe...*, Bucureşti, 1898, стр. 84.
² I. Bogdan, *Cultura veche română*, стр. 76—77.

ancien disciple: «... Bucarest peut être fier, écrivait-il le 16 décembre 1891, de posséder maintenant un représentant de la philologie slave que peuvent lui envier maintes universités autrichiennes, et surtout hongroises...»¹. Ioan Bogdan fut — déclare ce savant — « mon ami cher et fidèle »². Du reste, en 1910, Jagić mentionne dans sa célèbre *Histoire de la philologie slave*, au nombre des chaires d'études slaves des pays non-slaves qui se sont affirmées sur le plan scientifique, celle de Bucarest, illustrée par I. Bogdan, et celle de Jassy, à laquelle avait été nommé un élève de ce dernier, Ilie Bărbulescu³.

Il faut citer, comme un témoignage de l'estime particulière dont Ioan Bogdan jouissait à l'étranger, le fait qu'il fut élu membre correspondant de diverses sociétés scientifiques des pays slaves, comme par exemple l'Académie Serbe et la Société d'histoire et antiquités russes de l'Université de Moscou. L'explication de la réputation du jeune slaviste roumain, aussi bien dans son pays qu'à l'étranger, réside dans le fait que dès le début de sa carrière, Ioan Bogdan promettait, en raison de son esprit éveillé, de sa passion de la recherche, de l'objectivité et de la probité scientifique dont il fit preuve depuis ses premiers travaux, de contribuer aux efforts faits en Roumanie, à la fin du siècle dernier, « pour que la science historique roumaine sorte... de la phase romantique de l'enfance », comme il s'exprima lui-même dans la leçon d'ouverture de son cours à l'Université de Bucarest (1891)⁴.

Dès qu'il eut achevé ses études universitaires, et à la suite de l'exemple et des suggestions de B. P. Hasdeu, Ioan Bogdan se rendit compte que la science historique roumaine ne pouvait plus négliger les témoignages relatifs à notre passé que renfermaient les sources slaves. Après avoir étudié à fond avec des professeurs de la taille d'un Vatroslav Jagić (Vienne), d'un F. F. Fortunatov (Moscou) et d'autres encore à Petersbourg, à Cracovie, à Lvov et à Prague, Ioan Bogdan commence la série de ses découvertes « massives », « sensationnelles » de textes slaves originaux, écrits en partie par des Roumains et concernant l'histoire des Pays Roumains. Il faut souligner toutefois que ces découvertes ne se firent pas au hasard. Ioan Bogdan consulta pour cela avec beaucoup d'assiduité les catalogues des archives et des bibliothèques étrangères, il examina sans relâche de nombreux fonds roumains et étrangers, il voyagea spécialement dans les villes possédant de riches archives (Kiev, Moscou, Prague, Lvov, Cracovie) où il espérait découvrir des textes et des documents concernant notre passé.

Mais, outre le mérite d'avoir su, au prix de bien des efforts, découvrir des textes et des documents d'une valeur immense pour l'historiographie roumaine, Ioan Bogdan s'est acquis une réputation internationale comme éditeur, commentateur et traducteur des textes et documents slaves, accompagnés bien des fois de beaux albums paléographiques. On connaît les appréciations pleines d'éloges et d'admiration avec lesquelles accueillirent ces publications nos spécialistes et les savants étrangers tels que N. Iorga, C. Jireček, V. Jagić, L. Miletic, A. I. Jacimirskij, etc. Ce dernier avoue même le sentiment de jalousie qu'il éprouve et son regret que les Slaves n'aient pas réussi jusqu'alors à faire quelque chose de semblable pour les documents sud-slaves et russes⁵.

Le commentaire des textes et des documents édités ainsi que l'interprétation historique des informations qu'ils renfermaient permirent à notre grand slaviste de faire la preuve de la plus grande objectivité et d'un scrupule extrême, de ne pas se laisser influencé par des considérations d'ordre sentimental. Déjà dans son cours d'ouverture à la Faculté de Philosophie et Lettres de Bucarest en 1891, Ioan Bogdan formule comme suit le devoir de la science historique roumaine dans le domaine de laquelle il était appelé à déployer son activité: « ne chercher partout que la seule vérité »⁶. Aujourd'hui ce principe nous semble fondamental et naturel dans toute recherche scientifique. Mais à l'époque où Ioan Bogdan commençait son activité, époque où persistaient encore certaines des exagérations de la fantaisie romantique ce principe, avait besoin d'être recommandé catégoriquement et courageusement. Notre grand historien et philologue ne s'en écarta pas un seul instant au cours de sa prodigieuse activité scientifique et didactique, dénonçant les faux, combattant les exagérations chauvines, dès qu'ils se manifestaient. Il habitua ses élèves et l'opinion publique roumaine de l'époque à ne pas mépriser la culture des peuples slaves voisins, à reconnaître ce que le peuple roumain avait emprunté aux Slaves dans sa langue et sa civilisation matérielle et spirituelle, mais aussi à reconnaître ce que les Slaves devaient aux Roumains. En revanche, Ioan Bogdan s'éleva fermement et avec autorité contre les opinions exagérées de certains érudits slaves qui soutenaient que l'on avait parlé slave dans les Pays Roumains jusqu'à la fin du XVIIe siècle.

¹ Apud I. Lupăș, *Ioan Bogdan in lumina unor fragmente din corespondența sa*, dans « Analele Academiei Române », Mem. Secț. ist., seria III, tom. XXVII, 1944—1945, p. 156.

² « Archiv für slavische Philologie », XXXVII, 1920, p. 555.

³ *История славянской филологии (Энциклопедия славянской филологии, № 1)*, St. P., 1910, p. 880.

⁴ *Insemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, p. 39.

⁵ Apud P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan*, dans « Buletinul Comisiei istorice a României », vol. VII, 1928, p. X-XI.

⁶ *Insemnătatea studiilor slave...*, p. 39.

Fondé sur le témoignage des documents et des voyageurs qui ont visité notre pays au Moyen Âge, Ioan Bogdan démontra que l'assimilation de l'ancienne population slave sur notre territoire avait été achevée avant le XIV-ème siècle.

C'est l'un des grands mérites du fondateur de la philologie slavo-roumaine d'avoir enseigné aux Roumains à connaître leur ancienne culture à la reconnaître comme leur, en dépit du fait qu'elle s'exprimait dans une langue étrangère. Le peuple roumain, du reste, n'avait pas constitué une exception parmi les peuples de l'Europe. Au Moyen Âge l'Europe était divisée, du point de vue alphabet et langue (langue de l'Église, de l'administration, de la justice, de l'historiographie et, en général de la littérature), en deux zones: l'une occidentale, où l'on écrivait en latin, avec l'alphabet latin, et l'autre orientale qui utilisait l'alphabet grec ou l'alphabet cyrillique et avait pour langue ecclésiastique, administrative et littéraire, le grec ou le slave; cela sans considération des idiomes parlés par les peuples vivant dans chacune de ces deux zones. Les peuples germaniques, les Slaves occidentaux, les Magyares et les Romains de l'ouest ne reniaient pas leurs antiques cultures, du fait qu'elles ne se s'étaient pas exprimées dans la langue du peuple. Il eut été donc absurde que les Roumains considérassent étrangère leur vieille civilisation pour le seul fait de s'être exprimée en slavon. Notre grand slaviste a démontré que les Roumains n'ont pas adopté passivement des éléments de culture slave et le slave littéraire. Ils ont emprunté activement, du milieu où l'histoire les avait placés, tout ce qui leur était nécessaire pour subsister en tant que peuple et Etat dans le concert des peuples et des Etats du Sud-Est européen; ils ont su imprimer à leur propre culture « les caractères de leur esprit; humanité, juste mesure, bon sens et le goût du beau», comme le déclarait Ioan Bogdan dans sa conférence sur *l'ancienne culture roumaine* ¹.

C'est Ioan Bogdan qui a découvert notre ancienne historiographie en langue slavonne et qui l'a fait connaître aux spécialistes et au public cultivé de chez nous, grâce à ses éditions érudites et commentées où — selon la remarque de Nicolae Iorga « on ne laissait rien d'inexpliqué » aux lecteurs. — Et voici maintenant l'appréciation que le grand philologue et historien accordait à l'œuvre originale, en slavon, de nos premiers annalistes et de nos premiers chroniqueurs, qu'il replaçait dans le cadre de leur époque et dans le milieu où ils avaient vécu: Si nous comparons notre vieille historiographie à celle des pays circonvoisins, à celle des Bulgares, des Serbes et des Russes par exemple, nous avons la fierté de constater que les nôtres, en matière d'objectivité de jugement et de vivacité de la critique, ne sont pas inférieurs à leurs contemporains étrangers » ².

Il faut enfin souligner le grand mérite de Ioan Bogdan en sa qualité d'éditeur de nos documents slaves des archives de Braşov et de ceux d'Etienne le Grand. Ces éditions ont demeuré jusqu'aujourd'hui des modèles à suivre pour les éditeurs de vieux documents. Elles ont joui, elles jouissent encore, d'une haute appréciation de la part des spécialistes roumains et étrangers. C'est ainsi que le bien connu slaviste bulgare Liubomir Miletič, contemporain de Ioan Bogdan, à qui l'on doit aussi une édition des documents slavo-roumains de Braşov, a exprimé bien des fois son admiration pour le labeur d'éditeur déposé par Ioan Bogdan. A ses cours de médio-bulgare à l'Université de Sofia et à ses séminaires où il se livrait à des lectures suivies d'interprétations linguistiques des textes publiés par son collègue de Bucarest, Miletič n'omettait jamais de souligner à ses étudiants la conscience et la virtuosité du savant roumain. De nos jours encore les slavistes parlent avec la même admiration des éditions de documents et de textes slaves soignés par notre grand slaviste.

Même si une fin prématurée, à l'âge de 55 ans, l'a empêché de donner la grande synthèse de notre culture ancienne, que l'on attendait de lui Ioan Bogdan n'en occupe pas moins une place de choix dans l'histoire de la science roumaine, car il est le fondateur des études slaves en Roumanie, de la discipline délimitée par lui-même en tant que « philologie slavo-roumaine ». Son héritage scientifique est étudié de nos jours et mis en valeur aussi bien par nos historiens que par nos philologues, par ceux qui étudient l'histoire de la littérature et de la langue roumaine.

¹ *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul. Cultura veche română. Două conferințe...*, Bucureşti, 1898, p. 48.

² I. Bogdan, *Cultura veche română*, p. 76—77.

IOAN BOGDAN — ISTORIC

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI și CONSTANTIN N. VELICHI

Activitatea științifică a lui Ioan Bogdan a format obiectul mai multor studii care au subliniat valoarea deosebită a lucrărilor sale, elogiata, de altfel, nu odată, la vremea apariției lor, de cei mai de seamă savanți străini. Cu toate acestea, au rămas încă destule aspecte prea puțin clarificate, și sesiunea științifică de față are sarcina elucidării lor. În acest sens, în prezenta comunicare autorii vor să pună în evidență pe Ioan Bogdan ca istoric, să sublinieze contribuția sa la cunoașterea istoriei României.

Există o întrebare, care, deși nu s-a pus pînă acum în mod direct și răspicat, și nici nu-și are rostul să fie pusă în acest fel, își face totuși simțită prezența ori de cîte ori se discută lucrările marelui învățat: A fost Ioan Bogdan un filolog, un lingvist, sau un istoric? De altfel, această întrebare, într-un sens și mai larg s-a pus și pentru Hasdeu, răspunsul nefiind greu de dat. Hasdeu a fost și filolog, și istoric, și literat, și folclorist, și poet etc. Lucrările sale capitale și care și-au păstrat valoarea pînă astăzi sînt de filologie și lingvistică, la facultate a ocupat o catedră de filologie comparată, iar la Academie era în secția de limbă și literatură. Toată activitatea sa din aceste domenii el o pune însă în special în slujba istoriei¹. La fel poate fi apreciat și Ioan Bogdan. Studiile sale, în imensa lor majoritate, orice caracter ar avea, sînt făcute pentru cerințele istoricului. Cu toate că uneori avem de a face cu probleme pur filologice, cerințele istoricului primează de cele mai multe ori. Dubla preocupare a învățatului, care a abordat probleme de filologie și de istorie, uneori chiar în cuprinsul uneia și aceleiași lucrări, nu poate fi totuși contestată, de unde și diferitele aprecieri asupra sa. N. Iorga, de pildă, afirma: «Ioan Bogdan, care a scris studii de istorie ce se așează printre cele mai frumoase ale epocii sale în toate țările, a început și a rămas în fundul sufletului său, în ceea ce rîvna lui avea mai aprins și răbdarea lui mai stăruitor, un filolog»².

Al. Graur și Lucia Wald îl consideră pe Ioan Bogdan drept slavist și «mai mult filolog și istoric, decît lingvist», ajutînd însă lingvistica «prin popularizarea studiilor de slavistică... , prin studiile privitoare la originea alfabetului chirilic în țara noastră și prin excelente ediții de documente și cronici»³. Să lăsăm însă să vorbească faptele.

Ioan Bogdan și-a făcut studiile la Facultatea de litere și filosofie din Iași și lucrarea sa de licență tratează o problemă de istorie pură: «Istoria coloniei

¹ P. P. Panaitescu, *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în *Rsl*, VI, 1962, p. 235—236.

² N. Iorga, *Ioan Bogdan*, în «*Buletinul Comisiei Istorice a României*», III, București, 1924, p. II.

³ A. I. Graur și L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961, p. 64—65.

Sarmizegetusa». După studii de specialitate în străinătate, Ioan Bogdan este numit, în 1891, suplinitor și în 1892 profesor titular la Facultatea de litere și filozofie a Universității din București¹. Ce l-a îndemnat pe Ioan Bogdan să-și aleagă specialitatea pe care el însuși a numit-o «filologia slavo-română» nu este greu de dedus și, în mare parte, ne-o spune chiar el însuși.

În primul rînd, Ioan Bogdan a absolvit studiile secundare la liceul românesc din Brașov, centru cultural în care se făcuse simțită o atitudine curajoasă (termenul este foarte potrivit pentru acea vreme) împotriva exagerărilor școlii latiniste. Ne-o spune, de altfel, și Ioan Bogdan. El arată că pînă la studiile lui Fr. Diez, întemeietorul filologiei romanice, care a dovedit definitiv pentru străini caracterul romanic al limbii și poporului român, o serie de învățați străini, considerînd elementele slave din limba română, ținînd seamă de literatura slavo-română și fără a aprofunda problema în mod științific, au socotit poporul nostru drept un popor slav sau o amestecătură de diferite popoare. Aceste idei greșite au fost combătute pînă la apariția lucrărilor lui Diez de «regeneratorii culturii române din Transilvania — Șincai, Petru Maior, Clain și ceilalți bărbați din pleiada ardelenescă... și care ca toți campionii unor convingeri noi și fanatice, au ajuns la extremul contrar»², adică la teoria latinității noastre pure, la dicționarul lui Laurian și Massim și la alte exagerări. Recunoscînd meritele școlii latiniste, Ioan Bogdan și-a dat seama totodată și de greșelile ei și de tăgăduirea oricărei «înriuriri străine la formarea naționalității noastre»³. Or, pentru orice spirit critic, influența cea mai puternică și relațiile cele mai strînse — economice, politice și culturale, poporul nostru le-a avut cu vecinii săi, care, toți afară de unguri, sînt slavi. «Istoricul român — afirma Ioan Bogdan în 1891, în lecția sa de deschidere — este dator prin urmare să cunoască limba acestor popoare, dacă voiește ca studiile sale asupra istoriei române să nu fie unilaterale și greșite». Iar în ceea ce privește materialele istorice slave (bulgare, sîrbești, dar mai ales rusești și poloneze), Bogdan afirma că: «fără utilizarea lor este imposibilă orice istorie românească, care ar avea pretenția de a fi completă». «Dacă aș întrebuința o comparație — spunea Ioan Bogdan în aceeași lecție de deschidere — aș zice că limbile slave sînt pentru istoricul român tot atît de indispensabile cum este limba grecească pentru istoricul bizantin sau limba latinească pentru istoricul evului mediu în apusul Europei. Și cu toate acestea, celor mai mulți din istoricii noștri le-a lipsit cunoștința limbilor slave»⁴. O excepție face însă Ioan Bogdan pentru B. P. Hasdeu, care reeditase în 1867 în «Arhiva istorică a României» cronica moldo-polonă tipărită de Wójcicki în 1844, publicație ce rămăsese necunoscută istoricilor noștri timp de peste 20 de ani, tocmai din cauza necunoașterii limbilor slave. Descoperind la Kiev originalele după care s-a făcut traducerea poloneză și publicîndu-le în 1891, Ioan Bogdan scria: «Călcînd pe urmele d-lui Hasdeu în studiul limbilor slave, oropsite la noi din pricina unor prejudeții, care poate în timpul lor n-au fost stricicioase, care însă acum sînt spre paguba științei române, îmi fac o plăcută datorie de recunoștință față de meritele acestui învățat... D-l Hasdeu este întiul promotor al studiilor slavo-române la noi

¹ Marin Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la istoria învățămîntului superior*, București, 1928, p. 93.

² Ioan Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, p. 37.

³ *Ibidem*, p. 39.

⁴ *Ibidem*, p. 28.

și d-sale îi datorez primul impuls pentru aceste studii»¹. Ioan Bogdan arată în aceeași prefață că a putut face studii «în centrele de căpetenie ale culturii slave».

Din citatele de mai sus reiese clar că, sub influența lui Hasdeu, Ioan Bogdan s-a îndreptat spre studiile slavo-române. El și-a dat seama de importanța acestora și le-a abordat ca pe o disciplină științifică de sine stătătoare. Studiile sale făcute nu numai în țările slave, ci și în afara lor, în Austria și în Germania, i-au dat posibilitatea să privească lumea slavă de pe poziția unor școli lipsite de prejudecăți. În sfârșit, Ioan Bogdan, și-a dat seama că în afară de limbile slave vechi, istoricul ce urma să se bazeze în cercetările sale de istorie românească pe documente și cronicile slave — interne și externe — trebuia să cunoască și limbile slave moderne, pentru a înțelege instituțiile și în general organizarea multilaterală a vechii societăți românești. El trebuia să studieze și să cunoască instituțiile sociale, politice și religioase, viața materială, obiceiurile juridice ale slavilor cu care am stat în strânse relații. Cunoașterea limbilor slave moderne dădea aceluiași istoric posibilitatea de a fi la curent cu lucrările ce apăreau în țările slave și care, în mare măsură, interesau și istoria noastră. Pe acest drum primul cercetător fusese Hasdeu, și Ioan Bogdan a recunoscut în repetate rânduri meritele acestuia. Pe același drum, dar înarmat cu o metodă care excludea rătăcirile romantice ale marelui său predecesor, se angajează tânărul învățat, dând în scurtă sa viață lucrări care își păstrează valoarea și astăzi, bineînțeles cu rezervele de care trebuie să ținem seama având în vedere progresele științei în mai bine de jumătate de secol ce s-a scurs de la apariția lor.

Una din principalele preocupări și realizări ale lui Ioan Bogdan a fost publicarea izvoarelor istorice — cronicile și documentele slave. Este deajuns să menționăm că, dacă pînă la Ioan Bogdan vechea istoriografie moldovenească începea cu Grigore Ureche, el a descoperit și publicat vechile cronicile slave moldovenești. Este vorba de cronicile din secolele al XV-lea și al XVI-lea pe care în parte le numim și astăzi cu numele dat de Ioan Bogdan — *Letopisețul de la Bistrița și Letopisețul de la Putna*, cronicile din sec. XVI, adică *Letopisețele lui Macarie, Eftimie și Azarie*. De asemenea, el a publicat o serie de documente slave din sec. al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea, dintre care cităm: *Cinci documente istorice din Biblioteca Imperială din Viena*, București, 1889, în «Analele Academiei Române», seria II, vol. XI; *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria*, București, 1902, refăcută apoi ca o lucrare nouă în 1905; două volume de documente provenite din cancelaria lui Ștefan cel Mare, documentele poloneze privitoare la istoria noastră, publicate în colecția Hurmuzaki ș.a.

Toate aceste materiale istorice — documente și cronicile slave — reprezintă texte ce interesează atât pe filologi, cât și pe istorici. Ceea ce îl preocupă în primul rînd pe istoric sînt afirmațiile, știrile, datele noi pe care le oferă textele cronicilor și documentelor. Filologii se interesează în primul rînd de limba acestor texte. Pentru acești cercetători faptul că diftongul *ia* apare scris sub forma *ѣ* sau *ѧ*, că pentru sunetul *ă* se utilizează *ѧ*, *ѧ*, sau *ѧ* etc. are o importanță de prim ordin, pe cînd istoricii, în general, acordă acestor probleme o atenție mai mică și numai în anumite cazuri speciale. De aci anumite vederi

¹ Ioan Bogdan, *Vechile cronicile moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. VII—IX.

în ceea ce privește metoda de publicare. Dat fiind că de multe ori unele din aceste semne se subînțeleg, că în text cuvintele apar scrise prescurtat, cu litere aruncate deasupra rîndului, editarea unui text de către un filolog sau de către un istoric nu se face după una și aceeași metodă. În general, istoricul întregește cuvintele coborînd în rînd literele aruncate deasupra și completînd semnele ce lipsesc prin utilizarea prescurtărilor. Filologii, în general, redau textul fotografic. Putem spune că nu s-a găsit încă o metodă de publicare care să satisfacă în egală măsură atît pe filologi, cit și pe istorici. Acest lucru s-a văzut, de altfel, și din discuțiile ce au avut loc cu prilejul publicării documentelor noastre interne în colecția *Documente privind istoria României*.

Ținînd seama de toate acestea, este interesant să constatăm că Ioan Bogdan nu a publicat documentele ca un filolog, ci ca un istoric. Să luăm, de pildă, documentele brașovene. În 1902 Ioan Bogdan publică *Documente și regeste...* În această ediție nu se dau textele slave ale documentelor, ci numai traducерile lor. În afară de aceasta, numai o parte a documentelor originale a fost prezentată prin publicarea integrală a traducerilor. Multe din ele sînt doar în regeste. Este de la sine înțeles, că o astfel de ediție nu poate servi de loc filologului, ci numai istoricului. Este adevărat că cele *Cinci documente istorice slavo române...*, ca și unele mici extrase din cronici, Bogdan le dă, mai ales pentru exemplificare, după cerințele filologilor¹. Ele rămîn doar simple exemplificări pentru a ne putea da seama de felul în care apare originalul. Publicarea integrală a textelor nu s-a făcut însă după această metodă.

În 1905 Ioan Bogdan dă o nouă ediție cu titlul puțin modificat și pe care autorul însuși, în prefață, o numește « în multe privințe o carte nouă ». Într-adevăr, de astă dată se dau textele slave însoțite de traduceri. Mai mult, aci se publică și un număr aproape egal de documente latinești. Metoda de publicare este tot a istoricului, și nu a filologului.

În afară de aceasta, Bogdan își începe noua ediție cu o introducere care formează primul tratat de diplomatică veche românească. Din cele 70 de pagini ale acesteia, imensa majoritate a lor se referă la probleme de istorie și numai patru la limba documentelor. Tratînd particularitățile lor lingvistice, discuția referitoare la influențele sîrbești și rusești se dă în note și nu în text². Este adevărat că Bogdan voia să revină asupra acestor probleme în volumul al doilea, care însă nu a mai apărut. În sfîrșit, documentele sînt însoțite de numeroase adnotări. Notele acestea arată și ele preocupări de istoric și nu de filolog. Nici măcar una singură nu se referă la probleme de limbă, ci la evenimente, împrejurări și fapte istorice. Multe din ele sînt în legătură cu datarea documentelor. Discuții întregi se fac pentru stabilirea unui an, a unei luni sau a unor zile chiar, elemente care nu au nici o importanță pentru un filolog³. Pentru înțelegerea documentelor, Ioan Bogdan dă la finele lucrării un indice de cuvinte rare. Acestea sînt termeni de origine greacă, maghiară, română, turcă, săsească etc. sau cuvinte ce au în documente unele sensuri rare sau deosebite de cele ce se găsesc în mod obișnuit în dicționare. Ceilalți doi indici — de persoane și nume geografice, ca și de lucruri — sînt necesare de asemenea istoricului și nu filologului.

¹ D. P. B o g d a n, *Ioan Bogdan, activitatea științifică și didactică*, în Rsl, III, 1958, p. 194, 196, 204—205.

² I. B o g d a n, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, p. XXX—XXXI.

³ *Ibidem*, p. 5, 27, 35, 41, 45, 46, 52—53, 60—61, 66, 67, 78 etc.

Nici *Documentele lui Ștefan cel Mare* nu sînt publicate pentru a servi filologului, ci istoricului. Așa cum observa un cercetător, comentariile lui Ioan Bogdan la aceste documente alcătuiesc « un adevărat repertoriu al instituțiilor vechi românești » și « un repertoriu geografic al vechilor sate din Moldova »¹. Desigur și aceste comentarii arată că avem de a face cu un istoric ce publică și comentează izvoare de primă importanță pentru istoria noastră, un istoric ce urmărește în notele ce însoțesc documentele probleme de instituții, de așezări, de fapte istorice și numai în treacăt de limbă. La fel se procedează și în cazul cronicilor slave.

De altfel, Ioan Bogdan explică el însuși motivele care l-au determinat să procedeze în acest fel. În ultima pagină a introducerii citate mai sus găsim următoarele: « Textele slave sînt publicate fără prescurtări, așa cum am publicat și cronicile vechi moldovenești. Sînt de părere că în filologia slavă trebuie părăsit cu desăvîrșire sistemul practicat cu atîta predilecție de ruși de a publica textele vechi cu abreviațiunile nedesfăcute. Dacă pentru sec. XI—XII reproducerea acestora are oarecare înțeles, manuscrisele din acest timp fiind foarte rare, pentru secolele următoare nu i se poate găsi nici o justificare... Studiul istoric al limbilor slave este destul de înaintat, ca editorii de texte să poată elimina din tipar acele prescurtări ce deformează textul și îngreunează înțelegerea lui. Și apoi, abreviațiunile în paleografia slavă nu prezintă nici o dificultate; sînt foarte rare cazurile unde se pot ivi îndoieli și acestea se pot releva în note. Se înțelege că desfacerea abreviațiunilor trebuie făcută în conformitate cu școala ortografică căreia îi aparțin documentele sau manuscrisele ce se editează »².

Am reproduș acest pasaj tocmai pentru a-l lăsa pe Ioan Bogdan să vorbească el însuși de metoda de publicare a textelor slave — documente sau cronici. El reprezenta și atunci, și mai ales astăzi, punctul de vedere al istoricilor și nu al filologilor. Să ne gîndim la discuțiile ce au avut loc la noi în ultimul timp (1962) în legătură cu republicarea textelor slave și românești în continuarea colecției *Documente privind istoria României*, unde istoricii au susținut din nou acest punct de vedere, combătut tot atunci de către filologi.

În orice caz, așa cum au arătat, la vremea publicării lor, savanți de mare autoritate, edițiile de izvoare ale lui Ioan Bogdan reprezentau și reprezintă și astăzi un model pentru noi. De metoda sa de publicare a textelor slave au ținut seamă și țin și astăzi toți istoricii ce au editat asemenea materiale.

Care sînt, în afara edițiilor de cronici și documente, preocupările de căpetenie ale lui Ioan Bogdan? Publicînd aceste texte — cronici și documente — Ioan Bogdan a trecut la analizarea datelor pe care le ofereau. Cum imensa majoritate a documentelor reflectau realități social-politice, Ioan Bogdan merge pe această cale. El este deschizător de drumuri în problemele de istorie socială românească, drum pe care au mers apoi o serie de cercetători. Ioan Bogdan susținea că istoria noastră, care se preocupase aproape exclusiv de domnitori și relațiile lor externe, trebuia să devină acum « sociologică »¹, adică să cerceteze vechile instituții social-politice ale românilor din cele trei prin-

¹ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, extras din « Buletinul Comisiunii Istorice a României », VII, Vălenii de Munte, 1928, p. 11.

² I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile...*, p. LXXX.

¹ I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 18.

cipate. De aci numeroasele sale studii de acest fel, de care însă nu ne ocupăm acum, deoarece în această privință urmează o comunicare specială.

Alături de aceste probleme interne ale istoriei noastre, Ioan Bogdan s-a ocupat și de relațiile istorice pe care poporul nostru le-a avut în decursul timpurilor cu vecinii săi slavi. Aceste preocupări ale sale pornesc nu numai dintr-o convingere științifică, ci și dintr-o atitudine politică, autorul lor fiind convins că țara noastră trebuia să trăiască în cele mai bune raporturi cu vecinii săi.

Ioan Bogdan vedea întărirea legăturilor cu statele slave vecine ca o necesitate firească. «E de prisos să amintesc cât de folositoare ne-ar fi cunoștința mai aprofundată a celui alt vecin puternic» (Rusia — n. n.), spunea Bogdan într-o conferință publică de mare răsunet, tipărită apoi². El vede aceste raporturi cu vecinii țării noastre într-un spirit de luminat patriot:

«Să nu ne închidem dar între pereții unui șovinism strîmt care ne face să ne înșelăm asupra forțelor noastre, ci să căutăm a fi în curent cu tot ce se petrece în jurul nostru, să studiem pe toți vecinii noștri, să ne ținem la pas cu dinșii și să nu ne fie rușine a lua de la ei ce este bun, cum nici lor nu le-a fost rușine să ia de la noi ce le-a plăcut» — adaugă Bogdan în aceeași lucrare³. Concepția lui Bogdan cu privire la raporturile politico-culturale cu celelalte state și îndeosebi cu vecinii, este aceea a unui schimb reciproc, care se încadrează într-o atitudine de bună vecinătate.

În această atitudine de înaltă concepție, nu știm dacă Bogdan nu se va fi inspirat de la marele predecesor, istoricul și revoluționarul Nicolae Bălcescu, ce s-a străduit să unească la 1848 toate forțele revoluționare din ținuturile românești, bazindu-se pe interesele popoarelor de a se elibera de opresiuni reacționare străine, indiferent de ce nație erau aceste popoare.

Ioan Bogdan arată că poporul slav cu care am avut cele mai strînse legături a fost cel bulgar. El nu neglijează însă nici relațiile cu celelalte popoare slave, privind problema nu numai ca istoric medievist, ci în general. În afară de relațiile noastre cu bulgarii, Bogdan a studiat, în diferite lucrări, aspecte ale legăturilor noastre cu rușii sau cu sîrbii⁴. Aceste concepții ale sale Bogdan a ținut să le manifeste și public. Astfel, în 1892 el ține în sala Ateneului Român conferința *Români și bulgarii*, în care trata relațiile dintre cele două popoare din cele mai vechi timpuri și pînă în vremea sa. Bogdan n-a publicat-o imediat, deoarece își dădea seama că pentru a da o lucrare cit de cit completă asupra acestei probleme erau necesare o serie întreagă de studii de detaliu. Ecoul pe care l-a avut această conferință atît la noi în țară, cît și în Bulgaria, precum și alte motive l-au determinat pe Ioan Bogdan să o publice însoțită de note și bibliografie, ajutînd astfel pe cei care doreau să adîncească problemele enunțate.

Atitudinea lui Ioan Bogdan, de prietenie față de vecinii slavi, a avut răsunet în cercurile politice și științifice din Rusia și Bulgaria. El poartă o bogată corespondență cu foștii lui profesori de la Moscova și Petersburg, ca și cu alți învățați slaviști din aceste centre sau de la Kiev și Harkov. Conferința sa de la Ateneu despre *Români și bulgarii* a fost bine primită în Bulgaria. Ziarul

² I. Bogdan, *Români și bulgarii. Raporturile culturale și politice între aceste două popoare*, București, 1895, p. 49.

³ *Ibidem*, p. 48.

⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 15.

«Свобода» publică un larg rezumat, pe care câțiva prieteni bulgari ai lui Bogdan îl consideră insuficient, rugându-l s-o publice, ceea ce acesta face, așa cum arătam mai sus, într-o formă mai largă.

Nu insistăm asupra altor studii mai mărunte, cu caracter pur istoric, ci menționăm încă un element de seamă care arată adâncile preocupări de istoric ale lui Ioan Bogdan. Ales membru al Academiei Române, Ioan Bogdan își ia ca temă a discursului său de recepție nu o problemă de filologie, ci una de istorie, și anume: *Istoriografia română și problemele ei actuale*, publicată în 1905. Este cazul să remarcăm aci faptul că Bogdan este primul nostru istoric, care s-a preocupat de istoria istoriografiei noastre. Lucrarea sa este «singura încercare de periodizare a evoluției scrisului și studiilor istorice din istoriografia modernă»¹. Deși rostit acum 60 de ani, discursul său impresionează și astăzi prin justetea afirmațiilor, prin puterea de sinteză și prin orizontul larg al istoricului. În același timp, reiese clar și concepția sa asupra obiectului istoriei unui popor. După o expunere a scrierilor cronicarilor din cele două principate, evidențiind meritele celor din Moldova, I. Bogdan afirmă că Dimitrie Cantemir este primul istoric al românilor — în sensul sec. al XVIII-lea, deoarece «nu se mulțumește a povesti numai faptele domnilor și a familiilor boierești, ci se ocupă și de soarta poporului»².

În aceeași lucrare, el subliniază și citează opera lui Bălcescu, care «a dat un program științific, arătând că istoria română trebuie să ne arate pe poporul român cu instituțiile, ideile, sentimentele, obiceiurile lui în deosebite veacuri»³. Analizează critic, deși pe scurt, dar just, meritele și lipsurile, ca istoric, ale lui B. P. Hasdeu, care aducea nou în istoriografia românească «cunoașterea izvoarelor slave, atât a celor interne, cât și a celor externe, și puțința de a utiliza pentru istoria română literatura acelor popoare slave cu care noi am avut un contact mai îndelungat, cum au fost: bulgarii, polonii și rușii»⁴.

Apreciind just pe contemporanii săi Xenopol, Onciul și Iorga, pentru caracterizarea și periodizarea istoriei României, Bogdan dă o definiție superioară acestora, în liniile sale generale. «Nu este destul să cunoaștem schimbările superficiale ale domniilor, îngustarea sau mărirea granițelor politice, introducerea sau dispariția influențelor străine, care la noi în mod cu totul greșit au fost luate drept criteriu de clasificare a epocilor istorice, nu este destul să cunoaștem șirul cronologic al evenimentelor sau genealogic al dinastiilor, care nu poate fi nici el un criteriu natural de împărțire în perioade. Evoluția istorică a unui popor poate fi înțeleasă numai prin factorii interni ce au provocat-o, deci prin studiul claselor sociale ce l-au constituit și al ideilor ce au stăpînit acțiunea lor»⁵. Fără să precizeze anume, Bogdan se ridică împotriva folosirii factorilor cultural (Xenopol), politic (Iorga) și dinastic (Onciul) de către colegii săi în caracterizarea și periodizarea istoriei României¹. Prin sublinierea importanței factorilor interni și studiului claselor sociale, Ioan Bogdan se apropie de concepția istoricilor noștri de astăzi.

¹ St. Pascu și Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României*, în «Studii», XVII, 1964, nr. 1, p. 152—153.

² I. Bogdan, *Istoriografia română...*, p. 8.

³ *Ibidem*, p. 12.

⁴ *Ibidem*, p. 12—13.

⁵ *Ibidem*, p. 18—19.

⁶ Ceea ce mai precis a făcut P. Constantinescu-Iași în lucrarea: *Caracterizarea și împărțirea istoriei românilor, O nouă concepție*, Iași, 1926.

Tot așa, Bogdan este aproape de adevăr, când scoate în relief influența puternică a statelor din apus asupra prefacerilor din epoca modernă a istoriei României. Concepția noastră de astăzi asupra rolului personalităților în istorie este surprinzător de clar prinsă la Bogdan. Prin afirmații ca: «Istoria noastră veche nu cunoaște nici individualități mari care să fi imprimate unei epoci sau unui secol anumite caractere» sau «Studiul istoriei române, făcut din punct de vedere al personalităților istorice, este un câmp de cercetări ingrate»², Bogdan sublinia că nu personalitățile sînt factorul determinant în mersul istoriei.

Abia acum, după ce am trecut în revistă principalele lucrări publicate de Ioan Bogdan, revenim la întrebarea de la începutul acestei comunicări, putînd da un răspuns întemeiat. Într-adevăr, este cazul să afirmăm cu toată convingerea că Ioan Bogdan a fost un istoric — și trebuie îndată să adăugăm — un istoric de mare valoare. Prima și una din cele mai importante contribuții ale sale a fost publicarea izvoarelor — documente și cronică slave. Aceste izvoare Bogdan le publică de pe poziția istoricilor și de aceea au și fost folosite în primul rînd de aceștia. La fel s-au publicat și materialele din «Buletinul Comisiei Istorice», comisie pe care Bogdan a condus-o de la înființarea ei și pînă la moartea lui în anul 1919.

Dacă aprecierile noastre s-ar opri aci, ele ar fi fără îndoială incomplete. Dacă la Universitatea din Iași Ioan Bogdan a dobîndit mai ales o pregătire de istoric, cei patru ani pe care i-a petrecut la universitățile străine, mai ales rusești și poloneze, i-au dat o solidă pregătire filologică. Fără această pregătire, fără cunoașterea limbilor slave, Ioan Bogdan n-ar fi reușit să dea edițiile de cronică și izvoare pe care le-a publicat. El este așadar și un filolog, și nici nu putea fi altfel. Am putea spune mai bine că este un slavist, atît istoric, cît și filolog, căci mai ales la vremea lui, cînd cercetările de slavistică din țara noastră erau abia la începutul lor — marcat de lucrările lui Hasdeu — cel care voia să le ducă mai departe era silit prin forța lucrurilor să fie atît filolog, cît și istoric. Și Ioan Bogdan a reușit prin pregătirea sa să pună într-adevăr bazele slavisticii științifice la noi în țară. Fără îndoială, în cercetările sale de slavistică cerințele istoricului au primat față de acelea ale filologului. Ceea ce trebuie să adăugăm este că, așa cum sublinia de curînd un cercetător, «în personalitatea lui Ioan Bogdan filologul și istoricul s-au îmbinat în mod organic»³. De asemenea, trebuie să adăugăm că Bogdan a publicat lucrări de lingvistică slavă, cum ar fi *Über die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden*, apărută la Berlin în 1908, în volumul omagial al lui Vatroslav Jagić ș.a. Fără îndoială, limba textelor și documentelor slavo-române l-a preocupat mult pe Ioan Bogdan. Este de remarcat că, deși s-a scris destul de mult asupra acestei probleme, nu există încă o lucrare care să înglobeze toate cele patru veacuri (XIV—XVII), ci doar perioade sau domenii restrînse. Considerăm că, dacă Ioan Bogdan ar fi fost în primul rînd filolog, adică dacă l-ar fi preocupat întii problemele de filologie și apoi cele de istorie, ar fi dat fără îndoială o asemenea lucrare. De altfel, Ioan Bogdan afirma însuși în lecția sa de deschidere că «am putea numi obiectul ocupațiilor noastre speciale — într-un sens foarte larg — (subl. n.) filologia slavo-română»¹. Sfera pe care o dă acestui cuvînt (filologie) trebuie într-adevăr înțeleasă în mod foarte larg, cuprinzînd

¹ *Op. cit.*, p. 20.

² D. Macrea, *Opera de slavist a lui Ioan Bogdan*, în «Limba română», IV, 1955, nr. 4, p. 8, reprodus în *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 109.

intr-o anumită privință chiar și istoria, arheologia ș.a. Aceasta era atunci accepțiunea cuvîntului. Astfel, în 1892 Lazăr Șăineanu, publicînd *Istoria filologiei române* și vorbind despre «starea actuală a filologiei române», cuprindea și studiile istorice și arheologice². Și, potrivit concepției lui Bogdan, filologia slavo-română cuprindea nu numai limba și literatura, ci și istoria, folclorul ș.a., adică ceea ce numim noi astăzi slavistică, în sensul larg al cuvîntului. În domeniul acesta cuprinzător Ioan Bogdan a fost mai ales un istoric, indiferent de faptul că a îmbrățișat problemele cercetate sub aspectul lor complex, așa cum era și firesc. Chiar astăzi, de altfel, cînd progresele istoriei și lingvisticii dau posibilitatea unei specializări cît mai mari, orice slavist, istoric sau filolog, face același lucru, mai ales pentru perioada veche, bineînțeles, într-o măsură cu mult mai mică decît pe vremea lui Bogdan.

O ultimă problemă care trebuie pusă este aceea a importanței operei istorice a lui Ioan Bogdan. S-a arătat și mai sus că unul din cele mai însemnate merite ale sale rămîne descoperirea și publicarea unui mare număr de texte și documente slave privind istoria României. Chiar dacă unele din concluziile sale, mai ales de amănunt, în legătură cu cronicile slave nu se mai pot susține astăzi³, în linii mari rezultatele cercetărilor sale și edițiile sale rămîn și astăzi valabile. De altfel, însuși Ioan Bogdan era conștient că, în stadiul în care se afla atunci slavistica românească, unele dintre greșelile sale erau inevitabile: «În istoriografie — scria el în 1905 — mai mult decît în orice altă știință, erorile sînt greu de evitat. Trebuie să ai curajul de a le săvîrși și dorința statornică de a le îndrepta»⁴.

Cel de-al doilea domeniu în care Bogdan este deschizător de drumuri a fost acela al disciplinelor auxiliare istoriei. În afară de cele relatate pînă acum, el a publicat două *albume paleografice* de valoare științifică și didactică. A fost un maestru în critica autenticității documentelor, descoperind o serie de falsuri cu privire la documentele slave referitoare la Țările Românești, cum a fost cazul cu faimoasa diplomă birlădeană din 1134⁵, diploma lui Caliman Asan, corespondența lui Ștefan cel Mare cu patriarhia de Ohrida, documentele atribuite lui Ștefan cel Mare⁶ ș.a.

O și mai mare importanță o au studiile sale de istorie socială, care își păstrează întreaga lor valoare, Ioan Bogdan fiind primul nostru istoric ce s-a ocupat în mod temeinic și special de instituțiile vechi românești. Ceea ce este cu deosebire important este lărgirea și extinderea cercetărilor sale asupra românilor de pretutindeni — din Moldova, Țara Românească, Transilvania, Serbia, Galiția. Urmărind evoluția lentă a fenomenelor sociale, I. Bogdan ajunge la concluzia unei uniformități a acestora, cu urme mult mai vechi decît întemeierea principatelor, din perioada de cînd nu avem încă documente scrise. Deși Bogdan nu ajunge la concepția fundamentală asupra evoluției societății

¹ Însemnătatea studiilor slave... , p. 31.

² L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1892, p. 407 și urm. Vezi și ed. II, București, 1895, p. 319 și urm.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 9—10; D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 195; P. P. Panaitescu, *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*, București, 1959, p. X—XI, 2,5 43 și, în general, toate introducerile la letopisețele publicate.

⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile...*, p. VI.

⁵ *Diploma birlădeană din 1134 și principatul Birladului*, București, 1889 (în «Analele Academiei Române», seria II, tom. XI).

⁶ *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în «Buletinul Comisiunii Istorice a României», București, I, 1915.

românești în epoca feudală, așa cum istoricii de astăzi o stăpînesc și o realizează în unele studii pe baza interpretării materialist istorice, totuși contribuțiile sale sînt valoroase, dovedind o gîndire materialistă.

Același lucru se poate spune despre cel de-al patrulea domeniu al preocupărilor sale — relațiile de-a lungul veacurilor dintre români și popoarele slave.

În sfîrșit, este necesar să subliniem metoda științifică a lui Bogdan. « Scopul oricărei lucrări științifice trebuie să fie tendința spre adevăr. Oricare alt scop trebuiește înlăturat »¹. Luptînd împotriva șovinismului, împotriva ideilor pre-concepute, a scrierilor istorice ce urmăresc scopuri politice comandate, Ioan Bogdan a susținut cu putere teoria justă a continuității românilor pe teritoriul țării noastre, după cum a combătut totdeauna diferitele teze greșite ale unor savanți străini — de pildă cea a lui L. Miletici, care a susținut la un moment dat că domnii și boierii noștri erau bulgari de origine, sau că în țară la noi s-a vorbit bulgărește pînă tîrziu² ș.a. Metoda sa științifică l-a ferit de a cădea în subiectivismul celor mai mulți dintre predecesorii săi. Departele de vechile lipsuri ale Școlii Ardeline, el se deosebește și de romanticii veacului al XIX-lea, ca și de entuziasmul necritic al lui Hasdeu, deși acesta din urmă are mari merite în multe din studiile sale de profundă cercetare.

Ioan Bogdan se poate apropia de contemporanul său, marele istoric A. D. Xenopol, prin sistemul de analiză documentată, prin scrupulozitatea informației. Nu s-a ridicat la valoarea operei de sinteză a profesorului de la Iași, care a dat cea dintîi și una din cele mai bune istorii ale României pînă la opera istoricilor de azi, care au scris tratatul de *Istorie a României*. Școala din care a făcut parte, atît el, cît și Onciul, se preocupa de probleme mai mici — fundamentale însă. Cu toate acestea, lucrările lor constituie contribuții serioase pentru orice sinteză a istoriei României³. Ioan Bogdan n-a dat opere de sinteză. El s-a impus ca istoric prin lucrările sale temeinice de o largă circulație în străinătate⁴. S-a impus prin concepția, prin metoda sa de lucru scrupuloasă, prin spiritul său înaintat de a înțelege rostul unei discipline științifice — istoria în cazul de față, în raporturile dintre popoare. Unul dintre istoricii vechii generații, profesorul ardelean Ion Lupaș, consacîndu-i o scurtă monografie publicată în revista «Țara Birsei», spunea, la puțini ani de la moartea prematură a lui Ioan Bogdan, următoarele: « Obiectivitatea științifică, seninătatea desăvîrșită și metoda critică severă formează moștenirea lăsată de Ioan Bogdan ca un dar din cele mai de preț pentru istoriografia română modernă. Activitatea lui rămîne, tocmai pentru acest dar, un model și un îndemn pentru toți cei ce se simt chemați la muncă rodnică în ogrorul istoriografiei noastre... »⁵.

Opera istorică a lui Ioan Bogdan este astăzi valorificată, cu toate inerentele ei lipsuri, care nu-i scad însă din valoarea sa integrală. Locul său în istoriografia țării noastre este un loc de cinste. Lucrările sale sînt menționate și folosite în tratatul de *Istoria României*, iar activitatea sa multilaterală este apreciată în cuvinte frumoase în capitolele de cultură din volumele IV și V ale aceleiași mari sinteze.

¹ *Istoriografia română...*, p. 27—28.

² I. B o g d a n, *Documente privitoare la relațiile...*, p. XXXIII.

³ Ș t. P a s c u și E u g e n S t ă n e s c u, *op. cit.*, p. 152—153.

⁴ Cf. și D. P. B o g d a n, *Ioan Bogdan în circuitul slavisticii europene*, în « Studii », XVIII, XVIII, 1965, nr. 1, p. 3—25.

⁵ I. L u p a ș, *Ioan Bogdan (1862—1919)*, extras din revista «Țara Birsei», II, Brașov, 1930, nr. 3, p. 11.

ИОАН БОГДАН — ИСТОРИК

(Резюме)

В настоящем исследовании представлена научная деятельность великого румынского ученого Иоана Богдана в области истории. Авторы не касаются вопроса о роли И. Богдана в деле изучения древнего румынского общественного устройства (данная проблема исследована В. Костакел, см. статью, помещенную в данном выпуске стр. 67—75).

И. Богдан стал изучать славяно-румынские отношения, которым в то время уделялось мало внимания у нас в стране. Значительное место в его деятельности занимает публикация исторических источников на книжнославянском языке румынского извода — хроник и документов, — которые представляют значительную ценность и в наши дни.

И. Богдан занимался вопросом взаимоотношений между румынским и славянскими народами, подчеркивая его важность и указывая на необходимость более глубокого его изучения.

В своей речи на приеме в Академию И. Богдан впервые затронул вопрос о написании истории румынской историографии, попытался дать первую периодизацию истории развития исторических изучений и критическую оценку работам своих предшественников.

Иоан Богдан обратил особое внимание на вспомогательные дисциплины, в частности, на дипломатику, став основоположником румынской дипломатики. Наконец, значительную ценность представляют его исследования по общественной истории. Прекрасная подготовленность, использование наиболее совершенных методов исследования способствовали тому, что исследования И. Богдана получили высокую оценку со стороны крупнейших ученых того времени. И в наши дни они успешно используются специалистами.

IOAN BOGDAN — HISTORIEN

(Résumé)

Cette étude évoque l'activité d'historien du grand savant roumain qui fut Ioan Bogdan (à l'exception de sa contribution à la connaissance des institutions roumaines anciennes, sujet traité dans la communication de V. Costăchel publiée dans ce volume même, pp. 67—75).

Comme il l'a montré lui-même dans la leçon d'ouverture de son cours, Ioan Bogdan a porté son attention sur l'étude des relations roumano-slaves, jusqu'alors négligées dans notre pays. L'une des principales réalisations dans ce domaine fut la publication des sources historiques en langue slavonne — chroniques et documents —, publication qui continue à conserver toute sa valeur.

En second lieu, Ioan Bogdan s'est occupé des rapports du peuple roumain avec les peuples slaves et il a montré de la sorte l'importance et la nécessité de leur étude approfondie.

Dans son discours de réception à L'Académie Roumaine, Ioan Bogdan s'est, préoccupé le premier dans notre pays, de tenter une division par périodes de l'historiographie roumaine essayant la première esquisse de ce genre pour l'évolution des études historiques ainsi qu'une appréciation critique de l'œuvre de ses devanciers.

Ioan Bogdan a accordé une attention particulière aux disciplines auxiliaires de l'historien, en posant les bases de la diplomatique roumaine. Enfin, ses études d'histoire sociale revêtent une importance particulière. Ioan Bogdan a publié des études qui ont joui d'appréciations élogieuses de la part des plus grands savants de l'époque. Elles conservent aujourd'hui encore toute leur valeur et sont consultées avec profit par les chercheurs contemporains.

MOȘTENIREA FILOLOGICĂ ȘI LINGVISTICĂ A LUI IOAN BOGDAN

G. MIHĂILĂ

Organizînd, sub auspiciile și cu ajutorul Ministerului Învățămîntului, sesiunea festivă cu titlul general «Ioan Bogdan și istoria culturii românești», cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la nașterea marelui istoric și filolog român, întemeietorul studiilor de slavistică în țara noastră, Asociația Slavistilor din Republica Socialistă România a vrut să sublinieze diapazonul larg al preocupărilor științifice ale ilustrului înaintaș, care a fost un deschizător de drumuri într-o serie de ramuri de cercetare ale istoriografiei și filologiei românești.

În cadrul actualei sesiuni, mai multe comunicări prezintă diverse aspecte ale vieții și operei științifice a lui Ioan Bogdan, care a intrat în conștiința posterității mai degrabă ca istoric, decît ca filolog¹, căci roadele activității sale au fost folosite în primul rînd de istorici și mai puțin de filologi. Dar nu e mai puțin adevărat că chiar și în lucrările istorice el a folosit mijloacele de investigație ale filologiei și lingvisticii, punînd în slujba cercetării istoriei poporului nostru rezultatele obținute în studiul documentelor și textelor aparținînd culturii și literaturii românești vechi.

Ioan Bogdan a fost o personalitate complexă și multilaterală, care s-a bucurat de o autoritate recunoscută în epocă. Membru-corespondent al Academiei Române la vîrsta de 28 de ani (1892), decan al Facultății de filozofie și litere din București de la 34 de ani (1898), membru al Academiei la 39 de ani (1903), vicepreședinte al acesteia de la 46 de ani (1910) și rector al Universității din București la 48 de ani (1912), Ioan Bogdan a fost unul din profesorii de seamă ai Universității, astăzi centenare, și un foarte activ și stimat

---

¹ Vezi însă, în ultimul timp: D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, capitolul despre *Ioan Bogdan* (p. 105—121); Al. Graur—L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961, p. 64—65; G. Mihăilă, I. C. Chițimia ș.a., *Славянская филология в Бухарестском университете*, Rsl, XII, 1965, p. 262—264. Dintre lucrările care privesc mai ales opera de istoric a lui Ion Bogdan cităm: N. Iorga, *Ioan Bogdan*, «Buletinul Comisiei istorice a României», vol. 3, București, 1924, p. I—VII; P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, *ibid.*, vol. 7, extras, Vălenii de Munte, 1928, 32 p.; I. Lupșă, *Ioan Bogdan*, extras din rev. «Țara Birsei», an. II, 1930, nr. 3; D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan. Activitatea științifică și didactică*, Rsl, III, 1958, p. 187—207; Mihail Dan, *Elemente progresiste în opera lui Ioan Bogdan*, «Anuarul Institutului de istorie din Cluj», I—II, 1958—1959, p. 199—215; Șt. Pascu și E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe* (Proiect de tematică), «Studii», XVII, 1964, nr. 1, p. 152—153; V. Maciu ș.a., *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, București, 1964, p. 68—71; D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan în circuitul slavisticii europene*, «Studii», t. XVIII, 1965, nr. 1, p. 3—24.

academician. Toate aceste semne ale recunoașterii sale ca om de știință, la care trebuie să adăugăm pe acela de director, un timp, al «Convorbirilor literare» (1900—1906) și de președinte al Comisiei istorice a României (1909—1919), i-au fost acordate în urma unei activități tenace, care a dublat o mare capacitate de muncă și un strălucit talent de cercetător.

Din nefericire, ca și alte spirite luminate din trecutul poporului nostru, dăruindu-se cu generozitate activității științifice și publice, îndrumând tineri și creind o școală în jurul său, Ioan Bogdan a fost răpus de boală prea de vreme, la vârsta de 55 de ani, când alții abia își dau întreaga măsură a capacității lor științifice. Cu toate acestea, începîndu-și activitatea științifică de timpuriu, cu o originală teză de licență consacrată *Istoriei coloniei Sarmizegetusa*, publicată pe cînd avea 21 de ani (Iași, 1885), Ioan Bogdan ne-a lăsat, în urma celor 34 de ani de activitate științifică, dintre care 27 de ani ca prim titular al catedrei de slavistică de la Universitatea din București, o vastă moștenire științifică în domeniul istoriei, filologiei și lingvisticii, cuprinzînd aproape 80 de lucrări și peste 100 de articole diverse și recenzii. Trebuie să subliniem că între lucrările sale filologice și istorice se numără circa 20 de volume cuprinzînd ediții de documente, cronici, texte literare, însoțite de ample studii, și lucrări de largă problematică istorică și filologică, ale căror idei își păstrează în cea mai mare parte valabilitatea pînă astăzi.

În cele ce urmează ne propunem să ne oprim pe scurt asupra lucrărilor sale filologice și lingvistice, precum și asupra celor care — istorice fiind în esență — au implicații filologice sau lingvistice. Ne dăm seama, în același timp, că pe alocuri este greu să se facă o delimitare netă între aspectul istoric și cel filologic al activității lui Ioan Bogdan. Cu toate acestea, încercarea trebuie făcută tocmai pentru că — după părerea noastră — filologii și slaviiști români nu i-au preluat pînă acum în suficientă măsură moștenirea, n-au popularizat-o și fructificat-o în deceniile care au urmat, ea rămînînd adesea uitată în paginile revistelor vremii și ale «Analelor Academiei Române».

I.

În lecția sa introductivă la cursul de limbi slave, deschis la Universitatea din București în toamna anului 1891, cu titlul *Însemnăitatea studiilor slave pentru români* (București, 1894, 42 p.), Ioan Bogdan trasează un întreg program de studii pentru *filologia slavo-română* (termenul îi aparține!), pe care l-a pus în aplicare în activitatea sa ulterioară și pe care putem să-l considerăm în bună parte actual și astăzi. În mod concret, această disciplină este necesară pentru studierea fondului lexical al limbii române, a obiceiurilor și instituțiilor românești, care s-au dezvoltat în interacțiune cu cele ale popoarelor slave vecine, precum și a relațiilor politice cu aceste popoare. Potrivit concepției lui Ioan Bogdan, pe care o continuăm și o dezvoltăm astăzi, filologia slavo-română trebuie să cuprindă studiul limbii paleoslave, al celei mediobulgare și vechi rusești, studiul vechii literaturi slave, al antichităților slave, al paleografiei și diplomaticii slave, ca instrument de lucru în cercetarea istoriei și culturii noastre vechi. Fără îndoială că pentru acea epocă acesta era un program vast, adecvat posibilităților reale și necesităților imediate ale științei românești.

Problemele expuse aici sînt reluate și dezvoltate în două conferințe publice, pe care Ioan Bogdan le-a ținut în anii imediat următori: *Românii și bulgarii*.

Raporturile culturale și politice între aceste două popoare (București, 1895, 58 p.) și *Cultura veche română* (1898)¹.

Prima, ocupînd-se de istoria relațiilor politice româno-bulgare, prezintă în același timp liniile directoare ale raporturilor culturale dintre cele două popoare, din evul mediu pînă în secolul al XIX-lea. Explicînd condițiile pătrunderii scrierii slave la noi în epoca veche, I. Bogdan subliniază în același timp rolul Țărilor Române în dezvoltarea și difuzarea culturii în limba slavonă în țările slave, precum și sprijinul acordat de poporul român în renașterea culturală și politică a bulgarilor, în sec. al XIX-lea.

Deosebit de interesant este tabloul general al culturii vechi românești, prezentat obiectiv și veridic în cea de-a doua conferință, care face cunoscut rodul propriilor sale cercetări și lecturi din manuscrise. După ce se ocupă de condițiile materiale și de organizarea socială și politică a Țărilor Române, care au determinat dezvoltarea culturii, Ioan Bogdan trece în revistă pictura religioasă, miniaturile, arhitectura, literatura religioasă — dogmatică și apocrifă —, romanele populare, lucrările de filozofie și istorie universală, care au circulat mai întîi în slavonește, iar apoi au fost traduse în limba română, și, în sfîrșit, literatura originală românească în limba slavonă: analele și cronicile din sec. al XV-lea și al XVI-lea și mai ales *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Cu mîndrie patriotică, dar și cu obiectivitate, I. Bogdan spune despre primele: «După modelul acestei istorii universale (Cronica lui Constantin Manasses — n.n.) și al analelor bulgărești și sîrbești au început apoi ai noștri a scrie *istoria patriei*, mai întîi în scurte notițe analistice, care înregistrau în mod obiectiv și în puține cuvinte evenimentele mai însemnate din viața domnilor, apoi în descrieri mai pe larg și mai meșteșugite, în felul cum descria Manasses istoria împăraților din Bizanț... Dacă comparăm istoriografia noastră veche cu a țărilor de prin prejur, de pildă cu a bulgarilor, sîrbilor și rușilor, cu mîndrie constatăm că ai noștri, în ce privește obiectivitatea judecății și agerimea criticii, nu sunt mai prejos de contemporanii lor străini» (p. 76—77).

«Dar — adaugă Ioan Bogdan — nimic nu ne poate da o icoană mai credincioasă despre gusturile literare ale bătrînilor noștri, ca producțiunea originală a unuia din cei mai culți domni ai Țării Românești, a lui *Neagoe Basarab*» (p. 79), *Învățăturile către fiul său Teodosie*, scrise în slavonă și apoi traduse în română și greacă.

În concluzie, Ioan Bogdan spulberă pe bună dreptate prejudecata ce mai dăinuia încă pe atunci că, în epoca veche, românii ar fi dus «o viață pur fizică și că inteligența poporului n-a luat decît o mică parte la viața sa». Dimpotrivă, spune el, «poporul românesc n-a stat niciodată pe loc, ci a dezvoltat o activitate destul de însemnată a inteligenței sale... Dacă activitatea poporului român e depusă (în epoca veche — n.n.) într-o limbă străină, aceasta nu înseamnă că ea nu este a lui. Și apoi, oricît de multe ar fi — ca formă și ca fond — elementele străine ale culturii vechi românești, românii au știut să-i imprime totuși caracterele spiritului lor: iubirea de oameni, dreapta măsură, bunul simț și gustul frumosului» (p. 83—84). Sînt concluzii la care nu putem să nu subscriem și astăzi, cînd elementele acestei culturi ne sînt mult mai bine cunoscute decît la sfîrșitul secolului trecut².

¹ Publicată în broșură împreună cu o altă conferință, *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul* (București, 1898, 98 p.).

² Cf., acum în urmă, *Istoria literaturii române*, I, Ed. Academiei, București, 1964, p. 233—293.

II.

O însemnată parte a activității sale a consacrat-o Ioan Bogdan editării, traducerii și studiului istoric, diplomatic, paleografic și lingvistic al documentelor slavo-române¹. Edițiile fundamentale de documente, care constituie o piatră de hotar în istoriografia românească prin bogăția materialului inedit pus în circulație, prin exactitatea reproducerii, au fost primite cu unanimă satisfacție în țară și peste hotare și constituie instrumente de studiu pentru orice cercetător de astăzi. Pentru lingviști ele sînt prețioase atît prin reproducerea textelor documentelor în original, cît și prin studiile, comentariile și glosarele ce le însoțesc. În fond, Ioan Bogdan a cuprins prin edițiile de documente o bună parte din istoria Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei.

Astfel, din diplomatica Țării Românești Ioan Bogdan a publicat mai întîi un volum de *Documente și regeste...* (București, 1902, 12 + LXXXVI 348 p.), urmate, după trei ani, de o nouă ediție, structural modificată, din care a apărut doar vol. I: *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*. Vol. I. 1413—1508 (București, 1905, CVIII + 400 p.), însoțit de un excelent *Album paleografic cuprinzînd douăzeci și șase de fascimile de documente românești din sec. XV* (București, 1905, 16 p. + 21 pl.). La acestea se adaugă două articole cuprinzînd editări de documente².

Pentru Moldova avem șase articole cuprinzînd o serie de documente însoțite de comentarii istorice și filologice³, cărora le urmează impunătoarea ediție *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II (București, 1913, XLVI + 518 p.; XXII + 611 p.), prilejuită de comemorarea a 400 de ani de la moartea marelui domn (1904), și elegantul *Album paleografic moldovenesc. Documente din secolele al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea*, apărut postum, sub îngrijirea lui N. Iorga (București — Paris, 1926, 28 p. + 105 pl.).

În sfîrșit, prezintă interes nu numai pentru istorie, ci și pentru filologia slavă cele două articole în care Ioan Bogdan publică, însoțite de comentarii, un document sîrbesc și unul bulgăresc⁴, precum și bogata colecție de *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhive și biblioteci polone*, coor-

¹ Vezi P. P. P a n a i t e s c u, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, p. 10—12; D. P. B o g d a n, *Din paleografia slavo-română*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, Ed. Academiei, 1956, p. 92—95; I d e m, *Diplomatica slavo-română*, ibidem, vol. II, Ed. Academiei, 1956, p. 12—14; I d e m, *Ioan Bogdan. Activitatea științifică și didactică*, p. 204—206.

² *Un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn din 10 iunie 1415*, extras din A.A.R. Seria II, Tom. XXVI. Mem. Secț. Ist., București, 1903, p. 109—115; *Patru documente de la Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei*, în: *Prinos lui D. A. Sturdza, la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 149—170.

³ *Cinci documente istorice slavo-române din Arhiva Curții imperiale de la Viena*, extras din A.A.R., Seria II. Tom. XI. Mem. Secț. Ist., București, 1889, p. 29—63 + 4 pl. (un document este din Țara Românească); *Un document de la Alexandru cel Bun din 1403*, CL, XXXV, 1901, p. 355—365; *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului*, București, 1905, IX + 64 p. (extras din CL, XXXIX, 1905, p. 752—774, 828—868, cu unele modificări și rectificări); *Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, extras din A.A.R. Seria II. Tom. XXIX. Mem. Secț. Ist., București, 1907, p. 613—628; *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, ibidem, p. 629—643; *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, ibidem, Tom. XXX, București, 1908, p. 369—441.

⁴ *Un hrisovul al regelui sîrbesc Ștefan Milutin*, CL, XXIV, 1890, p. 488—495; *Eine bulgarische Urkunde des Caren Joan Sracimir*, «Archiv für slavische Philologie», XVII, 1895, p. 544—547.

Ioan Bogdan
în perioada directoratului la « Convorbiri Literare »

Colecția Lucia Bogdan. Vălenii de Munte

donate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan, cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski. Vol. I—III, fasc. I (Hurmuzaki, Supl. II, București, 1893, 1895, 1900; XXXIX + 652 p.; XXXII + 624 p.; 312 p.).

Atenției noastre nu trebuie să-i scape nici cele trei publicații, în care Ioan Bogdan dovedește, în urma unei temeinice analize paleografice, lingvistice și istorice, neautenticitatea unor documente românești și străine: *Diploma lui Ioan Caliman Asen* (CL, XXIII, 1889, p. 449—458; XXIV, 1890, p. 147—149); excelentul studiu *Diploma birlădeană din 1134 și principatul Birladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română* (Extras din A.A.R. Seria II. Tom. XI. Mem. Secț. Ist., București, 1889, p. 65—112)¹; *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare* (extras din «Buletinul Comisiei istorice a României», vol. I, București, 1913, IV p. + p. 103—164 + 6 pl.).

Legate de documente, atît pentru valoarea lor istorică, cît și pentru cea culturală și lingvistică, sînt inscripțiile slavon studiate de Ioan Bogdan, pe baza unei largi și aprofundate documentări², la care putem adăuga și raportul, scris împreună cu D. Onciul, asupra unei inscripții grecești de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș³, greșit datată de O. Tafrali (1262).

Istoria vocabularului românesc are de profitat din articolele cu caracter istoric și social, consacrate organizării politico-sociale a Țărilor Române în Evul Mediu, articole în care instituțiile respective sînt studiate în strînsă legătură cu denumirile lor: *Iw din titlul domnilor români* («Conv. lit.», XXIII, 1889, p. 721—738)⁴, *Originea voievodatului la români* (Extras din A.A.R., Seria II. Tom. XXIV. Mem. Secț. Ist., 1902, p. 191—207), *Despre cnejii români* (ibidem, Tom. XXVI, 1903, p. 13—44)⁵ și *Ohabă — ohabnic* (CL, XL, 1906, p. 295—299).

În amplul studiu introductiv la *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, prima lucrare fundamentală de diplomatică și paleografie slavo-română, găsim și o serie de aprecieri asupra limbii acestor documente, care este caracterizată ca medio-bulgara de la sfîrșitul sec. al XV-lea cu elemente neobulgare și, din ce în ce mai mult, cu elemente sirbești. În raport cu medio-bulgara din sec. XII—XIV, vocabularul acestor documente se caracterizează printr-un număr mai mare de elemente bizantine și neogrecești, prin numeroase elemente turcești, precum și prin elemente de origine maghiară, săsească (pătrunse în mediul românesc) și mai ales cuvinte românești (p. XXXI—XXXV). La sfîrșitul volumului autorul dă un indice de cuvinte rare, mai ales de origine neslavă (în primul rînd, românești), precum și cuvinte slave cu un sens deosebit față de cel consemnat în dicționarele generale.

¹ Vezi P. P. Pănaiteșcu, *Diploma birlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, extras din RIR, 1932, vol. II, fasc. I, p. 1—13.

² *Inscripția de la 1484 de pe poarta cea mare a Cetății Albe*, CL, XXXV, 1901, p. 247—253; *Notă la articolul lui I. Tanoviceanu, Data rezidirii Cetății Albe*, ibidem, p. 469—472; *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, A.A.R., Seria II, Tom. XXX. Mem. Secț. Ist., București, 1908, p. 311—360, cu 6 pl.

³ *Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (9 octombrie 1915)*, BCMI, VIII, fasc. 31, iulie—sept. 1915, p. 141—143 (într-o notă finală N. Iorga se asociază concluziilor raportului). D. Onciul revine asupra problemei cu articolul *În chestiunea Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș*, ibidem, IX, fasc. 34, aprilie—iunie, 1916, p. 49—65, 66—68.

⁴ Cf. și lucrarea lui E. m. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, București, 1960.

⁵ Publicat și în limba germană: *Über die rumänischen Knesen*, extras din «Archiv für slavische Philologie», XXV B., 1904, p. 522—542, și XXVI B., 1905, p. 100—114.

În mod special, limba documentelor slavo-moldovenești face obiectul articolului *Über die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden* (Extras din *Jagič-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin, 1908, p. 368—377), care reia și sistematizează observațiile făcute anterior, cu ocazia publicării documentelor. Ioan Bogdan arată că, în esență, aceasta este slavona rusă apuseană, cu unele elemente populare ucrainene și împrumuturi poloneze, deși există documente scrise chiar în medio-bulgară. În ceea ce privește vocabularul românesc, este semnificativă atenția pe care i-o acordă I. Bogdan în glosarele anexate *Documentelor lui Ștefan cel Mare*, cuprinzând cuvinte slave și românești, precum și forme gramaticale românești (vol. II, p. 595—611), despre care spune: « Pentru explicarea așezămintelor vechi am dat o întindere deosebită notelor ce însoțesc fiecare document și indicelui de cuvinte slave și românești, a căror interpretare, din punctul de vedere al înțelesului și originii lor, este de cea mai mare utilitate pentru istoria vechiului drept român » (vol. I, p. XIII).

Trebuie să spunem aici că edițiile de documente ale lui Ioan Bogdan, alături de altele mai vechi sau mai noi, au fost folosite pentru studii lingvistice atât referitoare la limba slavonă și istoria limbilor slave, cât și la istoria limbii române. Dintre primele este suficient să menționăm fundamentala monografie a prof. S. B. Bernstein despre limba documentelor slavo-muntene¹ și cercetările recente ale colectivului de limba slavă veche de la catedra de limbi slave din Universitatea București². Datele privind limba română au fost folosite în astfel de lucrări capitale asupra istoriei limbii române, cum sînt cea a lui O. Densusianu³ și a lui Al. Rosetti⁴, și în altele⁵.

III.

În ceea ce privește istoria literaturii române vechi, aceasta este de neconceput fără edițiile fundamentale de cronică slavo-române, descoperite în cea mai mare parte de Ioan Bogdan și publicate cu ample studii și comentarii la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru.

Înainte însă de a ne ocupa de acestea, se cuvine să subliniem contribuția adusă de slavistul român la studierea literaturii vechi — în sensul larg al cuvîntului — bulgară și sîrbești, prin editarea unor importante texte de cronică: *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung* (extras din « Archiv für slavische Philologie », XIII B., 1891, p. 481—543), *Cronica universală și analele sîrbești din manuscrisul de la Petersburg* (în *Letopisețul lui Azarie*, extras din A.A.R., Seria II, Tom. XXXI, Mem. Secț. Ist., București, 1909, p. 6—10, 65—89) și *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere medio-bulgară, făcută pe la 1350. Text și glosar* (apărută postum, cu prefață de I. Bianu, București, 1922, VIII + 456 p.).

¹ *Разыскашия в области болгарской исторической диалектологии. Том I. Язык валашихских грамот, Москва—Ленинград, 1948.*

² Vezi articolul semnat de Lucia Djamo și alții, *Характерни черти на книжно-славянски език, румънска редакция (XIV—XVI)*, Rsl, IX, 1963, p. 109—161.

³ *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1961, p. 249—256 (ed. franceză, Paris, 1901).

⁴ *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Ed. Academiei, 1956, p. 27—48.

⁵ De ex., Margareta Ștefănescu, *Urme de limbă românească în documentele româno-slave (molde-valaho-slave) din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, « Arhiva », XXXVIII, nr. 2, 3, 4, Iași, 1931. Cf. comunicarea acad. E. Petrovici la actuala sesiune, intitulată *Documentele slavo-române ca monumente ale limbii române*.

Prima lucrare cuprinde o parte din textul importantului manuscris nr. 116 (filele 440—447) al Bibliotecii fostei Academii teologice din Kiev (provenit de la lavra din Poceaev), copiat înainte de 1561 în Moldova (la Baia și la Slatina), în care se află: 1) o cronologie generală de la «facerea lumii» pînă la Manuel Paleologul (1425), care reprezintă o redacție bulgară a «Povestirii pe scurt a anilor de la Adam pînă în vremurile noastre», operă de compilație bizantină; 2) o redacție a vechilor anale sîrbești (1355—1490), scrise curînd după 1490; 3) prima cronică bulgărească (1296—1413), scrisă la începutul sec. al XV-lea, importantă operă originală a literaturii medievale bulgărești (după reproducerea textului de către Ioan Bogdan urmează traducerea latină a ultimei părți, efectuată de V. Jagić)¹. Această lucrare, care a marcat afirmarea lui Ioan Bogdan în slavistica europeană, s-a bucurat de aprecierea favorabilă a slaviștilor străini².

Un text similar este publicat, cu traducere și indicarea variantelor, în cea de-a doua lucrare menționată mai sus, după manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii publice din Petersburg (Leningrad), care cuprinde de asemenea, *Letopiseșul de la Putna nr. 2, Cronica lui Macarie și cea a lui Azarie*. Ioan Bogdan justifică această nouă publicație a cronicii universale și a anelor sîrbești prin faptul că acestea «au avut o influență vădită asupra istoriografiei moldovenești din sec. XV, și e bine ca ele să fie cunoscute la noi în cercuri mai largi»³.

În sfîrșit, ultima lucrare reprezintă rodul unei munci îndelungate a lui Ioan Bogdan, căci îl vedem — la sfatul lui V. Jagić — preocupat, încă din anul 1889, de editarea traducerii mediobulgare a *Cronicii lui Manasses* (sec. XII). Ediția, apărută postum și fără studiul introductiv pe care-l plănuia, a fost pregătită după manuscrisul copiat la Tirnova în 1345 de popa Filip și aflat la Biblioteca Sinodală de la Moscova, transcris de I. Bogdan (în 1889), colaționat de el însuși (în 1890) cu manuscrisul de la Vatican, scris cam în aceeași epocă, și cu cel de la Tulcea (actualmente în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, nr. 649)⁴, fiind tipărită între 1902—1909. Unele idei, pe care slavistul român le-ar fi dezvoltat desigur în introducere, le găsim răspîndite în studiile ce însoțesc edițiile de cronici slavo-române din sec. al XVI-lea, care au avut drept model pe Manasses, tradus mai tîrziu (1620), după o prelucrare slavonă prescurtată, împreună cu cronică bulgară și cu anele sîrbești, de Mihail Moxa. Dar chiar și așa, ediția este deosebit de prețioasă pentru istoria limbii vorbite bulgare, fiind singura, pînă nu de mult, care reproduce integral acest text⁵ — inclusiv *Povestea Troiei*, care se află numai în manuscrisul de la Vatican —, text însoțit de un amplu glosar însumînd peste 6500 de cuvinte (inclusiv numele proprii), cărora li se dau corespondentele grecești și traducerea românească. Ioan Bogdan menționează cuvintele — destul de

¹ Vezi de asemenea: *Ioan Bogdan, Vechile cronicе moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 11, 17—19; *История на българската литература*, I, sub redacția lui P. Dinekov ș.a., Sofia, 1962, p. 354—355.

² Cf. D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan. Activitatea științifică și didactică*, p. 189—190.

³ *Letopiseșul lui Azarie*, p. 8 (64).

⁴ Este inexactă afirmația lui I. Bîanu din *Prefață* (p. VIII), că I. Bogdan n-a apucat să facă această colaționare. Cf. D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 197—204.

⁵ Cf., acum în urmă, eleganta reproducere a miniaturilor din manuscrisul de la Vatican: *И в. Дуицев, Миниатюрите на Манасиевата летопис*, Sofia, 1962, și ediția facsimilată: *Летописна на Константин Манаси*. Фототипно издание на Ватиканския препис на среднобългарския превод. Увод и бележки от Иван Дуйчев, Sofia, 1963.

numeroase — care lipsesc din *Lexiconul* lui Miklosich, ceea ce ne permite să considerăm glosarul său drept un fel de completare a acestuia. «Frumoasa ediție»¹ a lui Ioan Bogdan, care inspiră respect și mândrie pentru slavistica românească, a constituit, după aprecierea slavistilor bulgari și din alte țări, o importantă contribuție la filologia slavă, ea stînd la baza unor studii speciale asupra limbii mediobulgare².

Cele trei ediții de cronică bizantine și slave constituie — într-un anumit fel — preluiaza edițiilor de cronică slavo-române, ale căror texte au fost descoperite în manuscrise cuprinzînd compendii de istorie universală și națională și care dau o idee de cunoștințele istorice ale cărturarilor noștri în secolele al XV-lea și al XVI-lea, înaintea apariției istoriografiei în limba națională și a influenței umaniste, venite prin filieră latino-polonă³.

Aflînd treptat de existența acestor manuscrise, Ioan Bogdan își dă de la bun început seama de marea lor importanță pentru istoria țării și culturii noastre, face deplasări în străinătate și le consacră ani întregi de studiu, pentru a încredința tiparului ediții fundamentale de cronică slavo-române, în cea mai mare parte necunoscute pînă atunci, pe care le însoțește cu ample studii istorico-filologice și cu note explicative. În trei volume și un articol, publicate între 1891—1909, respectiv: *Vechile cronică moldovenești pînă la Ureche* (București, 1891, XIV + 291 p. + 2 pl.), *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor* (București, 1895, XII + 208 + XIX p.), *Un fragment de cronică moldovenească în limba slavă* (CL, XXXV, 1901, p. 527—530) și *Letopiseșul lui Azarie* (București, 1909, 160 p. + 4 pl.) — Ioan Bogdan a reușit să dea o imagine cu totul nouă a literaturii noastre originale din secolele al XV-lea și al XVI-lea. În paginile lor el dă la lumină, în majoritatea cazurilor pentru prima dată, douăsprezece cronică moldovenești: *Letopiseșul «de la Bistrița»* (1359—1507), *Cronica scurtă a Moldovei* (1359—1451), *Letopiseșul de la Putna nr. 1* (1359—1526) și nr. 2 (1359—1518), *traducerea românească* a acestuia din urmă (1359—1518), efectuată pe la 1770 de Vartolomei Măzăreanu, *Cronica lui Macarie* (1504—1551, două copii), *Cronica lui Eftimie* (1541—1554), *Cronica lui Azarie* (1551—1574), *Cronica moldo-rusă* (din vremuri legendare pînă la 1504), *Cronica moldo-polonă* (1359—1564, două copii), *Cronica sîrbo-moldovenească* (1359—1512)⁴ și *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, scrisă de Miron Costin la 1677, în limba polonă⁵. În fiecare din aceste publicații I. Bogdan dă, pe lîngă textul original și traducerea, ample studii și comentarii istorice, lingvistice și

¹ K. Mircev, *Историческа граматика на българския език*, ed. 2, Sofia, 1963, p. 17.

² Cf., în mod special: I. Трифонов, *Бележки върху среднобългарския превод на Манасиевата хроника*, «Известия на Българския археологически Институт», t. II (1923—1924), p. 137—173; H. Boissin, *Le Manassès moyen-bulgare*, Paris, 1946; Margareta Ștefănescu, *Influența traducerii medio-bulgare a cronicii lui Manasses asupra literaturii româno-slave și române vechi*, «Arhiva», XXXIV, 1927, p. 150—186 (cf. și ibidem, XXXVII, 1930, p. 121—123).

³ I. Bogdan, *Letopiseșul lui Azarie*, extras din A.A. R., Seria II, Tom. XXXI, Mem. Sect. Ist., București, 1909, p. 8 (64).

⁴ Reeditate toate recent, împreună cu alte cronici și texte istorice: *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Academiei, 1959. Vezi, acum în urmă, E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei, 1964, p. 9—45.

⁵ Vezi o nouă traducere în: Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, ESPLA, București, 1958, p. 202—217.

literare. Dacă interpretările istorice au fost în parte corectate și completate de cercetătorii ulteriori¹, dacă în ceea ce privește exegeza literară, cercetările de mai târziu au adus noi puncte de vedere², în schimb comentariile asupra limbii, în special la cei trei cronicari din sec. al XVI-lea, analiza dependenței stilistice și chiar lexicale la aceștia de textul cronicii lui Manasses și comparațiile textologice cu cronica lui Grigore Ureche n-au fost, practic, reluate de nimeni, ele păstrându-și valoarea pînă astăzi. Astfel, la *Cronica lui Macarie*, I. Bogdan relevă coincidențele frazeologice cu textul lui Manasses, recurînd nu numai la versiunea slavonă, ci și la originalul grecesc³, după care dă un glosar al «tuturor cuvintelor rare (mai ales verbe, substantive și adjective compuse, cuvinte străine și românisme), pe care Macarie și Eftimie le-au împrumutat din Manasses și alte izvoare nepaleoslovenice... Mai toate — spune el — lipsesc în *Lexiconul paleoslovenico-greco-latin* al lui Miklosich și deci lista noastră va sluji drept o completare necesară a acestuia pentru înțelegerea textului bulgar al lui Macarie și Eftimie»⁴. Comparații cu textul lui Manasses, precum și o listă de cuvinte compuse luate din acesta sau create după modelul lui și al lui Macarie, găsim și în studiul la *Letopiseșul lui Azarie* (p. 33—42). Pentru filologi, în special pentru lingviști, aceste părți ale studiilor lui Ioan Bogdan prezintă o importanță deosebită, permițînd să se aprecieze cu multă exactitate caracterul acestei limbi «moarte» folosită ca limbă literară în Țările Române, așa cum în Apusul Europei, în Ungaria și Polonia se întrebuițea limba latină.

La edițiile de cronici slavo-române trebuie să adăugăm publicațiile de texte literare, însoțite de studii, printre care se remarcă, în primul rînd, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic* (București, 1896, XX + 170 p. + 5 pl.), în care pe filologii slavisti îi interesează, în afara textului, reproduș după mai multe versiuni, considerațiile lingvistice asupra numelui lui Vlad Țepeș și analiza filologico-literară a povestirilor rusești. Deși ulterior a fost dat la iveală cel mai vechi text al acestora, scris (sau poate copiat pentru prima dată) la 1486 și transcris în 1490 de gramaticul rus Eufrosin⁵, concluziile lui Ioan Bogdan asupra autorului și limbii operei rămân, după părerea noastră, în picioare. Ele au căpătat o confirmare temeinic fundamentată în cercetările filologului sovietic I. S. Luria, care a consacrat *Povestirilor* o amplă monografie, însoțită de 11 variante (I. Bogdan publicase patru din mai multe cunoscute de el pe atunci)⁶. Iată ce spune I. S. Luria într-un articol de sinteză, publicat recent în «Romanoslavica»: «Părerea lui I. Bogdan despre povestirea slavă ca monument scris de un călător rus pe baza povestirilor orale auzite în Ungaria și Moldova ni se pare invulnerabilă. La fel ni se pare și

¹ Cf. sinteza actuală cu bibliografia fundamentală în: *Istoria României*, vol. I—IV, Ed. Academiei, 1960—1964, precum și studiile introductive ale lui P. P. Panaitescu la *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*.

² Vezi, în special, dintre ultimele lucrări de sinteză: N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I—III, București, 1940—1945; Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947; Al. Piru, *Literatura română veche*, ed. 2, București, 1962; *Istoria literaturii române*, I, Ed. Academiei, București, 1964.

³ *Vechile cronici*..., p. 77—89.

⁴ *Ibidem*, p. 97 (Glosarul la p. 97—102; comentariu asupra limbii la p. 102—103).

⁵ A. D. Sedelnikov, *Литературная история повести о Дракуле*, «Известия по русскому языку и словесности АН СССР», I, Leningrad, 1929, p. 621—659.

⁶ *Повесть о Дракуле*, Исследование и подготовка текстов Я. С. Лурье, Москва—Leningrad, 1963, 211 p., cu o serie de ilustrații în afară de text.

presupunerea în legătură cu autorul acestei povestiri (este vorba despre solul Feodor Kurițin — n.n.), enunțată de același învățat»¹.

Celelalte texte publicate de Ioan Bogdan, cu comentarii, completează tabloul operelor literare vechi despre poporul român sau aduc elemente noi în studiul istoriei literaturii române. Acestea sînt: *O poveste sîrbească despre împăratul Traian* (« Arhiva », IV, 1893, p. 321—323), reproducă în traducere după colecția lui Vuk Stefanović Karadžić²; *Călătoria lui Trifon Corobeinicov prin Moldova la anul 1593* (« Arhiva », I, 1889—1890, p. 762—764), traducerea unui fragment în care acesta descrie orașele Hotin și Iași, precum și primirea sa, împreună cu Mihail Ogarkov, de către domnul moldovenesc Aron Vodă Tiranul³; *O scrisoare din 1679 a mitropolitului Dosoftei* (Extras din A.A.R., Seria II, Tom. XXXIV, Mem. Secț. Ist., București, 1912, p. 489—496 + 6 stampe), publicată în original (slavonă rusă) și traducere, ca un document foarte important pentru istoria tipografiilor românești; *O traducere moldovenească din veacul al XVIII-lea a Vieții lui Bertoldo* (CL, XXV, 1891, p. 315—324), care constituie cea mai veche traducere a acestei opere literare, efectuată înainte de 1774, aflată de Ioan Bogdan la Moscova, în biblioteca lui I. Zabelin, pe atunci director al Muzeului istoric din Moscova⁴.

IV.

O latură mai puțin cunoscută a activității lui Ioan Bogdan o constituie descrierile de manuscrise și cărți vechi slavo-române, care însoțesc principalele ediții de cronici sau sînt publicate aparte. Ele urmau primelor descrieri făcute la noi de Alexandru Odobescu⁵ și de episcopul Melchisedec⁶, fiind realizate cu o precizie neatinsă de predecesorii săi. Lectura și studiul direct al manuscriselor, consultarea asiduă a cataloagelor și arhivelor l-au dus, de fapt, pe Ioan Bogdan la descoperirile « masive » și « senzaționale » de texte originale noi. « Cultura veche română — mărturisește el într-o notă la conferința cu acest titlu — este expusă aci, în liniamente generale și fără detalieri, după impresia totală ce mi-au lăsat cetirile (direct pe manuscrise, se înțelege — n.n. și studiile mele)⁷. Întrucît unele din manuscrisele descrise se află în biblioteci

¹ În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (*Vlad Tepeș*), Rsl, X, 1964, p. 15. Vezi și comunicarea lui E. Vrabie la actuala sesiune, *Limba povestirilor slave despre Vlad Tepeș*, în volumul de față.

² *Srpske narodne pripovijetke*, ed. 2, Viena, 1853, nr. 39, p. 189—192. Menționînd existența încă a unei povești despre Traian, I. Bogdan promite a explica « cu o altă ocaziune » nașterea celor două povești, în legătură cu celelalte existente la slavi, dar proiectul a rămas în manuscris.

³ Titlul descrierii: *О пути к Царю граду от Москвы и до Иерозолима*. Textul este redat după ediția lui S. O. Dolgov din « Jurnalul Societății istorice și arheologice », 1897, și separat, *Второе хождение Трифана Коробейникова*, Moscova, 1887, 18 p. Cf. G. h. B e z v i c o n i, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 32—37.

⁴ Citată de N. C a r t o j a n, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, 1938, p. 365, această traducere nu mai este menționată de A. I. P i r u, *op. cit.*, p. 482—484, de *Istoria literaturii române*, I, p. 746—748, și de I. C. C h i ț i m i a, în *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, EPL, București, 1963, p. 237—238, deși este cea mai veche cunoscută și merită toată atenția.

⁵ De ex. *Despre unele manuscripte și cărți tipărite aflate în mănăstirea Bistrița*, « Revista română », București, I, 1861, p. 703—742, 807—830; II, 1862, p. 107—120.

⁶ De ex., *Catalog de cărțile sîrbești și rusești vechi ce se află în biblioteca sîntei mănăstiri Neaușului*, « Revista pentru istorie, filologie și arheologie », III, 1884, p. 129—143.

⁷ *Cultura veche română...*, p. 91.

din străinătate, redarea cu exactitate și competență a conținutului lor suplimente pentru filolog lipsa contactului direct cu textul și constituie un prețios instrument de lucru. Iată care sînt descrierile de manuscrise și cărți vechi pe care ni le-a lăsat Ioan Bogdan:

1) *Cîteva manuscripte slavo-române din Biblioteca imperială de la Viena* (Extras din A.A.R., Seria II, Tom. XI, Mem. Secț. Ist., 1889, 29 p.), în care se descriu, însoțite de comentarii asupra limbii, o evanghelie pe pergament de la Ștefan cel Mare (1502), o psaltire a lui Alexandru Iliăș (1586), o evanghelie de la Petru Rareș (1534), evanghelia mitropolitului Anania (înainte de 1651), apostolul lui Anastasie Crimcovic (1610) — toate slavone, și romanul *Varlaam și Ioasafat*, tradus în română din italiană de logofătul oltean Vlad Boțulescu, la 1764, pe cînd se afla închis la Milano¹.

2) *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul al XVI-lea* (« Conv. lit. », XXV, 1891, p. 33—40), fragment tipărit, descoperit în Biblioteca publică din Petersburg².

3) *Manuscripte slavo-române în Kiev* (« Conv. lit. », XXV, 1891, p. 502—511), în care se descriu, pe lângă sbornicul nr. 116 din Biblioteca Academiei teologice din Kiev (cf. mai jos), alte cinci manuscrise slavo-române din aceeași bibliotecă: tetraevanghelul « scris în timpul domniei lui Petru Șchiopul și dăruit la 1575 mănăstirii Golia de însuși fondatorul acestei mănăstiri, marele logofăt Ioan Golia. Acesta este cel mai splendid evangheliar din cîte am văzut pînă acum », scrie Ioan Bogdan despre acest manuscris pe pergament, avînd inițiale și titluri scrise cu aur; tetraevanghelul scris de diaconul Mihail (1546); un octoih bulgăresc din sec. al XV-lea, cu o notiță în bulgară, foarte prețioasă ca limbă, despre luarea Cetății Albe și Chiliei de către turci în 1484 (cu care este contemporană); un ceaslov de la 1575 și un tetraevanghel cumpărat de cineva la 1616.

4. Ampla descriere a *Sbornicului nr. 116* din Biblioteca Academiei teologice din Kiev (*Vechile cronice...*, p. 1—22), care cuprinde texte morale și ascetice, « trei tratate gramaticale ale slavilor de sud » (« Despre litere » de Hrabr, « Despre cele opt părți ale vorbirii » și un extras din opera gramaticală a lui Constantin Filozoful Kostenetki, din timpul lui Ștefan Lazarević — începutul sec. al XIV-lea)³, notițe astronomice și calendaristice, tratate dogmatice, polemice și apocrifice, texte istorice (cronologia universală, cronica bulgărească și analele sirbești, editate de Ioan Bogdan, în *Ein Beitrag...*; *Letopișeșul de la Putna nr. 1*, *Cronica lui Macarie și Cronica lui Eftimie*).

5. Descrierea *Codicelui de la Tulcea* (actualmente în B.A. Republicii Socialiste România, mss. slav nr. 649), care cuprinde, pe lângă o serie de texte

¹ Cf. și *Istoria României*, II, p. 537. Deși Ioan Bogdan reproduce cu claritate data (p. 27—28), nu se înțelege de ce N. Cartoian dă (referindu-se la copia făcută de Gr. Tocilescu și aflată la Biblioteca Academiei Române, nr. 417) anul 1743 (*Cărțile populare...*, I, și după el, la fel, I. C. Chițimia (ed. citată mai sus, p. 290).

² Data de 1580, presupusă de Karataev, nu e acceptată de Ioan Bogdan, care, studiînd limba textului, ajunge la concluzia că nu poate fi atribuit lui Coresi. Cf., la fel, S. P. Ușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. 3, Sibiu, 1936, p. 223 (cu indicații bibliografice). Vezi, de asemenea, I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, nr. 25 și vol. IV (Indreptări), nr. 25, București, 1898, 1944. Despre cercetările acad. E. Petrovici și ale lui L. Demény vezi I. Pataki, *Cea dintîi tipăritură în limba română*, « Tribuna », IX, nr. 36, 9 sept. 1965, p. 8—9. Cf. acum, în urmă L. D. M. é n y, *O tipăritură slavo-română precoresiană*, „Studii”, XVIII, 1965, nr. 5, p. 1001—1038.

³ Cf. V. J. a g i ě, *Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке*, în *Исследования по русскому языку*, t. I, St. P., 1885—1895.

religioase, dogmatice și apocrife, o copie a cronicii lui Manasses în traducere mediobulgară și *Letopisețul anonim a al Moldovei* (*Cronice inedite...*, p. 4—15).

6. Descrierea *Manuscrisului O, XVII, no. 13* al Bibliotecii publice din St. Petersburg (Leningrad), care cuprinde texte religioase, cronică universală, analele sirbești și letopisețul moldovenesc în compilația călugărului Azarie: *Letopisețul de la Putna nr. 2, Cronica lui Macarie* în redacția finită și *Cronica lui Azarie propriu-zisă* (*Letopisețul lui Azarie*, p. 3—42).

7. O notiță despre trei manuscrise de la Mănăstirea Neamțului și un manuscris de la Mănăstirea Secul (A.A.R., Seria II, Tom. XXVI. 1903—1904. Partea adm. și dezbr., București, 1904, p. 32—33, ședința de la 22 august 1903).

8. *Evangheliile de la Homor și Voroneț din 1473 și 1550* (Extras din A.A.R., Zeria II, Tom. XXIX, Mem. Secț. Ist., nr. 16, București, 1907, 12 p. + VI stampe), impresionante prin arta lor (cea de la Homor cuprinde celebrul portret al lui Ștefan cel Mare)¹.

9. În sfârșit, o notiță asupra unor fragmente de manuscrise și cărți slavone descoperite de preotul bisericii din Rîșnov (Brașov) și dăruite de Sextil Pușcariu, prin intermediul lui Ioan Bogdan, Academiei Române (A.A.R., Seria II, Tom. XXXV, 1912—1913. Partea adm. și dezbr., București, 1913, p. 26, ședința din 12 oct. 1912). Este vorba, printre altele, de fragmentul de *Evangheliar* (sec. XIII—XIV) și de fragmentul din *Vechiul Testament* (sec. XIV), care se numără printre cele mai vechi din Biblioteca Academiei R.P.R. (nr. 613 și nr. 677)².

Opera începută de Ioan Bogdan în acest domeniu, continuată de A. I. Iațimirski³ și de alți cercetători, printre care E. Turdeanu⁴, și, acum în urmă, P. P. Panaitescu, este dusă mai departe prin eforturile mai multor membri ai Asociației Slaviștilor, după cum se poate vedea din unele articole publicate în ultimul timp în «Romanoslavica» și din câteva comunicări la actuala conferință.

V.

Am văzut mai sus că edițiile de documente și de cronici, precum și unele din descrierile de manuscrise sînt însoțite de ample comentarii asupra limbii acestor texte slavo-române, care într-un caz au și fost concentrate într-un articol special (*Über din Sprache...*). În afară de aceste cercetări, Ioan Bogdan s-a ocupat special de problemele lingvisticii slave vechi și slavone în următoarele lucrări: *Morfologia limbii paleoslovenice*, ediție autografată, cu un fragment din Codex Zographensis ca bucată de cetire (București, Lito-tipografia C. Göbl, 1892, în 4°, VI + 84 p.), curs pentru studenți; *De la cine și cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?* (în *Lui Titu Maiorescu, Omagiu*, București, 1900, p. 585—594), articol în care arată că alfabetul chirilic a pătruns la noi din Bulgaria în epoca înființării voievodatelor române (sec. XIII—XIV),

¹ Vezi, acum în urmă: Teodora Voinescu, *Portretele lui Ștefan cel Mare în arta epocii sale*, în: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei, 1964, p. 463—478.

² Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România*, vol. I, Ed. Academiei, 1959, p. VII.

³ *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, «Сборник ОРЯС», t. 79, St. Petersburg, 1905.

⁴ De ex., *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, «Cercetări literare», nr. 5, 1943, p. 99—240, și altele. Cf. și articolele lui E. M. Lăzărescu și M. Berza din *Cultura moldovenească...*, p. 541—588, 589—639.

păreră care rămâne valabilă pentru epoca de intensitate a culturii slavone la noi (căci în prezent avem date care permit să se vorbească de o parțială pătrundere a scrierii slave încă în sec. al X-lea)¹; *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI* (« Conv. lit. », XXIV, 1890, p. 727—752) și *Un lexicon slavo-român din sec. XVII* (« Conv. lit. », XXV, 1891, p. 193—204). În primul articol, I. Bogdan reproduce și comentează glosele românești la textul slavon al *Sintagmei* lui Matei Vlastares, copie moldovenească din sec. al XVI-lea, prezentată la o expoziție arheologică din Moscova în 1889. În cel de-al doilea este prezentat cu ample comentarii un *Lexicon ce să zice cuvinte pe scurt alese din limba slovenească pre limba românească...*, aflător în Biblioteca publică din St. Petersburg (Leningrad). *Lexiconul*, scris în Țara Românească, reprezintă o prelucrare a *Lexiconului* lui Pamvo Berinda (1627), cu unele adaosuri.

Cît de mult se preocupa Ioan Bogdan de progresele pe diverse planuri ale slavisticii românești și ale istoriei limbii și culturii române se poate vedea din următoarele cuvinte cu care-și încheie articolul: « *Lexiconul de la Petersburg ar merita a fi editat și studiat în comparație cu cel din Moscova, cu al d-lui Sturdza și cu toate celelalte lexicoane vechi slavo-române, ce se vor arăta a fi din același izvor. El este important... cu deosebire prin bogăția lui în cuvinte vechi și rare. O ediție cu index în ordine alfabetică riguroasă (...)* ar putea servi și de o carte ajutătoare pentru cei ce doresc să se ocupe cu limba slavă bisericească. Ar fi de dorit ca Academia Română să ia măsurile pentru pregătirea acestei publicații, care ar prezenta un interes teoretic și practic totodată » (p. 204)².

VI.

Ca profesor de slavistică, decan al Facultății de filozofie și litere și membru al Academiei Române, Ioan Bogdan a depus o activitate demnă de relevat în prezentarea și studierea operelor unor slavisti de seamă, care au manifestat interes pentru problemele românești, precum și de analiză a lucrărilor unor filologi români. Printre primele lucrări cităm articolele *Bartolomei Kopitar. O pagină din istoria filologiei române* (« Conv. lit. », XXVI, nr. 12, apr. 1894, p. 1062—1072) și *Franz Miklosich*, scris încă în timpul vieții marelui slavist, pe care I. Bogdan l-a cunoscut personal (« Revista nouă », II, 1889, p. 111—117), și prezentarea activității științifice a profesorului său *Vatroslav Jagić*, cu ocazia alegerii acestuia ca membru de onoare al Academiei Române, la 23 martie

¹ La recenzie ireverențioasă a lui Ilie Bărbulescu, fost elev al lui Ioan Bogdan, sub titlul *Studii slavice la Facultatea de litere din București. Note critice* (București, 1902, 24 p.), I. B o g d a n dă *Un răspuns* în « Epoca » din 16 ianuarie 1902, pe care I. Bărbulescu îl reproduce în anexă la a doua broșură scrisă în același stil: *Pagini din moralitatea noastră universitară* (București, 1902, 40 + 5 p.). Ioan Bogdan aduce unele precizări revelatorii în *Alfabetul chirilic și noile teorii ale d-lui Ilie Bărbulescu* (CL, XXXVI, 1902, p. 284—286). Oricum, lucrarea lui Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII...* (București, 1904), scrisă pe baza tezei de doctorat din 1899, rămâne prețioasă. Problema a fost reluată ulterior de P. C a n c e l: *Cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Nicolae Iorga, Omagiu*, Craiova, 1921, p. 67—70.

² Sarcina a fost realizată în parte de G r i g o r e C r e ț u, în: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor din 1649*, București, 1901. Cf., acum în urmă, M. S e c h e. *Schiță de istorie a lexicografiei române*, București, 1966, p. 7—8, și mai ales comunicarea lui D. S t r u n g a r u, *Începuturile lexicografiei române* în volumul de față.

1904 (A.A.R., Seria II, Tom. XXVI. 1903—1904. Partea adm. și dezb., București, 1904, p. 190—191).

Dintre articolele, rapoartele și recenziile din a doua categorie cităm: notița biografică despre G. L. Frolo (1832—1899), întemeietorul catedrei de limba și literatura italiană la Universitatea din București (« Conv. lit.» XXXIV, 1900, p. 78—80), discursul la *Sărbătorirea lui Titu Maiorescu la Universitatea din București* (22 noiembrie 1909), cu prilejul trecerii la pensie a renumitului critic și profesor¹, rapoartele despre activitatea științifică a lui O. Densusianu² și I. Bianu³ în vederea numirii acestora ca profesori ai Universității din București, precum și recenziile și prezentările unor lucrări de limbă și literatură română semnate de A. Densușanu, I. G. Sbiera, Al. Philippide, N. Iorga, G. Murnu, I. A. Candrea ș.a., publicate în « Convorbiri literare » și în « Analele Academiei Române ».

Scrise totdeauna cu competență și cu căldură, atunci când lucrările reprezentau contribuții de valoare, sau — dimpotrivă — cu un sever, dar obiectiv spirit critic, atunci când acestea se dovedeau a fi simple compilații fără valoare, recenziile și rapoartele lui Ioan Bogdan rămân un model al genului. Cu autoritatea sa, el a contribuit, alături de Titu Maiorescu, al cărui discipol se considera, la încetățenirea în lumea universitară și academică a onestității științifice, a exigenței față de propriile lucrări și față de lucrările altora, a spiritului obiectiv în știință și în viața socială.

În sfârșit, printre lucrările filologice ale lui Ioan Bogdan am vrea să relevăm două contribuții la studierea literaturii române. Prima este raportul pentru premierea piesei lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea, *Apus de soare*, cu Premiul Năsturel al Academiei Române, raport scris cu o deosebită căldură (prezentat în ședința comisiei din 12 mai 1910), în care scoate în evidență nu numai valoarea literară și lingvistică a operei marelui dramaturg, ci și însemnătatea patriotică și istorică a acesteia⁴.

Primul motiv al marelui succes al piesei — spune I. Bogdan — este faptul că ea « se ocupă cu cel mai mare erou pe care l-a produs neamul românesc și îl prezintă — pe baza unui studiu serios al mediului în care el și-a dezvoltat activitatea sa — cu o putere de intuițiune istorică, pe care n-a arătat-o încă nici unul din cei ce s-au încercat la noi în astfel de producțiuni literare » (p. 375—376). Și mai departe: « D-l Delavrancea ne-a dat în drama sa un Ștefan, așa cum trebuie să și-l închipuie și cel mai profund cunoscător al trecutului nostru. Impresia noastră, după ce am ascultat sau cetit drama d-lui Delavrancea, este că așa a trebuit să fie, așa a trebuit să se poarte, așa a trebuit să vorbească Ștefan în acele împrejurări ale vieții sale, în cari ni-l înfățișează scriitorul » (p. 376).

Al doilea motiv al succesului piesei este « limba în care e scrisă. Nu cred că pot caracteriza mai bine această limbă — spune istoricul și filologul I. Bogdan — decât zicînd că e cea mai românească în literatura noastră contimporană ». Drama lui Delavrancea « îmbracă gânduri românești în cea mai curată, mai limpede și mai duioasă limbă românească. Cu « Apus de Soare » eu am

¹ Discursul a fost publicat în broșura cu titlul de mai sus (București, 1910, p. IX—XI).

² *Lucrările filologice ale d-lui Ovid Densusianu* (sic!), CL, XXXV, 1901, p. 254—266.

³ *Lucrările filologice ale d-lor I. Bărbulescu și I. Bianu*, CL, XXXVI, 1902, p. 172—182. Cf. și recenzia judicioasă la *Documente românești*... t. I, fasc. 1 (1576—1629), publicate de I. Bianu (București, 1907), în CL, XLI, 1907, p. 381—386.

⁴ A.A.R., Seria II, Tom. XXXII. 1909—1910. Partea adm. și dezb. București, 1910, p. 375—377, ședințele din 12 și 13 mai 1910, cf. p. 358—359.

impresia că d-l Delavrancea a ajuns la cel mai înalt grad de perfecțiune, la care talentul d-sale poate să înalțe limba noastră» (p. 377)¹.

Cea de-a doua contribuție este cuvîntarea rostită la înmormîntarea lui George Coșbuc, care fusese ales membru al Academiei Române în 1916 (mort la 9 mai 1918; A.A.R., Seria II, Tom. XXXIX. 1916—1919, București, p. 102—103), cuvîntare plină de o înaltă și caldă apreciere a marelui poet: «Țara întreagă și românimea pierde un poet, în sufletul căruia s-au reflectat mai bine de un sfert de veac toate aspirațiunile sănătoase ale neamului, în vorba căruia s-au întrupat, în cea mai frumoasă și mai curată formă, idealurile și durerile acestui neam. Coșbuc a fost cel mai mare între poeții noștri de astăzi: mare prin simțirea sa profundă și delicată, prin puterea sa de creațiune, prin cultura sa întinsă și prin adîncă cunoaștere a sufletului românesc și a literaturii în care acest suflet s-a oglindit în cursul vremii. Aceste calități l-au făcut inițiatorul și reprezentantul de frunte al unui nou curent în literatura noastră, curentul optimismului sănătos, în deosebire de pesimismul perioadei anterioare, eminesciene» (p. 102).

Din aceste pasaje, ca și din multe altele, ne convingem cu ușurință de faptul că Ioan Bogdan era un savant multilateral, cu o înaltă «reputație științifică și de stilist de un rar talent», cum spune un recenzent al său (Em. P., «Conv. lit.», XLI, 1907, p. 837). De altfel, în articolul închinat memoriei lui I. Bogdan, publicat în «Buletinul Comisiei istorice a României» (vol. 3, 1924, p. I—VII), marele său prieten și colaborator Nicolae Iorga scria: «I. Bogdan, care a fost, ceea ce nu se știe îndeajuns — cum a[u] dovedit-o cumintea lui conducere a «Convorbirilor literare» și atîtea rapoarte de premii la Academia Română — un om de gust ales, un înțelegător de literatură și care a scris studii de istorie care se așează printre cele mai frumoase ale epocii sale în toate țările, a început totuși și a rămas în fundul sufletului său, în ceea ce rîvna lui avea mai aprins și răbdarea lui mai stăruitor, un filolog» (p. I—II).

Dar nici o apreciere a lui Ion Bogdan — omul, patriotul și savantul — nu ni se pare mai cuprinzătoare ca vibrantele cuvinte rostite de I. Bianu, care l-a caracterizat drept «unul din cei mai luminați învățați ai poporului nostru, un om cu «simțul drept al datoriei, care l-a făcut să pună bună rînduială în orice serviciu sau însărcinare s-a aflat». Ioan Bogdan — spune I. Bianu — avea un «simț luminat de dreptate, care inspira totdeauna încredere deplină tuturor acelor cari aveau să fie judecați de dînsul în orice împrejurări ale vieții, sau care aveau trebuință de sfat și îndreptare». El avea un «caracter blînd, împăciuitoare și prietenos, care i-a atras și asigurat prieteni statornici români din toate țările și străini din toate limbile», un «caracter bun, care făcea dintr-însul un coleg și un prieten ca frate, lucrînd totdeauna pentru bine, pentru pace, pentru dreptate»².

¹ În contextul acestei aprecieri elogioase și juste totodată, care se făcea ecoul opiniei publice largi, apare cu atît mai curioasă «părerea» unui membru al Academiei, At. Marienescu, care în ședința comisiei a formulat obiecții de o obtuzitate ce ne face să zîmbim astăzi. Și totuși, atunci, ele au cîntărit mult, căci în prima ședință votul a fost incert: 5 pentru, 5 contra, apoi 6 pentru, 6 contra și, în sfîrșit, 7 pentru și 4 contra. Dimpotrivă, judecata lui Ioan Bogdan a fost confirmată de istoricii literari ulteriori. Cf. G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 506—508. Vezi și A. I. Săndulescu, *Studiu introductiv la: Delavrancea, Scrieri alese*, vol. I, ESPLA, 1958, p. XLVII—XLVIII.

² *Cuvinte rostite de d-l I. Bianu la mormîntul lui Ioan Bogdan*, A.A.R. Seria II. Tom. XXXIX. 1916—1919. Partea adm. și dez., București, 1921, p. 332.

Opera lui Ioan Bogdan, contribuție importantă la istoriografia și filologia românească și la slavistica internațională, constituie pentru noi o vastă platformă de cercetare, un îndemn de a duce mai departe, în noile condiții create de orînduirea socialistă, investigațiile științifice și de a îmbogăți rezultatele obținute de marele savant român.

ФИЛОЛОГИЧЕСКОЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДСТВО ИОАНА БОГДАНА

(Резюме)

Иоан Богдан, основоположник румынской славистики как научной дисциплины, сохранился в памяти последующих поколений, в первую очередь, как историк, а не как филолог, хотя и в развитие филологии он внес ценный вклад, а в своих исторических исследованиях он часто использовал филологические и лингвистические методы и приемы.

В настоящей статье анализируются филологические и лингвистические работы Иоана Богдана, упоминаются те исторические исследования, в которых имеются элементы филологии и лингвистики.

I. В лекции на открытии курса славянских языков *Значение славянских изучений для румын* (Însemnătatea studiilor slave pentru români, 1891) Иоан Богдан наметил целую программу научных исследований в области *Славяно-румынской филологии*. Он также занимался *культурными и политическими отношениями между румынами и болгарам* (1892), написал очерк *Древней румынской культуры* (1898).

II. В его деятельности важное место занимает перевод, историческое, дипломатическое, палеографическое и лингвистическое изучение славяно-румынских документов. Его издания славяно-румынских документов XIV—XVII вв. представляют большую ценность для языковедов как с точки зрения репродукции текстов в оригинале, так и с точки зрения языковых комментариев и сопровождающих указателей слов.

III. Трудно себе представить историю древней румынской литературы без фундаментальных изданий славяно-румынских хроник, большая часть которых была открыта и опубликована Иоаном Богданом в конце прошлого и в начале нашего века, вместе с обширными исследованиями и комментариями. К этому следует добавить южнославянские и византийские (в славянском переводе) хроники, среди которых ведущее место занимает *Хроника Константина Манасия* (Cronica lui Constantin Manasses), изданная вместе с большим славяно-греко-румынским указателем слов, включающем более 6500 единиц, в том числе многочисленные дополнения к *Лексикону* Миклошича (посмертное издание, 1922). Сюда же относятся публикации древних литературных текстов, связанных с историей румын. Важнейшей из них является работа *Влад Цепеш и германские и русские повести о нем. Критическое исследование* (1896).

IV. Иоан Богдан нам оставил и ряд описаний рукописей и древних славяно-румынских книг из зарубежных и румынских библиотек, которые отличаются большой точностью и достоверностью.

V. В своих лингвистических трудах И. Богдан занимается вопросами *проникновения кириллицы к румынам* (1900), *языком древнейших молдавских документов* (1908), изучает *румынские глоссы в рукописи XVI века на книжнославянском языке* (1890) и *славяно-румынский лексикон XVII в.*

VI. Наконец, Иоан Богдан изучал и популяризировал труды выдающихся славистов, которые проявляли интерес к славяно-румынским проблемам (Б. Копитар, Фр. Миклошич, В. Ягич и др.), стремился ввести на руководимые им, в течение многих лет как декан, факультетские кафедры крупнейших румынских филологов (О. Денсушану, И. Биану). Он высоко ценил произведения румынских писателей, своих современников (Барбу Делавранча, Джордже Кошбук).

Иоан Богдан, этот «стилист редкого таланта», по мнению одного рецензента, был не только крупнейшим историком, но и филологом и лингвистом. Он был «человеком изысканного вкуса, ценителем литературы... Создал исторические труды, которые занимают почетное место среди исторических исследований всех стран той эпохи. Однако, в душе он был и оставался до конца своих дней филологом, к чему стремился с вдохновением и проявлял незаурядную выдержку» (Н. Йорга).

L'HÉRITAGE PHILOLOGIQUE ET LINGUISTIQUE DE IOAN BOGDAN

(Résumé)

Ioan Bogdan, le créateur de la slavistique roumaine en tant que discipline scientifique, est présent à l'esprit de la postérité plutôt comme historien que comme philologue, bien que dans ce domaine également il ait apporté de remarquables contributions et que dans ses travaux historiques il ait mainte fois eu recours aux moyens d'investigations qu'offrent la philologie et la linguistique.

Ainsi le présent article se propose-t-il d'analyser les travaux philologiques et linguistiques de Ioan Bogdan, en mentionnant également ses recherches d'histoire proprement dite qui ont des implications d'ordre philologique et linguistique.

I. Ioan Bogdan trace tout un programme d'activité à la *philologie slavo-roumaine* dans la leçon d'ouverture de son cours de langues slaves, intitulée *L'importance des études slaves pour les Roumains* (1891); il s'occupe des *Rapports culturels et politiques entre Roumains et Bulgares* (1892) et écrit une esquisse d'ensemble de la *Culture roumaine ancienne* (1898).

II. Une partie insigne de son activité fut consacrée à l'édition, à la traduction et à l'étude historique, diplomatique, paléographique et linguistique des documents slavo-roumains. Ses éditions de documents slavo-roumains (XIVe — XVIIe s.) sont précieuses pour le linguiste aussi bien du fait qu'elles reproduisent les textes en original, qu'en raison des commentaires linguistiques et des glossaires qui les accompagnent.

III. L'histoire de la littérature roumaine ancienne est inconcevable sans les éditions fondamentales des chroniques slavo-roumaines, découvertes pour la plupart par Ioan Bogdan, qui les a publiées avec d'amples études et commentaires à la fin du siècle dernier et au début du présent. A cela s'ajoutent les éditions de chroniques sud-slaves et byzantines (en traduction slave), parmi lesquelles une place de choix revient à la *Chronique de Constantin Manassès*, éditée avec un copieux glossaire slavo-greco-roumain de plus de 6500 termes, qui complète en maints endroits le *Lexicon* de Miklosich (édition posthume, Bucarest, 1922). Il ne négligea non plus la publication de textes littéraires anciens concernant l'histoire des Roumains et dont le principal est *Vlad l'Empereur et les narrations allemandes et russes à son sujet. Étude critique* (1896).

IV. Ioan Bogdan nous a encore laissé toute une série des descriptions de manuscrits et de livres anciens slavo-roumains appartenant à des bibliothèques étrangères ou roumaines, descriptions qui attirent l'attention grâce à leur grande précision et à la science profonde de l'auteur.

V. Les travaux proprement dits linguistiques de I. Bogdan ont porté sur la *pénétration de l'alphabet cyrillique chez les Roumains* (1900), sur la *langue des plus anciens documents moldaves* (1908). Il a étudié aussi les *gloses roumaines d'un manuscrit slave du XVIe siècle (1890)* et un *lexique slavo-roumains du XVIIe s.*

VI. Ioan Bogdan enfin s'est occupé de même de l'étude et de la propagation de l'oeuvre des slavistes renommés, qui avaient abordé et traité des problèmes slavo-roumains (B. Kopitar, Fr. Miklosich, V. Jagić etc.), de la nomination de remarquables philologues roumains, (O. Densușianu, I. Bîanu) aux chaires de la Faculté des Lettres de Bucarest qu'il a conduite plusieurs années et il a hautement apprécié l'oeuvre des écrivains de son temps (Barbu Delavrancea, George Coșbuc).

« Styliste d'un rare talent » (comme le déclarait l'auteur d'un compte rendu d'un des ses travaux), Ioan Bogdan n'a pas été seulement un grand historien; il fut aussi un grand philologue doublé d'un linguiste. Lui qui fut « un homme d'un goût fin, un connaisseur en littérature ..., qui écrivait des études d'histoire qui se placent parmi les plus belles de son époque et de tous les pays, a commencé par être et est demeuré au fond de son âme, au fond de ce que son ambition avait de plus actif et sa patience de plus constant, un philologue » (N. Iorga)

CONTRIBUȚIA LUI IOAN BOGDAN LA STUDIUL INSTITUȚIILOR MEDIEVALE ROMÂNEȘTI

VALERIA COSTĂCHEL

În prezentarea activității istorice a lui. I. Bogdan se impune de la început precizarea concepției și a metodei sale de lucru.

Cercetările istorice ale slavistului român se desfășoară într-o perioadă când în lumea istoricilor se deșteaptă un deosebit interes pentru studiul istoriei sociale a popoarelor. Aceasta este caracteristic îndeosebi pentru istoricii care se ocupă de istoria popoarelor din sud-estul Europei. Acest curent era puternic în Rusia, unde istoricii cuprinseseră în centrul cercetărilor lor instituțiile medievale din vechea Rusie, din Bizanț și din Peninsula Balcanică. I. Bogdan și-a desăvârșit studiile în Rusia, a întreținut strânse legături cu istoricii ruși și era bine informat asupra acestui curent care domina știința istorică rusă. În ceea ce privește istoriografia română, el a mers pe urmele lui N. Bălcescu, care abordase problemele de istorie socială.

Interesul lui pentru cercetarea instituțiilor românești a fost provocat de concepția sa asupra istoriei. În discursul de recepție la Academia Română, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, I. Bogdan spunea: «Evoluția istorică a unui popor poate fi înțeleasă numai prin factorii interni ce au provocat-o, deci prin studiul claselor sociale ce l-au constituit și al ideilor ce au străbătut acțiunea lor»¹.

Într-adevăr, I. Bogdan însuși și-a axat cercetările pe *istoria socială a românilor*. Încă din acea perioadă el a relevat «o lentă evoluție a instituțiilor primitive»², subliniind că într-o țară cu populație țărănească și cu o viață orășenească restrânsă, instituțiile se schimbă foarte încet și pe nesimțite³.

Tot atunci I. Bogdan a arătat care sînt acele probleme care trebuie cercetate în prima linie. El socotea că problema satului, a originii sale, a roirii satelor, a modului de stăpînire a pămîntului constituie cel mai important factor de cercetare. Pentru înțelegerea societății medievale românești el socotea necesar să cerceteze organizarea satului, să determine rolul cnejilor, judeților și starostilor⁴. În legătură cu viața satului el s-a izbit de problema șerbiei, în special din perioada domniei lui Mihai Viteazul⁵. L-a preocupat problema

---

¹ I. B o g d a n, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, Acad. Rom. Disc. XXVII, 1905, p. 19.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ I. B o g d a n, *Patru documente de la Mihai Viteazul*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 153—154.

marelui domeniu, a originii sale, a transformărilor din decursul secolelor, pentru care a adunat un bogat material, dar lucrarea a rămas nerealizată¹. În strînsă legătură cu această problemă el a pus instituția imunității, desemnată prin termenii românești «uric» și «ohabă», consacărînd acestui din urmă termen un studiu special². Deși I. Bogdan n-a realizat studiul conceput asupra domeniului feudal, el a văzut just problema, afirmînd că proprietatea de danie și imunitatea erau «două instituții comune țărilor noastre și celor apusene, în care feudalismul era cu mult mai vechi»³.

Dacă în centrul preocupărilor sale se găsea viața satului, relațiile dintre stăpîinii de pămînt și țărani, I. Bogdan n-a trecut cu vederea nici viața orașului. L-a interesat problema originii și organizării orașelor, «spre a putea vedea ce este împrumutat și ce este indigen în evoluția lor»⁴.

El acorda o deosebită importanță problemei organizării militare, problemei orașului-cetate, care a jucat un rol însemnat în sistemul de apărare a țării. Era convins că pentru o înțelegere mai profundă a societății medievale românești este necesar ca istoricul să cunoască și formele dreptului românesc vechi, în care se întrețes elemente romane, instituții de-ale Europei medievale și obiceiuri de-ale popoarelor slave dimprejur⁵.

Relevînd importanța cercetării problemelor menționate mai sus, I. Bogdan spune că «aceasta este direcția în spre care trebuie îndreptată cu deosebire activitatea istorică a generațiunii actuale și celei viitoare»⁶.

Acestor probleme de ordin social I. Bogdan le acordă precădere față de istoria politică. El afirmă că studiul problemelor sociale «...este cu mult mai mult important decît cunoașterea războaielor, a intrigilor de curte, a rivalităților de partide, a intervențiilor străine, de care sînt prea pline expunerile de pînă acum ale istoriei române»⁷. I. Bogdan este printre primii care atacă problema instituțiilor medievale românești. El deschide calea acestor cercetări, care au continuat sub impulsul dat de dînsul⁸.

Ideile expuse de I. Bogdan în discursul său de recepție la Academia Română au fost primite cu înțelegere și aprobare de cei mai mulți din istoricii români din acea vreme. N. Iorga l-a elogiât, spunînd că expunerea lui despre istoriografie este «foarte bine împărțită, foarte bine socotită și spusă cu un mare curaj liniștit, asupra dezvoltării întregii istoriografii românești de la început pînă astăzi»⁹.

De asemenea, Gh. Ghibănescu spunea: «Iată dar ce probleme noi se prezintă istoriei de acum înainte: a înlătura pătimașa ignorare a claselor sociale, a înfățișa evenimentele sub forma lor genetică, în legătură cu împrejurările sociale interne»¹⁰.

În perioada în care I. Bogdan și-a desfășurat cercetările, istoria socială a românilor din evul mediu era încă puțin cunoscută. Condițiile pentru studiul

¹ *Ibidem*.

² *Ohabă-ohabnic*, în CL, XLI, 1906, p. 295—299.

³ *Istoriografia română și problemele ei actuale*, p. 25.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ *Ibidem*, p. 21.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁸ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, în «Buletinul Comisiei istorice a României», VII, Vălenii de Munte, 1928, p. 12.

⁹ «Semănătorul», 1905, IV, nr. 24, p. 418.

¹⁰ Gh. Ghibănescu, recenzie, în «Arhiva», Iași, 1905, p. 379.

instituțiilor medievale românești nu erau prielnice din cauză că nu erau publicate izvoarele interne. Cercetătorul era silit să întreprindă în prealabil o uriașă muncă de arhivă, care să-i dea informațiile necesare. I. Bogdan, izbindu-se de această dificultate, spunea că istoricul trebuie « să cheltuiască încă multă vreme pentru adunarea și publicarea documentelor interne din toate epocile istoriei noastre. Fără ele evoluțiunea instituțiilor vechi nu se poate urmări în toate fazele ei »¹.

I. Bogdan, hotărît să atace problema de istorie socială, un sector dificil și aproape nestudiat pe vremea sa, considera că numai aplicarea metodei comparative poate să dea rezultate satisfăcătoare. El era ferm convins că cercetarea instituțiilor medievale românești necesită cunoașterea limbilor slave și a istoriei popoarelor vecine cu românii: « Limbile slave sînt indispensabile pentru studiul independent al începuturilor poporului român și al istoriei interne a principatelor în secolele XIV—XVII »².

Tot aceste considerente l-au făcut pe I. Bogdan să aplice metoda comparativă în cercetarea instituțiilor medievale românești. Ca factori de comparație el a folosit istoria țărilor vecine: Ungaria, Polonia, Serbia, Bulgaria, precum și Rusia. Importanța acordată de el acestei metode rezultă din următoarea mărturie: « Predecesorii mei n-au cunoscut îndeostul organizarea militară a statelor din jurul nostru, în special a Ungariei și a Poloniei. Aceste țări oferă analogii ce multora vor părea surprinzătoare la primul moment. Ele n-au însă nimic surprinzător pentru istoricul care știe că instituțiile sociale, politice și militare ale popoarelor din evul mediu prezintă ca și instituțiile respective de astăzi, multe note comune nu numai la popoarele care au trăit în imediata vecinătate, ci chiar la popoare foarte îndepărtate unele de altele »³.

I. Bogdan și-a concentrat atenția asupra străvechilor instituții românești din perioada anterioară apariției vieții de stat la români. Din acest cadru face parte studiul său *Originea voievodatului la români*, publicat în 1902. În acest studiu istoricul și-a propus să lămurească originea instituției și să determine trăsăturile sale fundamentale.

Ca punct de plecare pentru cercetarea întreprinsă el folosește analiza termenului *voievod*, care a existat la toate popoarele slave, însă nicăieri n-a fost folosit pentru desemnarea autorității supreme, aceea a domnului. I. Bogdan afirmă că voievozii au existat la toți slavii « ...din cele mai vechi timpuri, cu mult înainte de a fi venit în atingere cu noi »⁴. La toate popoarele slave însă, voievoda a însemnat conducător de oști⁵. « Cuvîntul este comun tuturor popoarelor slave și instituțiunea trebuie să fie mai veche decît diferențierea lor, în urma emigrațiunii din patria lor primitivă, în popoarele slave de astăzi »⁶.

Se caută să se demonstreze că, deși numele acestei instituții este de origine slavă și deși românii l-au împrumutat într-o epocă veche, între secolele VI—IX, ea a căpătat la români o dezvoltare cu totul particulară, proprie, rezultată din împrejurările deosebite ale vieții publice⁷.

¹ I. Bogdan, *Documentul Rizenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV-lea*, AAR, Memorii, S. II, t. XXX, 1908, p. 10.

² I. Bogdan, *Istoriografia română*, p. 16.

³ I. Bogdan, *Documentul Rizenilor din 1488 și organizarea armatei moldovene în sec. XV-lea*, p. 23—24.

⁴ *Originea voievodatului la români*, AAR, Memorii, seria II, t. XXIV, 1902, p. 203.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 204.

Astfel, în ceea ce privește originea voievodatului, se afirmă că ea trebuie raportată la epoca primelor relații ale românilor cu slavii, care au existat în dreapta și în stînga Dunării, în Panonia și în vechea Dacie¹, în perioada anterioară cuceririi maghiare. După determinarea originii voievodatului, se caută a se preciza conținutul acestei instituții, afirmîndu-se că voievozii « erau șefii unor confederațiuni de chineji. În vreme de pace ei hotărau neînțelegerile dintre aceștia, în vreme de război ei se puneau în fruntea lor. Aceștia aveau atribuțiuni judiciare și militare deținute de aceeași persoană. Acest lucru a avut loc nu numai la români, dar și la popoarele vecine cu românii ». Concluzia autorului este că « voievodatul s-a putut naște la români, ca și instituțiile analoge de la alte popoare, în mod cu totul independent de influențele străine »².

Această primă lucrare consacrată vechilor instituții românești a fost apreciată pozitiv atît în presa română, cît și în cea străină. Filologul rus Iațimirski, după ce a citit studiul despre voievodatul la români, i-a scris lui I. Bogdan că lucrarea lui este excelentă, foarte prețioasă și constituie un studiu de sinteză, ceea ce îi ridică valoarea³.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, problema voievodatului a fost mult dezbătută în istoriografia românească. Deși teoriei lui I. Bogdan i-au fost aduse unele completări și rectificări⁴, în linii mari ea a rămas valabilă pînă în zilele noastre. A fost lărgită în special partea referitoare la istoria voievodatului în Transilvania. De această problemă s-a ocupat I. Lupaș, care afirmă că « instituțiunea voievodatului nu putea să aibă în trecutul Transilvaniei decît aceeași origine, pe care I. Bogdan o lămurise deplin în studiul său cu privire la trecutul Țării Românești și al Moldovei, lăsînd-o însă necercetată în partea relativă la dănuirea ei seculară în regiunile dintre Carpați și Tisa »⁵. Autorul arată că nicăieri pe teritoriul Ungariei nu se găsesc urmele vreunei organizații teritoriale politice la fel cu cea voievodală de pe cuprinsul Transilvaniei, de unde rezultă că ea trebuie considerată ca un produs specific românesc⁶.

Așadar, ținînd seama de completări și de unele rectificări, istoriografia de astăzi a adoptat rezultatele cercetărilor lui I. Bogdan cu privire la instituția voievodatului. Astfel, în tratatul de *Istoria României* se arată că « nevoile de apărare au silit obște să se confedereze și să aleagă o căpătenie militară numită voievod »⁷. Se susține că « alături de latinescu *domn* (dominus, dominus), au pătruns și s-au generalizat și la români ca termeni ai unor instituții împrumutate de la slavi, cuvintele *cneaz*, *jupan*, voievod »⁸.

Într-un studiu recent, consacrat obștei sătești la români, P. P. Panaitescu expune ideile sale cu privire la instituția voievodatului, arătînd trăinicia ei. De pildă, în Maramureș ea s-a păstrat pînă în veacul al XV-lea. « Instituția

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, p. 205.

³ D. P. Bogdan, *Relațiile lui I. Bogdan cu savanții ruși, în Relațiile ruso-române*, București, 1963, III, p. 270.

⁴ I. Lupaș, *Epocile principale în istoria românilor*, Cluj, 1928, ed. II, p. 47.

⁵ I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*. AAR, Memorii, S. III, t. XVIII, mem. 3, p. 29.

⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁷ *Istoria României*, vol. II, București, 1961, p. 805.

⁸ *Ibidem*, p. 805.

voievodatului continuă să funcționeze în toată Transilvania subordonată regelui ungar. Autorul afirmă că titlul de voievod, purtat de domnii români, ca și de guvernatorul regal al Transilvaniei, arată că voievozii locali au existat pe tot teritoriul țării noastre și că numele lor, calitatea lor de comandanți de oști s-au extins o dată cu formarea statelor feudale, a devenit un titlu al monarhului, moștenit de la orînduirea anterioară monarhiei feudale»¹.

Altă instituție medievală abordată de I. Bogdan este aceea a *cnezatului*. Cercetarea ei este legată de o muncă anevoioasă, întrucît apare într-o perioadă îndepărtată, foarte slab oglindită în izvoarele vremii. I. Bogdan considera cnezatul drept cea mai veche instituție românească. Această problemă a trezit interes încă de la sfîrșitul sec. al XIX-lea, de pildă în studiul lui R. Rosetti, *Despre clasele agricole în Moldova*².

I. Bogdan a consacrat acestei probleme un studiu special, bazat pe o vastă documentare. Izvoarele folosite, atît cele românești, cit și cele ale popoarelor vecine cu românii sînt foarte variate. El aplică cu succes metoda comparativă, folosind termenii de comparație din istoria socială a sîrbilor, ungarilor și lituanienilor.

Pe baza unui bogat material de arhivă românesc, precum și pe baza constatărilor făcute din studiul comparativ al instituției cnezatului, I. Bogdan a combătut teoria care a precumpănit în știința istorică românească din vremea sa, după care cneazul a fost judecător domnesc, stăpîn și judecător de sat. El a demonstrat că la români termenul *cneaz* a avut două înțelesuri principale: *jude sătesc* și *țaran liber, proprietar de pămînt*³. Satele de cneji sînt sate de tipul cel mai vechi de sate românești, administrate de unul sau de mai mulți cneji, în opoziție cu satele domnești, boierești sau mănăstirești⁴. În perioada anterioară apariției statului la români, cnejii au fost întemeietorii satelor sau șefi aleși dintre frunțașii satelor. Ei administrau unul sau mai multe sate ori teritorii mai întinse.

I. Bogdan a căutat să stabilească atribuțiile cnejilor în cadrul vieții de stat din secolele XV—XVI. El susține că cnejii aveau în seama lor: judecata satelor, cisluirea lor, supravegherea ordinei, recrutarea țaranilor pentru oaste⁵.

În ceea ce privește originea acestei instituții, I. Bogdan este de părere că ea n-are nimic slav, în afară de nume⁶. Cînd au venit în contact cu popoarele slave, românii își aveau judecii lor, a căror funcție esențială era să judece. Cuvîntul slav s-a suprapus peste cel românesc vechi, cum s-a întîmplat și cu cuvîntul voievod. « Din sec. al XIII-lea înapoi cnezatul s-a dezvoltat în Țările Române în condițiuni felurite, în acord însă cu instituțiunile analoge ale Europei apusene medievale, în special ale Ungariei »⁷.

Lucrarea lui I. Bogdan aduce o contribuție deosebit de importantă la studiul problemei. Cu toate acestea, pentru cercetătorul de astăzi ea prezintă și unele lacune: nu relevă unitatea instituției cnezatului la toți românii, la

¹ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 29—30.

² « Revista nouă », 1889, p. 70—71.

³ I. B o g d a n, *Despre cnejii români*, AAR, Memorii, S. II, t. XXVI, 1904, p. 13.

⁴ *Ibidem*, p. 38.

⁵ *Ibidem*, p. 36.

⁶ *Ibidem*, p. 43.

⁷ *Ibidem*, p. 44.

concluzii se simte lipsa de precizie în definirea situației cnejilor ca magistrați sau ca stăpîni feudali. Lucrările lui I. Bogdan cu privire la instituția cnezatului au constituit însă baza unor cercetări ulterioare. Această importantă problemă a fost dezbătută și de alți istorici, care s-au ocupat de istoria socială a românilor, ca: R. Rosetti, C. Giurescu, P. P. Panaitescu. În cercetările lor ei au avut ca punct de plecare rezultatele obținute de I. Bogdan. Dar, cu toate eforturile depuse de istorici, în jurul acestei probleme și pînă acum sînt multe lucruri neclare. Ideile principale ale lui I. Bogdan cu privire la situația satului medieval sînt îndeobște recunoscute de istoricii de astăzi, care consideră că satul era condus de reprezentanții săi numiți cneji, juzi sau vătămani. Aceștia erau judecătorii pricinilor mărunte ivite în sat, repartizau dările cuvenite domnului asupra locuitorilor din sat, stringeau aceste dări ¹.

Instituția cnezatului, fiind strîns legată de *problema proprietății asupra pămîntului* și de *problema șerbiei*, l-a îndemnat pe I. Bogdan să cerceteze și aceste din urmă aspecte ale vieții satului.

Cu toate că istoricul nu ne-a lăsat studii speciale referitoare la problemele menționate mai sus, materialul adunat atestă interesul și intenția lui de a le cerceta. O confirmă și studiul publicat în 1903, *Patru documente de la Mihai Viteazul*, însoțit de comentarii, care dau dovada că a înțeles just caracterul de clasă al șerbiei. I. Bogdan reconstituie just procesul de jefuire a țăranilor de către stăpînii de pămînt și al transformării lor în șerbi ².

Studierea proprietății asupra pămîntului a ridicat în fața cercetătorului problema îndatoririlor militare ale acelor care se foloseau de pămînt sub o formă oarecare. Stabilind o legătură indisolubilă între proprietatea asupra pămîntului și slujba militară, I. Bogdan s-a preocupat de problema organizării militare la români, căreia i-a consacrat un studiu special: *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. al XV-lea* ³.

Partea introductivă a studiului este deosebit de prețioasă în ceea ce privește aplicarea metodei de lucru. Autorul arată că în studiul său el se baza pe documente, pe studiul terminologiei militare, pe analogia cu țările vecine, care au servit românilor de model în ceea ce privește organizarea armatei ⁴. În partea consacrată istoriografiei problemei se arată că istoricii care s-au ocupat de organizarea militară n-au folosit întreaga documentare, îndeosebi documentele interne și n-au relevat aspecte dintre cele mai importante ca: modul de recrutare pentru oaste, rolul cetăților în apărarea țării, organizarea militară în perioada anterioară sec. al XIV-lea ⁵. Deși sînt folosite în special izvoarele epocii (din sec. al XV-lea), se recurge și la cele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, «care se pot raporta la secolele precedente» ⁶.

Pentru reconstituirea organizării militare a Moldovei din sec. al XV-lea, I. Bogdan a pornit de la o analiză migăloasă a termenilor militari folosiți de români. I-a comparat cu termenii militari uzitați la popoarele vecine, stabilind că, în majoritatea cazurilor, ei sînt de origine slavă; alături de ei au mai existat însă și termeni de origine maghiară sau germană. Termenii referitori

¹ *Istoria României*, II, p. 305.

² I. Bogdan, *Patru documente de la Mihai Viteazul*, în *Prinos lui D. A. Sturza*, București, 1903.

³ AAR, Memorii, S. II, t. XXX, 1903.

⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁵ *Ibidem*, p. 23.

⁶ *Ibidem*, p. 24.

la purtătorii de arme ca: *viteji, voinici, dvoreni, husari* sau termenii indicînd diferite unități militare ca *ceată, pîlc, gloată* au fost analizați, dîndu-li-se o explicație definitivă. Unii termeni, foarte discutabili, de pildă *jold*, au fost lămurii în mod magistral. I. Bogdan a arătat că termenul *jold* este de origine germană și că a pătruns la români prin filieră poloneză. Bazîndu-se pe izvoare, el a susținut că expresia slavonă «na zold» din documentele moldovenești nu poate avea altă interpretare decît «cu leafă»¹. De asemenea, el a demonstrat că în Moldova mercenarii au existat încă din sec. al XV-lea, deși n-au jucat un rol prea însemnat în sistemul de apărare a țării; existența lor este însă atestată neîndoios de mărturiile cronicarilor moldoveni².

Abia după precizarea termenilor militari, I. Bogdan a trecut la reconstituirea modului de organizare a oastei în perioada de început a statului moldovenesc, descriînd unitățile sale ca *ceată, pîlc, gloată*³. El a insistat îndeosebi asupra organizării curților boierești, urmărind evoluția lor în cursul secolelor al XV-lea — al XVII-lea. A relevat legătura dintre stăpînirea pămîntului și slujba militară, spunînd că «proprietatea pămîntului era strîns legată de slujba militară; una era condiția celeilalte»⁴. El consideră că în condițiile vieții de atunci fiecare stăpîn era și ostaș și că «a existat o legătură indisolubilă între proprietatea de pămînt, fie ea mare sau mică, și slujba militară»⁵. Îndatoririle militare grevau orice proprietate asupra pămîntului, fie laică, fie bisericească.

Ideile expuse de I. Bogdan în ceea ce privește organizarea armatei moldovenești în sec. al XV-lea rămîn valabile, în cea mai mare parte pentru știința istorică de astăzi, deși în ultimul pătrar de veac în acest sector s-au făcut numeroase cercetări⁶, care au îmbogățit mult cunoștințele noastre referitoare la această problemă.

Am căutat să relev cercetările lui I. Bogdan asupra unui șir de instituții medievale românești. Lucrările publicate de el nu reprezintă decît o mică parte din ceea ce a fost conceput și proiectat de istoric. Cercetător neobosit de arhivă, în căutare continuă de noi elemente de documentare, el a strîns un bogat material pentru studiul instituțiilor românești, pe care n-a reușit să-l valorifice integral din cauza morții sale premature.

Cercetările lui I. Bogdan reprezintă o piatră de temelie, pe care cercetătorii de mai tîrziu și-au clădit operele lor. Nici unul dintre cercetătorii istoriei sociale a românilor din epoca medievală nu a putut trece peste lucrările lui I. Bogdan din acest domeniu.

Astfel, Radu Rosetti în lucrările sale cu privire la istoria socială a Moldovei are ca punct de plecare cercetările și concluziile lui I. Bogdan. În lucrarea *Pămîntul, sîtenii și stăpînii în Moldova*, capitolele consacrate cnejilor și voievozilor au la bază operele predecesorului său⁷. Chiar în folosirea metodei comparative R. Rosetti merge pe urmele lui I. Bogdan. Comparînd instituția cnezatului din Țările Române cu aceeași instituție din Ungaria, Galiția și de la popoarele slave, R. Rosetti este puternic influențat de metoda lui I. Bogdan.

¹ *Ibidem*, p. 49.

² *Ibidem*, p. 14.

³ *Ibidem*, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁵ *Ibidem*, p. 21.

⁶ *Istoria României*, II, Cap. III. *Fărîmîțarea feudală în Moldova și Țara Românească*.

⁷ București, 1907, p. 23—76.

C. Giurescu, în lucrarea *Despre boieri*, deși nu împărtășește ideile lui I. Bogdan despre cneji, le folosește și afirmă că acesta a studiat cel mai aprofundat problema ¹ și de mai multe ori se referă la diferitele sale lucrări ².

N. Iorga în operele sale de sinteză despre istoria românilor, în problemele legale de organizarea socială a românilor în perioada de formare a primelor state, se bazează pe cercetările lui I. Bogdan ³, dându-le o înaltă prețuire. « Studiul adâncit al instituțiilor dădu o bază românească sigură cercetărilor asupra istoriei moldovenești până la aceiași sfârșit al veacului al XVI-lea » ⁴. Recunoașterea deosebitelor calități de istoric ale lui I. Bogdan mai reiese și din următoarele cuvinte: « A scris studii de istorie care se așează printre cele mai frumoase ale epocii sale în toate țările » ⁵.

S-a mai arătat că cercetarea instituției voievodatului din Transilvania de către I. Lupaș are la bază studiile lui I. Bogdan. Referindu-se la operele istorice ale acestuia, îndeosebi la cele referitoare la instituții, I. Lupaș spune: « Obiectivitatea științifică, seninătatea neturburată și metoda critică severă erau însușirile de căpetenie, prin care rezultatele activității lui I. Bogdan s-au impus deopotrivă contemporanilor români și străini » ⁶.

P. P. Panaitescu, care aduce o contribuție însemnată la studiul istoriei sociale, a arătat că I. Bogdan are meritul de a fi deschis calea cercetărilor sociale, ce au fost continuate sub impulsul dat de dînsul. A relevat faptul că I. Bogdan a căutat să determine originile societății românești, însă n-a dat o teorie completă asupra stărilor sociale din trecutul românesc, ci a cercetat doar câteva chestiuni, fără să atace toată problema în totalitatea ei ⁷. P. P. Panaitescu consideră că marele merit al lui I. Bogdan este acela de a fi adus cel dintîi în cercetarea instituțiilor sociale din trecutul românesc metoda « cerțării numelor, întrebuițată în studiile similare din Occident » ⁸.

Se subliniază de asemenea și faptul că, în problema cercetării instituțiilor, I. Bogdan a folosit o metodă care a dat rezultate deosebit de rodnice. El a ținut seama de împrejurarea că instituțiile sociale, avînd de obicei o evoluție foarte lentă, păstrează anumite forme străvechi din epoci asupra cărora nu avem informații directe ⁹. Prin aprofundarea epocilor cunoscute am putea arunca lumină și asupra epocii cercetate, în privința căreia documentele tac.

În ultimii 20 de ani, istoricii marxști din țara noastră au acordat o importanță primordială istoriei economice și sociale. Datorită acestui fapt, studiul instituțiilor medievale a luat și el un nou avînt. De data aceasta, studiul instituțiilor a fost așezat pe baze noi, întrucît întreaga structură a societății din Țările Române din evul mediu a fost concepută ca o societate tipic feudală. Sarcina istoricilor a fost ușurată prin publicarea corpusului de documente interne, care au pus la îndemîna cercetătorului informațiile necesare. Pe de

¹ *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 304.

² *Ibidem*, p. 241, 242, 246, 254, 263, 295 și altele.

³ N. Iorga, *Istoria poporului român*, București, 1922, I, p. 180—181. *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 45—46; *Istoria românilor*, București, 1936—1939, III, p. 35—36.

⁴ N. Iorga, *I. Bogdan*, în « Buletinul Comisiei istorice a României », III, 1924, p. V.

⁵ *Ibidem*, p. I—II.

⁶ I. Lupaș, *I. Bogdan*, *Analele Acad. Rom., M.S.I., S. III*, București, 1945, p. 7.

⁷ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, în « Buletinul Comisiei istorice a României », VII, 1928, p. 12.

⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁹ *Ibidem*.

altă parte, în ultima vreme au apărut numeroase studii marxiste de istorie socială în țările socialiste vecine, ceea ce a stimulat și mai mult interesul pentru cercetarea acestui domeniu. Dar nici acum cercetătorii instituțiilor feudale nu se pot dispensa de lucrările lui I. Bogdan, primul care a deschis calea și a căutat soluționarea unor probleme pe cât de pasionante, pe atât de spinoase.

ВКЛАД ИОАНА БОГДАНА В ИЗУЧЕНИЕ СРЕДНЕВЕКОВЫХ РУМЫНСКИХ ИНСТИТУТОВ

(Резюме)

Цель настоящей работы — показать метод исследования средневековых румынских институтов Иоаном Богданом и полученные им результаты. Иоан Богдан был среди первых исследователей, которые применили сравнительный метод при изучении проблемы средневекового общественного устройства Румынии. Для сравнения он привлекал материал из истории средневековой Европы и в особенности, из истории соседних славянских народов, доказывая, что изучение периода становления румынского народа и его внутреннего развития в XIV—XVII вв. возможно лишь при предварительном ознакомлении с историей соседних славянских народов.

Больше всего его интересовал вопрос структуры и организации деревни, феодального владения и обязательств, связанных с владением земель, отношений между землевладельцами и крестьянами, крепостного права и других сторон общественного уклада (большая часть внутренних документов еще не была опубликована в то время, что помешало ему охватить весь комплекс намеченных проблем). И все же Иоан Богдан создал ряд фундаментальных исследований о воеводстве, княжестве, организации армии, которые по настоящее время не утратили своей научной ценности и служат отправной точкой для дальнейших исследований румынских историков. И. Богдан первым открыл путь и пробудил интерес к изучению средневековых румынских институтов.

LA CONTRIBUTION DE IOAN BOGDAN À L'ÉTUDE DES INSTITUTIONS MÉDIÉVALES ROUMAINES

(Résumé)

Ce travail se propose de mettre en lumière la méthode de recherche de Ion Bogdan et de montrer les résultats auxquels il parvint de la sorte dans le domaine de l'étude des institutions médiévales roumaines. Il fut en effet l'un des premiers chercheurs qui abordèrent le problème des institutions roumaines au Moyen Âge à l'aide de la méthode comparative. Il utilisa comme facteurs de comparaison des éléments empruntés à l'histoire de l'Europe médiévale, et avant tout, à celle des peuples slaves limitrophes. Cela lui a permis de montrer que l'étude des premiers pas du peuple roumain et du commencement de son histoire intérieure du XIVe au XVIIe siècle est impossible à expliquer sans une connaissance préalable du passé des peuples slaves voisins.

Un problème qui l'a beaucoup préoccupé, fut celui du village, de sa structure et de son organisation, celui du domaine féodal et des obligations qui découlaient de la possession de la glèbe, celui des relations entre propriétaires terriens et paysans, celui du servage et d'autres aspects de la société (de son temps, les documents internes n'étaient pas encore publiés pour la plupart), ce qui ne l'a pas empêché d'embrasser dans le champs de ses recherches tout le complexe des problèmes qui s'offraient à sa vision d'ensemble. C'est ainsi qu'on lui doit quelques travaux fondamentaux au sujet du voévodat, du knézat, de l'organisation de l'armée, travaux qui conservent aujourd'hui encore leur intérêt scientifique et servent de point de départ aux historiens roumains désireux de pousser plus loin ses recherches. I. Bogdan est le premier à avoir frayé la voie et à avoir stimulé l'intérêt pour l'étude des institutions médiévales roumaines.

ACTIVITATEA LUI IOAN BOGDAN ÎN CADRUL ACADEMIEI ROMÂNE

LUCIA DJAMO-DIACONIȚĂ

După studii strălucite făcute în țară și în importante centre universitare din străinătate (Viena, Petersburg, Moscova, Cracovia), I. Bogdan este numit în anul 1891 profesor de slavistică la Universitatea din București, la catedra înființată în același an. Activitatea sa științifică devine atât de cunoscută și apreciată încît, deși nu împlinise încă vîrsta de 28 de ani (născut la 25 iulie 1864), secțiunea istorică a Academiei Române, în ședința din 23 martie 1892, propune sesiunii generale alegerea lui Ioan Bogdan ca membru corespondent. În ședința sesiunii generale din ziua de 31 martie 1892 se pune la vot această propunere și I. Bogdan, întrunind 19 voturi pentru, este ales membru corespondent al secțiunii istorice¹.

Activitatea lui Ioan Bogdan ca membru corespondent al Academiei nu este consemnată în arhiva înaltului for științific, dar lucrările sale, publicate atât în *Analele Academiei*, începînd din anul 1889, cît și în altă parte, constituie cea mai bună dovadă a unei rodnice munci creatoare care contribuia la dezvoltarea slavisticii și a istoriografiei românești. Prin calitățile lucrărilor sale, care au suscitat un deosebit interes, I. Bogdan devenise una din figurile cele mai reprezentative ale științei românești, elogios apreciată și peste hotare.

Peste 11 ani, în ședința sesiunii generale din 29 martie 1903, la propunerea din ziua precedentă a secțiunii istorice, plenul Academiei, luînd cunoștință de expunerea lui D. A. Sturdza, secretarul general al Academiei Române, membru al secțiunii istorice, asupra activității științifice a lui I. Bogdan, votează primirea acestuia ca membru activ², pe locul devenit vacant prin moartea lui V. A. Urechia. În expunerea sa, D. A. Sturdza scotea în evidență prodigioasa activitate a lui I. Bogdan, arătînd că acesta s-a preocupat de publicarea unor izvoare importante pentru studiul istoriei patriei și al istoriei statelor vecine, acordînd de asemenea un interes deosebit cunoașterii instituțiilor vechi românești și vechii noastre culturi. În cadrul prezentării activității lui I. Bogdan, D. A. Sturdza releva în mod special colecția *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, a

---

¹ Vezi « *Analele Academiei Române* », Seria II, tom. XIV, Partea administrativă și dezbaterile, Procesul verbal al ședinței din 31 martie 1892, p. 128.

În continuare, vom folosi prescurtarea AAR indicînd apoi seria și tomul. Menționăm că am folosit atât « *Analele* », cît și materialele aflate în Arhiva Academiei, pentru care aducem mulțumiri și pe această cale conducerii Academiei Republicii Socialiste România și Direcției Cancelariei, care au avut amabilitatea de a ne permite cercetarea Arhivei. Am făcut trimiterea la arhivă în acele cazuri în care, în urma confruntării, apare o omisiune în publicație sau o neconcordanță.

² AAR, Seria II, tom. XXV, Procesul verbal al ședinței din 29 martie 1903, p. 155—158.

cărei introducere «constituie un adevărat tratat de diplomatică veche românească». «Toată istoria destul de obscură a Țării Românești din cele două secole — spunea el mai departe — cîștigă o nouă față prin comentariile luminoase care însoțesc aceste documente»¹.

Deși propunerea era pe deplin întemeiată, procedîndu-se la vot, din totalul de 25 votanți, I. Bogdan a obținut 17 voturi pentru, 8 membri votînd împotriva ei. Conform articolului 7 al Statutelor, întrunind două treimi din voturi, I. Bogdan a fost proclamat membru al Academiei².

«Rezerva» unora din vechii membri ai secției istorice a Academiei Române reflectă poziția lor față de noua direcție în istoriografie, reprezentată de I. Bogdan. E ceea ce va reieși, mai concludent, peste aproape doi ani, cu prilejul citirii discursului de recepție.

În ședința din 30 martie 1903, luînd cuvîntul spre a mulțumi Academiei pentru alegere, I. Bogdan, cu modestia care l-a caracterizat, a spus: «Știu că nici vîrsta, nici meritele mele nu-mi dădeau dreptul să mă aștept la această distinsă onoare și atribui alegerea mea bunelor intențiuni ale aceluia dintre D-voastră care cred că, prin intrarea unor elemente mai tinere în Academia Română, acestea se vor simți îndoite obligate să lucreze din toate puterile lor la progresul acestei înalte instituțiuni de cultură națională. Nu aduc cu mine nici un trecut bogat în fapte, nici o autoritate întemeiată pe vîrstă; aduc însă un profund respect pentru Academia Română și o hotărîre fermă de a conlucra la prosperarea ei»³. În continuare, el își expunea crezul său științific și patriotic, călăuza întregii sale activități: «În puținele și modestele mele lucrări de pînă acum am fost întotdeauna călăuzit de o sinceră iubire de adevăr și de un entuziasm cald pentru trecutul poporului nostru, pe care am învățat a-l iubi»⁴.

După alegerea sa, I. Bogdan se va dovedi unul dintre cei mai activi membri ai Academiei, participînd de la început cu regularitate atît la ședințele secției istorice, cît și la ședințele plenare ordinare, publice sau extraordinare⁵.

Cu toată această muncă plină de elan și abnegație, I. Bogdan a trebuit să îndure o vreme «suferințele morale»⁶ pricinuite de unii membri ai Academiei, reprezentanți ai vechii concepții istorice, care nu apreciau strădaniile și roadele activității lui științifice.

Faptul nu este prin nimic surprinzător. Însuflețit de pasiunea descoperirii, studierii și publicării de izvoare noi pentru istoria poporului nostru, I. Bogdan era călăuzit în egală măsură de un ascuțit simț al probității științifice, pentru care scopul istoriei era de a cunoaște și învia trecutul așa cum documentele îl arată a fi fost, fără încercarea de a ignora mărturia lor, atunci cînd ea contravine unor scheme sau preferințe personale. De aceea, lucrările sale promovau o atitudine nouă, urmăreau cu fermitate și fără menajamente să înlătore greșelile și prejudecățile care împiedecau stabilirea adevărului istoric. Astfel, I. Bogdan a scos din circulație, în urma unei critici magistrale, izvoare plămuite și certificate uneori de somități ca B. P. Hasdeu (cazul «Diplomei

¹ *Ibid.*, p. 158.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 158—159.

⁴ *Ibid.*, p. 159.

⁵ Vezi procesele verbale ale ședințelor, începînd cu cele din 30 martie 1903, pînă în mai 1919.

⁶ Vezi N. Iorga, *I. Bogdan*, în «Buletinul Comisiei istorice a României», vol. III, București, 1924, p. VI.

birlădene»), a impus prin ediții și studii fundamentale, ca și prin conferințe publice destinate unui auditoriu mai larg, o nouă imagine despre cultura română în limba slavonă, mult deosebită de cea oficială¹, dînd acestei culturi locul ce i se cuvine în istoria patriei. În sfîrșit, el nu a șovăit să-și definească în termeni limpezi concepția sa, netemîndu-se de a veni în conflict cu direcția care deținea atunci poziții dominante în Academia Română. De aceea, încă de cînd era membru corespondent, el intrase într-un conflict de idei cu unii membri ai Academiei și urmările nu s-au lăsat multă vreme așteptate: astfel, printr-o coincidență semnificativă, în ziua de 23 martie 1893, exact la un an după propunerea de a fi primit membru corespondent al secției istorice, are loc discutarea propunerilor Comisiei pentru acordarea premiului Eliade Rădulescu. La acest premiu, I. Bogdan prezentase *Vechile cronicе moldovenеști pînă la Ureche* — cele mai multe descoperite, traduse și studiate pentru prima oară de el. Lucrarea este respinsă pe motivul cu totul neîntemeiat că este o traducere și nu o lucrare originală². S-a ajuns chiar — și acest fapt revelează dedesubturile șubredei motivări — să se afirme în plină ședință (de către V. Maniu) că «această carte este o mistificare și autorul ajunge la concluziuni contra cărora trebuie să se revolte toți românii»³. «Concluziunile» le știm astăzi cu toții: datorită acestei lucrări a lui Bogdan, și celorlalte două care o vor completa, s-a dovedit că istoria creației literare originale a poporului român începe și este ilustrată de opere valoroase cu două secole mai devreme decît socoteau «patrioții» ce-l combăteau așa de vehement.

Spre onoarea înaltei instituții, au existat însă și glasuri lucide, chiar dacă ele nu și-au putut impune punctul de vedere. Răspunzînd lui V. Maniu, N. Ionescu, raportorul cărții, afirma că în lucrare n-a văzut «concluziuni false, rele și antinaționale», ci «numai o sinceră arătare a unei stări de lucruri care a durat secolii și care nu se poate contesta»⁴. La rîndul său, A. D. Xenopol observa că «an cu an, textul cronicelor slavone este ilustrat prin cercetări critice, care luminează multe puncte din vechea istorie a Moldovei»⁵.

Aceeași animozitate izbucnește trei ani mai tîrziu, în 1896, cînd I. Bogdan prezintă spre premier, concurînd pentru premiul Năsturel-Herescu, *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, la fel de importantă ca și lucrarea anterioară. Primită cu elogii de critica științifică din străinătate⁶, lucrarea este caracterizată astfel în raportul Academiei, întocmit de Gr. G. Tocilescu: «Lucrarea proprie a autorului este puțin critică, făcută în pripă, multe date sînt greșite, unele păreri prea puțin întemeiate; nu lipsesc nici contra-sensuri în interpretarea textelor»⁷. Evident, în baza unui astfel de raport, lucrarea a fost respinsă de Comisia premiilor⁸.

¹ Despre aceasta vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, Iași, 1896, p. 116 și mai ales exemplele date de P. P. Panaitescu în «*Perioada slavonă la Români și ruperea de cultura Apusului din vol. Interpretări românești*, București, 1947, p. 9—32.

² Vezi intervenția lui B. P. Hasdeu în Procesul verbal al ședinței din 23 martie 1873 AAR, Seria II, t. XV, p. 138.

³ *Ibid.*, p. 140.

⁴ *Ibid.*, p. 141.

⁵ *Ibid.*, p. 139.

⁶ Vezi, de pildă, recenzia lui V. Jagić în «*Archiv für slavische Philologie*», t. 18, Berlin, 1896, p. 287—288.

⁷ Vezi AAR, Seria II, t. XVIII, Procesul verbal al ședinței din 13 martie 1896, p. 321. În raportul detaliat sînt prezentate, exagerîndu-li-se amploarea, citeva din erorile autorului (*ibid.*, p. 331—339).

⁸ *Ibid.*, p. 322.

În această atmosferă, fără să fi încetat nici o clipă munca creatoare, în anul 1903 I. Bogdan devine membru al Academiei, în ciuda opoziției unui număr însemnat de votanți. După mai bine de doi ani de la alegere, în ședința din 5 aprilie 1905, se hotărăște ca la 8 aprilie 1905 I. Bogdan să citească discursul de recepție¹. În ședința solemnă din 8 aprilie, I. Bogdan a citit discursul său despre *Istoriografia română și problemele ei actuale*, iar Dimitrie A. Sturdza, răspunsul².

În cadrul Academiei era uzanța ca discursul de recepție să fie închinat prezentării bio- și bibliografice a personalității defunctului predecesor, pe al cărui loc era ales un nou academician. I. Bogdan s-a abătut de la această regulă și, în loc de a elogia pe predecesorul său — unul din cei mai tipici exponenți ai vechii direcții — a dezbătut, în discurs, problemele cheie ale istoriografiei din acea epocă. În prima parte, după o periodizare a istoriografiei, el vorbește despre « noua eră », aceea « a publicării izvoarelor, atît a celor narative, cît și a celor documentare »³, pe baza cărora era de așteptat « să se încerce o nouă expunere a întregii istorii române »⁴. I. Bogdan își expune apoi concepția sa științifică, modernă, în legătură cu studiul istoriei, afirmînd că « nu este destul să cunoaștem schimbările superficiale ale domniilor... nu este destul să cunoaștem șirul cronologic al evenimentelor sau șirul genealogic al dinastiilor, care nu poate fi nici el un criteriu natural de împărțire în perioade. Evoluția istorică a unui popor poate fi înțeleasă numai prin factorii interni ce au provocat-o, deci prin studiul claselor sociale ce l-au constituit și al ideilor ce au stăpînit acțiunea lor »⁵. Și încheie, afirmînd că studiul acestora « este cu mult mai interesant decît cunoașterea războaielor, a intrigilor de curte, a rivalităților de partide, a intervențiilor străine, de care sînt prea pline expunerile de pînă acum ale istoriei române »⁶.

I. Bogdan considera că activitatea istorică a generației sale și a celei următoare trebuia îndreptată « spre studiul culturii române », și în acest sens opina că editarea diferitelor feluri de izvoare era deosebit de actuală și că se impunea, în primul rînd, « o publicare întinsă a documentelor interne »⁷, o editare critică a documentelor care trebuie să constituie baza solidă a științelor ajutătoare ale istoriei: *diplomatica*, *paleografia* și *sigilografia*⁸.

I. Bogdan afirma că a doua problemă a istoriografiei române⁹ o constituia *publicarea izvoarelor narative* și preciza: « e timpul să ne gîndim la un *corpus scriptorum* al istoriei noastre », care « să cuprindă într-o primă serie toate anele și cronicile naționale din sec. XV—XVIII și într-o a doua serie cronicile și memoriile străine care se ocupă exclusiv cu țările noastre »¹⁰.

Editarea unui *Codex diplomaticum* era o importantă preocupare a lui I. Bogdan, care corespunde și sugestiei exprimate de C. Jireček atît într-o

¹ Vezi, Arhiva Academiei, Dosarul IV, vol. 40, Procesul verbal al ședinței din 5 aprilie 1905.

² Vezi AAR, Seria II, tom. XXVII, Procesul verbal al ședinței solenne din 8 aprilie 1905, p. 230.

³ Vezi *Istoriografia română și problemele ei actuale*, Academia Română, Discursuri de recepțiune, XXVII, p. 11.

⁴ *Ibid.*, p. 15.

⁵ *Ibid.*, p. 18—19.

⁶ *Ibid.*, p. 20.

⁷ *Ibid.*, p. 21.

⁸ *Ibid.*, p. 22.

⁹ *Ibid.*, p. 25.

¹⁰ *Ibid.*, p. 26.

scrisoare adresată lui I. Bogdan¹ la 17 II 1889, cît și în recenzia lucrării *Vechile cronicе moldovenеști pînă la Ureche*, în care preciza că « pentru investițiunile istorice din țară o astfel de întreprindere ar fi, de bună seamă, baza unui nou avînt »².

I. Bogdan considera ca o a treia problemă « pregătirea unui *Corpus inscriptionum* al Țărilor Române, atît a celor în limba slavă, cît și a celor românești și neogrecești »³.

Acest discurs-program, expresia gîndirii istorice moderne a lui I. Bogdan, poate fi considerat și o analiză critică a activității secției istorice a Academiei. În consecință, el a provocat nemulțumirea unora din vechii membri — inclusiv A. D. Xenopol, fostul profesor al lui I. Bogdan — care se simțeau vizați. Astfel a început o polemică între reprezentanții celor două direcții deosebite din istoriografia română. La discuții a luat parte și Titu Maiorescu, care afirma că lupta de idei este un semn de vitalitate, deoarece mărginirea unilaterală ar fi un simptom de slăbiciune: « Să ne felicităm totdeauna cînd vedem lupte de idei... Progresul nu se poate face fără schimbare și antagonism », spunea Titu Maiorescu și încheia afirmînd că « hotărîrea asupra acestui fel de chestii nu se dă prin votul unor colegi contemporani, ci prin dreapta judecată a viitorului »⁴.

Această polemică a încetat numai datorită tactului de care a dat dovadă I. Bogdan. Dar, în mod firesc, divergențele de păreri, care erau esențiale și legate de principii și concepții, au continuat în mod latent, făcînd ca uneori colaborarea lui I. Bogdan cu unii din reprezentanții vechii concepții să fie deosebit de grea. Cît privește « dreapta judecată a viitorului » aceasta, precum se știe, a dat cîștig de cauză lui I. Bogdan.

Deși I. Bogdan și-a început activitatea în cadrul Academiei în atmosfera încordată pe care am arătat-o, atmosferă care se datora, din fericire, numai unei minorități — e drept, încă influente — munca lui a fost foarte rodnică și multilaterală⁵.

Membru al secției de istorie a Academiei, el participă cu competență și la dezbaterea unor probleme ale secției literare, contribuind la rezolvarea acestora. Menționăm, de pildă, participarea la discuțiile cu privire la modificarea ortografiei⁶.

Dovada aprecierii activității filologice a marelui nostru slavist — care se afirmase prin valoroase studii de limbă — o constituie faptul că, în ședința din 19 mai 1914, a fost ales membru al Comisiei Dicționarului⁷, reales apoi cu regularitate și chiar în absență, în ajunul morții sale⁸.

¹ Vezi I. Lupăș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, AAR, Seria III, t. XXVII, mem. 7, p. 32.

² Vezi C. Jirček, *Slavische Chroniken der Moldau*, « Archiv für slavische Philologie », t. 15, 1892, p. 91, vezi și extrasul din CL, an. XXVI, 1892, nr. 7, p. 10.

³ Vezi *Istoriografia română*, p. 26.

⁴ AAR, Seria II, t. XXVII, Procesul verbal al ședinței din 9 aprilie 1905, p. 234.

⁵ Vezi bibliografia lucrărilor sale la P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la Români*, « Buletinul Comisiei istorice a României », vol. VII, București, 1928, p. XXI—XXXII.

⁶ Vezi AAR, Seria II, t. XXVI, Procesele verbale ale ședințelor din 16 și 17 martie 1904.

⁷ AAR, Seria II, t. XXXVI, Procesul verbal al ședinței din 19 mai 1914, p. 149.

⁸ AAR, Seria II, t. XXXVII, Procesul verbal al ședinței din 13 mai 1915, p. 168, t. XXXVIII, Procesul verbal al ședinței din 30 mai 1919, p. 311.

În ceea ce privește prezentarea de comunicări în cadrul Academiei, este semnificativ faptul că, după discursul de recepție, care a creat o deosebită încordare, I. Bogdan, atît de activ mai înainte, nu mai prezintă timp de aproape doi ani nici o lucrare proprie, ci numai lucrări ale altor cercetători sau documente inedite intrate în patrimoniul Academiei. Abia în ședința publică din 27 martie 1907 susține comunicarea *Îndatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolii XIV și XV*¹, după care activitatea în acest domeniu începe să se desfășoare în mod normal, prin prezentarea a numeroase alte comunicări: *Evangheliile de la Homor și Voroneț din 1473 și 1550, Contribuții la istoria Moldovei între 1448—1458*² etc.

Bogata lui activitate depusă în cadrul Comisiei istorice a României avea, de asemenea, strînse legături cu Academia, fără a fi dependentă de aceasta.

Propunîndu-și închegarea unui colectiv de cercetători ai trecutului, care să se îngrijească exclusiv de publicarea de ediții critice de izvoare istorice și de monumente literare vechi, I. Bogdan, cu sprijinul lui Spiru Haret, ca ministru al Instrucțiunii, a înființat în anul 1909 *Comisia istorică a României*. Ca președinte al acestei comisii, I. Bogdan, ajutat de I. Bianu și D. Onciul, s-a ocupat îndeaproape de supravegherea lucrărilor, a urmărit fiecare publicație pas cu pas, mergînd chiar la controlul textului cu manuscrisul original³. După o muncă intensă de zece ani, care a dat frumoase roade, Ministerul a suprimat subvenția anuală, împiedicînd activitatea Comisiei. Cînd intervențiile la Minister s-au dovedit ineficiente, Secția istorică a Academiei propune, în ședința din 13 mai 1914, ca suma de 5.828,20 lei, excedent al secției, să fie afectată unei tipărituri a Comisiei, și anume *Cronicii* lui Neculce, pe baza manuscrisului aflat la Academia. Propunerea se respinge, dar se hotărăște ca Academia să sprijine Comisia printr-o intervenție la Minister în vederea restabilirii situației legale⁴. Ca urmare a acestei intervenții, Comisiei i s-au alocat din nou subvențiile legale, ceea ce i-a permis să-și continue activitatea, despre care I. Bogdan informează cu regularitate Academia, prin prezentarea noilor volume apărute⁵.

Comisia istorică, sub președinția lui I. Bogdan, a grupat în jurul ei elementele cele mai capabile, care au reușit să tipărească lucrări de înaltă ținută științifică și tehnică. Rezultatele frumoase ale Comisiei, «care a însemnat o eră nouă în publicațiile noastre de cronici și documente»⁶, se datoresc atît muncii sistematice a colaboratorilor, cît și meticulozității lui I. Bogdan, care supraveghea întreaga muncă.

O altă latură a activității lui I. Bogdan în cadrul Academiei este aceea de membru în diferite comisii de premii. Astfel, chiar din primul an al alegerii sale ca membru, în ziua de 1 aprilie 1903, a fost ales membru al comisiei premiilor anuale din 1904, fiind numit ulterior secretar și raportor general al

¹ AAR, Seria II, t. XXIX, Procesul verbal al ședinței din 27 martie 1907, p. 147.

² AAR, Procesul verbal al ședinței din 10 aprilie 1907, p. 175; «Analele», Seria II, t. XXX, Procesul verbal al ședinței din 21 martie 1908, p. 126; *ibid.*, Procesul verbal al ședinței din 3 aprilie 1908, p. 164 etc.

³ Vezi N. I o r g a, *I. Bogdan*, p. I.

⁴ AAR, Seria II, t. XXXVI, Procesul verbal al ședinței din 14 mai 1914, precum și Procesul verbal al secției istorice din 13 mai 1914, *ibid.*, p. 262.

⁵ AAR, Seria II, t. XXXVII, Procesul verbal al ședinței din 25 mai 1915, p. 188; t. XXXIX, Procesul verbal al ședinței din 28 octombrie 1916, p. 50—51 etc.

⁶ P. P. P a n a i t e s c u, *op. cit.*, p. XVI.

comisiei¹. Își îndeplinea cu atita conștiinciozitate această obligație, încît, pe bună dreptate, era dat ca exemplu. Astfel, într-o scrisoare adresată de I. Bianu lui Xenopol, în ziua de 11 februarie 1913, prin care căuta să-l convingă că este necesar să-și dea concursul la lucrările Academiei, îi scrie: « Onciul și Bogdan, deși bolnavi — cel dintîi stă în casă dinainte de Crăciun, cel de-al doilea este într-un sanatoriu de lângă Viena — au primit să facă rapoarte. Onciul despre trei cărți, din care două foarte voluminoase; Bogdan despre două, iarăși voluminoase »².

Rapoartele alcătuite de I. Bogdan în vederea selecționării celor mai bune lucrări spre premiere sînt alcătuite meticolos, cu competență și mult simț de răspundere, constituind un adevărat exemplu de analiză obiectivă. În calitate de membru al secției istorice, a alcătuit numeroase rapoarte asupra unor lucrări prezentate spre a fi publicate în « Anale », rapoarte care de asemenea pot fi luate ca model prin modul documentat și detaliat în care sînt alcătuite³.

Critic imparțial, I. Bogdan se afirmă în același timp ca un sprijinitor al cercetărilor științifice. Astfel, în unele cazuri, I. Bogdan a recomandat Academiei spre publicare lucrări de literatură sau limbă, cum ar fi aceea a profesorului Iuliu Valaori, *Cîteva observațiuni referitoare la scriitorii clasici greci și latini*⁴, sau *Locuțiuni (graie) armânești* de P. Papahagi, pe care le socotea vrednice de a vedea cît mai repede lumina tiparului.

În acest sens, considerăm necesar să menționăm următorul exemplu, care ni se pare elocvent: însărcinat de Academie, în anul 1912, să refere asupra lucrării *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu rușii în veacul al XVII-lea*, lucrare prezentată în manuscris de S. Dragomir și însoțită de numeroase anexe, I. Bogdan scria în raportul său, cu referire la anexe: « O mare parte le-am copiat și le-am fotografiat acum un an. Astfel, aproape toate anexele d-lui Dragomir le posed și în copiile mele... Planul meu este de a aduna toate materialele privitoare la istoria noastră din acele arhive și a le edita apoi la un loc, într-o publicațiune mai mare.

Aceasta însă nu mă împiedică să recomand secțiunii istorice tipărirea studiului și a materialelor adunate de dl. Dragomir. Dimpotrivă: chiar dacă voi fi silit să retipăresc unele materiale cuprinse în manuscrisul d-lui Dragomir, acesta merită totuși să fie tipărit și el, deoarece lucrarea mea, dacă voi putea s-o termin, așa cum am plănuțit-o, va cere încă mulți ani de muncă... » și conchidea: « Așa fiind, recomand cu căldură secțiunii istorice să decidă a se tipări în « Analele Academiei Române » manuscrisul d-lui S. Dragomir, atît studiul introductiv care cuprinde 92 p., cît și anexele care cuprind 177 p. de texte rusești cu titluri românești »⁵.

În alte cazuri, I. Bogdan solicită sprijinul material al Academiei pentru continuarea cercetărilor Institutului de filologie și folclor condus de O. Densusianu, căruia ministerul i-a suprimat subvențiile⁶, sau ia cuvîntul în favoarea

¹ AAR, Seria II, t. XXV, Procesul verbal al ședinței din 1 aprilie 1903, p. 177; t. XXVIII, Procesul verbal al ședinței din 20 martie 1906, p. 166; t. XXIX, Procesul verbal al ședinței din 2 mai 1914, p. 111.

² Vezi copia scrisorii păstrată în Arhiva Academiei, 1913, A — 7, Dosarul nr. 19, Volumul 8 a, Secțiunea istorică, fila 120.

³ Vezi AAR, Seria II, t. XXIX, Procesul verbal al ședinței din 17 aprilie, 1907, p. 366; Comisia premiilor anuale, p. 380—382; t. XXXVI, Comisia premiilor anuale, p. 346—347 etc.

⁴ AAR, Seria II, t. XXVII, Procesul verbal al ședinței din 7 mai 1904, p. 15.

⁵ AAR, Seria II, t. XXXIV, Procesul verbal al ședinței din 19 mai 1912 al secției istorice, p. 232—233.

⁶ AAR, Seria II, t. XXXVIII, Procesul verbal al ședinței din 12 iunie 1915, p. 5.

lui O. Tafrali, care cerea un ajutor în vederea continuării cercetărilor privind arta bisericii Curtea de Argeș, spunînd: «cred că Academia trebuie să acorde o subvenție tînărului distins, care promite să producă lucrări de valoare»¹.

Atașamentul față de Academie l-a manifestat și prin strădania de a contribui din toate puterile sale la îmbogățirea colecției de documente și de manuscrise sau la adunarea unor piese de valoare referitoare la trecutul Țărilor Române, pentru a fi păstrate și puse la dispoziția specialiștilor. Se poate spune că, din generația lui, alături de Bianu, care era bibliotecarul Academiei, a fost academicianul care s-a preocupat în cea mai mare măsură de acest aspect al activității înaltului for științific. Astfel, aflînd că în Arhiva Ministerului de război de la Viena se găsea o hartă geografică a Olteniei din anul 1722, a obținut o copie fotografică pentru colecția Academiei². În călătoriile sale închinată depistării și studierii documentelor slavo-române emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, nu arareori se întimpla ca, găsiind hrisoave originale la particulari, să determine pe posesori să le doneze Academiei³, alteori, ca în cazul documentelor aflate în casa obștei de la Bîrlad, după ce constata bunăvoința necesară, propunea Academiei să intervină oficial⁴. O dovadă grăitoare a grijii și a zelului de a strînge și de a asigura cele mai bune condiții de păstrare a monumentelor trecutului o constituie și faptul că, în timp ce era decan al Facultății de filozofie și litere din București, după moartea fostului său coleg Gr. Tocilescu, în noiembrie 1909, a înaintat Ministerului Instrucțiunii și Cultelor un raport prin care solicita ministerului cumpărarea pentru Facultate a bibliotecii răposatului academician. Fînd informat că în bibliotecă se găseau și numeroase documente importante, chiar în raportul către Minister propunea ca toate documentele ce se vor găsi în bibliotecă să fie donate Academiei Române, ceea ce a și făcut în ședința din 26 februarie 1910⁵.

Proceda în același fel și cu aceeași nobilă pasiune în vederea îmbogățirii cu manuscrise românești sau slavo-române a colecției Academiei. Este suficient să menționăm că la 30 octombrie 1909 prezintă Academiei, în dar din partea lui P. Girboviceanu, un manuscris cuprinzînd traducerea românească a *Învățăturilor lui Neagoie Basarab*⁶ sau, la 12 octombrie 1912, din partea lui S. Pușcariu mai multe fragmente de manuscrise și tipărituri slavone vechi găsite în podul vechii biserici românești din Rîșnov⁷.

Tocmai pentru faptul că n-a preocupat nici un efort în vederea îmbogățirii patrimoniului Academiei cu aceste comori neprețuite ale trecutului cultural al poporului român, I. Bogdan a suferit nespus de mult de pe urma faptului că, în primul război mondial, în timpul ocupației străine, acest tezaur compus pe atunci din 607 volume de manuscrise slavone, în noaptea de 9/22 ianuarie 1917 a fost luat cu forța de la Academie și înstrăinat de ocupanți. La stăruința lui I. Bogdan, Academia Română a făcut demersurile necesare, explicînd că acest act militar contravine «dispozițiilor internaționale ale Conferințelor de

¹ *Ibid.*, Procesul verbal al ședinței din 18 septembrie 1915, p. 19.

² AAR, Seria II, t. XXVII, Procesul verbal al ședinței din 10 decembrie, 1904, p. 99; vezi și I. Lupaș, *op. cit.*, p. 34.

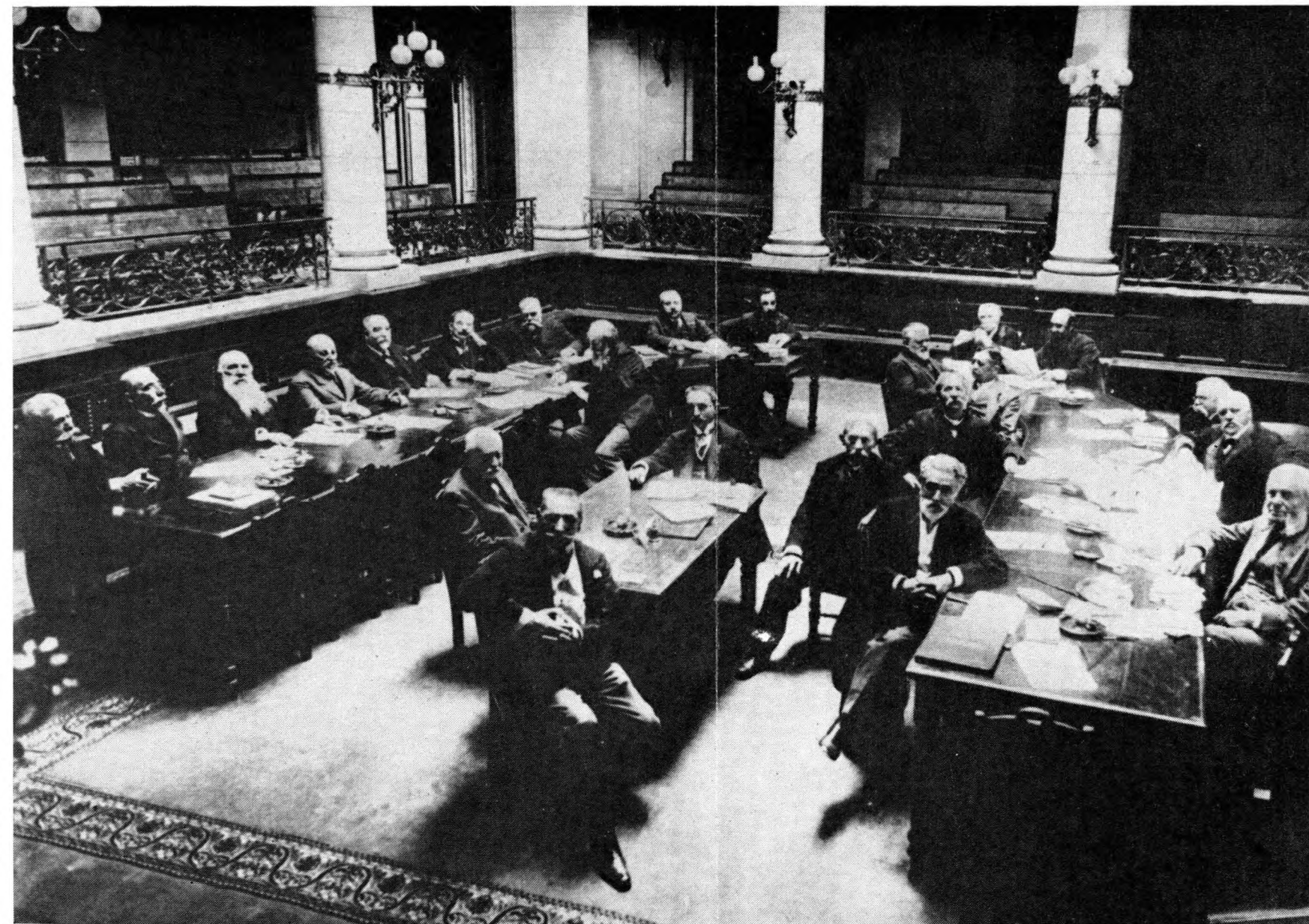
³ AAR, Seria II, t. XXVIII, Procesul verbal al ședinței din 1 iulie 1905, p. 21; t. XXIX, Procesul verbal al ședinței din 2 februarie 1907, p. 72; t. XXX, Procesul verbal al ședinței din 14 septembrie 1907, p. 36 etc.

⁴ Arhiva Academiei, 1905, A-1, Volumul 27, Procesul verbal al ședinței din 29 aprilie 1905.

⁵ AAR, Seria II, t. XXXII, Procesul verbal al ședinței din 26 februarie 1910, p. 69—70.

⁶ *Ibid.*, Procesul verbal al ședinței din 30 octombrie 1909, p. 37.

⁷ AAR, Seria II, t. XXXV, Procesul verbal al ședinței din 12 octombrie 1912, p. 26,

Academicienii în aula Academiei Române.

Masa din dreapta, de la stînga spre dreapta: N. Gane, N. Quintescu, C. Erbiceanu, A. Bărseanu, Ioan Bogdan, A. Naum,

N. Iorga, Al. Philippide, I. Caragiani, A. D. Xenopol

Masa din mijloc: Iacob C. Negruzzi, D. A. Sturdza, I. Bianu

Masa din stînga, de la stînga la dreapta: Spiru Haret, General Gr. Crăiniceanu, N. Teclu, P. Poni, Șt. Hepites, Dr. V. Babeș, Ing. A. Saligny, Gr. Antipa,
I. Simionescu, Dr. Istrati

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
Cabinetul de stampe

la Haga, care opresc confiscarea în timp de război a manuscriselor vechi, nu numai cînd sînt avere particulară, ci și cînd sînt averea statului»¹. Ca o consecință directă a acestor intervenții, între care și o audiență la feldmareșalul Mackensen, toate manuscrisele au fost restituite Academiei, pentru ca apoi, după ce marele nostru slavist a alcătuit o descriere amănunțită, în ziua de 17 iunie 1917, să fie luate din nou numai 305 volume dintre cele mai prețioase manuscrise slavone², după o prealabilă cercetare a unui slavist străin, profesorul Goetz de la Universitatea din Bonn³.

Tot I. Bogdan a fost acela care, după încetarea războiului în ziua de 6 ianuarie 1918, a alcătuit, în numele Academiei, declarația cu privire la pagubele provocate prin ridicarea «cu forța, neținîndu-se seama de protestările Academiei» a celor 305 manuscrise ale Academiei, «împreună cu 7 volume de același fel de mare valoare artistică prin scrisul și legătura lor, aduse la Academie de la Muzeul național de antichități din Capitală», după care preciza: «Aceste volume nefiind articole ce se pot găsi în comerț, evaluarea lor trebuie făcută astfel:

305 volume a lei 1.000 ..... lei 305.000.

7 volume a lei 5.000 ..... lei 35.000»⁴.

Dar I. Bogdan, care s-a străduit și a depus toate eforturile pentru adunarea, păstrarea și înapoierea acestor manuscrise, a încetat din viață aproape cu un an înainte de restituirea lor către Academie (mai 1920)⁵.

I. Bogdan a contribuit esențial la gruparea în Academie, for superior al culturii românești, a elementelor celor mai valoroase, care prin activitatea lor au făcut cinste științei românești. Astfel, în ședința sesiunii generale din 27 mai 1909, prezintă expunerea de motive în baza căreia secția istorică propunea alegerea lui Constantin Giurescu ca membru corespondent⁶. În ședința din 18 mai 1911, în numele secției istorice, I. Bogdan propune alegerea lui Vasile Pirvan ca membru corespondent al Academiei și prezintă activitatea acestuia⁷, iar apoi exact după 2 ani, în ședința din 18 mai 1913, tot el citește expunerea asupra activității științifice a lui V. Pirvan, în vederea alegerii acestuia ca membru activ⁸. De asemenea, la propunerea lui I. Bogdan, în ședința secției istorice din 14 mai 1915, S. Mehedinți a fost ales membru al Academiei (I. Bogdan a citit expunerea asupra activității științifice a acestuia în ședința din

¹ AAR, Seria II, t. XXXIX, Procesele verbale ale ședințelor din 10/23 ianuarie 1917 p. 59—61; 13/26 ianuarie 1917, p. 61—64; 2 februarie 1917, p. 66—67.

² Inițial, în noaptea de 9/22 ianuarie 1917 au fost luate 607 manuscrise, iar ulterior, după selectare, autoritatea militară germană a luat 305 manuscrise și le-a predat reprezentanților armatei bulgare (colonel Stanciov și locotenent Oreskov), spre a fi trimise la Sofia (Vezi «Analele», Seria II, t. XXXIX, Procesul verbal al ședinței din 24 mai 1918, p. 103—105).

³ *Ibid.*

⁴ Arhiva Academiei, 1919, A-8, Dosarul nr. 107; vol. I, Obiectul *Despăgubiri de război*, text manuscris I. Bogdan.

⁵ Restituirea manuscriselor — adevărat tezaur național — a fost rezultatul intervențiilor Academiei, prin Ministerul Afacerilor Străine, pe lângă legațiile statelor prietene (Arhiva Academiei, Dosar nr. V, vol. 39, Procesul verbal al ședinței din 11 aprilie 1919). În Procesul verbal al ședinței din 7 mai 1920 (AAR, Seria II, t. XL, p. 52) se consemnează faptul că Ministerul Afacerilor Străine a comunicat Academiei că manuscrisele au fost preluate de Comisarul român din Sofia. În ședința următoare (14 mai 1920) se comunică intrarea manuscriselor în patrimoniul Academiei («Anale», Seria II, t. XL, p. 52—53).

⁶ AAR, Seria II, t. XXXI, Procesul verbal al ședinței din 27 mai 1909, p. 208—210.

⁷ AAR, Seria II, t. XXXIII, Procesul verbal al ședinței din 18 mai 1911, p. 147—149.

⁸ AAR, Seria II, t. XXXV, Procesul verbal al ședinței din 18 mai 1913, p. 153—154.

19 mai)¹. În ședința din 26 mai 1915 a citit propunerea de alegere a lui Silviu Dragomir ca membru corespondent.

Dornic să arate oamenilor de știință din străinătate, care se preocupau de probleme românești sau contribuiau la popularizarea progreselor științei noastre istorice și filologice, aprecierea și recunoștința Academiei Române, I. Bogdan a propus alegerea ca membri de onoare a unor savanți de renume mondial. Astfel, în ședința din 23 martie 1904, propunând alegerea eminentului slavist V. Jagić, I. Bogdan argumenta, spunând între altele: « a urmărit cu interes progresele filologiei române și a luat cunoștință de ele în « Archiv » ori de câte ori i s-a oferit ocazia. Prin scrierile, prin recenzunile și prin lecțiile sale, dînsul a atras adeseori atențiunea slaviștilor asupra interesului ce prezintă pentru ei studiul limbii, literaturii și istoriei române. Pe lângă Veselovski, el este astăzi al doilea slavist care nu încetează de a accentua importanța culturii române din trecut pentru cunoașterea întregului orient european. Ca omagiu pentru activitatea în general recunoscută a dînsului, ca recunoștință pentru interesul ce poartă filologiei românești, vă propun, domnilor colegi, să alegeți pe profesorul Jagić membru onorar al Academiei noastre »². Propunerea lui I. Bogdan a fost înusită cu 23 voturi pentru și 1 vot contra, profesorul V. Jagić fiind proclamat membru de onoare al Academiei Române³.

Apoi, în ședința din 29 mai 1914, I. Bogdan face propunerea de alegere a lui C. Jireček ca membru de onoare al Academiei. În expunerea de motive afirmă: « Pentru noi românii, lucrările lui Jireček au o valoare specială, căci unele din ele privesc direct istoria noastră în Peninsula Balcanică . . . Dl. C. Jireček a fost profesorul mai multor tineri de-ai noștri, care au făcut studii de istorie și filologie la Universitatea din Viena; acestora le-a arătat întotdeauna o deosebită bunăvoință și îi datoresc mult în ce privește metoda și îndemnul la lucru. Dl. C. Jireček urmărește cu mare interes și cu cea mai deplină obiectivitate tot ce se produce la noi în domeniul istoriei și istoriografiei naționale. Utilizînd acolo producții ale științei românești în lucrări care se citesc de mulți învățați europeni, domnia-sa contribuie în mod conștient la întărirea unei bune reputații a științei istorice românești. Academia Română i-ar arăta o recunoștință meritată alegîndu-l membru onorar al ei »⁴. Procedîndu-se la vot, cu unanimitate de voturi, C. Jireček a fost proclamat membru de onoare al Academiei Române⁵.

Apreciînd savanții străini care urmăreau și popularizau succesele științei românești, I. Bogdan era la rîndul său foarte prețuit de specialiștii de peste hotare. Astfel se poate explica faptul că la invitația adresată Academiei Române de către Biblioteca publică din Petersburg, cu prilejul festivităților centenarului acesteia, Academia, în ședința din 22 noiembrie 1913, nu-l delegă pe I. Bianu, care era bibliotecar, ci pe I. Bogdan, ca s-o reprezinte la festivitate. Astfel, în adresa Academiei din 2 decembrie 1913 către Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, prin care se solicită fondurile necesare călătoriei, se menționează:

¹ AAR, Seria II, t. XXXVII, Procesul verbal al ședinței secției istorice, din 14 mai 1915, p. 288, precum și Procesul verbal al ședinței din 19 mai 1915, p. 174—176.

² AAR, Seria II, t. XXVI, Procesul verbal al ședinței din 23 martie 1904, p. 190—191.

³ *Ibid.*, p. 192.

⁴ AAR, Seria II, t. XXXVI, Procesul verbal al ședinței din 29 mai 1914, p. 176; vezi și t. XXXIX, Procesul verbal al ședinței din 25 ianuarie 1918, p. 92—93, în care I. Bogdan face necrologul lui C. Jireček.

⁵ AAR, Seria II, t. XXXVI, p. 178.

« Dl. Bogdan este cel mai indicat să reprezinte Academia întrucît d-sa a făcut studii slavice în capitala Rusiei; a călătorit în urmă la St. Petersburg și în diverse centre culturale ale imperiului vecin, unde a adunat bogate materiale privitoare la istoria țărilor noastre. Cele două mari volume din publicațiunea *Documentelor lui Ștefan cel Mare* cuprind o bună parte din acelea pe care dl. Bogdan le-a descoperit și studiat în arhivele și bibliotecile din Rusia.

Călătoria d-sale cu ocazia serbărilor de la St. Petersburg i-ar da ocaziunea să mai cerceteze și să mai descopere, poate, și alte documente, mai ales că, fiind acolo adunați învățații Rusiei în cercul căroră dl. Bogdan este bine cunoscut, ar putea avea de la aceștia indicațiuni prețioase despre existența prin arhive și biblioteci a unor asemenea alte documente. Din acest îndoit punct de vedere: al reprezentării culturii românești la serbarea centenarului Bibliotecii imperiale din Petersburg și al cercetărilor istorice, este de mare folos ca dl. Bogdan să poată merge la Petersburg cu prilejul serbării acestei biblioteci »¹.

Apreciind just excepționala sa activitate, la cîțiva ani după primirea ca membru activ, Academia Română îl alege pe I. Bogdan vicepreședinte² în ședința din 25 mai 1910. Este reales în ședința din 26 mai 1911, precum și în ședința din 26 mai 1912. După patru ani, în ședința din 28 mai 1916, este reales vicepreședinte și de asemenea în alegerile următoare, care au avut loc la 8 octombrie 1918³. În această calitate a condus cu competență lucrările, în deosebi în timpul războiului, sub ocupație, cînd președintele Academiei și al doilea vicepreședinte se aflau în Moldova, a prezidat numeroase ședințe, din care unele istorice, cum ar fi ședința din 25 noiembrie 1916, prima ședință ținută sub ocupație străină⁴. Dorința fierbinte și nădejdea că « discuțiile și hotărîrile Academiei își vor relua obișnuita lor libertate », exprimate de I. Bogdan la deschiderea acelei « triste ședințe », s-au realizat abia la 6 decembrie 1918, cînd a avut satisfacția de a prezida o ședință a Academiei în patria liberă⁵. Moartea prematură — survenită în ziua de 1 iunie 1919 — îl surprinde în plină activitate creatoare, răpind Academiei pe unul din cei mai devotați membri ai ei.

În ședința din 2 iunie, anunțînd decesul lui I. Bogdan, P. Poni, președintele Academiei, spunea: « Golul lăsat în Instituția noastră prin pierderea acestui specialist de mare valoare va fi greu completat »⁶.

În discursul rostit de I. Bianu din partea Academiei la mormîntul lui I. Bogdan, vorbitorul spunea: « știința, adică lumina adevărului și dreptatea între oameni au fost singurele ținte, singurele scopuri spre care a năzuit toată viața și cu toate puterile ». Și referindu-se la orientarea studiilor de slavistică, pe care I. Bogdan le-a așezat pe temelii solide, ridicîndu-le la înălțimea unor

¹ AAR, Seria II, t. XXXVI, Procesul verbal al ședinței din 29 noiembrie 1913, p. 39. În acest proces verbal se menționează numai faptul că se decide a fi delegat I. Bogdan și a se interveni la Minister. Copia adresei trimise Ministerului se găsește la Arhiva Academiei, 1913 A-16, vol. 4. Obiectul *Congrese, Serbări jubiliare, Aniversări internaționale*. Se pare că I. Bogdan n-a putut participa la festivitatea centenarului Bibliotecii.

² AAR, Seria II, t. XXXII, Procesul verbal al ședinței din 25 mai 1910, p. 255.

³ AAR, Seria II, t. XXXIII, Procesul verbal al ședinței din 26 mai 1911, p. 182; t. XXXIV, Procesul verbal al ședinței din 26 mai 1912, p. 152; t. XXXVIII, Procesul verbal al ședinței din 28 mai 1916, p. 206; t. XXXIX, Procesul verbal al ședinței din 8 octombrie 1918, p. 117.

⁴ AAR, Seria II, t. XXXIX, Procesul verbal al ședinței din 25 noiembrie 1916, p. 54.

⁵ *Ibid.*, Procesul verbal al ședinței din 6 decembrie 1918, p. 174.

⁶ *Ibid.*, Procesul verbal al ședinței din 2 iunie 1919, p. 319.

țări cu bogată tradiție în acest domeniu, I. Bianu rostea aceste cuvinte, pe care posteritatea le-a subscris întru totul:

« Prin sădirea la noi a slavisticii, I. Bogdan a deschis un bogat câmp de activitate pentru trecutul neamului nostru și pentru așezarea rosturilor lui în viitor. Lucrările lui I. Bogdan pe acest teren sînt modele admirate de toți cunoșcătorii români și străini... Fiecare lucrare a lui constituie o mare piatră cioplită armonios în frumoase linii drepte, adăugată la marele templu al istoriei neamului românesc »¹.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИОАНА БОГДАНА В РУМЫНСКОЙ АКАДЕМИИ

(Резюме)

В статье освещаются некоторые аспекты разносторонней и плодотворной деятельности великого румынского слависта в Академии. Иоан Богдан, крупнейший представитель нашей науки, внес ценный вклад в развитие румынской славистики и историографии. Руководствуясь концепциями новой исторической мысли, И. Богдан обратился к изучению древней румынской культуры и публикации литературных и исторических источников. Его концепции шли в разрез со старыми теориями, провозглашаемыми некоторыми членами отделения истории Академии, которые занимали в ней привилегированное положение. Это затрудняло, но не приостановило И. Богдана в его работе, которая выходила за рамки отделения. И. Богдан компетентно участвовал в обсуждении вопросов отделения литературы. Он активно занимался пополнением собрания документов и рукописей Академии, касающегося прошлого румынского народа. Будучи членом различных комиссий он с большой ответственностью составлял доклады и был отмечен как образец исполнительности. И. Богдан оказал значительную помощь Академии в подборе наиболее способных элементов, которые прославили румынскую науку.

Деятельность И. Богдана является прекрасным примером для последующих поколений.

L'ACTIVITÉ DE IOAN BOGDAN EN TANT QUE MEMBRE DE L'ACADÉMIE ROUMAINE

(Résumé)

Cet article expose certains aspects de l'activité aussi féconde que multiple du grand slaviste roumain au sein de l'Académie. Figure représentative de la science roumaine, I. Bogdan a apporté une contribution de valeur au développement des études slaves et de l'historiographie roumaine. Animé par la pensée historique moderne, il dirigea son activité vers l'étude de la culture roumaine ancienne, et la publication des sources narratives et historiques. Ses conceptions les firent entrer en conflit avec les vieilles théories partagées par certains des membres de la section historique qui détenaient des positions dominantes. Ceci compliqua, sans l'empêcher, son activité qui dépassait les cadres mêmes de la section. I. Bogdan participa avec compétence à la discussion de certains problèmes de la section littéraire et se préoccupa vivement de l'enrichissement des collections de l'Académie à l'aide de documents et de manuscrits relatifs au passé du peuple roumain. En tant que membre de diverses commissions, on le donnait en exemple pour le sens de la responsabilité avec lequel il rédigeait ses rapports. De même, il contribua pour beaucoup à grouper à l'Académie les éléments les plus remarquables qui firent honneur à la science roumaine.

L'activité de Ioan Bogdan demeure un modele et un stimulant pour ceux qui sont appelés à continuer son œuvre.

¹ Vezi Arhiva Academiei, 1919, A-1, Dosarul nr. 4, volum 47, unde este atașat Discursul lui I. B i a n u, intitulat *La mormintul lui I. Bogdan*, publicat în « Neamul românesc » din 6 iunie 1919 și în AAR, Seria II, t. XXXIX, p. 332—334.

II. STUDII ŞI COMUNICĂRI

«BULGARALBANITOBLAHOS» ET «SERBALBANITOBULGAROBLAHOS» — DEUX CARACTÉRISTIQUES ETHNIQUES DU SUD-EST EUROPÉEN DU XIVe ET XVe SIÈCLES

Nicodim de Tismana et Grégoire Camblak

DJORDJE SP. RADOJIČIĆ (Novi-Sad)
de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts

Le mélange et l'indétermination ethniques du Sud-Est européen sont très bien marqués dans deux expressions datant du XIVe et XVe siècles: «Bulgaralbanitoblahos» et «Serbalbanitoblahos». La première est employée par Katrari vers la moitié du XIVe siècle, dans les vers byzantins se rapportant au moine Néophyte, originaire d'une localité des alentours de Salonique, dont les parents — disait-il — étaient issus d'un mélange des Albanais et des Valaques, et que celui-ci était, par conséquent, d'origine Valaque, selon son apparence Albanais, mais par sa structure physique Bulgaroalbanovalaque¹. La seconde expression se trouve dans la chronique de Jannina du début du XVe siècle, dans laquelle Vonge (mort après 1403, d'après Hopf) est marqué comme étant «Serbalbanitobulgarovalaque»².

Ce que frappe dans les deux expressions c'est que le mot «valaque» se trouve à la fin, ce qui veut dire vraisemblablement que les deux personnes ont la même origine valaque, mais qu'elles se sont mêlées plus tard avec d'autres nationalités du Sud-Est européen.

Cette fois-ci nous avons l'intention de dire quelques mots sur Nicodim de Tismana et sur Grégoire Camblak, intellectuels très remarquables à cette époque dans toute l'Europe du Sud-Est, dont la caractéristique ethnique est aussi très compliquée.

A propos de Nicodim, les annales serbes de l'époque disent qu'il était «Grčić»³, c'est-à-dire fils d'un Grec, tandis que dans une autre source serbe, notamment dans la biographie d'Isaïe, personnage remarquable de l'histoire d'église serbe et balkanique, il est écrit que Nicodim, «homme honorable et saint, fort dans les saintes écritures, plus fort encore dans l'intelligence ainsi

¹ I v. D u j č e v, *Proučvanija vārhu bālgarskoto srednovekovie (Sbornik na Bālgarskata Akademija na naukite i izkustvata)*, XLI — I, 1945, 136). Sur Jean Katrari et les expressions qui nous intéressent voir K. K r u m b a c h e r, *Geschichte der byzantinischen Literatur* (1897²), 780—781.

² «Glasnik Društva srbske slovesnosti» XIV (1862), 274. Sebastian Cirac Estopañan *Bizancio y España. El legado de la basiliisa Maria y de les despotas Thomas y Esaú de Jeannina II*, (1943), 54. Cf. M. Š u f f l a y, *Srbi i Arbanasi* (1925), 69—70.

³ L j u b. S t o j a n o v i ć, *Stari srpski rodoslovi i letopisi* (1927), 221.

que dans les paroles et les réponses» était « Grec de sa naissance »¹. La tradition enregistrée au XVIIIe siècle dans le monastère de Tismana veut que le père de Nicodim, de nationalité grecque, était originaire de Kostur (Castoria), tandis que sa mère était Serbe². Dans la région de Kostur vivait vers la fin du XIVe siècle Nicolas Bagaš Baldovin, petit-fils du prince Baldovin, qui tenait en possession, dans la première moitié du XIVe siècle, au temps du roi serbe Etienne Uroš III Dečanski (1321—1331), la région de Vranje. Il est certain que cette famille ait été d'origine valaque. Il faut encore souligner que le second petit-fils du prince Baldovin, frère de Nicolas, était kyr-Antoine (Arsène) Bagaš, ancien homme de lettres serbe, réorganisateur du monastère de Saint-Paul au Mont-Athos (mort entre juin 1405 et octobre 1406)³. La tradition du XVIIIe siècle mentionne Prilep comme le lieu de naissance de Nicodim⁴, tandis que la tradition ultérieure roumaine rapporte l'appartenance de Nicodim à la famille du prince serbe Lazar⁵, qui, à cause de la fonction de commandant suprême dans la célèbre bataille de Kossovo (1389) et du martyre qu'il subit comme prisonnier turque, est entré dans la poésie populaire serbe et est devenu le personnage principal de la légende de Kossovo. Pour ce même prince Lazar l'historien ragusain Jacob Lukarević (1551—1615) a noté qu'il était « katunar » (chef des pâtres dans les montagnes de l'Europe du Sud-Est) de Viteonica et de Kosoric (katunar de Viteonica e Kosorrichi)⁶. Il s'ensuit, par conséquent, que Lazar, lui-aussi, était d'origine valaque⁷. En joignant les données des traditions à celles des sources historiques il ressort que Nicodim aurait été de Prilepac, château fort près de Novo Brdo, célèbre centre minier médiéval serbe, et non pas de Prilep, ville de Macédoine. Le château fort de Prilepac est le lieu natal du prince Lazar. Il se peut que la mère de Nicodim, étant Serbe, fût en parenté avec le prince Lazar⁸. Enfin, tout est possible, et ceci explique les liens entre Nicodim et le prince Lazar au temps du renouvellement des rapports entre l'église serbe et celle de Constantinople (1375), ainsi qu'à l'époque où Nicodim prit à tâche la construction des monastères valaques de Vodița et Tismana, c'est-à-dire au temps du règne du voïvode valaque Vladislav-Vlaicu I (1364 — vers 1374) et du voïvode Radu (vers 1374—1384 approximativement). Le prince Lazar a prêté une aide matérielle à Nicodime, en donnant à ces monastères certains villages, probablement dans la région du Danube, au Sud de ce fleuve⁹. Lorsque Nicodim fut l'objet d'une « poursuite », il se réfugia « en terre hongroise », proba-

¹ N. Dučić, *Starine hilendarske* (extrait de « Glasnik Srp. učenog društva », 56, 1884), p. 75.

² Čed. Mijatović, *Srpski odzraci iz rumunske istorije* (« Letopis Matice srpske », 187, 1896, 18—19). Cf. Emile Turdeanu, *Les premiers écrivains religieux en Valachie : l'hégoumène Nicodème de Tismana et le moine Philothée* (« Revue des études roumaines », II, 1954, 119).

³ Djordje Sp. Radojičić, *Istočna i zapadna komponenta starih južnoslovenskih književnosti* (« Glas Srpske akademije », 256, 1963, 4).

⁴ Čed. Mijatović, *op. cit.*, 19.

⁵ E. Turdeanu, *op. cit.*, 119. Il serait frère de la mère du prince Lazar (Čed. Mijatović, *op. cit.*, 30).

⁶ Il. Ruvarac, *O knezu Lazaru*, 1888, 15.

⁷ Voir Dj. Sp. Radojičić, *op. cit.*, 4.

⁸ Voir du même auteur *Vatikanski rukopis popa Nikodima (Gradja Autonome Pokrajine Vojvodine*, III, 1959, 188).

⁹ Du même auteur, *Srpsko-rumunski odnosi XIV — XVII veka* (« Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu », I, 1956, 15—16).

blement à Vilagoš (Șiria), chez Démètre, frère cadet du roi Marc (célèbre héros Kraljević Marko des chansons épiques sud-slaves), qui a passé à son tour en Hongrie entre 1395 et 1399, cité en 1404 et 1407 comme étant châtelain de Vilagoš (Șiria) et chef du Comitat de Zarand (Arad). Nicodim de Kostur doit avoir connu Démètre, dont le frère Marc avait épousé la belle-sœur du cité Nicolas Bagaš Baldovin, seigneur féodal de la région de Kostur¹. C'est à Vilagoš (Șiria) que Nicodim a écrit son Tétraévangile en langue slavonne serbe, manuscrit remarquable par lequel commence l'ancienne littérature serbe dans les Contrées du Danube moyen². Nicodim rentra en Valachie et mourut le 25 décembre 1406³.

Grégoire Camblak est de la famille des Camblak, celle-là même qui a donné beaucoup de personnalités bien connues dans l'histoire byzantine et bulgare⁴. Né vraisemblablement à Târnovo vers l'an 1365, Grégoire Camblak a terminé sa vie, pleine de migrations d'un pays à l'autre, en métropolite de « Russie », en 1419/20. Il était de nationalité valaque de Macédoine probablement, car le roi de Pologne Vladislav II Jagellon (1386—1434), ancien grand duc Lituanien, dans sa lettre au pape Martin V (1417—1431), le nomme Macédonien (Macedo)⁵ et il était sans doute à même de le savoir. Camblak a vécu en Bulgarie, au Mont-Athos, à Constantinople, en Moldavie, enfin, en Russie, en déployant partout une grande activité. De 1402 à 1406, nous le trouvons en Serbie occupant le poste d'hégoumène du monastère Dečani. Il a écrit la biographie du fondateur du monastère, le roi Etienne Uroš (1403—1404). Dernièrement E. P. Naumov⁶ a essayé de nier ce fait. On possède, malheureusement, peu de données biographiques sur Grégoire Camblak, néanmoins grâce au grand nombre d'œuvres littéraires qu'il a laissées, il est considéré comme un écrivain supérieurement doué⁷.

¹ Du même auteur, *Vatikanski rukopis*, loc. cit., 188—189.

² Du même auteur, « Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu », II, 1957, 239—270. Sur le Tétraévangile de Nicodème voir p. 242—243.

³ De même auteur, *Vatikanski rukopis*, loc. cit.

⁴ Voir l'étude de G. I. Theoharidou, *Oi Tsamplakones* (extrait de « Makedonikon », V, 1959, 125—183).

⁵ A. I. Jacimirskij, *Grigorij Camblak* (1904), 19, 215.

⁶ *Kem napisano vtoroe žitie Štefana Dečanskogo?* (« Slavijanskij arhiv », 1963, 60—72).

⁷ Voir Djordje Sp. Radojičić, *Tvorci i dela stare srpske književnosti* (1963), 175—182.

QUELQUES REMARQUES SUR LES BALKANISMES EN VIEUX-SLAVE

JOSEF KURZ (Prague)

1. En examinant la syntaxe du vieux slave (surtout le problème de l'article en vieux slave)¹, j'ai toujours fait attention aux relations balkaniques dans les phénomènes examinés. Le vieux-slave s'étant formé dans le milieu balkanique (surtout sous l'influence de la langue et de la culture grecques), reflète l'état de ce milieu. On ne peut pas douter que l'étude du vieux slave comprise de cette façon n'ait une grande importance pour la balkanistique diachronique et qu'elle ne puisse conduire aux résultats touchant la connaissance du temps et des circonstances du début et de la première évolution des phénomènes étudiés.

L'article postposé appartient, on le sait bien, aux balkanismes; il avait pris son origine dans les conditions du contact étroit des langues balkaniques; les influences balkaniques auraient pu se manifester par le soutient et par la régularisation des tendances indigènes concernant l'emploi des pronoms démonstratifs postposés dans la fonction anaphorique. En vieux-slave, l'influence des originaux grecs aurait pu jouer un rôle important dans l'extension de l'usage mentionné, mais, à cette époque, il ne s'agissait pas encore d'un véritable article.

Dans le domaine de l'article, on rencontre, à côté de cela, dans les monuments vieux-slaves, des constructions d'origine livresque, formées par l'imitation servile du grec; c'est l'emploi du pronom *iže*, lié à l'infinitif, au participe, à une construction prépositionnelle, à un substantif etc. (par ex.: *a že sěsti o desno i o špjo mene něstz mñě sego dati* Matthieu 20, 23 dans le cod. Marianus; *i si takožde sptz. iže na kamenichz sēmii* Marc 4, 16 dans le cod. Zographensis; *iže... sēmii* dans le Marianus; *ašte ubo světz iže vž tebě tžma estz. tē tžma kolmi* Matthieu 6, 23 dans le Zographensis, Marianus, Assemanianus, Savvina kniga; *vsěkz grěchz i vlasvimiě. otžpustiž se člověkomz a že na duchz vlasvimiě ne otžpustiž se člověkomz* Matthieu 12, 31 dans le Zographensis; *že... chula* Marianus, Assemanianus); elles ont pénétré dans les textes par l'intermédiaire des originaux grecs; dans les premières traductions l'usage de telles constructions était assez rare (on y trouve le pronom *iže* en congruence avec le mot auquel il appartient), et il semble avoir été réservé

¹ Cf. sur le problème de l'article en vieux-slave, mes travaux suivants: *K otážce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnskému*, «Byzantinoslavica», 7, 1937—1938, p. 212—340, et 8, 1939—1946, p. 172—288 (la deuxième partie a paru aussi comme tiré à part sous le titre *Problém členu v jazyce staroslověnském*, Praha, 1946); *Проблема члена в старославянском языке*, dans le recueil «Исследования по синтаксису старославянского языка», 1963, p. 121—182; *Проблемата за члена в старобългарския език*, «Език и литература», XVII, 3, p. 1—16; *Studie ze syntaxe jazyka staroslověnského* (thèse de doctorat, encore inédite, 1964, résumé de mes recherches).

pour exprimer de fines nuances de sens du texte slave¹; mais plus tard, leur emploi s'élargit et devint une imitation tout à fait mécanique des constructions grecques (souvent avec la forme invariable du pronom); dans le codex Suprasliensis on trouve 282 exemples de cette sorte. Il me semble que les anciens traducteurs choisissaient cette construction non slave pour traduire des groupes de mots grecs liés avec l'article souvent aussi parce qu'ils ne possédaient pas un moyen slave adéquat correspondant à l'article grec; n'aurait-on pas pu remplacer de telles constructions, comme *iže otъ stranъ novi ljudije* cod. Supr. 321, 28, *poslušai jaže vidimaa* ibid. 336, 21, *něsi li ježe proricajemo slyšašъ* ibid. 337, 9, par des moyens bien slaves formés par un article slave, s'il y en avait eu à ce temps-là (alors qu'on aurait pu dire, par ex., *noviji ti ljudije otъ stranъ, pošlušai vidimaa ta, něsi li slyšašъ proricajemoje to*)?

En fait, il semble du moins que les balkanismes syntactiques vivants n'apparaissent pas dans les traductions cyrillo-méthodiennes dans une mesure plus large². Le défenseur de telles influences *Jan Sedláček*³ ne donne que de très rares exemples dans les textes cyrillo-méthodiens qu'on puisse expliquer ainsi. Il trouve plus d'exemples de quelques phénomènes balkaniques dans le codex Suprasliensis. On trouve en effet dans ce monument des cas pareils (mais il n'est pas sûr qu'ils descendent de l'époque de la traduction des textes ou de celle des copies). Ceci est d'accord avec mes conclusions concernant l'apparition des propositions avec *da* pour les infinitifs finaux grecs; je peux affirmer que l'usage des propositions introduites par la conjonction *da* dans la traduction cyrillo-méthodienne la plus ancienne — usage d'ailleurs peu fréquent, si on ne prend en considération que des matériaux dont il peut s'agir — ne signale pas encore le processus touchant l'existence des constructions infinitives slaves, mais qu'on peut compter avec un tel processus plus tard, à l'époque de Syméon ou les signes de la retraite des constructions infinitives apparaissent plus clairement (et le codex Suprasliensis appartient à cette époque-là).

Il faut à mon avis, étudier la syntaxe des monuments cyrillo-méthodiens en l'examinant toujours par rapport aux relations balkaniques; mais, d'un autre côté, il faut s'en tenir aux faits réels et examiner tout d'abord si des traits qu'on peut juger comme des balkanismes, sont vraiment présents dans les textes. L'apparition plus claire des dits balkanismes ne se trouve que dans les textes qui suivent l'époque cyrillo-méthodienne. Certes, on peut supposer les tendances menant à de tels changements⁴, mais la diffusion de tels traits dans les textes s'accomplissait successivement et le caractère livresque de la langue vieille-slave s'y opposait.

En me fondant sur l'analyse détaillée des faits je suis parvenu à la conclusion que l'absence de l'article, ou celle des propositions introduites par la

¹ Voir « Byzantinoslavica », 8, 1939—1946, p. 280—285.

² Voir aussi M. Maľeckı, *Zagadnienia sporne lingwistyki balkarijskiej*, dans III-ème Congrès international des slavistes. Publications du Comité d'organisation, No. 1, Beograd, 1939, p. 216—217.

³ Jan Sedláček, *K problematice zkoumání syntaxe staroslověňštiny*, dans le recueil *Otázky slovanské syntaxe*, Praha, 1962, p. 89—92; Синтаксис старославянского языка в свете балканистики, « Slavica », 32, 1963, p. 385—394; *K balkánským paralelám ve vyjadřování hypotetické modálnosti*, « Slavica Pragensia », 4, 1963, p. 301—305.

⁴ Cf. p. ex. *Исследования по синтаксису старославянского языка*, p. 181; ou mon travail *K otázce nominativu zájmena třetí osoby v slovanštině*, « Slavica Pragensia », 2, 1960, p. 54.

conjonction *da* etc. dans les textes vieux slaves les plus anciens correspond à l'époque ultérieure de la pénétration des balkanismes en général.

2. Dans la seconde partie de mon article je tâcherai d'exposer quelques observations d'ordre méthodologique qui, à mon avis, pourraient être utiles pour l'examen des questions de ce genre¹.

A. L'étude de tels traits doit être fondée sur l'analyse patiente des matériaux; elle doit être menée sous tous ces rapports et distinguer des phénomènes d'origine et de nature différentes. C'est une telle analyse qui faisait souvent défaut dans les travaux antérieurs de cet ordre².

a) Il faut tout d'abord séparer, autant que possible, les traits de nature purement livresque de ceux à même de refléter la langue vivante mêlée de balkanismes (ils pouvaient y pénétrer sous l'influence du grec byzantin parlé ou sous celle de la romanité balkanique, faisant partie de la langue des traducteurs ou des copistes); il est naturel que les originaux grecs y jouaient un rôle important; on peut s'imaginer que la pénétration des traits dont nous parlons pourrait être facilitée ou — d'autre part — limitée par l'influence des originaux grecs.

b) En analysant des traits qui peuvent être considérés comme des reflets du milieu vivant de la langue parlée, on doit discerner et bien différencier les cas divers de l'emploi d'un moyen linguistique donné. Ainsi, par ex., l'emploi d'une proposition finale introduite par la conjonction *da* ne doit pas être nécessairement balkanisme: il faut distinguer des cas où il reproduit l'emploi identique de la proposition finale grecque, d'autres cas dans lesquels le texte grec possède une construction infinitive; et dans les cas où on trouve en grec l'infinitif final avec l'article, il faut — de nouveau — différencier les cas dans lesquels l'usage de la proposition finale vieux-slave était *inévitabile*, d'autres cas où cet usage *n'était pas nécessaire* et où on pouvait bien se servir d'un supin ou d'un infinitif en slave aussi. Je ne peux pas mentionner tous les détails, mais je peux affirmer qu'après une telle analyse profonde de tous les cas dont il s'agit, il ne reste qu'un nombre assez limité d'exemples (un ou deux exemples du texte évangélique, quelques uns du Psautier et un certain nombre d'exemples du cod. Suprashiensis) qu'on puisse considérer comme des balkanismes.

c) Ensuite, il faut différencier dans les matériaux *les phases diverses, les étapes successives* dans l'évolution d'un seul et même événement. Ainsi, par ex., dans les constructions du type *rabz to* en vieux slave, il s'agit tout d'abord de l'emploi des pronoms démonstratifs postposés dans la position enclitique derrière les substantifs ou les adjectifs, sans changement de la fonction et de la signification du pronom; on concevait le pronom démonstratif comme un mot indépendant, qu'on pouvait séparer à loisir du substantif donné et servant sa signification; on ne le sentait pas encore comme un simple suffixe; on s'en servait d'abord selon les besoins (pour exprimer, s'il était nécessaire, le deixis ou l'anaphore), pas régulièrement. Par l'emploi fréquent des pronoms

¹ Voir aussi des réponses aux questions linguistiques posées par le Comité d'organisation du V. Congrès International des Slavistes dans le recueil *Славянска филология*, том 1, Sofia, 1963, 316 suiv.; elles sont rédigées par H. Birnbaum, J. S. Maslov, K. Mirčev, M. Pavlovič, A. Vraciu; voir aussi K. H o r á l e k, *K syntaktickému vývoji a podmínkám vzniku slovanských spisovných jazyků*, dans le recueil « Otázky slovanské syntaxe », Praha, 1962, p. 86—88.

² Pour en donner un exemple, je veux rappeler que dans les travaux de Ljubomir Miletič concernant la question de la présence de l'article en vieux-slave, chaque pronom démonstratif postposé est considéré comme article.

démonstratifs dans une telle position le chemin menant au développement d'un article est préparé sans doute, du point de vue formel au moins, mais il ne s'agit pas encore d'un véritable article. La seconde phase de l'évolution consiste en la préparation de la fonction de l'article; il ne s'agit pas, naturellement, d'une évolution brusque; elle s'accomplissait graduellement, ce qu'on peut bien observer en analysant sous cet aspect des textes moyens-bulgares¹. Naturellement, les changements de la fonction et du sens du pronom nous amènent en même temps à comprendre aussi la forme de la façon nouvelle. Tandis que dans la première phase le démonstratif peut être séparé du substantif et compris comme un mot indépendant avec sa signification propre (*rabъ tъ, rabotъ* se divise en *rabъ* et *tъ* 'ce serviteur'), dans la seconde étape la situation est autre: il ne s'agit plus d'un mot séparable, mais du suffixe *-st* qui s'accroche au substantif (c'est-à-dire: *rab-st*); l'exemple *zlyivotъ rabъ* Matthieu 24, 48 de Dobrějšovo četveroevangele nous démontre qu'il s'agit vraiment d'un tel suffixe (*-st, -ot*) qui, dans ce cas, est transporté à l'adjectif. Dans la première phase de l'évolution il nous suffit d'admettre le procédé slave de réunir le substantif avec un pronom postposé et enclitique — les originaux grecs ont pu aider les traducteurs et les copistes des manuscrits slaves à élargir l'usage du pronom démonstratif dans la position postpositive; mais dans la deuxième phase il s'agit déjà d'un développement spécial qui s'est accompli dans les conditions spécifiques des relations balkaniques.

d) Ensuite, il faut bien différencier les textes; il faut faire attention au milieu dans lequel les textes ont été traduits ou composés ou copiés, il faut tenir compte de leur contenu, de leur base dialectale et du temps auquel ils appartiennent, en un mot, il faut prendre garde aux circonstances qui pourraient influencer certaines irrégularités dans la pénétration des balkanismes dans les textes. A ce point de vue une différence nette se manifeste entre les traductions cyrillo-méthodiennes des textes bibliques et liturgiques, d'un part, et le codex Suprasliensis, de l'autre; ce monument appartient à une époque plus récente, sa langue s'appuie sur une base dialectale différente (la Bulgarie de l'est) et son contenu diffère de celui des textes bibliques et liturgiques; tout cela a facilité la pénétration des éléments de la langue vivante. Et en effet on trouve dans ce codex des éléments qui sont des balkanismes indubitables ou, du moins, leurs germes.

B. L'observation et l'analyse des textes doivent être complétées par des regards aux rapports structuraux, dans lesquels les catégories des phénomènes étudiés se présentent en vieux slave; on doit en même temps tenir compte du caractère général de la structure du vieux-slave. Ici non plus je ne peux pas toucher à tous les détails. Il est, par ex., hors de doute que l'évolution de l'article en vieux-slave était liée à l'état du système général des démonstratifs en vieux-slave (ici il s'agit en premier lieu de la liaison de la naissance de l'article avec la transition du système démonstratif de trois degrés à celui de deux degrés).

Je terminerai mon exposé par la constatation que l'étude de la syntaxe du vieux-slave doit toujours tenir compte des relations balkaniques des phénomènes examinés. Je crois pouvoir affirmer que l'étude de ces rapports est importante dans tous les cas. Même les résultats négatifs ont une valeur; ils aident à résoudre un bon nombre de problèmes.

¹ Voir p. ex. G. S v a n e, «Scando-Slavica», 7, 1961, p. 233—251; 8, 1962, p. 224—238.

DIN NOU DESPRE DIPLOMA BÎRLĂDEANĂ DIN 1134

P. P. PANAITESCU

La 28 aprilie 1889, Ioan Bogdan în vîrstă pe atunci de 25 de ani, prezenta Academiei Române comunicarea intitulată: *Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bîrladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*¹.

Critica lingvistică și diplomatică a slavistului român interesa nu numai istoria și filologia română, dar și pe specialiștii din țările slave. «Diploma bîrlădeană» fusese publicată de B. P. Hasdeu în două rînduri, mai întîi în revista «Instrucțiunea publică», I/1, 1860, p. 8, și apoi în ziarul «Traian», I, 1869, p. 199, însoțit de astă dată de un lung comentariu. După prima ediție, diploma publicată de Hasdeu a fost cunoscută și comentată de istoricul ucrainean A. Petrușevič într-un ziar din anul 1862². După Petrușevič, textul a fost cunoscut și folosit de mai mulți istorici ruși și ucraineni³. E de observat că Petrușevič a socotit diploma ca fiind greșit transcrisă și a corectat-o în chip arbitrar.

Precum se știe, diploma publicată de Hasdeu este redactată în limba slavonă cu elemente bulgare; Ivan Rostislavici «din scaunul Haliciului, cneaz de Bîrlad» acordă negustorilor din Mesembria, port la Marea Neagră, dreptul să nu plătească vama la Haliciul mic (Galați), ci numai la Bîrlad și Tecuci, de asemenea pentru mărfurile locale, cele ungurești, rusești și cehe să nu plătească vama decît la Haliciul mic «și va spune voievodul». Actul este dat în luna mai 20, anul 1134 (era noastră).

Primul studiu științific privitor la autenticitatea diplomei este acela al lui Ioan Bogdan. El arată că fonetica și ortografia actului nu se potrivesc cu limba slavă scrisă de ruși sau de slavii de sud din secolul al XII-lea, ci sînt imitate după texte slave și slavo-române din sec. XIV—XV. Diploma se datorește unui falsificator, care nu cunoștea limba și textele rusești din secolul al XII-lea și care s-a folosit de documente slave moldovenești, ucrainene și latino-polone. Mai bătătoare la ochi sînt formulele diplomatice de cancelarie: invocația «în numele Tatălui și al Fiului», numele emitentului după invocație, data de la era noastră și nu după cea bizantină, formula coroborației «și va spune voievodul» sînt imposibile pentru un document slavo-rus din secolul al XII-lea. În partea a doua a studiului său Ioan Bogdan analizează împrejurările istorice oglindite în diploma lui Ivanko Rostislavici. Este evident că autorul falsului a cunoscut letopisețele rusești, în special cronica Ipatie, în care acest fiu de

¹ AAR, Mem. Secției ist., seria II, tom. XI, București, 1889.

² A. Petrușevič, *Уставная таможенная грамота Берладского князя Ивана Ростиславича с 1134 года*, «Слово», Lvov, II, 1862, nr. 86, 31 oct./12 nov.

³ Bibliografia despre diploma lui Ivanko, pînă în 1889 la K. Grot, *Из истории Угрии и славянства в XII веке*, Varșovia, 1889, p. 236 și nota.

cneaz este denumit *Berladnik* și în care se vorbește de prădăciunile făcute de dinsul împotriva pescarilor halicieni la Dunărea de jos, dar falsificatorul n-a înțeles bine și a tras concluzii greșite din textele folosite: Ivanko Berladnik nu apare în istorie în 1134, ci abia în deceniul următor. El nu se putea intitula cneaz « al scaunului Haliciului ». Berladnicii, în cronicile rusești, după Ioan Bogdan, ar însemna cete prădalnice neașezate.

În anul următor, filologul rus A. I. Sobolevski a publicat și el un studiu asupra pretinsei diplome birlădene, semnând greșeli de gramatică slavă în această diplomă și conchizând că falsificatorul a fost un român care cunoștea mai bine documentele slav-române mai târzii decât cele vechi rusești¹. De atunci, cei mai mulți învățați care s-au ocupat cu istoria României și a Ucrainei au considerat acest document ca fals, deși un număr de cercetători l-au socotit și-l socotesc încă autentic².

Împrejurările în care a fost găsit documentul, după spusele lui B. P. Hasdeu, sînt suspecte; nimeni n-a mai văzut actul, despre care Hasdeu spune că ar fi fost găsit de tatăl său la un oarecare V. Rolski, pretins urmaș al lui Dimitrie Cantemir. Între cele două versiuni ale diplomei, amîndouă publicate de Hasdeu în 1860 și 1869, sînt mari deosebiri de transcriere; avem a face cu o corectare a textului, o încercare de a înlătura greșelile de ortografie și de fonetică slavă aflate în prima ediție³. Totuși, dintre filologii români a mai susținut autenticitatea diplomei birlădene Ilie Bărbulescu, afirmînd că grafia *os* în loc de *s*, socotită ca o dovadă a falsului, s-ar regăsi însă în anumite texte chirilice⁴. Numai că grafia amintită se găsește exclusiv în prima ediție a lui Hasdeu, în « Instrucțiunea publică », și ea a fost subtilizată în a doua ediție din « Traian », nouă ani mai târziu, deoarece însuși editorul o socotea suspectă.

Autenticitatea diplomei birlădene este și azi admisă de unii cercetători străini, dar nu s-au mai adus alte argumente împotriva dovezilor fonetice, diplomatice și istorice prezentate de cercetătorii amintiți⁵. Privilegiul dat de

¹ A. I. Sobolevski, *Грамота князя Иванка Берладника, в Труды Восьмого археологического съезда в Москве 1890 г.*, 1890, II, p. 173—174.

² Cf. N. I. Daškevič, *Подлинность грамоты князя Иванка Ростиславича Берладника от 1134 года*, în *Сборник статей по истории права посвященный Владимирскому Буданову*, Kiev, 1904, p. 366—381, declară diploma ca autentică, deoarece greșelile din text, pe baza cărora actul a fost declarat fals, s-ar datori copistului și nu scriitorului actului. Un asemenea contraargument ar putea fi eventual valabil în privința foneticii, nu însă și a formularului diplomatic, care nu putea fi modificat de copist.

³ Cf. P. P. Panaitescu, *Diploma birlădeană din anul 1134 și hrisovul lui Iurg Koriațovic din 1374*, în « Revista istorică română », II, 1932, p. 47—58.

⁴ I. Bărbulescu, *Cu privire la diploma birlădeană din anul 1134*, în « Arhiva », XXXIX, 1932, p. 87—88 și XL, 1933, p. 89.

⁵ În istoria colectivă a Uniunii Sovietice, *Очерки истории СССР*, pentru veacurile IX—XIII, Moscova, 1953, p. 368—369 și 715—716, autenticitatea diplomei birlădene este considerată ca incontestabilă și se trag concluzii istorice din textul ei. În schimb, într-o lucrare recentă asupra feudalismului în Moldova, N. A. Мохов (*Молдавия эпохи феодализма*, Chișinău, 1964, p. 81—83) discută textul diplomei birlădene și nu se pronunță categoric asupra autenticității, dar reține din argumentele istoricilor români cinci dintre ele: a) data de la era creștină, care în documentele haliciene apare abia în veacul XIV, b) orașele Mesembria și Haliciul mic (Galați) nu existau în secolul XII, c) fraza « în numele Tatălui și al Fiului » nu se află în invocațiile documentelor decât în sec. XIV, d) pînă la 1144 Ivan Rostislavici cîrmuia la Zvenigorod, activitatea lui la Halici și la Dunăre începe, după spusa letopișetelor, abia după 1144, pe cînd actul e datat 1134, e) cîteva greșeli caracteristice în scrierea cuvintelor, în ediția I a diplomei și anume acelea care provin dintr-o limbă tîrzie, au fost corectate în ediția a II-a. Aceasta indică faptul că Hasdeu știa că diploma este un fals.

cneazul Ivan din Birlad este legat de probleme importante ce se pun istoriografiei noastre: existența vieții de stat și a comunităților orășenești în Moldova sec. XII, a drumurilor de comerț care legau Moldova de orașele bizantine de la Marea Neagră (Mesembria), de Ungaria, Rusia și Cehia (Boemia). De aceea studiul lui Ioan Bogdan este important nu numai pentru slavistică, dar și pentru istoria României medievale. El înlătură un aspect inexact asupra vieții social-politice din Moldova în perioada feudalismului timpuriu. Astăzi rezultatele cercetărilor lui I. Bogdan și ale cercetătorilor ce au urmat sînt deplin valabile științificește: diploma bîrlădeană din 1134 poate fi considerată ca un fals alcătuit de B. P. Hasdeu sau de tatăl său Alexandru Hasdeu.

De aceea socotim interesant să introducem în dosarul discuțiilor asupra autenticității diplomei două texte publicate mai de mult, dar nefolosite de nimeni în această problemă. Este vorba de împrejurările în care a publicat Ioan Bogdan studiul său asupra diplomei lui Ivanko Rostislavici, primul studiu științific asupra acestei chestiuni.

Scrisoarea lui I. Bogdan către A. D. Xenopol. În 1889, cînd a publicat I. Bogdan studiul său critic asupra diplomei bîrlădene, el se afla în Rusia, unde făcea studii și cercetări în arhive. De acolo a trimis el Academiei Române studiul amintit, care a fost comunicat secției istorice la 28 aprilie, manuscrisul trimis fiind datat de autor: « St. Petersburg, martie 1889 ». În același an, după publicarea comunicării de către Academie, Ioan Bogdan scrie lui A. D. Xenopol o scrisoare din Moscova, la 17 decembrie 1889, scuzîndu-se pentru unele lipsuri din comunicarea sa și adăogînd cîteva amănunte de mare interes¹. Scrisoarea publicată în 1933, într-o colecție de documente literare, n-a fost folosită pînă acum de biografului lui Ioan Bogdan și de criticii autenticității diplomei bîrlădene.

Referindu-se la apariția în Analele Academiei a lucrării sale și la eventuale critici aduse de Xenopol, în corespondența lor care s-a pierdut, Ioan Bogdan spune: « N-am putut da nici o părere asupra timpului și persoanei ce a putut produce acest falsificat, neavînd datele trebuincioase. Chestiunea aceasta ar fi trebuit să formeze un al treilea capitol al memoriului. Regret că nu m-am putut folosi de articolul domnului Hasdeu din « Traian » (pe care îl citați d-voastră). La Petersburg nu l-am căpătat de la nimeni, înainte de asta nu l-am citit niciodată... Știu numai atît, că d. Hasdeu nu mai ține acum la autenticitatea diplomei. Dovezile lingvistice sînt așa de evidente, încît numai cine n-are nici o idee de istoria limbii rusești poate să mai stea la îndoială. Părerea mea despre aceste spuse o împărtășește și Soloviev, pe care am uitat să-l citez »².

Din această scrisoare rezultă cîteva concluzii interesante. Mai întii, I. Bogdan, lucrînd în străinătate, nu a putut avea la îndemînă întreaga literatură românească a chestiunii, în special ediția diplomei bîrlădene, cu un comentariu vast, publicat în ziarul « Traian », I, 1869, p. 199. Astfel, i-au scăpat două dovezi hotărîtoare ale falsului: existența unor diferențe și îndreptări în ediția din « Traian » față de textul publicat cu nouă ani înainte de « Instrucțiunea publică ». Aceste corecturi reprezintă încercarea editorului de a îndrepta, măcar în parte, imposibilitățile fonetice ce s-au strecurat în prima ediție, corectări

¹ I. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, 1933, p. 474.

² Este vorba de Serghei Soloviev, autorul lucrării *История России с древнейших времен*, St. Petersburg, 6 vol. 1851—1879, pasajul despre diplomă se află în vol. II, p. 117.

care-l indică pe Hasdeu, probabil în colaborare cu tatăl său, ca autor al falsului. În al doilea rând, Ioan Bogdan nu a putut lua cunoștință de comentariul romantic și fantezist asupra diplomei, publicat de Hasdeu în acel ziar, unde apar urmași necunoscuți ai lui Dimitrie Cantemir, deținători ai documentului, despre care nimeni n-a mai auzit niciodată nimic. Dar partea cea mai importantă a scrisorii adresată lui A. D. Xenopol este afirmația că Hasdeu «nu mai ține acum la autenticitatea documentului». În vremea când a publicat acest document, Hasdeu, tânăr și romantic, influențat de tatăl său, căuta efecte senzaționale și descoperiri care să-l facă celebru în rîndurile oamenilor de carte. În schimb, în 1889, el era profesor la universitate, cu un renume științific bine stabilit în țară și străinătate, se putea lepăda de această greșeală a tinereții. Afirmația lui Bogdan se bazează, fără îndoială, pe o declarație făcută lui de către Hasdeu, căci acești oameni de știință se aflau în excelente relații. Îndată ce s-a întors în țară, în 1891, Bogdan, publicînd cronicile slavone ale Moldovei, dedică această capitală colecție de izvoare lui B. P. Hasdeu, și-i aduce mari laude în prefață. Din renunțarea lui Hasdeu la autenticitatea diplomei rezultă clar că el singur (sau cu tatăl său) a întocmit textul, de care acum se leapădă. Ioan Bogdan va fi înțeles desigur aceste lucruri, dar a căutat să menajeze prestigiul lui Hasdeu, care acum își făurise alte merite pe un teren științific solid.

Ioan Bogdan la congresul din Moscova. În 1890, pe cînd Ioan Bogdan se mai afla în Rusia, s-a ținut al optulea congres arheologic la Moscova, în care s-a discutat pe larg în două ședințe, la 10 și 11 ianuarie, autenticitatea diplomei birlădene². La acest congres a luat parte și I. Bogdan, care și-a putut susține punctul său de vedere. Volumul, care cuprinde rezumatele ședințelor, cu discutiia comunicărilor citite, n-a fost folosit pînă acum de istoricii noștri, în legătură cu opera Ioan Bogdan, în special cu studiul său asupra autenticității diplomei birlădene³. Discuția a fost provocată de comunicarea filologului rus A. I. Sobolevski (1857—1929), care publicase *Studiile asupra istoriei limbii rusești*⁴. Comunicarea lui Sobolevski, pe care am amintit-o mai sus, declară diploma lui Ivan Rostislavici ca un falsificat, deoarece este scrisă într-o limbă și cu ortografie ce nu corespund cu aceea a actelor rusești și ucrainene din secolul XII; se întrevăd influențe ale limbii române și ale limbilor sud-slave, precum și ale slavonei de cancelarie moldovenească din secolele XIV—XV. Din punct de vedere istoric este suspectă expresia din diplomă: «cneaz din scaunul Haliciului». Sobolevski nu a cunoscut, cînd și-a redactat comunicarea, memoriul lui Bogdan asupra subiectului, publicat în anul precedent de Academie la București.

Discuția asupra comunicării lui Sobolevski a fost deschisă de I. A. Linnicenco (1857—1926), istoric ucrainean care s-a consacrat studiului relațiilor

¹ Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*

² *Труды Восьмого археологического съезда в Москве*, IV, Moscova, 1897 (Congresul se ținuse în 1890), p. 103 și 163—164.

³ *Ibidem*, darea de seamă asupra discuțiilor la comunicări.

⁴ A. I. Sobolevski, *Очерки истории русского языка*, Moscova, 1888. Sobolevski a fost profesor la Universitatea din Petersburg, membru al Academiei și autor a mai multor scrieri de paleografie, etnografie și folklor (datele biografice după *Marea Enciclopedie Sovietică*). Despre comunicarea lui Sobolevski și despre discuțiile care au urmat în ședința congresului, I. Bogdan amintește într-o scrisoare adresată lui I. Bianu, din Moscova, 30 ianuarie 1890 (D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile ruso-române*, III, București, 1963, p. 240; cf. *ibidem*, p. 253 și 257).

medievale ale Rusiei cu Polonia, iar mai târziu organizației feudale din Ucraina și din Rusia de sud-vest¹. Linničenko a combătut părerea lui Sobolevski, susținând autenticitatea diplomei. Este natural, spunea el, să se găsească influențe românești în acest text redactat la Bîrlad, în limba slavo-română (limba slavă folosită de români). Intervenind în replică, Sobolevski arată că el a vorbit despre influența moldovenească a limbii din secolele XIV—XV, deși documentul poartă o dată din veacul al XII-lea.

Al doilea istoric care a intervenit în discuție a fost D. I. Ilovaiski (1832—1920), istoric și publicist monarhist, autor de manuale de istorie pentru școlile medii dinainte de revoluție. A scris și o *Istorie a Rusiei*, pînă la Petru cel Mare. Despre diploma bîrlădeană se pronunțase ca despre un act autentic, în această din urmă lucrare². În intervenția sa la discuția comunicării lui Sobolevski, Ilovaiski se alătură părerii expuse mai înainte de Linnicenco. Nu se poate atribui falsul patriotismului românesc, de vreme ce este vorba de o diplomă scrisă în limba slavonă care indică stăpînirea unui cneaz rus pe teritoriul României de mai târziu. Cît privește limba diplomei, spune Ilovaiski, ea nu poate fi un criteriu sigur în aprecierea autenticității actului, cîtă vreme nu putem să controlăm limba ediției cu aceea a originalului. Oare ediția pe care o avem nu este făcută după o copie? În aceste condițiuni discuția lingvistică nu-și mai are rost și autenticitatea actului nu este zdruncinată.

După Ilovaiski a luat din nou cuvîntul Sobolevski, răspunzînd că, în articolul din «Traian», Hasdeu afirmă că a avut în mînă actul original, după care l-a editat. După aceea rezumatul discuțiilor congresului notează că Ilovaiski a replicat că în orice caz nu avem posibilitatea unui control al exactității ortografiei, așa cum e reproducă în ediție. Cu aceasta ședința a fost amînată pe ziua următoare.

În ședința de la 11 ianuarie 1890, Ioan Bogdan și-a dezvoltat în rusește comunicarea: *Diploma cneazului Ivan Rostislavici Berladnik*, care este inclusă în formă rezumativă în volumul ce cuprinde discuțiile congresului³. Tînărul slavist român a expus argumentația sa publicată anterior în *Analele Academiei Române*, dar precedată de un comentariu al comunicării lui Sobolevski. El arată că a studiat încă înainte de Sobolevski problema autenticității acestui act și că limba documentului este cea medio-bulgară, și nu limba rusă din secolul al XII-lea: acesta este faptul esențial pentru dovedirea falsului. Totuși Sobolevski n-a ținut seama de ipoteza ce s-ar putea ridica împotriva demonstrației sale, în sensul că diploma bîrlădeană ar fi fost o copie alcătuită în Moldova în secolele XIV—XV, după un original din secolul XII. Ioan Bogdan se declară în principiu de acord asupra concluziilor lui Sobolevski, dar crede că ele trebuiau bazate pe o argumentație mai largă. Studiul autenticității urmează să fie întemeiat pe cercetarea (a) lingvistică, (b) diplomatică și (c) istorică. În ceea ce privește primul punct, Sobolevski are dreptate cînd afirmă că forme ca *Бѣрладскѣи*, *Ѣгрѣскѣи* nu puteau ieși decît din capul falsificatorului, care nu cunoștea istoria limbii vechi rusești și a crezut că, în forma veche rusă *бѣрладскѣи*, *Ѣгрѣскѣи* este o terminație adjectivală, deși în realitate

¹ Datele după *Marea Enciclopedie Sovietică*.

² D. I. Ilovaiski, *История России*, II, 1880, p. 30, după K. Grot, *op. cit.*, p. 236, nota 2.

³ *Труды Восьмого археологического съезда*, IV, Moscova, 1897, p. 163—164.

primul c aparține rădăcinii. Falsificatorul a socotit că poate intercala această «terminație» și la alte nume de popoare.

Din punct de vedere diplomatic, Ioan Bogdan arată, întocmai ca în comunicarea sa de la Academia Română, că formularul nu se potrivește cu acela al diplomelor rusești din secolul XII, ci este alcătuit după acela al actelor haliciene și slavo-moldovenesti din secolele XIV—XV.

Din punctul de vedere al criticii istorice, Ioan Bogdan observă că autorul falsului cunoștea și folosea pasajele din cronicile rusești, în special din cronică Ipatie, privitoare la Ivan Rostislavici, dar totuși îi scapă unele anacronisme și greșeli istorice. Titulatura lui Ivanko din diploma falsă, «cneaz Berladnik din scaunul Haliciului», nu este lămurită, ea poate arăta atât originea, cât și o dependență feudală. Dar Ivanko, prin părinții săi, nu avea nici un drept asupra Haliciului și nici nu se afla în relații de dependență feudală, la Bîrlad, cu cei doi cnezi de Halici din vremea lui, Vladimirko și apoi Iaroslav, cu care era în stare de război. Mai grav este anacronismul aflat în diplomă despre scaunul Haliciului. Diploma birlădeană este datată din anul 1134, iar stabilirea «scaunului» cnezatului Rusiei de sud-vest la Halici are loc abia în 1141¹. Altfel, textul diplomei este o parafrază a faptelor expuse în Letopisețul Ipatie. Răspunzînd lui Ilovaiski asupra motivului alcătuirii acestui falsificat, Ioan Bogdan afirmă că este vorba de o diplomă, privilegiu comercial, menită «să arate că încă din secolul XII existau state românești, dar în strînsă dependență de Rusia». Slavistul român înlătură în acest chip un argument pe care se bazau istoricii ce susțin asemenea ipoteze cu tendințe politice. El nu arată anume pe cine bănuia ca autor al falsului, dar ultima frază citată indică destul de clar pe Alexandru Hasdeu².

Darea de seamă asupra discuțiilor congresului arată că, după Ioan Bogdan nimeni n-a mai luat parte la discuție și nici nu s-a mai adus vreun argument împotriva expunerii învățatului român.

Studiul mai amănunțit al împrejurărilor în care a scris Ioan Bogdan comunicarea filologică și istorică asupra autenticității diplomei birlădene din 1134 n-are numai o valoare biografică și bibliografică, ci se raportează la istoria relațiilor ruso-române în epoca feudalismului timpuriu. I. Bogdan înlătură un document răstălmăcit în diferite chipuri, pînă chiar și pe teren politic. Dovedirea de către slavistul român se întemeiază nu numai pe argumente filologice și istorice, dar și pe o sumă de alte considerații, între care renunțarea lui B. P. Hasdeu la susținerea autenticității actului. Din desfășurarea discuțiilor asupra acestei chestiuni, la cel de-al optulea congres arheologic din Moscova, ni se pare evident că în această discuție I. Bogdan a avut ultimul cuvînt, hotărîtor din punct de vedere științific, răspunzînd adversarilor și combătînd cele spuse de susținătorii falsului.

¹ I. Bogdan fixează acest fapt în anul 1144, dar istoriografia sovietică datează această strămutare a scaunului în anul 1141. Cf. *Очерки истории СССР, IX—XIII вв.*, p. 367.

² Textul integral al comunicării lui Ioan Bogdan ținut la congresul arheologic din Moscova în 1890 se află între hîrțile rămase de la regretatul slavist și va fi publicat în volumul de *Opere alese*, îngrijit de G. Mihăilă.

ЕЩЕ РАЗ О БЫРЛАДСКОЙ ГРАМОТЕ 1134 ГОДА

(Резюме)

Грамота на церковно-славянском языке, пожалованная в 1134 году купцам Месембрию Иваном Ростиславовичем, «стольным князем галицийским и князем бырладским» и опубликованная Б. П. Хашдеу в 1860 году, рассматривается в наше время как подделка. Впервые грамота была подвергнута детальному лингвистическому и историческому анализу Иоаном Богданом в сообщении, прочитанном 28 апреля 1889 года на заседании Румынской Академии — *Бырладская грамота 1134 и Бырладское княжество*. Сообщение было подготовлено в период пребывания автора в Москве и Петербурге. В декабре того же года И. Богдан писал Ксенополу из России о пробелах в своей работе, ссылаясь в первую очередь на невозможность установить время и причины подделки. Он указал, что Хашдеу «теперь уже не настаивает на подлинности грамоты».

Из протоколов заседаний археологического съезда в Москве в 1890 году явствует, что русский филолог А. И. Соболевский прочитал доклад по вопросу о подлинности грамоты и пришел к выводу, что она является подделкой. В прениях по докладу выступили историки И. А. Линниченко и Д. И. Иловайский, которые поддержали версию о подлинности грамоты. На второй день заседания съезда И. Богдан выступил с докладом на русском языке, представив материал, который в некоторой степени отличался от опубликованного год тому назад в Бухаресте, но с идентичным выводом — документ является подделкой. По мнению И. Богдана, автор подделки хотел «показать, что уже в XII веке существовали румынские княжества, но в непосредственной зависимости от Руси».

UNE FOIS DE PLUS AUTOUR DU DIPLÔME DE BÂRLAD DE 1134

(Résumé)

Le diplôme en slavon accordé en 1134, «de la cité de Halitch», aux marchands de Messembria par Ivan Rostislavitch, «le prince (knez) de Barlad», et publié par B. P. Hasdeu en 1860, est aujourd'hui généralement considéré comme un faux. Le premier qui ait soumis le texte du diplôme à une minutieuse analyse linguistique et historique, a été Ioan Bogdan qui le 28 avril 1889 présenta sur cette question, à l'Académie Roumaine, la communication: *Le Diplôme de Barlad de 1134 et la Principauté de Barlad*. Ce texte avait été rédigé par Bogdan durant son séjour à Moscou et St. Pétersbourg. En décembre 1889, dans une lettre qu'il adresse, de Russie, à Xénopol, il expose les défauts qu'il reprochait à son propre travail et surtout le moment et le mobile de la rédaction du faux. D'autres part il note que Hasdeu «ne tient plus maintenant à l'authenticité du diplôme».

Les procès-verbaux du congrès d'archéologie tenu en 1890 à Moscou attestent que le philologue russe A. I. Sobolevsky y fit une communication sur le question de l'authenticité du diplôme, soutenant lui-aussi la thèse de la falsification. Par contre, au cours des débats, les historiens russes A. Linnitchenko et D. I. Ilovaïsky défendirent l'authenticité de ce document. Le lendemain, I. Bogdan présenta, en russe, devant le congrès, sa communication (un texte quelque peu différent de celui qu'il avait publié à Bucarest l'année précédente) qui démontrait nettement que le diplôme était un faux. Selon I. Bogdan, l'auteur du faux aurait voulu «prouver que dès le XII-ème siècle des états roumains existaient, mais qu'ils étaient étroitement dépendants de la Russie».

ROMANE POPULARE ROMÂNEȘTI PĂTRUNSE PRIN FILIERĂ SLAVĂ: ALEXANDRIA

I. C. CHIȚIMIA

În majoritatea lor, romanele populare au avut o răspîndire universală, neîntîlnită la nici un alt tip de scrieri, trecînd de la un popor la altul, în diferite împrejurări și pe diferite căi, continuînd să circule, de manieră folclorică, în multiple variante, existente în aceeași limbă sau în limbi diferite. Pînă în ultima vreme s-au studiat de specialiști, cu precădere, circulația și filiația textelor, dar nu s-au făcut studii comparative mai adînci, pentru a pune în lumină diferența caracteristicilor de structură și de artă literară. De fapt, asemenea texte au fost considerate de către unii cercetători, în mod eronat, ca simple transpuneri în limbi naționale ale unor scrieri străine, fără legătură cu fondul literar autohton. Pe de altă parte, multe dintre cărțile populare au fost privite ca lucrări destinate plebei, intelectualitatea și «nobilimea» fiind preocupate mai ales de literatura individuală, aureolată cu nume de scriitori. Pentru a deveni corespunzătoare și «nobile», unele romane au fost prelucrate, pe gust «cavaleresc», în versuri, cum s-a întîmplat cu *Alexandria*, transformată în sec. al XII-lea într-un lung poem în versuri de douăsprezece silabe (vers numit de atunci «alexandrin») de către trei poeți medievali francezi: Lambert le Tort de Chateaudun, Alexandre de Bernay și Pierre de Saint-Cloud¹.

Totuși, încă din secolul al XVII-lea romanele populare au început să fie luate în considerație ca opere literare, și un Pierre Daniel Huet afirma în 1670 în lucrarea sa *Lettre de Mr. Huet à Mr. de Segrais de l'origine des romans*, că «ceea ce se numește propriu-zis romane sînt istorii pline de aventuri... scrise cu artă în proză, pentru plăcerea și instruirea cititorilor»². P. D. Huet nu cunoștea însă bine originea și răspîndirea romanelor populare și numai cercetările asidue din secolele următoare, mai ales din secolele al XIX-lea și al XX-lea, au lămurit în mare măsură asemenea probleme, rămîbind încă puncte neclare, pe măsura descoperirii unor texte necunoscute, intrate încă din vremuri vechi în circulație.

Pe baza stadiului actual al studiilor și edițiilor de cărți populare, se poate trece la o fază nouă a cercetărilor, și anume aceea a examinării artei literare

---

¹ Gaston Paris, *La littérature française au moyen-âge*, ed. VI, Paris, 1913, p. 79, Julian Krzyżanowski, *Romans pseudohistoryczny w Polsce wieku XVI*, Cracovia, 1926, p. 47; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, p. 215.

² P. D. Huet, *Traité sur l'origine des romans*, ed. II, Paris, 1678, p. 129: «Ce que l'on appelle proprement romans sont des histoires feintes d'aventures... écrites en prose avec art, pour le plaisir et l'instruction des lecteurs». Cf. și Ștefan Glixelli, *Studia i szkice porównawcze*, Liow, 1919, p. 44 și urm.

de care dispun romanele populare, faptul ieșind în evidență mai cu seamă prin studii comparative, privind același roman în redacții interne și externe.

Am arătat bunăoară că *Istoria lui Archirie și Anadan*, răspîdită în Orient și la popoarele din sud-estul Europei, a suferit schimbări serioase, prin trecerea de la un popor la alt popor și chiar în interiorul aceleiași literaturi, în texte fiind vorba de variante aproape de tip folcloric, ceea ce l-a îndreptățit pe Anton Pann să refacă fără ezitare conținutul unui asemenea vechi text românesc și să ajungă în fond la o operă personală, considerată greșit ca o ediție fidelă a textului vechi¹.

Analizînd și comparînd acum între ele diferitele manuscrise românești ale acestui roman, cu bază de plecare într-un text slav, se observă că nu este vorba de copii de pe un prototip, ci de *texte cu schimbări izbitoare atît în ordinea proverbelor, cît și a legendelor*, ceea ce dovedește o tratare de manieră folclorică a conținutului. Elementele componente par înscrise nu după un text avut în față, ci după cum s-au păstrat în memorie. Maniera folclorică se remarcă și în limbaj, care capătă note dialectale, ca în următorul exemplu, scos din două texte diferite:

« Archirie iar zise:

— Ba, fătul mieu, că tu ai fost ca lupul cînd mergea pe urma oilor. Iar păcurariul îl văzu și-i zise: « Căci mergi, lupule, pe urma « oilor? » Iar lupul îi zise: « Mergu, căci mă doare ochii și leacul îmi iaste prahul oilor ». Dar lui nu-i era de vreun leacu ci-i era că doară va apuca vreo oaie ca să o mănînce. Așa fui și eu cu tine »².

« Archirie zisă:

— Ba, fătum-mieu, că tu ai fost ca lupul cînd merè pă orma oilor. Iară on păcurariu vinè de la oi și merè acasă și să tilni cu lupul și-l întrebă: « Unde mergi așè tare? ». Iară lupul zisă: « Mărg pă orma oilor că mă dor ochii și m-i leacul vravul oilor ». Iară lui nu-i era de leacu ce-i era voia să apuce vro o oaie să mănînce. Așè ai fost și tu, fătum-mieu »³.

Narațiunea are linii comune, dar, după cum se vede, cu o acustică deosebită a limbajului și cu o exprimare folclorică, în al doilea fragment, în care nu poate fi vorba de stricta dependență a textelor, ci de o povestire liberă, fixată pe hîrtie. Alte comparații dovedesc același lucru, dar asupra acestei probleme am stăruit într-un alt articol⁴.

Probleme similare se ridică și în legătură cu *Alexandria*, pătrunsă în literatura românească tot prin filieră slavă. Este meritul lui N. Cartoian, remarcabil specialist în domeniul literaturii populare scrise, de a fi dovedit, prin cercetări fundamentale, izvorul slav de redacție sîrbocroată al *Alexandriei* românești⁵. De asemenea, s-au publicat studii fundamentale în Europa în

¹ I. C. Chițimia, *L'« Histoire du sage Ahikar » dans les littératures slaves et la littérature roumaine et ses rapports avec le folklore*, în Rsl., IX, 1963, p. 413—426; I d e m, *Românil popular « Povestea lui Archirie filozoful » în literaturile slavă și română*, « Studii și cercetări de istorie literară și folclor », XII, 1963, p. 599—609.

² *Povestea lui Archirie filozoful, cînd îl învăță pe nepotul său Anadan carte*, în: I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963, I, p. 319.

³ *Istoria lui Archirie cum au pășit cu on nepot de soră, a lui mumă, Anadan, pre care l-au crescut* (manuscris în posesia autorului).

⁴ Vezi mai sus, n. 1.

⁵ N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910; I d e m, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuțiuni* (studiu și text), București, 1922; I d e m, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, p. 209—231.

legătură cu originea, diferitele redacții, filiația și răspîndirea acestui roman¹. Preocupați de un comparatism al elementelor comune, învățații au neglijat pe cele specifice: împrăștierea de narațiune și stil, eliminări și adaose, care dau romanului o altă compoziție și-i făuresc o artă literară a sa, în fiecare versiune sau redacție.

Alexandria a luat naștere în lumea și limba greacă în ultimele secole înainte erei noastre, s-a îmbogățit ulterior cu diferite legende și a fost atribuit istoricului Callisthenes, care luase parte la războaiele lui Alexandru cel Mare. Această redacție a constituit izvorul nenumăratelor prelucrări ivite în evul mediu. A pătruns în traducere slavă la bulgari și ruși², iar în traducere latină la popoarele occidentale. Încă din sec. al IX-lea, *Alexandria* este citată sub forma unei «epitome», *De ortu, vita et obitu Alexandri Magni*, după traducerea alcătuită de un Iulius Valerius, se spune, cu vreo patru secole mai de vreme³. O traducere mai tîrzie a *Alexandriei*, din sec. al X-lea, a fost efectuată de arhiepiscopul italian Leon, după un manuscris grecesc, găsit și copiat de el la Constantinopol, cu prilejul unei călătorii. Această nouă traducere s-a răspîndit în multe copii, iar în 1473 s-a tipărit întia oară la Utrecht: *Historia Alexandri Magni, regis Macedoniae, de proeliis*⁴. Versiunea arhiepiscopului Leon a avut o largă răspîndire⁵ și a devenit, în fond, baza transpușerilor în limbi naționale a romanului lui Alexandru cel Mare, mai ales la popoarele occidentale. Prin intermediul acestui text latin s-a făcut o traducere și în limba slavonă de redacție sîrbocroată a *Alexandriei*, la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea, iar de pe această versiune sîrbocroată s-a transpus romanul în românește, probabil la sfîrșitul secolului al XVI-lea, astăzi fiind cunoscută o copie din 1620⁶. S-a vorbit mereu de traduceri, în realitate avem de-a face cu *transpușeri*, în care sînt prezente multe schimbări, în spirit local, și în acest sens vrem să atragem atenția.

De exemplu, în versiunea latină a prezbiterului Leon, împăratul Darius face în ceasul morții doar cîteva reflecții în legătură cu fragilitatea vieții omenești⁷. În versiunea polonă din 1550, meditațiile acestea capătă caracterul

¹ Paul Mayer, *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen-âge*, t. I (texte), t. II (studiu), Paris, 1886, XXIII + 343 + 400 p.; E. A. Wallis Budge, *The history of the Alexander the Great, being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes*, Cambridge 1889; vezi și «Zeitschrift für Assyriologie», VI, 1891, p. 357—404; Julius Zachel, *Pseudokallisthenes*, Halle, 1867; Adolf A u s f e l d, *Der griechische Alexanderroman*, Leipzig, 1907; H. E. M ü l l e r, *Die Werke des Pfaffen Lamprecht*, München, 1923; Fr. P. M a g o u n, *The Gestes of King Alexander of Macedon. Two Middle English Alliterative Fragments*, Cambridge, 1929; E. E. S t e p a n G a e v s k i, «Александрія» в давній українській літературі (Вступ і тексти) Kiev, 1929, IV + 233 p.; Bertel's, *Роман об Александрі и его главные версии на Востоке* Moscova—Leningrad, 1948; Hans Holm Bielfeldt, *Die Quellen des alttschechischen Alexandreis*, Berlin, 1951 etc.

² V. I s t r i n, *Александрія русских хронографов*, Moscova, 1893; A. N. V e s e l o v s k i, *Из истории романа и повести*, Sankt-Petersburg, 1886—1888; L. M i l e t i c, *Една българска Александрія от 1810*, Sofia, 1936.

³ P. M a y e r, *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen-âge*, t. II, p. 3 și urm.

⁴ Incunabilul reproduc de M i r o s ł a w K r y Ń s k i, *Historia Aleksandra w tłumaczeniu Leonarda Bonieckiego*, Varşovia, 1920 (textul latin însoțește traducerea polonă din 1510). Textul lui Leon editat critic de dr. Fr. P f i s t e r, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo*, Heidelberg, 1913.

⁵ *Historia de proeliis* a pătruns și în literatura rusă (cf. V. I s t r i n, *op. cit.*, t. I, p. 313 și urm.).

⁶ Publicată de N. C a r t o j a n, *Alexandria în literatura românească*, București, 1922, p. 82—118.

⁷ Fr. P f i s t e r, *op. cit.*, p. 98.

unei lungi și frumoase elegii, în care între altele se spune, cu o expresivă figură de stil, că « viața noastră este ca pînza de paianjen, pe care brusc un vînt o poate rupe și transforma în nimic »¹, ceea ce va relua M. Costin în *Viața lumii* — și poate nu întimplător — sub forma « Paianjeni sînt anii și zilele noastre »². Acest pasaj nu apare în versiunile sîrbească și românească.

Dar există și fenomenul invers. Versiunea latină, de pildă, în ediția critică a lui Fr. Pfister, are o singură scrisoare a lui Alexandru către maică-sa, Olimpiada, trimisă spre sfîrșitul expediției, și compusă pe puncte, povestind într-un stil sec de cronică cele întreprinse și cele văzute de împărat, încheierea doar fiind ceva mai caldă: « Vidi ibi et alias ammirabiles causas, quas recitare non possum. Gaude mi, carissima mater »³. Versiunea polonă amintește de scrisoare, dar nu o mai transcrie în vreun fel⁴. Versiunile slavă și română însă conțin două scrisori ale lui Alexandru către Olimpiada, una după patru sau cinci, alta după șapte ani de expediție⁵, ambele vibrante și într-un stil care le conferă calitate folclorică și valoare poetică:

« Про мысль выш'ного бога господи,
и матери мои Олимп'иади царици и
оучителю моему Престотелю пишу
радовати се.

Се сед'мо лѣто есть од нелиже
изыходом од тоуду, и за всѣхъ-з-
лѣтъ не описяхомь вамь, ни поручни-
хомь даже о насъ. Гие же съгрѣшние
нѣсть до насъ, ни отъ нелюб'ве се
есть; ноу соупротивъ стоештимъ
намь вѣнкомоу цдроу Дарию, него
раз'вѣдаште и отъ него раз'вѣдаемъ,
и о семь оумь скон оупразник'ше,
писати вамь не доспѣхомь. Ныни же
вѣдомо вамь да есть, тако съ нимъ
тришти вѣк'ше се, исто побѣдихомь [...].
И ви, даже о бась, оупиште ми и сални
къ Македонн здрав'ствоуште »⁶.

Eu, Alexandru, împărat peste toți împărații, scriu la muma mea Olimpiada și la dascălul meu Aristotel: sănătate și viață trimiț dumnélorvoastre. Și acum sînt șapte ani de cînd n-am trimis noi la voi, nici voi la noi carte, nici de bine, nici dă rău. Și de aceasta este a noastră vina. Ci să iertați, că pînă acum așa am avut războaie mari, cu toate țările pînă la Persida lui Darie [...]. Iară acum voi să știu și de viața voastră, cum lăcuiți, și cum iaste Machedoniia, și cum auziți de noi. Și fiți sănătoși »⁷.

Din comparația cu versiunea slavă, se vede că nu este vorba de o traducere a textului, ci de introducerea unor idei și a unui stil epistolar autentic

¹ *Historia o żywocie i znamenitych sprawach Aleksandra Wielkiego* (1550), ed. Julian Krzyżanowski, Cracovia, 1939, p. 74: « Żywot nasz jest pajęczynie przyrownan, która widzi sie, że barzo subtylnie sprawiona, a gdy przypadnie na nię wiatr nagly, tedy sie przerywa i w niwecz obraca ».

² M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 322.

³ Fr. Pfister, *op. cit.*, p. 127.

⁴ *Historia o żywocie... Aleksandra Wielkiego*, ed. J. Krzyżanowski, p. 137: se spune doar că Alexandru a scris mamei și lui Aristotel.

⁵ În versiunile respective scrisorile sînt inversate: cea după cinci ani de expediție este trimisă mai tîrziu decît cea scrisă la șapte de la începutul expediției.

⁶ Stojan Novaković, *Прилоетка о Александру Великом у старој српској књижевности*, Belgrad, 1878, p. 75. *Сопр. Александрия роман об Александрѣ Македонском по русской рукописи XV века*, ed. M. N. Botvinnik, I. S. Lurie, D. V. Tvorogov, Moscova, 1965, p. 39.

⁷ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963, t. II, p. 48.

românesc, controlabil veacuri întregi în cultura veche și în popor. Autorul a substituit imaginii literare din versiunea slavonă o alta nouă, în corelație cu tabloul cultural și cu spiritul poetic local.

Dar mai interesantă este scrisoarea mamei către fiu, inexistentă în versiunile latină și polonă, prezentă însă în versiunea slavonă și în cea românească, cu note totuși radical diferite:

«Вѣдомо да естъ царствію твоюмоу, яко от неанже вѣдѣнна твоюго въ макѣдонин разлоучнхъ се, от толе сръдце мое и доуша рать сътвориста великоу, и оумирити ихъ одъ толе не могоухъ и до дньсь; нь вьегда съ слъзми толышти ієсмь и твоіє помн-наюшти отъ мене разлоученіє, сыноу мон; и вьса царскаа богатства и злата ни въ что же вьмѣнѣю, твоюго помн-наюшти оумишениа.

Не тако бо азъ немилоства ієсмь, якоже тебе мнѣть се бытъ. Да аште тебе оугод'но естъ, скоро придн; аште ли неоугодно царствію твоюмоу естъ слоу величства твоюго оставити и съ роксандрою къ намь прити, намь повели къ тебе прити, идѣши аште ты хоштешъ. Н здрав'ствоуи и боудн кьса свѣта царь»¹.

«Și să știi, fătul meu, că de cînd s-au despărțit maica ta de la tine, de atunci s-au învrăjbit sufletul meu cu inima mea, și eu nu-i poci împăca, ci numai cu lacrămile, eu, maica ta, mă mîngii. Și le vârs ziua și noaptea, și eu cuget: vedea-te-voi sau nu te voi mai vedea? Că mă bat cu cugetele ca corabiile cu valurile mării! Și eu n-am pre nimene în lume, fără numai pre tine. Ci mă rog, dragul maicăi, și te jur, pentru Dumnezeu și pentru țița de la mine carea ai supt, să-m trimiți carte: au tu să vii la mine, au eu să vin la tine [...], că nici te-am văzut, nici te-am auzit, de sint douăzeci și cinci de ani. Ci voi să te văz și să moriu. Și să fii sănătos întru mulți ani»².

Se vede limpede că stilurile celor două scrisori sînt diferite, deși ambele au citeva idei comune. În scrisoarea slavonă Olimpiada nu poate « să liniștească nici cu lacrimile gîndul despărțirii, și ar da tot aurul și bogățiile împărăției» pentru revederea fiului, dar în această scrisoare nu se găsesc figurile de stil naiv popular, pe care le îmbracă scrisoarea românească. Unde este atunci traducerea aidoma a textului de care se vorbește uneori? Comparația « eu mă bat cu cugetele ca corabiile cu valurile mării» este specifică și se găsește întrebuintată și în alte cărți populare românești: « eu mă bat cu gîndul, spun alte texte, ca corabia cu valurile mării», cu corespondență în varianta cîntecului popular: « Și eu mă bat cu gîndurile ca apa cu malurile».

De altfel, înseși redacțiile românești au schimbări de tonalitate de la o epocă la alta. De exemplu, aceeași scrisoare în redacția mai veche din 1620 sună, în general, altfel față de cea citată mai sus, din 1794, și, deși veche, are în unele locuri o exprimare mai frumoasă, cînd spune: « și cuget, maica ore vedê-te-va au nu te va mai vedê?» sau cînd încheie: « Ce acmu să-mi trimeți carte să știu și eu de tine. Și să-m fi sănătos într-ani mulți și buni»³.

¹ Stojan Novaković, *op. cit.*, p. 135. Comp. M. N. Botvinik, I. S. Lurie, O. V. Tvorogov, *op. cit.*, p. 65.

² I. C. Chișimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 76.

³ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 110.

De asemenea, la moartea lui Alexandru, în versiunea latină și polonă, macedonenii de lângă patul lui îl plîng pe acesta și soarta lor personală viitoare:

«Melius fuerat nobis omnibus mori tecum, quia post mortem tuam regnum non stabit. Vae nobis, ubi nos dimittis»¹.

«Lepiej by nam było wszystkim pomrzeć, niżli widzieć ciebie przed naszą oblicznością umierającego. Wiemy to, iż po śmierci twej krolestwo nasze będzie rozproszone. Niestety nam nędznym, gdzie opuścimy pana naszego, Aleksandra?»².

În locul acestei scurte lamentări a bărbatilor, versiunea sîrbească și cea română introduc un bocet de tipul celor improvizate și îl pun pe seama Ruxandrei. Este deci o schimbare de structură a textului, dar și bocetul are note distincte de duiosie în cele două versiuni. Autorii au imprimat bocetelor introduse tradiția și culoarea locală:

«Роксанда крѣзно до земліе раздра,
и косе до земліе распоустн, съ плачѣмь
къ Александрѣу яко жнеоу говораше:

Жены і дѣтъ, плачете съ мною [...].
О Александрѣ, всего свѣта царѣу, силнии
господинѣ, да кровникъ ли мене бѣши,
поніже въ чужднхъ остави ме земліахъ!
Гам яко слън'це съ слън'цемь заиде.

Нъ о слън'це и горн и хълми и море
и красна дръва плодокитла, плачнте съ
мною дньскъ. Источнте источникъ
слъзныи отъ очню моею, и иезеро
напанинте, гороу напоаште пелиновоу,
оноу гороу иедокнтоу мнѣ»³.

«Ruxandra plîngea și zicea:

O, vai de mine Alexandre, amărita de mine, dragul meu Alexandre, împăratul meu și domnul meu, dară eu ce-ț fusei vinovată de mă scoseși în țeri streine și acum mă lași jalnică și amărită? Pentru aceasta plîngeți astăzi toți împărații, și craii și domnii, tinerii și bătrînii, munții și codrii, și toate rivurile și izvoarele, intristați-vă!

Și iară zise:

O, dragul meu Alexandre, astăzi apuse soarele meu și al machedonenilor! O amar mie, Alexandre, astăzi întunecă lumea toată! Să plîngă soarele și luna, și stelele, cîmpii și codrii, de veninul meu...»⁴.

În bocetul din versiunea sîrbă, Ruxandra invită să plîngă cu ea, în spiritul folclorului local, «soarele și munții, marea și frumoșii pomi roditori, iar izvorul lacrimilor ei să umple iezerul». În cea românească ea cheamă să ia parte la lăce împărații și craii, tinerii și bătrînii, munții și codrii, soarele, luna și stelele, ceea ce se regăsește în folclorul românesc:

«Plîngeți și voi, codrilor,
Mindrelor pădurilor,
Plîngeți și voi, apelor,
Dimpună pietrilor...

Plîngeți și voi, munților,
Și voi, mindre văilor,
Plîngi, o, lună, și tu, soare,
Cînd omul din lume moare...»⁵.

Este clar că în fiecare fragment de bocet avem de-a face cu un alt tablou literar, în care culorile sînt puse cu materialele și tradiția pe care fiecare scriitor

¹ Fr. Pfister, *op. cit.*, p. 129.

² J. Krzyżanowski, *op. cit.*, p. 144.

³ Stojan Novaković, *op. cit.*, p. 149. O redacție similară a bocetului la V. Jagić *Život Aleksandra Velikoga*, în «Starine», III, 1871, p. 328. Comp. M. N. Botvinik etc., *op. cit.*, p. 71.

⁴ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 84.

⁵ S. Mangiuca, *Calendar pe anul 1883*, Biserica Albă, 1882, p. 129.

în parte le avea la dispoziție. *Meritul acestor vechi cărturari este că n-au făcut traduceri literale. Cartea populară a trecut prin primenirea intelectuală și sufletească personală și a căpătat o nouă înfățișare.*

Dar deosebiri de structură a textului se constată mai accentuat nu numai între versiunile occidentale și cele răsăritene, ci și între versiunile răsăritene înseși. Astfel, în versiunile răsăritene se găsesc inserate o serie de anecdote și legende, care nu există în versiunile occidentale. Versiunile occidentale încearcă să se păstreze la tonul unei expuneri grave, în timp ce versiunile răsăritene nu exclud gluma și hazul. Se povestește, de pildă, că un turc bătrîn (în versiunea sîrbă e persan) își cănea barba ca să pară tînăr și Alexandru cel Mare întîlnindu-l l-a luat în deridere, spunîndu-i, spre hazul celor de față, că «barba și-o cernește, iară din picioare slăbește»¹. Altădată, tot spre hazul celor prezenți, l-a invitat în glumă pe un demnitar al său, cu numele tot de Alexandru, chipeș între ai săi, dar fricos în război, sau să se comporte în luptă ca el, împăratul, sau să-și schimbe numele, ca să nu-l facă pe al lui de ocară². Comună este și anecdota în care Alexandru dăruiește unui sărac, care-i ceruse sprijinul ca să-și mărite fata, o sumă fantastică de galbeni, ceea ce l-a zăpăcit pe sărac. Alexandru cel Mare l-a liniștit, spunîndu-i că așa e darul împăratesc³. Comunitatea acestor legende este de temă, dar narațiunea are culoare specifică. Pe lîngă asemenea legende comune versiunilor sîrbești și românești, există și altele complet deosebite. Bunăoară, în versiunea sîrbească există o legendă în care înaintea lui Alexandru este adus un indian, excelent trăgător cu săgeata, să dea un asemenea spectacol. Indianul, cu toate insistențele, refuză să tragă. Este gata să-i cadă capul, dar pînă la urmă se dovedește că n-a exersat arcul de zece zile și în fața împăratului, din cauza emoției, ar fi putut să dea greș și să se facă de ris. Împăratul l-a iertat și i-a dat drumul⁴. În locul acestei legende, versiunea românească introduce alta. Înaintea lui Alexandru este adus un tîlhar, care este întrebă de ce tîlhărește. Acesta răspunde c-o face din sărăcie. Și pentru că ucide cîte un om, lumea îi zice tîlhar. Dar el, Alexandru, omoară cu zecile de mii, însă, fiindcă are mulți supuși, toți îi spun împărat. Alexandru l-a făcut căpitan de oaste⁵. Legenda are o importanță deosebită, fiind un protest social contra războiului, tocmai într-o operă în care predomină acțiunile războinice ale lui Alexandru cel Mare. Negreșit, «tîlharul» are curajul unui haiduc, care înfruntă pe domn și este deci întru chiparea unui fond literar local.

Nouă față de versiunea sîrbă este și anecdota femeii care vine la Alexandru să-și pîrască bărbatul c-o bate și-o suduie, iar împăratului îi este vrăjmaș. În spiritul legendelor despre Vlad Țepeș⁶, Alexandru cel Mare îi taie limba,

¹ Comp. Stojan Novaković, *op. cit.*, p. 136: «каште ли вапсаломь старости оукрапити и можши» Vezi și V. Jagić, *op. cit.*, p. 320; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 77.

² Comp. St. Novaković, *op. cit.*, p. 137; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 111; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 77.

³ Comp. St. Novaković, *op. cit.*, p. 137; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 111.—112; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 77—78.

⁴ St. Novaković, *op. cit.*, p. 137.

⁵ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 112; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 78.

⁶ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 203 și 210; P. Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, București, 1961, p. 360.

ca să nu-și mai poată pîri bărbatul, fiindcă nu este «datina muierei să pîrască pre bărbat» și fiindcă trebuie să ia aminte și alte femei¹. Așadar, versiunea românească introduce narațiuni noi față de cea sirbească, în spiritul folclorului românesc.

Integrarea romanului *Alexandria* în fondul de cultură românească se face deci în mod vizibil. Aspectele acestei integrări sînt multiple, de la fragmente întregi, autohtone, la stil. Cînd Darie, lovit mișelește, își cheamă fiica, pe Ruxandra, s-o mărite cu Alexandru, el îi vorbește cu același patos și cu aceeași jale cu care Neagoe Basarab se adresează în *Învățături* fiului său Petru: «Iată că eu aduc ție bărbat de la Machedonia, făr de veste și făr de nădejde; că eu nu cugetam să-ți fac nunta ta așa de grabă, ci eu cugetam la nunta ta să chem toți craii și domnii»².

De asemenea, scena în care Alexandru Machedon culege pe Darie din «pulberea» drumului și de sub picioarele cailor³ este identică cu cea în care Skinder este ridicat din praful drumului și din picioarele cailor de împăratul Firusah, în *Istoria lui Skinder*⁴. O epocă culturală are o circumsciere, iar o serie de elemente, care îi fac distincția și îi dau nota caracteristică, apar mai frecvent. M. Costin respinge *Alexandria* ca izvor istoric⁵, dar nu o depreciază ca operă literară, cum înțeleg unii specialiști. Din contră, se pare că a citit-o cu plăcere și i s-au întipărit în minte figuri de stil, ca în cazul căderii monarhilor, cu un zgomot sau ecou asemănător cu acela al căderii copacilor în pădure:

«Așa iaste împărăția ca și copaciul mare: cînd cade mare sunet face», spune *Alexandria* la căderea lui Darie⁶.

Iar Miron Costin repetă la căderea lui Vasile Lupu:

«Precum [...] copacii cei înalți mai mare sunet fac, cînd să oboară, așa și casele cele înalte [...], cînd cad»⁷.

Cărțile populare au, prin urmare, vine de absorbție și vine de difuziune, și faptul acesta n-a fost încă studiat în toată complexitatea lui. În fiecare literatură cărțile populare și-au făcut loc prin adaptare la mediul social și cultural al zonei și al țării date.

În acest sens, elementele paremiologice sînt și ele elocvente. În *Alexandria* latină și în cea polonă, cînd Darie se laudă cu oști multe împotriva lui Alexandru cel Mare, acesta spune oamenilor săi că «o grămadă de muște nu este în stare să înfrîngă un mic număr de viespi»:

«nullam lesionem facere prevalet
multitudo muscarum parvitati ves-   «wielkie zebranie much nie uczyni
pium»⁸.   zadnej porażki małości ossam»⁹.

¹ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 80; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 114; aci, în versiunea mai veche din 1620, narațiunea are note deosebite.

² I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 47.

³ *Ibidem*, p. 46.

⁴ *Ibidem*, p. 342.

⁵ M. Costin, *Opere*, ediția P. P. Panaitescu, p. 89: «Scrie Pliutarh, vestit istoric, la *Viața lui Alexandru Machidon*, care au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basme, cum scrie o *Alexandrie* den grecie ori dintr-altă limbă scoasă pre limba țării noastre...»

⁶ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 40.

⁷ M. Costin, *op. cit.*, p. 135.

⁸ Fr. Pfister, *op. cit.*, p. 93.

⁹ J. Krzyżanowski, *op. cit.*, p. 65.

Versiunea sîrbocroată, precum și cea românească însă întrebunțează aci un proverb de tentă balcanică, cu răspîndire în folclor:

«Многе коу'ке мѣдведе терають, нх малк оу'медаютъ»¹.

«Pre un urs mulți ciini îl latră și nici unul nu-l mușcă»².

După cum se observă, versiunea românească însăși nu traduce literal proverbul sîrbesc: pe un urs multe cățele îl hăituiesc, dar puține îl mușcă, ci îl transpune apropiat de spiritul folclorului local «ciinii latră, ursul joacă» sau «ciinii latră, lupul trece».

Din paremiologia orientală și balcanică este introdus și proverbul care recomandă respect față de înțelept, în formulare total diferită în cele două versiuni:

Добрѣ речен'но юсть: «моудра накажи мужа и вълюбить те, безоум'на же и възнаенакндить те. Дан прѣмоудроу виноу и прѣмоудрен боудеть»³.

«Mai lesne iaste ție și mai bine cu înțeleptul a purta pe umăr o puiatră mare, decît cu nebunul a bea vin»⁴.

Acest proverb a fost «colportat» de *Istoria lui Archirie și Anadan*, cu aceleași nuanțe de formulare diferită⁵, ceea ce dovedește, o dată mai mult, formarea și păstrarea unei tradiții stilistice.

În formulare specifică au fost introduse și alte două proverbe cu largă circulație, și anume:

«Прѣклон'ноу главоу ни остри мьчь не сѣчетъ»⁶.

«Capul plecat nu-l prinde sabia niciodată»⁷.

și

«По истинѣ в'сака сола отъ языка своего погибаетъ»⁸.

«Toată pasărea pe limba ei piere»⁹.

Există numeroase alte elemente care atestă același mod de prelucrare și adaptare zonală sau națională a *Alexandriei* și implicit a oricărui roman popular. Stabilirea filiațiunii textelor nu înseamnă stricta lor dependență. Dar mai mult decît atât, aceste cărți populare, mult gustate și apreciate de

¹ St. Novaković, *op. cit.*, p. 56.

² I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 38.

³ St. Novaković, *op. cit.*, p. 31 (proverbul în gura lui Diogene).

⁴ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 28 (aci proverbul este pus pe seama lui Solomon).

⁵ I. C. Chițimia, *L'« Histoire d'Ahikar »*, în *Rsl*, IX, 1963, p. 422; I d e m, *Romanul popular « Povestea lui Archirie filozoful »*, în *SCILF*, XII, 1963, p. 606: « mai bine să porți o piatră mare la umărul tău cu omul înțelept, decît să țezi la masă cu nebunul ».

⁶ St. Novaković, *op. cit.*, p. 103. Variantă la V. Jagić, *op. cit.*, p. 294: « приклонну главу нх оштар мич не сиче ».

⁷ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 63. Variantă la N. Cartoian, *op. cit.*, p. 97: « capul plecat nu-l taie sabia », mai apropiată de formularea folclorică: « Capul plecat sabia nu-l taie ».

⁸ St. Novaković, *op. cit.*, p. 93. Variantă la V. Jagić, *op. cit.*, p. 287: « по истини всака сонка од ѣзика свога погибает ».

⁹ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 59; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 92: « Toată pasărea pîntru limba ei piere ».

Eminescu, au pagini scrise cu talent, într-o aromă veche, vie și populară, a limbii românești, au dat cititorilor emoții și dispun în multe locuri de o adevărată artă literară, neglijată de cercetători. Este necesară, prin urmare, o valorificare a cărților populare în această direcție, a structurii și importanței lor ca opere de artă făcând parte din tezaurul culturii noastre naționale.

НАРОДНЫЕ РОМАНЫ, ПРОНИКШИЕ К РУМЫНАМ ЧЕРЕЗ ПОСРЕДСТВО СЛАВЯН: АЛЕКСАНДРИЯ

(Резюме)

В исследованиях о народных книгах в их международной циркуляции затрагивается в основном, вопрос о путях их проникновения и их влияния, и остается в стороне вопрос о характере их структуры и художественных особенностей применительно к каждому народу в отдельности.

В предыдущих своих работах автор показал процесс обновления народных книг путем перевода на другой язык и путем перехода от одного народа к другому. В данной работе автор занимается *Александрией*.

Этот роман с большой международной циркуляцией имел самые различные редакции: от западных поэтических (Франция), предназначенных для аристократической среды, вплоть до фольклорных, представленных у славян и у румын. Автор прежде всего проследживает латинский, польский, старославянский (сербской редакции) и румынский варианты. Сравнение текстов этих вариантов показывает, что, во-первых, они группируются по культурным зонам с характерными для них чертами; во-вторых, каждый раз благодаря переводу тексты пополняются новыми, местными элементами, особенно фольклорными. Собственно говоря, затрагивается вопрос не о переводах, а о переработках.

В этом смысле румынская *Александрия*, восходящая к старославянской редакции (сербского извода), отличается инновациями в области стиля и чертами, присущими анекдоту. Переписка Александра Великого со своей матерью Олимпиадой, легендарные мотивы романа, описание походов Александра Македонского низводятся до языка и фольклорных мотивов, типично румынских. Благодаря этому книга приобретает новую жизнь, получает огромное распространение на протяжении многих веков и входит составной частью в национальную культуру.

Восприятие этой книги, как впрочем и других, произошло в значительной мере свободно, по фольклорной системе, и факт сам по себе свидетельствует о тесной связи между народными книгами и фольклором, из которого первые постоянно черпали элементы, обновляющие их, а в других случаях, в свою очередь обогащали его содержание.

ROMANS POPULAIRES ENTRÉS DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE PAR L'INTERMÉDIAIRE DU SLAVON: HISTOIRE D'ALEXANDRE LE GRAND

(Résumé)

Les études sur les livres populaires, dans leur circulation universelle, ont envisagé surtout la filiation et les influences exercées par ceux-ci et ont négligé les caractéristique de structure et d'art littéraire pour chaque nouvelle réception.

L'auteur a relevé, dans des études antérieures, l'aspect de renouvellement des livres populaires par transmission d'un peuple à l'autre, c'est-à-dire par transmutation dans une autre langue. Cette fois-ci il s'occupe de l'*histoire d'Alexandre le Grand*.

Ce roman, dans sa circulation universelle, a subi les plus diverses rédactions, en commençant par celles « poématiques » de l'Occident (France), destinées à des milieux seigneuriaux et chevaleresques, jusqu'à celles de type folklorique, présents dans le fond littéraire slave et roumain. L'auteur poursuit et compare surtout les versions latine, polonaise, slavonne de rédaction serbocroate et roumaine. La comparaison de ces versions révèle d'abord qu'elles se rangent par zones de culture aux caractéristiques propres et ensuite qu'elles ont assimilé chaque fois, par

transmutation, de nouveaux éléments locaux de folklore. Donc il ne s'agit pas de simples traductions, mais des remaniements.

De cette façon, la version roumaine de *l'histoire d'Alexandre le Grand*, dépendante de la version slavonne en rédaction serbocroate, présente des différences de style et de fabulation. L'échange des lettres entre Alexandre le Grand et sa mère Olympiade, les motifs légendaires du roman, la descriptions des expéditions d'Alexandre le Grand, les lamentations de Roxane à la mort de son époux, tout descend au langage et au fond folklorique authentiquement roumain. Par cela le livre gagne une nouvelle vie, se répand et circule énormément à travers les siècles, s'intègre à la culture nationale. La réception de ce livre s'est fait en grande mesure librement, à la manière folklorique, et le fait en soi prouve l'étroite liaison entre les livres populaires et le folklore, dont ils ont toujours puisé des éléments frais et duquel, dans d'autres cas, ils ont enrichi le contenu.

«POSTILLA DE NEAGOVO» ÎN LUMINA «CAZANIEI I» A DIACONULUI CORESI (cca. 1564)

PANDELE OLTEANU

În comunicarea noastră la al V-lea Congres Internațional al Slaviștilor de la Sofia (sept. 1963), intitulată *Originalele slavo-ruse ale celor mai vechi cazanii românești*¹, am emis ipoteza că *Tilcul evangheliilor* tipărit de diaconul Coresi probabil în 1564² la Brașov, nu s-a tradus în românește de pe un original maghiar, așa cum s-a crezut multă vreme³, ci de pe unul *slavon*. Aduceam

¹ Vezi Rsl, IX, 1963, p. 163—193.

² Anul 1564 ca dată a tipăririi *Tilcului evangheliilor* este stabilit pe baza unor argumente enunțate întâia oară de I. G. Sbiera în *Mișcări culturale și literare la români din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714* (Cernăuți, 1897), dar nu apare în tipăritura însăși. Deși admis și în tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. I, Ed., Acad., 1964, nu toți cercetătorii îl acceptă. Sextil Pușcariu, în *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, ed. II, 1930, p. 77, folosește expresia «pe la 1564». Ovidiu Drimba, în articolul *O copie din secolul al XVII-lea a «Tilcului evangheliilor» și «Molitvenicului» Diaconului Coresi*, SCILF, anul IV, 1955, p. 538, nota 5, contestă valabilitatea argumentelor lui I. G. Sbiera și consideră că «Tilcul» «s-a tipărit în anul 1564 (sau, probabil, ceva mai târziu)». Și pentru N. Iorga s-a tipărit «la 1564, probabil», cf. *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. II, București, 1925, p. 184. În *Istoria bisericii românești*, vol. I, ed. II, București, 1929, p. 178: «pe la 1564». În schimb, N. Cartoian (*Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p. 58) vorbește de «Cazania și Molitvenicul din 1564» și dă această dată la lista tipăriturilor lui Coresi. La fel procedează și Ștefan Ciobanu în *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947, p. 172: «În seria cărților românești tipărite la Brașov apare la anul 1564 și *Tilcul evangheliilor* însoțit de un *Molitvenic*». Și Al. Piru vorbește în *Literatura română veche* de «această tipăritură din 1564» (ed. II, București, 1962, p. 62). În sfârșit, P. P. Panaitescu menționează «*Evanghelia ca învățătură*, urmată în același volum de *Molitvenic*, tipărite la Brașov de diaconul Coresi în 1564» (*Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 152). Cu excepția lui Vladimir Drimba, nici unul din cercetătorii citați nu motivează acceptarea sau punerea sub semnul întrebării a datei de 1564, propusă de I. G. Sbiera. Problema ar putea fi reluată. Noi folosim data de 1564 cu rezerva impusă de faptul că un indiciu direct, în cuprinsul tipăriturii sau în vreun document din anul respectiv, nu există.

³ După I. G. Sbiera, «cartea aceasta a fost compusă de vreun luteran din Ardeal, nemțește sau ungurește, în înțelesul noilor vederi, propagate de aderenții reformațiunii, și apoi, ca aceste vederi să se lățească cit mai repede și printre români, s-au tradus, precum *Tetraevanghelul* și *Praxiul*, așa și această carte de predici, ca un complement întregitor de cele dintâi» (*op. cit.*, p. 58). În 1903, Nerva Hodoș a emis ipoteza că *Molitvenicul* ce însoțește *Tilcul evangheliilor* a fost tradus din ungurește, motivînd cu anumite maghiarisme din textul românesc (*Un fragment din Molitvenicul Diaconului Coresi*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 235—276). Ipoteza lui păru că se confirmă de către E. Dăianu, care a văzut în «Agenda sau actele bisericești pe care le săvîrșesc de obicei miniștrii și păstorii sufletestii creștini» a pastorului calvin maghiar Heltai Gaspar, însuși originalul maghiar al *Molitvenicului* lui Coresi (Dr. E. Dăianu, *Un molitvenic calvinesc pentru români*, în «*Răvașul*», Cluj, VI, 1908, p. 168—183). Probabil că, pornind de aici, N. Iorga, a întrevăzut posibilitatea ca nu numai *Molitvenicul*, ci și *Tilcul* să fi fost tradus din ungurește: «Deci se alese o *Evanghelic* de lămu-

în sprijinul acestei ipoteze faptul că, în timp ce « ungurismele » versiunii românești se pot explica în ultima instanță prin împrumuturile făcute de limba română din limba maghiară, numeroasele *slavonisme* întâlnite în text rămân neexplicate dacă admitem că originalul *Cazaniei I* a lui Coresi a fost cartea lui Peter Juhasz Meliusz apărută în 1563, așa cum s-a afirmat. Ipoteza noastră, enunțată și într-o comunicare publică făcută în 1961 în cadrul « Societății de științe istorice și filologice »¹, precum și într-un articol din « Luceafărul »², a trezit scepticismul unor cercetători³, ceea ce ne determină să revenim cu noi argumente.

Primul argument ni-l oferă însăși confruntarea celor două texte — maghiar și român — operație pe care n-a întreprins-o, pare-se, nimeni, căci simpla alăturare a cărții de predici maghiare și a celei românești ar fi fost suficientă spre a-i convinge pe susținătorii tezei amintite că sintem foarte departe de o traducere și chiar de o adaptare⁴. Originalul după care s-a tradus *Cazania I*

riri, redactată de curind în ungurește pentru calvini, și prefăcută — într-o formă care vădește uneori prea mult acest original, așa de deosebit de spiritul limbii noastre — în românește de un necunoscut. Cartea se tipărește pe la 1564 » *Ist. bis. rom.*, p. 178. În 1925, în primul volum din *Istoria literaturii române*, N. Iorga emise o altă părere, și anume că am putea avea de a face cu o prelucrare foarte liberă, făcută anume pentru a fi înțeleasă de români: « Desigur că scriitorul n-a avut înaintea sa un text ungurec calvin care să corespundă întru toate textului românesc calvin care e întâia Cazanie a lui Coresi... Sint anumite locuri care par să privească așa de direct pe români și « rățăcirile », adică datinile lor, încit ele ar arăta că au fost scrise de la început de-a dreptul pentru dînșii » (p. 186). În 1937, în *Istoria românilor*, vol. V, p. 125, scria: « Coresi va da... o explicare a Evangheliei cu un adaos de rugăciuni, care nu se potrivea cu acest manual al legii celei nouă. Nu mai e o reproducere de text vechi, ca pentru Evangheliariu, ci o lucrare nouă, tradusă din ungurește ». În notă menționa că « originalul e de Gașpar Heltai, Cluj, 1551, 1559 » fără a preciza dacă se referă numai la Molitvenic sau la întreaga tipăritură. Sextil Pușcariu (*op. cit.*, p. 77), amintind că Molitvenic e tradus din ungurește, nu dă nici o indicație asupra originalului « Tilcului ». În 1938, N. Drăganu crezu că a identificat originalul maghiar presupus de Iorga în cartea lui Juhasz Peter Meliusz, tipărită în 1563 la Debrețin și intitulată: *Valogatot predikacioc a prophetac és apostoloc irassokkol...* (Predici alese din scrierile profeților și ale apostolilor pentru sărbătorile de căpetenie din întreg anul...) Cf. N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie*, București, 1938, p. 21. Noua părere nu mai avu vreme să pătrundă în sintezele lui Cartoian și Ciobanu (unde lucrarea citată nici nu figurează la bibliografie). Ea a rămas necunoscută și unui curs recent de *Istoria literaturii române vechi* al lui I. D. Lăudat (București, 1962), fiind adoptată numai de Al. Piru care în *Literatura română veche* afirmă: « S-a dovedit că Tilcul evangheliilor este o traducere a cărții lui Peter Juhasz Meliusz, *Valogatot predikacioc a prophetac és apostoloc irassokkol*, din 1563 » (p. 61). După Al. Piru a preluat-o P. P. Panaitescu (*Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 152 și p. 74), unde afirmă: « s-a dovedit (?) că această carte a fost tradusă din ungurește... »

¹ Comunicarea, cu titlul *Limba traducerilor diaconului Coresi, în raport cu originalele lor slave*, a fost ținută în ziua de 12 mai 1961.

² P. Olteanu, *Cursuri universitare: Al. Piru, Literatura română veche*, în « Luceafărul », anul V, 1962, nr. 22 din 15. XI. 1962.

³ Al. Piru, *În legătură cu literatura română veche*, în « Gazeta literară » din 30. XI. 1962.

⁴ Vezi articolul nostru *Presupusul original al Cazaniei I-a (1564) a Diaconului Coresi. Corectarea unei erori, în Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965, p. 645—650. Cu ajutorul prof. T. Avram, căruia-i mulțumim și pe această cale, am verificat pagină cu pagină cartea de predici a lui P. J. Meliusz și am constatat că ea nu este originalul *Tilcului Evangheliilor*. Cartea lui Meliusz conține vreo 35 de predici, majoritatea la sărbătorile mari, citeva la săvîrșirea tainei botezului, împărtășaniei, nunții sau în legătură cu excomunicarea și divorțul. *Nu conține deci nici o predică duminicală, pe cînd Cazania lui Coresi și Postilla de Neagovo conțin 49 de predici duminicale și 9 predici la diferite sărbători*. Sint două cărți fundamentale deosebite prin conținut, prin ideologie și stil. Nu există între ele nici un fel de interdependență. De altfel, nici *Molitvenicul* din anexa *Cazaniei* nu reprezintă direct originalul lui Gașpar Heltai. O colajonare mai atentă

a lui Coresi trebuie deci să fie căutat în altă parte. Se pare că acest punct al ipotezei noastre și-a făcut drum, întrucît nici tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. I, nu mai reține vechea părere, deși omite să menționeze sursa noului punct de vedere ¹.

Al doilea argument, asupra căruia vom stărui în articolul de față, îl constituie existența — necunoscută pînă acum cercetătorilor români — a unei versiuni în limba ucraineană, cu influențe ale slavei bisericești, versiune aproape identică cu textul *Cazaniei I* a lui Coresi. Ea ni s-a păstrat în două copii tîrzii, una de la sfîrșitul sec. XVII, alta din 1758, cunoscute sub denumirile de « Postilla de Tekovo » și « Postilla de Neagovo » (În continuare: PT și PN).

Postilla de Tekovo (după localitatea unde s-a găsit manuscrisul) a fost scrisă într-o semicursivă frumoasă și doar fila 48 într-o semiuncială apăsată, specifică sec. al XVII-lea. Alte elemente de conținut, însemnări etc. dovedesc că copia a fost efectuată la sfîrșitul sec. XVII pe cursul superior al râului Borjava, în regiunea de nord-vest a Maramureșului. Din însemnări, începînd cu cea mai veche, din 1710, reiese că manuscrisul a circulat pe ambele părți ale cursului superior al Tisei, în localități ca Unegovo, Buștin, găsindu-se în cele din urmă la Tekovo din ținutul Ugocea, pe partea stîngă a râului Tisa ². A fost studiată în special de G. Gerovski, care a reprodus în fotocopie o pagină din totalul de 398, cite avea manuscrisul ³, căruia-i lipseau primele 40 de pagini. Studiul și descrierea lui Gerovski, ca și fotocopia dată de el, sînt astăzi unicele posibilități de a cunoaște această copie, întrucît manuscrisul original a dispărut în cursul celui de-al doilea război mondial ⁴. Limba PT nu este limba slavonă, ci limba vie, dialectală, cu influențe ale slavei. Ea atestă că manuscrisul a fost copiat în nordul Maramureșului, pentru că în text întîlnim frecvent *u* în locul vechiului *o* în silabe închise: *o tumъ* (*o tomъ*) « despre aceasta »; *pláč sirutnij* « plînsul orfanului » etc.

Postilla de Neagovo (după localitatea unde a fost copiat manuscrisul) datează din 1758 și se păstrează actualmente în mînăstirea Cernețkaia de pe muntele cu același nume de lingă Munkacs. A fost editată integral de A. L. Petrov sub titlul *Поучения на евангелие по Няговскому списку 1758...* (Învățătură la evanghelie după copia de la Neagovo din anul 1758...) ⁵.

Colaționarea fragmentului din PT păstrat în fotocopia lui Gerovski cu locurile respective din PN și *Cazania I* a lui Coresi (în continuare CC) ¹ dovedește

dovedește și aici că traducerea s-a făcut printr-un intermediar slav și nu direct din maghiară. Traducătorul a suprimat multe pasaje, a introdus multe rugăciuni ortodoxe și fragmente de psalmi după vechile psaltiri românești. Acestea toate nu se pot explica prin originalul luteran maghiar al lui Gaspar Heltai. Limba *Molitvenicului* nu se deosebește de aceea a *Cazaniei* nici ca topică nici ca lexic. Pe lingă elementele maghiare, are numeroase slavonisme și titluri în limba slavonă ca și *Cazania*.

¹ Vezi p. 310. Vezi și D. Zamfirescu, recenzia la volumul I al tratatului, publicată în « Luceafărul », an. VII, nr. 21 din 10 oct. 1964.

² G. Gerovski, *Jazyk Podkarpatské Rusi, în Československá Vlastivěda, III, Jazyk, Praga, 1938, p. 485, nota 1, și I. Pankievici, Нарис исторій українських закарпатських говорів, I, Praga, 1948, p. 28.*

³ G. Gerovski, *Отчет о занятиях Г. Геровского по истории письменного языка Подкарпатской Руси, în « Ročenka slovanského Ústavu », sv. X, an. 1937, Praga 1938, p. 78 și urm. și Jazyk Podkarpatské Rusi, p. 483 și urm.*

⁴ Cf. *Отчет...*, p. 78—80.

⁵ În *Памятники церковно-религиозной жизни угороруссов XVI—XVII вв. Тексты*, Petrograd, 1921, p. 1—226.

identitatea absolută a celor trei texte, copiile ucrainene diferind între ele numai prin elemente de fonetică, ortografie și topică:

PT, f. 1

PN, f. 38b—39a, b

CC¹, p. 357—358

... <Пано> вали на(д) людьми и съ правдою изъ милостю изъ правомъ добрымъ али людьомъ церковнымъ нелишилъ панство щобы пановали оу кѣпж других паноувъ, али *мови(т)* попоу(м). Кто хочеть болшии быти межи Вами, негай бжде (т) вамъ слжга, и кто хочеть быти межи Вами пръвы негай боудеть *робъ.*» Чомъ кто хоче слжжити люде(м) найболма изъ наоукжю албо хо(т) дрѣгою слжжбою тот маи вели(к). Чомъ и папа римскій и изъгрѣши(л) и бою(с) чомъ бы(л) швоу(н) шдинъ антихри(ст) як познаваме из писма стго коли сж тамадова(л) на оуве(с) свѣ(т) и потж(м) швжн лежалъ под ногами оуѣ(х) царю(в) и кроле(в). Смотри за него що мови(т) с>вж>тѣи *Павель ко се(л) г(л).*

СОВ иде мови(т) папа чомъ емѣ сж годить що бы бы(л) голова на(д) оуѣми маи великими. Сьгрѣшилъ дже чомъ Іоан(н) Константинополи(ч) патриархъ, извади(л) сж и(з) <папомъ за панство и за великусть>.

... Пановали надъ людьми и съ правдою, изъ милустю, изъ правомъ добрымъ, али людьомъ церковнымъ не лишилъ панство, що бы пановали у кѣпу других панувъ, али *гварить* попу(м): «Кто хочеть бульшии быти межи вами, негай буде вамъ слуга, и кто хочеть быти межи вами первый негай будетъ — *рабъ.*» Чом, кто хоче служити людьомъ май бульше изъ наукою албо хотъ другою службою, то май буде великъ. Чомъ изгрѣшилъ *тотъ же* папа Риммьскій, и бою ся, чомъ былъ овунъ аньтихрестъ, якъ познаваме изъ писма святого: коли ся тамадовалъ на увесъ свѣтъ и *потумъ* овунъ лежалъ пудъ ногами усѣхъ царевъ и королевъ. Смотри, за него що мовить святой *Павель, ко Соломанъ гл СОВ.* Иде *гварить* папа, чомъ ему годить ся, що бы былъ голова надъ усѣма май великым, согрѣшилъ дуже, чомъ Іоаннъ, Костянтинополиа патриарха извадилъ ся из папомъ за панство и за великусть».

...să domnească pre noi și să biruiască lumea cu dreptate cu milă și cu judecată dereaptă iară oamenilor de besearcă n-au lăsat domnia să domnească în chipul altor domni ce zice preuților: cine va vrea să fie mare întru voi să fie voao slugă și cine va vrea să fie între voi întâi să fie voao rob. Că cine poate să slujască oamenilor mai mult au cu învățătura au cu altă slujbă acela va fi mai mare. Greși tare papa de în Roma și mă temî că fu el uîn Anticrist cum cunoaștem de în Scriptura sfintă, unde se rădică prespre toată lumea și calcă supt picioare pre toți împărații și craii și domnii despre pămînt. Caută di el ce grăiaște Pavel ku *Soloneanom COE.* Daniil- și unde zice papa că lui se cade să fie cap și prespre toți mai marei.

Greși și Io Constantinopolitean, patriarh, sfădindu-se cu papa prentru domniia și pre mai măria...

Din descrierea lui Gerovski reiese că aceeași identitate de text era caracteristică și textului pierdut al PT. La originea copiei din sec. XVII și a celei

din sec. XVIII a stat deci un *prototip* comun, mai vechi. Cît de vechi? Slaviștii care s-au ocupat de cele două copii ucrainene îl presupun de la sfîrșitul sec. XVI, fără a dispune însă de un criteriu indiscutabil¹. Dar acest criteriu există: este *Cazania I a lui Coresi*, tipărită în 1564 sau puțin după aceea și rămasă necunoscută cercetătorilor versiunii ucrainene.

Comparația pe care am făcut-o între PT și PN, pe de o parte, și CC¹, pe de altă parte, ne-a dezvăluit identitatea aproape absolută de conținut și chiar de expresie dintre cele trei texte. Aceasta ne-a mijlocit explicația cea mai justă a slavonismelor din versiunea românească. Comparația pune însă într-o lumină nouă și problemele legate de caracterul, orientarea ideologică, data și autorul prototipului celor două copii ucrainene, făcînd imposibil de aci înainte studiul aprofundat al acestora fără o comparație minuțioasă cu versiunea românească. E ceea ce vom căuta să arătăm în cele ce urmează.

POSTILLA DE NEAGOVO ȘI CAZANIA I A LUI CORESI

Colaționarea completă a textului CC¹ cu fotocopia textului integral al PN² ne-a dus la concluzia că *în amîndouă avem de a face cu aceeași carte*, care a fost tradusă în românește la jumătatea sec. al XVI-lea și a fost copiată în repetate rînduri de pe prototipul ucrainean, cu succesive modificări și omisiuni. Acestea nu sînt întîmplătoare, ci aparțin copiștilor ucrainieni ortodocși, preocupați de a face dintr-o scriere impregnată inițial de ideologia calvină o carte de lectură pentru ortodocși. Acest proces de cenzură și purificare în sens ortodox a prototipului n-a putut fi sesizat pînă acum, întrucît PT și PN reprezintă punctul lui final, de unde etapele transformărilor succesive nu mai erau perceptibile. De aceea, cercetătorii PT și PN au crezut că au de a face cu o carte strict ortodoxă³. Cînd punem însă în paralelă textul versiunii românești cu copia ucraineană din 1758, procedeul devine limpede și se poate urmări amănunțit.

La originea PN și PT a stat deci un text identic cu versiunea română tipărită de Coresi în 1564, versiune realizată, după toate indicile, chiar de pe acest prototip (evident, după una din copiile lui care circulau atunci fără modificările survenite ulterior).

Dacă, la rîndul său, prototipul ucrainean reprezenta o traducere sau o prelucrare a vreuncea din cărțile reformate maghiare sau de altă origine, care circulau în epocă, ori constituia o creație originală a autorului ucrainean, este o problemă ce rămîne să fie rezolvată în viitor⁴. Deocamdată ne limităm să atragem atenția slaviștilor străini asupra faptului că textul românesc, cel mai apropiat de prototip, poate juca un rol esențial în rezolvarea acestei probleme.

¹ Vezi mai jos, p. 251—252

² Mulțumim și pe această cale Dr. I. Boldiș, directorul Bibliotecii Academiei Slovace de Științe din Bratislava, pentru procurarea fotocopiei *Postillei de Neagovo* și tov. Ica Gombos — Biblioteca Universitară din Cluj — și Direcției Bibliotecii de Stat din București, pentru procurarea fotocopiei cărții de predici în limba maghiară din 1563 a diaconului calvin Juhasz Peter Meliusz din Debrețin.

³ A. L. Petrov, *Отзвук реформации в Русском Подкарпатии*, Praga, 1921, p. 32 și 34—35; L. Deszö, *К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI—XVIII вв.*, în «Studia slavica», I, 1958, și același, *A karpataljai irodalom kezdetei — Nyakovai Posztilla*, în «Filologiai Közlöny», Budapest, 1963, 1/2, p. 157.

⁴ Numeroasele slavonisme, titlurile în limba slavonă și identitatea textuală de conținut a *Cazaniei I* din 1564 cu versiunea slavă din postilele de Tekovo și de Neagovo ne duc la concluzia că toate aceste versiuni au un *original comun*. Acest original nu poate fi versiunea românească, din cauza puternicei influențe slave, care se manifestă în structura frazei, în topică și în lexic. S-au reprodus din originalul slav chiar prepoziții ca *na* «spre» și conjuncții ca *i* «și» etc.

Am spus că prototipul îndepărtat al PN (și PT) a avut același conținut ca și versiunea românească.

Judecând după ceea ce ni s-a păstrat în manuscrisul din 1758, adică 58 de omilii, constatăm că, față de CC¹, ordinea omiliilor este alta și că din unele omilii s-au păstrat numai fragmente. Cazania de Neagovo începe cu omilia pentru «Duminica Vameșului și Fariseului», cum se obișnuiește în cele mai multe cazanii care au circulat în lumea ortodoxă. Versiunea românească și probabil originalul încep cu omilia pentru Duminica Paștelui, probabil sub influența calvină.

Chiar din prima omilie lipsește în PN începutul, pe care-l putem cunoaște numai din versiunea românească². Lipsește sfârșitul omiliei pentru duminica a XIII-a și începutul omiliei pentru duminica a XIV-la după Cincizecime³. Astfel, ambele predici s-au contopit într-una, ceea ce nici V. Jagić nici Petrov n-au putut observa⁴. Din ultima omilie pentru femeile mucenice s-au păstrat doar 12 rinduri, dintre care cinci erau amestecate în textul altei predici, despre post, a lui Ioan Hrisostomul, care nu făcea parte din colecție⁵.

Nici textul omiliei pentru Duminica Paștelui nu este complet în PN: lipsesc 2—3 pagini de la sfârșit⁶. Din fila 161 a rămas doar un colț (A. Petrov, *op. cit.*, n. 1). Textul se poate completa din versiunea românească (p. 243).

PN mai cuprinde 7 omilii scurte la primele 7 porunci din decalog⁷, două rugăciuni tot scurte înainte și după predică⁸ și tabla de materie sau «cheia»⁹. Omiliile la decalog care nu figurează în CC¹ au fost adăugate mai târziu, ca și o predică la înmormântare, una la Sîmbăta lui Lazăr și alta despre post de Ioan Hrisostomul⁹, precum și câteva fragmente din epistola lui Iacov și alte articole mai mici. Acestea nu au făcut parte din manuscrisul original, de care se deosebesc prin conținut și limbă (De aceea A. Petrov nici nu le-a publicat, cu excepția omiliei despre post a lui Ioan Hrisostomul, publicată în anexă).

Nici una din omiliile din PN nu are înainte pericopa evanghelică respectivă sau *začala*, spre deosebire de CC¹.

A. Petrov a încercat să identifice originalul *Postillei de Neagovo*, cercetînd în bibliotecile din Budapesta, din U.R.S.S. și din Cehoslovacia numeroase colecții de predici scrise în limba maghiară, slavă, latină etc., și nu a găsit nici o colecție identică acesteia. El a dedus că această versiune are la bază un original independent, cu care a început în secolul al XVI-lea literatura originală în Ucraina subcarpatică. Această concluzie a fost confirmată și de slavisti de mai târziu, care au cercetat *Postilla de Neagovo* ca G. Gerovski, I. Pankievici, precum și de slavistul maghiar Deszö Laszlo, care a scris câteva studii prețioase despre cultura și limba slavilor din regiunea subcarpatică, între care și despre *Postilla de Neagovo*. Despre aceasta el afirmă că deschide seria colecțiilor de predici din regiunea subcarpatică și că este în același timp prima operă originală a literaturii subcarpatice, care ne-a rămas în două copii (*A karpataljai irodalom ...* p. 156—157). Aceste afirmații trebuie completate acum, precizînd că opera s-a păstrat și în versiunea românească în câteva exemplare tipărite în 1564, la Brașov și într-o copie manuscrisă din secolul XVII-lea. Versiunea românească reproduce mai fidel originalul.

¹ Vezi CC¹ B<ihor> p. 1—5 (manuscrisul copiat în Bihor, actualmente la Biblioteca Patriarhiei Române) și CN, p. 3.

² PN, p. 127—134.

³ V. Jagić, *Kritischer Anzeiger*, în «Archiv für slav. Philologie», Band 36, 1916, p. 496 (recenzia despre textul PN, publicat ulterior de A. L. Petrov) Jagić a consultat textul în ms.

⁴ PN, p. 209, și A. Petrov, *Отзвук реформации...*, p. 54.

⁵ CC¹B, p. 11—13; PN, p. 5.

⁶ PN, *Десятеро божее приказаніе...*, p. 209—225.

⁷ PN, p. 225.

⁸ PN, f. 246 b — 248 b. Petrov, *Отзвук...*, p. 4.

⁹ *Слово Иоанна Златаустаго о святыхъ постѣхъ*. PN, Anexa II. A. L. Petrov, *Отзвук...*, p. 116—118.

A. Petrov crede că nici în originalul după care s-a copiat PN nu au fost pericopele evanghelice, deoarece autorul nu s-ar fi încumetat să le traducă în limba simplă a poporului¹. Noi considerăm că au existat în original, dar prin transcriere s-a renunțat la ele, restringând astfel cartea pentru o mai ușoară multiplicare și circulație. Ne întemeiem pe faptul că autorul prototipului a tradus în limba poporului toate citatele din Scriptură, presărate în textul propriu-zis al predicilor și lupta pentru principiul cărții în limba poporului.

Pe de altă parte, textul omiliilor se întemeiază pe cel evanghelic, la care se fac referiri chiar la începutul fiecărei omilii:

PN, p. 161

CC⁴, p. 253

Братя мои! Сесе евангелиѣ научаетъ   Frații miei! Această evanghelie înva-
насъ изъ причтовъ богатога...   ță-ne cu pilda bogatului...

În versiunea românească pericopele evanghelice s-au dat după *Tetraevangelul* românesc tipărit tot de Coresi în 1560—1561, dar s-a procedat astfel după modelul originalului.

Comparată cu CC¹, PN se prezintă deci ca o versiune prescurtată față de original și de versiunea românească din 1564. Acest lucru se spune chiar în prefață, unde autorul îndeamnă pe preoți ca prin această sfântă evanghelie «prescurtată» să învețe pe mireni cei simpli și necărturari².

Ideologia calvină. Versiunea de Neagovo a devenit mai scurtă și prin omisiunile făcute *intenționat de copisti*, care multiplicau o carte scrisă în spirit reformist-calvin, dar pentru ortodocși. S-au înlăturat astfel timp de două veacuri numeroase fraze, ori fragmente care conțineau învățături calvine în legătură cu credința, faptele bune, rugăciunea, postul, cultul sfinților, critica clerului, venerarea icoanelor etc. Aceste părți omise în PN există în versiunea românească³.

Slaviștii care au cercetat această Cazanie importantă, începând cu A. Petrov, au crezut-o o *carte ortodoxă*, cu slabe influențe reformate. Afirmatiile lor în legătură cu această problemă trebuie corectate: în multe probleme fundamentale despre credință autorul prototipului *Postillele de Neagovo* era categoric calvin și nu a rămas pe tărîm pur ortodox, cum afirmă A. Petrov⁴. Comparăția cu versiunea românească o dovedește clar. Deși atacurile vehemente ale autorului prototipului în contra altor confesiuni și contra clerului, atacuri păstrate în CC¹, sînt îmblînzite mult sau omise cu totul în PN, totuși chiar în PN au rămas destule mărturii din care deducem că forma inițială a textului, *prototipul* cum l-am numit, era identică cu CC¹, conținînd toate atacurile respective. Dovezile reies din comparația versiunii ucrainene păstrate în copia PN cu CC¹ și sînt de două feluri: a) rămășițe de fraze din pasajele omise care, în comparație cu CC¹, pot fi acum reconstituite și b) modificări sau adaosuri semnificative

¹ A. Petrov, *Отзвук...*, p. 34.

² «Сіе святоє евангеліє... сокращенное... научайте мирянь простыхъ и некнижных...», PN, p. 3.

³ Ele nu erau însă în manuscrisul după care s-a copiat versiunea de Neagovo. După părerea noastră, epurarea lor se efectuase în cursul unor copieri anterioare. Din PN lipsesc fragmente pagini și chiar omilii întregi. Astfel, din omilia pentru femeile mucenice s-au păstrat doar 12 rînduri. Omiliile pentru duminicile XIII-a și XIV-a după Rusalii s-au contopit într-o singură omilie, după ce s-a pierdut sfîrșitul uneia și începutul celei următoare. Pe alocuri textul versiunii ucrainene e deteriorat și schimbat prin eliminarea părților calvine și prin adaosuri în sensul pastoratului ortodoxe.

⁴ «... и к тому же в основных вопросах веры (автор) остался на православной почве...» (A. Petrov, *Отзвук...*, p. 32).

la textul inițial, care contrazic sau schimbă în sens ortodox sensul calvin inițial al unor pasaje rămase în forma lor originală în textul românesc. Punerea în paralelă a celor două versiuni face evidentă polemica tacită, prin omisiuni, modificări și adăugiri, a copiștilor ortodocși, cu textul calvin al prototipului. Le vom urmări în legătură cu principalele probleme privind credința, faptele etc., a căror interpretare îi caracterizează pe calvini, deosebindu-i de ortodocși.

Mîntuirea «sola fide» (numai prin credință), fără fapte bune, dogma de bază a luteranilor și reformatilor (calviniștilor) este categoric afirmată în CC¹, după cum o găsim și în *Catehismul* lui Coresi de origine luterană (fila 6, întrebarea 12 și 13)¹. Împotriva acestei învățături iau atitudine prefațatorii ortodocși ai *Cazaniei de la Zabłudov* și, după ei, traducătorii români ai celei de-a doua cazanii a lui Coresi din 1581, cazanie ortodoxă².

În CC¹ se spune categoric că omul e neputincios și că nimeni nu se poate mîntui prin faptele lui bune³. Nici omul obișnuit și nici chiar sfinții nu pot îndeplini legea. Deși în alte locuri este lăudată fapta bună, în special faptele de asistență socială, se precizează că rolul lor în mîntuire este nul, că «împărăția cerurilor» ne este dată «pentru credință și nu pentru slujbă».

Strîns legată de această învățătură este cea despre *predestinație*. Se știe că tocmai accentul pus pe predestinație este caracteristic calvinismului în cadrul celorlalte confesiuni protestante. Credința mîntuitoare nu este — după calvini — nici ea un act al liberului arbitru, ci un dar al lui Dumnezeu. Credința singură mîntuește, dar credincioși nu sînt decît aceia pe care Dumnezeu îi predestinează mîntuirii după bunul său plac. Credința e o «blagoslovenie». «Împărăția cerurilor — zice autorul *Tîlcului* în versiunea românească — se dobîndește tot de cei blagosloviți pentru blagoslovenie, nu pentru lucrurile noastre». Credința dreaptă este darul lui Dumnezeu, pe care-l primește numai cel căruia îi este dat. Autorul cere ca pentru credință să renunțăm la familie, la avere, situații și să ne dăm chiar capul (CC¹B. p. 280 PN p. 173). Credința și legea este una singură, nu sînt mai multe (CC¹ 172; PN. 129). Este hotărît de mai înainte de nașterea oamenilor, care sînt «aleși» — (выбранныи în PN) și au locurile gătite în împărăția cerurilor, și care sînt cei «nealeși» — sau «condamnați». Acest lucru reiese clar din interpretarea evangheliei despre despărțirea oilor de capre. E semnificativă omiterea acestei părți din PN, unde în propoziția echivalentă se susține tocmai ideea contrară: valoarea faptelor bune.

CC⁴, p. 313

Vezi creștine, că unde sînt blagosloviți de Domnul pentru blagoslovenia dobîndesc împărăția lu Dumnezeu *pentru lucrurile noastre*... că viața de veaci nu e plata lucrurilor, ce e darul și cinstea lu Dumnezeu...

P N, p. 12

.....
 .....
 .....
 ... Бѣзентуетъ за тыхъ людїи, што хранятъ заповѣди его, чомъ метъ ихъ честовати пожиткомъ вѣчнымъ и платити за дѣла наше добрыи⁴...

¹ Vezi Iochim Crăciun, *Catehismul românesc din 1544 urmat de celelalte catehisme româno-luterane*, Sibiu—Cluj, 1945—1946. I. Bîanu, *Întrebare creștinească* (1560), București, 1925, p. 11.

² Cf. P. Olteanu, *art. cit.*, și Diaconul Coresi, *Carte cu învățatură* (1581), ed. S. Pușcariu și Al. Procopovici, București, 1914, p. 4 și urm.

³ CC¹, p. 159 și 193.

⁴ «... mărturisește pentru acei oameni, care păzesc poruncile lui, că îi va cinsti cu viața de veci și-i va răsplăti pentru faptele noastre bune».

În încheierea acestei omilii, în CC¹ afirmația e și mai categoric calvină. De aceea în PN nu a mai rămas nimic din acest fragment:

«... Împărăția cerurilor nu o aflăm noi cu lucrurile noastre nici dobîndim, *ce vine noao în cinste de la moșie*, de la părintele ce noao iaste Dumnezeu, că pre noi au primit ca feciori pre în credință. *Derept aceea iaste a noastră moșia pentru credință nu pentru slujbă*»¹.

Omul, deci, nu poate să facă nimic pentru mîntuirea sufletului. Mai presus de fapte Calvin pune credința. «*Credința dreaptă* — citim în CC¹ — *aceia iaste a noastră moșia, pentru credință*, nu pentru slujbă dar aleșilor gătită iaste»². Întrucît însă și credința ne este dată sau nu dinainte de a ne naște, însemnează, potrivit acestei concepții, că mîntuirea se face pe baza principiului pasiv al grației și al predestinației. Cu această concepție se încheie omilia pentru duminica a XVIII-a a lăsăturii de carne, în care influența calvină este foarte puternică.

Iertarea păcatelor se dă — în concepția reformată — numai de Dumnezeu prin moartea fiului său, *în har*, și nu pentru faptele oamenilor. Se dă numai celor care cred în mila aceasta a tatălui. Nici Fecioara Maria și nici apostolii nu pot ierta păcatele³, ci numai Isus, care e singurul mijlocitor pentru oameni. Astfel, credința se definește aproape ca și în *Catehismul luteran* (p. 6, întrebarea a XVI-a și ediția Bianu, f. 3—4). Din PN lipsesc aceste învățături fie integral, fie parțial, înlăturîndu-se ce e calvin, ca de exemplu expresia «*în har*».

Afirmația că *cei care pretind că se mîntuie prin faptele bune sînt niște necredincioși* este și ea omisă din PN, în care textul este cu totul schimbat:

CC¹, p. 78—79

PN, p. 85

Aceștia nu cred carei zic cum că poate omul afla ispășenie sufletului și ertăciune păcatelor pre în faptele lor.

A patra oară: Cum Iisus...

«Готъ котрыи не вѣруетъ у сына Божого — не имаеъ пожитку —

Четвертое: Какъ Исусъ...⁴

În CC¹ se spune că «Nimeni nu poate lua sacul altuia de păcate, pentru că fiecare are sacul său. Cine să ne plătească datoria noastră de o sută de mii de florinți? Popa însuși are sacul plin de păcate sau e dator cu o sută de mii de florinți»⁵ «și popa chiar *au celuit* (au înșelat) în negoț, au luat de pre neștine un florint, derept care n-au hăsnuit (n-au folosit) nimica omul. Iară popa sârbătorea s-au îmbătat și popa e păcătos»⁶. «Numai orbii cred în slujba popilor, nădăjduind într-un lucru de nimic. Aceștia vor pieri amar»⁷ Sau: «Acest lucru așa să înțelegem cum nici apostolii, nici popii nu pot erta păcatele...»⁸

¹ CC¹, p. 313—314.

² CC¹, p. 314.

³ CC¹, p. 403.

⁴ «Acela care nu crede în fiul lui Dumnezeu nu are viață. A patra: Cum Iisus...»

⁵ CC¹, p. 417.

⁶ CC¹, p. 404.

⁷ CC¹, p. 129—130.

⁸ CC¹, p. 3.

Despre preoți se afirmă că nu pot *derege* (iertă) *păcatele noastre* și nici nu pot *felelui* (garanta) pentru noi¹. Toți, chiar și sfinții, sînt născuți în păcate. Astfel de afirmații au fost scoase sistematic din textul ucrainean, în care predica respectivă de la «*Întîmpinarea Domnului*» apare în PN redusă la o pagină. Mai mult, în PN, a fost schimbat chiar ultimul apel adresat creștinilor să nu mai asculte slujbele preoților săvîrșite pentru iertarea păcatelor:

CC¹ 412—413

CN. 204

«Derept aceea, frații miei creștini, nu vă lăsați să vă prilăstească cineva și să vă înșale cu minciuni cuvinte, cînd zici cum că pot derege cineva păcatele omului fără Is. Hs.

...Sau cine zice că poți afla ertăciune păcatelor aiure sau cu altă de cit cu moarte lu Is. Hs.

Mai credem...»

Дѣля того, братия мои хрестияне, не лишайте ся що бы Васъ перелстивъ дакто уживыми словы.

Али, братия, маи вѣруимъ...²

Într-altă parte se afirmă că postul și călugăria sînt scornite de oameni, iar cei care le susțin nu mărturisesc pentru Hristos. Și această frază a fost omisă din PN.

Autorul CC¹ atacă și *postul*. Arată, pe de o parte, că oamenii pot mânca oricînd pește, carne, pentru că după legea cea nouă a lui Isus nu e oprit nici un fel de bucate. De aceea «*trebuie să mîncăm de toate cîte Dumnezeu au fapt pentru mîncare*»³. Alteori însă susține postul ca fiind necesar sănătății fizice și morale, spunînd cu oarecare ironie că Dumnezeu nu ascultă rugăciunea omului păcătos, îmbuibat sau beat. Această din urmă afirmație este păstrată și în PN. *Postul* ajută rugăciunii, credinței, dar nu mințuie — *el înfrinează, «slăbește și smerește trupul ca într-un jug să ogodească sufletului»*⁴, căci postul și rugăciunea sînt niște arme ale credinței⁵.

În CC¹ se recomandă, ca și în *Catehismul luteran*, rugăciuni ca *Tatăl nostru*, *Decalogul*, *Simbolul credinței*, dar și două rugăciuni caracteristice reformatorilor: *datul de har* și *milcuitura*. *Datul de har* e o rugăciune de mulțumire și de preamărire a lui Dumnezeu, amintind de toate faptele lui bune, fiind deosebită de rugăciunea de cerere, *supplicatio*. În versiunea de Neagovo se spune, în loc de «*a da har*» — *damu slavăy Božy* «*a da slavă lui Dumnezeu*», a-i aduce laudă:

...toți într-una cu un glas și cu o limbă grăind într-una *dînd har* derept tot binele zicînd «*oče naš*» și alte molitve⁶.

... усе у одно однимъ голосомъ и однимъ языкомъ у одно *damu slavăy* за усякую доброту што есме узяли выдъ Бога мовити Отче наш⁷.

¹ CC¹, p. 3, 404 și urm.

² «De aceea, frații mei creștini, nu vă lăsați să vă înșale cineva cu cuvinte mincinoase. Dar să mai credem, frații mei...»

³ CC¹, p. 351.

⁴ CC¹, p. 351; vezi și PN, p. 36—37.

⁵ CC¹, p. 79.

⁶ CC¹, p. 264.

⁷ PN, p. 166 și toți împreună într-un glas și cu o limbă într-una *să dăm slavă*, pentru orice bunătațe pe care am primit-o de la Dumnezeu, să spunem «*Tatăl nostru*».

Sau: *Dă har lu Dumnezeu...* cum ... Даи славу Богу...
pre tine au ferit și te-au hrănit în що тя сокотивъ и тя годовавъ у
cele șase zile de rău¹. тыхъ шесть днубъ².

Aceiași sens are *datul de har* în *Catehismul luteran* și în opera lui Filip Melanchton, *Loci communes rerum theologicarum* (1521).

Din aceste izvoare și din opera lui Calvin, *Institutio religionis christianae*, 1539 (ediția franceză a apărut în 1541) a preluat autorul și rugăciunea de implorare sau invocare a ajutorului lui Dumnezeu când omul se află într-o nevoie mare³. Rugăciunea aceasta e numită în CC¹ *milcuitura*, ca și în *Catehismul luteran*⁴. În versiunea ruteană e numită *понижкование* «umilire, înjosire». Sensul acesta reiese și din următorul pasaj din CC¹ și PN, în care autorul îndeamnă la *milcuire*, pentru a scăpa de primejdia turcească:

CC¹, p. 319

PN, p. 13

«...tare să se smerească oamenii ... нагай ся дуже смирятъ постомъ
cu postul și cu plînsul și cu rugăciunea люде и плачомъ и молитвою нагай
să se *milcuiască* Domnului că sânt ся понизятъ Богу, чом суть покор-
pedepșiți creștinii tare...» таны хрестіане дуже...

Autorul susține o viață religioasă interiorizată, spirituală, simplificând formele de ritual. Dar cititorilor slavi ortodocși de mai târziu li s-a părut că nu-i de ajuns să spuie *даиме славу Богу* (PN. 180) «să dăm slavă lui Dumnezeu», adică «să-i mulțumim» și a adăugat: «și să facem fapte bune, cu credință, cu nădejde și cu dragoste»⁵.

La afirmația «să învățăm rugăciunea domnească, care este Tatăl nostru» (што бе сме ся учили молитвѣ Божіи... што естъ Отче наш (PN. p. 214) copista de mai târziu ai versiunii ucrainene au adăugat: «și cele cinci porunci ale bisericii și Fecioara Născătoare de Dumnezeu și cele zece porunci ale lui Dumnezeu»⁶. Pentru ucrainenii ortodocși nu era de ajuns să te adresezi lui Dumnezeu numai cu rugăciune și cerere — изъ вѣровъ правовъ и изъ пружьбовъ (PN. p. 79), ci «trebuie să facem și fapte bune»⁷.

În CC¹ se atacă de asemenea *venerarea icoanelor, cultul moaștelor, ajutorarea bisericilor și a mînăstirilor*. Toate acestea n-au nici o valoare pentru că: «Hristos nu va zice: veniți carei ați cinstit *sfinții morți și trupurile lor ați sărutat*, carei ați făcut beserici și mînăstiri și ați dat dare multe: aur și argint și sate la acele locure, nici va zice: *veniți podobitorii și închinătorii icoanelor și miluitorii mînăstirilor*»⁸. În versiunea ucraineană s-a renunțat la această parte, lăsînd numai ceea ce se referea la faptele de asistență socială (PN, p. 11).

¹ CC¹, p. 264; PN. 165—166.

² CN, p. 165.

³ Filip Melanchton, *op. cit.*, ed. 1535, p. 536, și mai cu seamă François Wendel, *Calvin, sources et evolution de sa pensée religieuse*, Paris, 1930.

⁴ N. Șerbănescu, *La 400 de ani de la apariția «Întrebării creștinești»*, în BOR, 1959, nr. 3—4, p. 1056.

⁵ A. Petrov, *Отзвук...*, p. 14): «...и чинѣмъ дѣла добрыи съ вѣровъ и надежвѣ и любовиєвъ».

⁶ «...и пять приказанъ церковныхъ и Богородице дѣво и десять Божіихъ приказанъ (A. Petrov, *Отзвук...*, p. 15).

⁷ «...ажъ будеме чинити дѣла добрыи — A. Petrov, *op. cit.*, p. 15—16.

⁸ CC¹, p. 490.

Autorul calvin e un raționalist. *Combate superstițiile, vrăjile, la care unii aleargă cînd se îmbolnăvesc fără a gîndi că*

...cu iale nemica nu putem folosi,
cu fermecătură sau cu altă drăcie numai
să ne noao ajute...¹

... не видиме ажъ не могатъ нам
помочи н чога усякуи бай не иншая
доброта лише естъ дявульска мо-
литва².

Textul a rămas și în PN, întrucît nu leza credința ortodoxă.

În omilia pentru duminica a XIV-a, la sfîrșit, autorul atacă violent descîn-
tecele, spunînd că:

«... întru descîntecele lor nu iaste alte nemica, ci numai cît iaste drăcie
și prelistitură...»³ Și acest text a rămas în PN: «а у ихъ баяню не естъ
нѣчого лише мутьня и прелесть»⁴.

În legătură cu *cultul morților*, constatăm aceeași inconsecvență, pentru
că pe de o parte îl combate, iar pe de alta cere ca oamenii să îngroape morții
cu cinste⁵. Cere să avem nădejde că morții prin putrezire vor învia⁶. Autorul
combate credința că sufletele morților umblă printre oameni, ca fiind scornită
de călugări și popi, pentru a-și mări sursele de venit prin slujbele și parastasele
sau «*sărăcuste*» făcute pentru liniștirea morților. Acest atac anti-clerical a
fost înlăturat din PN și contextul a rămas prolix, fără legătură. Autorul citează
aci și pe Ioan Gură de Aur care precizează în omilia 29 că dracii care locuiau
în morminte nu sînt sufletele oamenilor morți. În PN textul e cu totul schimbat
și redus. Se omite chiar numele lui Ioan Gură de Aur, citindu-se numai evan-
ghelia lui Matei:

CC¹, p. 114

Unii ziseră că vinū morții în casă
și se ivesc oamenilor, cerî ajutorî
după moarte să le *facă călugării și cu
popii sărăcuste și alte multe minciuni*.
Că dracii, *au grăit, s-au zis, că sînt
sufletul acătării omu numai să pri-
lăstescă nebunii*. Ce Io Zlataust zice
la Matei în omilia 29 de capete în
tilc...»

PN, p. 103

... котрыи мовлять ажъ приходять
умерлыи до хижѣ и являються лю-
дюмъ; ужа естъ того, ажъ бы те-
перь люде уставали умерлыи...

Слухай, якъ мовитъ Мат. 69 (XVI)
26—27; Марко...⁷.

Ceva mai departe se atacă violent slujbele pentru morți, scornite din
lăcomia «cărturarilor», adică a clericilor. În PN s-a renunțat cu totul la
această parte:

¹ CC¹, p. 236.

² PN, p. 155.

³ CC¹, p. 289.

⁴ PN, p. 177.

⁵ CC¹ *Molitvenic*, p. 478—479.

⁶ CC¹ p. 111 și PN. 145.

⁷ «... care spun că morții vin prin casă și se arată oamenilor; *grija este acum ca oamenii să lase în pace pe cei morți*... Ascultă, cum grăește Matei... și Marcu...

CC¹, p. 116

« Aceste toate scris-au Io Zlataust. Dară, creștine nu iaste nimerea carei au învățat să păzească omul mortul sau după noao zile și la doazeci de zile și la patruzeci și la anul. Minciună e și aceia carei zic că pot folosi după moarte sufletelor. Că nu se schimbă locul după cestă viață, ce iaste scornită pentru lăcomia cărturarilor. A treia oară... »

PN, p. 104

Cесе усе написавъ Иоаннь Златаусть.

Третье... ¹

Autorul consideră că « *nu cred cei care se roagă sfinților morți, lu sfintu Pătru și lu Sfintu Pavel, sau sfintei Mariei, că numai unul Iisus iaste împlătorul drept noi* » ².

Și această parte lipsește din PN. Din copiile rutene a fost înlăturată și ideea că, după moarte, nici sfinții nu mai au nici o putere, idee promovată de raționaliști și de Reformă. Astfel, la sfârșitul omiliei pentru joia Înălțării, între altele, se spune:

CC¹, p. 56

« Drept aceia, frații mei să *nu ne rugăm sfinților morți, ci numai celuiia ce-l cheamă* Iisus Hristos care s-au suit în ceriuri.

PN, p. 75

Дѣля того, братия мои

молѣмъ ся Христови, що пушов на небо... » ³

Ideea este reluată în omilia pentru prima duminică după Rusalii, în care autorul spune cu ironie că sînt necredincioși cei care se roagă sfintului Petru, Pavel, Nicolae sau Sfintei Marii, pentru că sfinții morți nu mai aud rugăciunea noastră:

CC¹, p. 78

« ...cum Is. Hs., el singur să fie mîngâtorul drept noi la tatăl.

Aceia nu cred carei se roagă sfinților morți lu sfînt Pătru și lu sfînt Pavel sau sfîntului Nicolae sau sfintei Mariei...

Că sfinții morți nu aud rugăciunea noastră.

A treia oară: cum Is. Hs...

PN, p. 85

«... чомъ Исусъ Христос овунь одинъ просѣльникъ у отца небесного:

Третье: якъ Исусъ Христосъ ⁴.

Critica clerului. Foarte interesante sînt pasajele în care este criticat clerul. Aci autorul prototipului a urmat intransigența cu care predicatorii huseiți

¹ « Acestea toate le-au scris Ioan Gură de Aur... A treia... »

² CC¹, p. 186.

³ « De aceea, frații mei, să ne rugăm lui Hristos, care s-a suit la cer. »

⁴ « Că numai unul Isus Hristos este rugător la tatăl ceresc, A treia: Cum Isus Hristos... »

criticaseră clerul catolic. Din postilele husite¹ se pare că autorul a preluat chiar unele întorsături de stil, începînd atacul cu cuvîntul «*greșesc*». Critică lăcomia preoților goana după domnia lumească, strîmbătățile, ipocrizia, înșelarea celor săraci. Tot așa, în ideologia husiților din Moldova și Transilvania critica clerului era vehementă pe la 1460. Reformații au extins această critică și la clerul ortodox².

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea chiar predicatorii ortodocși critică clerul ortodox tot așa de vehement ca și predicatorii husiți și reformați. Constatăm aceasta în Cazanua *Skotarska*, scrisă tot în slava ucraino-carpatică și păstrată în manuscrisul 22 al lui Iavorski (Muzeul Național din Praga).

Și mai intransigentă este această critică în operele marelui polemist ucrainean Ivan Vișenski, care în epistolele sale arată că chiar prelații ortodocși din Ucraina creșteau cîini de vînătoare, nu educau sufletele, fabricau vin și bere, făceau case pentru femeile cu care trăiau, iar prin mînăstiri în loc de rugăciuni era larmă mare de vite și de cîini³.

Acest ton polemic e destul de viguros și la autorul *Postillei de Neagovo*. Trebuie să corectăm și aci părerea cercetătorilor mai vechi, ca A. Petrov și alții, care consideră că *Postilla de Neagovo* e străină oricărei propagande și polemici — cu alte confesiuni sau cu necreștinii, așa cum găsim la autorii colecțiilor de omilii tipărite⁴.

Dintr-un citat anterior am văzut că autorul atacă vehement atît pe papa, denumit Anticrist, cît și pe patriarhul de Constantinople, care s-au certat între ei pentru domnia lumii și pentru mărire. În altă parte, autorul le spune cu ironia mușcătoare a polemistului:

CC¹, p. 141

«Că n-au fost învățați de în duhul lui Hristos papii de în Rim și patriarșii de în Țarigrad să se sfădească pentru domnia, cum cine va fi mai mare».

PN, p. 114

«Чомъ не были научены выдъ духа святаго папа римскый изъ патриархомъ цариградскымъ штобы извадили ся за панство котрыи бы ихъ маи булший быти мавъ».

În ambele versiuni textul este identic.

CC¹, p. 358

«Greșesc și acum papii, patriarșii, vlădicii, episcopii egumenii, care umblî în chipul domnilor și mai marilor».

PN, p. 40

Также и ныне согрѣшаютъ папове котрыи ходятъ у кѣпу панскымъ⁵.

¹ Jan Hus, *Postila vyloženie svatych čtení nedelních podle Erbenova vydání*, s úvodem F. B. Bartose — k tisku připravil I. B. Iaschke, Praga, 1952, p. 97.

² I. Lupaș, *Der Einfluss der Reformation auf die Siebenburgisch romanische Kirche*, Sibiu, 1917, p. 9—10. G. Comșa, *Istoria prediciei la români*, București, 1921, p. 15—17.

³ I. Franko, *Іван Вишнєвський і его твори*, Lvov, 1895; *Материали до вивчення історії української літератури*, 1, Kiev, 1959, p. 274—275.

⁴ «В Няговских поучениях ничего подобного нет, они чужды всякой пропаганды и полемики» (A. Petrov, *Отзвук...*, p. 32 și 34—35).

⁵ «Astfel și acum greșesc papii, care umblă în chipul domnilor».

De asemenea, textul este identic în pasajul în care autorul cazaniei spune clericilor, ca și Jan Hus¹, că n-au fost chemați de Cristos la o domnie lumească, ca niște regi ai lumii:

CC¹, p. 357

PT, p. 1

PN, p. 40

iară oamenilor de besărecă n-au lăsat domnia să domnească în chipul altor domni... (CC⁴ p. 357)

али людемъ церковнымъ нелишилъ панство што бы пановали у кѣпомъ другихъ панувъ...²

али людемъ церковнемъ не лишилъ панство што бы пановали у кѣпу другихъ панувъ...²

Hus spunea, de asemenea, că «regii lumii domnesc, dar voi, prelaților, nu, pentru că preoții — papii — nu trebuie să domnească ca și împărații. Domni ai dracului ce sînteți, oare ați fost chemați de Cristos la o domnie lumească?»³.

Autorul critică de asemenea cu vehemență colaborarea între feudații laici și cei ecleziastici, preocupați de cinste și avere, exploatînd poporul:

CC¹, p. 358

CN, p. 83

«Acum nici vedeți, că popii drept venitul lor ce lucru fac pre noi, cite nenorociri».

«Теперь ише видиме, што чинятъ попове надъ людьми нами дѣля приходу ихъ, кулькую бѣду».

Pe vechiul manuscris slav un cleric ucrainean a schimbat această frază astfel: «acum încă vedem ce fac popii: se trudesec învățînd pe oameni pentru mîntuirea lor și a omenirii»⁴. Apare, deci, un sens cu totul contrariu celui din original.

CC¹, p. 231—232

PN, p. 153

«Sânt unii carei grăesc că vrînd să placă dumnilor, boiarilor că se tem de voivodă că-i va rușina și-i va scoate de în cinste, căce că șed cu ei la masă și vor lua de la ei episcopia au vlădicia...»

Суть одны котрыи мовлять по людюхъ и угажуютъ людюмъ, што ся боятъ ихъ, ажъ ихъ ись честе изженуть, та возьмутъ выдѣ нихъ владычество».

Observăm că în versiunea ucraineană lipsește partea referitoare la colaborarea vlădicilor «cu voievozii, cu boierii și domni». Lipsește și critica referitoare la călugării care umblă prin lume cerșînd și nu trăiesc din sudoarea lor și din munca miinilor lor⁵. Cirmuitorii bisericii sînt criticați că tac «sau vorbesc după voia oamenilor, ca să fie în cinste înaintea lor»⁶.

¹ «... Aby biskupové svetsky nepanovali, aby nesmilnili, aby kazali... (că episcopii să nu domnească în chip lumesc, să nu înșele, ci să învețe...) Mistr. J a n H u s, *Postilla, podle Erbonova vydání...*, Praga, 1952, p. 97.

² «Iar oamenilor bisericii n-a lăsat domnia ca să domnească în chipul altor domni».

³ «Kralové svetští tiť panují, ale vy ne, tak že knezie nemáj panovati svetsky. Certovi paní kdeť sú od Krista k svetskému panování povolání». H u s, *Postilla...*, p. 97.

⁴ «... Теперь ише видиме, што чинятъ попове: труждаютъ ся научаючи людей дѣля спасенія своего и людского...» (A. P e t r o v, *op. cit.*, p. 15).

⁵ CC¹, p. 13; 105, 185).

⁶ CC¹, p. 81.

Primejdia turcilor păgîni, de partea cărora treceau unii creștini, este — după autor — un blestem din cauza lăcomiei vlădicilor după domnie și venit:

CC⁴ 182

PN 132 și 133

«că și patriarșii, vlădicii, carei au fost în cinste... și carei au mai iubit cinstea lor, domnia și venitul. Așa și împărații, domnii și mișeii depreună drept aceia mă tem că văm și noi pieri călcați de limbă păgîină».

... чомъ и патріархове и владыци, што были у чести... а они май полюбили честь ихъ, панство и прихудъ, также и цареве, панове, убогьи за одно... дѣля того ся бою ажъ и мы погынеме лихо и будеме потопътаны пудъ языкы поганый...

Critica feudalilor. Autorul prototipului nu rămîne deci la punctul de vedere strict al bisericii ortodoxe nici în problemele religioase, cum credeau A. Petrov¹, L. Deszö² etc., și nici în problemele sociale, în care atacă vehement clerul, începînd cu înalta ierarhie. Vlădicii, patriarhii, mitropoliții și episcopii «sînt domni și sftenicii domnilor». Ei nu luptă pentru dreptate, ca să nu supere pe stăpînitorii laici.

Autorul se ridică nu numai contra clerului superior, dar și a domnilor cruzi, care sînt «fiare sălbatice», reprezentanții diavolului³ și vin peste creștini ca o pedeapsă dumnezeiască⁴. Pe baza învățaturii bisericești, autorul acuză statul feudal nedrept, spunînd că Dumnezeu va pedepsi aspru pe ucigașii care varsă sînge nevinovat, pe slujbașii nedrepți, pe Juzii tîrgurilor, care judecă strîmb și trimite pe oameni la moarte⁵.

Nemulțumirea aceasta e vecină cu răscoala. Autorul condamnă pe cei care nu trăiesc din munca cinstită a celor două mîini⁶, critică pe cei bogați, care se roagă, postesc, dar nu dau nici un ban (filer) celor săraci⁷.

Condamnă, de asemenea, pe clericii lacomi, care erau preocupați să-și sporească averile, uitînd să mai învețe poporul⁸.

Cîrmuitoarii bisericii sînt socotiți, pe drept, stăpînitori feudali. Autorul îi critică, pentru că el voia ca biserica să devină o biserică *învățătoare*, în sensul

¹ A. Petrov, *Отзвук...*, p. 88—103.

² L. Deszö, *A. Kárpátaljai irodalom kezdetei Nyakovai Posztilla*, Budapesta, 1963, p. 157.

³ «Айно, котрыи суть и теперь панове, што суть безумнii, немилостивный... такъ суть усъ лихьи и неправедны...» (PN, p. 104); «... dară ce sînt acum unii domni, că sînt cu duh rău, unde sînt fieri sălbatice fără milosîrdie» (CC¹, p. 116).

⁴ În postilele despre Decalog, care fiind adaose mai tîrziu nu există în versiunea românească (PN, p. 222).

⁵ Tot în omiliile despre poruncile la Decalog, PN, p. 209 și urm.

⁶ «Туй можеме познати чомъ одны богатъютъ луде правдовъ, муков рукъ своихъ... а другой кривдовъ, и крадежомъ, и разборомъ, и ужамы изъ даня чортового (PN, p. 174); CC¹, p. 282: «Айца оп сă trebuiаște сă știm că oamenii iară ei îmbogățesc cu doao feluri de lucruri: că unii îmbogățesc cu dreptate și cu munca mînilor sale... iară alții îmbogățesc cu strîmbătate și cu furtașagul și cu minciunile...»

⁷ Reproduce din Vasilie cel Mare, care a văzut pe bogați postind, rugîndu-se, gemînd pentru păcate, dar nu dau un ban săracului: «такъ мовивъ и Василій, коли уздрѣвъ и богатыи, што ся постятъ, и чинятъ молитву, и за грѣхы стогнуть а убогымъ нѣ одну бабку не дали» (PN, p. 126). CC¹, p. 167: «Аșa зиеc și Vasilie cum au văzut bogații carei au postit și au făcut rugăciuni și de păcate au suspinat ce nici un filer mișeilor n-au dat».

⁸ «... теперь такъ постало: хотъ патриархы, владыци, калугоре и попове не кажуть слово Божие дѣля лакумства сего свѣтнього...» (PN, p. 82). CC¹, p. 71—72: «Și acumii dacă patriarhul și vlădicii, egumenii și călugării, popii nu spun cuvîntul lu Dumnezeu, drept măria ceștii lumii».

principiilor reformate calvine. Cei ce nu învață în toată vremea sînt dușmanii dreptății (CC¹, p. 72); «... есть лънустъ та ворогуютъ на правду...» (PN, p. 82). Așadar, textul românesc reprezintă o influență externă, pe care greu am putea-o înțelege «în gura orașenilor din Șcheii Brașovului», cum arată prof. P. P. Panaitescu¹. Aceasta este o dovadă că textul românesc nu a apărut în Transilvania de sud, ci în Maramureș și în Transilvania de nord, din inițiativa și cu sprijin calvin.

Necesitatea învățaturii pentru cei simpli. Lupta pentru limba poporului. Un loc de seamă îl ocupă, atît în versiunea română, cît și în copiile ucrainene, grija autorului pentru *învățătura, pentru cultura poporului*, preocupare comună și esențială tuturor mișcărilor de reformă. Se știe că husiții înființează la Tabor școli pentru masele poporului. Husiții cereau ca fiecare om să știe să citească *Biblia*.

În teza a XXVIII-a a husiților din Transilvania se spune că preotul care nu predică, nu învață poporul, este condamnat pe veci². În CC¹ (p. 72) și PN (p. 83) se spune, de asemenea, că trebuie ca preoții să învețe poporul în mod simplu, să înțeleagă fiecare, «că sînteți blestemați și procleți, unde legea lui Dumnezeu nu știți și nu învățați» («... али треба хрестянымъ казати попросту, што бы каждый розумевъ, ... чомъ такыи прокляты, што слово Божіе не знаютъ и не учатъ его»).

În *Cazania* lui Coresi din 1564 se cere categoric ca preoții să *învețe poporul*. Aceasta se făcea în primul rînd prin predică la biserică. După slujbă preoții trebuiau să meargă pe la casele oamenilor, să învețe și să ajute pe cei bolnavi. Se vorbește despre școlile de pe lîngă minăstiri, din care au ieșit episcopi învățați și preoți prin sate și orașe. În *Postilla de Neagovo* se vorbește, de asemenea, de școală chiar pe lîngă fiecare biserică (PN, p. 99). Biserica în care nu se dă învățatură, nu se predică, este o *peșteră a tîlharilor, chiar dacă ar fi tîrnosită* (CC¹, p. 105 și PN, p. 99).

Chiar apropierea primejdiei turcești este o pedeapsă venită din cauza lipsei de învățatură și pentru batjocorirea învățaturii celei noi calvine (PN, p. 133). De aceea autorul cere să se dea poporului învățatură, pentru că altfel va pieri. Autorul se referă aci la cei care, fiind neînvățați, treceau la mahomedanism:

CC¹, p. 434

Patriarșii, vlădicii, popii să propovăduiască cuvîntul lui Dumnezeu și să învețe și să strige tare să dojenească *cum să nu piară mișelamea*.

PN, p. 190

Патриархове, владици и попове коли слово Божее проповѣдаютъ и научаютъ и устягаютъ дуже штобы не погыблы убогы.

Învățătura aceasta trebuia dată oricui, fără deosebire de naționalitate, «fie că sînt unguri, sau rumîni, au sîrbii, au greci, au nemți, au leși...» (CC¹, p. 265); «... ходятъ люде до церкви, котрыи суть угре, хотъ волохы, хотъ руснаци, хотъ сербове, хотъ грекове, хотъ нѣмце, хотъ ляхове...» (P, p. 166).

¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*. Ed. Acad., București, 1965, p. 153.

² «Dicit, quod quicumque sacerdotum actu non predicat, damnatus est eternaliter» (*Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium...*, vol. XXIII, Zagreb, 1892).

Observăm că *rusnacii*, adică «ucrainenii», nu sînt menționați în CC¹; probabil că au fost introduși mai tîrziu, de copiii ruteni.

Izvoarele ce trebuiesc folosite pentru învățatură sînt în primul rînd *Scriptura*, nu tradiția bisericii, nici canoanele, care sînt scornituri ale oamenilor, ceea ce reprezintă una din tezele reformate esențiale. Autorul *Cazaniei* apără adesea independența învățaturii și a bisericii calvine întemeiată exclusiv pe Scriptură, pe care oricine poate să o interpreteze cu rațiunea sa proprie:

CC¹, p. 225

«că noao nu vine legea nece de în Ierusalim, nece de la Roma, nece de în țara grecească, nece nemțească, nece rumânească, nu e de la leșească, nici de la moschicească, ce e lăsată și tocmită de la Hristos și iaste scrisă în *Scriptura Sfîntă*.

PN, p. 151

Чомъ не приходитъ право не изъ Ерусалима, не из Рима, не изъ державы греческой, не изъ немецкой, не изъ Молдовы, не изъ Ляцкой земли, не изъ Московской, али лишено есть намъ и потомкивъ Христосъ, што есть написано у святым писме.

Autorul spune cu amărăciune că oamenii iubesc întunericul și nu învățatura cea nouă, adică cea calvină, pe care ortodocșii și mai ales *vlădicii* și *judcătorii* nu o primeau.

Autorul își susține cu numeroase citate din Scriptură afirmațiile și îndemnul sale. În versiunea românească se fac uneori numai trimiterile pe pagini întregi. În *Postilla de Neagovo* se reproduc textual citatele. În general expunerea autorului e împletită cu citate din Biblie foarte numeroase alese însă astfel ca să susțină învățatura calvină.

Din unele pasaje aflăm că poporul ortodox nu trecea la reformă; ba ortodocșii chiar criticau pe preoții calvini, care se rădeau în cap și pe care îi numeau draci, iar învățatura lor o numeau *înșelăciune* sau *prelstitură*. Preoții reformați erau criticați, în primul rînd, de preoții și călugării ortodocși și catolici:

«Acum sînt vrăjmași dereptății popii și călugării fățarnici. Ei săduesc și hulesc *pre învățatura noastră ce nu iaste a noastră*, ce iaste a lu Dumnezeu. Și deci nu credem tocmălelor și pravilelor, sau dacă certăm lăcomia lor cu carei prilăstesc *mișelamea cu sărăcuste și cu alte multe*, — zău că noi grăim de în *scriptura sfîntă și adevărim tot ce grăim*, iară ei zic *pre noi că sîntem draci și prilăstitori cum ziseră pururea . . . și așa sparie ei mișelamea*, zicînd: *nu ascultați creștinilor*. Derept aceia, *frații mei, nu credeți că voi înșivă puteți înțelege lăcomia lor . . .*» (CC¹, p. 121). În PN au rămas însă din acest fragment numai primele rînduri, și acelea cu sensul diametral opus:

«Такъ же и ныне суть ворогове правде, што ненавидаютъ, коли слово Божие кажетъ людемъ пупъ добрый. . . а одни суть такыи што ненавилятъ проповѣдник слова Божого. Такыхъ есть досытъ mezi нами» (PN, p. 106 și 107)¹.

Pe lângă Biblie însă, autorul, deși calvin, folosește și *omiliile părinților bisericii ortodoxe*, pe care-i citează, îndeosebi pe *Ioan Gură de Aur*, pe *Vasilie*

¹ «Astfel și acum sînt dușmani ai dreptății, căroră nu le place cînd un popă bun învață cuvîntul lui Dumnezeu. . . iar unii sînt așa că urăsc pe propovăduitorul cuvîntului lui Dumnezeu. Printre noi sînt mulți de acest fel».

cel Mare, pe *Teofilact, vlădică* al bulgarilor, pe *Chiril*, al Ierusalimului pe *Atanasie cel Mare* etc. Astfel el citează precis în care omilie vorbește Ioan Hrisostomul despre post, sau despre îndrăciți, ori ceea ce spune Vasilie cel Mare despre bogății care postesc, se roagă, se pocăiesc dar nu dau un ban săracilor. Autorul reproduce pasaje întregi din Ioan Gură de Aur și din *Teofilact, vlădică* al bulgarilor, pe care îl citează de vreo zece ori. De exemplu:

Teofilact

CC¹, p. 194

PN, p. 138

Раби же его соуть иже слова
службы прише такоже
соуть архиреее свещеници,
дйакони и дары доухов-
ныи приимшии одни оубо
большии овниже менше,
къждо про гнкоу силѣ
своей. Сирѣчь по числу
вѣры и вчиштенниа¹.

Slugile lui carei crezu
și dede cuvintele slujbeei
sînt episcopii, preoții dia-
conii, carei au luat darure
sufletești, unii mai mult
alții mai puțin cineși îm-
potriva puteriei, *după*
*măsura credinței și cură-
țiturerii.*

А служи суть, котрый
вѣрюють и дають слово
на службы, то суть вла-
дъци, попове, дьяконы,
котрый изыли даръ ду-
шевный, одни маи мно-
го а другыи маи мало,
каждый противъ силы
своеи.

Din *Postilla de Neagovo* s-a omis «după puterea credinței și curățiturerii», care însă există în versiunea românească, ceea ce înseamnă că a fost și în original.

Autorul cere ca preotul să fie apreciat după cum învață poporul, pe baza scripturii, nu după haine și vîrstă, ori dacă e ras în cap sau nu.

CC¹, p. 118

PN, p. 106

«...Nu socotiți cine spune că *feli de om iaste bătrîn e au tînăr, ras în cap au ba*, ce numai să spue ție cuvîntul lu Dumnezeu cu derept...»

«Иньше не сокоти кто кажет што за фель человекъ, чи старый, чи молодой, лише бы казавъ слово Божіе по правдѣ²».

Observăm că din PN s-a omis expresia «*ras în cap au ba*»³.

Ca un exemplu de modul în care autorul *Cazaniei* înțelegea catehizarea este însuși stilul său. El simplifică la maximum învățăturile, le sistematizează pe puncte și subpuncte. Pune întrebări și răspunde; folosește comparații și exemple din mediul apropiat țăranilor, «mișeilor», face aplicații la societatea din vremea sa, așa cum se procedează și în postilele husite⁴.

¹ Блаженаго архиепископа българскаго Оеофилакта, тлъкование еже от Мавеа Еваγγελы Мс. 97 Academia R.S.R., p. 305.

² «Astfel să nu ții seama cine învață, ce fel de om e, dacă e bătrîn sau tînăr, ci numai să învețe cu adevărat cuvîntul lui Dumnezeu».

³ De fapt, în cap se rădeau și preoții catolici, cu care polemizează predicatorii calvini și luterani. Astfel în niște omilii traduse din izvod luteran polonez, se critică *popii pleguvi, cu tunsură* (Ms. nr. 16 din fosta Arhivă a lui Iavorski). A. Petrov, semnalînd aceasta, subliniază că așa ceva nu găsim în *Postilla de Neagovo*. Constatăm însă că această expresie «*ras în cap*» se păstrează în versiunea românească.

⁴ J. D a ñ h e l k a, *Dobová aktuálnost lidovost Husovy české postily* în «*Studia z literatury czeskiej slowackiej i polskiej*, 1963, p. 5 u.

Pentru ca poporul să înțeleagă, trebuie în primul rînd ca preoții să fie pregătiți, învățați. De aceea el se întrebă: cum vor putea popii, care « nu știu, nece înțeleg sfînta scriptură, să învețe pre mișelamea? »

Dar preoții nu trebuie numai să fie învățați. Ei trebuie să grăiască în limba poporului, care nu înțelege nimic cînd « *popa boscorodește în beserecă* », adică atunci cînd popa vorbește sau citește într-o limbă străină (CC¹, 172; PN, 83).

CC¹, p. 264

« Oamenii merg la beserecă ca acolo împreună cu popa și cu tot norodul să facî rugăciune și cereri *toți într-una cu un glas și cu o limbă grăind...* »

PN, p. 166

«Ходятъ люде до църкве што бы тамъ у мѣстѣ изъ попомъ и изъ усемъ народомъ што бы учили молитву и пружбу *усе одно однимъ голосомъ и однимъ языкомъ...* ¹

În aceeași omilie, slavona este atacată direct, ca o limbă străină, neînțeleasă de popor:

CC¹, p. 263

« Oamenii mergî în besereci cum acolo popa să spuie cuvîntul lu Dumnezeu, Sfînta Evanghelie în limba pe care *grăiesc oamenii să putem înțelege noi mișelamea*. Ce folosî e lor dacă popa *grăiește în limba străinî rumânilor sîrbește de nu înțelegu sau pre altă limbă*, ce nu vor înțelege ascultătorii.

PN, p. 165

«Люде ходятъ до църкве што бы там пупъ проповѣдавъ слово Божее, святое евангеліе, на язык, котрымъ *мовлятъ люде, што бы могли розумѣти убогыи*. Што хоснуетъ имъ, коли пупъ *мовитъ по языку чужому*, што они не розумеют ².

Observăm că expresia « rumnâilor sîrbește », adică « în limba slavă », din *Cazania* lui Coresi nu apare în *Postilla de Neagovo*, pentru că acolo nu-și avea rostul (ea reprezintă desigur un adaos al traducătorilor români). În schimb, reiese că slavona e privită ca o limbă străină și din punctul de vedere al slavilor ucraineni. Deși n-o spune explicit, evident că este vizată și ea în expresia « *мовитъ по языку чужому* », din moment ce autorul o înlocuiește, printr-un act revoluționar, cu vorbirea populară a ucrainenilor din Maramureș. În acest grai slav local se traduc pentru prima oară *chiar citatele din scriptură*, pe care nici Ivan Vișenski nu le traduce în limba vorbită folosită în scrierile sale, ci le lasă tot în slavonă ³.

Conducîndu-se după modelul husito-reformat și răspunzînd cerințelor societății în care trăia, autorul prototipului a ridicat cu curaj limba vorbită a poporului la rangul de limbă a scrisului bisericesc. Se pun astfel bazele limbii literare ucrainene, în a cărei istorie « *Pustilele* » de Tekovo și de Neagovo ocupă un loc echivalent cu traducerea maramureșene și tipăriturile lui Coresi pentru istoria limbii române literare.

¹ « Oamenii merg la biserică pentru că acolo împreună cu popa și cu tot poporul să facă rugăciune și cerere, toți împreună *cu un singur glas și cu o singură limbă* ».

² « Oamenii se duc la biserică pentru că acolo popa să învețe cuvîntul lui Dumnezeu, sfînta evanghelie în limba în care vorbesc oamenii ca să poată înțelege sârmanii. Ce folosesc ei dacă popa *le vorbește într-o limbă străină, pe care ei nu o înțeleg* ».

³ G. Геровски, *Язык Подкарпатскѣ Руси*, în *Československá Vlastiveda*, III, *Jazyk*, Praga, 1938, p. 438—485.

AUTORUL, LIMBA, LOCUL ȘI DATA SCRIERII PROTOTIPULUI CAZANIEI I
A LUI COREȘI ȘI AL POSTILLELOR DE TEKOVO ȘI NEAGOVO.

Autorul care-și apără cu îndârjire noua învățătură numind-o « a noastră » și opunînd-o vlădicilor, preoților și călugărilor ortodocși sau catolici, nu mai lasă îndoială asupra confesiunii căreia îi aparține. De aceea trebuie corectate afirmațiile altor cercetători, ca A. L. Petrov, L. Deszö, G. Gerovski etc., în legătură cu natura influenței calvine din această carte. A. Petrov considera că autorul ei nu a trecut la nici un curent cristalizat pe atunci: luteranism, calvinism, trinitarism, ci a rămas ortodox. La rîndul său, P. P. Panaitescu, deși semnalează unele concepții calvine, afirmă totuși că nici această carte nu este o carte de învățătură calvină, din cauza compromisului dogmatic vizibil în amestecul de învățături calvine și ortodoxe¹.

Autorul ei însă, după cum am văzut, este un *militant* antiortodox și anticatolic. Am arătat că el militează pentru concepții net calvine, pe care urmărește să le răspîndească în rîndurile poporului de rînd ortodox și catolic. Întîmpinînd rezistența, el își apără noua învățătură cu vehemență. Chiar dacă în copia de Neagovo, efectuată de ortodocși, lipsesc ori sînt schimbate pasajele de polemică violentă cu ortodocșii și catolicii, ele pot fi recunoscute din versiunea românească.

Din cuprinsul cărții și din afirmațiile autorului deducem că era *preot*. El spune adesea «noi popii» (CC¹, p. 422) «мы попове» (PN, p. 205) sau «nouă preoților» (CC¹, p. 364), «намъ поповомъ» (PN, p. 43). Autorul se adresează popilor, îndemnîndu-i să vorbească în limba populară și-i numește: «*Frații miei popi*» (CC¹, p. 477).

În versiunea românească se subliniază că *preot* înseamnă și *învățător*, cum e în organizarea bisericii calvine cu predicatori speciali: «că Ieremia proroc zice noao preoților carei sântem învățitori» (CC¹, p. 232). În PN se spune doar «că Ieremia proroc ne spune nouă așa» («чомъ Еремия пророкъ намъ мовивъ такъ» — PN, p. 3). Din *Postilla de Neagovo* mai lipsesc unele adresări preoților și chemări la învățătură, ceea ce vădește intenția de a adresa cartea unui cerc mai larg decît al clericilor.

Autorul se pare că era doar *preot* de sat. Aceasta reiese din întîmplările citate, din unele comparații luate din mediul oamenilor de rînd de la sat, din obiceiurile și felul vieții lor duminica, la iarmaroace etc. Dar el era destul de cult, cunoștea bine scriptura, pe părinții bisericești și omiliile lor. Omiliile sale sînt adevărate lectii. Se pare că era un ucrainean din Maramureșul de sud. Pe lîngă limba maternă, cunoștea bine slava veche, maghiara², probabil română și latina. Am văzut că el numește pe ruteni «rusnaciai ; — «руснаци» (PN, 166). Alte amănunte despre persoana autorului nu găsim în Cazanie.

A. Petrov susținea că autorul a fost un *preot ortodox*, pentru că ordinea omiliilor sale este cea stabilită în biserica ortodoxă, pentru că știa slava veche și pentru că nu atacă ortodoxia, cum făcea orice pastor protestant, orice predicator calvin sau orice ministrant antitrinitar³. Aceste concluzii se schimbă însă, dacă ținem seama de datele din versiunea românească. Aci vedem că ordinea omiliilor în original a fost alta. Se începea cu Duminica Paștilor, ca

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 31—42 u.

² L. Deszö, *К вопросу о венгерских заимствованиях в закавказских памятниках XVI—XVIII вв.*, «*Studia slavica*», I, 1958, p. 71—96.

³ «... Наконец, отсутствием выпадов против православия, от которых не мог бы удержаться лютеранский пастор или кальвинский предикатор, или министр антитринитарный» (A. Petrov, *Отзук...*, p. 26).

în *Cazania I* a lui Coresi. Autorul putea ști slava veche chiar dacă era luteran sau calvin. Dar influența slavă veche care pătrunde în textul ucrainean provine mai degrabă din izvoare sau din original, care se pare că a fost scris în limba vorbită a rutenilor, dar cu mai multe slavonisme decât copiile PT și PN. Ca dovadă ar fi ucrainismele, apoi slavonismele și titlurile slavone din versiunea românească. Acestea din urmă însă sînt în toate cărțile de slujbă din vremea aceea.

Autorul atacă tot ce era rău în biserică și în cler, indiferent de confesiune — deci și pe ortodocși — cum spune Coresi în epilog că dojenește pe cei răi, nu pe cei buni. Am văzut că autorul atacă vehement chiar pe patriarhul din Constantinopole.

Citatele aduse de noi în care autorul apără învățătura calvină, numită « a noastră », ne fac să credem că autorul era preot calvin predicator. Spre această părere înclină și Gerovski, care consideră că autorul studiasse în colegiul calvin din Sighet, ce exista încă din secolul al XVI-lea pentru populația ucraineană și română din Maramureș. Se cunosc trei predicatori husiți din Maramureș: Matei Romasy, Toma Huszty și Ioan Surdaster. Trebuie însă cercetat dacă acest colegiu a existat înainte de 1564, cînd s-a tipărit versiunea română. Știm că în 1556 toate bisericile catolice din Maramureș se aflau în stăpînirea calvinilor și că la 1569 magistrul Albert Szegeoly reorganizează colegiul¹. Autorul, orice ar fi fost, are merite deosebite, pentru că a efectuat o lucrare așa de complexă și a scris-o în limba simplă a poporului, cu influențe ale slavei bisericesti.

Limba folosită de autor a fost dialectul ucrainean din Maramureșul de sud, numit și *лишацки*, pentru că vorbitorii lui folosesc foarte mult adverbul *лише*, *лишень* « numai ». Ar trebui să admitem că limba versiunilor ucrainene de mai tîrziu a căpătat un aspect și mai regional decît era în original.

Locul. Analiza limbii versiunilor slave și română ne-a dus la concluzia că atît prototipul, cît și traducerea română și adaptările ucrainene de mai tîrziu s-au făcut în Transilvania de nord, mai precis în regiunea de sud-vest a Maramureșului. Această regiune cuprindea și satele din fostele județe vecine Ugocea și Berejska.

În localizarea aceasta trebuie să ținem seama și de particularitățile lingvistice, din PN, care numai aci se întîlnesc. De ex. frecvența folosire a adverbului *лише* și *лишень* — *лишаки*, a particulelor și interjecțiilor: *Аино*, *багме*, *ажь*, *ци*, a conjuncției *чомь* « pentru că, că » a instrumentului s. fem. în *-ов*, *-ев*: *правов веров* « cu credință dreaptă », *godulev* « cu hrană », a numeroaselor elemente române, latine și maghiare în forma ucraineană locală, a unor elemente lexicale ca *годуля* (în CC¹ « mîncare ») *оценок* (CC⁴, « piine de ovăș ») și altele. Majoritatea elementelor maghiare din versiunile slave și română circulă și astăzi în dialectele române și ucrainene din această regiune: *серенчлявий* (CC¹ « norocos », fericit) *мериавый* (CC¹ « măreț », mîndru), etc.

Localitățile în care s-au scris și au circulat manuscrisele versiunilor slavo-ucrainene de mai tîrziu sînt tot din Maramureș: Neagovo, Tekovo, Ugnetovo, Mînăstirea Cernetkaia etc.

Am văzut că aici, în regiunea de sud a Maramureșului, s-a scris și versiunea de Neagovo, localitate situată lîngă centrul cultural din Peri al românilor din Maramureș. Copierea și răspîndirea *Cazaniei* în forma aceasta de mai tîrziu, curățată de învățăturile calvine, s-a făcut chiar din inițiative ortodoxe. *Cazania*

¹ Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 107.

a ajuns să fie considerată o carte ortodoxă. Copiile s-au făcut și s-au păstrat de clerici ortodocși: manuscrisul *Postillei de Neagovo* se află în minăstirea ortodoxă de pe muntele Cernețka de lângă Muncacs. Originalul s-a scris însă din inițiativa cercurilor calvine, poate chiar sub îndrumarea colegiului calvin din Sighet sau din inițiativa predicatorilor calvini. Despre manuscrisul versiunii românești, care stă la baza tipăriturii din 1564, nu știm decât ce ne spune însuși Coresi în epilog, că «am aflat aceste tilcuri și mie tare plăcură». Le-a aflat însă tot în nordul Transilvaniei. Poate i le-a dat chiar *Forró Miclăuș* ori *Ioan de Singeorgiu*, care era reprezentantul românilor din Transilvania și Maramureș trecuți la calvinism. Oricum, *Forró Miclăuș* a susținut cheltuiala tipăririi. O spune chiar Coresi: «Chelciugu și banii pre acest lucru înduratu-se-au a da jupînul *Forró Miclăușul*».

În copia găsită la Pociovaliște, în Bihor, avem citeva cuvinte cu rotacism: *lumira, lumirează*. Centrul fenomenului de rotacizare este de fapt Maramureșul, unde e posibil să se fi făcut traducerea, pe care apoi diaconul Coresi a adaptat-o pentru tipărire, înlăturînd unele cuvinte și forme prea regionale, așa cum a procedat și cu tipărirea altor manuscrise maramureșene, ca *Tetraevanghelul*, *Praxiul* etc. Cu toate acestea, în cărțile lui Coresi au rămas destule elemente lingvistice de origine maramureșană¹.

Data precisă a scrierii prototipului acestor Cazanii nu se cunoaște. Caracterul arhaic al limbii, faptul că în carte nu se vorbește nimic despre unirea de la Brest, Litovsk din 1596 duc la *concluzia că originalul s-a scris în prima jumătate sau la mijlocul secolului al XVI-lea*. A. Petrov fixează sfîrșitul secolului al XVI-lea². G. Gerovski și Deszö László se declară tot pentru sfîrșitul secolului al XVI-lea³.

La secolul al XVI-lea ne duc și alte elemente, ca de ex. referințele autorului la primejdia iminentă a turcilor și îngrijorarea că autorul și cititorii «vor pieri călcați de limba păgînă». În prima jumătate a secolului al XVI-lea turcii cuceriseră tot șesul Ungariei și înaintau vertiginos mai departe. Alte referințe despre primejdia turcească se pare că privesc secolul al XV-lea. De ex., extinderea stăpînirii turcești în Asia Mică, pe unde au propovăduit Petru, Pavel și alți apostoli etc. Acestea se explică prin folosirea unui izvor mai vechi, din sec. al XV-lea, cum ar fi, de ex., postilele husite, textele bogomilice etc. Autorul ne vorbește însă mai cu îngrijorare de evenimente din vremea sa, ca de ex., trecerea la islamism a locuitorilor creștini din teritoriile ocupate de turci. Acești renegați luptau apoi împreună cu turcii asupritori în contra celeilalte părți a poporului. Se știe că în sec. XVI-lea, și anume după 1540, o parte din Ungaria era ocupată de turci, care, după moartea lui Zapolya, crează pașalicul de la Buda, iar altă parte era stăpînită de Habsburgi. Numai voievodatul Transilvaniei, care avusese un statut de cvasi-autonomie în cadrul statului maghiar, rămîne în afara administrației directe otomane și habsburgice. Devenind complet autonom, el este asimilat juridic cu celelalte două țări românești, ca principat

¹ G. Ivănescu, *Elemente maramureșene în limba lui Coresi*, în «Studii și cercetări științifice», istorie-filologie, X, 1—2, Iași, 1959 și în extras, p. 1—31. P. Olteanu, *Contribuții la studiul elementelor slave din cele mai vechi texte românești*, în «Limba și literatură», 1962, p. 67—97.

² A. Petrov, *Отзек...*, p. 30.

³ G. Gerovski, *Jazyk Podkarpatské Rusi*, p. 484. Cf. și afirmația sa: «... Я занимался изучением лубопытного и чрезвычайно важного для истории языка письменности Подкарпатской Руси *Памятника конца XVI века*, который известен под названием «Поучений на евангелие» *Отчет...*, p. 79). Deszö László, *A. Karpat...*, p. 157.

vasal Porții otomane, dar bucurându-se de deplina autonomie internă. Situația din Ungaria creea pericolul mahomedanizării. Exemplul unor populații din sudul Dunării trecute la mahomedanism arăta că faptul era deplin posibil. De aceea autorul cazaniei îndeamnă pe ascultătorii săi să-și păstreze credința creștină cu orice sacrificiu, chiar dacă turcii, tătarii, limbile rele sau alți împărați păgîni le-ar lua averea, femeile, copiii¹. Autorul începe cu turcii, fiindcă ei reprezentau primejdia imediată, ceea ce ne-ar duce în preajma anului 1540. Rezistența anti-otomană pe tărîm ideologic, combaterea credinței otomane și întărirea conștiinței creștine este o preocupare semnificativă, pe care numai presiunea otomană asupra unor populații ortodoxe o poate explica. Un fenomen asemănător înregistrăm la începutul sec. XVI și în Țara Românească, mai tîrziu în Moldova, unde scrieri ca *Învățăturile lui Neagoe Basarab* sau *Cronica lui Eftimie* urmăresc combaterea ideologiei musulmane și infierează pe renegați².

Influența calvină atît de puternică, publicarea versiunii românești cu sprijinul cercurilor calvine dovedesc că prototipul a putut fi scris pe la jumătatea sec. XVI. Populația maghiară din regiunile vecine a fost calvinizată între 1550 și 1560³. Pentru ca versiunea română să se tipărească în 1564 sau puțin după aceea trebuie să admitem că originalul se scrisese mai înainte, avusese timp să circule, să fie cunoscut și să fie tradus. Versiunea românească, la rîndul ei, a circulat un timp în manuscris. Diaconul Coresi ne spune în epilog că « am aflat aceste tilcure ».

După informațiile de care dispunem astăzi nu putem fixa data precisă a scrierii prototipului, nici a traducerii lui în românește. Ea poate fi însă așezată cu siguranță între momentul pătrunderii calvinismului în Ungaria și anul tipăririi *Cazaniei I* a lui Coresi nu mult după 1564. Moltvenicul din anexă nu s-a putut traduce înainte de 1551 sau 1559, cînd s-au tipărit cele două ediții ale originalului unguresc: *Agenda* calvinului Heltai Gaspar din Cluj.

Concluzii. Cercetarea comparativă a textelor ucrainean și românesc între-prinsă de noi asupra unei cărți ce ocupă un loc la fel de important în istoria limbii și culturii române și a celei ucrainene poate da o idee asupra posibilităților de care dispune metoda și disciplina științifică pe care întemeietorul ei, Ioan Bogdan, o numea « filologie slavo-română ». Preocupările noastre științifice din ultimii ani, care au dus și la identificarea originalului celei de a doua *Cazanii* a lui Coresi, continuă astfel o tradiție mereu vie. Convingerea noastră este că aportul slaviștilor la studiul vechii culturi românești devine cu atît mai necesar cu cit, în locul repetării unor afirmații preluate de la înaintași, la baza viitoarelor monografii și sinteze trebuie să stea cercetările originale, verificarea ipotezelor formulate anterior, ori care ar fi autoritățile pe care se sprijină. Trebuie să aprofundăm cercetarea textelor originale ale vechilor traduceri românești, comparînd diversele manuscrise și variante. Acesta a fost spiritul în care a lucrat întemeietorul slavisticii românești și în acest spirit trebuie să lucrăm și noi, străduindu-ne să ducem mai departe opera înaintașilor, chiar s-o depășim, pentru că astăzi ne bucurăm de alte condiții de studii decît în trecut.

¹ «Хоть бы узляли турци, а хоть татаре, а хоть языкъ якъый лихый, а хоть якыи цареве поганый, ажъ взомутъ имѣня наше, а хоть жону, а хоть дѣти, што бы есте липили вѣру вашу... ище дайме и голову нашу дѣля имя Божого и дѣля царства его...» (PN, p. 176).

² D. Zamfirescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, în Rsl, VIII, 1963, p. 368.

³ Iovanyi S., *Reforma în Ungaria pînă la 1565*, Budapesta, 1921, p. 312—395, (în limba maghiară).

«НЯГОВСКАЯ ПОСТИЛЛА» В СВЕТЕ «ПЕРВОГО УЧИТЕЛЬНОГО ЕВАНГЕЛИИ» КОРЕСИ (ОКОЛО 1565 ГОДА)

(Резюме)

В румынском литературоведении до настоящего времени существовало мнение, высказанное Н. Дрэгану (1938), что *Толкование евангелий* или («Первая проповедь»), изданное в 1564 году (СС¹) Кореси в Брашове, якобы является переводом с венгерского языка книги «*Valogatot predikaciok a prophetac es apostoloc irassokbol*» («Избранные проповеди пророков и апостолов») кальвинистского капелана Петра Юаша Мелиуша из Дебрецина, изданной в Дебрецине в 1563 году.

Исследовав полностью обе вышеуказанные книги, мы пришли к выводу, что они коренным образом отличаются друг от друга и, в первую очередь, своей направленностью, стилем и структурой. Книга Петра Юаша Мелиуша содержит 35 проповедей на различные случаи и 15 переложений по тексту Ветхого завета и евангелий, написанных приверженцем и апологетом кальвинизма, который сурово обличает папство. Книга *Толкование евангелий*, изданная Кореси, содержит 49 воскресных проповедей и 8 проповедей на различные праздники, написанных под кальвинским влиянием для простых людей и отражающих отдельные стороны жизни Трансильвании и Марамуреша первой половины XVI века. Между этими книгами не существует взаимосвязи. Элементы венгерской речи в румынских проповедях 1564 года имеют своим источником разговорный язык румын и украинцев Северной Трансильвании и Марамуреша. Часть мадьяризмов и церковнославянизмов, по нашему заключению, восходит к славяно-украинскому оригиналу, написанному в первой половине XVI века и сохранившемуся в двух позднейших списках, известных под названием *Тековская постилла* XVII века и *Няговская постилла* 1758 года.

Благодаря детальному филологическому исследованию, мы установили полную идентичность содержания и текста обеих украинских рукописей и тот факт, что их прототип XVI века, впоследствии переработанный, в свою очередь идентичен «Первой проповеди» 1564 года Кореси. Слависты, изучавшие и опубликовавшие текст Няговской и Тековской постиллы (А. Л. Петров, Г. Геровский, В. Ягич, И. Панкевич, Ласло Дежё и др.), не знали о существовании этой книги в румынской редакции, являющейся самой древней, самой полной и самой близкой к славяно-украинской редакции. Румынские исследователи не подозревали, что текст «Первой проповеди» Кореси (1564) существует в двух позднейших списках славяно-украинской редакции XVI века, идентичной румынской редакции.

Открытие, сделанное нами, по-новому проливает свет на историю этой книги, на ее язык, идейную направленность, эволюцию украинского текста, а также на проблему истоков письма, на народном румынском языке и т.д. Так, сопоставляя румынскую редакцию с «Няговской постиллой», удалось установить, что последняя отходит от евангелического текста в начале каждой проповеди и устраняет, — правда, не целиком, — почти все поучения кальвинистов, которые полностью сохранились в румынских «Проповедях» 1564. (Например, поучение о *спасении верой* — *sola fide* —, поучение о *предначертании судьбы*, положения кальвинизма о прощении грехов, о посте, кальвинские молитвы, борьба с культом святых и икон, культ мертвых, провозглашение важности учения, проповедей и необходимости служения народу и его просвещения на родном языке). Острая критика клерикализма, возглавляемого папой и патриархами, и феодализма почти целиком сохранилась в «Няговской постилле».

Румынская редакция представляет интерес для исследователей, поскольку является единственным источником, сохранившим полностью украинский оригинал и доказывающим, что он был написан ранее 1564 года и, естественно, после победы кальвинизма в северной Трансильвании и Марамуреше (1550). Молитвенник приложения не мог быть переведенным ранее 1551 или 1559 года, когда были напечатаны два издания венгерского оригинала: «Записки» — *Agenda* — кальвиниста Хелтаи Гаспара из Клужа.

Автор прототипа румынской редакции и украинских списков был сельским попом — кальвинистом, вероятно, украинским проповедником, выпускником колледжа кальвинистов в Сигете. Он написал на языке народа, на «лишакском» диалекте своего родного края — югозападного Марамуреша, где и поныне говорят на диалекте, элементы которого встретим и в тексте старых проповедей: *aino* «цмылннсь», *nahaj* «оставь», *bahme* «и-вогу», *azъ* «как и что», *ci vnanъ*, *zot* «что, помогь что»; из венгер. *miert*, *godul'a* «да», *ostepok* «освѣтнй хлѣк», *sirenclavui* «счастливый, бдчанный», *merlavui* «вицннй, правов вергов «правой верой» и др. Некоторые из них сохранились и в румынском варианте: *buduglui* «забуднтьсь», *prisancti* «свѣтлнсь», *hlăpie* «глвнсть» и т.д.

Автор использовал западные латино-гуситские, кальвинские и византийские источники.

«Няговская постилла» в первой половине XVI века положила начало оригинальной литературы на украинском языке. Будущие исследователи должны иметь в виду румынскую редакцию как наиболее полную и наиболее близкую к оригиналу этой книги, памятнику культурного возрождения и антифеодальной борьбы.

«APOSTILLE DE NEAGOVO» A LA LUMIÈRE DE LA 1ère «CAZANIA»¹ DU DIACRE CORESI (en viron 1564)

(Résumé)

L'histoire de la littérature roumaine avait enregistré comme parfaitement valable l'opinion formulée en 1938 par N. Drăganu, suivant laquelle *Tilcul Evangheliilor* (Explication des Évangiles) — nommé aussi la « 1ère Cazania » — imprimée en 1564 (CC¹) par le diacre Coresi à Braşov, aurait été une traduction du hongrois d'après le livre *Valogatos predikacioc a prophetac és apostoloc irassokbol...* (Sermons choisis des prophètes et des apôtres..., imprimée en 1563 à Debreczen, œuvre du chapelain protestant résidant dans cette ville-même, Peter Juhasz Meliusz.

Étudiant parallèlement — et intégralement — les deux livres, l'auteur de la présente étude a néanmoins constaté que les deux livres sont totalement dissemblables aussi bien par leur contenu, que par leur esprit, leur style et leur structure.

Le livre de Peter Juhasz Meliusz contient 35 sermons occasionnels et 15 thèses sur l'Ancien Testament et les Évangiles, écrits par un exégète et un apologiste du calvinisme qui attaque avec véhémence la papauté. Par contre, le livre imprimée par Coresi, *Tilcul Evangheliilor* contient 49 sermons de dimanche et 8 sermons pour différentes fêtes, écrits — incontestablement — pour des gens simples se trouvant sous l'influence de la doctrine calvine; les textes en reflètent aussi certaines réalités caractéristiques pour le milieu du XVIème siècle en Transylvanie et au Maramuresch. Entre ces deux livres il n'y a nul rapport de filiation. Les magyarismes qui se retrouvent dans la « *Cazania* » roumaine de 1564 proviennent pour la plupart de la *langue parlée* des Roumains et des Ukrainiens du nord de la Transylvanie et du Maramuresch. D'autres magyarismes et slavonismes y proviennent, selon nos constatations, d'un original slavo-ukrainien écrit vers le milieu du XVIème siècle et conservé en deux copies tardives, connues sous les noms de *Postilla de Tekovo* (PT) du XVIIème siècle et *Postilla de Neagovo* (PN) de 1758.

Par une analyse philologique poussée, l'auteur a pu constater d'une part la complète identité textuelle des deux manuscrits ukrainiens, d'autre part le fait que le prototype de ceux-ci, datant du XVIème siècle — ultérieurement remanié —, a été à son tour *identique* avec la « 1ère *Cazania* » de Coresi de 1564. Les slavistes qui ont étudié et publié le texte de la *Postilla de Neagovo* et de la *Postilla de Tekovo* (A. L. Petrov, G. Gerovski, V. Jagić, I. Pankiewicz, Laszlo Deszö etc.) ont totalement ignoré l'existence de la version roumaine du livre, qui est la plus ancienne, la plus complète et la plus proche du prototype slavoukrainien. De leur côté, les chercheurs roumains ont ignoré le fait que le texte de la « 1ère *Cazania* » de Coresi (1564) se retrouve en deux copies tardives d'une version originale slavo-ukrainienne du XVIème siècle qui, celle-ci, est identique avec la version roumaine.

Cette découverte de l'auteur, apporte de nouvelles lumières sur l'histoire de ce livre, sur les tendances idéologiques de l'époque, sur l'évolution du texte ukrainien, sur la question des débuts de l'écriture en langue « vulgaire » etc.

Ainsi, en comparant la version roumaine avec la *Postilla de Neagovo* constate-t-on que de cette dernière on a été non seulement les textes de l'Évangile qui — dans l'original — ornaient le début de chaque sermon, mais aussi — sans réussir quand même à en faire disparaître toutes les traces — presque tous les enseignements calvinistes. Ceux-ci, par contre, ont été intégralement conservés par la « *Cazania* » roumaine de 1564 (entre autres, l'enseignement sur le *salut uniquement par la foi* — sola fide —, l'enseignement sur la *prédestination*, la thèse calviniste du pardon des péchés, sur le jeune, les prières calvinistes; l'invocation de la grâce et de la commiseration divine, le rejet du culte des saints, des icônes et des morts, l'insistance sur l'importance de l'enseignement du sermon, sur le nécessité de faire le service divin et l'édification du peuple en « vulgaire »). Toutefois, la critique violente du clergé corrompu, papes et patriarches en tête, ainsi que la critique des moeurs des féodaux ont été presque entièrement conservées par la *Postilla de Neagovo* elle-aussi.

¹ Recueil de sermons.

La version roumaine est importante parce qu'elle est la seule à avoir conservé, en entier, l'original ukrainien et parce qu'elle prouve que celui-ci a été rédigé avant 1564 mais, sans doute, après le triomphe du calvinisme au nord de la Transylvanie et au Maramuresch (1550).

Le *Molitvenic*¹ qui s'y trouve en annexe, n'aurait pu être traduit avant 1551—1559 époque à laquelle on en imprima les deux éditions de l'original magyar: l'*Agenda* du calviniste Heltai Gaspar de Cluj.

L'auteur du prototype de la version roumaine et des copies ukrainiennes a été, vraisemblablement, un prêtre calviniste de campagne, prédicateur, probablement ukrainien et certainement ancien élève du collège calviniste de Sighet. Il a écrit ses homélies dans la langue du peuple, plus exactement dans le patois «lichaki» de sa région — probablement — natale du sud-ouest du Maramuresch où l'on parle aujourd'hui encore une langue truffée de dialectismes qu'on retrouve aussi dans le texte des anciennes «Cazania» *aino* = «oui», *nahaj* = «laisse!», *bahme* = «ma foi!», *azŭ* = «que», *ci* = «est-ce-que?», *com* = «par ce que», d'après le magyar *miert*, *godul'd* = «nourriture», *ostepok* «pain d'avoine», *serenclavyi* = «chançard», *meriavyi* = «grandiose», *pravov verov* = «avec la juste foi» etc. Quelques uns de ces dialectismes sont conservés aussi par la version roumaine: *buduŭlui* = «errer, migrer», *hŭpie* = «stupidité» etc.

Il est hors du doute que l'auteur de la «Cazania» ait utilisé des sources occidentales latino-hussites, calvines et byzantines.

Avec la *Postilla de Neagovo* commence, vers le milieu du XVI-ème siècle la littérature originale en ukrainien. Les recherches à venir devront nécessairement tenir compte de la version roumaine, celle-ci étant la plus complète et la plus proche de l'original de ce livre qui consacre un moment de renouvellement culturel et de combat idéologique — antiféodal.

¹ Livre de prière.

LITERATURA BIZANTINĂ ȘI SLAVĂ ÎN VECHEA CULTURĂ ROMÂNEASCĂ

DUMITRU FECIORU și DAN ZAMFIRESCU

Una din principalele trăsături ale personalității științifice multilaterale a marelui savant român Ioan Bogdan a fost interesul statornic, pasiunea sa pentru studiul vechii culturi românești.

În 1891, cînd apare prima lui lucrare fundamentală, intrată în bibliografia esențială a oricărei istorii a literaturii române vechi, disciplina era la începuturile constituirii ei și nu-și precizase încă nici metodele de cercetare, nici direcțiile în care urma să se îndrepte atenția specialiștilor. Ioan Bogdan avea să contribuie hotărîtor la clarificarea acestor probleme prin considerațiile sale teoretice și programatice și mai ales prin exemplul său personal. Se poate afirma că, alături de Timotei Cipariu și B. P. Hasdeu, Ioan Bogdan a fost fondatorul studiului științific al vechii culturi scrise românești, studiu care va atinge curînd, în sintezele lui Nicolae Iorga, primele sale culmi. Este surprinzător să constați astăzi că, cel puțin pentru perioada cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, înfăptuirile ulterioare merg fără excepție pe drumul deschis de Ioan Bogdan și au la bază publicațiile sale de texte, însoțite de studii introductive, care sînt de fapt întiile monografii capitale asupra tuturor problemelor ridicate de cultura română din această epocă.

Comunicarea de față își propune să rețină, din complexitatea problemelor de cultură veche ridicate și în mare măsură rezolvate de Ioan Bogdan, contribuția sa la cunoașterea modului în care vechea cultură românească a luat cunoștință de valorile create de literaturile sud-dunărene, precum și la dezvăluirea importanței pe care acest proces de difuzare l-a avut nu numai pentru cultura românească, ci și pentru istoria culturii răsăritene îndeobște, conferindu-i celei dintîi o funcție general-răsăriteană.

În lecția de deschidere a primului curs de filologie slavă în România (1891), intitulată *Însemnătatea studiilor slave pentru români* (București, 1894), I. Bogdan, între alte sarcini ale noii discipline pe care o întemeia în cadrul slavisticii internaționale — filologia slavo-română —, stabilea necesitatea ca «mîna în mîna» cu studiul limbilor slave «să meargă studiul, vechii literaturi slave, născută în timpul apostolilor Chiril și Metodiu . . . , ajunsă la o înaltă dezvoltare în Bulgaria pe timpul țarilor Simeon și Ioan Alexandru și împrumutată de la bulgari de sîrbi, ruși și români. Toate producțiunile acestei literaturi mai mult bizantine decît slavone — căci ele nu sînt în majoritate decît traduceri după originale grecești — erau cunoscute în țările noastre, se copiau și se citeau foarte des, formau, cu un cuvînt, singura hrană intelectuală a oamenilor de carte în perioada cea veche a literaturii noastre. Ele au înrîurit și asupra producțiunilor

originale românești din acele vremuri» (p. 33). Această preocupare de a pune în lumină capacitatea culturii vechi românești în asimilarea realizărilor culturale bizantino-slave și în valorificarea lor originală revine în mai toate lucrările lui Ioan Bogdan. El este preocupat să determine amănunțit ceea ce, în conferința despre *Cultura veche română* (București, 1898), numea «bagajul literar al străbunilor noștri» (p. 77). Astfel, în introducerea la *Vechile cronic moldovenești pînă la Ureche* (București, 1891) ne oferă o magistrală lecție de metodă în analiza amănunțită a «Sbornicului» din 1561 al lui Isaia de la Slatina. Analiza sa este călăuzită de dorința de a afla «în ce constă prin veacul al XV-lea și XVI-lea interesul literar al oamenilor învățați din Moldova» (p. 3). Uimitoare pur și simplu este informația de care dispune asupra tuturor categoriilor de scrieri adunate la un loc, într-o adevărată bibliotecă, de alcătuitorul sbornicului.

Tinărul slavist, care dobîndise o cunoaștere sistematică a tuturor literaturilor slave, după ce pornise de la liceu și din școala ieșeană cu o solidă formație de *clasicist*, se orientează cu aceeași ușurință în scrierile autorilor clasici ai literaturii religioase bizantine — Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Grigore Teologul etc. și într-ale scriitorilor ascetici sau populari. El identifică apocrifele și poate da, pentru oricare din toate aceste scrieri, indicații precise, cu trimiteri la izvoarele grecești din marea colecție Migne¹. În vreme ce, douăzeci de ani mai târziu, *bizantinologul* Demostene Russo afirma ritos că «în limbile slave nu găsim traduse decît cele mai joase produse ale literaturii bisericești» (*Elenismul în România*, 1912, reproduc în *Studii istorice greco-române*, tom. II, București, 1939, p. 529) și credea că această situație se continuă și în traducerele românești, tinărul Ioan Bogdan (avea 27 de ani atunci) sesizează dintr-o ochire în «Sbornicul» lui Isaia de la Slatina prezența scrierilor celor mai importanți autori bizantini, arătînd cu aceasta nivelul real al împrumuturilor culturale făcute Bizanțului de români prin intermediul culturii sud-slave.

Dar conținutul sbornicelor slavo-române nu se reduce la literatura religioasă bizantină, ci, așa cum a arătat amănunțit I. Bogdan în conferința citată, el cuprinde o mare varietate de scrieri populare, istorice, juridice. Ioan Bogdan e cel dintîi cercetător român care are o imagine integrală asupra categoriilor de opere citite de strămoșii noștri și care emite asupra lor o judecată de ansamblu, ce rămîne valabilă pînă astăzi.

Cea mai prețioasă constatare pe care o formulează și o argumentează în *Vechile cronic moldovenești pînă la Ureche* ni se pare a fi însă aceasta: în copiile slavo-române se întîlnesc — uneori în exemplare unice — aproape toate creațiile literare originale ale culturilor sud-slave. În istoria culturii răsăritene, cărturarii români joacă rolul unor păstrători ai rezultatelor eforturilor culturale ale scriitorilor vechi și traducătorilor din sudul Dunării, și în acest teazaur, fie de scrieri traduse, fie de scrieri originale, se pot găsi astăzi opere care în locurile de baștină au fost de mult risipite de vicisitudinile istoriei. Întinsele lui cunoștințe îi permit să descopere imediat opera rară, neprețuită, în liste întocmite de alții fără bănuiala comorilor pe lingă care au trecut. Astfel, numai în sbornicul lui Isaia de la Slatina, unul

¹ În această direcție a fost ajutat, într-o anumită măsură, de prietenul său, filologul slavist V. N. Șcepkin de la Moscova. Cf. scrisorile sale către slavistul rus din 29 mai și 21 iulie 1890, expediate din Cracovia (D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. IV, București, 1963, p. 246—253)..

din cele mai prețioase manuscrise slave copiate în România, Ioan Bogdan descoperă *unica cronică medievală bulgară* ce se cunoaște în prezent, monument al istoriografiei bulgare vechi ce ar fi rămas pierdut poate pentru totdeauna, dacă nu l-ar fi copiat modestul cărturar moldovean. În același sbornic Bogdan relevă cunoscuta operă a călugărului Hrabr «Despre scriere», opera similară a lui Constantin Kostenetki și o altă scriere «Despre cele 8 părți ale vorbirii», toate constituind «întreaga operă gramaticală veche a sud-slavilor»¹. El identifică fragmente din corespondența patriarhului Eftimie al Tirnovei cu Nicodim de la Tismana, precum și «*cele mai vechi anale sîrbești din toate cîte s-au descoperit pînă acuma*» (p. 18).

Prin studiile lui Ioan Bogdan, opera culturală a cărturarilor români din epoca în care s-a folosit slavona ca limbă universală de cultură este așezată dintr-o dată într-o lumină nouă, subliniindu-se cu exemple concludente rolul ei în istoria culturii răsăritene; este pus în valoare, în condițiile epocii, nivelul general la care se ridicase cultura intelectualului român de atunci. Din simpli copiiști, tributari modelelor aduse de aiurea, aceștia deveneau participanți activi la destinele acestei culturi, ei înșiși creatori de opere originale.

Intuițiile sale, care porneau de la un studiu minuțios al textelor, au fost confirmate și sînt mereu confirmate de noi descoperiri. Multe din cele mai vechi și mai bune texte cunoscute din opera marelui cărturar bulgar, patriarhul Eftimie al Tirnovei, erau cele copiate de celebrul caligraf și miniaturist Gavril Uric de la Neamțu. Ele au fost luate ca text de bază în ediția critică a lui Kalužniacki². Regretatul I o a n I u f u a semnalat texte similare din opera acestui scriitor în sbornice slave păstrate în Biblioteca minăstirilor Putna și Dragomirna, într-o vastă colecție de scrieri omiletice și hagiografice bizantine și slave, alcătuită, după unele indicii, după prăbușirea Bulgariei. Această colecție de scrieri omiletice și hagiografice nu este cunoscută nici unei istorii literare bulgare, pentru motivul că nu s-a păstrat ca atare în cōpii sud-slave. Din 10 volume cîte se presupune a fi avut întreaga colecție, 6 au fost găsite de I. Iufu în biblioteca minăstirii Dragomirna. Toate par a fi cōpii executate de cărturari români³.

O altă descoperire recentă aparține slavistului I o n R a d u M i r c e a, care a găsit la minăstirea Sucevița din Moldova de nord *unica redacție mediobulgară cunoscută* a celebrei colecții de biografii sîrbești numită de editorul ei, Daničić, «*Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi*» (Sbornicul lui Danilo). Datînd din 1567 și fiind copiată de monahul Azarie — probabil una și aceeași persoană cu cronicarul bine cunoscut — această versiune mediobulgară, încă inedită, este totodată și cel mai vechi text păstrat din opera biografiilor sîrbi (manuscrisele din Iugoslavia sînt din sec. al XVIII—lea, iar manuscrisul de la Lvov utilizat

¹ Vezi, în această privință, V. Jagić, *Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянской языке* în *Исследования по русскому языку*, t. I., St. Pb., 1885—1895, p. 287—1029, în special p. 575—581.

² Cf. E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIV-è siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 166 și passim.

³ Cf. I. Iufu, *Despre prototipurile slavo-române din sec. XV*, în «*Mitropolia Olteniei*», nr. 7—8, Craiova, 1963, p. 511—535, și mai ales *Minăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă, sec. XV—XVIII*, în «*Mitropolia Moldovei și Sucevei*», nr. 32, 1963, p. 428—455. Și articolul *Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul minăstirii Dragomirna*, de Z l a t c a I u f f u, în vol. de față p. 189—202.

de Daničić, și el de proveniență moldovenească, a dispărut în timpul războiului)¹.

Este lesne de înțeles, pornind de la aceste câteva exemple, că tezaurul de manuscrise slave lăsat de cărturarii noștri depășește interesul cercetătorilor de cultură veche românească; el intră în sfera de interese a slavisticii internaționale și în aceeași măsură a bizantinologiei, care folosește din ce în ce mai sistematic textele versiunilor slave, realizate de pe originale grecești, adesea mai vechi decît cele ce s-au păstrat, spre a restabili și edita critic numeroase opere bizantine. Așa cum arăta și prof. P. P. Panaitescu, confirmînd afirmația lui Ioan Bogdan pe baza cunoașterii a 730 de manuscrise slave catalogate de domnia-sa în lucrarea din care numai primul volum a văzut pînă acum lumina tiparului, între manuscrisele slave copiate de români figurează operele cele mai importante ale literaturii bizantine și cele mai multe din cele slave². Ele reprezintă un prețios material de studiu, rămas pînă acum în mare parte neexplorat.

În perspectiva sarcinilor actuale ale slavisticii românești și a posibilităților ei prezente, se conturează tot mai limpede necesitatea de a porni la explorarea sistematică a acestui vast tezaur, explorare menită nu numai să arate nivelul de cultură la care s-a ridicat poporul nostru în trecut, dar și să dea posibilitatea slavisticii și bizantinisticii mondiale să-și facă o idee exactă asupra importanței și folosului studierii acestor opere, copiate de vechii noștri cărturari. O realizare notabilă este fără îndoială întocmirea catalogului celui mai important fond de manuscrise slave de pe teritoriul patriei noastre — cel de la Biblioteca Academiei. La rîndul ei, Asociația Slaviștilor din Republica Socialistă România a pornit o vastă acțiune pentru alcătuirea unui catalog general al manuscriselor slave de pe teritoriul României, iar pentru o etapă mai înaintată se proiectează un catalog al manuscriselor de proveniență românească din bibliotecile străine. La aceste lucrări considerăm însă necesar să se adauge în viitor și un *repertoriu analitic complet al operelor și autorilor bizantini și slavi din manuscrisele slavo-române*.

Principiile după care ar urma să se lucreze acest repertoriu ar fi următoarele:

1. Identificarea fiecărei opere în parte și, în cazul celor traduse, a originalelor, grecești sau latine, cu trimiterea la clasică *Patrologie* a lui Migne, sau la alte ediții de autoritate;

2. Identificarea versiunii slave căreia aparține scrierea respectivă în cazul că aceeași opera s-a tradus de mai multe ori, în etape diferite ale istoriei culturilor slave;

3. Înregistrarea fiecărei scrieri în repertoriu cu indicarea *începutului* și *sfîrșitului*, spre a înlesni cercetătorilor ulteriori identificarea altor copii. Pentru același motiv, începuturile și sfîrșiturile scrierilor vor trebui să fie așezate și separat, în ordine alfabetică, așa cum a făcut Chrysostomus Baur cu începuturile scrierilor părinților greci în monumentală lucrare în 2 volume, *Initio patrum graecorum*, Roma, 1955.

4. La fiecare operă în parte se vor indica manuscrisele în care se găsește, cu arătarea filelor respective, precum și a versiunii căreia îi aparține.

¹ Mulțumim colegului nostru Ion Radu Mircea pentru bunăvoința de a ne fi pus la dispoziție aceste informații.

² P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, Introducere, p. XII—XVI.

5. Se va indica, în limita posibilităților, existența traducerilor în limba română din sec. XVI—XIX.

O atare lucrare, merită a fi un instrument de studiu și totodată un tablou sinoptic al culturii bizantine și vechi slave în circulația lor pe teritoriul românesc, va confirma strălucit imaginea schițată de Ioan Bogdan acum trei sferturi de veac. Ca să vedem în ce măsură inventarul complet al titlurilor poate măsura intensitatea efortului de traducere și asimilare a culturii bizantine de către slavi, precum și procesul de asimilare a produselor sud-slave de către români, vom menționa că cel mai mare orator bizantin, Ioan Gură de Aur, este reprezentat în manuscrisele descrise în primul volum al catalogului prof. P. P. Panaitescu cu 330 de titluri, toate în manuscrise copiate în Țările Române. Ele aparțin celor mai importante opere ale acestui scriitor. Concluzii similare se impun și pentru ceilalți autori bizantini.

Considerăm deci că, pe drumul deschis de Ioan Bogdan și în spiritul în care a înțeles sarcinile disciplinei științifice denumite « filologie slavo-română », slavisticii românești actuale îi revine ca o sarcină de mare însemnătate alcătuirea *Repertoriului autorilor și scrierilor bizantine și slave din manuscrisele slavo-române*. Asociația Slaviștilor, care a inițiat două mari lucrări, *Catalogul manuscriselor slave de pe teritoriul României și Dicționarul slavonei românești*, este fără îndoială indicată să-și asume o asemenea sarcină. Ducerea ei la bun sfârșit ar dota slavistica românească și cea internațională cu o lucrare fără precedent, iar pe cercetătorii vechii culturi românești cu un instrument de lucru indispensabil, capabil să dea o imagine mai bogată despre destinele spirituale ale poporului român în evul mediu și la începutul epocii moderne, imagine pe care întemeietorul slavisticii românești a întrevăzut-o și a anticipat-o, arătând totodată calea de urmat spre a o face vizibilă tuturor¹.

ВИЗАНТИЙСКАЯ И СЛАВЯНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В ДРЕВНЕЙ РУМЫНСКОЙ КУЛЬТУРЕ

(Резюме)

Ioan Bogdan, основоположник румынской славистики, наряду с трансильванским филологом Тимотеом Чипариу (1805—1887) и великим литератором и ученым Б. П. Хашдеу (1838—1907), является и зачинателем научных изысканий древней румынской культуры. Его вклад в дело изучения румынской культуры XIV—XVI вв. был и остается значительным. Его соображения методологического характера, встречаемые в предисловиях к изданиям хроник, а также их конкретный анализ, способствовали дальнейшему исследованию этой эпохи.

Авторы статьи выделяют один из аспектов деятельности Иоана Богдана как исследователь древней румынской культуры: его компетентный анализ славяно-румынских сборников, точная идентификация авторов произведений — византийцев или славян. Являясь прекрасным знатоком греческого и латинского языков, хорошо

¹ Între cercetările pregătitoare din care a ieșit și proiectul expus aici, autorii comunicării de față își permit să citeze următoarele: D. Feciou, *Bibliografia traducerilor românești din literatura patristică*, vol. I, București, 1937; a c e l a ș i, *Manuscrisele de la Neamțu. Traduceri din Sfinții Părinți și din scriitorii bisericești*, în « Studii Teologice », an. IV, 1952, nr. 78, p. 459—487; a c e l a ș i, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Patriarhiei române*, în « Studii Teologice », nr. 5—6 din 1959 și în continuare pînă azi. D a n Z a m f i r e s c u, *Manuscrise slave cu traduceri din Sf. Simion Noul Teolog*, în « Ortodoxia », an. XI, 1959, p. 535—566. În prezent D. Feciou a fișat, în vederea repertoriului anunțat, întreg volumul I din catalogul prof. P. P. Panaitescu.

ориентируясь в византиноведении, И. Богдан смог идентифицировать в «славяно-румынских» рукописях (этот термин был создан И. Богданом; им назывались славянские рукописи, написанные или переписанные на территории Румынии) бесценные произведения южнославянских писателей, среди которых находится и уникальная средневековая болгарская хроника, обнаруженная в сборнике, переписанном монахом Исая из монастыря Слатина в Молдове (так называемый «Киевский сборник», названный по месту нахождения в период, когда его обнаружил И. Богдан, и где он хранится и в настоящее время).

Иоан Богдан впервые показал, что румынские книжники играли активную роль в деле развития восточной культуры. Пользуясь книжнославянским языком как единым культурным языком Востока наряду с греческим византийским, эти книжники переписали почти все, что было переведено с греческого или создано древними южнославянскими писателями. В исторических условиях относительной независимости румынских княжеств сохранивших автономию и тем самым обеспечившим дальнейший прогресс культуры, даже в периоды наибольшего экономического и политического давления со стороны сюзеренной османской империи, румынские книжники сумели написать важнейшую главу в истории культуры на книжнославянском языке. Более двух тысяч славянских рукописей, хранящихся в настоящее время в Румынии к которым следует добавить несколько сот рукописей, хранящихся в различных зарубежных библиотеках, представляют собой бесценные сокровища как для мировой славистики, так и для византиноведения, которое все систематичнее использует славянские версии при определении греческих текстов.

Исходя из вышесказанного, авторы уточняют, что наряду с *Каталогом славянских рукописей* и *Словарем книжнославянского языка румынской редакции*, задуманных Ассоциацией Славистов Социалистической Республики Румынии, следует составить и *Указатель византийских и славянских памятников и авторов, содержащихся в славяно-румынских рукописях*. Этот указатель позволит определить степень интенсивности румынской культуры, облаченной в книжнославянскую форму (почти все памятники на книжнославянском, к которым следует добавить многочисленные названия, переведенные непосредственно с греческого в XVII и XVIII вв., мы встретим на румынском языке в XVI — первой половине XIX веков). Указатель также может дать почти полный перечень славянских переводов и подлинников, которые проникли в южнославянскую культуру. Этот указатель не может быть полным в наши дни, если будет составлен только на материале, хранящемся в соответствующих странах.

Можно ожидать при более внимательном обращении к сокровищнице славяно-румынских рукописей и новых открытий. Например, недавно славист Ион Раду Мирча открыл в Сучевнице, на севере Молдовы, уникальную среднеболгарскую версию известную *Жизнеописаний сербских королей и архиепископов* (Даниловский сборник) в копии 1567 года. Это самая древняя версия, сохранившаяся до наших дней, — фундаментальное произведение древней сербской культуры. Рукопись переписана молдавским монахом Азарие, вероятно речь идет об одном и том же лице — известном хронисте Азарие. Ее открытие вновь подтверждает выдвинутую впервые И. Богданом мысль о роли румынских книжников.

LA LITTÉRATURE BYZANTINE ET SLAVE DANS L'ANCIENNE CULTURE ROUMAINE

(Résumé)

A côté du philologue transylvain Timotei Cipariu (1805—1887) et du grand érudit et savant que fut B. P. Hasdeu (1838—1907), Ioan Bogdan, qui est le créateur de la slavistique roumaine, est aussi le fondateur de l'étude scientifique de l'ancienne culture roumaine. Ses contributions à la connaissance de cette dernière aux XIVe, XVe et XVIe siècles ont été et demeurent capitales. Les considérations de méthode parsemées à travers les études introductives de ses précieuses éditions de chroniques, de même que ses analyses concrètes ont orienté les recherches ultérieures sur cette époque.

Les auteurs mettent en relief dans leur communication l'un des aspects de l'activité de Ioan Bogdan en tant que chercheur de l'ancienne culture roumaine: sa haute compétence à analyser les «Sborniki» slavo-roumains, à identifier avec précision les écrits des auteurs auxquels ils appartiennent, fussent-ils byzantins ou slaves. Bon connaisseur du grec et du latin, doué de solides connaissances en matière d'études byzantines, I. Bogdan a pu identifier dans les manuscrits «slavo-roumains» (le terme lui appartient pour définir les manuscrits slaves écrits ou copiés en territoire roumain) de précieux travaux des écrivains sud-slaves, dont l'unique

chronique médiévale bulgare, conservée dans le *Sbornik* copié par le moine Isaia du monastère de Slatina en Moldavie (le « *Sbornik* » dit de Kiev, d'après le nom de la ville où le découvrit I. Bogdan et où il se trouve encore de nos jours).

Ioan Bogdan a mis en lumière pour la première fois le rôle actif joué par les lettrés roumains au sein de la culture orientale. Usant du slavon comme d'une langue universelle de culture pour l'Orient, à côté du grec byzantin, ces lettrés ont copié presque tout ce que les anciens écrivains sud-slaves ont traduit du grec ou ont composé. Dans les conditions historiques de relative indépendance des Pays roumains, qui, réussissant à maintenir leur autonomie, se sont ainsi assurés la continuité de leur développement culturel progressif, même aux moments les plus pénibles de la domination économique et politique de l'Empire ottoman suzerain, les lettrés roumains ont pu inscrire un chapitre remarquable de l'histoire de la culture de langue slavonne. Les près de 2000 manuscrits slaves conservés de nos jours en Roumanie auxquels s'ajoutent quelques certains appartenant à diverses bibliothèques étrangères, constituent un trésor exceptionnel aussi bien pour la slavistique en général que pour la byzantinologie qui utilise de plus en plus systématiquement les versions slaves pour l'établissement des textes grecs.

C'est précisément pourquoi les auteurs préconisent d'initier, à côté du *Catalogue des manuscrits slaves de Roumanie* et du *Dictionnaire du slavon roumain* mis sur le métier par l'Association des Slavistes de la République Socialiste de Roumanie, un *Répertoire des écrits et des auteurs byzantins et slaves des manuscrits slavo-roumains*. Le dit répertoire permettait de se rendre compte de l'ampleur de l'effort culturel roumain sous l'habit du slavon (presque tous les écrits en cette langue, auxquels s'adjoindrent maints titres traduits directement du grec aux XVIIe et XVIIIe s., se reconteraient en roumain du XVI s. à la première moitié du XIXe siècle). De même le répertoire en question offrait un inventaire quasi complet des traductions et des œuvres originales slaves qui ont circulé dans les cultures sud-slaves, inventaire que l'on ne peut plus dresser de nos jours dans sa totalité à l'aide des seuls matériaux conservés dans les pays en question.

On peut s'attendre aussi à de nouvelles découvertes à la suite de l'investigation plus attentive du trésor des manuscrits slavo-roumains. C'est ainsi par exemple que, tout récemment, le slaviste Ion Radu Mircea a découvert au monastère de Sucevița (Moldavie septentrionale) l'unique version médio-bulgare connue des *Vies des rois et archevêques serbes* (*Sbornik* de Danilo), dans une copie de 1567. C'est la plus ancienne conservée jusqu'à présent de cette œuvre capitale de la vieille culture serbe. Le manuscrit a été copié par le moine moldave Azarie, probablement le chroniqueur bien connu. Cette découverte constitue une confirmation de plus du rôle exercé par les lettrés roumains, ce qu'avait reconnu Ioan Bogdan pour la première fois.

ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI ROMÂNE

DIOMID STRUNGARU

1. **Glose românești la originea lexicografiei noastre.** Lexicografia nu trebuie considerată, cum greșit s-a afirmat acum câțiva ani, « o știință nouă în țara noastră »¹. Cu patru secole în urmă, cărturarii români au fost atrași de această « artă veche »² în explicarea unor cuvinte, operație necesară oricărui om de cultură. În cele ce urmează ne propunem să aducem, pornind de la cercetările inițiate de Ioan Bogdan, unele informații cu privire la originea lexicografiei noastre, prezentând, în continuare, câteva date noi, care vor ilustra evoluția lexicografiei române în secolele XVI—XVII.

Începuturile lexicografiei române n-au fost pînă acum pe deplin clarificate, deoarece — așa cum remarcă unul dintre cercetătorii noștri — nimeni « nu și-a propus să urmărească dezvoltarea lexicografiei de la origini pînă astăzi »³. Eforturile meritorii ale lui Mircea Seche — căruia se alătură apoi și B. Kelemen⁴ — de a înlătura această lacună se rezumă însă, în ceea ce privește începuturile lexicografiei române, mai cu seamă la reluarea citorva informații care fuseseră date, cu peste șase decenii în urmă, de Gr. Crețu în studiul introductiv la ediția celui mai vechi lexicon slavo-român⁵.

Înainte de Gr. Crețu, s-au ocupat de vechea noastră lexicografie B. P. Hasdeu⁶ și Ioan Bogdan⁷, care s-au referit însă la o fază de dezvoltare avansată din secolul al XVII-lea, fază pe care ei o considerau, pe baza informației de atunci, punctul de plecare în dezvoltarea ulterioară a lexicografiei române. Totuși, constatarea lui Ioan Bogdan privind legătura strînsă dintre lexicografia slavo-română din acest secol și lexiconul lui Berînda, apărut în prima ediție

¹ Vezi în articolul redacțional din « Limba română », II, 1951, nr. 5, p. 9.

² Termenul aparține lui Anatole France, după care lexicografia a devenit, din cele mai vechi timpuri, un instrument indispensabil al societății: « Fiecare cuvînt al dicționarului corespunde unei idei sau unui sentiment, care este ideea și sentimentul unui înfînit număr de ființe » (Vezi Dan Simonescu, *Proiecte de dicționare române*, Iași, 1945, p. 3).

³ M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I (De la origini pînă la 1825), în « Limba română », VIII, 1959, nr. 6, p. 3. Vezi și volumul cu același titlu, Editura Științifică, București, 1966, p. 5.

⁴ În articolul *Cu privire la începuturile lexicografiei românești*, în « Cercetări de lingvistică », Cluj, 1962, p. 89—96.

⁵ Mardarie Cozianu, *Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor din 1649*. Ediție îngrijită de Gr. Crețu, București, 1900.

⁶ În *Cuvente din bătrîni*, I, București, 1878, p. 259 și urm.

⁷ Vezi articolul *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, în « Convorbiri literare », XXV, 1891, nr. 3, p. 193—204.

la Kiev în 1627, reprezintă o prețioasă orientare a cercetărilor pentru clarificarea problemei abordate aici, a originii lexicografiei române¹.

Ceea ce nu s-a putut observa, în stadiul cercetărilor de la sfârșitul secolului trecut, este faptul că lexicografia slavilor răsăriteni din secolul al XVII-lea, al cărei apogeu a fost atins prin lexiconul lui Berinda², era ea însăși rezultatul unei îndelungate evoluții, și că o situație foarte asemănătoare întâlneam atunci când, pornind de la stadiul lexicografiei române din acel secol, ne adăncim privirea în trecut, asupra începuturilor lexicografiei noastre. Cîteva date comparative, din literatura rusă și română, vin în sprijinul acestei afirmații.

Primele preocupări cu caracter lexicografic constatate în Rusia pornesc, după cum a demonstrat recent L. S. Kovtun³, de la cuvinte cu înțeles neclar cititorului rus, pe care diverși cărturari anonimi au căutat să le explice intervenind pe text, în dreptul cuvintului respectiv. În felul acesta au luat naștere glosele rusești din diferite texte vechi⁴.

Aceste «glose și interpolații», care își fac apariția mai ales în texte religioase, s-au copiat ulterior separat, sub forma de liste scurte⁵, iar mai apoi «în culegeri din ce în ce mai mari»⁶.

Legătura firească a acestor «glose și interpolații» cu lexicografia rusă din faza ei următoare de dezvoltare rezultă din însuși faptul că asemenea glose, sub formă de liste, au fost înglobate, aproape fără nici o modificare, în primele încercări de dicționare slavone, tipărite la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului următor: *Леген*-ul lui Lavrentii Zizanie, tipărit în 1595, și *Lexiconul* lui Berinda din 1627.

Să vedem acum dacă și la noi au existat mai întîi glose românești — reunite ulterior în liste separate — în perioada anterioară întocmirii lexicoanelor slavo-române din secolul al XVII-lea.

În afara unor deducții care vin să confirme o astfel de situație⁷, reținem că Ioan Bogdan ne furnizează, în această privință, cel mai temeinic argument. În articolul intitulat *Glose române într-un manuscris slavon din secolul XVI*,

¹ Reproducem cuvintele prin care e redată această constatare de Gr. Crețu: «Domnul Bogdan susține cu drept cuvînt că lexicografia slavo-română s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, sub influența lexiconului slavo-rus al lui Berinda» (*op. cit.*, p. 22).

² Recent, acest lexicon a fost retipărit la Kiev: *Лексикон славеноросыйскій Памвы Беринди*. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Нимчука, Kiev, 1961.

³ Pe baza unei bogate documentări, în lucrarea sa intitulată *Русская лексикография эпохи средневековья*, Moscova—Leningrad, 1963.

⁴ Este elocventă, în privința acestui procedeu rudimentar din domeniul lexicografiei ruse, o veche mențiune a celebrului tipograf și editor de cărți Francisc Skorina. În prefața *Psaltirii* slavone, tipărită în 1517 la Praga, el arată că, pentru a explica unii termeni neclari din cuprinsul acestei cărți, a adăugat, la fiecare în parte, explicația corespunzătoare pe marginea textului: *положникъ сьмн на коцѣхъ нѣкоторыи слова дѣлѣ людѣи простѣхъ, ирѣшавшии самои Псалтири ии в чимжи, яко сѣтъ : онагри, и городино жнаници, и хлабни, и нныи слова, которыи сѣтъ въ Псалтири ирѣзѣнныи простѣмъ людѣмъ — наидѣтъ и на коцѣхъ рѣсскыиъ языкомъ, по которои словъ ознаменѣтъ = («De asemenea, am pus pe margine unele cuvinte pentru oamenii simpli, fără a atinge totuși cu ceva Psaltirea însăși, cum sînt: онагри și городино жнаници și хлабни și alte cuvinte, care în Psaltire sînt de neînțeles pentru oamenii simpli, ei vor găsi și pe margine ce înseamnă fiecare în limba rusă). Vezi A. Martel, *La langue polonaise dans les pays ruthenes, Ukraine et Russie Blanche*, Lille, 1938, p. 103.*

⁵ Prima listă de acest fel, cunoscută sub denumirea Рѣчка жидовскаго языка, se află în ms. *Notocanonului* de la Novgorod (din 1282) și cuprinde 174 de cuvinte din limba ebraică, greacă, latină, arabă etc., explicate în rusa veche.

⁶ L. S. Kovtun, *op. cit.*, p. 390.

⁷ În prefața *Psaltirii* românești, tipărită în 1651 la Alba Iulia, se arată, asemănător celor specificate de Fr. Skorina în prefața *Psaltirii* din 1517, că explicația unor cuvinte a fost trecută uneori alături de cuvîntul respectiv, în paranteză (ceea ce echivalează cu «interpolațiile»

publicat cu trei sferturi de veac în urmă¹, primul profesor de filologie slavă din țara noastră a prezentat aproximativ patru sute de glose în limba română, adică mai mult decît totalul gloselor din primele trei liste rusești din secolele XIII—XV, socotite a sta la originea lexicografiei ruse². Ele nu sînt decît o parte din însemnările unui călugăr moldovean³, făcute în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe marginea mai multor foi dintr-un manuscris slav cuprinzînd *Sintagma lui Matei Vlastares*. Din observația lui Ioan Bogdan: «Glosatorul român a însemnat însuși de multe ori cuvîntul slav pe care îl traduce cu cite o cruciuliță» (*op. cit.*, p. 728) — deducem și motivul care a generat apariția acestor glose românești; el constă anume în necesitatea de a clarifica diverse cuvinte slave din text prin alăturarea înțelesului corespunzător din limba glosatorului român.

Rolul gloselor românești, relevate pentru prima oară de Ioan Bogdan, în închegarea unui început de lexicografie română, se întrevede limpede din simpla înșirare a cîtorva dintre ele, după cum urmează:

за неповинное	=	pren trufă	прѣзнаишьствомъ	=	cu asupră
припаденми	=	nevăletură	васнь	=	cumva
изображеніа	=	dentru tocma	макъ ѿко	=	op că
естествовъ	=	den fire	нѣкогда	=	aorea
пасторкинѣ	=	fiastru	почитатиса	=	cîndu le vor ceti
лашюси	=	cumnați	изашно	=	prespre măsură
просто	=	tocma	оѣскоуѣ	=	împreurare
въ негда	=	pără cîndu	съмотреніа	=	tocmealele.

Primele preocupări lexicografice ale cărturarilor noștri se limitează, deci, la redactarea de *glose românești*, care constau din cuvinte și expresii simple, în legătură cu anumite cuvinte neclare din cuprinsul textelor slave — operație efectuată cu prilejul lecturii sau al traducerii acestora. Pentru istoria lexicografiei noastre este interesant că asemenea manifestări de ordin cultural apar nu ca urmare directă a unei influențe lexicografice străine, ci ele s-au impus sub imboldul unor cerințe interne. Dacă glosatorii ruși, vorbind o limbă foarte apropiată de limba folosită în textele slavone, își îndreptau atenția mai mult asupra explicării simbolurilor teologice ale unor cuvinte, redactînd glosele rusești în conformitate cu această preocupare, sau dînd — prin glosele respective — articole de dicționar doar pentru termeni grecești sau ebraici, cărturarii români, în schimb, pentru care slavona era o limbă complet străină de limba vorbită de conaționali lor, au resimțit de la început necesitatea unui glosar bilingv slavon-român. De aici, evident, inițierea acestui procedeu simplu de recurgere la *glose românești*, pe care ei le-au însemnat, în dreptul anumitor cuvinte, pe marginea foilor din texte slavone. Cele aproape patru sute de glose românești, semnalate de Ioan Bogdan într-un manuscris slavon din secolul al XVI-lea, reprezintă o dovadă preemptorie în această privință.

constatate de L. S. Kovtun), iar altelei ele au fost trecute «pre margine», adică redatate ca glose românești: «unele cuvinte le-am pus pre rînd, ce le-am închis în parintijis, cumu-s cesteя (...), iară altele le-am pus pre margine...» (Vezi prefața reprodușă de Bianu — Hodoș, în *Bibliografia românească veche*, I, p. 189).

¹ În «Convorbiri literare», XXIV, 1890, nr. 9, p. 727—752.

² Textul editat de L. S. Kovtun (*op. cit.*, p. 399 și urm.), avînd la bază aceste trei liste, explică și numărul sporit de 319 articole la care s-a ajuns, pornind de la primele 178 de articole cuprinse în lista din 1282; celelalte articole sînt însă din secolele XIV—XV.

³ «Glosatorul — probabil un călugăr din mînăstirea Neamțu» (Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 750; vezi și p. 751).

În continuare, ne vom referi la faptul că glose românești se găesc, fără îndoială, și în alte texte slavone, scrise (sau utilizate numai) de cărturari români în decursul secolului al XVI-lea, pe teritoriul patriei noastre. Întimplător, constat pe cîmpul unor foi din manuscrisul slav nr. 692 din Biblioteca Aca-

miei Republicii Socialiste România¹, că cuvintele $\overset{\sim}{\text{стѣнѣ}}$ $\overset{\sim}{\text{кѣзѣра}}$ (f. 263^v)

și, simplu, $\overset{\sim}{\text{некѣзѣра}}$ (f. 264^r) sînt redade uneori prin glosele românești: $\overset{\sim}{\text{спѣце}}$ $\overset{\sim}{\text{недѣратѣ}}$ (f. 271^r) și, respectiv, $\overset{\sim}{\text{недѣратѣ}}$ (f. 266^r). De asemenea, la f. 287^r,

în fraza următoare: $\overset{\sim}{\text{аще кто прѣвратитѣ потѣръ некѣрман, или дорж оворни}}$ ... observăm, în spațiul dintre ultimele două cuvinte citate, un astfel de semn $\overset{\sim}{\text{С}}$:², care se repetă pe cîmpul de jos al paginii, urmat fiind de glosa: $\overset{\sim}{\text{анафорѣ}}$ $\overset{\sim}{\text{ка}}$ $\overset{\sim}{\text{скѣла}}$.

Mai constat, de asemenea, tot în ms. slav 692, că o serie de glose românești au apărut în legătură cu anumite cuvinte din cuprinsul textului românesc (text care ocupă un anumit număr de foi din *Pravilă*). Deși glosele se referă îndeosebi la cuvinte prescurtate, ele denotă totuși că ritorul Lucaci era preocupat și de ideea de a preciza conținutul unor cuvinte românești mai puțin cunoscute cititorilor.

Dăm cîteva exemple:

Foia din ms. slav 692	Textul românesc, cu cuvîntul prescurtat	Glosa de pe marginea foi
235 ^r	$\overset{\sim}{\text{кош}}$ $\overset{\sim}{\text{астѣ}}$ $\overset{\sim}{\text{троднѣ}}$ $\overset{\sim}{\text{морть}}$ $\overset{\sim}{\text{фѣрж}}$ $\overset{\sim}{\text{сѣтъ}}$	$\overset{\sim}{\text{сѣфѣ}}$
235 ^r	$\overset{\sim}{\text{ѡмир}}$, $\overset{\sim}{\text{динафѣрж}}$	$\overset{\sim}{\text{ѡаменила}}$
265 ^r	$\overset{\sim}{\text{фѣрж}}$ $\overset{\sim}{\text{де}}$ $\overset{\sim}{\text{кредницѣ}}$, $\overset{\sim}{\text{морть}}$ $\overset{\sim}{\text{астѣ}}$	$\overset{\sim}{\text{мѡрть}}$
235 ^r	$\overset{\sim}{\text{ашѣ}}$ $\overset{\sim}{\text{ши}}$ $\overset{\sim}{\text{крѣца}}$	$\overset{\sim}{\text{крѣдница}}$
237 ^v	$\overset{\sim}{\text{кѣ}}$ $\overset{\sim}{\text{грѣце}}$ $\overset{\sim}{\text{мареле}}$ $\overset{\sim}{\text{васнаѣ}}$	$\overset{\sim}{\text{грѣцаѣ}}$
240 ^r	$\overset{\sim}{\text{днѣщице}}$ $\overset{\sim}{\text{скритѣри}}$	$\overset{\sim}{\text{дѣнѣсѣщице}}$
240 ^r	$\overset{\sim}{\text{мла}}$ $\overset{\sim}{\text{аш}}$ $\overset{\sim}{\text{дѣс}}$	$\overset{\sim}{\text{мла}}$
240 ^r	$\overset{\sim}{\text{сѣтеле}}$ $\overset{\sim}{\text{ѣвѣцѣтѣсри}}$	$\overset{\sim}{\text{свѣтеле}}$

¹ Manuscris din secolul al XVI-lea (1581), scris de ritorul și scolasticul Lucaci de la Putna. Cîteva informații despre acest prețios manuscris au fost date mai întii de I. Pereț, *Pravila de la Govora. Text comparat cu Pravila de la Bistrița și Nomocanonul lui Cotelerius*, București, 1911, p. 15 și urm. În ultimii ani, manuscrisul, readus în discuție de P. P. Panaiteșcu (Al. Grecu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în « Studii », 1954, IV, 1954, nr. 7, p. 215—228, a mai fost utilizat, în parte, de diverși alți cercetători. Vezi: « Biserica ortodoxă română », nr. 11—12, din 1961; « Limba română » XIII, 1964, nr. 2, p. 122—123 și XIV, 1965, nr. 4, p. 439 și urm.; « Studii și cercetări de lingvistică », XV, nr. 6, p. 749—735.

² Asemănător unei paranteze deschise, cu două puncte îngroșate.

Alăturind acum, la glosele semnalate de Ioan Bogdan, aceste câteva exemple de glose românești, redactate în 1581 de ritorul Lucaci de la Putna, — cu scopul vădit de a explica conținutul unor cuvinte slave, sau pentru a preciza înțelesul și lectura corectă a unor cuvinte proprii limbii române — conchidem că, așa cum s-au petrecut lucrurile în diferite alte limbi, la originea lexicografiei noastre stau glosele românești din secolul al XVI-lea.

2. De la glose la primele glosare din secolul al XVI-lea. Prezența gloselor românești la originea lexicografiei noastre, ca o confirmare a faptului că începuturile lexicografiei se ivesc la noi sub impulsul cerințelor interne de afirmare și răspîndire a culturii românești, este un fenomen firesc. Limba slavonă, sub învelișul căreia se adăpostea această cultură, fiind o limbă străină, îngrădea acest țel, iar cărturarii români, dîndu-și seama de această situație, își iau asupra lor sarcina de a descoperi calea prin care ea să devină înțeleasă. Utilizarea gloselor românești în cadrul textelor slavone reprezintă o atare preocupare: de a clarifica cititorului român înțelesul anumitor cuvinte străine din textele respective.

În strînsă legătură cu acest fenomen trebuie subliniat, de asemenea, că nu întîmplător prezența gloselor românești în secolul al XVI-lea coincide cu epoca primelor noastre traduceri din limba slavă. Exista o ambianță atît de strînsă între munca efectuată de traducător și munca lexicografului, încît nu-i de mirare dacā unele pasaje din primele noastre texte traduse căpătau adesea aspectul unor crîmpeie de vocabular bilingv. Iată, spre exemplu, cum a procedat, în 1581, ritorul și scolasticul Lucaci la traducerea unor fragmente din *Pravila* sa:

МТИ	ТЛЪ	АМЪ	АНЕШЕН ЧИЩЪ	ТЛЪ	НЕПО ДЕ НЕПО
ДЪЩИ	ТЛЪ	ФАТЪ	ТЕСТЪ	ТЛЪ	СОКОРА
БРА	ТЛЪ	ФРАТЕ	ЗА	ТЛЪ	ЦИНЕРЕ
АНЕШЕН	ТЛЪ	НЕПО	ШОДРЪ	ТЛЪ	КОВМНА

Toate exemplele de mai sus sînt culese de pe o singură pagină (f. 252^r). Exemple similare se pot desprinde de pe multe alte foi traduse de Lucaci, din acest manuscris ¹, cît și din alte manuscrise ale primilor traducători români. Ele duc spre aceeași concluzie, că germeii lexicografiei române apăruseră în secolul al XVI-lea, afirmîndu-se cu prilejul transpunerii unor noțiuni din limba slavonă în limba maternă, atît în cadrul lecturii textelor slavone, cînd se recurgea la glose românești, cît și în timpul efectuării traducerilor după astfel de texte, cînd anumite cuvinte și expresii din cele două limbi erau tratate în așa fel, încît, puse față în față, cele românești să exprime noțiunea corespunzătoare redată de cuvintele slave.

Faza următoare, evident superioară, în evoluția lexicografiei române o constituie întocmirea *glosarelor slavo-române*, ceea ce presupune culegerea gloselor românești de pe manuscrise sau tipărituri slave pe liste aparte, care devin utilizabile independent de un anumit text. Cercetări speciale vor duce,

¹ Vezi f. 252 v, 255 r, 255 v etc.

fără îndoială, la descoperirea unor astfel de glosare, care pornesc de la existența unor glose românești mai vechi. Deocamdată, amintim aici că la mănăstirea Dragomirna există un manuscris slav din prima jumătate a secolului al XVI-lea ¹, în cuprinsul căruia se găseau mai multe foi dintr-un astfel de glosar, din care însă n-a mai rămas decât o singură foaie — și aceasta tăiată parțial, celelalte fiind tăiate complet ².

Authorul acestui fragment de glosar, deși se orientează după *толкование* *нѣдобъ познаваемомъ рѣчимъ* ³, totuși a căutat să înlocuiască adesea glosa slavă prin glosa corespunzătoare din limba română.

Pentru a obține imaginea gloselor românești în cadrul acestei liste, reprezentînd un fragment de *glosar slavo-român* din secolul al XVI-lea, dăm — comparativ cu articolele respective din *толкование*... după textul editat de Kovtun — câteva exemple din acest fragment:

Articolele în textul editat de L. S. Kovtun		Aceleași articole în fragmentul glosarului de la Dragomirna	
КОЛИЧЕСТВО	мѣра колико юсть	КОЛИЧЕСТВО	^м кѣ, кѣтѣ
	—	прохлѣ...	рѣжоричѣ
	—	глад...	нѣтѣде
	^т		
СВОИСТВО	кто има, кто особно	СВОИСТВО	сѣѣ
СКОУТАНІЕ	спрѣтаніе, съхраненіе	СКУТАНЫ	аскѣннѣрѣ
ВИНА	оѣрокъ	ВИНА	^к ѣро
ХУДОЖЕСТВО	хытростъ	ХУДОЖЕСТВО	хитро, ѣнкѣрменѣ ^ш
СТРѢМЪ	право, по истинѣ	СТРѢМЪ	ѣпракъ, дѣрѣптѣ
НЕЩЮ	мию	НЕЩЮ	миѣ
	^т		
ТАЙМНИЦЫ	копелничѣ нѣже не ѡ законнымъ жены, отроца	ТАЙМНИЦЫ	копнѣ
	^т		
ѡ вернѣ	ѡ нѣдѣ	^т ^н ^т ^д	ѡ нѣ, кѣ тотѣ.

Un alt manuscris, descoperit — șase ani după ce Ioan Bogdan publicase articolul său despre glosele românești — de E. Kaluźniacki, în Biblioteca Națională din Belgrad (Cod. misc. 321), conținea (la fila 77) un fragment de vocabular

¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 121.

² Dețin aceste informații de la N. Smochină, care a cercetat diverse manuscrise vechi de la mănăstirea Dragomirna, făcîndu-mi și o copie fidelă a acestei interesante rămășițe din glosarul amintit, de care mă folosesc mai jos.

³ O listă cu 60 de articole, rezultate din același număr de glose, cunoscută în două redacții (din 1431 și 1453), publicată în întregime de Kovtun (*op. cit.*, p. 421—431), în comparație cu variantele păstrate în alte câteva manuscrise mai noi.

asemănător. În urma unei cercetări amănunțite din partea descoperitorului său, acest vocabular s-a dovedit a fi « der Ueberrest eines ältern kirchenslavisch-rumänisch Vocabulars »¹.

Acest așa-numit *Fragment de la Belgrad* (denumire dată de Gr. Crețu) este compus din două părți. Prima parte conține 26 de articole, extrase de pe una din numeroasele copii existente ale glosarului slavo-rus mai sus menționat *Толкование неосдобъ познаваемомъ рѣчомъ*. Partea a doua a fragmentului cuprinde alte 66 articole slave, la care însă e dată (cu o singură excepție: nr. 16) și traducerea lor în limba română. Această parte din fragment este singura care ne interesează în mod direct, ea constituind pentru lexicografia noastră, potrivit expresiei lui E. Kalužniacki, descoperitorul acestor articole: « rămășița unui vechi vocabular slavon-român »². Reținem, de asemenea, că după aprecierea lui Gr. Crețu, acest glosar slavon-român reprezintă « cea mai veche din încercările românești cunoscute », al cărui autor, adăogă Crețu, « a fost oltean »³.

Iată câteva exemple din lista dată de Kalužniacki (cu indicarea numărării articolelor făcută de către acesta):

1. прикладно	= tocmeală	44. вещь	= lucru și mai multe
3. вбаче	= însă	45. прѣко	= curmezișu
6. пособѣ	= biruire	46. прѣзорство	= întrecere și mândrie
22. сѣрокство	= sverepire	51. киченѣ	= trufă
28. раченѣ	= ospătare și iubește	54. гаданѣ	= gîcitori și cimilitori
30. расждженѣ	= svătuire	66. излично	= sprințaru.

Prin urmare, atît fragmentul de la Dragomirna cît și cel de la Belgrad⁴ reflectă procesul de trecere a gloselor pe o listă separată, deci însuși modul de alcătuire a unui glosar slavo-român. Cuvintele slave, transcrise împreună cu explicația lor în limba română, capătă prin orînduirea pe coloane aspectul unor încercări lexicografice propriu-zise. Lipsesc doar așezarea cuvintelor în ordinea lor alfabetică, pentru că ordinea înregistrării gloselor în aceste liste este însăși ordinea în care ele s-au ivit, pe parcursul lecturii textului, din necesitatea de a « explica » anumite cuvinte în limba glosatorilor.

O altă rămășiță dintr-un glosar slavo-român, avînd 48 de articole, e cunoscută sub denumirea de *Fragmentul lui Cipariu*, fragment reprodus în întregime de Gr. Crețu după o copie a lui I. I. Moldovan⁵. Din analiza făcută de Gr. Crețu, ar fi vorba de un « Vocabular biblic sîrbesc-românesc », ale cărui elemente « arată că glosarul e destul de vechi », dar fără să avem siguranța datării lui

¹ E. Kalužniacki, *Ueber ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular* în « Archiv für slavischen Philologie », XIV, 1896, p. 46—53 (citat de la p. 49—50).

² Trebuie făcută distincția între conținutul *slav* din prima parte și cel *slavo-român* din partea a doua a acestui fragment, pentru că nu poate fi vorba de « două fragmente de vocabular slavo-românesc din veacul al XVI-lea, păstrate pînă astăzi » (cum au afirmat M. Seche, *op. cit.*, p. 4 și în volum, p. 7, și B. Kelemen, *op. cit.*, p. 90).

³ Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 23—24.

⁴ Întregul glosar (partea slavă și cea românească) este publicat de E. Kalužniacki în articolul citat. Din nefericire, Kalužniacki a lăsat să se strecoare câteva greșeli de transcriere, făcînd și unele intervenții necorespunzătoare (Vezi Gr. Crețu, *op. cit.* p. 23—24). O fotocopie (sau un microfilm) după original ar înlesni cercetările, care trebuie reluate asupra acestui fragment, dacă nu cumva manuscrisul a pierit în bombardamentul nazist care a distrus Biblioteca Naționala în cursul celui de-al II-lea război mondial.

⁵ Vezi amănunte la Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 24—28.

din secolul al XVI-lea. Pe lângă acesta, copia lui I. I. Moldovan, pe care a folosit-o Crețu, nu prezintă suficiente garanții în ceea ce privește exactitatea redării conținutului. Numai o analiză riguroasă a originalului¹ ne va da posibilitatea să stabilim proveniența și vechimea glosarului, și, o dată cu aceasta, importanța reală pe care o poate avea în rîndul celorlalte încercări de glosare slavo-române.

Încheiem, deci, și acest paragraf cu concluzia că lexicografia română a parcurs, în dezvoltarea ei, toate fazele pe care le-a parcurs și la alte popoare. Atît prima etapă — a gloselor, cît și a doua etapă — a glosarelor se integrează în epoca primelor traduceri românești din limba slavonă, epocă anterioară apariției și folosirii la noi a dicționarelor slavone din secolul al XVII-lea.

3. Lexicografia slavo-română în secolul al XVII-lea. Vechea noastră lexicografie ia o deosebită amploare în secolul al XVII-lea. În numai cîteva decenii, pornind de la jumătatea acestui secol, își fac apariția diverse *lexicoane slavo-române*, care au circulat în mai multe manuscrise. În fruntea celor păstrate pînă astăzi se află cunoscutul *Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor* al lui Mardarie Cozianul, manuscris din anul 1649, păstrat sub nr. 450 la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Alte două lucrări asemănătoare, care poartă data alcătuirii și numele autorului pentru fiecare în parte, aparțin decadei a opta a secolului al XVII-lea. Este vorba de *Lexiconul slavo-român* al lui Mihai, din anul 1672, și un alt *Lexicon slavo-român* al lui Mihai Logofătul (altă persoană) din anul 1678; ele se găsesc tot în Biblioteca Academiei, sub nr. 3473 și, respectiv, 1348.

Al patrulea lexicon aflat în țară — și, după cum vom vedea, cel mai interesant — este *Lexiconul slavo-român*, păstrat în ms. nr. 312 din Biblioteca Academiei, cunoscut sub denumirea de codicele Sturdza.

Alături de aceste patru lexicoane din Biblioteca Academiei noastre, manuscrisele a două lexicoane asemănătoare au ajuns (nu cunoaștem în ce împrejurări și nici cînd anume) unul la Moscova — căruia i-a consacrat un articol Ștefan Ciobanu², iar celălalt la Leningrad³. Sub raportul vechimii, acestea sînt apreciate de către cercetătorii care le-au studiat ca fiind de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Menționăm totuși că Ștefan Ciobanu înclină, în ceea ce privește lexiconul de la Moscova, pentru începutul secolului al XVIII-lea.

Ceea ce constituie legătura strînsă între toate aceste șase lexicoane este baza lor comună: *lexiconul* lui Pamvo Berînda, apărut în prima ediție la Kiev în 1627. După cum s-a amintit mai sus, meritul de a fi sesizat această situație pentru cîteva dintre ele a revenit lui Ioan Bogdan. Deși n-a avut la îndemină decît un singur manuscris, «lexiconul de la Petersburg», totuși — folosindu-se de cîteva informații sumare despre lexiconul de la Moscova, despre cel din codicele Sturdza și despre lexiconul lui Mardarie, pe atunci în curs de publicare de către Gr. Crețu — marele slavist român a întrevăzut cu claritate raportul

¹ Originalul există, probabil, printre manuscrisele trecute în fondul «N. Bălcescu» al Academiei Republicii Socialiste România—Filiala din Cluj. Încercările noastre, din decembrie 1964, de a descoperi, în Biblioteca acestei filiale, originalul respectiv, au rămas fără rezultat. Poate că alți cercetători din Cluj, la care am apelat în acest sens, vor izbuti, totuși, să-l descopere.

² S. N. Себан, *Славяно-румынский словарь Библиотеки Московского Общества истории и древностей российских*, № 240 (Extras). Varșovia, 1914.

³ Este lexiconul studiat de Ioan Bogdan (vezi mai sus).

dintre lexicografia slavo-rusă și lexicografia slavo-română din secolul al XVII-lea ¹.

Asupra lexiconului slavo-român din codicele Sturdza vom stărui mai mult, pentru a încerca să clarificăm unele probleme privind izvoarele, vechimea și localizarea manuscrisului, identificarea autorului și importanța acestui lexicon în raport cu celelalte lucrări lexicografice din aceeași epocă.

În urma unei analize amănunțite, B. P. Hasdeu consideră că acest lexicon reprezintă « cel mai prețios dicționar manuscris român », în raport cu alte cinci lexicoane slavo-române, două din secolul al XVII-lea și alte trei din secolul al XVIII-lea, pe care le cunoștea la acea dată ². Hasdeu mai preciza apoi că manuscrisul « merită a fi studiat cu de-amăruntul... și chiar de a fi publicat întreg », dar că o atare propunere — se justifica Hasdeu — « nu intră în cadrul lucrării de față » ³.

Ioan Bogdan și Gr. Crețu au insistat, de asemenea, asupra importanței acestui lexicon, însă fără a rezolva problemele menționate. Primul s-a văzut silit să-și rezerve părerea sa « definitivă » numai după un « studiu complet » asupra lexiconului ⁴, iar celălalt, declarând că din punctul de vedere « al bogăției și originalității e, poate, cel mai însemnat » ⁵, adaugă în cele din urmă: « Despre acest codice și limba lui sperăm că vom publica altă dată un studiu special » ⁶.

Din păcate, nici Hasdeu, nici Bogdan, nici Crețu sau altcineva în urma lor n-au revenit, spre a clarifica problemele complicate în legătură cu izvoarele, vechimea, localizarea și identificarea autorului acestui manuscris ⁷.

Reluând aceste probleme, am urmărit atent particularitățile de grafie, de fonetică, de morfologie și de stil în mai multe manuscrise românești de la

¹ Acest adevăr a fost confirmat prin cele constatate ulterior de Gr. Crețu în studiul său amănunțit asupra manuscrisului lui Mardarie, arătând că acest lexicon este « o prescurtare » după Berinda, limitată la 4575 de articole, față de aproximativ 7250 de articole aflate în lexiconul lui Berinda (Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 13—20).

² *Cuvenite den bătrini*, vol. I (1878), p. 261.

³ *Ibidem*, p. 262.

⁴ *Art. citat*, p. 203.

⁵ *Op. cit.*, p. 33.

⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁷ După cum se știe, B. P. Hasdeu inclină să creadă că lexiconul din codicele Sturdza ar fi fost folosit de Berinda (*op. cit.*, p. 263—264), iar Gr. Crețu consideră că lexiconul nostru ar putea fi întocmit după « niște cărți slavo-sirbești », sau că ar fi o « prelucrare » după un original necunoscut, de pe care am avea totuși o « copie » în *Lexiconul lui Mihai* (*op. cit.*, p. 36—37).

Tot atât de neclară apare situația privind vechimea manuscrisului. B. P. Hasdeu presupune « aproximativ lungul interval dintre anii 1600—1630 » (*op. cit.*, p. 265), iar Ioan Bogdan (*art. cit.*, p. 203) și, mergând după el, E. Kałuźniacki (« Archiv », XVI, p. 48) îl consideră din anul 1740, eroarea lor provenind din faptul că pe noua copertă, introdusă în locul celei vechi, ce se pierduse între timp, figurează acest an. Este meritul lui Gr. Crețu de a fi stabilit (*op. cit.*, p. 32—33) perioada aproximativă a întocmirii manuscrisului: anii 1660—1670.

În legătură cu localizarea manuscrisului, B. P. Hasdeu a susținut pe bună dreptate originea munteană a autorului, bazat pe observațiile sale lingvistice. Sînt, într-adevăr, grăitoare în această privință cuvinte ca: *barză*, *cîrciumă*, *porumb* (cu derivatele feminine *porumbiță*, *porumboaie*), *puț*, *rănichii*, *varză*. Întîlnim, de asemenea, fonetisme specific muntenești, cum e diftongul *îi* din pluralul unor cuvinte: *cîini*, *mîini*, *piini* (cu singularele refăcute prin analogie: *cîine*, *piine*) sau apariția sporadică a prepoziției *pă* (alături de *pe*) și altele.

În sfîrșit, singura încercare de a identifica autorul aparține lui Gr. Crețu. Pornind de la calitatea de « dascăl », pe care și-o atribuia autorul însuși: « și cum îmi zic, dascăle » (f. 217 v din manuscris), Gr. Crețu a emis ipoteza care, după cum vom vedea, nu s-a dovedit întemeiată, că « autorul a fost dascăl de slavonie de la școala din București, care școală în a doua jumătate a secolului al XVII-lea era la Biserica Sf. Gheorghe Vechi » (*op. cit.*, p. 32—33).

jumătatea secolului al XVII-lea. În cele din urmă am descoperit unele trăsături comune între manuscrisul lexiconului din codicele Sturdza și alte câteva manuscrise care s-au dovedit a fi opera unuia și aceluiași autor. Dintre manuscrisele care fac obiectul acestei constatări amintesc aici manuscrisul de sub nr. 1570 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, scris în limba slavă și română¹. Prezint câteva fapte în sensul afirmației că manuscrisele 312 și 1570 aparțin aceluiași autor.

a) Articolul БОГОМАНІИ, inexistent în lexiconul lui Berinda, explicat în lexiconul din manuscrisul 312 prin «ereticii, cumu-s papistașii și armenii» (f. 52^v) datorează această explicație contextului din manuscrisul 1570, unde același autor a folosit expresii ca acestea: «Pentru eresurile lătenești» (f. 25^v); «Eresurile rimlenești, carele le luoaă de la... armeni» (f. 34^v); «De eresurile armeneste» (f. 59^v).

b) O serie de articole din lexiconul lui Berinda, traduse cu fidelitate în lexiconul lui Mardarie, se întilnesc și în lexiconul din codicele Sturdza, cu deosebirea însă că, aici, ele sînt dublate de sinonime. Dăm doar trei exemple:

Articolele în lexiconul lui Berinda	Traducerea în ms. lui Mardarie	Traducerea în ms. din codicele Sturdza
ЖЕЛВЪ = <i>testudo</i> , ЧЕРПАХА	broască țestoasă	broască țestoasă, <i>melciu</i>
ЗАКНСТВО = НЕСКЪДСТВО	pizma, pizmătorie	zavistie, <i>băsăuri</i>
УСНОВАХЪ = СГРЪНТОВАЛЕМЪ	zidiiu	am urzit, <i>am temeiat</i>

Sinonimele folosite în traducerea acestor trei articole (*melciu*, *băsău*, *am temeiat*) aflate în lexiconul din manuscrisul 312, nu însă și la Mardarie, provin tot din contextul manuscrisului 1570; ele figurează aici ca glose introduse de traducătorul textului slav, cu scopul vădit de a face cât mai clară explicația cuvîntului slav (din coloana stîngă a manuscrisului). Iată și această situație în cele ce urmează:

Manuscrisul 1570	Cuvîntul în contextul slav (col. din stînga)	Traducerea cuvîntului (col. din dreapta)	Glosa adăugată la traducerea cuvîntului
f. 52 ^r	ЖЕЛВЫ	melci	<i>sau broască țestoasă</i>
f. 140 ^r	ЗАКНСТЪ	pizma	<i>băsăul</i>
f. 26 ^v	УСНОВАСТЪ	urzește	<i>temeiază</i>

Zeci de articole aflate în situația acestora, la care se adaugă și particularități lingvistice și de grafie, comune manuscriselor 312 și 1570, constituie dovezi sigure că ambele manuscrise au fost întocmite de una și aceeași persoană.

Această constatare ne oferă cheia, atît de necesară, pentru rezolvarea problemelor de mai sus, care au preocupat, la sfîrșitul secolului trecut, pe Hasdeu,

¹ O culegere de texte religioase, în care se duce lupta pentru apărarea credinței ortodoxe față de numeroasele erezii, combătute cu înverșunare.

Bogdan și Crețu: identificarea autorului, datarea și localizarea manuscrisului din codicele Sturdza, probleme devenite solubile datorită a două note autografe din cuprinsul manuscrisului 1570. Prima însemnare ne indică localitatea și data efectuării traducerii: « *Începută fu a se scrie această dumnezeiască și prea bună carte... în cetatea Tirgoviștii, în ani de la facerea lumii 7176, în luna noemvrie 26... Și isprăvită fu cartea aceasta în anii 7177, în luna mai 21 de zile* » (f. 165^v). A doua însemnare ne dezvăluie numele autorului: « *Truditu-se-au la această carte a o aduce de pre limba slovenească pre limba românească... eu mult păcătosul și întru toate greșitul Staico grammaticul și slujitoriu Besareecii domnești, tocma den unghi moi și den coconie până la bătrîneaște slujitoriu besareecii* » (f. 166^r).

Iată-l, prin urmare, pe autorul lexiconului din manuscrisul 312: grămaticul Staicu, dascăl la școala de slavonie din Tirgoviște¹, slujitor al Bisericii domnești din acest oraș, unde a tradus între anii 1667—1669 manuscrisul 1570 și unde a efectuat, în această decadă, cele din urmă completări în cuprinsul lexiconului său.

Analiza lexiconului întocmit de Staicu justifică importanța deosebită pe care i-o atribuim. În primul rând, în afară de faptul că, la întocmirea acestui lexicon, autorul a utilizat *întregul material* din izvorul de bază — *Lexiconul* lui Berinda, ediția din 1627 de la Kiev —, grămaticul Staicu din Tirgoviște a avut și inițiativa de a c o m p l e t a materialul lui Berinda cu un mare număr de articole. Cele mai multe dintre noile articole au apărut în urma i n o v a ți e i introduse de grămaticul nostru prin a indica, spre deosebire de Berinda, și alte cazuri, în afară de cazul nominativ, la substantive, iar la verbe prin a adăuga adesea, pe lângă prima persoană, celelalte două, iar uneori dă și forma de plural. Multe articole introduse de Staicu sînt luate din diferite texte slavone, de redacție rusă², pe care a avut prilejul să le utilizeze în decursul preocupărilor sale de traducător. Sporind, în felul acesta, lexiconul lui Berinda «cu mai mult de jumătate»³, grămaticul Staicu face ca lexiconul său să capete un loc aparte în rîndul celorlalte lexicoane slavo-române din secolul al XVII-lea, distingîndu-se în primul rînd prin caracterul său o r i g i n a l.

Există însă și alte constatări pe baza cărora lexiconul grămaticului Staicu se situează pe o treaptă mult superioară în raport cu celelalte lexicoane slavo-române din secolul al XVII-lea. Printre acestea, menționăm cele de mai jos:

- a) Include întregul lexicon al lui Mardarie Cozianul din 1649;
- b) Lexiconul lui Mihai din 1672 nu-i decît o reproducere fidelă a manuscrisului întocmit de Staicu;
- c) Lexiconul lui Mihai Logofătul din 1678 e o prescurtare tot după manuscrisul lui Staicu;
- d) Celelalte două lexicoane slavo-române aflate în Rusia — la Moscova și la Leningrad — se leagă și ele, după cum vom vedea, de conținutul lexiconului grămaticului Staicu.

Într-adevăr, nu-i necesar să venim cu argumente în plus față de cele aduse de Crețu, pentru a dovedi că manuscrisul lui Mardarie Cozianul se regăsește în cuprinsul manuscrisului 312.

¹ Cf. articolul nostru, *Gramatica lui Smotriški și prima gramatică românească*, Rsl, IV, 1960, p. 297—298; Victor Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tirgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab* în Rsl., V, 1962, pp. 183—194.

² Nu cărți «slavo-sîrbești», cum presupunea Gr. Crețu (vezi mai sus).

³ Aprecierea aparține lui Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 36.

Nu-i greu de demonstrat nici dependența lexiconului lui Mihai din 1672 de lexiconul lui Staicu, încheiat în preajma anului 1670. Confruntarea, rînd cu rînd, a manuscriselor 312 și 3473 ne duce la această constatare certă.

În ce privește dependența lexiconului lui Mihai Logofătul de lexiconul gramaticului Staicu, această situație fiind mai puțin evidentă, reproducem cîteva articole, aceleași din ambele manuscrise, în vederea unei comparații între ele.

Manuscrul 312 (Staicu)	Manuscrul 1348 (Mihai Logofătul)
АНКІРА = miștele corăbiei ce aruncă în mare cu funie și țin corabia	АНКІРЫ = maștele corabiei ce aruncă în mare cu funile și țin corabia
ДЛЕФЪ ИЛИ НАДЧИСА = învață-te. ДЛЕФЪ = slova dentii în buchile ovrești, și începutul plingerii Eremiei proroc	—
БЕЗМАЛЪВНО = fără gîlceavă, cu tăcere	БЕЗМОЛВНО = fără gîlceavă, cu tăcere
БЕЗМАЛЪСТВЮ = petrec fără gîlceavă, cu tăcere	—
БЕЗМЪРНЫЙ = cel fără măsură	БЕЗМЪРНЫЙ = cel fără de loc, fără de cuvîință
БЕЗМЪСТНЫЙ = cel fără de loc, fără cuvîință	—
БЕСПЕЧАЛІЕ = fără grije	БЕЗПЕЧАЛІЕ = fără de grije
БРАКЪ = nuntă.	БРАКЪ = nunta
БРАКЪ ПРИВЕРЖЕНІЕ ЧИСТО СЪБЛАЮСТИ ТѢЛО. И аще сѣ не БЪДЕТЬ, НИКАКЪ ЖЕ БЪДЕТЬ ПОЛЗА БРАКЪ = Dobînda nuntei iaste a păzi trupul curat. Iar(ă) de nu va fi aceasta, nici un folos nu va fi de nuntă ЗА БІ...	

O scurtă privire asupra acestor articole, luate la întimplare din primele foi ale celor două manuscrise, ne dă prilejul cîtorva constatări importante. Astfel, explicația la primul articol АНКІРА «ancoră», e redată de Staicu prin expresia «miștele corăbiei»¹. Sensul acestei expresii nefiind cunoscut, probabil, lui Mihai Logofătul — sau, poate, din cauza neatenției — acesta formulează o altă explicație: «maștele corabiei», schimbîndu-i astfel în mod eronat sensul real.

Al doilea și al patrulea articol sînt dintre acelea pe care Mihai Logofătul le lasă la o parte, socotindu-le, pe cît se pare, nu atît de importante pentru a ocupa un loc în lexiconul său.

Al treilea articol, cu excepția unor mici deosebiri de grafie, e reproducut întocmai.

¹ Este un calc evident după sîrb. *мачка* «piscă», și «ancoră» (Hasdeu, *Cuvinte...*, I, p. 291). Însuși Staicu traduce în altă parte (la f. 208) cuvîntul slav *мачка* prin «cîtușă», sens apropiat de al cuvîntului modern «ancoră».

În schimb, în locul altor două articole, al cincilea și al șaselea ¹, din manuscrisul 312, apare un singur articol în manuscrisul 1348, avînd însă o explicație cu totul nefirească, deoarece pentru cel de al cincilea articol: *взмѣрный*, se dă explicația proprie celui de al șaselea articol: *взмѣстный*. Evident, ne găsim în fața unui «burdon», comis de Mihai Logofătul; primele două cuvinte: *cel fără*, cu care începe explicația la articolele al cincilea și al șaselea, îl induc în eroare, sărînd un rînd, încît copiază, pentru articolul al cincilea, explicația necorespunzătoare din dreptul articolului al șaselea, acesta din urmă fiind astfel suprimat ².

Ultimul articol citat ilustrează procedeul la care a recurs adesea Mihai Logofătul, anume renunțarea la unele explicații de amănunt ale grămăticului Staicu.

Creдем că aceste cîteva constatări sînt suficiente pentru ceea ce ne-am propus să demonstrăm: dependența lexiconului lui Mihai Logofătul (din 1678) de lexiconul grămăticului Staicu.

Ca să clarificăm legătura între cele șase lexicoane slavo-române, pe de o parte, și lexiconul lui Berînda, pe de altă parte, prezentăm, în tabelul de la p. 124—125, cîteva articole de la începutul literei Б, desprinse din toate aceste lexicoane.

O simplă privire asupra acestor articole ne înlesnește următoarele deducții:

a) Lexiconul lui Berînda stă atît la baza lexiconului ieromonahului Mardarie Cozianul, cît și la baza lexiconului grămăticului Staicu;

b) Lexiconul lui Staicu, deși dependent de lexiconul lui Berînda, cuprinde numeroase articole în plus, devenind aproape dublu față de al lui Mardarie;

c) Lexiconul lui Mihai, din 1672, reproduce cu fidelitate lexiconul lui Staicu, încît putem spune că este vorba de o copie;

d) Lexiconul lui Mihai Logofătul (deși strîns legat de manuscrisul lui Staicu), apare mult prescurtat prin renunțarea la un mare număr de articole și la unele explicații detaliate;

e) La rîndul lor, lexiconul lui Mihai și al lui Mihai Logofătul stau la baza celor două lexicoane slavo-române aflate în U.R.S.S. ³.

Toate acestea dovedesc că *lexiconul lui Staicu este dicționarul de bază a două lexicoane slavo-române, unul întocmit de Mihai în 1672, iar celălalt de Mihai Logofătul în 1678 și că, prin intermediul acestora, el se află de fapt și la baza celorlalte două lexicoane slavo-române din U.R.S.S.* Prin urmare, așa cum au întrevăzut Hasdeu, Bogdan și Crețu, lexiconul grămăticului Staicu rămîne — prin conținutul și prin modul său aparte de prezentare a materialului — cea mai impunătoare încercare în întreaga lexicografie română de la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

4. Pentru o ediție critică a lexicoanelor slavo-române. Dacă Lavrenti Zizanie a fost un pionier nu numai pentru gramatică, ci — prin modestul său *Лѣѣиѣ* — și pentru lexicografia slavă, Pamvo Berînda rămîne acela care a pus bazele solide ale dicționarului limbii slavone. Pe bună dreptate, Em. Kalužniacki arată că lexiconul lui Berînda reprezintă «o nouă fază în istoria lexicografiei slave bisericesti...», o încercare pe cît de remarcabilă, pe atît de izbită... pentru adunarea și lămurirea tezaurului de cuvinte slave bisericesti, o

¹ Ele sînt citate la rînd (împreună cu cele două articole precedente și cu articolul care urmează după ele) din manuscrisul lui Staicu, pentru a avea, astfel, posibilitatea să constatăm deosebiri care apar, în limitele unui fragment cît mai restrîns.

² Notăm că în lexiconul lui Mihai (1672) nu se constată acest «burdon».

³ Lexiconul din Leningrad e o copie după lexiconul lui Mihai Logofătul, iar cel de la Moscova după al lui Mihai (să se compare, de exemplu, articolul *взвирѣстаниѣ*).

încercare de a înfăptui aproape ceea ce lexicografia greacă și latină de atunci au înfăptuit pentru adunarea și lămurirea tezaurului de cuvinte al ambelor limbi»¹.

În dicționarul lui Berînda, cu peste șapte mii de articole, sînt incluse glosele extrase în diferite liste, începînd cu cele din secolul al XIII-lea pînă la listele mai dezvoltate de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (acestea din urmă cunoscute sub denumirea de «azbucovnice»). Nu lipsește nici materialul din încercarea lexicografică — apropiată de conținutul și forma de prezentare a unui dicționar — a lui Zizanie, după cum recunoaște Berînda în epilogul dicționarului său².

Lexiconul lui Berînda		Explicația aceluiași articole	
Articolul	Explicația	Mardarie	Staicu
Багоръ, фогикія	шарлатонаѣ фарба. Риг- н н рига зр черлѣк	mohorit	mohorit
багриница	шарлатъ, або едеветъ багровою фарбы нан шар- латина шата	caftan	caftan roș
бѣлѣи нан бѣлѣа	чаровни, фармакоз, к р бѣлѣо або лѣка	descintătoriu, făr- măcătoriu sau leucitoriu	fărmăcător
бѣлство	лѣкарство або отрѣст ^д	leuire	farmece
баиа	крѣпнѣ, ванна, лазня, цѣлѣна	baia	baia, botezul
бѣднѣи	чѣтки, испѣни	priveghiare, neador- mire	priveghiare, nedormire
бѣзвѣстивнѣи	лицо, бѣз затрѣднѣна	lesne, fără de osteneală	netrupeaște
бѣздръзновнѣи	нѣсмѣлѣи	cel fără îndrăzneală	neîndrăznitor
бѣздна	бѣздна, пропасть гладѣекоствѣ, мнѣзство, многѣи вѣдѣ, окнина	fără de fund, pro- pastie	fără fund
бѣзкровнѣи	бѣздомѣкѣ	cel fără acoperiș	fără casă
бѣзмоластвѣю	вѣзтншѣ або бѣзгомѣнѣи жнѣш ^т	fără glăceavă locuesc	petrec fără gilceavă, cu tăcere
бѣзславнѣи	зѣтрѣски, нѣаюдзѣо	dobitoceaște, nu omeneaște	fără omenie, ca un dobitoc

Lexiconul lui Berînda, o sinteză a lexicografiei slave de pînă atunci și un punct de orientare hotărîtor în dezvoltarea ei viitoare, prezintă importanță

¹ În «Archiv fur slavische Philologie», XVI, p. 48.

² Vezi studiul introductiv al lui Nimciuk (*op. cit.*).

și pentru lexicografia noastră, ținând seamă de faptul că acest lexicon a fost integrat imediat culturii românești vechi și adaptat nevoilor acesteia. El a fost apoi completat și dezvoltat de grămaticul Staicu, profesor la școala domnească din Tirgoviște, care, adăugându-i numeroase articole, a procedat cu destulă independență, ca un lexicograf modern, înregistrând și formele flexionare (cele nominale și verbale). Găsim, de exemplu, următoarele forme (care lipsesc atât la Berînda, cât și la Mardarie) de la verbul *острѣти*: *острю* — *ascuț*, *острѣтъ* — *ascute*, *острѣтъ* — *ascut*. (f. 111^v/col. 2).

în limba română, în cele șase lexicoane slavo-române

Mihai	Mihai Logofătul	Lex. din Leningrad	Lex. din Moscova
șar mohorit, chinovari	șar mohorit, che- nuvari	șar mohorit, chenă- variu	șar mohorit, chi- novari
caftan mohorit	caftan mohorit	caftan mohorit	caftan mohorit
fărmecătoriul	fărmecătoriul	fărmecătoriu	fărmecătoriul
farmecele	farmecile	farmecele	farmecile
baia, botezul	baia, botezu	baia, botezul	baia, botezul
nedormire	nedormire	nedormire	nedormire
fără de fire	pre lesne	pre lesne	fără de fire
fără de îndrăznire	fără îndrăznire	cel fără îndrăznire	fără de îndrăznire
fără fund	fără fundul	fără de fundul	fără de fund
fără de casă	cel fără de casă	fără de casă	fără de casă
eu petrec fără de gilceavă, cu tăcere	—	eu petrec fără de gilceavă, cu tăcere	eu petrec fără de gilceavă, cu tăcere
fără omenie, ca un dobitoc	fără omenie, ca un dobitoc	fără omenie, ca un dobitoc	fără omenie, ca un dobitoc

Evident, Staicu a procedat astfel, spre a înlesni folosirea dicționarului de către neslavi, mai precis de către români, pentru care aceste forme slave pricinuiau greutăți mult mai mari din cauza necunoașterii limbii slavone.

Redactarea dicționarilor bilingve (slavo-române) în secolul al XVII-lea confirmă, în general, vechea tradiție a preocupărilor lexicografice ale cărturarilor noștri, continuu antrenati în acest gen de muncă datorită activităților lor intense de *t r a n s p u n e r e* în limba română a diverselor texte slavonești. Prin această vie activitate se imprimă un puternic caracter didactic studiului limbii și al culturii slavone la români, în diferite școli domnești¹ și din incinta mănăstirilor, în perioada afirmării și răspîndirii tot mai largi a limbii române în cultura noastră.

Aceste cerințe interne ale culturii românești explică și rapiditatea cu care erau aduse la noi lucrările lexicografice și de gramatică slavonă existente la acea epocă. Deși prima ediție a lexiconului lui Berînda devenise, imediat după tipărire, o raritate bibliografică chiar în Ucraina, cărturarii români au știut să găsească din timp mijloacele necesare pentru a-și procura mai multe exemplare, — dintre care unele se păstrează și astăzi în bibliotecile noastre² — spre a le avea la îndemână în vederea elaborării dicționarilor bilingve slavo-române, a căror necesitate se ivise încă din secolul precedent. Este o nouă dovadă că lexicografia română în secolul al XVII-lea s-a dezvoltat nu atât sub influența operii lui Berînda, cum s-a crezut în general, cât mai cu seamă utilizînd lucrarea acestuia ca un prețios instrument auxiliar, în funcție de satisfacerea unor vechi cerințe, animate de ideea răspîndirii culturii românești în limba maternă.

Atît lexiconul lui Berînda cît și lexiconul lui Staicu ne pun la îndemână un bogat material lexical, foarte variat sub aspectul provenienței, cu corespondentele respective din ucraineană, rusă, bielorusă, poloneză și din limba română. Prin aceste corespondente avem posibilitatea să înregistrăm înțelesul atribuit cuvintelor respective de cărturarii secolului al XVII-lea, atît slavi cît și români, și să surprindem, în aceste diverse exprimări, sensul cel mai firesc.

Astăzi, cînd Asociația Slaviștilor din Republica Socialistă România a inițiat elaborarea unui *Dicționar al slavonei din Țările Române*, merită să reprezentăm inventarul complet al lexicului slav utilizat în documentele și scrierile originale românești în limba slavonă, studiul lexicografiei slavo-române din secolele XVI—XVII capătă o importanță aparte. Îndeosebi cele cinci lexicoane slavo-române care ni s-au păstrat³ pot constitui un prețios instrument auxiliar pentru colectivul care participă la elaborarea acestei importante lucrări pentru istoria culturii și, în special, a lexicului limbii slavone și române. Este cu atît mai necesară o ediție critică a întregii moșteniri lexicografice din secolul al XVII-lea, cu cît ea este menită să reflecte deopotrivă nivelul la care s-au ridicat cunoștințele de limbă slavonă și, în legătură cu aceasta, competența lexicografică a vechilor noștri cărturari.

Reamintim, cu acest prilej, că cel care a enunțat utilitatea și principiile unei asemenea ediții a fost însuși Ioan Bogdan. Iată propriile sale cuvinte: «Lexiconul de la Petersburg ar merita a fi editat și studiat în comparație cu cel de la Moscova, cu al d-lui Sturdza și cu toate celelalte lexicoane vechi slavo-române ce se vor arăta a fi din același izvor... O ediție cu index în ordine alfabetică riguroasă (căci lexiconul în această privire nu corespunde ideilor noastre moderne despre un lexicon și seamănă mai mult cu un glosar) ar putea

¹ Vezi V. P a p a c o s t e a, *art. cit.*, p. 183 și urm.

² Vezi detalii la Magdalena Laszlo, în recenzia asupra lexiconului lui Berînda, reeditat la Kiev în 1961, apărută în Rsl, X, 1964, p. 563.

³ Din care numai unul singur — al lui Mardarie Cozianul — a fost publicat, într-o ediție de mult timp epuizată și cu inerente greșeli la acea vreme.

servi și de carte ajutătoare pentru cei ce doresc să se ocupe cu limba slavă bisericească. Ar fi de dorit ca Academia Română să ia măsurile pentru pregătirea acestei publicații, care ar prezenta un interes teoretic și practic totodată»¹.

Să sperăm că acest deziderat, consemnat cu trei sferturi de veac în urmă, va fi tradus în fapt de Asociația Slaviștilor, dat fiind noile condiții de sprijinire a activității științifice în țara noastră. Prin realizarea unei astfel de ediții, studiul lexicografiei române va atinge o treaptă superioară, treaptă întrevăzută cu deosebită claritate de marele slavist român Ioan Bogdan, deschizător de drumuri în atâtea domenii ale studierii vechii noastre culturi.

ЗАЧАТКИ РУМЫНСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

(Резюме)

В существующих исследованиях зачатки румынской лексики связаны в основном, с появлением славяно-румынских лексиконов во второй половине XVII века под непосредственным влиянием лексикона Памвы Беринды, изданном в Киеве в 1627 году. Исходя из наличия около четырехсот румынских глосс, отмеченных Иоаном Богданом в рукописи XVI века, и ряда других румынских глосс в славянской рукописи 1581 года, хранящейся под № 692 в Библиотеке Академии наук Социалистической Республики Румынии, автор пришел к заключению, что румынская лексикография ведет свое начало от румынских глосс XVI века. С другой стороны, наличие румынских глосс в XVI веке неслучайно совпадает с эпохой наших первых переводов со славянского языка. Работа переводчика так тесно переплеталась с работой лексикографа, что перевод ряд мест из названной славянской рукописи № 692 является дословным: *дѣши* = *фата*, *тѣшь* = *сокрѣ*.

Следующий этап в развитии румынской лексики — составление первых славяно-румынских глоссариев, которые появляются в том же XVI веке. Среди них значительный интерес представляет неизданный отрывок из славянской рукописи, найденной в Драгомирне. Как румынские глоссы, так и славяно-румынские глоссарии XVI века убедительно свидетельствуют о том, что румынская лексикография зарождается под давлением внутренних потребностей в утверждении и распространении румынской культуры, облеченной в книжнославянскую форму.

В XVII веке румынская лексикография пополняется целым рядом славяно-румынских лексиконов; первые два из них: лексикон Мардария Козианула (1649) и лексикон Стайку (1660—1670), в основу которого положен лексикон П. Беринды (1627). Остальные четыре лексикона последнего тридцатилетия XVII века являются копиями или переработками лексикона Стайку.

В целях выявления и оценки древнего румынского словарного наследия необходимо подготовить издание, содержащее все словарные статьи из названных лексиконов, расположенные в алфавитном порядке, как это предлагал три четверти века тому назад великий румынский славист Иоан Богдан.

LES DÉBUTS DE LA LEXICOGRAPHIE ROUMAINE

(Résumé)

Les recherches effectuées jusqu'ici attribuent généralement les débuts de la lexicographie roumaine à l'apparition des lexiques slavo-roumains du XVIIe siècle sous l'influence directe du lexique de Pamvo Berinda imprimé à Kiev en 1627. Prenant pour point de départ quelque 400 gloses roumaines signalées par Ioan Bogdan dans un manuscrit du XVIe siècle, auxquelles

¹ În articolul *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, « Conv. lit. », XXV, 1891, nr. 3, p. 204.

s'ajoutent d'autres gloses, également en roumain, d'un manuscrit slave de 1581 (le no. 692 de la Bibliothèque de l'Académie de la R. S. de Roumanie), l'auteur conclut qu'à l'origine de la lexicographie roumaine reposent les gloses en roumain du XVIe s. Par ailleurs la présence des gloses roumaines au XVIe siècle ne coïncide pas fortuitement avec l'époque de nos premières traductions du slave. L'activité de traducteur et celle de lexicographe allaient de pair si étroitement que la traduction de certains passages du ms. slave 692 découle par endroits mot à mot.

La phase immédiatement suivante dans le développement de la lexicographie roumaine consiste dans l'établissement des premiers glossaires slavo-roumains, qui font leur apparition au XVIe siècle également. Un fragment inédit d'un manuscrit slave de Dragomirne offre, entre autres, de l'intérêt à ce sujet. Les gloses roumaines comme les glossaires slavo-roumains du XVIe siècle sont une preuve péremptoire que la lexicographie roumaine a commencé à se manifester sous l'action des nécessités internes d'affirmer et de répandre la culture roumaine que recouvrait le vernis de la langue slavonne.

Au XVIIe s., la lexicographie roumaine est caractérisée par l'apparition de plusieurs lexiques slavo-roumains, les deux premiers, le lexique de Mardarie Cozianul (1649) et celui de Staicu (1660—1670) reposent sur le lexique de Berinda (1627). Quatre autres lexiques des trois dernières décennies du XVIIe s., représentent des copies ou des remaniements des lexiques de Staicu.

Pour mieux mettre en valeur le vieux trésor lexical roumain, l'auteur propose l'établissement d'une édition englobant tous les articles des lexiques mentionnés ci-dessus, mais classés alphabétiquement. C'est ce que préconisait, voici trois quarts de siècle, le grand slaviste roumain Ioan Bogdan.

CU PRIVIRE LA GENEZA ȘI RĂSPÎNDIREA POVESTIRILOR SCRISE DESPRE FAPTELE LUI VLAD ȚEPEȘ

ȘERBAN PAPACOSTEA

Faima europeană de care s-a bucurat personalitatea lui Vlad Țepeș în veacul al XV-lea, manifestată printr-o producție literară abundentă și răspîndită în aproape întreaga Europă centrală și răsăriteană, a dat naștere în istoriografia contemporană unor ample controverse în cadrul cărora au fost și sînt discutate originea, răspîndirea, limba și, în mai mică măsură, veracitatea istorică a povestirilor despre faptele domnului Țării Românești.

Începînd cu lucrarea lui J. Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, publicată în 1804, și pînă la monografia istoricului sovietic I. S. Lurie, *Повесть о Дракуле*, apărută în 1964, specialiști în istoria și filologia medievală și-au consacrat activitatea cercetării multiplelor aspecte ale reflectării literare a personalității lui Vlad Țepeș, fără însă ca vreuna din soluțiile oferite să întrunească o adeziune unanimă.

Însemnările de față, prilejuate de cercetarea unui izvor rămas în afara investigațiilor celor care s-au ocupat de povestirile asupra lui Vlad Țepeș, își propun să aducă o contribuție la lămurirea uneia dintre problemele controversate, și anume aceea a apariției și răspîndirii europene a primelor texte scrise despre faptele domnului Țării Românești.

Socotim că un pas înainte în elucidarea acestei probleme de istorie a culturii medievale în veacul al XV-lea poate fi realizat prin determinarea mai precisă a momentului și a împrejurărilor generale — adică a conjuncturii politice — în care sînt semnalate în Europa *primele consemnări scrise ale tradiției orale despre fapte, în același timp de vitejie și de cruzime, ale domnului muntean.*

Cercetătorul sovietic I. S. Lurie s-a străduit în recenta și substanțiala sa lucrare să fixeze o ordine de vechime a primelor povestiri asupra lui Vlad Țepeș, pentru a oferi astfel un teren solid discuției asupra originii și întîietății unora dintre variante în raport cu celelalte ¹. S-a stabilit astfel că cel mai vechi manuscris în limba germană datează din anul 1462; că textul acestui manuscris a fost integrat în cronica austriacului Thomas Ebendorfer și că un text similar a stat la baza *Comentariilor* lui Enea Silvio Piccolomini, a căror redactare nu poate depăși anul morții savantului papă, anume 1464 ². Adăugăm că și povestirea care stă la baza poemului lui Michael Beheim a ajuns la cunoștința acestuia fie în ultima lună a anului 1462, fie, mai probabil, în cursul anului următor ³.

¹ I. S. Lurie, *În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Țepeș)*, în Rsl, X (1964), p. 5—18.

² I. S. Lurie, *op. cit.*, p. 9.

³ G. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, București, 1903, p. 18.

Așadar, *primele înregistrări scrise ale povestirilor despre Vlad Țepeș aparțin anilor 1462—1463, deci perioadei când domnul muntean, în urma evenimentelor istorice cunoscute — campania otomană în Țara Românească și arestarea lui de către Matei Corvin — și-a pierdut tronul și a intrat într-o lungă perioadă de captivitate.*

Coincidența în timp a acestor două împrejurări istorice, la prima vedere lipsite de legătură — înlăturarea lui Vlad Țepeș din domnia Țării Românești prin acțiunea convergentă, deși nu conjugată, a lui Mahomed al II-lea și a lui Matei Corvin și apariția primelor texte de relatare a faptelor domnului muntean — este fără îndoială o constatare care merită să rețină atenția cercetătorilor și care se cere deci mai îndeaproape analizată. O sumară trecere în revistă — atît cît o îngăduie sărăcia documentației contemporane — a principalelor evenimente din cursul anului 1462 va înlesni înțelegerea strînsei legături dintre acțiunea politică a lui Matei Corvin și începutul circulației scrise a povestirilor despre Vlad Țepeș.

Se știe că domnul muntean, folosind prilejul favorabil creat de campania sultanului Mahomed al II-lea în Asia Mică, a luat în cursul iernii 1461—1462 inițiativa unei acțiuni militare la sudul Dunării, ale cărei rezultate erau comunicate regelui Ungariei o dată cu cererea de sprijin împotriva ripostei otomane, despre care știa că nu se va lăsa mult timp așteptată¹. Matei Corvin, ale cărui intenții reale în această perioadă ne rămîn necunoscute, transmite curiei papale, în cursul lunii mai, informațiile primite de la solii lui Vlad și, în vederea campaniei de ajutorare a Țării Românești, primește subsidii atît din partea papei Pius al II-lea, cît și a Venetiei². Realizarea unei mari coaliții antiotomane a puterilor europene a fost una din ideile dominante ale pontificatului lui Enea Silvio, iar perspectiva unei acțiuni militare la Dunărea de Jos era considerată de el ca preluđuul ofensivei generale a lumii creștine împotriva Islamului³. La rîndul ei, Venetia, amenințată de marile pregătiri navale ale lui Mahomed al II-lea, pe care le știa îndreptate împotriva posesiunilor ei din Mediterana orientală, se pregătea să iasă dintr-o perioadă de îndelungată expectativă și, în așteptarea participării directe la război, subvenționa acțiunile antiturcești, care canalizau în alte direcții puterea de expansiune a Imperiului otoman⁴.

Beneficiar al unor însemnate subsidii pecuniare destinate finanțării intervenției sale militare în Țara Românească, în sprijinul lui Vlad Țepeș, Matei Corvin intră în campanie la sfîrșitul lunii iulie 1462; etapele prelungite ale unei înaintări căreia i-au trebuit mai mult de trei luni pentru a parcurge drumul de la Buda la Brașov, aruncă o puternică îndoială asupra sincerității intenției

¹ Scrisoarea adresată la 11 febr. 1462 din Giurgiu de Vlad Țepeș lui Matei Corvin, editată de I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 78—81: «... Turci și Bulgari interempti sunt in numero XXIII^m VIII° et LXXXIII, exceptis qui in domibus combusti sunt, vel quorum capita officialibus nostris non sunt presentata».

² W. Fraknoi, *Mathias Corvinus König von Ungarn 1458—1490*, Budapesta, 1891, p. 91—92.

³ Pregătirile în vederea organizării unei cruciate antiotomane și în genere politica orientală a papei Pius al II-lea au fost analizate în ultimul timp de istoricul italian Gioacchino Paparelli, *Enea Silvio Piccolomini, Pio II*, Bari, 1950, în capitolele XV și XVI (*La crociata del latino... e quella delle armi*); se va vedea în rîndurile de mai jos legătura dintre aceste preocupări politice ale papei și apariția în *Comentariile* sale a legendelor despre cruzimile lui Vlad Țepeș.

⁴ Fr. Babinger, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, München, 1962, p. 261.

regelui Matei de a intra într-adevăr în război cu turcii printr-o campanie de restaurare în Țara Românească. Atent la conflictul său cu împăratul Frederic al III-lea de Habsburg, care, sprijinit în Ungaria de un partid puternic, recrutat din rîndurile magnaților unguri, revendica pentru sine coroana Sf. Ștefan, Matei nu avea intenția de a lua asupra-și riscurile unei confruntări militare cu Imperiul otoman, atîta timp cît un atac dinspre Apus îi putea periclita în orice clipă poziția în Ungaria însăși¹. De altminteri, cînd Matei Corvin ajunsese în punctul cel mai avansat al înaintării sale — Brașovul — trecuseră mai bine de două luni de cînd unele din autoritățile ardelenе încheiaseră acorduri cu Radu cel Frumos, noul domn instalat de turci². Soluția înțelegerii cu Radu, deci de acceptare a faptului împlinit — instaurarea dominației otomane asupra Țării Românești — i s-a părut, fără îndoială, preferabilă lui Matei Corvin în conjunctura politică existentă. În aceste împrejurări politice s-a născut conflictul dintre regele Ungariei și domnul Țării Românești, acum pribeag în Transilvania.

Împrejurările imediate ale acestui conflict, care în decurs de cîteva luni a transformat o legătură de colaborare politică și militară, adusă și la cunoștința unora dintre puterile europene și sprijinită de acestea, într-o dușmănie cel puțin tot atît de notorie, ne rămîn încă necunoscute din pricina sărăciei izvoarelor de care dispunem în stadiul actual al documentației. Dar concluzia acestui conflict este îndeobște cunoscută: arestarea și întemnițarea lui Vlad Țepeș, în momentul în care campania de restaurare a sa în domnie și de alungare a turcilor din Țara Românească era pe punctul de a începe (noiembrie, 1462).

Date fiind însă antecedentele diplomatice amintite mai sus, această întorsătură radicală a cursului politicii lui Matei Corvin nu putea rămîne un simplu episod al raporturilor dintre regele Ungariei și domnul Țării Românești. Interesul general cu care a fost urmărită în Europa lupta lui Vlad Țepeș împotriva turcilor și concursul pecuniar acordat lui Matei Corvin de Roma și Veneția³ pentru sprijinirea acestei lupte, a cărei însemnătate europeană era astfel recunoscută, impuneau o explicație publică subitei și radicalei modificări politice, care s-a încheiat nu numai cu întemnițarea lui Vlad Țepeș, dar și cu renunțarea la acțiunea militară antiotomană. Referindu-se la arestarea și întemnițarea lui Vlad Țepeș de către Matei Corvin, N. Iorga scrie: « Trebuia o îndreptățire pentru această nedreptate... Se născociră astfel scrisori, pe care le-ar fi adresat, în noiembrie, Vlad, din Ardeal, de la Cîsnădie (Rotel, Rivethel), Sultanului... , ca și Marelui Vizir și domnului Moldovei »⁴. Interceptată de oamenii lui Matei Corvin, scrisoarea, autentică sau plăsmuită⁵, adresată de Vlad Țepeș sulta-

¹ Pentru conflictul dintre Frederic III și Matei Corvin, care nu s-a încheiat decît în 1463 prin ratificarea tratatului încheiat între cei doi adversari în anul precedent, v. W. F r a k n o i, *op. cit.*, p. 95; realizarea acestui acord se datorează în mare parte acțiunii diplomatice a papei Pius al II-lea, doritor să-l elibereze pe Matei Corvin de preocupările sale în Europa Centrală, pentru a-l îndruma spre lupta antiotomană.

² *Hurmuzaki*, vol. XV, p. 58; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 141.

³ Merită să fie subliniat faptul că solul venețian Tommasi l-a însoțit pe Matei Corvin de-a lungul întregii sale « campanii », care s-a încheiat la Brașov; v. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 142.

⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 141.

⁵ Autenticitatea scrisorii, pusă la îndoială de G. C. Conduratu, *op. cit.*, p. 154 și contestată printre alții de N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 141—142, a fost susținută de curînd, fără argumente de altminteri, de Fr. B a b i n g e r, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957, p. 312.

nului, i-a slujit regelui Ungariei ca act de justificare imediată în fața celor ce aveau dreptul să-i ceară socoteală, pentru că avansaseră subvenții bănești, anume papa Pius al II-lea și Venetia. Matei Corvin i-a transmis papei textul preținsei scrisori de trădare a lui Vlad Țepeș, text care nu s-a păstrat decît în *Comentariile* lui Enea Silvio. Venetiei, regele Ungariei i-a trimis explicațiile de rigoare, dacă nu și o altă copie a scrisorii. La 26 noiembrie 1462 solul venețian vestea conducerii republicii arestarea lui Vlad Țepeș, iar nu mult timp după aceea i se trimitea solului confirmarea primirii acestei înștiințări, precum și a unei scrisori trimise în aceeași chestiune de însuși Matei Corvin¹. Așadar, abia înapoiat din «campania» al cărei singur «succes» a fost întemnițarea domnului refugiat în Transilvania, Matei Corvin întreprinde la sfîrșitul anului 1462 și la începutul celui următor o acțiune diplomatică de explicații, dacă nu chiar de justificare, față de cei care investiseră nu numai nădejdi, dar și însemnate mijloace pecuniare în această încercare de stăvilire a expansiunii otomane în Europa.

Iată de ce apariția primelor înregistrări scrise ale povestirilor despre Vlad Țepeș în aceeași perioadă în care s-au produs întemnițarea domnului muntean și campania de justificare a lui Matei Corvin nu pot fi considerate o coincidență fortuită. Apariția, la sfîrșitul anului 1462 și în cursul anului 1463, a primelor texte cu relatarea faptelor lui Vlad Țepeș: *manuscrisul de la Viena*, încorporat în cronica lui Thomas Ebendorfer, *Comentariile* lui Enea Silvio Piccolomini și *Povestirea în versuri* a lui Michael Beheim² nu constituie, așadar, decît un aspect al campaniei propagandistice menite să acopere abandonarea de către regele Ungariei a acțiunii antiotomane la îndeplinirea căreia se angajase.

Cercetarea izvoarelor contemporane ne îngăduie însă să coborîm discuția din domeniul ipotezelor pe terenul mult mai solid al documentației istorice.

¹ «... casum retentionis Draguli olim voivode... circa quam rem idem serenissimus Rex etiam per suas litteras nobis scripsit» (s.n.); Nagy Iván și B. Nyáry Albert, *Magyar diplomáciai emlékek, Mátyás király korából 1458—1490*, vol. I, Budapesta, 1875, p. 172. Că senatul venețian nu s-a declarat satisfăcut de explicațiile furnizate de Matei Corvin se poate constata din instrucțiunile date la 18 aprilie 1463 — deci cinci luni după întemnițarea lui Vlad Țepeș — solului trimis la Matei Corvin. Într-adevăr, senatul venețian cerea o informare completă asupra împrejurărilor care au provocat hotărîrea lui Matei Corvin: «*Studiosus eris intelligere conditiones regni illius, et in specie volumus quod nos advises qualiter se habuit negocium Dragulli Vallachiae* (s.n.), dando nobis advisationem de illo qui impresentiarum reperitur vayvoda in partibus illis...»); *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, XXII, Zagreb, 1891, p. 241.

² În versiunea lui Michael Beheim apar concomitent cele două teze fundamentale ale justificării lui Matei Corvin: înțelegerea lui Vlad Țepeș cu turcii și cruzimile comise de el. Cea mai mare parte a poemului este consacrată expunerii cruzimilor lui Țepeș (primele 950 versuri); a doua parte (ultima sută de versuri) expune trădarea și arestarea domnului muntean.

În mîntea lui Vlad incolțește ideea înțelegerii cu Mahomed al II-lea, căruia îi trimite o solie; propunerea sa este acceptată de sultan, din partea căruia obține iertarea, cu condiția prinderii și predării lui Matei Corvin:

«Ich will versuchen, ob es döcht,
«das ich sein huld erwerben mocht»,
also (ge)dacht der fraiser.

Er schikt sein potschafft da zu hant
dar er denselben haiden vant,
disem türkischen kaiser

Liess er sagen die mere:
welt er in nemen zu genat
und im vergeben solche tat,
misshandelung und swere

Dy er wider in het getan,
daz welt er in er gegen schan
und allez pringen wider:

Kung Matiasch von Ungarn her
und auch sein pesten ret, welt er
pringen und richten nider

Und gehen in sein hande,
der Türk im widerumb enpot:
tet er das, so het er genat
seiner schuld allersande.

(G. C. Conduratu, *op. cit.*, p. 53).

În cursul anului 1462 și la începutul anului următor, vreme în care s-au petrecut evenimentele amintite mai sus, s-a desfășurat misiunea diplomatică în Europa răsăriteană a legatului papal Nicolae de Modrussa¹. Însărcinat cu o importantă misiune legată de proiectul de cruciadă antiotomană al lui Pius al II-lea, al cărui colaborator apropiat era, Nicolae de Modrussa sosește la Buda pentru a purta negocieri cu Matei Corvin. Aici a avut prilejul nu numai să-l vadă personal pe Vlad Țepeș, a cărui înfățișare fizică o descrie², dar și să audă din gura regelui Ungariei însuși relatarea actelor de cruzime ale domnului muntean. Reprodusă succint în textul lucrării lui Nicolae de Modrussa, *Historia de bellis Gothorum* — rămasă pînă în zilele noastre inedită, cu excepția cîtorva fragmente reduse —, relatarea lui Matei Corvin atestă *interesul direct* al regelui în consemnarea și difuzarea povestirilor despre cruzimile lui Vlad Țepeș:

« Povestea regele, confirmat fiind de secretarii care asistau la descriere, că patruzeci de mii de oameni de ambele sexe și de vîrste diferite, care aparțineau facțiunii potrivnice, au fost cu puțin timp înainte <s.n.> uciși din porunca acestuia (a lui Vlad Țepeș) prin cele mai rafinate suplicii. Pe unii i-a ucis frîngîndu-i sub roțile carelor, pe alții despuiați, juvîndu-le pielea pînă la măruntaie, pe alții așezați în țepe și fripți pe cărbuni încinși puși sub ei, pe alții străpungîndu-i cu țepe prin cap, prin piept, prin ombilic sau, ceea ce e josnic chiar și numai de povestit, prin șezut și prin mijlocul măruntaielor pînă sus în gură; și, pentru ca nici o formă de cruzime să nu lipsească, împlînta în ambii sîni ai mamelor țepe și înfîgea în acestea pe copiii lor; în sfîrșit, pe alții îi ucidea prin alte chipuri, cît se poate de cumplite, torturîndu-i mai înainte cu felurite cazne, pe care cruzimea atroce a celui mai groaznic tiran a putut să le născocască »³.

¹ G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrussense*, în *Opere Minori*, vol. IV, Città del Vaticano, 1937, p. 217—218. Unele informații din textul lui Nicolae de Modrussa privitoare la lupta lui Vlad Țepeș cu turcii, au fost folosite în articolul lui B. Cîmpina, *Victoria ostiilor lui Țepeș asupra sultanului Mehmed al II-lea*, în «Studii», XV (1962), 3, p. 545—546.

² Merită a fi subliniată corespondența desăvîrșită între portretul literar al lui Vlad Țepeș în textul lui Nicolae de Modrussa și cunoscutul portret anonim păstrat în castelul Ambras din Tirol.

³ Reproducem integral fragmentul referitor la Vlad Țepeș din textul lui Nicolae de Modrussa. După o scurtă expunere asupra originii și limbii românilor, autorul continuă astfel: « Horum tyrannum Draaculum nomine, quo ipsi demonem appellat, dum Pii secundi pontificis maximi apud Hunnorum regem legati essemus, captivum vidimus, non quidem procero admodum corpore sed membroso sane ac valido, truci vultu atque horrendo, pregrando et adunco naso, inflatis naribus, tenui et modice rubenti facie, in qua glaucos patentesque oculos extantia opido cillia vallabant et nigrantia multo villo supercilia minaces ostentabant; abrasis preteera genis mentoque omni, superiorum laborum parte dumtaxat excepta. Tumentia tempora testae molem augebant. Taurinum collum erectam cervicem latis connectebat humeris, ad quos subnigri crispantes capilli pertinebant. Narrabat rex, fidem notariis facientibus qui descriptioni intenderant, quadraginta hominum milia promiscui sexus atque aetatis, qui contrarie factionis essent, iussu ipsius per exquisita supplicia paulo ante necata. Hos carrorum confractos rotis, illos detracta pelle viscere nudatos, alios verubimpositos subjectisque assatos prunis, alios trans caput, trans pectus alios, nonnullos per umbilicum, aliquos ab immo sedis (quod dictu quoque faedum est) per media viscera ad summum os stipitibus transfixos, et ne ullum deesset feritatis argumentum, matribus utroque in ubere infixos palos atque in illis natos impositos, aliosque aliis dirissimis enectos exemplis per varia prius tormenta excruciatos, quecumque immanissimi tyranni seva crudelitas potuit excogitare. . . »

. . . Hoc in flexu tercio anno Pii secundi pontificis maximi impurissimus Mahumetus Turcorum imperator, a compluribus Vlacchorum proceribus adversus tyrannum eorum Draaculum nomine sollicitatus, Istro transmisso cum centum et quinquaginta pugnatoribus (corect: milibus pugnatorum) totam per Vlacchiam, diu illum persequutus, et tandem in quodam monte eum nactus obsedit; in quo se Vlacchus, natura loci fretus, cum viginti quator milibus qui eum sponte

Povestirea regelui Matei Corvin, sumar relatată de episcopul Nicolae de Modrussa, ne apropie cu un pas de intenția din care s-au născut cele dintii texte scrise ale povestirilor despre Vlad Țepeș și înlesnește în același timp explicarea largii lor difuzări în Europa. Apariția primelor înregistrări scrise ale acestor povestiri a fost nu un act de creație literară gratuită, ci un instrument de propagandă în mina regelui Ungariei. Nimic altceva decât o finalitate politică precisă și evidentă nu poate explica brusca trezire a sensibilității regelui Matei Corvin la sfârșitul anului 1462 sau în cursul anului următor, când relata prelatului catolic «grozăviile» comise de același Vlad Țepeș, pe care nu mult timp înainte îl considerase demn de a fi ajutat și pentru sprijinirea căruia solicitase concursul papei și al Veneției. Și tot astfel se explică apariția în ultima operă a papei Pius al II-lea a presupusei scrisori de trădare a lui Vlad Țepeș și a povestirilor despre cruzimile lui, precum și difuzarea, la sfârșitul anului 1462 și în cursul anului următor, la curtea din Viena, a relatărilor despre faptele domnului muntean, cu cele două argumente de bază ale propagandei lui Matei Corvin: înțelegerea lui Vlad cu turcii și monstruozițiile comise de el. Tot la Viena a luat cunoștință și Michael Beheim despre isprăvile celui căruia îi va dedica unul din poemele sale intitulat «Despre o fiară pe nume Dracul Vodă», care reflectă punctul de vedere al curții din Buda.

sequuti fuerant concluderat; ubi cum sibi tandem vel fame pereundum cerneret vel in manus truculentissimi hostis deveniendum, utrumque fortibus viris turpissimum ratus memorandum facinus ausus est. Advocatis enim militibus et statu rerum ante oculos posito, facile eis persuasit ut partitis copiis hostium castra invaderent et vel fortiter pugnando cum laude et gloria occumberent, vel, si fortuna ceptis favisset, hostem inaudito exemplo ulciscerentur. Itaque nonnullis Turcorum ducibus usus quos incautus palantes sub vesperum exceperat, prima noctis vigilia cum parte copiarum vallo perrupto castra Turci ingressus ac tota nocte fulminis instar per omnia discurrens plurima cede affectit. Quod si vel alteri ex ducibus, cui reliquam copiarum manum crediderat, tantumdem animi fuisset, vel Turci monita imperatoris, quibus sepius iussi fuerant ob nocturnos tumultus stationes non deserere, negligentius servassent, maximam procul dubio clarissimamque victoria Vlacchus portasset. Sed cum nec sotius ductor altera ex parte, ut institutum erat, castra aggredi auderet, nec Turci ob eam rem minus strenue sua loca tutarentur, Draculus incredibili strage edita, non multis adeo ut in tanto discrimine suorum amissis, compluribus tamen sauciatis, antequam dies illucesceret castra hostium egressus ad eosdem se montes recepit, nemine persequi audente: tantum et laboris et teroris cunctis incusserat. Exploratum habeo eam his qui huic prelio interfuere, Imperatorem Turcorum per eam noctem suis desperantem rebus, clam castra deseruisse seque iam turpissime fugae commississae, secuturus (corect: secuturum) nimirum iter, ni castigatus ab amicis et pene invitus retractus, illucescente mox die castra sua immota prospexisset. In quae reversus cum et gravem suorum vidisset plagam et Hunos Draculo ferre suppetias accepisset, redire qua venerat festinavit Istrumque eodem in loco remensus est, ex quo flumen viam in arctum deflectit. . . »

[Traducerea]: «Pe tiranul acestora (al Valahilor) Dracul, nume cu care ei numesc diavolul, l-am văzut captiv, pe când îndeplineam funcția de legat al papei Pius al II-lea pe lângă regele Hunilor (al ungarilor); (era) nu foarte înalt de statură dar foarte vînjos și puternic, cu înfățișarea crudă și înșorătoare, cu nasul mare și acvilin, nările umflate, fața subțire și puțin roșiatică, în care genele foarte lungi înconjurau ochii verzi și larg deschiși, iar sprincenele negre și stufoase îi arătau amenințatori; fața și bărbia erau rase, cu excepția mustății. Timplele umflate spreau volumul capului. Un git ca de taur lega ceafa înaltă de umerii lați pe care cădeau plete negre și încirliotate.

Povestea regele... (vezi citatul în textul articolului, la p. 261).

... (Se descrie cursul Dunării): «La acest cot, în anul al treilea al pontificatului lui Pius al II-lea, necuratul împărat al turcilor, chemat de mulți boieri valahi împotriva tiranului lor, pe nume Dracul, trecind Dunărea cu 150.000 de ostași, l-a urmărit pe acela prin întreaga Valahie timp îndelungat și, în cele din urmă, l-a asediat afindu-l (ascuns) într-un munte oarecare, în care Valahul, sprijinit de natura locului, se închisese cu 24.000 de oameni, care îl urmașă de bună voie. Unde, cînd și-a dat seama că sau va pieri de foame, sau va cădea în mina preacrudului dușman și socotind că ambele eventualități sînt nedemne de oameni viteji, a

Este evident că la baza povestirilor despre Vlad Țepeș din *Comentariile* papei Pius al II-lea, redactate în anii 1462—1463, s-a aflat un *text scris* și că *acest text i-a fost transmis de Matei Corvin*, poate în același timp cu scrisoarea lui Vlad Țepeș către Mahomed al II-lea. Corespondența, sau mai degrabă cvasi-identitatea dintre textul lui Enea Silvio și textul cuprins în cronică lui Thomas Ebendorfer¹ dovedește existența unui izvor comun, a unui text scris, răspîndit concomitent în mai multe direcții în anii 1462—1463.

Același text a stat și la baza prelucrărilor ulterioare, întocmite aproximativ două decenii mai târziu, în împrejurări istorice modificate, asupra cărora nu insistăm în cadrul articolului de față².

În concluzie, povestirile scrise despre Vlad Țepeș nu pot fi considerate o cronică internă a Țării Românești și nici înregistrări independente ale tradiției orale. Tradiția orală despre faptele lui Vlad Țepeș a început să fie consemnată scris în anii 1462—1463, la curtea lui Matei Corvin și din inițiativa lui. Tot regelui Ungariei, căruia povestirile despre cruzimile lui Vlad Țepeș i-au slujit ca material propagandistic complimentar pe lângă « scrisoarea de trădare » a lui Vlad Țepeș, i se datorează rapida difuzare europeană a acestui text, care a fost integrat în *Comentariile* papei Pius al II-lea și în manuscrisul german de la Viena, încorporat ulterior cronicii lui Ebendorfer.

Curtea lui Matei Corvin din Buda a fost așadar centrul de iradiere în Europa atît a primei serii de texte privitoare la faptele lui Vlad Țepeș, puse în circulație în anii 1462—1463, cit și a celei de-a doua, adaptată la modificările petrecute între timp și alcătuită din broșurile tipărite în limba germană în deceniul 1480—1490 și din versiunea rusă, care aparține aceleiași perioade.

îndrăznit să comită o faptă demnă de a fi amintită. Chemîndu-i așadar pe ostași și înfățișîndu-le situația, i-a convins ușor să invadeze tabăra dușmană, cu trupele-i împărțite și fie să cadă vitejește în luptă, cu glorie și cinste, fie, dacă soarta va fi favorabilă acestei inițiative, să se răzбие împotriva dușmanului într-un chip nemaipomenit. Așadar, folosîndu-se de cîteva căpetenii turcești pe care le-a prins spre amurg, pe cînd rătăceau în chip imprudent, a pătruns la începutul nopții cu o parte a trupelor în tabăra turcească, străpungînd fortificațiile și în tot cursul nopții, alergînd ca un fulger în toate direcțiile, a făcut măcel mare; încît, fie dacă celălalt dintre comandanți, căruia îi incredințase restul trupelor, ar fi avut tot atîta curaj, fie dacă turcii s-ar fi conformat mai puțin strict poruncilor repetate ale împăratului de a nu părăsi garnizoanele din pricina ciocnirilor nocturne, Valahul fără îndoială ar fi dobîndit cea mai mare și strălucită victorie. Dar intrucît nici celălalt comandant nu a îndrăznit să atace tabăra din cealaltă parte, după cum fusese stabilit, și din această pricină nici turcii nu au păzit cu mai multă strășnicie locurile lor, Dracul, după ce a provocat un măcel de necrezut, fără a pierde într-o ciocnire atît de mare pe mulți dintre ai săi, dintre care totuși foarte mulți au fost răniți, a părăsit tabăra dușmană înainte de zorii zilei și s-a reîntors în aceiași munți (de unde venise), fără ca cineva să îndrăznească a-l urmări, într-atît le dăduse de furcă și virise groaza în toți. Am aflat, cercetîndu-i pe cei care au participat la această luptă, că împăratul turcilor, pierzînd în acea noapte orice încredere în privința situației sale, a părăsit în ascuns tabăra, luînd-o la fugă în chip rușinos și ar fi continuat drumul, dacă, dojenit de prieteni și adus îndărăt aproape împotriva voinței sale, nu ar fi văzut în zorii zilei tabăra pe locul ei. Înapoiat în tabără, după ce a văzut marea pierdere suferită de ai săi, și aflînd că ungurii aduc întăriri Dracului, s-a grăbit să se întoarcă pe unde venise și a trecut Dunărea în același loc de unde fluviul își îndreaptă cursul spre nord»; G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolo Modrussiese, in Opere Minori*, vol. IV, Città del Vaticano, 1937, p. 247—249.

¹ I. S. Lurie, *În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Țepeș)*, *Rsl, X* (1964), p. 49 și J. Strieder, *Die Erzählung vom walachischen Vojvoden Drakula in der russischen und deutscher Überlieferung*, în « *Zeitschrift für Slavische Philologie* », XXIX (1961), 2, p. 406.

² Puțin probabilă pare ipoteza lui I. S. Lurie, potrivit căreia la baza tuturor tipurilor de legende despre Vlad Țepeș se află o tradiție orală, alterată în diverse sensuri — prin

K ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ И РАСПРОСТРАНЕНИИ ПИСЬМЕННЫХ ПОВЕСТЕЙ О ДЕЯНИЯХ ВЛАДА ЦЕПЕША

(Резюме)

Проблема широкого распространения в Европе повестей о деяниях мунтянского воеводы Влада Цепеша занимала и занимает многих румынских и зарубежных историков и филологов. В настоящей работе вновь поднимается вопрос об обстоятельствах появления и распространения первых текстов о Владе Цепеше. Автор отмечает, что появление этих текстов по времени совпадает с периодом бегства румынского господаря в Трансильванию и его арестом королем Матиашем Корвином после похода султана Магомета II в Валахию. Король Венгрии, направившийся из Буды во главе войска на помощь Владу Цепешу (на что получил субсидию от папы Пия II и Венеции), отказывается от восстановления в правах изгнанного турками господаря и арестовывает его. Появление письменных повестей о мунтянском господаре (раньше существовали лишь устные рассказы) и их распространение в Европе были продиктованы соображениями дипломатического характера, с помощью которых король Венгрии стремился оправдать радикальное изменение политики не только по отношению к Владу Цепешу, но и по отношению к экспансии Османской империи. Этим объясняется тот факт, что в конце 1462 и в течение 1463 гг. распространились первые тексты, в которых описывалась жестокость Влада Цепеша: текст, вставленный в хронику австрийца Томаса Эбendorфера, текст в комментариях папы Пия II и повесть в стихах Михаила Бегейма.

Письменный источник (игнорируемый в прошлом теми, кто занимался проблемой происхождения произведений о Владе Цепеше), на который опирается автор, находится в работе папского легата Николая де Модрусса (Modrussa) *Historia de bellis Gothorum*, из которой было опубликовано несколько фрагментов историком Г. Меркати в *Notizie varie sopra Niccolò Modrussense in Opere minori*, том IV, стр. 247—249. Находясь при дворе короля Венгрии в конце 1462 или в начале следующего года; Николай де Модрусс имел возможность не только видеть мунтянского господаря и описать его внешность, но и услышать из уст короля Матиаша Корвина о «жестокости» Влада Цепеша. Король Венгрии был заинтересован в распространении этих повестей; они использовались Матиашем Корвином как средство пропаганды в целях оправдания политики отказа от обещанного похода в Валахию против турок. Таким образом королевский двор в Буде был центром распространения в Европе текстов о деяниях Влада Цепеша.

adăugiri și amputări, prin modificarea amănuntelor și mai ales a soluțiilor diverselor episoade — cu prilejul transunerii lor în scris. Firește că dificultățile reducerii la același izvor a unor texte care, în ciuda unui evident fond comun, oferă numeroase deosebiri — uneori esențiale — sînt foarte mari și de natură să determine căutarea altei soluții, de pildă aceea mai sus amintită. Fără a anticipa asupra unei cercetări viitoare, semnalăm doar că, după părerea noastră, criteriul cel mai potrivit de grupare și deosebire a diferitelor tipuri de înregistrări scrise ale povestirilor despre Vlad Țepeș nu este limba în care au fost redactate scrierile, ci *epoca căreia le aparțin*. Socotim că o distincție marcată trebuie făcută între prima serie de scrieri, apărute în anii 1462—1463, în împrejurările analizate în paginile anterioare, și a doua, mai târzie, din perioada următoare renașterii lui Vlad Țepeș în domnie, căreia îi aparțin numeroasele *broșuri germane tipărite*, apărute în deceniul 1480—1490, și *versiunea rusă*. Este ceea ce s-ar putea numi o « a doua ediție », revizuită, în împrejurări asupra cărora ne propunem să revenim ulterior; în această privință, unele date interesante se află în lucrările cercetătoarei maghiare H u b a y I l o n a, neluate în seamă de cei ce s-au ocupat mai de curînd de problema povestirilor despre Vlad Țepeș: *Egykorú újságlap Drakula vajdáról* (Foaie contemporană despre voievodul Dracula), Budapesta, 1948 și *Magyar és magyar vonatkozású röplakok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi könyvtárban 1480—1718* (Foi volante, gazete și pamflete ungurești sau privitoare la Ungaria, păstrate în Biblioteca Națională din Budapesta 1480—1718), Budapesta, 1948, p. XX. Autoarea socotește cu drept cuvînt că în spatele activității de publicare a uneia dintre « relatările germane cele mai căutate în veacul al XV-lea » — povestirile despre Vlad Țepeș — « se află probabil mina lui Matei Corvin » Și J. Striedter, *op. cit.*, p. 412, constată existența a « două straturi » în consemnările scrise ale povestirilor despre Vlad Țepeș, unul datat de el în perioada imediat următoare anului 1460, altul aproximativ două decenii mai târziu.

**CONSIDÉRACTIONS SUR LA GENÈSE ET LA DIFFUSION DES RÉCITS ÉCRITS SUR LES
EXPLOITS DE VLAD L'EMPALEUR**

(Résumé)

La large diffusion européenne dont ont joui les récits des exploits du prince valaque Vlad l'Empaleur (Vlad Țepeș) a préoccupé — et continue de le faire pas mal d'historiens et de philologues, roumains et autres. Le présent travail remet en discussion les circonstances qui ont présidé à l'apparition et à la diffusion des premiers textes écrits relatifs à ce voévode. C'est ainsi que l'on constate que l'apparition desdits récits coïncide chronologiquement avec les faits qui entraînerent le refuge en Transylvanie du prince roumain et son arrestation par le roi Mathias Corvin. A la suite de la campagne de Valachie du sultan Mahomet II, le souverain hongrois qui avait quitté Bude à la tête de son armée pour secourir Vlad — il avait reçu dans ce but des subsides du pape Pie II et de Venise —, renonce à la campagne qui devait rétablir sur son trône le prince chassé par les Turcs et l'incarcère. La mise par écrit des récits sur le compte du prince roumain — lesquels n'avaient jusqu'alors circulé qu'oralement — et leur diffusion en Europe se rattachent étroitement à la nécessité d'ordre diplomatique où se trouva le roi de Hongrie de justifier cette modification radicale de sa politique non seulement envers Vlad l'Empaleur, mais aussi à l'endroit de la menace ottomane. On comprend ainsi comment c'est à la fin de l'année 1462 et durant l'année 1463 que furent diffusés les premiers textes renfermant le récit des actes de cruauté de Vlad: le texte incorporé à la chronique de l'Autrichien Thomas Ebendorfer, celui des commentaires du pape Pie II et le récit en vers de Michel Beheim.

Une source ignorée, par le passé, de ceux qui ont discuté la question de l'origine des écrits en question relatifs à l'Empaleur vient du reste à l'appui du point de vue soutenu par l'auteur. C'est l'*Historia de bellis Gothorum* du légat papal Nicolas de Modrussa, dont quelques fragments ont été publiés par G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrussense* (dans ses *Opere minori*, vol. IV, p. 247—249). Nicolas de Modrussa, qui se trouvait à la cour de Hongrie à la fin de l'année 1462 ou au début de l'année suivante, eut l'occasion non seulement de voir le prince valaque, dont il décrit l'aspect physique, mais encore d'entendre de la bouche même du roi Mathias Corvin la relation des actes de cruauté perpétrés par Vlad. L'intérêt qu'avait le souverain à diffuser ces histoires est évident: elles lui servaient d'instrument de propagande pour justifier son renoncement à la campagne anti-ottomane en Valachie à laquelle il s'était engagé. La cour royale de Bude a donc été le centre d'irradiation en Europe des textes concernant les exploits de Vlad l'Empaleur.

DOCUMENTE ÎN LIMBA POLONĂ EMISE DE CANCELARIILE DOMNILOR ROMÂNI (SEC. AL XVI-lea ȘI AL XVII-lea)

ELENA LINȚA

Printre marile merite de editor ale lui Ioan Bogdan se poate enumera și culegerea documentelor polone privitoare la istoria patriei și poporului nostru și publicarea lor în *Suplimentul II* al colecției Hurmuzaki¹. Avînd un larg orizont asupra istoriei și acordînd importanța cuvenită tuturor surselor de informare științifică, Ioan Bogdan selectează pentru publicare nu numai documentele elaborate în Țările Române, sau adresate acestora, ci toate actele polone în care se fac aprecieri asupra Țărilor Române, asupra relațiilor lor cu turcii, tătarii, polonezii etc. « În decursul publicațiunii volumului al doilea — declară editorul în prefața la volumul II — m-am convins că Academia posedă printre materialele sale o sumă de documente, corespondențe și memorii care, deși nu privesc de-a dreptul treburile moldovenești sau munteneste, au totuși o oarecare însemnătate pentru istoria noastră (...) Ele aduc afară de aceasta material nou pentru istoria Poloniei și încă un material foarte interesant pentru epoca de decadență a acestui stat » (p. II).

Astfel, Ioan Bogdan a adunat și editat în cele trei volume ale *Suplimentului II* la colecția Hurmuzaki materialele poloneze referitoare la istoria și relațiile Țărilor Române cu alte țări, aflate în nouă biblioteci și arhive din Polonia², în arhiva regală din Stockholm și arhiva Curții imperiale din Viena. Aceste materiale privesc o perioadă de aproape două secole și anume de la 1510 pînă la 1703.

Pregătind pentru tipar documentele respective, Ioan Bogdan s-a preocupat de publicarea lor cit mai corectă, însoțindu-le cu note și explicații³, dorind ca ele să reprezinte nu numai surse de informație istorică, dar și lingvistică⁴. Din păcate însă, copiile de care dispune sînt de multe ori incorecte⁵, iar editorul

¹ *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Euxodiu Hurmuzaki, vol. I—XXI, București, 1887—1942; *Suplimentul II*, București, 1893, 1895, 1900.

² Biblioteca și muzeul Czartoryski din Cracovia, Biblioteca Institutului Ossoliński din Lvov, Arhiva municipală a orașului Lvov, Biblioteca Universității Jagiellone din Cracovia, Arhiva familiei Radziwiłł din Nieświcz, Arhiva Zamojski din Varșovia, Arhiva orașului Cracovia, Arhiva conților Działyński din Kórnik.

³ « Am căutat a explica orice nume sau dată care ar fi putut da naștere la îndoieli și presupuneri » — I. Bogdan în prefața la vol. I (p. X).

⁴ « Avînd o sumă de copii atît de variate înaintea mea, am crezut că e bine să le public pe toate cu ortografia lor și să nu urmez exemplul Academiei din Cracovia, care în publicarea actelor istorice a adoptat ortografia polonă modernă. »

⁵ Copiile documentelor din Biblioteca Czartoryski « sînt copii de-ale celor doi studenți, colaționate rău sau necolaționate și din pricina asta cu multe greșeli, pe care ne-am silit a le îndrepta prin conjecturi » — Supl. II, vol. II, p. VII. Despre documentele din Biblioteca

nu are posibilitate să le colaționeze personal, sau cu ajutorul unei persoane competente, așa că încearcă să îndrepte singur ceea ce i se pare că a fost copiat greșit, lucru care nu a dat cele mai bune rezultate.

În legătură cu împrejurările istorice, economice și politice care au condiționat relațiile strinse dintre statele feudale românești și regatul feudal vecin începînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, există o serie de studii prețioase¹. Există de asemenea studii cu referire în special la relațiile culturale româno-polone². Nu s-a studiat însă pînă acum în mod special un aspect important al acestor relații, care implică în același timp legături politice și culturale: întinsa corespondență diplomatică în limba polonă întreținută de cancelariile Țărilor Române³. Ea atestă prezența unei «secții polone» în aceste cancelarii, arată interesul pentru limba polonă în societatea cultă a vremii și dovedește prezența unor cărturari cunoscători ai acestei limbi. Studiul ambiantei culturale în care a apărut marea școală a cronicarilor moldoveni trebuie să cuprindă neapărat și această latură, cu atît mai mult cu cît, așa cum se va vedea, curba parcursă de diplomatica româno-polonă urmează în esență evoluția celorlalte manifestări ale prezenței culturii și limbii polone, prin diferiți emisari ai săi, în viața culturală a societății feudale românești.

Primele manifestări scrise ale relațiilor politice și diplomatice dintre români și polonezi au folosit ca limbi de comunicare limbile slavonă și latină. Această stare de lucruri s-a menținut de-a lungul secolelor al XIV-lea și al XV-lea, cu anumite preponderențe în dependență de domni, de împrejurări și probabil de limba în care este scris mesajul la care se răspunde. Astfel, dintre domnii Moldovei, Alexandru cel Bun corespundează cu polonii în latină⁴, de asemenea

---

Jagiellonă editorul declară: «S-au copiat de către funcționarii bibliotecii (...) Copiile sînt rele și necolaționate; întocmai ca la documentele din tecile lui Naruszewicz, am fost siliți și aici a face multe îndreptări și conjecturi» — *ibidem*, p. VIII. Despre copiile documentelor familiei Radziwiłł din Nieszwitz scrie: «Copiile documentelor polone nu sînt tocmai rele, ale celor latine însă sînt așa de rele, încît multe au trebuit lăsate la o parte» — *ibidem*, p. VIII.

Editorul vorbește cu respect despre copiile realizate de B. P. Hasdeu după documentele din arhiva orașului Lvov și de Przyborowski, «un învățat filolog polon», după documentele din Arhiva Zamojski din Varșovia. De asemenea, reluînd documentele stavropighiei din Lvov după ediția lui I. Șaranjevič, I. Bogdan menționează în prefață: «documentele fiind bine publicate, noi le-am reproduș aci, îndreptînd pe ici pe colea cite o mică greșeală».

¹ *Istoria României*, vol. II, Ed. Academiei, București, 1962; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen-Âge*, în «*Revista istorică română*», vol. 3/1934, fasc. 2-3, p. 14-15 (versiunea românească în *Interpretări românești*, București, 1947); C. Răcoviță, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei*, în «*Revista istorică română*», X/1940, p. 237-332; I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900; P. P. Panaitescu, *Curs de istoria românilor*, predat în anul 1927-1928 (litografiat); același, *Istoria Poloniei*, curs litografiat; același, *Legăturile moldo-polone în sec. XV și problema Chilieii*, în Rsl, III, 1958, p. 95-114; I. Petrică, *Relațiile politico-economice între Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XV-lea* în Rsl, X, p. 341-356.

² P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925; același, *Influența polonă și rusă în cultura română*, curs litografiat, fără dată; I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, în «*Cercetări literare*», III, p. 1939, p. 219-294; St. Lukasiuk, *Pologne et Roumanie*, Paris, 1938 ș.a.

³ Referiri sumare la N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în «*Codrul Cosminului*», IX, 1935, p. 131-231. Pentru stadiul actual al cercetărilor asupra diplomatiei feudale românești (latină, slavă, greacă) a se vedea *Introducerea*, vol. I, și II la *Documente privind istoria României*, Ed. Academiei, București, 1956.

⁴ Cf. Costăchescu, *Doc.*, II, p. 642 și urm.; Hurm. II, partea II, p. 42.

și urmașul său Iliăș¹, spre deosebire de majoritatea domnilor moldoveni, de la care ne-au rămas scrisori în slavonă adresate Curtii polone.

În secolul al XVI-lea începe să se scrie în cancelariile domnești și în limba polonă. Trecerea se face treptat. Limba primelor scrisori slave cu caractere latine este o îmbinare de formule slavone cu limba ucraineană și polonă. De ex.:

«Thurci cyahnutz na thvyv Koronu Vherskuyu, ieho miloszcz czašto dawal wyedyenye cralewy ieho miloszczi y woyewode Iedelskiemv, aby sia pazily y przyhotowaly mocno voyskamy»²; «iawno czynim i-sim naszym listom wsim pospolite každyemu, kotoryi tot list budiet czuti albo jeho czutczy uslyszyt»³.

Dintre documentele păstrate pînă în zilele noastre, cea mai veche scrisoare emisă de cancelaria Moldovei în limba polonă datează din anul 1524 și este adresată de Ștefăniță, voievodul Moldovei, senatorilor Poloniei⁴. Prima scrisoare în limba polonă adresată domnilor români, pe care o cunoaștem, este solia lui Sigismund, regele Poloniei, către Petru Rareș, trimisă prin palatinul Podoliei la 16 oct. 1532⁵, la care Petru răspunde tot în polonă⁶, deși în acea perioadă, atît cu Petru, cît și cu Vlad, voievodul Țării Românești, Sigismund corespundează mai ales în limba latină.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (mai ales după venirea lui Alexandru Lăpușneanu la tronul Moldovei) corespondența în limba polonă se intensifică. Ea culminează cu anii domniei lui Ieremia Movilă (1595—1606), cînd și interesul general pentru cultura și limba polonă este în Moldova în plină creștere⁷. În secolul al XVII-lea are loc o revenire a scrisului polon în cancelaria de la curtea Moldovei în perioada domniei lui Miron Barnovschi (1627—1629). După aceasta curba începe să scadă treptat, scrisorile în limba polonă devin sporadice, ultima de care dispunem fiind cea din 1694 a lui Constantin Duca către stavropighia din Lvov⁸.

Răspîndirea cunoștințelor de limba polonă în pătura cultă a societății românești s-a făcut pe mai multe căi, una din ele fiind educația primită de unii fii de boieri în școlile polone ale vremii.

Pătrunderea acestei limbi este favorizată și de stabilirea de legături de prietenie și chiar de rudenie între boierii români (mai ales moldoveni) și nobilii polonezi⁹. Astfel, voievodul Moldovei Petru Aron ținea la curtea domnească pe o soră a sa, căsătorită cu nobilul polon Orzechowski, iar pe o nepoată din această căsătorie a măritase cu un alt nobil polon, Czolhański. Acestor rude, cărora domnul le dăruise moșii întinse¹⁰, li se cereau uneori și servicii pentru domnie¹¹. Datorită acestor înrudiri, învață limba polonă și alți membrii ai

¹ Cf. Costăchescu, *Doc.*, II, p. 644, 646, 648 ș.a.

² Scrisoarea lui Ștefăniță către Sigismund I, 1523 (Hurm. II, 3, p. 708), despre care se declară în nota redacției: «Contextus Slavicus huius tabulae, litteris latinis transcriptus et lingua Polonica permixtus». (*ibidem*, p. 720).

³ Scrisoarea lui Bogdan, voievodul Moldovei, către regele Poloniei, Sigismund, scrisă în 1510 — Hurm., Supl. II, vol. I, p. 1; Costăchescu, *Doc. Bogdan*, p. 486—493.

⁴ Hurm. II, partea III, p. 732—734.

⁵ Hurm. Supl. II, vol. I, p. 57—59.

⁶ *Ibidem*, p. 62—63.

⁷ Cf. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, p. 11.

⁸ Hurm. Supl. II, vol. III, p. 232—233.

⁹ *Istoria României*, vol. II, Ed. Academiei, 1962, p. 393; Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București 1958, p. 57.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1935, vol. I, p. 162.

¹¹ La 7 martie 1594 Aron Vodă trimite pe Czolhański drept sol al său în Polonia (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 309—310) și mai târziu la Moscova (*ibidem*, p. 474).

familiei. Astfel, dintr-un document adresat de solul polon Drożyński hatmanului Poloniei Jan Zamojski, la 24 februarie 1594, în care relatează convorbirea avută cu Aron Vodă, reiese că sora lui Petru Aron (soția lui Orzechowski) își ajută fratele servindu-i drept tâlmaci:

«Od hospodara wołoskiego iestem dosic luzznie przyięty. Pytał mie: mam li z nim co mowic *in secreto*? Wział mię na pokoi, tam sami dway, trzecia pani Orzechowska, siostra iego, tłumaczyła»¹.

Folosirea limbii polone la curtea moldovenească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este favorizată și de prezența aproape permanentă pe lângă domnie a unor înalți slujitori polonezi, militari sau nobili, care fie că erau în slujba domnilor moldoveni, fie că veneau în misiuni, sau erau în trecere spre Poarta Otomană².

Nu ne sînt cunoscute numele persoanelor care îndeplineau funcția de pisari de polonă, ceea ce îngreunează munca de grupare a documentelor. Din însemnările rămase cunoaștem numai pe Teodor Rudiński, care semnează la 11 martie 1610 pe un document de limbă ucraineană cu elemente polone și scris cu caractere latine³ și pe Iwitsult logofet, care scrie și semnează la 13 iunie 1613 o scrisoare în limba polonă⁴. În afară de dieci, întîlnim unele nume de secretari domnești de origine polonă, cum ar fi secretarul lui Ieremia Movilă, Lacki⁵, sau Stanislaw Czański, în serviciul aceluiași domn⁶.

Personalitatea cea mai marcantă pentru relațiile culturale româno-polone din această perioadă este Luca (Lupu) Stroici⁷. El este cunoscut la curtea

¹ «Am fost primit destul de rece de domnul Moldovei. M-a luat în cămărilor domnești și acolo (am rămas) noi doi și cu doamna Orzechowska, sora lui, care traducea» (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 327).

² P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 3—5; Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1963, p. 33; M. Costin, *Letopiseșul*, p. 45, 54; Hurm. Supl. II, vol. I, p. 441, vol. II, p. 102 ș.a.

³ Hurm. Supl. II, vol. II, p. 357.

⁴ *Ibidem*, p. 375. Este de presupus că pe originalele documentelor se mai află și alte nume care nu au fost menționate în edițiile existente.

⁵ Cf. P. P. Panaitescu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 91.

⁶ Hurm. Supl. II, vol. I, p. 593. Funcția aceasta de secretar la scaunul Moldovei era unanim cunoscută și solicitată de nobilii polonezi poate pentru rentabilitatea ei. Deducem aceasta și dintr-o scrisoare în care Ieremia Movilă se scuză față de J. Zamojski că nu poate să primească în serviciul său pe un oarecare Szymkowicz, recomandat de dînsul, deoarece țara este infometată și nu poate să plătească atît cit cere candidatul. Hurm. Supl. II, vol. II, p. 321—322.

⁷ Iorga îl consideră descendent din familia Stravici, atestată în documentele secolului al XV-lea (*Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, p. CXIII). Era un om cult, studiasse în străinătate împreună cu Ieremia Movilă. B. P. Hasdeu afirmă în *Luca Stroici părintele filologiei latino-române* (București, 1864): «El fu crescut în școalele Germaniei, în țara nemțească, împreună cu Ieremia Movilă» (p. 5—6). Cunoștea greaca, latina, germana, italiana, polona și slavona. Datorită acestor calități a fost făcut mare logofăt de către Despot Vodă în 1562, deși era încă tînăr («Nu putea avea atunci nici 30 ani» — Hasdeu, *op. cit.*, p. 6).

După căderea lui Despot și întoarcerea Lăpușenilor la domnie, Luca Stroici este înlăturat din funcția de mare logofăt. Ia parte la complotul pentru înscăunarea lui Ion Vodă, dar noul domn are rezerve chiar și față de susținătorii lui și nu-l repune în funcție. Abia Iancu Sasul, conștient de valoarea de poliglot a lui Stroici, îl numește din nou mare logofăt al Moldovei, dregătorie pe care o deține și sub Petru Șchiopul, în a doua sa domnie.

În 1591, o dată cu venirea lui Aron Vodă la tronul Moldovei, Luca Stroici împreună cu frații Movilești și cu alți boieri, fuge în Polonia, unde se bucură de ocrotirea lui Jan Zamojski. În 1593 lui Ieremia Movilă și Luca Stroici li se recunosc la seimul din Varșovia indigenatul și prerogativele de nobili poloni (Niesiecki, *Herbarz Polski*, Lipsk, 1839—1846, vol. 8, p. 536), prin actul semnat de Sigismund al III-lea (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 325—326).

În 1595 cînd Ieremia Movilă devine domn în Moldova, Stroici recapătă dregătoria de mare logofăt, fiind foarte bine apreciat de către domnitor, după cum reiese dintr-o scrisoare a

Moldovei o perioadă foarte lungă, de aproximativ 60 de ani (a murit la aproape 80 de ani, în jurul anului 1610), fiind mare logofăt sub 6 domni (Despot Vodă, Iancu Sasul, Petru Șchiopul, Ieremia Movilă, Simion Movilă, Constantin Movilă). El a fondat și a înzestrat împreună cu mitropolitul Anastasie Crimca mănăstirea Dragomirna¹. Sub controlul său s-au scris și s-au tradus² majoritatea documentelor de limbă polonă din această perioadă, deși, după cum vom vedea mai jos, puține sînt scrise de el personal.

În secolele al XVI-lea și al XVII-lea în cancelariile din Moldova s-au elaborat incomparabil mai multe documente de limbă polonă decît în Țara Românească (deși ne-au rămas și de acolo unele mărturii din timpul domniei lui Mihai Viteazul, Simeon Movilă, Matei Basarab și alții) ceea ce dovedește că fenomenul stă în legătură cu întreaga orientare politică a curții moldovenești. În cancelaria domnească de la Suceava nu numai că se scriau în polonă scrisorile destinate Poloniei, dar se și traduceau în această limbă unele documente scrise în alte limbi și pe care domnii aveau interesul a le trimite în Polonia, așa cum reiese din unele mențiuni făcute în documente³. Este de presupus că traducerea se făcea fie direct dintr-o altă limbă în polonă, fie prin intermediul oral al limbii române.

În perioada la care ne referim, în afară de scrisori și traduceri de documente se mai scriau uneori în limba polonă și acte de omagiu⁴ și privilegii⁵.

Documentele pe care le avem în vedere în articolul de față au fost găsite, în marea majoritate, în arhivele polone (Ossolineum, Zamojski, Radziwiłł din Nieświez, Czartoyrski) și au fost publicate de diferiți editori ca autentice. «N-am admis în colecțiunea noastră — declară I. Bogdan — nici un document care să nu se fi arătat autentic din studiul comparativ cu alte izvoare contemporane» (Hurm. Supl. II, vol. I, p. VII). Din păcate nu s-a urmărit cu aceeași grijă ca documentele să fie originale, sau să se facă specificări în cazul unor cōpii⁶.

Ținînd seama de unele deficiențe ale culegerilor de documente existente, de o deosebită importanță pentru analizarea acestui aspect al diplomatiei feudale românești ar fi *elaborarea unui «corpus» al tuturor documentelor în*

acestui-a către Jan Zamojski, din 16 februarie 1590, în care îl apără pe Stroici împotriva insultelor aduse acestuia de către un nobil polonez:

«W ossobie posla naszego wielmoznego Lukasza Stroycza logofeta wielkiego Ziem naszych Moldawskich, czlowieka zacnego, dobrego, cnotliwego, spokojnego y nic nikomu niewinnego» (În persoana solului nostru, respectabilul Luca Stroici, mare logofăt al țării noastre a Moldovei, om valoros, bun, plin de calități, liniștit și nevinovat față de toată lumea) — P. P. P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 67.

¹ Acestei mănăstiri i-a dăruit și biblioteca sa, preluată apoi de Biblioteca Universității din Lvov. Printre cărți a existat un catalog al bibliotecii de la Dragomirna, scris în slavonă, pe patru file de pergament (Cf. B. P. H a s d e u, *Luca Stroici*, p. 14—15, 52).

² P. P. Panaitescu arată că atunci cînd Stroici era plecat din cetatea de scaun, Ieremia Movilă trimitea soli pînă la moșia acestuia din Polonia, pentru ca Stroici să-i «traducă în polonește scrisorile moldovenești» (*Curs de istoria românilor*, p. 57).

³ «Trimitem Înălțimii Voastre, domnul nostru preamîlostiv, scrisori de la sultan și de la pașe, cu traducerea lor în polonă» (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 514); «Tradusă din maghiară în polonă» (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 290—292).

⁴ Hurm. Supl. II, vol. I, p. 263—265, 344—345.

⁵ Hurm. Supl. II, vol. II, p. 361.

⁶ Astfel, în unele colecții se dau drept originale în polonă anumite documente ca de exemplu, scrisorile lui Mihai Viteazul către Ieremia Movilă (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 93—96) și către moldovenii asediați la Hotin (*ibidem*, p. 109—110), sau scrisoarea lui Ștefan Răzvan din 12 octombrie 1595 către boierii moldoveni (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 15—16).

limba polonă emise de cancelariile domnilor români. Realizat în mod științific prin recolaționarea documentelor publicate cu originalele lor din arhive, acest corpus ar oferi o bază solidă pentru studiul istoric și filologic al documentelor.

În articolul de față vom încerca să determinăm pe baza materialului existent trăsăturile caracteristice generale ale documentelor, în scopul grupării lor și al caracterizării scriitorilor de limba polonă. Nu vom analiza toate documentele, ci numai pe acelea care se grupează cronologic și lingvistic. De asemenea, nu vom trata în cele ce urmează actele de cancelarie pe care le considerăm copii poloneze, precum nici pe acelea care, prezentînd trăsături cu totul singulare, par a fi scrise de polonezi aflați întîmplător la curțile domnești.

Astfel, de la Petru Rareș ne-au rămas 2 scrisori în limba polonă. Una dintre acestea, scrisă în timpul celei de-a doua domnii, la 22 ianuarie 1542 (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 156—158), este o solie către regele Sigismund, trimisă prin Nicolae Sieniawski, palatinul de Belz.

Cealaltă scrisoare de la Petru Rareș, din 1532 (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 62—63), precum și scrisoarea boierilor moldoveni către regele Sigismund, trimisă după prima cădere a lui Petru Rareș, în 1540 (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 139—141), par a fi scrise de un român cunoscător al limbii polone, dar necunoscător al stilului epistolar polonez. Astfel, pe lângă lipsa formulilor de politețe care caracterizează epistolele polone ale vremii, adresîndu-se regelui Sigismund, se vorbește (după modelul românesc sau slavon) la persoana a doua singular sau plural, în timp ce în limba polonă în adresarea de politețe se folosea (și se folosește și astăzi) persoana a treia. Cităm din scrisorile discutate unele exemple de întrebuintare a persoanei a II în adresarea către rege: «*nie raczyliście Waszmość, racz Waszmość*» (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 62), «*bo wiecie sami, wasza miłość*» (*ibidem*, p. 139).

Din punct de vedere morfologic, aceste documente, ca și toate celelalte pe care le vom discuta mai jos, se remarcă prin trăsături caracteristice pentru epoca veche a limbii polone (sec. XVI—XVII), constituind adevărate documente de polonă veche. Așa de ex.: la declinarea feminină de variantă moale se întrebuintează încă vechiul gen. sing. -e:

do swey się *ziemie* wrócić (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 62), *raczyli Waszmość tey ziemie* dać (*ibidem*, p. 63), *z zadnym panem* co sa okolo *ziemie*, *naszey wygnali z ziemie* (*ibidem*, p. 139).

La nom. -ac. pl. fem. se folosește terminația -e în locul celei dure -y, de exemplu:

Bo te *rade* ci *dway* sobie *uradzili* (*ibidem*, p. 63).

La nom. pl. masc. se observă o anumită oscilare în folosirea terminațiilor. Astfel, la substantivul de temă moale *zdrajca* 'trădător' se aplică atât terminația -y (provenind de la vechea flexiune feminină), cât și -e (flexiunea masculină). De exemplu:

póki sasi zdraycy w tureckim byli więzieniu, a *gdy nasi zdrayce* są rozwiązani (*ibidem*, p. 62).

Observăm de asemenea formele vechi ale flexiunii masculine la ac. pl. și lipsa flexiunii specifice pentru subgenul personal:

ażebysmy posłali z swey rady *zacne* a *wazne pany swe stoleczne*; *glówne* i *stoleczne pany* z rady swej do Chocimia poszlemy (*ibidem*, p. 63), przeto nawiodł sic na *ziemie Turki* (*ibidem*, p. 139).

În domeniul pronomelui întîlnim folosirea pronomelui demonstrativ arhaic *on, ona, ono* în loc de *ten* :

anismy *oney* wspominali, na *on* czas (*ibidem*, p. 62).

După cum am mai menționat, acestea sînt trăsături caracteristice ale limbii polone vechi și se întîlnesc în toate documentele analizate în articolul de față.

Dintre trăsăturile specifice ale celor două documente analizate, remarcăm desfacerea vocalelor nazale în vocală plus consoană nazală:

będąc *somsiadami* bliskimi (*ibidem*, p. 62), y z *Multanami* *piancz* *sandziakow* (*ibidem*, p. 140).

În scrisoarea lui Petru din 1532, în expresia « *tedy* *chciey* *my* *pomagać* » (*ibidem*, p. 62), credem că este o greșeală de transcriere și că trebuia să fie: « *tedy* *chciej* *ny* *pomagać* » ('deci binevoiește să *ne* ajuți') cu folosirea formei scurte de dat. pl. din slava veche -*NYI*.

În concluzie, putem afirma că trăsăturile caracteristice ale celor două documente analizate ne aduc argumente în sprijinul afirmației făcute mai sus, referitoare la originea română a pisarului acestor documente.

Din actele de cancelarie în limba polonă ale anilor 50—60 ai secolului al XVI-lea ni s-a păstrat o scrisoare din 1558 (*ibidem*, p. 210—211) a lui Alexandru Lăpușeanu către Sigismund August regele Poloniei și actul prin care Bogdan Vodă fiul lui Lăpușeanu, prestează jurămintul de credință față de Sigismund August¹, în anul 1569 (*ibidem*, p. 263—265).

Ambele documente sînt scrise într-o ortografie arhaică, uneori improvizată. Atît după ortografie, cît și după trăsăturile morfologice și lexicale, s-ar putea presupune că sînt scrise de aceeași persoană, cu toate că au luat ființă la mare interval una de alta. Limba documentelor este arhaică, anterioară datei scrierii, ceea ce ne-ar putea face să presupunem că scriitorul era un om înaintat în vîrstă, care rupsesse contactul cu limba polonă vorbită.

Astfel, de exemplu, întîlnim cuvinte cu sensuri arhaice:

księżyc 'lună calendaristică' sens dispărut² (în polona modernă înseamnă numai astrul luna). De exemplu:

« *Wtorego* *dnia* *ksiezicza* *Octobra* *roku* *panskiego* *1569* » (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 265) 'În ziua de 2 octombrie anul de grație 1569';

towar 'animal, vită' sens arhaic pe care limba polonă l-a pierdut, păstrîndu-l numai pe acela de 'marfă'³. De exemplu:

« *zaden* *s* *poddanich* *nassich* *nye* *ma* *tam* *z* *sobie* *mieskania* *miecz*, *ani* *stado* *s* *towarami*, *ani* *pezolami* » (*ibidem*, p. 265) 'niciunul dintre supușii noștri să nu aibă acolo locuință, nici cirezi de vite, nici albine'.

budowanie 'construcție, clădire' sens dispărut⁴ (în limba modernă acest cuvînt înseamnă numai 'acțiunea de a zidi'):

« *przi* *them* *budowaniu* » (*ibidem*, p. 210) 'la construcția aceea'.

¹ « Dacă Lăpușeanu fusese partizanul și prietenul polonilor, fiul său Bogdan îl întrecu nesfîrșit în această privire. În 1569 el subsemnă un tratat de închinare din cele mai înjosite în fond și formă » Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, vol. V, p. 85). În felul acesta, considerînd că inițiativa și formularea acestui act a aparținut lui Bogdan, ne putem explica de ce este scris la Iași, dar în limba polonă.

² Cf. A. Brückner, *Słownik Etymologiczny Języka Polskiego*, Varșovia, 1957 (ed. fototip.), p. 277.

³ *Ibidem*, p. 574; J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedzwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Varșovia, 1953 (ed. fototip.), vol. VII, p. 87.

⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 227.

pisanie 'scrisoare, epistolă' sens dispărut ¹ (astăzi determină numai 'acțiunea de a scrie'):

« *them pisaniem naszim* » (*ibidem*, p. 210) 'prin această scrisoare a noastră'.

postapic 'a da ceva, a ceda ceva' sens dispărut ². (În polona modernă înseamnă 'a progresa, a se comporta') De exemplu:

« *niechczą im za pieniedze panowie lwowsczi tego postapicz* » (*ibidem*, p. 210), 'domnii de la Lwow nu vor să le dea aceasta pe bani'; « *aby im za pieniądze ne jednym mieisczu mathery i karamidy posthapili* » (*ibidem*, p. 210) 'să le dea pe bani într-un loc anume materiale (de construcție) și cărămidă'.

Affându-se sub influența limbii române, scriitorul introduce uneori în text termeni străini de limba polonă, cum ar fi *karamide* (rom. *cărămidă* în loc de pol. *cegla*). Alteori, din aceeași necunoaștere deplină a limbii polone, folosește termeni sau expresii improvizate, de ex.: *bogomodlie* 'rugăciune' (p. 210), *s bożą pomocą* 'cu ajutorul lui Dumnezeu' (p. 210 în locul expresiei poloneze *z bożej łaski*).

Aceeași slabă cunoaștere a polonei secolului al XVI-lea și oscilare între limbile slave răsăritene, slavonă și polonă se vedește și în morfologie. Astfel, de exemplu în cadrul folosirii prepozițiilor:

-*ku* cu sens asociativ: « *poslalichmy im skarbu naszego kilka seth slotyhyh a ku temu wolow i ynych reczii* » (*ibidem*, p. 210) în loc de: *i do tego*.

— construirea gen. partitiv și posesiv fără prepoziție: « *poslalichmy im skarbu naszego kilka seth slotyhyh* » (*ibidem*, p. 210) în loc de: *ze skarbu*; « *żądali abychmy sthrony naszej dali ym czo ku spomozeniu* » (*ibidem*, p. 210) în loc de: *ze sthrony*; « *o czo thesz i nasz żądali abychmy... dali ym czo* » (*ibidem*, p. 210) în loc de: *od nas*.

Încercînd să caracterizăm persoana care a scris aceste documente, ajungem la concluzia că a învățat limba polonă în teritoriile răsăritene ale statului polon de atunci, deoarece scrie (și desigur pronunță) foarte moale consoana *l* (spre deosebire de *l* dur) ³. De exemplu:

na gardlie karani (p. 265), *dli*a (p. 210), *kroliowi* (p. 263), *krolietwa* (p. 264), *prziaczli*a (p. 210), *nieprziaczliowi*, *alie*, *liudzi* (p. 264) spre deosebire de pronunția literară poloneză: na gardle, *dla*, *królowi*, *królestwa*, *przyjaciel*a, *nieprzyjacielowi*, *ale*, *ludzi*.

Remarcăm de asemenea procesul de denazalizare ⁴ și desfacere a vocalei nazale -*ę* (ceea ce am îndrăzni să afirmăm că poate fi un indiciu al învățării pe cale orală și nu scrisă a limbii polone), de exemplu: *chowacz y strzcz wiare czistą, przisziegam, obwiezuyemi* (p. 263), *sie*, *xsienzecie* (p. 211), *szie*, *będe*, *obwiezuye* (p. 264).

În concluzie, putem spune că diacul acestor două documente cunoștea într-o anumită măsură limba polonă arhaică, fără să fie polonez, deoarece introduce termeni străini de limba polonă. Limba documentelor este de proveniență răsăriteană și pare să fie însușită pe cale orală (cf. nenotarea nazalității, sau lipsa unei ortografii unitare). Există în plus unele criterii după care am putea presupune că este român.

¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 205.

² *Ibidem*, vol. IV, p. 763—764.

³ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Varșovia, 1955, p. 151.

⁴ Cf. Kazimierz Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław-Kraków, 1957, p. 38—40.

De la Ion Vodă, care stătuse cîțiva ani în Polonia ¹, cunoștea limba polonă și întreținea relații ample cu regatul Poloniei ², colecția Hurmuzaki publică numai două scrisori în această limbă (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 270—271 și 274—275). În urma cercetărilor noastre ³, am mai descoperit textul necunoscut al unei scrisori a lui Ion Vodă. Din păcate, atît scrisoarea descoperită de noi, cît și una din cele publicate de Bogdan (p. 270—271) — ambele provenind din același an, 1572 — sînt cîpii poloneze contemporane, așa că nu pot fi luate în discuție în articolul de față.

Ultima scrisoare de la Ion Vodă, din 1573, marchează apariția unui nou scriptor pentru limba polonă, pe care îl vom reîntîlni mai tîrziu, pe toată perioada cît va fi Luca Stroici mare logofăt. Acesta se remarcă printr-o bună cunoaștere a limbii și ortografiei polone a timpului și prin cunoștințe în domeniul stilului epistolar polonez. Din păcate, nu avem nici un fel de date despre acest important grămatic, din mîna căruia au ieșit majoritatea documentelor de limbă polonă emise de cancelaria Moldovei în anii 1573—1604. Activitatea lui începe deci sub Ion Vodă (1572—1574), se continuă sub Petru Șchiopul (1574—1579), este predominantă în timpul domniei lui Ieremia Movilă (1595—1606) și se mai întîlnește sporadic și în timpul lui Simeon Movilă și Constantin Movilă.

Dintre persoanele cunoscute în istorie care s-ar putea identifica cu acest grămatic, cităm pe Gavriil logofet, nepot al lui Luca Stroici, iscălit uneori pe documente: «supt chrisoavele domnului (este vorba de Petru Șchiopul — n.n.) întîlnim mai întîii numele lui Luca Stroici, mare logofăt, avînd ca al doilea logofăt pe Gavriil, soțul fetei Vistierului Stroici» ⁴. Din păcate însă, pe nici unul din documentele discutate nu a rămas, sau nu s-a copiat în ediții, nici o notă din care să reiasă numele acestui scriptor. Regăsim doar iscălitura logofeților sub care a lucrat el, respectiv Luca Stroici și Ioan Golia, logofătul Țării de Sus «care iscălește actele supt Ion rebelul» ⁵. Ne mai este de asemenea cunoscut numele pisarului Berbeci, care a scris la cancelaria Moldovei sub Ion Vodă și Petru Șchiopul ⁶.

Limba scrierilor acestui important grămatic anonim se caracterizează prin următoarele trăsături distinctive:

1 — înmuierea consoanei *l* sub influența vocalelor anterioare, caracteristică pentru dialectele polone de răsărit ⁷. De exemplu:

alie, zalieciwszy (P a n a i t e s c u, *Doc.* p. 47), *zalieczamy* (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 348), *wszelyaka* (*ibidem*, p. 349), *obywatelie* (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 18), *liudze, zaliem* (K a l u z n i a c k i, p. 56), *dliategohmy, lepszey* (*ibidem*, p. 57).

2 — trecerea consoanei *g* în *h*, caracteristică pentru aceeași arie lingvistică ⁸. De exemplu:

ku bochu (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 48), *z Bielohradu y z Tehiniej* (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 342).

¹ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea I, p. 195.

² Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1963.

³ Elena Lința, *Materiale inedite privitoare la epoca primului interregn polonez și la politica domnului moldovean Ion Vodă*, Rsl., XI, p. 287—310.

⁴ B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, vol. I, partea I, p. 117, 134.

⁵ *Ibidem*, p. 134.

⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁷ Z. Klemensiewicz..., *Op. cit.*, p. 151.

⁸ S. Urbanczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, Varșovia, 1953, p. 23.

3 — denazalizarea și desfacerea vocalelor nazale, de exemplu: mie, sie, *proszoncz* (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 47), *pamientayacz* (*ibidem*, p. 48), *napręndzei*, *iesliwienc*, *niechęnc*, *chęcnc*, *bendanc* (*ibidem*, p. 52), *świenta*, *bendzie*, *bęndqnc*, *sąndzić* (*ibidem*, p. 53), *żądami*, *bęndziemy*, *proszonc* (*ibidem*, p. 43—44), *wieczszych*, *wiecz* (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 377).

4 — trecerea vocalei *e* respectiv *'e* în *i* și *y*, fenomen caracteristic pentru dialectele polone de sud. De exemplu:

miwać wiadomość (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 107), *naczyracz*, *szyrey* (*ibidem*, p. 28), *niktorych* (*ibidem*, p. 40), *tydysz*, *tysz* (*ibidem*, p. 43, 45), *nieprzyiacil* (*ibidem*, p. 107), *kupczy ziemi naszey moldawsky* (Kaluzniacki, p. 56).

5 — trecerea vocalei *y* respectiv *i* în *e*, trăsătură caracteristică a limbii ucrainene. De exemplu:

nietelko (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 68), *nie bely* (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 316), *zalozic raczel*, *przisko belo placzic* (*ibidem*, p. 317).

6 — reducerea grupului consonantic *dl* la *l* sub influența limbilor slave de răsărit, sau a limbii slavone. De exemplu:

doszel (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 58), *szel* (*ibidem*, p. 59), *naszel* (*ibidem*, p. 67).

7 — este de remarcat că în cuvintele care prezintă alternanța vocalică dialectală *je/ja*, scriitorul analizat folosește grupul *je* caracteristic pentru dialectele din sudul Poloniei. De exemplu:

przyiechali (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 60), *powiedzieli* (*ibidem*, p. 61), *przyiechać* (*ibidem*, p. 57). Uneori apar la el și forme hipercorecte, ca de ex.: *opowiedaiqnc* (*ibidem*, p. 59), *widziel* (*ibidem*, p. 39), *powiedaiqcz* (K a l u z n i a c k i, p. 56).

8 — păstrarea articolului hotărît românesc la numele proprii, de exemplu:

Iancul starosta nasz Czarnowiecki (P a n a i t e s c u, *Doc.*, p. 36), *Iancul* tesz powiada (*ibidem*, p. 37).

În concluzie, putem afirma că scriitorul care a scris documentele în limba polonă analizate, cunoaște foarte bine limba polonă, ortografia și stilul epistolar, manifestă unele trăsături dialectale polone de sud-est și chiar ucrainene. El este acela care scrie și corespondența logofătului Luca Stroici, deși acesta era un bun cunoscător al limbii polone. Astfel, în fotocopiile scrisorilor lui Luca Stroici din 20 aprilie 1599 și Ieremia Movilă din 20 noiembrie 1600, publicate de P. P. Panaitescu¹ remarcăm același scris în ambele documente și aceleași trăsături lingvistice ca cele analizate mai sus, diferind de scrisul și semnătura lui Luca Stroici².

Există totuși câteva scrisori care par a fi scrise de Stroici personal (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 350, 373—374, 377—378 ș.a.). Ele se deosebesc într-o oarecare măsură de cele analizate mai sus mai ales din punct de vedere fonetic (folosirea corectă a nazalelor, întrebuintarea formelor cu *ja* în cuvintele cu alternanța vocalică dialectală *je/ja*: *przyjachal*, *jachać*, *przyjachawszy* ș.a.), și prin trăsături specifice dialectelor de nord (mazovian și wielkopolon).

Remarcăm în plus că și scrisorile în slavonă scrise de Luca Stroici către stavropighia din Lemberg au foarte multe elemente de limbă polonă. De exemplu:

¹ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București 1936, p. 75, 138.

² Luca Stroici ș-a. iscălit cu litere latine pe mai multe hrisoave, de exemplu pe două documente de la Iancu Sasul din 1580, publicate de B. P. Hașdeu în *Arhiva Istorică a României*, I, p. 127 și III, p. 198.

зрозумѣли єсми такъ [зъ] строни подѣкованѣ...; рачна се швецати за помощьюе божію едѣлѣтъ того хочете постарати...; ѣднакже дади єго господарскои милости справѣ... (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 461).

Cînd era absolut necesar, Luca Stroici traducea unele scrisori și le transcria singur, așa cum reiese dintr-o mărturisire de-a sa: « Pe ziua de 28 aprilie, la moșia mea Zwinigrad, a venit un trimis al măriei sale domnului, cu o scrisoare a măriei sale... , îmi scrie măria sa s-o transcriu în polonă și să v-o trimit ». Hurm. Supl. II, vol. I, p. 416.

Desigur însă că numai pe baza unei analize paleografice amănunțite a originalelor documentelor respective s-ar putea stabili cu certitudine care dintre documente au fost scrise de mîna lui Luca Stroici.

Cele două persoane analizate mai sus efectuează munca de traducere și scriere a majorității documentelor emise sub domnia Movilești.

Începînd cu domnia lui Miron Barnovschi — el însuși un bun cunoscător al limbii polone — își face apariția un nou scriptor, care scrie cu ușurință într-un stil complex, alambicat, cu o mare bogăție de vocabular, dar cu unele trăsături dialectale periferice polono-ucrainene. Astfel:

-y (i) trec în e, de ex.: zdrowia zyczemy, belo (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 536), poselam (*ibidem*, p. 540), uczyniela (*ibidem*, p. 542).

-y trece în i, de ex.: tilko (*ibidem*, p. 541, 559).

Vocala nazală *q* este folosită corect, spre deosebire de *ę* care apare denazalizată. De ex.: pamieci, swietego, bedzie, miedzy.

Din punct de vedere al apartenenței dialectale, limba scriptorului respectiv se caracterizează prin trăsături ale dialectelor centrale (de exemplu folosirea cuvintelor cu alternanța vocalică *ja*: iam sie *ziachal*, sie *ziachać* — Hurm. Supl. II, vol. II, p. 539), ceea ce ne poate îndreptăți să presupunem o pregătire în școlile varșoviene (dialect mazovian).

În felul acesta, notînd în mod convențional prin litere pe diecii de polonă analizați, am putea considera că între anii 1532—1629 au scris în limba polonă următorii:

A — sub Petru Rareș, scrisori rămase din 1532, 1540; cunoscător al polonei, dar necunoscător al stilului epistolar polonez, manifestă unele trăsături arhaice, cunoaște slavona, este român.

B — sub Al. Lăpușneanu și Bogdan Lăpușneanu, scrisori rămase din 1558, 1569; (eventual *B*₁ și *B*₂). Limba este foarte arhaică, mai ales lexicul, trăsături fonetice dialectale răsăritene, cunoștințe de slavonă, probabil român.

C — sub Ion Vodă, Petru Șchiopul și Ieremia Movilă, au rămas multe scrisori între anii 1573—1604; bun cunoscător al polonei, manifestă unele influențe fonetice dialectale răsăritene și sudice. Este român.

Luca Stroici, mare logofăt al Moldovei, român, bun cunoscător al polonei, manifestă unele trăsături dialectale mazoviene și vielkopolone.

D — sub Miron Barnovschi, scrisori rămase între anii 1627—1629; foarte bun cunoscător al limbii polone, unele trăsături dialectale mazoviene, nu credem că e român.

În cele de mai sus am încercat ca pe baza analizei lingvistice a actelor de cancelarie să caracterizăm în linii mari siluetele scriptorilor de limba polonă de la curtea Moldovei între anii 1532—1629. O confruntare ulterioară cu manuscrisele documentelor discutate ar putea aduce mai multă lumină (și poate date inedite) pentru elucidarea problemei semnalate de noi în articolul de

față. Deocamdată însă se desprinde cu pregnanță concluzia că limba polonă a fost folosită ca limbă de corespondență între curțile domnești din Țările Române și Regatul Poloniei în secolele al XVI-lea — al XVII-lea (cea mai bună dovadă constituind-o *Catalogul* anexat). De asemenea reiese clar că în țările noastre au existat în secolele XVI și XVII cărturari români cunoscători ai acestei limbi (fără a mai aminti pe un Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin sau mitropolitul Dosoftei, care își făcuseră studiile în Polonia) și că în cancelariile de curte, care au avut un profil larg, se elaborau documente în mai multe limbi europene, printre care și polona.

Analiza acestui aspect al diplomatiei noastre vechi este menită deci să adauge câteva date noi la cunoașterea tabloului complex al culturii românești în epoca feudală.

ABREVIERI

Bogdan, <i>Doc.</i>	Ioan Bogdan, <i>Documentele lui Ștefan cel Mare</i> vol. I—II, București, 1913.
Costăchescu, <i>Doc. Bogdan</i>	Mihai Costăchescu, <i>Documente moldovenesti de la Bogdan Voievod</i> , București, 1940.
Costăchescu, <i>Doc.</i>	Mihai Costăchescu, <i>Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare</i> , vol. I, Documente interne, vol. II, Documente interne și externe, Iași, 1931—1932.
Costăchescu, <i>Doc. Ștefan</i>	Mihail Costăchescu, <i>Documente moldovenesti de la Ștefan cel Mare</i> , Iași, 1933.
Hasdeu, <i>Arh.</i>	Bogdan Petriceicu Hasdeu, <i>Arhiva istorică a României</i> , vol. I—IV, București, 1865—1867.
Hurm.	<i>Documente privitoare la istoria românilor</i> , culese de Euxodiu de Hurmuzaki, vol. I—XXI, București, 1887—1942.
Hurm. Supl. II	Suplimentul II al colecției citate mai sus, editat de Ioan Bogdan în anii 1893—1900.
Kaluzniacki	Emil Kaluzniacki, <i>Dokumenta mōldawskie i multarńskie z archiwum miasta Lwowa</i> , Lwow, 1878.
Panaitescu, <i>Doc.</i>	P. P. Panaitescu, <i>Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul</i> , București, 1936.
Przyłęcki	Stanislaw Przyłęcki, <i>Ukrainne sprawy</i> , Lwow, 1824.

ANEXA

CATALOGUL DOCUMENTELOR DE LIMBA POLONĂ EMISE DE CANCELARIILE ROMÂNEȘTI PÎNĂ LA ANUL 1700

I. Moldova

1. 1524 (fără dată) — Ștefăniță, voievodul Moldovei, către senatorii Poloniei (Hurm. II, 3, p. 732—734).
2. 1532 (fără dată) — Petru, voievodul Moldovei, către Sigismund, regele Poloniei (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 62—63).
3. 1540 (fără dată) — Scrisoarea unor boieri moldoveni către Sigismund (ibidem, p. 139—141).
4. 1542 ian. 22 — Solia lui Petru Rareș către Sigismund (ibidem, p. 156—158).
5. 1558 aug. 25 — Alexandru Lăpușeanu către Sigismund (ibidem, p. 210—211).
6. 1569 oct. 2 — Jurământul de credință al lui Bogdan Lăpușeanu către Sigismund August (ibidem, p. 263—265).
7. 1572 iulie 28 — Ion Vodă către Seimul de la Kniszyn (Rsl. XI, p. 300—301).

8. 1572 oct. 16 — Ion Vodă către consilierii regatului polon (Hurm. Supl. II, vol. I p. 270—271).
9. 1573 febr. 10 — Ion Vodă către seimurile regatului polon (ibidem, p. 274—75).
10. 1579 ian. 8 — Petru Șchiopul către negustorii din Lvov (Kaluzniacki, p. 56—57).
11. „ martie 6—Petru Șchiopul către Jan Zamojski cancelarul și hatmanul regatului polon (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 289—290).
12. 1590 mai 26 — Petru Șchiopul către Jan Zamojski (ibidem, p. 309—310).
13. „ dec. 14 — Petru Șchiopul către Sigismund al III-lea, regele Poloniei (ibidem, p. 315—315).
14. „ dec. 15 — Petru Șchiopul către stavropighia din Lvov (ibidem, p. 317).
15. „ dec. 16 — Luca Stroici logofăt, către stavropighia din Lvov (ibidem, p. 318).
16. „ (fără dată) Luca Stroici logofăt și vornicul Ieremia Movilă către Jan Zamojski cancelarul și hatmanul Poloniei (ibidem, p. 319—320).
17. 1592 iulie 9 — Petru Alxanedrovici (Lăpușneanul), voievodul Moldovei, către Jan (ibidem, p. 321—322).
18. 1593 dec. 29 — Petru, voievodul Moldovei, către J. Zamojski (ibidem, p. 323—24).
19. 1594 martie 5 — Aron Vodă, domnul Moldovei, către J. Zamojski (ibidem, p. 328—329).
20. „ martie 7 — Aron Vodă către J. Zamojski (ibidem, p. 329—330).
21. „ martie 24— Aron Vodă către J. Zamojski (ibidem, p. 331).
22. „ martie 25— Aron Vodă către J. Zamojski (ibidem, p. 333).
23. „ apr. 15 — Aron Vodă către J. Zamojski (Panaitescu, Doc., p. 9).
24. 1595 febr. 15 — Aron Vodă către J. Zamojski (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 340—341).
25. „ martie 17— Aron Vodă către Caspar Povissaczei, hatmanul cazacilor (Panaitescu, Doc., p. 10—11).
26. „ iunie 28 — Ștefan Răzvan către oștirea cazacilor (ibidem, p. 12).
27. „ iulie 1 — Ieremia Movilă, domnul Moldovei, către Sigismund al III-lea (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 342).
28. „ aug. 27 — Jurământul de credință al lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei și al boierilor săi către Sigismund (ibidem, p. 344—345).
29. „ oct. 3 — Ieremia Movilă către Laurentiu Gobiectki, secretarul regelui polon (ibidem, p. 348—349).
30. „ oct. 9 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 350).
31. „ oct. 28 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 367).
32. „ nov. 30 — Luca Stroici logofăt către J. Zamojski (ibidem, p. 368).
33. „ dec. 16 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 371—372).
34. „ dec. 21 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 373—374).
35. 1596 ian. 22 — Ieremia Movilă către Stanislaw Zółkiewski (Panaitescu, Doc., p. 17—18).
36. „ martie 2 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 377—378).
37. „ martie 19— Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 381—382).
38. „ apr. 28 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 386).
39. „ mai 15 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 387—388).
40. „ iunie 18 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 389).
41. „ iulie 8 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 390—391).
42. „ aug. 12 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 393).
43. „ aug. 28 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 395).
44. „ oct. 4 — Ieremia Movilă către Stanislaw Zółkiewski (Panaitescu, Doc., p. 27—28).
45. „ oct. 27 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 399).
46. „ nov. 23 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 403).
47. „ nov. 25 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 404—405).
48. „ dec. 18 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 406).
49. „ dec. 24 — Ieremia Movilă către J. Potocki, starosteles Cămeniiții (Panaitescu, Doc., p. 36—37).
50. „ dec. 28 — Ieremia Movilă către J. Potocki (ibidem, p. 39).
51. 1597 febr. 10 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 413).
52. „ apr. 15 — Luca Stroici logofăt către J. Zamojski (ibidem, p. 415).
53. „ apr. 29 — Luca Stroici logofăt către J. Zamojski (ibidem, p. 416).
54. „ mai 18 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 417).
55. „ iunie 8 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 419—420).
56. „ aug. 22 — Ieremia Movilă către regele Sigismund (ibidem, p. 422).
57. „ aug. 29 — Ieremia Movilă către regele Sigismund (ibidem, p. 423—424).
58. „ sept. 5 — Ieremia Movilă către Christoph Radziwill, voievodul Wilnei, și mare hatman al principatului Lituaniei (ibidem, p. 426).

170. **1601** martie 28 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 24).
 171. „ mai 9 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 32).
 172. „ mai 15 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 33).
 173. „ iunie 30 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 38—39).
 174. „ iulie 5 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 47—48).
 175. „ iulie 26 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 52—53).
 176. „ aug. 9 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 54—55).
 177. „ aug. 11 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 56).
 178. „ aug. 21 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 57—58).
 179. „ aug. 28 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (Panaitescu, Doc., p. 158—159).
 180. „ sept. 1 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 61—62).
 181. „ sept. 1 — Ieremia Movilă către Leone Sapieha, cancelarul voievodatului Lituaniei (Hasdeu, Arh. III, p. 38—39).
 182. „ sept. 30 — Ieremia Movilă către Sigismund al III-lea (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 64—65).
 183. „ oct. 18 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 66—67).
 184. „ oct. 22 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 67—69).
 185. „ nov. 29 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 75—76).
 186. „ dec. 19 — Ieremia Movilă către Aleksander Koniecpolski (Panaitescu, Doc., p. 160).
 187. „ dec. 28 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 78).
 188. **1602** ian. 11 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 95—96).
 189. „ martie 12 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 113—114).
 190. „ martie 12 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, 116—117).
 191. „ martie 12 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 118—119).
 192. „ martie 24 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 123).
 193. „ martie 24 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 124—125).
 194. „ apr. 12 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 135).
 195. „ mai 26 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 160).
 196. „ iunie 10 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 166—167).
 197. „ iunie 21 — Ieremia Movilă către J. Potocki, generalul Podoliei (ibidem, p. 171).
 198. „ iulie 4 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 172).
 199. „ iulie 8 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 173—174).
 200. „ iulie 9 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 175—176).
 201. „ iulie 18 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 181—182).
 202. „ aug. 2 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 187—188).
 203. „ aug. 14 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 191—192).
 204. „ oct. 7 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 227—229).
 205. „ oct. 9 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 231).
 206. „ oct. 21 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 234—235).
 207. „ oct. (?) Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 236).
 208. „ dec. 4 — Luca Stroici către J. Zamojski (ibidem, p. 242—243).
 209. **1603** ian. 9 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 244).
 210. „ ian. 13 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 245—246).
 211. „ ian. 17 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 247—248).
 212. „ ian. 31 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 254—255).
 213. „ ian. 31 — Ieremia Movilă către senatorii regatului polon (ibidem, p. 256—257).
 214. „ ian. 31 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 258).
 215. „ febr. 4 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 259).
 216. „ febr. 5 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 260—261).
 217. „ febr. 5 — Ieremia Movilă către senatorii din seimul de la Cracovia (ibidem, p. 263).
 218. „ febr. 15 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 266).
 219. „ febr. 15 — Luca Stroici către J. Zamojski (ibidem, p. 267).
 220. „ febr. 20 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 268—270).
 221. „ martie 4 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 274).
 222. „ martie 12 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 275—276);
 223. „ iunie 7 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 285—286).
 224. „ iunie 28 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 288).
 225. „ iulie 28 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 290—292).
 226. „ sept. 12 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 296—297).
 227. „ sept. 29 — Simeon Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 299—300).
 228. „ sept. 29 — Simeon Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 301).
 229. „ sept. 30 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 302—304).

230. **1603** oct. 25 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 308—309).
 231. „ oct. 25 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 310).
 232. „ oct. 29 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 311).
 233. „ nov. 28 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 318—319).
 234. „ nov. 29 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 321—322).
 235. **1604** ian. 18 — Ieremia Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 327).
 236. „ mai 23 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 335—336).
 237. „ oct. 8 — Ieremia Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 340—341).
 238. „ oct. 17 — Luca Stroici către J. Zamojski (ibidem, p. 342).
 239. **1605** iunie 13 — Eleisabeta Movilă către Leone Sapieha, cancelarul voievodatului Lituania (Hasdeu, Arh. III, p. 44—45).
 240. **1608** (fără dată) Constantin Movilă, domnul Moldovei către Janusz Ostrogski, castelanul Cravoviei (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 352—353).
 241. **1609** ian. 20 — Constantin Movilă către Matei Pstrokowski, cancelarul Poloniei (ibidem, p. 354—355).
 242. „ febr. 25 — Constantin Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 355—356).
 243. **1611** iulie 27 — Declarația lui Constantin Movilă, domnul Moldovei (ibidem, p. 359—360).
 244. „ iulie 30 — Privilegiul dat de Constantin Movilă și de mama sa stavropighiei din Lvov (ibidem, p. 361).
 245. **1612** mai 4 — Ștefan Tomșa, domnul Moldovei către regele Poloniei (ibidem, p. 362—363).
 246. „ oct. 8 — Tratatul de pace între regele Poloniei și Ștefan Tomșa și jurământul de credință al acestuia (ibidem, p. 369—371).
 247. **1613** febr. 18 — Elisabeta Movilă către Leone Sapieha, cancelarul voievodatului Lituaniei (Hasdeu, Arh. III, p. 46—47).
 248. „ iulie 7 — Elisabeta Movilă către membrii stavropighiei din Lvov (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 375).
 249. „ iulie 4 — Ștefan Tomșa către regele Poloniei (ibidem, p. 376—377).
 250. **1614** iunie 12 — Scrisoarea unui necunoscut (de la Soroca) către voievodul de Kiev (ibidem, p. 385).
 251. „ aug. 17 — Margareta Movilă către membrii stavropighiei din Lvov (ibidem, p. 388).
 252. „ sept. 6 — Instrucțiunile date ambasadorilor lui Tomșa care s-au prezentat la regele Poloniei (ibidem, p. 388—389).
 253. **1620** oct. 12 — Alexandru Iliăș către voievodul de Kiev (ibidem, p. 480—481).
 254. „ dec. 23 — Todoi, pircălab de Soroca către Stanislaw Zamojski, starostele de Szarogrod (ibidem, p. 489).
 255. **1622** iunie 14 — Scrisoarea voievodului moldovean către regele Poloniei (ibidem, p. 522—523).
 256. **1624** iulie 15 — Radu Mihnea Corvin către Toma Zamojski (ibidem, p. 525).
 257. „ iulie 15 — Radu Mihnea Corvin către regele Poloniei (ibidem, p. 526).
 258. „ sept. 13 — Radu Mihnea către hatmanul Poloniei (ibidem, p. 527—528).
 259. „ oct. 26 — Radu Mihnea Corvin către Toma Zamojski (ibidem, p. 529).
 260. **1627** mai 12 — Miron Barnovschi, domnul Moldovei către breasla stavropighiei din Lvov (ibidem, p. 536).
 261. „ iulie 4 — Miron Barnovschi către Ștefan Chmielecki (ibidem, p. 539).
 262. „ iulie 11 — Miron Barnovschi către Ștefan Chmielecki (ibidem, p. 540—541).
 263. „ iulie 17 — Miron Barnovschi către regele Poloniei (ibidem, p. 542).
 264. „ iulie 17 — Miron Barnovschi către Maximilian Przerembski, castelan de Sieradz (ibidem, p. 545).
 265. „ iulie 23 — Miron Barnovschi către regele Poloniei (ibidem, p. 550).
 266. „ sept. 14 — Miron Barnovschi către Ștefan Chmielecki (ibidem, p. 559—560).
 267. „ oct. 15 — Miron Barnovschi către Maximilian Przerembski (ibidem, p. 566—568).
 268. „ oct. 15 — Miron Barnovschi către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 570—571).
 269. „ nov. 10 — Miron Barnovschi către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 573).
 270. „ nov. 16 — Miron Barnovschi către regele Poloniei (ibidem, p. 574).
 271. „ (fără dată) Propunerile lui Miron Barnovschi privitoare la încheierea păcii cu turcii trimise prin Grama stolnicul și Zora sulgerul (ibidem, p. 575—576).
 272. „ nov. 18 — Miron Barnovschi către Toma Zamojski vice-cancelarul Poloniei (ibidem, p. 583).
 273. **1628** iunie 9 — Miron Barnovschi către regele Poloniei (Przylecki, p. 23—24).
 274. „ iulie 20 — Miron Barnovschi către Ștefan Chmielecki (ibidem, p. 28—29).
 275. „ iulie 30 — Miron Barnovschi către N. Potocki, starostele Podole (ibidem, p. 29—30).
 276. „ aug. 15 — Miron Barnovschi către St. Chmielecki (ibidem, p. 30—31).
 277. „ aug. 18 — Miron Barnovschi către St. Chmielecki (ibidem, p. 31—32).

278. **1629** iulie 3 — Miron Barnovschi către St. Lubomirski, voievodul Ucrainei subcarpatice (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 584—585).
279. „ iulie 21 — Miron Barnovschi către breasla stavropighiei din Lvov (ibidem, p. 586).
280. „ oct. 20 — Miron Barnovschi către vice-cancelarul regatului polon (ibidem, p. 588—589).
281. **1632** iulie 13 — Alexandru Iliș, domnul Moldovei către Toma Zamojski (ibidem, p. 600—601).
282. **1634** sept. 30 — Moise Movilă către Stanislaw Koniecpolski, hatmanul Poloniei (ibidem, p. 611).
283. **1639** mai 13 — Vasile Lupu către voievodul de Sandomir (ibidem, p. 617—618).
284. „ iunie 26 — Vasile Lupu către Ecaterina Zamojska, văduva cancelarului polon (ibidem, p. 619—620).
285. „ iulie 22 — Vasile Lupu către castelanul Cracoviei (ibidem, p. 621—622).
286. **1641** ian. 12 — Vasile Lupu către breasla stavropighiei din Lvov (Hurm. Supl. II, vol. III, p. 1).
287. **1644** nov. 8 — Nicolae Catargi vistiernicul Moldovei către Janusz Radziwill, șambela-Lituaniei (ibidem, p. 11—12).
288. **1645** sept. 21 — Vasile Lupu către judele Podoliei (ibidem, p. 15—16).
289. **1651** oct. 21 — Vasile Lupu către Alexander Koniecpolski, stegarul Poloniei (ibidem, p. 31).
290. **1655** martie 26 — Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei către Jerzy Tyniecki, secretarul cancelariei regale (ibidem, p. 60—61).
291. **1656** martie 30 — Registrul lucrurilor lăsate de Moise Movilă spre păstrare la stavropighia din Lvov (ibidem, p. 69).
292. **1658** apr. 15 — Decretul lui Gheorghe Ghica către negustorii din Galiția (ibidem, p. 71).
293. **1659** febr. 1 — Lista lucrărilor lăsate de Moise Movilă spre păstrare la stavropighia din Lvov (ibidem, p. 72—73).
294. „ dec. 9 — Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei către consilierii municipali din (ibidem, p. 74).
295. „ (fără dată) Moise Movilă către stavropighia din Lvov (ibidem, p. 75).
296. **1660** (fără dată) Moise Movilă către stavropighia din Lvov (ibidem, p. 76).
297. **1671** ian. 26 — Duca, voievodul Moldovei către stavropighia din Lvov (ibidem, p. 84—85).
298. „ (fără dată) Declarația lui Gheorghe Ursachi, vistiernicul Moldovei (ibidem, p. 185—186).
299. „ iulie 13 — Duca Voievod: act referitor la negoțul dintre Ursachi din Iași și Alexandru Balaban din Lvov (ibidem, p. 187—188).
300. „ aug. 3 — Înțelegere între Gheorghe Ursachi și A. Balaban (ibidem, p. 190—197).
301. **1672** (fără dată) Chitanță a lui Duca Voievod (ibidem, p. 206—207).
302. **1679** dec. 18 — Hotărîrea comisiei de proces în problema negoțului dintre Ursachi și Balaban (ibidem, p. 208).
303. **1680** iunie 21 — Duca Voievod sentință de întemnițare a lui Ursachi (ibidem, p. 210).
304. „ oct. 17 — Duca Voievod lui Alexandru Balaban (ibidem, p. 209).
305. **1681** iunie 20 — Alexandru Buhuș, hatmanul Moldovei către Mikołaj Izykowski (ibidem, p. 134).
306. **1682** dec. 10 — Decretul lui Duca Vodă în procesul dintre Ursachi și Balaban (ibidem, p. 213).
307. **1687** apr. 3 — Diamant, clucern în Moldova către subtezaurarul Poloniei (ibidem, p. 159).
308. „ iulie 12 — Constantin Cantemir, voievodul Moldovei către Marcin Zamojski, tezaurarul Poloniei (ibidem, p. 168).
309. „ aug. 28 — Constantin Cantemir către Marcin Zamojski (ibidem, p. 169—170).
310. **1688** ian. 29 — Constantin Cantemir către Marcin Zamojski (ibidem, p. 172—173).
311. „ oct. 23 — Ștefan Petriceicu, fostul domn al Moldovei către Marcin Zamojski (ibidem, p. 180).
312. **1689** febr. 4 — Constantin Cantemir către regele Poloniei (ibidem, p. 182—183).
313. **1694** febr. 24 — Constantin Duca, voievodul Moldovei către stavropighia din Lvov (ibidem, p. 232—233).

II Țara Românească

1. **1595** iulie 15 — Mihai Viteazul către Jan Potocki, starostele Cameniței (Panaitescu, Doc., p. 13—14).
2. **1596** martie 7 — Mihai Viteazul către hatmanul cazacilor (ibidem, p. 19—20).

3. 1596 martie 16 — Mihai Viteazul către Sigismund al III-lea (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 379—380).
4. „ aug. 25 — Mihai Viteazul către Stanislaw Hański (Panaitescu, Doc., p. 25).
5. 1597 mai 20 — Mihai Viteazul către J. Zamojski (Hurm. Supl. II, vol. I, p. 418—419).
6. 1598 (fără dată) Boierii munteni Dan vistiernicul, Vintilă clucerul și alții către J. Zamojski (ibidem, p. 487—488).
7. „ oct. 10 — Mihai Viteazul către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 483).
8. 1600 febr. 4 — Mihai Viteazul către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 577—578).
9. „ martie 11 — Mihai Viteazul către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 583—584).
10. „ mai 21 — Mihai Viteazul către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 600—601).
11. „ mai 22 — Mihai Viteazul către Sebastian Lubomirski, castelanul de Belz (ibidem, p. 603).
12. 1601 ian. 11 — Simeon Movilă, domnul Țării Românești către Sigismund al II I-lea (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 4—5).
13. „ apr. 23 — Dan, logofătul Țării Românești către J. Zamojski (ibidem, p. 30—31).
14. „ mai 28 — Simeon Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 34).
15. „ iulie 5 — Simeon Movilă către J. Potocki (Panaitescu, Doc., p. 157).
16. „ nov. 1 — Simeon Movilă către regele Poloniei (Hurm. Supl. II, vol. II, p. 70—71).
17. „ nov. 5 — Simeon Movilă către J. Zamojski (ibidem, p. 71—72).
18. „ nov. 13 — Simeon Movilă către regele Poloniei (ibidem, p. 74).
19. 1602 ian. 2 — Simeon Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 94).
20. „ martie 12 — Simeon Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 120—121).
21. „ mai 4 — Simeon Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 150).
22. „ sept. 8 — Simeon Movilă către Sigismund al III-lea (ibidem, p. 210).
23. 1603 febr. 10 — Mitropolitul și boierii munteni către regele Poloniei (ibidem, p. 264—265).
24. 1604 apr. 9 — Boierii munteni către J. Zamojski (ibidem, p. 331—333).
25. 1635 martie 11 — Matei Basarab către Toma Zamojski (Hurm. Supl. II, vol. III, p. 612—613).
26. 1636 martie 11 — Matei Basarab către Cristoph Radziwill (ibidem, p. 614).
27. „ aug. 28 — Matei Basarab către Cristoph Radziwill (ibidem, p. 615—616).
28. 1689 ian. 11 — Constantin Cantacuzin scrie din Bucureștii regelui Poloniei (ibidem, p. 181—182).

ДОКУМЕНТЫ КАНЦЕЛЯРИЙ РУМЫНСКИХ ГОСПОДАРЕЙ ПОЛЬСКОЙ РЕДАКЦИИ (XVI—XVII ВВ).

(Резюме)

Исходя из материала польских документов о румынских княжествах, опубликованных Иоаном Богданом в фундаментальном собрании «Хурмузаки» (3 тома), автор статьи подчеркивает заслуги основоположника румынской научной славистики как издателя первого объемного собрания вышеназванных документов. (Начало было положено Хашдеу в «Историческом архиве Румынии»).

Далше автор анализирует лишь документы польской редакции, созданные в канцеляриях Молдовы и Валахии (их перечень приводится в приложении). В подавляющем большинстве случаев они представляют собой дипломатическую переписку с польскими правителями и сановниками. В статье отмечается, что эти документы, количество которых может быть увеличено в процессе новых изысканий (автор использует наряду с изданными И. Богданом документами и польские документы, опубликованные Станиславом Пшилецким, Б. П. Хашдеу, М. Костэеску, Е. Калужняцким, П. П. Панаитеску), представляют собой особый раздел в истории древней румынской дипломатии — польско-румынская дипломатия. Ее следует изучать вместе с латино-славяно- и греко-румынской дипломатией.

Польско-румынская дипломатия свидетельствует о высокой культуре румынских княжжников и возможностях румынской дипломатии того времени. Она представляет собой важнейший этап в истории румыно-польских отношений. В своем появлении и развитии она продолжала общую линию развития исторических и культурных румыно-польских отношений в XVI—XVII веках. В заключении автор уточняет создание своего рода «Корпуса» румынских документов, написанных на польском языке, который должен быть издан в соответствии с филологических методами, непосредственно по оригиналам, хранящимся в архивах. (И. Богдан использовал неточные копии, сделанные чиновниками, в результате чего был вынужден сделать многочисленные поправки, основываясь на догад-

нах). Подобного рода Корпус предоставит историкам вполне надежные тексты и поможет филологам определить происхождение и принадлежность к культурной среде различных писцов канцелярий, в которых были созданы эти документы. Со всеми остротностями, продиктованными состоянием текстов, автор пытается впервые их изучить более досконально.

DOCUMENTS EN POLONAIS ÉMANANT DE LA CHANCELLERIE DES PRINCES ROUMAINS (XVIe — XVIIe s.)

(Résumé)

Les trois volumes de *documents polonais* concernant les pays roumains, publiés par Ioan Bogdan dans la grande collection « Hurmuzaki » permettent à l'auteur de mettre en relief le mérite du père de la slavistique scientifique roumaine en tant qu'éditeur du premier recueil massif de pareils actes. (Le début en avait été marqué par Hasdeu dans l'« Arhiva istorică a României »).

L'article s'occupe ensuite exclusivement des actes rédigés en polonais dans les chancelleries de Moldavie et de Valachie (on en trouvera le catalogue en *annexe*). Ce sont dans leur extrême majorité des pièces de correspondance diplomatique avec les souverains et hauts dignitaires de Pologne. Ces actes, dont on peut accroître le nombre grâce à de nouvelles recherches (l'article utilise, en dehors des actes publiés par I. Bogdan, les documents polonais édités par Stanisław Przyłęcki, B. P. Hasdeu, M. Costăchescu, E. Kaluzniacki, P. P. Panaitescu), constituent un chapitre à part de la diplomatie roumaine ancienne, la *diplomatie polono-roumaine*. Ils ont droit comme tels, à être étudiés sur le même plan que la diplomatie latino-roumaine, slavo-roumaine et gréco-roumaine.

La diplomatie polono-roumaine prouve les horizons culturels des érudits roumains, ainsi que les possibilités dont disposait la diplomatie roumaine de l'époque. Elle représente un chapitre important de l'histoire des relations roumano-polonaises, car elle épouse, dans son apparition et son évolution, le courbe générale des relations historiques et culturelles roumano-polonaises aux XVIe et XVIIe siècles. L'auteur préconise en conséquence l'élaboration d'un corpus des documents roumains rédigés en polonais, corpus édité conformément aux méthodes philologiques et directement sur les pièces originales d'archives (I. Bogdan a utilisé des copies défectueuses effectuées par des stipendiés, ce qui l'a obligé à maintes corrections conjecturales). Un pareil corpus mettrait à la disposition des historiens des textes entièrement dignes de leur confiance et permettrait aux philologues de déterminer l'origine et le degré de culture des divers notaires des chancelleries où ces documents ont été élaborés. Avec toutes les précautions de rigueur, du fait de l'état des textes, l'auteur tente ici pour la première fois une étude de ce genre.

MANUSCRISELE SLAVE DIN BIBLIOTECA ȘI MUZEUL MĂNĂSTIRII DRAGOMIRNA

ZLATCA IUFFU

Numărul manuscriselor slave intrate în circuitul culturii vechi românești sau copiate de cărturarii români este impresionant pentru un popor care vorbește o limbă atît de îndepărtată de slavonă. A. I. Iațimirski socotea la vreo 10.000 manuscrisele de proveniență românească¹, dintre care numai ceea ce a scăpat vicisitudinilor istorice se mai păstrează astăzi în numeroase biblioteci din țară și de peste hotare. Dacă aprecierea lui Iațimirski ar putea să pară exagerată, ideea pe care ea vrea să o illustreze, și anume *intensa activitate culturală a românilor în această limbă internațională a cărturarilor răsăriteni*, primește pe zi ce trece tot mai multe confirmări. Devine tot mai clar, pe măsură ce se aprofundează studiul fenomenului, că adoptînd limba slavă veche (apoi slavonă) ca limbă de cultură, românii au făcut dintr-însa un factor de afirmare originală în cadrul culturii răsăritene, contribuind activ la păstrarea și înmulțirea prin cōpii — adesea splendid executate — a tezaurului cultural slav și slavobizantin. Acestui tezaur, românii i-au adăugat o valoroasă literatură originală în limba slavonă.

Marele număr de manuscrise slave copiate în alte țări, dar păstrate o vreme sau pînă astăzi în bibliotecile românești se explică prin situația politică și economică deosebită a Țărilor Române în răsăritul Europei: scăpînd, datorită luptei eroice a poporului român, de stăpînirea otomană directă, care în sudul Dunării a distrus în mare parte bazele unei dezvoltări culturale firești, Țările Române au devenit un adăpost pentru cărturarii și operele de artă din țările slave balcanice.

Dar majoritatea manuscriselor slave pe care le găsim în bibliotecile noastre sau care, aflătoare azi peste hotare, provin din țara noastră, sînt ieșite din mîinile cărturarilor români, reprezentînd aportul lor la difuzarea culturii medievale în limba slavonă.

O problemă esențială care se pune astăzi slavisticii românești este de a stabili inventarul tuturor manuscriselor slave de proveniență românească, aflătoare în bibliotecile din țară și de peste hotare, acțiune care a fost reluată în ultimii ani.

Astfel, prof. P. P. Panaitescu a întocmit catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, în trei volume, care cuprind descrierea a peste 730 de manuscrise². Sub auspiciile Asociației Slavitilor, Ioan Iufu a întreprins întîia explorare sistematică a bibliotecilor din Transilvania și Banat, unde se credea că nu se află prea multe manuscrise, întrucît «se acreditase părerea greșită despre o mai slabă răspîndire... a limbii slavone»³

¹ A. I. Iațimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905, p. XII.

² *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I (numerele 1—300), București, 1959. Celelalte două volume sînt pregătite pentru tipar.

³ *Istoria literaturii române*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1964, p. 236.

în această parte a țării. Din aceste prime cercetări au ieșit însă la iveală 98 de manuscrise, a căror descriere sumară s-a publicat în «Romanoslavica»¹. Numărul lor, desigur, este mai mare și va fi sporit pe măsură ce vor fi cercetate noi fonduri. Ioan Iufu împreună cu prof. Victor Brătulescu, au cercetat în anii 1960—1963 fondurile de manuscrise slave din mai multe biblioteci din Moldova, și anume de la mănăstirile Dragomirna, Sucevița, Putna, Neamțul, Secul — vechi centre ale culturii feudale —, de la Biblioteca centrală «M. Eminescu» din Iași, de la Arhivele statului din Iași, precum și de la Biblioteca episcopală din Roman. Examinând manuscrisele, primul sub raport lingvistic, literar și istoric, celălalt sub raport artistic — miniaturi, ornamente, legătură — acești cercetători au întocmit descrierea preliminară a 650 de manuscrise păstrate în fondurile amintite. Dar, ca și pentru Transilvania, această cifră nu reprezintă totalul celor existente și nici totalul celor cercetate. După cum spunea I. Iufu, pe lângă fondul Academiei Republicii Socialiste România, «în diferitele biblioteci din țara noastră mai sînt încă 1200 de manuscrise slavone pe care am avut posibilitatea să le cercetăm»².

Trecîndu-i prin mîna circa 1600 de manuscrise³, el a ajuns la formularea unor constatări și ipoteze, pe care le-a expus în trei articole, apărute în pragul morții sale, și care se axează în jurul a două probleme:

1. Posibilitatea de a diferenția, pornind de la redacția slavonei în care sînt scrise manuscrisele, pe cele aduse din altă parte de acelea care provin de la copiiști români.

II. Originea prototipurilor manuscriselor slave copiate în Țările Române în sec. al XV-lea — al XVII-lea.

Cum ipotezele și concluziile sale sînt o încercare de a explica unele realități constatate cu ocazia întocmirii descrierilor menționate, le vom expune succint pornind de la un exemplu concret, și anume de la situația celui mai important fond de manuscrise slave din Moldova, fondul de la Dragomirna⁴.

Tabelul în care am sintetizat datele principale despre cele 167 de manuscrise slave de aci se bazează pe descrierea întocmită de I. Iufu și V. Brătulescu⁵, descriere pe care am verificat-o încă o dată, în cursul cercetărilor întreprinse la fața locului, împreună cu prof. V. Brătulescu în vara anului 1964⁶ și singură în luna iulie 1966⁶.

¹ I. Iufu, *Manuscrisele slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, în *Rel*, VIII, 1963, p. 451—467.

² I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița, — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII)*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XXXIX, 1963, nr. 7—8, p. 428.

³ Cf. I. Iufu, *Despre prototipurile literaturii slavo-române din sec. al XV-lea*, în «Mitropolia Olteniei», an. XV, 1963, nr. 7—8, p. 516.

⁴ Deși la Neamtu există un număr mai mare de manuscrise, acestea provin majoritatea din epoca lui Paisie Velicicovski (sec. XVIII—XIX). Vezi A. I. Iașimirski, *op. cit.*, p. 515—583.

⁵ *Manuscrisele slave din Moldova. I. Fondul mănăstirii Dragomirna*, 1962 (în manuscris). Stabilirea redacției, traducerea textelor, datarea și localizarea manuscriselor este făcută de I. Iufu, iar descrierea laturii artistice a lor: miniaturi, frontispicii, inițiale, legătura și ferecătura, aparține prof. V. Brătulescu. Munca pentru aflarea și descifrarea fiecărui filigran în parte a fost făcută în comun.

⁶ Mănăstirea Dragomirna, care se găsește la 12 km N-V de Suceava, a fost zidită în primul deceniu al sec. al XVII-lea de cunoscutul cărturar moldovean mitropolitul Anastasie Cricma. Cele 167 de manuscrise slave pe care le posedă provin din mai multe mănăstiri (Moldovița — prima ctitorie a lui Alexandru cel Bun —, Voroneț, Putna, Solca, Sucevița) și din bisericile din Vama, Broscăuți, sf. Niculae din Suceava, Gavrilești, Gemeni, Horodnicul de Jos, Siret și altele. Pentru istoricul mănăstirii și vicisitudinile prin care a trecut, mai ales în vremea lui Vasile Lupu, vezi Ipolit Vorobchievici, *Istoria sf. mănăstiri Dragomirna*, Cernăuți, 1925.

MANUSCRISELE SLAVE DE LA DRAGOMIRNA

I. CĂRȚI DE CULT

Mineie

Nr. crt.	Nr. inventar	Luna	Sec.	Proveniența	Redacția
1	1770/681	octombrie	XV	de la Moldovați	medio-bulgară
2	1771/682	septembrie	XIV	"	sîrbă
3	1772/683	minei praznicar pe lunile mar- tie-august	XV	de la Suceava	medio-bulgară
4	1775/686	iulie	XV	de la Moldovați	"
5	1778/689	iunie	XV (1481)	scris la episcopia Rădăuțului	"
6	1782/693	iulie	XV	de la Rădăuți	"
7	1783/694	mai-iunie	XVII	de la Moldovați	rusă cu elemente medio-bulgare
8	1785/696	octombrie	XVI	de la Cîmpulung	medio-bulgară
9	1792/703	aprilie	XV	de la Rădăuți	"
10	1794/705	octombrie	XV	de la Moldovați	"
11	1798/709	mai	XV	"	"
12	1799/710	septembrie	XV	"	"
13	1804/715	ianuarie	XV (1465)	"	"
14	1815/726	pe tot anul	XVI	de la Costești	"
15	1816/727	iulie	XVI	de la Cîmpulung	"
16	1818/729	august	XVI	de la Moldovați	"
17	1822/733	sept.-ianuarie	XVI	de la Sucevița	"
18	1824/735	decembrie	XV	de la Moldovați	"
19	1826/737	mai	XV	de la Rădăuți	"
20	1827/738	aprilie	XIV	de la Vatra Dornei	"
21	1833/744	pe tot anul	XVIII	—	rusă
22	1837/748	septembrie	XV	—	medio-bulgară
23	1840/751	sept.-noembrie	XVI	de la Moldovați	"
24	1842/753	ianuarie	XVI	—	"
25	1843/754	decembrie	XVI	de la Solca	"
26	1845/756	febr.-iunie	XVI	"	"
27	1846/757	martie	XIV—XV	—	"
28	1855/766	iunie	XV	de la Moldovați	"
29	1856/767	pe tot anul	XVI—XVII	—	"
30	1858/769	februarie	XV	de la Moldovați	medio-bulgară
31	1866/777	august	XV	de la Voroneț	"
32	1868/779	pe tot anul	XVII	—	rusă cu elemente medio-bulgare
33	1872/783	pe tot anul și paraclise	XVI	de la Moldovați	medio-bulgară
34	1873/784	noiembrie	XV	"	"
35	1874/785	pe tot anul	XVI	—	rusă cu elemente medio-bulgare
36	1876/787	octombrie	XV	—	medio-bulgară
37	1877/788	pe tot anul	XVI—XVII	—	rusă cu elemente medio-bulgare
38	1882/793	aprilie	XV	de la Moldovați	medio-bulgară
39	1912/823	pe tot anul	XVII	biserica de la Broscăuți	rusă cu elemente medio-bulgare
40	1929/999	pe tot anul	XVI	—	medio-bulgară
41	1929 A/999 A	ianuarie-febr.	XVI	—	"
42	1935/1005	februarie	XV	de la Moldovați	"
43	1939/1009	minei praznicar pe lunile sept.- ianuarie	XVI	de la Dragomirna	"
44	1940/1010	aprilie	XV	"	"

Tetraevanghele

Nr. crt.	Nr. inventar	Sec.	Proveniența	Redacția
45	1776/687	XVI	de la Moldova	medio-bulgară
46	1779/690	XVI	de la Ruș-Moldovița	medio-bulgară cu elemente rusești
47	1780/691	XVI	—	"
48	1781/692	XVI	—	medio-bulgară
49	1787/698	XVI	—	rusă cu elemente medio-bulgare
50	1788/690	XVI	de la Vama	medio-bulgară
51	1800/711	XVI	de la Ruș-Moldovița	medio-bulgară cu elemente rusești
52	1801/712	XVI	de la bis. din Volosa	medio-bulgară cu elemente rusești
53	1805/716	XVI	de la bis. din Gavrilești	medio-bulgară
54	1806/717	XVI	—	medio-bulgară
55	1809/720	XVI	de la Putna	"
56	1820/731	XVIII	bis din Broscăuți	rusă
57	1821/732	XV	—	medio-bulgară
58	1823/734	XIV	—	"
59	1830/741	XV—XVI	bis. din Horodnicul de Jos	"
60	1839/750		de la Coatești	medio-bulgare cu elemente rusești
61	1844/755	XVI	de la Moldova	medio-bulgară
62	1847/758	XVI	—	"
63	1848/759	XVI	—	"
64	1851/762	XVI	de la Gemeni	rusă + elemente din medio-bulgară
65	1859/770	XVI	de la Siret	"
66	1862/773	XVI	de la Moldova	"
67	1870/781	XVI	"	"
68	1899/810	XVI	"	"
69	1903/814	XV—XVI	bis. din Broscăuți	"
70	568/354/28	XVII (1609)	de la Dragomirna	"
71	574/354/29/607	XVII (1609)	"	"
72	569/354/27	XVII (1614)	"	"
73	577/608	XVI (1550)	de la Voroneț	"
74	1838/749/609	XVI	de la Moldova	"

Psaltiri

75	1890/801	XV—XVI	de la Cîmpulung	"
76	1892/803	XVI	bis. Horodnicul de Jos	"
77	1898/809	XVI	bis. din Cîmpulung	"
78	1900/811	XVI	de la Vatra Dornei	"
79	1901/812	XVI	de la Solca	"
80	1930/1000	XV	—	"
81	1933/1003	XVI	de la Dragomirna	"
82	573/354/32	XVII (1616)	"	"

Trioade

Nr. crt.	Nr. inventar	Sec.	Proveniența	Redacția
83	1793/704	XVIII (1754)	de la Ruș pe Boul de lingă Moldovița	medio-bulgară
84	1810/721	XVI	—	„
85	1811/722	XVI	—	medio-bulgară cu elemente rusești
86	1878/789	XVII	—	„
87	1879/790	XVII	—	rusă
Apostole				
88	1777/688	XVI	—	medio-bulgară cu elemente rusești
89	1784/695	XVI	—	medio-bulgară
90	1790/701	XVI	—	„
91	1803/714	XVI	—	„
92	1814/725	XVI	bis. din Vama	„
93	1881/792	XVI	—	„
Ceasleave				
94	1819/730	XVII (1673)	bis. sf. Nicolae din Rădăuți	„
95	1875/786	XVI	de la Vama	„
96	1907/818	XVI	bis. Adormirii din Cîmpulung	„
97	1908/819	XVI—XVII	de la Vama	„
98	1913/824	XVI (1596)	de la Moldovița	„
Penticostare				
99	1786/697	XVI	—	„
100	1808/719	XVI	de la Moldovița	„
101	1825/736	XVI—XVII	de la Rădăuți	medio-bulgară cu elemente rusești
102	1834/745	XVIII	—	rusă
103	1850/761	XVI (1582)	de la Gemeni	medio-bulgară
104	1854/765	XVII	—	rusa cu elem. din medio-bulgară
105	1861/722	XVI	de la Hatna	medio-bulgară
Octoihuri				
106	1774/685	XVI	de la Moldovița	medio-bulgară
107	1797/708	XVI	—	„
108	1802/713	XV	de la Solca	„
109	1807/718	XVI	—	rusă cu elem. din medio-bulgară
110	1829/740	XV	de la Solca	„
111	1857/768	XVI	—	medio-bulgară
112	1863/774	XVI	—	„
113	1864/775	XVI	—	„
114	1869/780	XV—XVI	—	„
115	1888/799	XVI	—	rusa cu elemente din medio-bulgară
116	1891/802	XVIII(1746)	—	rusă
117	1909/820	XVIII (1743)	de la Moldovița	rusă cu influențe medio-bulgare
118	1910/821	XVIII (1764)	de la Dragomirna	rusă

Liturghiere

Nr. crt.	Nr. inventar	Sec.	Proveniența	Redacția
119	1887/798	XVI	de la Solca	medio-bulgară
120	1893/804	XVI	"	"
121	1914/825	XVII	de la Suceava	"
122	1919/831	XVI	de la Dragomirna	"
123	838	XVII (1641)	de la Moldovița	"
124	573/354/33/603	XVII (1616)	de la Dragomirna	"
125	347/605	XVII (1610)	"	"
126	570/354/34/604	XVII (1610)	"	"
127	610	XVI—XVII	—	"
Evangheliar				
128	1841/752	XVI	—	"
Catavasiere				
129	1936/1006	XVI	—	"
130	1938/1008	XVII	de la Moldovița	medio-bulgară cu influențe rusești
Tipicul sf. Sava				
131	1896/807	XIV	de la Moldovița	medio-bulgară
132	1879/808	XIV	de la Solca	sirba
133	1902/813	XIV	de la Moldovița	medio-bulgară
Acatiste și paraclise				
134	1835/746	XVI	de la bis. Ruș-Moldovița	medio-bulgară
Paraclisar (acatistier)				
135	1860/771	XVII	—	medio-bulgară
Acatistier și ceaslov				
136	1904/815	XVI	de la Moldovița	medio-bulgară
Acatistierul sf. Treime				
137	1920/832	XIX (1833)	de la Dragomirna	rusă
Paraclise, canoane				
138	1884/795	XVI	de la Ruș-Moldovița	medio-bulgară
Palea				
139	1817/728	XV	de la Moldovița	medio-bulgară
Pavecernic				
140	1831/742	XIV	de la Voroneț	medio-bulgară
141	1836/747	XIV	"	"
Antologhion				
142	1918/830	XIX (1837)	—	rusă
Irmologion				
143	1886/797	XV—XVI	de la Moldovița	medio-bulgară
II. CĂRȚI DE ÎNVĂȚĂTURĂ RELIGIOASĂ				
Sbornice				
144	1773/684	XVI	de la Moldovița	"
145	1789/700	XV	"	"
146	1791/702	XV	de la Solca	"

Nr. crt.	Nr. inventar	Sec.	Proveniența	Redacția
147	1795/706	XV	de la Moldovița	medio-bulgară
148	1813/724	XV	"	"
149	1828/739	XVI	"	"
150	1880/791	XV	"	"
151	1885/796	XVI	"	"
152	1911/822	XVI	—	sîrbă
153	1917/829	XIX	—	rusă
154	1923/835	XIX	—	"
155	1932/1002	XVIII (1766)	—	"
156	1934/1004	XIX	—	"
Varlaam și Ioanșaf				
157	1849/760	XVI	de la Moldovița	medio-bulgară
Parenesisul lui Efreim Sirul				
158	1865/776	XVI	de la Moldovița	medio-bulgară
Grigorie Teologul. Cuvîntări				
159	1883/794	XV	de la Moldovița	"
Avva Dorotei				
160	1937/1007	XIV—XV	de la Solca	sîrbă
Regulile monahale ale sf. Vasilie cel Mare (cuvinte pustnicești)				
161	1797/707	XIV—XV	de la Moldovița	medio-bulgară
Tacticonul lui Nicon				
162	1812/723	XVIII	—	rusă
Trup și suflet				
163	1867/778	XIV	—	sîrbă
III. ALTE CĂRȚI				
Oglinda teologică				
164	1889/800	XIX	—	rusă
Pomelnicul bisericii din Breaza				
165	1942/1012	XIX (1829)	—	rusă
Foi răslețe				
166	1924/836	—	—	—
167	1838/749	—	—	—

După cum reiese din acest tabel, cele 167 de manuscrise ale bibliotecii și muzeului mănăstirii Dragomirna se grupează, după redacția slavonei în care au fost scrise, astfel:

- I. 123 mss., adică peste 73,6% — slavonă de redacție medio-bulgară;
- II. 22 mss., adică 13,1% — redacție medio-bulgară cu elemente ruse sau redacție rusă cu elemente medio-bulgare;
- III. 15 mss., adică 8,9% — redacția rusă;
- IV. 5 mss., adică 2,9% — redacția sîrbă.

V. Manuscrisele 166, 167 cuprind foi detașate din diferite mss. și puse între scoarțe, fără a fi legate.

*Cronologic*¹, ele se grupează în felul următor.

I. Masivul grup de 123 manuscrise medio-bulgare, se distribuie pe secole astfel:

Sec. XIV: 6 (nr. 20, 58, 131, 133, 140, 141 — din tabelul dat).

Sec. XIV—XV: 2 (nr. 27, 161).

Sec. XV: 32 (nr. 1, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 22, 28, 30, 31, 34, 36, 38, 42, 44, 57, 69, 80, 108, 139, 145, 146, 147, 148, 150, 159).

Sec. XV—XVI: 4 (nr. 59, 75, 114, 143);

Sec. XVI: 63, (nr. 8, 14, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 33, 40, 41, 43, 45, 48, 50, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 81, 84, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 119, 120, 122, 134, 136, 138, 144, 149, 151, 157, 158);

Sec. XVI—XVII: 4 (nr. 29, 97, 127, 128);

Sec. XVII: 11 (nr. 70, 71, 72, 82, 94, 121, 123, 124, 125, 126, 135).

Sec. XVIII: 1 (nr. 83).

II. Msse de redacție *medio-bulgară* cu *elemente rusești* sau red. rusă cu elemente medio-bulgare): sec. XV — 1 (nr. 110); sec. XVI — 12 (nr. 35, 46, 47, 49, 51, 52, 60, 85, 88, 109, 115, 129); sec. XVI—XVII — 3 (nr. 37, 39, 101); sec. XVII: 5 (7, 32, 86, 104, 130); sec. XVIII (117).

III. Msse de redacție *rusă*: sec. XVII — 1 (nr. 87); sec. XVIII — 7 (nr. 21, 56, 102, 116, 118, 155, 162) și sec. XIX — 7 (nr. 137, 142, 153, 154, 156, 164, 165).

IV. Msse de redacție *sîrbă*: sec. XIV — 3 (nr. 2, 132, 163), sec. XIV—XV — 1 (nr. 160), sec. XV: 1 (nr. 152).

I. Iufu a atras atenția asupra importanței deosebite pe care o poate avea în stabilirea provenienței manuscriselor redacția în care ele sînt scrise. Într-adevăr, situația de la Dragomirna, și anume: majoritatea absolută în sec. XV—XVII de manuscrise *medio-bulgare*, număr infim de manuscrise în redacția *sîrbă* și apariția tîrzie (sec. XVIII—XIX) a manuscriselor de redacție *rusă* se poate constata și în celelalte fonduri moldovene, precum și în fondul Academiei Republicii Socialiste România². Încercînd să explice acest fapt, I. Iufu a ajuns la două concluzii:

1. Manuscrisele de redacție *sîrbă* păstrate în bibliotecile românești au fost aduse fie de la Athos, fie din Bulgaria, după căderea sub jugul otoman a acestei țări, unde se folosea această redacție. Cele copiate sporadic pe teritoriul țării noastre aparțin unor caligrafi sîrbi și constituie fenomene izolate. De regulă, manuscrisele în redacție *sîrbă* nu au fost productive, adică nu au servit ca prototipuri pentru alte manuscrise copiate în aceeași redacție de către cărturarii români. Numai acele manuscrise care au fost transpuse mai întîi în redacția *medio-bulgară* a slavonei au intrat în circuitul culturii române, fiind răspîndite în copii³.

¹ Din cele 167 de manuscrise, numai 21 au fost datate de copiii înșiși: două din sec. al XV-lea (nr. 5/1778/689 și nr. 13/1804/715), trei din sec. al XVI-lea (73/577/608, 98/1913/824, 103/1850/761), iar restul din secolele XVII, XVIII și XIX. Datarea celorlalte 146 de manuscrise s-a făcut avîndu-se în vedere filigranele, grafiia etc.

² Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*

³ Argumentele în sprijinul acestor teze au fost expuse în articolul *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, un centru de cultură slavonă din Banat*, în «Mitropolia Banatului», 1963, nr. 5—8, p. 229—239.

2. Redacția consacrată a slavonei, comună în sec. XV—XVII atît culturii române din Țara Românească și Moldova, cît și celei din Transilvania și Banat, a fost redacția medio-bulgară, revizuită, a școlii patriarhului Eftimie al Tirnovei¹.

Roadele reformei ortografice și de revizuire a cărților bisericești întreprinse de marele cărturar nu au putut să fie răspîndite în Bulgaria din cauza evenimentelor politice. În schimb, noua ortografie a devenit la români ortografia oficială și aproape general folosită în copierea manuscriselor și în scrierea literaturii originale. Cărturarii români, chiar știind sîrbește și putînd citi slavona sîrbească, scriau în *medio-bulgară* și astfel se explică de ce, în epoca celei mai intense influențe a culturii sîrbești, autorul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* scrie în *medio-bulgară*, deși cu influențe sîrbești evidente, și de ce toate tipăriturile slave făcute în Țara Românească în acea vreme au la bază texte medio-bulgare.

Dar dacă pentru cele mai multe manuscrise de redacție sîrbă se poate dovedi proveniența lor de peste hotare, dacă manuscrisele de redacție rusă aparțin secolului al XVII-lea și mai ales secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, cînd activează Paisie și școala sa, și dacă Bulgaria nu a practicat în continuare, după căderea sub turci, redacția medio-bulgară, atunci înseamnă că *manuscrisele slave din epoca maximei înfloriri a culturii române în limba slavonă, adică în secolele XV—XVI, aproape fără excepție scrise în medio-bulgară urmînd ortografa eftimiană, sînt produsul direct al cărturarilor români și nu au venit din altă parte.*

Se constată, în plus, că sînt de origine românească un număr însemnat de manuscrise în redacția medio-bulgară, a căror prezență este înregistrată în sec. XV—XVII la sudul Dunării, cînd în Bulgaria de apus se scria mai ales în slavona de redacție sîrbă.

Formulînd aceste teze, autorul lor nu făcea, pe de o parte, decît să tragă niște concluzii din constatări statistice, iar pe de alta să dezvolte niște afirmații curente în istoriografia literară bulgară. Astfel, încă prof. B. Țonev, făcînd statistica unui număr de 530 manuscrise medio-bulgare păstrate în majoritatea lor în Biblioteca Națională din Sofia, înregistrase următoarea situație: sec. XII — 19 mss.; sec. XIII — 58 mss.; sec. XIV — 98 mss.; sec. XV — 126 mss.; sec. XVI — 148 mss.; sec. XVII — 81 mss. «Dacă presupunem că vechimea tuturor acestor manuscrise este bine stabilită — comenta Țonev —, cifrele de mai sus arată o creștere treptată și neîntrepută a manuscriselor medio-bulgare din sec. XII pînă în

¹ *Ibidem*, precum și articolele: *Despre prototipurile literaturii slavo-române din sec. al XV-lea și Mănăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII)*. În ce privește sensul reformei patriarhului Eftimie, normele noii ortografii ce i se atribuie și diferența față de vechea ortografie, nu există în slavistica bulgară și internațională un studiu care să fi dat răspunsuri clare la toate întrebările ce se ivesc. Evident, un asemenea studiu, care ar fi o contribuție importantă la istoria limbii și culturii bulgare, se va întemeia pe compararea textelor medio-bulgare din perioada preeftimiană, cu cele post-eftimiene. În bibliotecile românești se găsesc unele din cele mai valoroase texte preeftimiene (vezi I. I u f u, *Despre prototipurile literaturii slavo-române* și mai ales *Sbornicul lui Gherman (1359)*, în «*Orthodoxia*», București, 1960, nr. 2, p. 253—279) și, pentru motivele ce se vor vedea mai departe, cea mai mare parte din materialul documentar post-eftimian.

Despre diferențele ortografii folosite în cultura bulgară veche, date esențiale se găsesc la B. Țonev, *История на Български език*, t. I, partea generală, Sofia, 1919. O încercare de a preciza normele ortografiei legate de numele patriarhului Eftimie face Iordan Ivanov în cursul litografiat de Literatură bulgară veche (*Стара българска литература*), apărut la Sofia în 1939.

sec. XVII, o creștere la care nu ne-am fi putut aștepta, când știm că la sfârșitul sec. XIV, după venirea turcilor în Bulgaria, a încetat orice activitate literară. De unde apar atunci aceste manuscrise medio-bulgare în sec. XV—XVI? Întrebarea se lămurește din însăși proveniența acestor manuscrise: în timp ce manuscrisele din sec. XII, XIII, XIV provin numai din Bulgaria, sau din teritoriile de dincoace de Dunăre, celelalte, scrise în sec. XV—XVI provin aproape în întregime (subl. n. — Zl. I.) numai din Țara Românească și Moldova; ele sînt produsul culturii româno-bulgare, care după secolul al XIV-lea apare ca o continuare a culturii medio-bulgare»¹. «Monumentele literare bulgare din sec. al XV-lea — spune același savant — își au origina în centrele cărturărești din afara Bulgariei, cele mai multe fiind din Țara Românească și Moldova... O dată cu căderea Tîrnovei la sfârșitul secolului al XIV-lea, activitatea literară bulgară găsește la români un teren foarte favorabil și se dezvoltă timp de trei secole, deși mai mult pasiv, adică numai prin copierea vechilor izvoade»². «Și în secolul al XVI-lea, literatura în medio-bulgară continuă să se dezvolte numai în cele două vevodate române (în realitate, ea se dezvoltă și în Transilvania — Zl. I.), în timp ce pe pămîntul bulgăresc activitatea literară, pe lângă faptul că este mai redusă, în plus ea cedează locul scrierilor scrise sub influența sîrbă sau resaviană»³.

Iordan Ivanov, în cursul său *Literatura bulgară veche*, apărut în 1939, afirmă că «reforma lui Eftimie nu a putut prinde rădăcini adînci în Bulgaria din cauza căderii sub stăpînirea turcească și înăbușirii principalelor centre de cultură. Această reformă a găsit găzduire în România, unde s-au refugiat ucenicii lui Eftimie»⁴. «Din cauza prăbușirii statului bulgar — arată și P e t ă r D i n e k o v — reforma lui Eftimie n-a reușit să se consolideze în Bulgaria pentru multă vreme. Ea s-a transferat în țările vecine și mai ales în România. Noi putem să descoperim principiile ei mai degrabă în literatura slavă din România»⁵. În sfârșit, Kiril Mircev scrie, la rîndul său: «În secolele al XV-lea și al XVI-lea, producția literară pe pămîntul Bulgariei decade mult... Din epoca aceasta s-au păstrat relativ puține manuscrise în limba medio-bulgară scrise pe teritoriul bulgar... Literatura slavă a găsit condiții de dezvoltare mai favorabile în Serbia și în România... Mai deosebite au fost condițiile de dezvoltare a literaturii slave în România. Fluxul de refugiați din pămînturile detropite de turci dă un puternic impuls pentru dezvoltarea literaturii slavo-bulgare, începută cu puțin timp înainte în unele centre culturale românești»⁶. Același autor constată că, dacă literatura religioasă copiată la nordul Dunării «ne dă o imagine despre reforma ortografică a limbii literare din epoca patriarhului Eftimie», în schimb «pentru studierea limbii bulgare vîi de atunci ea nu are nici o importanță»⁷.

Teoria «refugiaților sud-slavi», a căror trecere și activitate la nord de Dunăre ar explica impetuoasa dezvoltare a scrisului slav în Țările Române în sec. XV—XVI, s-a dovedit însă lipsită de temei documentar. Rolul lui Nicodim de la Tismana în cultura veche românească este cu mult mai modest

¹ В. Т о н е в, *История на български език*, vol. I, Sofia 1919, p. 191—192.

² *Ibidem*, p. 253.

³ *Ibidem*, p. 258.

⁴ *Стара българска литература*, Sofia, 1939, p. 348.

⁵ *Старобългарска литература*, curs litografiat, vol. II, Sofia, 1953, p. 57.

⁶ *Историческа граматика на български език*, Sofia, 1958, p. 22—23.

⁷ *Op. cit.*, p. 23.

decît se credea, așa cum au arătat cercetările recente ale lui Emil Lăzărescu ¹, iar în ceea ce privește filiația directă între produsele școlii de la Tîrnovo și cultura românească de limbă slavonă, care ar face din ultima o simplă continuare a celei dintîi, lucrările lui E. Turdeanu au arătat că este o presupunere fără nici un temei care să o susțină ². Cultura în limba slavonă, atestată pe teritoriul patriei noastre încă din sec. X, nu era în fașă atunci cînd se produce înflorirea din sec. XV—XVI. În plus, cei mai străluciți reprezentanți ai ei — copiiști sau autori de opere originale — sînt în majoritate români, începînd cu celebrul creator al izvodului moldovenesc și al școlii românești de miniatură, Gavril Uric de la Neamțu.

Și totuși, rămîne o realitate incontestabilă faptul că *prototipurile* care au stat la baza intensei opere a copiiștilor români din sec. XV—XVI sînt opera cărturarilor bulgari ³. Dacă nu se poate susține cu argumente teza unei *continuități liniare a culturii bulgare* pe sol românesc, prin refugiații de la sud de Dunăre, se poate vorbi însă, cu toată îndreptățirea, de faptul că moștenirea culturală bulgară a fost salvată de către cărturarii poporului român de la risipirea la care o condamnaseră calamitățile istorice în patria ei, au multiplicat-o și au răspîndit-o prin copii, împodobite adesea de minunate miniaturi.

Fenomenul care îi îndreptățește pe istoricii literari să vorbească de o «continuitate» a culturii bulgare este, în realitate, o *manifestare a efortului și avîntului cultural românesc din secolele XV—XVI*, avînt manifestat nu numai printr-o intensă operă de *asimilare* a culturii sud-slave în genere (arhitectură, pictură, literatură), dar și prin *crearea de opere originale* în toate aceste domenii, opere care nu o dată își depășesc izvoarele și modelele.

Dacă emigrarea cărturarilor sud-slavi nu poate fi considerată trăsătura de unire între realizările culturilor sud-slave și cultura română a secolului al XV-lea și al XVI-lea, atunci care a fost cauza acestei osmoze culturale și cum s-a desfășurat procesul de asimilare și difuzare a culturii sud-slave în Țările Române? Iată întrebarea la care încerca să răspundă I. Iufu în cercetările sale din ultima vreme. El a formulat o *ipoteză de lucru*, pe care numai cercetări aprofundate și îndelungi o vor putea verifica în toate detaliile și-i vor putea da autoritatea unui adevăr stabilit. În rîndurile ce urmează voi expune succint această ipoteză și temeiurile pe care se sprijină.

Pornind de la constatarea că manuscrisele slave copiate în Țările Române în secolele XV—XVI sînt scrise în medio-bulgară cu ortografia revizuită, eftimiană, și că această ortografie, după părerea sa, nu a fost utilizată în Bulgaria din cauza prăbușirii statului bulgar ⁴, I. Iufu presupune că locul unde s-a efectuat marea operă de colecționare, confruntare și îndreptare a literaturii originale și de traduceri sud-slave a fost, cel puțin pentru partea finală a lucrărilor, nu Bulgaria, ci Constantinopolul ⁵, și anume celebra mănăstire Studion.

¹ *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, în Rsl, XI, 1965, p. 237—285.

² Vezi în special lucrările *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, extras din «Anuarul Institutului român din Sofia», 1942, nr. 2, p. 395—452 și *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947.

³ Cf. și E. Turdeanu, *Les lettres slaves en Moldavie. Le moine Gabriel du monastère de Neamțu (1424—1447)*, în «Revue des études slaves», t. 27, 1951, p. 267—278.

⁴ *Prototipurile literaturii slavo-române...*, p. 511—531.

⁵ O părere similară exprimase A. I. Sobolevski, în *Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV—XV веках*, St. Pb., 1894, p. 12 (apud «Труды отдела древнерусской литературы»), XIX, 1963, p. 117).

Că această mănăstire era nu numai un mare centru de cultură al Bizanțului, ci și punctul de întâlnire al cărturarilor bizantini și slavi, locul unde se copiau și se păstrau deopotrivă manuscrise grecești și slavonești, este un fapt bine stabilit, care nu mai comportă discuții¹. Sînt bine știute călătoriile de studii ale lui Teodosie de Tîrnovo și ale ucenicului său, viitorul patriarh Eftimie, în această mănăstire, petrecerea lor mai multă vreme aici, unde Teodosie a și murit. Cum remarcă Iordan Ivanov, « în secolul XIV acolo au fost și monahi ruși, care au copiat o serie de cărți bulgare și le-au trimis în Rusia »².

După părerea lui I. Iufu, aici, la Studion, s-a alcătuit la sfîrșitul secolului al XIV-lea o mare colecție de scrieri hagiografice și omiletice, în care au intrat traduceri slave din literatura bizantină, precum și o parte din literatura originală sud-slavă. Lucrările ce au intrat în această colecție au fost ordonate după calendarul liturgic al bisericii ortodoxe, colecția avînd un caracter fix și compunîndu-se din zece mari « sbornice ». Nici unul nu a mai apucat însă să se întoarcă în Bulgaria, lucrarea fiind terminată după 1393. În schimb, le găsim în Moldova, unde s-au păstrat fie còpii executate chiar la Studion, fie còpii efectuate în țară direct după prototipurile aduse de acolo, fie, în sfîrșit còpii mai tîrzii. Din colecția de 10 sbornice, I. Iufu a indentificat 6 la Dragomirna, toate provenite de la mănăstirea Moldovița. Ele sînt:

1. Mss. 1789/700 din sec. XV, cu 48 de lucrări pentru perioada 1 septembrie — 15 noiembrie (nr. 145 în tabelul nostru).

2. Mss. 1795/706 de la începutul secolului al XV-lea, cu 46 de lucrări, distribuite între 21 noiembrie — 31 decembrie (nr. 147 în tabel).

3. Mss. 1773/684 din sec. XVI, cu 24 de lucrări pentru lunile ianuarie — martie (nr. 144 în tabelul nostru).

4. Mss. 1813/724 din sec. XV cuprinde « omilii, predici, cuvinte de învățatură de la duminica Ortodoxiei, prima duminică a postului mare, pînă la Florii » și are denumirea de « Zlatoust », deși nu cuprinde numai predicile lui Ioan Gură de Aur (nr. 148 din tabel).

5. Mss. 1828/739 din sec. XVI, cu 23 de lucrări pentru perioada 23 aprilie — 18 iunie (nr. 149 din tabel).

6. Mss. 1880/791 din sec. XV, cu 48 de lucrări pentru sărbătorile din lunile iunie — august (nr. 150 din tabel)³.

Această colecție, a cărei existență a fost semnalată, după cite știm, pentru prima oară de către I. Iufu, nu este înregistrată de cataloagele bulgare și nici menționată în istoriile literaturii bulgare la capitolul ce se ocupă de epoca patriarhului Eftimie⁴. Că nu este vorba de « sbornice » întimplătoare, ci de o colecție sistematizată, în care a intrat majoritatea literaturii omiletice și hagiografice, tradusă și originală, a slavilor de sud, este o realitate demonstrată de însăși structura lucrării.

Cînd a venit în Moldova această colecție, ale cărei scrieri, detașate și intrate în componența altor culgeri, au fost identificate de I. Iufu în 40 de manuscrise slave copiate la noi?⁵ Cheia pare să ne-o dea ms. 1813/724, « Zlatoust » din biblioteca mănăstirii Dragomirna unde, la f. 38, dedesubtul unui pasaj în care

¹ Vezi în special I. D u i c e v, *Центры византийско-славянского общения и сотрудничества* în «Труды отдела древнерусской литературы» XV, 1963, p. 114 și 117—118.

² *Op. cit.*, p. 529 și urm.

³ Cf. I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița...*, p. 429—438.

⁴ Ea nu este cunoscută nici lui T u r d e a n u, *La littérature bulgare du XIV siècle...*

⁵ *Mănăstirea Moldovița...*, p. 434.

se vorbește despre sf. Teodor Studitul, întocmitorul manuscrisului a lăsat următoarea însemnare în limba slavonă: *Стѣнѣ Ѳеодора студѣнскыи въ негоже обитѣли сѣа книги написаша* (sf. Teodor Studitul, în a cărui mănăstire s-au scris aceste cărți)¹. «Aceste cărți», crede I. Iufu, se referă la colecția amintită. Însemnarea aparține sigur copistului, fiindcă e același scris (după cum ne-am convins personal). Dacă acesta e prototipul însuși, adus de la Studion, sau dacă e o copie după prototipul care cuprindea însemnarea, se poate discuta. Dar dacă nu admitem că întreaga colecție a venit de la Studion, sîntem obligați să presupunem că o lucrare atît de însemnată, bazată pe adunarea unui mare număr de scrieri și presupunînd sistematizarea lor riguroasă, a fost alcătuită în Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun. Fiindcă, așa cum a demonstrat cercetătorul ei într-un studiu special², *această colecție conține materialul sbornicelor lui Gavril Uric de la Neamț, sbornice alcătuite în prima jumătate a sec. al XV-lea*. Singura explicație plauzibilă rămîne deci aceea propusă de I. Iufu: sbornicele, împreună cu alte scrieri în medio-bulgară, cu ortografie revizuită³, au fost aduse în Moldova pe vremea lui Alexandru cel Bun — dovadă că cele 6 manuscrise provin, toate, de la Moldovița, prima ctitorie a acestui domn. Ele au servit ca prototipuri pentru copii similare întegrale, sau ca izvoare pentru culegeri mai restrînse alcătuite în Moldova.

Fără îndoială că cercetările ulterioare vor aduce lumini noi în această problemă, rețușind unele laturi ale tezei lui I. Iufu sau confirmînd pe altele. Deocamdată, rămîne un bun cîștigat semnalarea acestei mari colecții, rămasă necunoscută cercetătorilor bulgari, și din care șase volume sînt păstrate la mănăstirea Dragomirna. Ea constituie o dovadă grăitoare despre activitatea culturală bulgară la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, activitate pe care prăbușirea Bulgariei sub turci nu pare s-o fi suprimat dintr-o dată, ea continuîndu-se în Constantinopol. Că aceste sbornice nu se mai găseseră între manuscrisele medio-bulgare din sudul Dunării și din alte părți, păstrîndu-se doar în tezaurul de manuscrise slave al țării noastre, e o dovadă în plus despre rolul jucat de cultura română în limba slavonă și despre necesitatea studierii mai aprofundate a operei cărturarilor români din secolele al XV-lea — al XVI-lea.

СЛАВЯНСКИЕ РУКОПИСИ БИБЛИОТЕКИ И МУЗЕЯ МОНАСТЫРЯ ДРАГОМИРНА

(Резюме)

В форме синоптической таблицы автор представляет 167 славянских рукописей, хранящихся в настоящее время в монастыре Драгомирна в северной Молдове. Большая часть этих рукописей принадлежала ранее монастырю Молдовица, основанному Александром Добрым (1400—1432). Они сгруппированы в хронологическом порядке по характеру письма; также отмечается тип церковнославянского извода, дата их написания и происхождение. Составленная нами таблица построена с учетом описания рукописей покойного Иоана Юфу, впервые детально изучившего фонд славянских рукописей на территории СРР, являющийся наиболее значительным.

Используя статистические данные синоптической таблицы, автор, подкрепляет основные выводы в исследованиях И. Юфу и его рабочую гипотезу, выдвинутую в

¹ *Ibidem*.

² «Colecția Studion» (în manuscris).

³ În articolul *Mănăstirea Moldovița*... este presupus că provenind din Constantinopol și manuscrisul: «Cuvinte pustnicești» de Vasile cel Mare (p. 432).

последние годы жизни. Разделяя мнение болгарских исследователей, И. Юфу подчеркивает и подкрепляет новыми фактами положение о том, что новая орфография патриарха Ефтимия нашла более широкое распространение в румынских княжествах, чем в Болгарии, где турецкое засилие мешало ее развитию. Эта орфография в известной мере предназначалась румынской культуре на книжнославянском языке, где господствовал среднеболгарский извод церковнославянского языка. И. Юфу, однако, не разделял мнения о том, что указанная орфография была привнесена болгарскими иммигрантами с южных областей Дуная. Он полагает, что прототипы славянских рукописей, переписанных в северных областях Дуная по орфографии патриарха Ефтимия, могли поступить через Константинополь а именно — из монастыря Студион. Имеются свидетельства, что здесь было создано большое собрание в десяти томах агеографической и омилетической литературы, плоды сотрудничества славянских и греческих книжников. Из этого собрания, пока неизвестного исследователям древней болгарской культуры, И. Юфу открыл 6 томов в фондах монастыря Драгомира в количестве 189 названий произведений агеографической и омилетической литературы, переведенных с греческого языка или оригинальных. Поступление этого собрания, созданного после завоевания турками Болгарии, в Молдову следует объяснить фактом существовавших отношений между молдовской и константинопольской церквями в эпоху правления Александру Доброго. Неслучайно упомянутые тома собрания, датируемые в большинстве случаев XV веком, находятся среди рукописей, обнаруженных в Молдове.

Преждевременная смерть прервала исследования И. Юфу и помешала ему дать более глубокое обоснование выдвинутой гипотезе, возможное в результате проверки всех дат. Его точка зрения была высказана в ряде статей. Автор настоящей статьи стремилась изложить основные положения его исследований, предоставив тем самым возможность ознакомиться с ними более широкому кругу исследователей.

LES MANUSCRITS SLAVES DE LA BIBLIOTHÈQUE ET DU MUSÉE DU COUVENT DE DRAGOMIRNA

(Résumé)

L'auteur présente dans le cadre d'un tableau synoptique les 167 manuscrits slaves conservés actuellement au monastère de Dragomirna en Moldavie du Nord et provenus en grande partie du monastère de Moldovița, la première fondation d'Alexandre le Bon (1400—1432). Les manuscrits sont rangés d'après les catégories des écrits, en ordre chronologique, avec l'indication de la rédaction en slavon, la date proposée et la provenance. Le tableau est basé sur la description faite par le regretté Ioan Iuffu le premier chercheur systématique de ce fonds de manuscrits, l'un des plus importants du territoire de la Roumanie.

Partant des résultats statistiques offerts par le tableau synoptique, l'auteur expose dans ses lignes essentielles les conclusions des recherches de I. Iuffu et l'hypothèse de travail à laquelle ce dernier était arrivé à la fin de sa vie. D'accord avec les chercheurs bulgares, I. Iuffu a souligné et a donné plus de force par de nouveaux exemples à la constatation selon laquelle la nouvelle orthographe du patriarche Eftimie a trouvé une plus large expansion dans les Pays Roumains qu'en Bulgarie où la conquête turque l'a empêchée de se développer. En quelque sorte, cette orthographe a été conservée dans la culture roumaine en langue slavonne où la rédaction dominante du slavon a été le moyen-bulgare. I. Iuffu n'était cependant pas d'accord avec l'explication de l'introduction de cette orthographe par les réfugiés bulgares du sud du Danube. Il estimait que les prototypes des manuscrits slaves copiés au nord du Danube dans l'orthographe du patriarche Eftimie ont pu venir par Constantinople, à savoir du monastère de Studion. Il y a des indices qu'une grande collection d'ouvrages hagiographiques et d'homilétiques en dix volumes, a été élaborée ici, par suite de la collaboration des érudits slaves avec les érudits grecs. I. Iuffu a identifié dans cette collection, encore inconnue aux chercheurs de l'ancienne culture bulgare et non signalée par eux, 6 volumes dans le fonds de Dragomirna, totalisant 189 titres d'écrits hagiographiques et homilétiques traduits du grec et originaux. La pénétration en Moldavie de cette collection, élaborée après la chute de la Bulgarie sous les Turcs s'explique par les relations existant entre l'Eglise de Moldavie et celle de Constantinople à l'époque d'Alexandre le Bon. La fait que les volumes de la collection dont il s'agit, datant dans leur majorité du XVe siècle, aient été trouvés justement parmi les manuscrits provenus de Moldovița n'est pas dû au hasard.

La mort prématurée a interrompu les recherches de I. Iuffu et l'a empêché de donner à son hypothèse un fondement plus ample, par une vérification de toutes les données. Son point de vue a été formulé dans une série d'articles dont l'auteur a essayé de retenir les thèses essentielles, en les signalant ainsi à un cercle plus large de chercheurs.

CEL MAI VECHI MANUSCRIS MINIAT DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ: Tetraevanghelul popii Nicodim (1404—1405)

ION-RADU MIRCEA

Printre vechile monumente de cultură din țara noastră, un loc special îl ocupă tetraevanghelul lui Nicodim (1404—1405), întemeietorul mănăstirilor Vodița și Tismana¹. Este primul manuscris cu dată certă scris pe teritoriul României și unul dintre rarele izvoare care vorbesc de condițiile vieții literare și artistice de la începutul secolului al XV-lea.

Încă din secolul al XVII-lea, existența acestei lucrări este semnalată de Paul de Alep², iar Anton Pann o cunoștea la 1844³. Mai târziu, în vizitele lui la mănăstirile și bisericile din țară, în căutare de antichități, Gr. Tocilescu⁴ atrage atenția cercetătorilor asupra acestui vechi monument. Scurt timp după călătoria de studii a lui Gr. Tocilescu, manuscrisul intră în patrimoniul statului⁵ și este cercetat de Al. Ștefulescu⁶. O descriere mai ales din punct de vedere paleografic și lingvistic dăduse Iațimirski în 1905⁷ și cam în același timp Gr. Tocilescu, în catalogul pieselor de la Muzeul Național de Antichități⁸, prezentase unele aspecte artistice, completate cinci ani mai târziu de Sp. Cegăneanu⁹.

Cercetările asupra acestei opere se opresc în 1916, când evanghelia lui Nicodim, împreună cu alte opere de artă, cu numeroase manuscrise și documente de preț ale istoriei noastre, a fost adăpostită de distrugerile războiului la Moscova.

¹ Pentru Nicodim vezi Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, Rsl., XI, 1965, p. 237—285.

² Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie în Țările Române*, trad. Em. Cioranu, București, 1900, p. 181.

³ Vezi însemnarea autografă în facsimil fig. 2.

⁴ Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra citorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, în «Analele Academiei Române», memorii, seria II, secția II, vol. VIII, București, 1887, p. 224.

⁵ La 1884; vezi mai jos, n. 8.

⁶ Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 56—57; facsimile la p. 33, 40.

⁷ *Славянские и русские рукописи румынских библиотек* («Сборник Отделения русского языка и словесности им. Академии Наук», vol. LXXIX), Petersburg, 1905, p. 267, nr. 7. El îl identifică cu tetraevanghelia «оконанъ и позлащенъ» din documentul lui Vladislav I pentru Vodița (P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești, I. Documente interne (1369—1490)*, București, 1938, p. 35—36; *DIR, B. sec. XIII—XIV*, București, 1953, p. 27). Acest tetraevanghel al Vodiței este mai vechi decît cel din 1404—1405, în orice caz înainte de 1374, anul morții domnitorului.

⁸ Gr. Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, ediția prescurtată, București, 1906, p. 142, nr. 1.

⁹ *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București, Secțiunea Ecclesiastică. Obiecte bisericesti*, București, 1911, p. 44—46, planșa XVIII (ferecătura).

În lipsa originalului, N. Iorga¹, Sextil Pușcariu², N. Cartoian³ și Ecaterina Piscupescu⁴ nu fac decât să o menționeze în treacăt. Prima descriere a unuia din frontispicii, dar după o fotografie, o face G. Popescu-Vilcea⁵, remarcând caracterul singular al decorației în comparație cu alte miniaturi similare. Aceleași deosebiri față de manuscrisele românești din sec. XV—XVI și chiar față de cele balcanice le relevă și Em. Turdeanu⁶.

În fine, după 40 de ani, în 1956, prețiosul manuscris a revenit din U.R.S.S., figurând în expoziția organizată cu acest prilej la Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România și apoi în expoziția permanentă a aceluiași muzeu. Studiile de artă provocate de acest eveniment au readus în discuție multe probleme ce nu putuseră fi rezolvate înainte⁷. O atenție deosebită îi acordă Tit Simedrea⁸, dar mai ales profesorul Virgil Vătășianu, care, într-o amplă lucrare de sinteză⁹, studiază pe scurt aspectele artistice ale manuscrisului. În paginile de față vom încerca să reluăm studiarea, sub toate aspectele, a operei lui Nicodim, coordonând datele literare cu cele artistice și căutând să precizăm locul ce-l ocupă în evoluția culturii românești și să stabilim legăturile, prin autorul ei, cu lumea din Peninsula Balcanică.

Descrierea. Manuscrisul este un tetraevanghel slav, scris pe pergament de « popa Nicodim » la 1404—1405, probabil la mănăstirea Vodița¹⁰, și ornate cu patru frontispicii și patru inițiale în culori, cu litere și titluri în aur, cerneală roșie și albastră. Scoarțele de lemn sînt ferecate în plăci de argint aurit. Manuscrisul se păstrează în secția de artă feudală a Muzeului de Artă al Republicii Socialiste România, sub Nr. 6672/430. Este format din 40 de fascicule, în majoritate de 8 file¹¹; fiecare este numerotată cu cifre chirilice la începutul și sfîrșitul fascicolei de la 1 la 41; fascicola 16 lipsește. În total are II + 320 file;

¹ *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 33—34, descrie în special lucrarea de argintărie. *Les arts mineurs en Roumanie*, I, București, 1934, p. 40, 47, descrie numai grafia și neagă existența miniaturilor.

² *Istoria literaturii române, epoca veche*, Ed. III, Sibiu, 1936, p. 15, 16, unde dă și un facsimil al frontispiciului evangheliei lui Marcu.

³ *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p. 9.

⁴ *Literatură slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 16—17, 29—31, consideră că manuscrisul s-a scris în mănăstirea Tismana, amintește de vignete și inițiale.

⁵ *Le problème de l'entrelac et de l'ornement des vieux manuscrits roumains*, Bucarest, 1941, p. 1 și fig. 1 în pl. I.

⁶ *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, în « Buletinul Institutului Român din Sofia », vol. I (1942), p. 419 și fig. 1 — frontispiciul evangheliei de la Marcu.

⁷ Teodora Voinescu studiază ferecătura tetraevanghelului în capitolul *Argintăria în tezaurul artistic restituit de URSS*, iar Em. Lăzărescu și Ion-Radu Mircea cercetează miniaturile în capitolul cu același titlu din volumul *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 230. Sînt prezentate aci pentru prima oară cele 4 file cu frontispicii.

⁸ *Glosă pe marginea unei însemnări*, în « Mitropolia Olteniei », anul XIII, 1961, nr. 1—4, p. 15—24. Se prezintă o interpretare cu totul personală a însemnării scriitorului de la sfîrșitul manuscrisului.

⁹ *Istoria artei feudale în Țările Române, vol. I. Artă în perioada de dezvoltare a feudalismului*, Editura Academiei, 1959, p. 456—457 și 462—463.

¹⁰ Aluzia la « Țara Ungurească », unde se afla popa Nicodim la acea dată, ne trimite la Banatul Severinului; v. N. Iorga, *Studii și documente privind Istoria Românilor*, vol. III, București, p. IX—X; A. I. Ștefulescu, *op. cit.*, nota 1, 1904; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 462) crede că « a fost scris în timpul călătoriei sale în Țara Ungurească în anul 6913 (= 1404—5)... N-ar fi exclus... să fi fost lucrat chiar în mănăstirea întemeiată de Nicodim la Prislop ».

¹¹ Fasciculele 2 și 41 din 7 file iar fasciculele 13 și 31 din 10 file.

dintre acestea, două file albe la început, numerotate separat, și 320 file numerotate cu creionul la 1882. La sfârșit, filele 317, 318 și 319 sînt de asemenea albe ¹.

Pergamentul subțire de 31 (— 31,4) cm × 24 (— 24,4) cm are adesea găuri provenind de la fabricație; filele 147 și 148 sînt formate dintr-un material mai gros. Colțul din dreapta, jos, este foarte tocit din cauza întrebuințării. Pe lângă acest defect, manuscrisul a avut de suferit și unele accidente ².

Caietele sînt legate cu un șnur subțire de mătase răsucită, de culoare verde-deschis; capetele fiecăruia dintre cele 6 șnururi sînt trecute apoi prin găuri făcute în grosimea plăcii de lemn cu o sulă și ies într-un șanț săpat pe fața scoarței. De marginea superioară și inferioară a cotorului este cusut cu mătase roșie un șnur din fire de cînepă, îmbrăcate în mătase roșie și verde, care formează benzi alternînd cu fire poleite cu aur și argint. Scoarțele din lemn de tei au pe multe, la cele trei laturi, cîte 2 găuri, unde erau probabil înfipute cuiele în care se prindeau încuietori cu zale. Pe aceste scîndurele sînt bătute cu cuișoare plăcile de argint ce fereau manuscrisul. Marginile acestor plăci, corespunzînd cu cele ale scoarțelor de lemn, au fost scurteate; totuși, într-o mai veche legătură, ele depășeau dimensiunile lemnului, deoarece cotorul din zale de argint depășește sus și jos cu cîte 1,5 cm actuala legătură. Acest amănunt, adăugat la lipsa fascicolei 16, sau tăietura adîncă din placa de lemn, care nu apare și la placa de argint, ar permite ipoteza că *legătura actuală nu este cea de la origine, ci e datorită unei refaceri ce a folosit aceleași plăci de metal*. Remarcăm de asemenea mica diferență între lungimea și lățimea pergamentului, care deosebește manuscrisul acesta de textele similare din Țara Românească și Moldova în secolul al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea ³. Acest format ne trimite la textele bizantine și la cele slave mai vechi.

Textul. Cuprinsul este cel obișnuit tetraevanghelelor, atît de răspîndite în trecutul ortodox: tablele care cuprind explicații sau arată capitolul sau paragraful (zaceala), precum și data sau ocazia la care se cuvenea să fie citite evangheliile în ordinea canonică; ele sînt precedate de lista « capetelor » (glave), dar fără predosloviile arhiepiscopului Teofilact al Bulgariei, ceea ce ne trimite la un izvod mai vechi decît cel obișnuit slavilor meridionali în sec. XIV—XV, izvod complet necunoscut Țărilor Române ⁴. La sfârșit, pericopele (zacealele) din evanghelia de la Matei ce se citesc în joia mare la liturghie și în vinerea mare la vecernie.

F. I—II albe.

¹ Vom respecta numerotația veche, făcută cu creionul.

² Astfel, fila 117 are jos două tăieturi paralele, făcute probabil cu o lamă grea, care străbat pînă la fila 93, iar la fila 118 tăietura se repetă o singură dată, în marginea de sus, pînă la fila 198. Aceași tăietură prezintă sus și placa de lemn a scoarței din față. Cele două tăieturi se datoresc probabil unor lovituri de sabie, înainte de repararea cărții, datorate vicisitudinilor prin care a trecut zaezaurul mănăstirii oltene căreia îi aparținea. Este de remarcat că fascicola 16 exista la data cînd a avut loc acest accident, deoarece tăietura din dreapta are o întrerupere între fasciculele 15 și 17. Faptul acesta ne îndeamnă să credem că legătura a fost refăcută — poate în secolul al XVII-lea — după ce manuscrisul a suferit o degradare, pierzînd chiar o fascicolă.

³ Față de cei 31,3×23,5 cm ai ferecăturii și 31 (— 31,4)×24 (— 24,4) cm ai foi scrise, tetraevanghelul din 1436 al lui Gavriil Uric (Muzeul de Artă Ms. 4) are lungimea cotorului de 38 cm, lățimea plăcilor de argint de 23 cm, iar cel al postelnicului Marcea din 1518—1519 (*ibid.* Ms. 7) are 41,5 cm × 27 cm cu tendința pentru celelalte manuscrise de a se lungi în detrimentul lățimei; această tendință este impusă de caracteristica semi-uncialei românești liturgice, mai subțire și mai înaltă ca cea folosită în trecut.

⁴ V. și Iațimirski, *loc. cit.*

F. 1: **Г**КЗАНІЕ ПРѢМАЮЩІЕ ВСЕГО ЛѢТА ЧИСЛО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛСКОЕ И ЕУ<АГ>Г<Е>ЛНИ-
СТОМЪ ПРѢТІЕ УТ КЪДОУ НАЧИНАЮТЪ И ДО ГДЕ СТАЮТЪ (Arătare cuprinzînd
pe tot anul cifra evangheliei și ordinea evangheliștilor, de unde încep și
unde se sfîrșesc) ¹.

F. 1v.: **Г**КЗАНІЕ ЕЖЕ НА ВСАКЪ ДЪНЬ ДЪЛЖНОЕ Г<А>Г<О>ЛАТИ СЕ ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІЕ
И Д<Е>ЛАМАЪ ВСЕГО ЛѢТА (Arătare de evanghelia ce trebuie să se spună în fie-
care zi în săptămînile pe tot anul).

F. 6: **Г**ЪБОРНИКЪ СЪ ВСОГОУМЪ ВІ<ТИ>МЪ М<Е>С<Е>ЦЕМЪ ПОКАЗЪЕ ГЛАВЫ, КО-
МОУЖДО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІЮ ИЗБРАННЫМЪ С<В>Е<Т>ЫМЪ И ВЛАДИЧНЫМЪ ПРАЗДНИКОМЪ (Sinaxar
cu dumnezeu al celor 12 luni, arătînd capetele fiecărei evanghelii pentru
sfinții aleși și sărbătorile împărătești.).

F. 12: **Г**У<АГ>Г<Е>ЛІА РАЗЛИЧНА НА ВСАКОУ ПОТРЪБОУ НА ОС<В>ЕЩЕНІЕ МАСЛА СЕД-
МИМЪ ПОПОВОМЪ (Evangheliile diferite la orice trebuință, pentru sfințirea unt-
delemnului cu șapte popi).

F. 13v.: **П**РОЧИМЕНИ ВЪСКРЪСНИ НА ОУТРЕ<Н>ИАХЪ ВЪ НЕД<Е>ЛІЕ ПРѢД ЕУ<АГ>-
Г<Е>ЛІЕМЪ (Prochimenile Învierii la utrenii în duminici înaintea evangheliei).

F. 14: **Г**КЗАНІЕ КАКО ПОД<О>БЕАТЬ ОБРѢТАТИ ВЪСЕ ДНЕВНАА ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІА И
ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІА ВЪСКРЪСНА И АПО<С>ТОЛЪ И Г<А>Д<О>СОВЕ (Arătare cum se cade să affi
orice evanghelie a zilei și evangheliile Învierii și Apostolul și glasurile).

F. 14v.: **Г**ЖЕ УТ МАТ<О>ЕА С<В>Е<Т><А>ГО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІА ГЛАВЫ (Capetele sfintei
evanghelii de la Matei).

F. 16—16 v. albă.

F. 17v.: **Г**ЖЕ УТ МАТ<О>ЕА С<В>Е<Т><А>ГО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІЕ (Sfinta evanghelie de la
Matei).

F. 97v.: **К**ОНЦЪ ЕЖЕ УТ МАТ<О>ЕА С<В>Е<Т><А>ГО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІА СТИХОВЕ ХЪХЪ, ЕЖ
УТ МАТ<О>ЕА С<В>Е<Т><А>ГО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІЕ ИЗДАЕТ СЕ ПО ЛѢТЪХЪ ОСМИХЪ Х<Р>И<С>ТО<В>А
ВЪЗНЕСЕНІА (Sfîrșitul sfintei evanghelii de la Matei, stihuri 2600. Sfinta evan-
ghelie dela Matei s-a dat la opt ani după înălțarea lui Hristos).

F. 98.: **Г**ЖЕ УТ МАРКА С<В>Е<Т><А>ГО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІА ГЛАВЫ (Capetele sfintei
evanghelii de la Marcu).

F. 99—101 albe.

F. 101: **Г**ЖЕ УТ МАРКА С<В>Е<Т><А>ГО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІЕ (Sfinta evanghelie de la
Marcu).

F. 144v.: **Г**ЖЕ УТ МАРКА С<В>Е<Т><А>ГО ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІЕ ИЗДАЕТ СЕ ПО ЛѢТЪХЪ ДЕСЕТИХЪ
Х<Р>И<С>ТО<В>А ВЪЗНЕСЕНІА СТИХОВЕ ХЪХЪ, РЕЧЕНОЖЕ ВЪСТЪ ПЕТРОМЪ ВЪ РИМѢ СЪТКО-
РЪНОЖЕ НАЧЕЛЪ УТ ПР<О>С<О>ЧЪСКАГО СЛОВА ЕЖЕ СЪ ВЪСЪТЪ НАШЪ ДЪША ИСАІА НА
КРИЛАТЪ ОБРАЗЪ ЕУ<АГ>Г<Е>ЛІА ІАВІА (Sfinta evanghelie de la Marcu s-a dat la
zece ani după înălțarea lui Hristos, stihuri 1600. S-a spus de Petru în Roma

¹ Facsimilla la A. Ștefulescu, *op. cit.*, planșe nenumerate la p. 40.

și s-a făcut început de la cuvîntul proorocesc care din înălțime coborînd asupra lui Isaia un chip înaripat i-a dezvăluit evanghelia).

F. 145: **ѢЖЕ** **УТ** **ЛѢСКЫ** **СВЕ**Т**А**ГО **У**САГ**Г**Е**Л**ІЕ **Г**ЛАВ**Ы** (Capetele sfintei evanghelii de la Luca).

F. 147: **ѢЖЕ** **УТ** **ЛѢСКЫ** **СВЕ**Т**О**Е **У**САГ**Г**Е**Л**ІЕ (Sfînta evanghelie de la Luca.)

F. 235 v.: **ѢЖЕ** **ЖТ** **ЛОУК**С**Ы** **СВЕ**Т**О**Е **У**САГ**Г**Е**Л**ІЕ **И**ЗДАСТ**Ъ** СЕ **ПО** Л**Ѣ**Т**Ѣ**Х **Ѣ**И = **Т**УХ **Х**Р**И**С**Т**О**У**КА **В**ЪЗНЕС**І**Я, **С**Т**И**Х**У**О**В**Е **У**В**Ѣ**ДО**Д**О **М**О **Д**А **Б**СТ**Ь** **І**А**К**О **ѢЖЕ** **УТ** **ЛѢСКЫ** **СВЕ**Т**О**Е **У**САГ**Г**Е**Л**ІЕ **Р**ЕЧ**Е**НО **Б**ЫТ **П**АУ**Л**О**М**Ъ **В**Ъ **Р**И**М**Ѣ **УТ** **С**К**Е**Щ**И**Н**И**Ц**А** С**К**АГО**Ж**Е **О**Б**Р**А**З**А **УТ** **З**АХ**А**Р**І**Е **С**К**Е**Щ**И**Н**И**Ц**А** **К**АД**І**Ц**А** **НА**Ч**Е**Т (Sfînta evanghelie de la Luca s-a dat la 15 ani după înălțarea lui Hristos, stihuri 2800. Să se știe că sfînta evanghelie de la Luca a fost spusă de Paul la Roma, și începe de la preotul Zaharia pe cînd cădelnița după cinul preoțesc).

F. 236: **Г**ЛАВ**Ы** **ѢЖЕ** **УТ** **І**У**В**А**Н**НА **СВЕ**Т**А**ГО **У**САГ**Г**Е**Л**ІА (Capetele sfintei evanghelii de la Ioan).

F. 237: **ѢЖЕ** **УТ** **І**У**В**А**Н**НА **СВЕ**Т**О**Е **У**САГ**Г**Е**Л**ІЕ (Sfînta evanghelie de la Ioan).

F. 304: **ѢЖЕ** **УТ** **І**У**В**А**Н**НА **СВЕ**Т**О**Е **У**САГ**Г**Е**Л**ІЕ **И**ЗДАСТ**Ъ** СЕ **ПО** Л**Ѣ**Т**Ѣ**Х **Л**В. **Х**Р**И**С**Т**О**У**КА **В**ЪЗНЕС**І**Я, **В**Ъ **П**А**Т**М**Ѣ** **У**СТ**Р**О**В**Ѣ **С**Т**И**Х**У**О**В**Е **У**В**Ѣ**Т (Sfînta evanghelie de la Ioan s-a dat la 32 ani după înălțarea lui Hristos) în insula Patmos; stihuri 2300).

F. 304v.: **ѢТ** **М**А**Т**Е**И** **В**Ъ **В**Е**Л**И**К**Ы**Н** **Ч**Е**Т**В**Ѣ**Р**Ь**Т**Ь** **К** **НА** **Л**У**Т**С**У**Р**Г**И (De la Matei în sfînta joia mare la liturghie).

F. 311: **ѢТ** **М**А**Т**Е**И** **В**Ъ **В**Е**Л**И**К**Ы **П**Е**Т**Ь**К** **В**Е**Ч**Е**Р**Ь (De la Matei în vinerea mare seara).

F. 316 albă.

F. 316v.: Însemnarea popei Nicodim (fig. 2): **Ѣ**И**Є** **С**ВЕ**Т**О**Е** **У**СА**Г**Г**Е**Л**І**Е **И**ЗДАСТ**Ъ** СЕ **ПО** Л**Ѣ**Т**Ѣ**Х **Ш**Е**С**Т**О** **Т**О**Г**О**В**А **Г**О**Н**І**Я** **УТ** **НА**Ч**Е**Л**А**Ж**Е** **Б**Ы**Т**ІА **Ч**ИС**Л**Ѣ**М**О **Х**С**И** **И** **Д**Е**В**Ѣ**Т** **С**Ъ**Т**НО **И** Г**І**. ~ (Această sfîntă evanghelie a scris-o popa Nicodim în Țara Ungurească în anul al șaselea al prigonirii lui, iar de la începutul firii socotim (ani) 6000 și nouă sute și 13¹).

Sub textul original slav², cu litere semi unciale:

Tîlmăcire. Această sfîntă evanghelie s-au scris de popa Nicodim la a șasea gonire în Țara Ungurească, la anul de la facerea lumii 6913 (1405)³.

Textul se continuă cu chirilice cursive (Vezi fig. 2):

S-au tîlmăcit de mine Anton Pan, profesor de muzică, sem<inarul> sf<intei> Mitrop<olii>. 1844 august 9⁴. (Vezi fig. 2).

¹ Text și traducere la Gr. Tocilescu, *Raporturi*, p. 224; Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 56–57, facsimil la p. 32–33; Sp. Cegăneanu, *Obiecte bisericesti etc.*, p. 44; Tit Simedrea, *loc. cit.*

² Textul pare a fi întărit cu altă cerneală de Anton Pann sau de cel ce a mai procedat la fel și cu restul textului evangheliilor.

³ Anul «(1405)» adăugat cu creionul. Textul a fost publicat și de Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 57, nr. 1, și de Sp. Cegăneanu, *loc. cit.*

⁴ Vezi T(eodora) V(oinescu), *Manuscrise ale lui Anton Pann în biblioteca mănăstirii Tismana*, în «Studii și cercetări de istoria artei», 1–2 (1954), p. 218–219.

F. 317—320 albe.

F. 320 v. Însemnarea cu litere chirilice:

Învrednicindu-ne și noi nevrednicii robi al lui D<umne>zeu și slujitori ai sfintei mân<ă>stiri Tismana, Chyriac ieroshim<o>n<a>h și d<u>hov<nic> și Ștefan ierod<iacon> a cetii pre această sf<î>ntă și d<umne>zeiască ev<an>gh<e>lie, purtători de grijă fiind spre păzirea sfintelor cărți, am îndrăznit a ne scrie păcătoasele nume întru smereniia d<u>hului rugîndu-ne a fi ertați și a zice toți: D<umne>zeu să-i iarte!

(semnat) Chyriac ierosh<imonah>, d<u>hov<nic> Tism<enei> obstejn<i>cesc.

(semnat, alt scris) Ștefan ierodia<con> Tism<enei> Buc<u>r<e>șteanu.

1811 apr<ilie> 16 zile.

Sub această însemnare, cu litere chirilice:

După socoteala făcută astăzi, această sfintă evanghelie are ani 477 de la scrierea sa, 1882, mai. File 321¹.

Grafia (fig. 1). În pagina de 31 (— 31,4) × 24 (— 24,4) cm textul se înscrie pe o suprafață de circa 20 × 13 cm, lăsînd o margine mai lată pe laturile exterioroare și mai îngustă la cotor. Pe această suprafață, copistul așterne textul evangheliilor cu un scris ordonat în cîte 21 de rînduri, cu cerneală neagră-verzuie. Pe lîngă evangheliile, scrise pe o singură coloană, la începutul manuscrisului (f. 1—14), se găsesc o serie de tabele — uneori pe două coloane — utilizînd o literă mai mică decît cea obișnuită. Surprinzător este faptul că lipsesc frontispiciile obișnuite la asemenea tabele; începutul lor nu este marcat decît de titlul scris cu aur sau cu roșu, iar cifrele cu albastru și roșu. Fiecare evanghelie este precedată de lista « capetelor » (glave), scrisă cu vădită lipsă de ornamentare, adesea fără o despărțire între « capete ». Pe lîngă începutul fiecărei evanghelii — cu frontispicii și titlu ornamentat, scris cu aur pe fond roșu — fiecare pagină este împodobită de însemnări marginale sau în text: pericopele (zacealele) cu aur pe fond roșu, « capetele » și monograma evanghelistului cu cerneală albastră, rînduri marginale sus și jos sau în text cu cerneală roșie, indicînd sărbătorile cînd se citește pericopa și începutul și sfîrșitul ei. Dacă adăugăm punctuația cu roșu sau cu aur pe roșu, textul scris cu cerneală neagră-verzuie este înfrumusețat în acest fel de varietatea coloristică: aur, roșu, albastru. Dar acest efect a dispărut astăzi în multe locuri din cauza calității inferioare a cernelei negre, a culorii albastre și a aurului: groasă și prost preparată, ea s-a spălat din cauza umidității, s-a lipit sau și-a pierdut chiar de la început uniformitatea. În schimb, cerneala roșie — cu excepția primelor 14 pagini unde este de o culoare brun spălăcit — are o strălucire care se păstrează și astăzi. Scrierea prezintă pe lîngă defectele tehnice menționate și numeroase greșeli. Uneori copistul încurcă cernelurile: scrie cu roșu textul destinat culorii albastre sau negre, și invers; se corectează prin răsătură, adaugă în margine cuvintele sărite, greșeste unele dintre ele, iar pe altele le trunchiază sau le omite. În special, scrierea își pierde acurateța cu cît înaintează către sfîrșit. S-ar părea că scriitorul a lucrat în condiții dificile, fiind lipsit de materiale de prima calitate, iar numeroasele greșeli lasă impresia că ar fi fost un om în

¹ În text mai sînt două însemnări lipsite de valoare: la f. 2v. cu un scris chirilic din secolul XVIII, « *Evanghelie ferecată* »; la f. 141, o însemnare marginală, privind o corectură a textului. Corectura a fost introdusă în text după ce s-au ras cuvintele greșite. Ulterior s-a ras și însemnarea marginală. Corectura pare a fi contemporană sau aproape contemporană cu scrierea textului.

vîrstă, fără mare experiență în munca de caligraf, lucrînd izolat de centrele de activitate ale copiștilor din Balcani.

Manuscrisul folosește o literă semiuncială ce depășește în înălțime cu puțin lățimea (3×4 mm); la unele litere ($\Delta, \Sigma, \text{Ж}, \text{М}, \text{Т}, \text{W}, \text{Ш}, \Phi, \text{К}$) lățimea este mult mai mare ca înălțimea ($7 \times 4-5$ mm) sau, la literele cu depășirea rîndului ($\text{З}, \text{У}, \text{Х}, \text{Щ}, \text{Х}, \Phi, \Theta$), lungimea atinge 9—12 mm, dîndu-le o înfățișare mai subțire. În tablele de la început (f. 1—14) și în inscripția originală de la sfîrșit (f. 316 v.), mărimea literelor se reduce la 1—2 mm, fără o modificare a raportului dintre înălțime și lățime. De aceea scrierea este mai apropiată ca aspect general de uncială decît de semiunciala scrierii elegante a școalei de la Tîrnovo sau de cea a caligrafiei moldovenești de mai tîrziu¹.

O mențiune specială merită prezența literei o lătită, rareori cu cîte un punct la partea de sus și jos, precum și folosirea ca cifră a literei koppa ρ și σ sau folosirea cu exclusivitate a grafiei ψ (nu $\psi\tau$). Ligaturile se întîlnesc mai des în titluri și la monogramele cu numele evangheliștilor ($\Delta\kappa, \alpha\rho, \alpha\rho\kappa, \rho\rho, \lambda\psi, \lambda\sigma, \lambda\sigma\lambda$), ele avînd un evident caracter ornamental. Se folosesc deasemenea prescurtările cu o titlă dreaptă sau bombată, precum și semnul² sau³ pentru suplinirea ierului eludat de scriere sau pronunțare. Literele suprapuse, mai ales în silaba finală, sînt numeroase ($\sigma, \Delta, \Theta, \text{К}, \text{М}, \text{O}, \rho, \text{Т}, \text{Х}, \psi$) iar σ suprapus apare ca un punct; totuși folosirea suprapunerii numai cu un singur rînd este departe de a fi frecventă. Rareori, autorul folosește și cursiva (pentru М suprapus și pentru ϵ).

Ornamentarea literelor, mai ales cea a inițialelor de la începutul pericopelor, se face prin îngroșarea la mijloc printr-un punct a liniilor verticale ($\Gamma, \text{Ж}, \text{К}, \text{П}, \psi$) sau a barelor orizontale ($\text{П}, \omega$). Literele М și W sînt ornamentate în centru cu cîte o floare de crin, cu o mică flacără sau cu un vîrf de lance. Multe inițiale sînt împodobite spre stînga sau în jos cu o palmetă cu 2 și 3 lobi. Dar această ornamentare este lipsită adesea de proporție și eleganță, literele apar greoaie, fără grația cu care ne-a obișnuit scrierea liturgică românească începînd din sec. al XV-lea (vezi fig. 6).

Limba. Textul manuscrisului este redactat uniform în aceeași slavă bisericească de redacție sîrbă. Față de textele clasice vechi slave, el se caracterizează prin consecvența cu care înlocuiește vocalele nazale (iusurile) cu $\sigma\psi$ și ϵ , prin întrebuițarea regulată a ierului mic (ѣ) în locul ierului mare (ѣ), chiar în cazul lui $\text{ѣ}(\text{ѣ})$; în poziție intensă ѣ și ѣ uneori $\text{ѣ} > \text{ѣ}$ și chiar $> \text{ѣ}, \text{Н}$; iar $\text{ѣ} > \text{O}$, fenomen caracteristic graiurilor macedonene. Scriitorul înlocuiește pe ѣ prin ѣ în poziție inițială și finală, acolo unde are valoarea fonetică ѣ (un ѣ iotat), dar îl păstrează acolo unde ѣ redă pe ѣ etimologic. Alteori ѣ se schimbă în ѣ^2 sau cu ѣ^3 . Adesea $\text{Н} > \text{ѣ}^4$, ca și $\text{O} > \text{ѣ}^5$. Iotarea intervocalică nu mai este marcată, chiar în cazul lui ѣ final (cu excepția textului în semnării lui Nicodim- СНІЕ -și a ferecăturii- ІЕРО); adesea, în cazul lui- $\text{ѣ} > \text{Ю}$, iotarea dispare și avem- $\sigma\psi$ -.

¹ « La lettre de cet Evangéliste est de type balkanique (?), petite, assez laide en somme, tandis que la lettre cyrillique moldave, élancée, fine, plus tard penchée, est elle-même un élément d'art » (N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, p. 47).

² андрѣа > андрѣа; ирѣи, фарнѣи > ирѣи, фарнѣи.

³ сѣмо > само; вѣсѣа > всаѣа; трѣѣѣ > траѣѣ.

⁴ La verbele ѣиши , нѣиши , вѣзѣграти , etc. > ѣиши , нѣиѣи , вѣзѣграти . (Totuși $\text{нѣиѣи} > \text{нѣиѣи}$. fenomen datorat unei confuzii grafice).

⁵ $\text{мѣногомѣ} > \text{многѣмѣ}$; $\text{сѣпомѣ} > \text{сѣпѣмѣ}$.

Iusurile prezintă și ele deosebiri în transpunere, după valoarea fonetică ce o aveau în mediobulgară: astfel ж > ѡ — destul de rar — când avea valoarea $\check{z}$ ¹, iar л > ѡ (ѣ)². De asemenea manuscrisul prezintă contractarea vocalelor duble -ла- la imperfect sau la declinarea compusă a adjectivelor și participiilor; la fel pentru -ин-, în aceeași situație³.

Sistemul consonantic nu prezintă deosebiri importante decât în ceea ce privește consoanele palatale: s înlocuit peste tot cu з⁴; сѣ- inițial devine з⁵, deși întîlnim și procesul invers не- pentru нз-, chiar cînd nu este prefix⁶; în fine, consoanele palatale sau înmuiate își schimbă caracterul prin pierderea iotării vocalei următoare: adesea -ю > -ю⁷. Caracteristică este folosirea diftongului grecesc αυ-, ευ- chiar acolo unde nu se cerea (ευρισκы, grec, εβραϊος; υφραмама, grec, αβρααμος. Din studierea textului manuscrisului lui Nicodim se desprinde clar un fapt: redacția și ortografia lui sîrbească. Deși s-a afirmat⁸ că acest manuscris este prima dovadă de folosire în Țările Române a scrisului « în noua ortografie a redacției sîrbe », deci încă înainte de ГКАЗАНІЕ ИЗЪВЛЕННО В ПИСМЕНЕХ а lui Constantin din Kostenеѣ (circa 1418), folosirea consecventă a unui singur ier, lipsa literei ѡ, înlocuirea deasă a lui ѡ și ѡ cu и și ѣ ne dovedesc exact contrariul, și anume păstrarea de către scriitorul tetraevanghelului din 1404—1405 tocmai a tradiției de ortografie sîrbească din secolul precedent.

S-a afirmat de asemenea că acest manuscris a slujit ca model unui mare copist și artist moldovean, Gavriil Uric⁹; acest lucru nu se vede însă nici în ortografie, nici în conținutul sau miniaturile tetraevanghelelor din 1429¹⁰ și din 1436¹¹. Încercînd o comparație a textului în special a sinaxarului — aspectul artistic al pretinsului izvod nu a lăsat nici o urmă în manuscrisele moldovenești — am constatat deosebiri esențiale între manuscrisul din 1404—1405 și cele de la Gavriil Uric în ceea ce privește atît redactarea¹², cît și conținutul¹³. Lipsa sfinților sîrbi din textul lui Nicodim și prezența, 25 de ani mai tîrziu, a lui Simeon și Sava în texte de redacție mediobulgară din Moldova, legată în

¹ оу сѣмнѣ > сѣмнѣ; вѣглажен > вѣ глажен.

² обрашата > оверѣштѣ; мажкѣ > мѣккы.

³ Totuși, în cazul contractării, принти — deși se întilnește contractat în cele mai vechi copii din sec. al XI—XII-lea — acest verb este redat cu regularitate în cazul de față necontractat.

⁴ Se folosit numai ca cifra 6.

⁵ сѣдѣ, сѣдрѣво, etc. > зѣдѣ, здравѣ

⁶ Изранаѣ > Исранаѣ.

⁷ De semnalat dispariția semnului de înmuiere a consoanei.

⁸ I. I u f u, *Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea* în « Mitropolia Olteniei », an. XV, 1963, nr. 2—8, p. 533.

⁹ *Ibidem*, p. 533: « ... Gavriil de la Neamț. În anul 1429 el a transcris în redacție mediobulgară textul tetraevanghelului lui Nicodim de la Tismana, scris în anul 1405 în noua ortografie a redacției sîrbe ». Em. Turdeanu crede că este scris în mediobulgară *La littérature bulgare du XIVe au siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947, p. 125 nota 2 și 3).

¹⁰ Biblioteca Bodleiana din Oxford-Anglia, Cod. Can. Graeci no. 122, după P. A. S i r c u, *Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Library в Оксфорде* (« Известия отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наук », 1922, том. VII, cartea 9, p. 325—345.

¹¹ Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Ms. 4.

¹² Făcînd comparația cu tetraevanghelul din 1436, constatăm numeroase diferențe în redactare la 1, 5, 13 sept., 11, 22, 23 oct., 13 dec., 18, 23, 30 ian. etc.

¹³ În sinaxarul manuscrisului lui Nicodim lipsesc: cuviosul Ioan Postnicul (postitorul) la 2 sept., sf. Sozont la 7 sept., sf. « Автоном » la 12 sept., cuviosul Roman Cîntărețul la 1 oct., Ipolit, papa Romei la 30 ian. și în special sfinții sîrbi: arhiepiscopul Sava la 14 ian. și Simion « noul izvoritor de mir » la 13 febr. În schimb în manuscrisul de la 1404—1405 apar la 24 noiembrie sf. Mercurie și Ecaterina care lipsesc la Gavriil Uric.

acea vreme doar indirect de țările și feudații sârbi, sînt foarte concludente pentru noi: *manuscrisul din 1404—1405 nici nu a fost imitat, nici n-a servit ca izvod lui Gavriil Uric — ba mai mult chiar — nici copiștilor munteni de mai tîrziu*, căci tetraevanghelul ferecat la 1518—1519 de postelnicul Marcea al lui Neagoe Basarab poate fi asemănat ca scriere, conținut și miniaturi (frontispicii) mai curînd cu cel moldovenesc de la 1436, decît cu cel de la mănăstirea Tismana¹. Totuși e de remarcat că deși *redacția sîrbească este rar folosită în manuscrisele moldovenești, ea a continuat să fie folosită în Țara Românească, atît în cărți citi și în documente*²; uzarea colțului din dreapta a cărții lui Nicodim dovedește întrebuițarea îndelungată a acestei redacții în obștea monahală de la Tismana.

Miniatura. Dacă scrisul înghesuit, auster, amintește de orele nesfîrșite de trudă și de monotonia programului mănăstiresc, cele patru frontispicii sînt tot atitea ferestre deschise către o altă lume, neașteptată, de gingășie și de bogăție. O vegetație vie de flori, frunze și fructe, împodobește frontispiciile care apar străjuite pe de lături de păsări cu penaj strălucitor.

Cele patru frontispicii (f. 17, 101, 147, 237)³ înfățișează un portic scund, caracteristic manuscriselor grecești și slave din sec. al XIV-lea. Ele se pot înscrie într-un dreptunghi de circa 14×6 cm și încadrează pe 3 laturi titlul scris cu litere de aur al fiecărei evanghelii. În lungime, nu depășesc rîndurile scrise cu negru iar în înălțime formează cam o treime din partea scrisă a paginii.

Fiecare frontispiciu este mărginit de un chenar îngust de culoare brun roșcată, pe care se află pictat cu culoare albă fie un șir de triglife albe la primul și la al treilea⁴, fie un zigzag de aceeași culoare la cel de-al doilea, sau de culoare roșu-deschis cu marginea albă la ultimul⁵. Aceste chenare închid un cîmp suflat cu aur, pe care miniaturistul și-a așternut decorația florală, atît de variată ca compoziție și motive.

Primele două frontispicii, foarte apropiate ca armonie de culori — mult albastru pe fond auriu —, se aseamănă și ca concepție: vreji albaștri, al căror relief este accentuat de un fir alb la mijloc, se răsucesc în volute închizînd la mijloc o floare cu petale răsucite înlăuntru și purtînd ghimpți albi. Din loc în loc se ridică pe vreji alte flori, verzi sau roșii, ori frunze în trei lobi, ca de smochin, a căror luminozitate dă viață miniaturii. La frontispiciul I (fig. 1) vreji au o mișcare continuă, pe cînd la frontispiciul II (fig. 3) ei sînt fragmentați și compun cercuri sau bucle în formă alungită de inimă, fie adosate, fie afrontate. Deși pentru ansamblurile decorative simetria este obligatorie, și la primul frontispiciu, și la al doilea, axul central al compoziției este deplasat spre stînga,

¹ Această asemănare nu se datorește filiației manuscriselor, ci probabil unui izvod comun mediobulgar.

² Vezi pentru sec. al XVI-lea Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*, în RESEE, I (1963), nr. 3—4.

³ Frontispiciul I a fost reprodus în *Istoria României*, vol. II, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1962, fig. 218; G. Popescu-Vilcea, *Le problème de l'entrelac*, pl. 1, fig. 1; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, ..., I, p. 462, fig. 431; Corina Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din Țările Române, sec. XIV—XVIII. Catalog*, București, 1964, fig. 6. Pentru frontispiciul II, descriere și fotografie la G. Popescu-Vilcea, *loc. cit.*; și Em. Turdeanu, *op. cit.* fig. 1.

⁴ La frontispiciul III, triglifele sînt redade neglijent.

⁵ Ambele chenare împodobesc adesea miniaturile bizantine și cele slave și armenie, care o imită (J. Ebersolt, *La miniature byzantine*, Paris, 1926, pl. XXI; S. Sirarpe Der Nersessian, *Manuscripts arméniens illustrés des XIIe, XIIIe et XIVe siècles*, Paris, 1937, 1...; M. V. Şеркина *Болгарская миниатюра XIV века*, Moscova, 1963, p. 41).

căci volutele, bucele și cercurile, sînt inegale ca dimensiuni iar mișcarea de desfășurare a vrejilor este inegală.

Ultimele două frontispicii, mult mai rău conservate, sînt sărace ca inspirație și mai puțin reușite ca armonie de culori; s-ar părea că miniaturistul își epuizase resursele. La frontispiciul III (pag. 4), fondul de aur este împărțit în romburi printr-un grilaj albastru reliefat cu alb, avînd la încrucișarea barelor un punct roșu, ca un rubin. În fiecare despărțitură se află cite o floare cu patru petale în cruce¹, de diferite culori (verzi, castanii, albastre) conturate cu alb; adîncimea corolei este redată cu tonuri mai deschise de aceeași culoare². Florile sînt rînduite în șiruri oblice alternante: unul de flori verzi, altul de flori albastre. Cele din șirul 2 și 3 de la început au accente roșii, la care apoi artistul a renunțat. Aceleași flori decorează și cîmpul frontispiciului IV (fig. 5). Dacă forma lor amintește întrucîtva de cele din primele două frontispicii, așezarea lor în șiruri oblice ar corespunde celui de-al treilea. Se remarcă și aici inegalitatea de desen.

În afara chenarelor, frontispiciile sînt ornamentate cu accesorii fie vegetale, fie animale (păsări). Apar vrejii cărnoși din cîmpul central al frontispiciilor I și II cu flori mari de același tip sau bobite simple sau triple cu cîrcei de aur atîrnate pe tulpini grațios încovoiate. O decorație exterioară aparte prezintă frontispiciul III, în care se îmbină frunze amintind semipalmata, flori cruciforme, spini străpungînd bobite roșii. Prin accente de culoare, toate acestea capătă mult relief.

Inițialele de la începutul textului fiecărei evanghelii (κ, ς, η, Ϸ) fac parte din ornamentarea obișnuită a tetraevanghelelor (fig. 6). Ele depășesc în înălțime o treime a textului, iar rîndurile scrise își adaptează lungimea după contururile literei. Numai primele două inițiale se armonizează ca motive frontispiciilor respective. Astfel ς și Ϸ se întîlnesc destul de des în manuscrisele slavoromâne mai ales în cele moldovenești³, pe cînd literele κ și η, folosind motivul florii cruciforme din frontispicii — iar prima și o pasăre —, se întîlnesc în ornamentica bizantină din sec. al XI—XIV și a celei slave din Balcani⁴. Pe același fond de aur sau desenate cu același metal, inițialele ornate folosesc culorile și tehnica frontispiciilor.

Alături de motivul vegetal, miniaturistul întrebunțează și motivul zoomorf (păsări) pentru care dovedește o pricepere deosebită. El își găsește aplicarea la frontispiciile I, II și IV și la litera ornată K. Doar frontispiciul III, mai sărac și cu ornamentație exterioară deosebită, nu prezintă acest motiv.

Cel mai bogat ornamentat este primul frontispiciu: la colțuri, două păsări mici cu aripi aurii, cu ciocul rotunjit, își ciugulesc fiecare cite o ghiară ridicată în sus. Deasupra florii laterale, pe marginea exterioară a paginii, este pictat

¹ Floarea cruciformă se repetă la inițialele Π și K; ea amintește crucile din teracotă smălțuită ce ornează la Cozia și la alte construcții contemporane, ferestrele sau cornișa la exterior.

² Acest element decorativ este rîspîndit în manuscrisele bizantine din sec. al XIV-lea. (Kurt Weitzmann, *Die byzantinische Buchmalerei des IX. und X. Jahrhunderts*, Berlin, 1925, p. 16, fig. 13—15; p. 62, fig. 11; Vladimir Stasov, *L'ornement slave et oriental d'après les manuscrits anciens et modernes*, Sankt-Petersburg, 1864, pl. CXXII, 36; M. V. Șcepkina, *op. cit.*, 57).

³ Vezi în special *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei, 1958, fig. 394 și 396.

⁴ K. Weitzmann, *op. cit.*, p. 16, 62; V. Stasov, *op. cit.*, pl. CXXII Nr. 36; M. V. Șcepkina, *op. cit.*, p. 57.

un șoim cu penaj verde-albastru, cu picioare lungi cu ghiare roșii și cu o coadă ce se răsuțește la vîrf ca una din literele de aur din text. În fine, litera de dedesubt reprezintă un trunchi de flori, pe care s-a prins cu ghiarele o pasăre acoperită cu pene roșii, cu cioc puternic de aceeași culoare, de care atîrnă un fruct roșu. Aripile verzi cu nuanțe de aur, ușor desfăcute, capul întors, lasă impresia unei păsări gata de zbor.

Frontispiciul II este împodobit lateral cu un păun cu gîtul ondulat, de un albastru sculptor, cu pieptul și aripile de aur, avînd o coadă cenușie acoperită cu «ochi» albaştri și aurii. Pasărea singură dă bogăție întregii pagini prin eleganța desenului și culorile delicate.

În fine, ultimul frontispiciu este ornat de două păsărele cu aripi albastre, cățărare pe o tulpină de aur cu fructe; ele se întorc speriate, cu ciocul deschis.

Dacă frontispiciile au o valoare inegală ca realizare, mai ales prin defectele de compoziție; dacă ele sînt executate — mai ales ultimile două — neglijent, dînd dovada că nu au fost lucrate cu precizia geometrică obligatorie desenului decorativ al miniaturisticii, acestea sînt răscompărate de mari calități de culoare: pe un fond bogat de aur sau pe albul pergamentului, miniaturistul folosește mult albastru, verde, castaniu (siena ars), roșu (vermillon sau cadmiu) și alb; pentru a-i da o nuanță mai deschisă, el le combină fie amestecînd vopselele pentru a obține culori noi, fie amestecînd culoarea cu negru. Ca să deschidă culoarea prin «lumini», el hașurează albastrul sau verdele cu linii de aur sau cu alb. Ceea ce caracterizează armonia aceasta este predominanța culorii albastre, mai ales în primele frontispicii. Afară doar de chenar, desenul este executat cu aur și la celelalte elemente ornamentale (păsări, flori, litere ornate) iar în cuprinsul lui, uneori cu alb.

În opoziție cu felul în care este tratată ornamentarea geometrică, viu colorată, dar plată ca un covor, a manuscriselor românești, cea a manuscrisului din 1404—1405 dă senzația unui puternic relief: motivele florale și păsările se detașează de fond. Miniaturistul folosește în acest scop linii de culoare mai închisă, puncte de alb sau de aur, accentuează conturul și crează diferențe de nivel cu alb sau aur, întărește linia desenului, pentru a reda părțile umbrite sau luminate.

În toate miniaturile, care împodobesc cu o sobrietate reținută manuscrisul, miniaturistul se dovedește a fi un artist care încearcă să redea într-o formă stilizată o lume reală. Farmecul frontispiciilor și inițialelor ornate izvoarăște nu atît dintr-o savantă schematizare, cît din calitățile lui de pictor (armonizarea culorilor, relieful, expresivitatea păsărilor). El dă dovadă de talent, însă nu și de cunoașterea unor procedee de meșter.

Această operă de miniatură rămâne prin caracterele ei izolată de celelalte lucrări executate pe teritoriul țării noastre; căci atît în Moldova, cît și în Țara Românească și Transilvania, în sec. al XV-lea — al XVIII-lea motivele geometrice domină decorația frontispiciilor, dîndu-le acestora aspectul de stofe scumpe brodate cu fir. Numai primul frontispiciu al evangheliarului lui Neagoe Basarab, aflător azi la Sucevița¹, și cîteva manuscrise grecești scrise la sfîrșitul sec. al XVI-lea și în sec. al XVII-lea — și nu cu singuranță în țara noastră² — se apropie totuși prin desenul (flori, vreji, păsări și animale) și prin coloritul lor de tetraevanghelul lui Nicodim. Tirziu, în sec. al XVII-lea, miniaturiștii

¹ Biblioteca mănăstirii Sucevița, Ms. nr. 25 (expus în muzeu; vezi D. D a n, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 61—2). Asupra lui vom reveni cu alt prilej.

² N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, p. 50—51.

români, urmînd curentul nou în artă și sub influența grecilor, încep să folosească din nou motivele oferite de realitate, poate chiar de propria lor observație. Este însă vorba de o altă concepție artistică, de alt curent în miniaturistică.

Un prototip anume al miniaturilor tetraevanghelului lui Nicodim nu am putut găsi. Totuși unele elemente se întîlnesc ici și colo în manuscrise ornate bizantine, bulgare și armene, dar — fapt demn de luat aminte — nu și în cele sîrbești, în această vreme încă nedesăvîrșite ca execuție ¹, dar avînd un reper-toriu de motive propriu.

În aceste condiții, ni se pare că izvorul de inspirație al decorației manuscrisului lui Nicodim trebuie căutat în arta bizantină. Pătrunsă de numeroase elemente orientale, între care și de elementul zoomorf și floral ², dar păstrînd o claritate, o sobrietate și o ponderație moștenită din arta vechilor eleni ³, ornamentarea textelor așa cum au realizat-o meșterii Bizanțului a continuat să fie imitată de țările din sud-estul și estul Europei. Astfel motivul frontispiciului I și II are o largă răspîndire în timp și spațiu în miniatura și pictura decorativă din această zonă. Frontispiciul III se întîlnește aproape identic într-un tetraevanghel grec cu comentarii din 1062⁴; chenarul în zig-zag apare în Bizanț încă din sec. al X-lea — al XI-lea ⁵, iar cel format de triglife este foarte răspîndit în arta greacă și greco-bulgară din sec. al XIV-lea sau în cea armeană, strîns legată de cea bizantină. Motivul florii cruciforme este la fel de caracteristic acestei arii de răspîndire. Alte elemente din miniaturile tetraevanghelului lui Nicodim apar și în manuscrisele armene din sec. al XIV-lea; de pildă, pasărea din inițiala K împodobeste, cu mici deosebiri, frontispiciul unui tetraevanghel armean din sec. al XIV-lea, păstrat în bibliotecile sovietice ⁶ și ale cărui motive și culori ne amintesc de frontispiciile I și II. Alte mici accesorii exterioare își găsesc corespondente în tetraevanghelele din 1307 și 1331 păstrate la Veneția ⁷ și în diferite alte manuscrise armene ⁸. Dar, cu toată asemănarea motivelor manuscrisului de la 1404—1405 cu miniaturile armene, această apropiere trebuie căutată mai curînd în strînsa legătură dintre arta armeană și cea bizantină în sec. al XII-lea — XV-lea decît într-o dependență directă de cea armeană.

Alături de miniatura bizantină și după modelul ei apare ca o expresie proprie a fiecărui popor — după tendințele și posibilitățile lui de realizare, la un anumit stadiu al dezvoltării sale — mai întîi miniaturistica bulgară, apoi cea sîrbă, rusă și în fine română, avîndu-și fiecare trăsăturile proprii ⁹. Pentru secolul al XIV-lea, realizarea cea mai înaltă este cea a țaratului de Tîrnovo. Aici se fixaseră meșteri greci ¹⁰, prin care s-au implantat la curtea imperială bulgară caracterele miniaturii bizantine, răspîndite apoi pînă la Dunăre, uneori,

¹ Nu mi-a fost posibil să consult lucrarea lui S. v. Radojčić, *Stare srpske miniature*, Belgard, 1950. Am folosit *Miniatura u Jugoslaviji. Muzej za umjetnost i obrt*, Zagreb, April-Juni, 1964.

² J. Ebersolt, *La miniature byzantine*, p. 74.

³ J. Ebersolt, *op. cit.*, p. 62.

⁴ Păstrat la biblioteca publică din Leningrad. Reprodus în *История русского орнамента с XI до XVI столетия по древним рукописям. Византийский орнамент XI—XII вв.*, Москва, 1870, vol. I, pl. XV, fig. 2.

⁵ J. Ebersolt, *op. cit.*, album, pl. XXI, XXXII.

⁶ V. I. Stasov, *op. cit.*, pl. CXLVI 8.

⁷ S. Der Nersessian, *op. cit.*, album, pl. XLI/133, 141.

⁸ S. Der Nersessian, *op. cit.*, album LXV—LXXXIV.

⁹ I. Duicev, *Болгарские лицевые рукописи XIV века*, în M. V. Șcerkina, *Болгарская миниатюра XIV века*, Москва, 1963, p. 7—19.

¹⁰ *Ibid.*, p. 15.

ca în cazul de față, trecînd și la nordul fluviului. Motivele bizantine de flori și păsări, bogatul fond de aur al miniaturii Paleologilor, pe care se armonizează așa de bine culoarea albastră, ca și relieful puternic al desenului, forma frontispiciilor, sobrietatea și armonia decorației și armonia de culori¹ sînt comune ornamentării manuscrisului lui Nicodim și miniaturilor bulgaro-bizantine ale atelierului imperial de la Tîrnovo, în special celor ale Psaltirei Tomić din 1360—1363². Aceasta ne îndreaptă spre o sursă comună de inspirație, care trebuie căutată în arta constantinopolitană. Totuși, execuția perfectă a Psaltirei, datorită unui mare artist este superioară celei de neprofesionist a tetraevanghelului lui Nicodim.

Ținînd seama de considerentele de mai sus, *miniaturile prezentate în aceste pagini își găsesc locul mai mult în arta bizantină și în cea de la sudul Dunării decît în miniaturile românești de mai tîrziu*. Ele reprezintă unul din multiplele elemente de viață greco-slavă importate, care au jucat un anumit rol în Țara Românească și Moldova în primul lor secol de existență ca stat. Această tradiție culturală se va stinge însă repede: opera lui Nicodim va rămîne fără continuator³, căci miniaturile ce vor izvorî din centrele românești, mai ales în Moldova, au alte caractere, a căror origină își așteaptă încă explicația.

Frecătura (fig. 7). Plăcile de argint aurit (31,3 × 23,5 cm), lucrate «au repoussé» și completate prin cizelare ori de cîte ori a fost nevoie să se diferențieze planuri deosebite ale fundalului sau să detașeze pe el figurile lucrate, reprezintă pe avers «Răstignirea», iar pe revers «Învieerea», în forma obișnuită în Răsărit (Anastasis). Scena «Răstignirii» este redată cu multă simplitate, fie pentru a facilita execuția, fie datorită folosirii unor modele arhaice. Totul se află redus la esențial: în centru, pe crucea ce depășește lateral suprafața impusă de cadrul compoziției, se află Isus cu capul înconjurat de un nimb cruciger. De o parte și de alta a capului, pe bara transversală a crucii, se află textul slavon cu litere masive «Isus Hristos» (Іс. Хс.), iar deasupra capului textul «Împăratul mării» (Царь моря) ⁴. Personagiile care mai tîrziu înconjoară atît de numeroase «Răstignirea», sînt aici reduse doar la două: apostolul Ioan în dreapta și în stînga o mironosiță (Мирноносница), ⁵ poate Maica Domnului. Artistul a știut să armonizeze siluetele celor două personajei unduirii corpului lui Isus, printr-o mișcare accentuată și de costumele lor cu falduri puternic trasate. Deasupra crucii, de o parte și de alta a inscripției, spațiul este acoperit de doi îngeri.

Întreaga scenă este redată cu multă forță, prin reliefarea formelor pieptului, prin grija deosebită pentru arhitectura construcției. Expresia tulbură-

¹ J. Ebersolt, *op. cit.*, p. 51.

² M. V. Șcepkina, *op. cit.*, dar se deosebește mult de ornamentica tetraevanghelului lui Ioan Alexandru sau a cronicii lui Manasses.

³ Din nefericire, manuscrisele datate din Țara Românească pînă la începutul sec. al XVI-lea sînt foarte rare. Nu cunosc decît un manuscris ornate de la 1474, păstrat la Biblioteca publică de stat «Salticov Șcedrin» din Leningrad (E. E. Гранстрем, *Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Рукописи русские, болгарские, молдавляхийские, сербские*. Leningrad, 1953, p. 89).

⁴ Atît de obișnuit în iconografia bisericilor de limbă slavă. Și în acest caz artistul nu-și proporționează de la început desenul și se corectează în timpul lucrului: literele царь, mări, înghesuie pe celelalte trei савь.

⁵ Cuvîntul мирноносница, are litera н redată grecește μ (sau ν). Este oare o eroare a artistului care omite bara din stînga sau este o imitație involuntară a unui model în care textul (altul) era grecesc? S-ar putea ca în acest caz μρ.θν să devină μρων.

toare a capului lui Isus căzut pe umăr, sfârșit de suferință, ca și vigoarea cu care artistul a știut să înfățișeze corpul gol sau cele două personaje sînt compromise de proporția dată picioarelor lui Isus, prea scurte pentru restul corpului¹, și mai ales de mișcarea lor falsă ce poate fi explicată prin încercarea artistului de a continua aceeași mișcare de unduire, care străbate ca un fior scena. Această scenă este încadrată de un chenar format din 16 iconițe dreptunghiulare, încheie în chenare cu arcadă trilobată, unele pe colonete avînd bine marcate bazele și capetele. În ele sînt reprezentați apostolii și evangheliștii, precum și busturi de îngeri cu cîte un toiaș, terminat cu o cruce dublă, și de serafimi. Apostolii și evangheliștii apar șezînd pe jețuri și ținînd cîte o carte sau un rotul într-o mîină, iar cu cealaltă binecuvîntînd. Dacă proporțiile figurilor, prea mari, și ale corpurilor, prea robuste, nu corespund realității, mișcarea este sugerată cu multă expresivitate iar formele cu un puternic relief.

Deasupra fiecărei arcade se află înscris într-un cartuș dreptunghiular numele celui reprezentat. În partea stîngă sfîntul Pavel (с<в>ѣтн Пав<л>а), sfîntul Petru (с<в>ѣтн Пѣтръ), sfîntul Luca (с<в>ѣтн Лу<к>а), sfîntul Vartolomeu (с<в>ѣтн Вартоломѣи), sfîntul Iacov (с<в>ѣтн Іаковъ), în dreapta, sfîntul «Iovan» (с<в>ѣтн <И>ованъ), apoi alt sfînt «Iovan» (с<в>ѣтн <И>ованъ), sfîntul Matei (с<в>ѣтн Матѣи), sfîntul Marcu (с<в>ѣтн Марко), sfîntul Toma (с<в>ѣтн Тома), jos, sfîntul V... (с<в>ѣтнъ Б...) și sfîntul Filip (с<в>ѣтн Филипъ).

O asemenea încadrare a scenelor de pe copertele de metal ale tetraevanghelelor și icoanelor este obișnuită lumii sud-dunărene, mai ales Bizanțului, iar pe teritoriul Țărilor Române, ea apare destul de rar în sec. XV—XVI. Se remarcă lipsa între apostoli al lui Simeon și Andrei, obișnuită acestor reprezentări. În locul lor apare aci numele repetat «sfîntul Iovan» (o dată sub forma стн Ѡванъ și sub el a doua oară, с. Ѡванъ). S-ar putea să avem de a face cu una din greșelile de scriere ale argintarului, care a desfigurat numele lui Simion în стн Ѡванъ. Cît privește pe «sfîntul V...» care apare în locul lui Andrei, nu poate fi Vartolomeu, care este menționat.

Cealaltă copertă înfățișează «Învierea» sub forma «Anastasis». Cu aceeași putere de evocare, artistul redă în centru pe Isus, de proporții mult mai mari decît celelalte personaje, conform principiilor esteticii bizantine; crucea masivă purtată de el depășește cu mult cadrul scenei, intrerupînd cartușul dublu cu inscripția. Sub picioarele lui Isus, o bandă în unghi, cu vîrfurile în jos, transformă în postament cele două porți frînte ale iadului, redat de obicei încrucisate în X sau în V. Și aci vîrfurile unghiului sau piciorul unuia dintre personajii sparge cadrul scenei, dovedind că lucrarea a fost făcută fără schiță prealabilă. Spre dreapta apar Adam și Eva iar în spatele acesteia, pierzîndu-se în perspectivă, șirul urmașilor, sugerat numai prin trei chipuri de bărbați. De cealaltă parte, în dreapta, două figuri încoronate, cu nimb în jurul capului, în veșminte bogate, unul cu barbă, celălalt adolescent, întruchipează — după canon — pe Solomon și David². Prin veșmintele lor regești, de tip bizantin (nu antic), în cîte largi și simple, prin trupurile lor drepte, grupul din această scenă apare în contrast evident cu agitația de mișcări și falduri a grupului celor din stînga.

¹ Silit parcă de spațiul mic ce-i rămîne în partea de jos a plăcii.

² David, cu chip juvenil și cu o îmbrăcăminte oarecum deosebită, și Solomon au fost identificați cu Vladislav și soția sa Anca (N. Iorga și G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1902, p. 34.) Teodora Voinescu (în *Studii asupra tezaurului etc.*, p. 60—61), și apoi Virgil Vătășianu (în *Istoria artelor etc.*, vol. I, p. 456) resping această identificare.

ЕВАНГЕЛІЕ НЕПРЪРЖЕ ТЕОХ ВЪ СТУХЪСНЪ

ВНИ ГАР О Д С Т В Л І У У Б Л С Н А
 Д В А С Н А А У Р А Д А М Л И . А Б Р А
 М А Ъ Р О Д И І С А В К А . І С Л А К Ж Е
 Р О Д И І А К О В А . І А К О В Ж Е Р О
 Д И І О У Д О У , І Б Р А Т Н І Ю Е Г О .
 І О У Д А Ж Е Р О Д И , Ф А Р Е С А И З А
 Р А Ш Ф А Б С А Р Ъ . Ф Р Е С Ж Е Р О
 Д И , Е С Р О М А . Е С Р О Л Я Ж Е Р О Д И
 А Р А М А . А Р А М Я Ж Е Р О Д И А М И Н А Д А В А .
 А М И Н А Д А В Ж Е Р О Д И , И А Л С О Н А . И А Л
 С О Н Ж Е Р О Д И , С А Л М О Н А . С А Л М О Н Ж Е
 Р О Д И , Б О Ш А Ш Р А Х А Б Ъ . Б О Ш О Ж Е
 Р О Д И , Ш И М О Н А Ш Р О У Ф Ъ Ш И М О Н Ж Е

Fig. 1 Pagina din manuscris. Frontispiciul
Clujeșu: Muzeul de artă al Republicii Socialiste România.

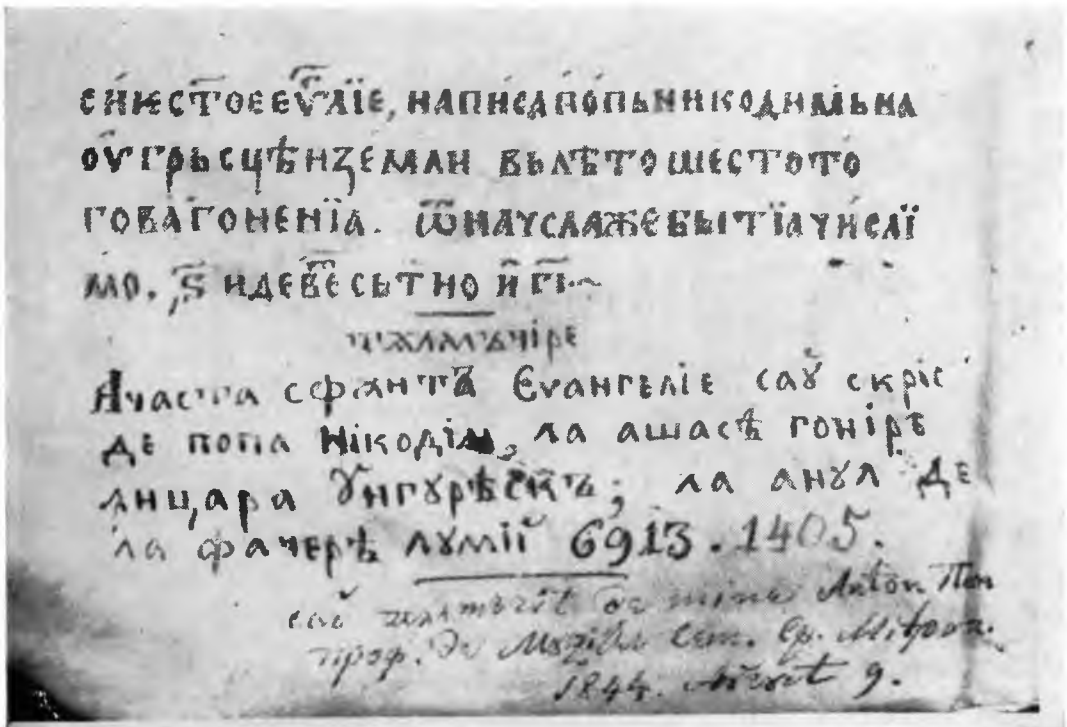

Fig. 2 Însemnarea popei Nicodim

Fig. 3 Frontispiciu la Evanghelia de la Marcu
 Clîșee: Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România
<https://biblioteca-digitala.ro>

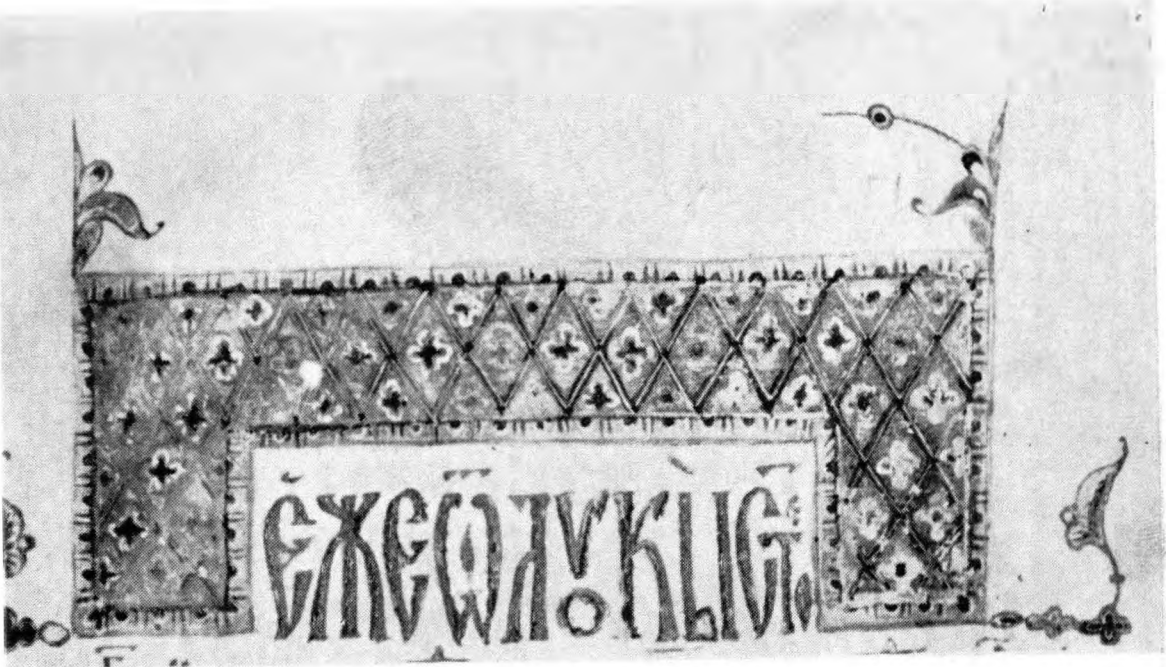

Fig. 4 Frontispiciu la Evanghelia de la Luca

Fig. 5 Frontispiciu la Evanghelia de la Ioan
Clișeu: Muzeul de artă al Republicii Socialiste România

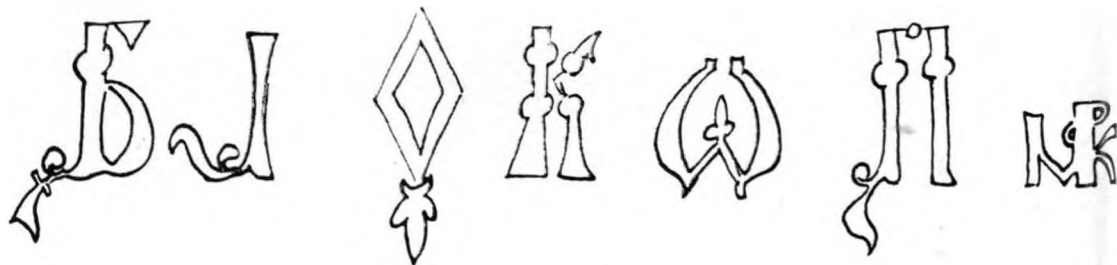

Fig. 6 Litere ornate

Fig. 7 Ferecătura manuscrisului
Clișeu: Muzeul de artă al Republicii Socialiste România

Fondul scenei este completat cu un peisaj convențional de stînci, arbori și palmete, obișnuit icoanelor sau miniaturilor.

Deasupra întregii scene, pe două rinduri despărțite între ele, se află scris tot în tehnica « au repoussée », textul slav al antifonului 3, glasul 5, din duminica paștilor: $\text{ДА ВЪСКРЪСЕН^{1} \text{ЕТЬ} \text{Б} > \text{О} \text{Г} \text{И} \text{ ПАС}^{2} \text{И Д} \text{С} \text{Т} \text{Ь} \text{С} \text{Е} \text{ ВРАС}^{3} \text{И} \text{КР}^{4} \text{О} \parallel \text{И} \text{ДА} \text{БН}^{5} \text{ЖЕТЬ} \text{ОТ} \text{ЛИЦ}^{6} \text{А} \text{КР}^{7} \text{О} \text{НЕНАКЕ}^{8} \text{ДЕ}^{9} \text{ЩИНЕ} \text{КР}^{7} \text{О} \text{10}$ (Să învieze Dumnezeu și să se risipească vrăjmașii lui și să fugă de la fața lui cei ce-l urăsc).

Întocmai ca și textele evangheliilor, inscripția antifonului este scrisă în redacție sîrbească: înlocuirea isururilor cu С și І , un singur ier, cel moale; lipsa lui С — dacă în cuvîntul ПАСИДСТЬ , și poate ВРАСИ , avem un С bătut pe dos — и pentru К ; iotizarea lui К în două locuri; trecerea lui — КН — în — КІ — . Grafia prezintă unele forme ciudate ca acel r culcat, apropiat de scrierea greacă din sec. al XIII-lea — XIV-lea sau unele greșeli ale argintarului, care bate unele litere pe dosul plăcii în pozitiv, astfel că apar pe față inversate (И și Ц , poate С). De altfel, asemenea forme ortografice apar și la prima placă (И redat cu И în ВЛАНК , cu ligatura НК ; МЛТИН , ТОМА redat cu Т în loc de Ө). Împreună cu textele slave de pe prima copertă (este caracteristică forma sîrbească Iovan în loc de Ioan), toate acestea trădează apartenența etnică a meșterului (sau a cărturarului care a redactat textul).

Scena « Învierii » este înconjurată de un chenar compus din două vrejuri cu noduri și semipalmete, înfășurate în spirală, formînd cercuri turtite ce amintesc motivul frontispiciilor I și II; ele sînt înlănțuite și întrerupte la colțurile chenarului și la mijlocul fiecărei laturi de bulbi puternic reliefați. Desenul surprinde și aici prin neregularitatea lui, prin inegalitatea volutelor și a poziției bulbilor; se pare că artistul nu a folosit compasul și a căutat mai mult efectul decît precizia. Adesea la capete, spirele sînt înghesuite din lipsă de spațiu — cum am mai văzut și la figurile reprezentate în centru sau la cartușele cu texte — datorită lipsei unui traseu dinainte schițat. Motivul vrejului circular cu spirele împletite a avut o mare răspîndire în ornamentica bizantină, mai ales în miniatură, încă din vremea Paleologilor¹¹ și de aci în cea armeană din sec. al XII-lea — XIII-lea¹² și cea sud-slavă¹³. Cei opt bulbi ce decorează chenarul sînt așezați în colțuri și la mijlocul fiecărei laturi. Ei folosesc două motive ornamentale inegal distribuite: unul dintre ele apare la 5 bulbi, altul numai la 3. Primul motiv, format prin încrucișarea a două zale ovale alungite, petrecute una printr-alta, cu buline în locurile libere din interior și cu o floare de crin între brațe¹⁴, își găsește analogii în lumea balcanică a sec. al XII — XIII.

¹ И în loc de И.

²⁻³ Poate з bătut pe dosul plăcii de argint în pozitiv în loc de negativ.

⁴ Р în loc de Г.

⁵ И în loc de К > І.

⁶ Ц scris pe dos.

⁷ Г are o formă aparte, ca un fel de р înclinat și cu bucla deschisă.

⁸ ОІ în loc de ЯИ.

⁹ Ligatura între Д și І.

¹⁰ Ligaturi: АС , АР , АС , АІ ; ТК de 3 ori; iar în cealaltă inscripție, la numele apostolilor АВ , АР , АІ de 2 ori, И НК .

¹¹ J. Elbersolt, *La miniature byzantine*, pl. LXIX, nr. 3.

¹² S. Der Neresessian, *op. cit.*, fig. 11.

¹³ Vezi portalul bisericii de la Studenița.

¹⁴ S. P. Cegăneanu BCMI, III, 1910, p. 3—6, *Din odoarele bisericesti ale Muzeului Național. I. Barnea, Tetraevanghelul de la Căldărușani, ibid.*, XXXVII. 1944, p. 59, confundă acest motiv cu crucea formată din împletituri.

Cel de-al doilea reprezintă o cruce greacă cu capetele terminate în brațe de ancoră ce se unesc între ele, închizând câte o floare de crin. Ambele motive au o largă răspîndire în ornamentica sculptată de origină bizantină¹. Lipsa unui plan de detaliu desenat înainte de începerea lucrului pentru fiecare copertă, lipsa de varietate a trăsăturilor reliefului, datorită folosirii unui mic număr de unelte, și acestea probabil grosolane, stîngăcia în execuție, ar indica nu un meșter specializat, ci un artist care a repetat din memorie și destul de inabil un model pe care atît limba folosită, cît și tipul iconografic arhaic și motivele ornamentale, îl caracterizează ca sirbo-bizantin.

Tetraevanghelul lui Nicodim și cultura veche românească. Analiza manuscrisului din 1404—1405 pune o serie de probleme pentru începuturile culturii românești, mai ales în Țara Românească. Prin caracterele bizantino-slave ale miniaturii, prin grafia și textul său arhaizant, *acest monument apare izolat în cultura noastră medievală*.

Inscripția de la sfîrșitul manuscrisului ne dezvăluie numele scriitorului, « popa Nicodim ». Nu credem că greșim atribuindu-i acestuia și pictarea miniaturilor². În afară de trăsăturile comune scrisului și miniaturii datorite personalității autorului (defecte de compoziție, neîndeminare în execuție, inconsecvență ce se întîlnește atît în folosirea motivelor la miniaturi cît și în grafie, calitatea inferioară a cernelii și a culorilor), un alt element vine să confirme ipoteza noastră: la primul frontispiciu pentru evanghelia lui Matei, cifra 1 din marginea titlului (ΓΛΗΚΑ) ⱥ este legată de chenarul de aur, fiind continuarea grafică a acestuia și se repetă ca mișcare de condei în coada șoimului de deasupra. Redacția sa sîrbească, puțin obișnuită în literatura scrisă și în cancelaria din Țara Românească la începutul sec. al XV-lea³ și deloc în Moldova, ortografierea unor nume biblice într-o formă pretențios grecească⁴, ne-ar sugera și în cazul lui Nicodim caracterul dublu, grec și slav, al culturii scriitorilor isihăși din Balcani de la sfîrșitul sec. al XIV-lea⁵, iar atribuirea originii sale grecești în izvoarele sîrbești ale timpului⁶ capătă o nouă confirmare. Nu ar fi exclus⁷ ca tot Nicodim să fie și meșterul improvizat al ferecăturii, căci și aici întîlnim trăsăturile comune grafiei și miniaturii, menționate mai sus, precum și folosirea redacției sîrbe în textele de pe cele două coperti de argint.

Așa dar, la 1404 toamna — 1405 vara, cu mai mult de un an înainte de moartea sa, acest ctitor de mănăstiri pe ambele maluri ale Dunării, în Kraina vidineană și munții Severinului și apoi ai Gorjului, se gîndește să-și încheie viața — după concepția isihastă — printr-o muncă de scriere și împodobire a principalei cărți liturgice, tetraevanghelului. Personajul de vază la sud de

¹ Gabriel Millet, *Monuments byzantins de Mistra. Materiaux pour l'étude de l'architecture et de la peinture en Grèce au XIVe et XVe siècles*. Album, Paris, 1910, pl. 49—1, pl. 56—3, pl. 57—2, 4, pl. 53—8, pl. 116—4.

² Verbul написати nu se limitează numai la scriere; în slava timpului și chiar în limba română veche, « a scrie o icoană » înseamnă « a picta » (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslavo-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 478).

³ Folosirea redacției sîrbe în sec. al XVI-lea am căutat să o prezentăm și s-o explicăm în studiul citat, *Rélatiuns culturelles*, p. 309, n. 2.

⁴ Vezi mai sus p. 308.

⁵ Vezi Ivan Duicev, *op. cit.*, p. 9.

⁶ Vezi E. M. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 274—275, anexe.

⁷ J. Ebersolt, *op. cit.*, p. VIII; A. N. Svirin, *Древнерусская миниатюра*, Moscova, 1950, p. 8; S. p. Cegăneanu, B.C.M.I., III, p. 3.

Dunăre și apoi în Țara Românească, protejat de craii sîrbi și de domnii români, promotor al luptei anti-catolice care se dădea tocmai în acest colț al lumii balcanice ¹, în relații cu patriarhul Eftimie al Tîrnovei ² și cu Isaia de la Hilandar ³, popa Nicodim, cunoscut cărturar și orator, a folosit cunoștințele de limbă, de scriere și de împodobire a cărții căpătate în locurile unde a trăit: Serbia, Athos, Vidin. De aceea, el recurge la un izvor de redacție sîrbă, folosind o literă mai turtită, caracteristică centrelor culturale arhaizante, și încearcă să împodobească textul prin folosirea culorilor în grafie. Oare acest text se găsea la îndemînă în ctitoria sa de la Vodița? Admițînd că la Vodița, « în Țara Ungurească » ⁴, a scris Nicodim în 1404—1405 tetraevanghelul său miniat, credem că — cel puțin pentru text — prototipul folosit se găsea în acel loc. Știm că pe la 1372 ⁵ mănăstirea Vodița avea — după documentul de la Vladislav I — « un tetraevanghel ferecat și aurit », probabil adus sau procurat de Nicodim de la Vidin, în a cărui apropiere trăise și cu care Țara Românească era în contact direct de relații politice, culturale și de frontieră ⁶. Și nu este de mirare. Texte de redacție sîrbă se scriau chiar pentru țarul bulgar Ioan Srațimir din Vidin și pentru țarița sa Anca, sora lui Vladislav I, la 1360 ⁷; aducerea în Țara Românească a unui asemenea manuscris pe la 1371-1372, unde se găsea refugiat Nicodim și mitropolitul vidinean Daniil, protejatul domnului și al patriarhiei din Constantinopole, nu este un lucru improbabil. De altfel, este momentul inițial al expansiunii cărții de redacție sîrbă chiar pe teritoriul de limbă bulgară ⁸. Nu este exclusă însă nici posibilitatea originii atonite a izvodului, poate de la Hilandar, lavra mare sîrbească; pentru aceasta pledează forma arhaică a conținutului, fără predosloviile patriarhului Teofilact al Bulgariei și fără acele inovații în Sinaxar, proprii bulgarilor și sîrbilor, care introduseseră sfinții « naționali » în literatura slavă ⁹. Spre aceeași origine ne îndreaptă și tipul de frontispicii și mai ales de litere ornate. ¹⁰

Caracterul miniaturii este cu certitudine bizantin sau slavo-bizantin (atonit sau tîrnovean). Dar se pune întrebarea: a avut autorul lor în față un model ornamentat pe care l-a copiat? S-ar părea că izvodul pentru text nu purta

¹ Vezi E. m. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 262—264.

² Vezi și *История на българската литература*, vol. I, Editura Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1962, p. 303.

³ Vezi E. m. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 262 și anexa III, p. 275.

⁴ Vezi mai sus p. 205.

⁵ Data lui nu poate fi 1374, cum este publicată în DIR, p. 27—28 (vezi mai sus), ci o dată imediat anterioară, (argumentația la E. m. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 267).

⁶ Vezi mai ales E. m. Turdeanu, *La littérature bulgare etc.*, p. 38; cf. și *История на българската литература*, I, p. 280.

⁷ Sbornicul din Gand (Belgia) din 1360 (E. m. Turdeanu, *loc. cit.*) Reproduse în « Известия на български археологически институт » III, 1925, p. 246—8, fig. 58—59. Nu am putut face o comparație cu tetraevanghelul de redacție mediobulgară, lucrat tot la Vidin în 1348 (vezi literatura la E. m. Turdeanu, *loc. cit.*) și nici cu Apostolul de la mănăstirea Sf. Pavel de la Athos (menționat de E. Th. Kariski în *Славянская кирилловская палеография*, Leningrad, 1928, p. 249—5) sau cu Trifolghionul de la Zograf (menționat de același), lucrările în care se găseau reproduceri nefiindu-mi accesibile.

⁸ *История на българската литература*, vol. I, p. 357.

⁹ Legăturile cu Isaia de la Hilandar și cu Athosul se continuă și după venirea în Țara Românească (vezi *Viața lui Isaia*, la E. m. Lăzărescu, *op. cit.*, Anexa, p. 275, rînd 10).

¹⁰ Pe lângă izvoarele citate la nota 7, trebuie să mai adăugăm exemple de litere ornate cu flori cruciforme și vreji din manuscrisele atonite de limbă slavă din sec. al XIV-lea, reproduse de E. Th. Kariski (*op. cit.*, p. 406, pl. 47) și de P. A. Lavrov (*Палеографические снимки с югославянских рукописей болгарского и сербского письма*, Издание С. Петербургского Археологического Института (f. loc și an), XI—XIV, p. 53, 64.

ornamente, căci așa s-ar explica neglijența și inconsecvența în reproducerea titlurilor paginale (monograma evanghelistului, cifrele zacealelor și glavelor, colorarea lor diferită, mai ales în partea de început)¹. Iar posibilitatea de a fi reprodus ornamentația unui alt tetraevanghel miniat pare redusă, dată fiind diversitatea motivelor și lipsa lor de unitate² în cadrul manuscrisului de față, mai ales dacă ținem seama de absența inexplicabilă a micilor frontispicii la tablele de capitole, sinaxar etc., atât de obișnuite manuscriselor ornate slave și bizantine contemporane, lucrate într-un atelier de miniaturisti. Putem presupune că Nicodim, la o vîrstă înaintată, a improvizat această decorație după amintiri atonite sau poate chiar vidinene: utilizarea unor motive disparate și lipsa unui plan desenat ar pleda în acest sens. Totuși siguranța tehnică a desenului și a aplicării culorilor ar arăta că autorul avea experiență în această artă, fapt care ar explica și memorizarea decorației. Dacă am comparat ornamentația manuscrisului lui Nicodim cu cea din Psaltirea Tomić de la 1360—1363³, am făcut aceasta pentru a sublinia caracterele sale bizantine și valoarea lui artistică față de manuscritele provinciale balcanice din epoca sa, căci nu avem dovada unei copieri după operele atelierului tirnoveanu; activitatea acestuia s-a reflectat și în alte centre din Balcani: la Athos, poate la Vidin, și în Țara Românească prin opera lui Nicodim⁴. De aceea, tetraevanghelul miniat din 1404—1405 se încadrează în arta balcanică, ca una din realizările ei de bună calitate, și este pentru începuturile scrisului o mărturie rară și importantă pentru Țările Românești, care precede cu peste 20 de ani seria manuscriselor miniaturate ale lui Gavriil Uric. El aparține unei epoci încheiate la începutul sec. al XV-lea și ne deschide calea spre aprofundarea raporturilor dintre țările de la sudul și nordul Dunării din perioada anterioară ocupării Peninsulei Balcanice de turcii otomani.

Toate aceste constatări vin să completeze — sub rezerva pe care o lasă deocoperirea unor noi monumente — imagina noastră asupra situației cărții slavo-române din sec. al XIV-lea. În arhitectură, în broderie⁵, în pictură și miniatură se manifestă în Țara Românească acea sinteză greco-slavă care și-a găsit expresia cea mai caracteristică în viața de la curtea din Tirnovo. În urma distrugerii acestui centru și pierderii independenței statelor de la sudul Dunării, arta bizantină și literatura slavă vor avea în Țările Române o dezvoltare aproape independentă. Centre proprii de scriere și împodobire de texte vor lua naștere mai ales în Moldova: se crează o școală moldovenească în artă și literatură, care atinge apogeul în vremea lui Ștefan cel Mare. O vie activitate începe să se manifeste și în Țara Românească în sec. al XVI-lea, cînd un rol important îl va juca emigrația sîrbească. Se poate spune că momentul «Nicodim» încheie prima perioadă a relațiilor culturale dintre Țara Românească și lumea balcanică.

¹ Vezi mai sus, p. 208.

² În special deosebirea dintre primele două frontispicii — destul de asemănătoare — și frontispiciul III și IV, atât de diferite. Ceeace le leagă este motivul zoomorf și ornamentele acestorii. Frontispiciul III este cel mai aparte, legîndu-se ca motiv (floarea cruciformă) de două din inițiale.

³ Datarea la M. V. Șcepkina, *op. cit.*, p. 35.

⁴ În Moldova exista în vremea lui Alexandru cel Bun evanghelia lui Ioan Alexandru din 1355—1356 după care s-au executat tetraevanghelele ilustrate (ms. 23, 24) păstrate în muzeul mănăstirii Sucevița (vezi M. V. Șcepkina, *op. cit.*, p. 89—100).

⁵ Vezi și Ion-Radu Mircea, *Cîteva observații asupra unor broderii românești de la mănăstirile Dionisiu-Athos și Tismana-Gorj*, în «Mitropolia Olteniei», an, XI, nr. 7—8, Craiova, 1959, p. 431—435.

ДРЕВНЕЙШАЯ РУКОПИСЬ С МИНИАТЮРАМИ ВАЛАХИИ:**Четвероевангелие попа Никодима (1404—1405)**

Резюме

Четвероевангелие Никодима, основателя монастырей Водица и Тисмана, является первой рукописью с точной датировкой, написанной на территории Румынии, и один из немногих документов, повествующий об условиях развития литературы и искусства в начале XV века. Поскольку рукопись последние десятилетия находилась за границей и лишь недавно была возвращена нашей стране, в трудах по истории румынской литературы и древнему румынскому искусству о ней обычно упоминали, но не делали предметом изучения. В настоящей статье делается первая попытка детального изучения этого выдающегося памятника как в плане его художественных особенностей, так и языковых и историко-литературных черт.

В противоположность существовавшему до настоящего времени мнению, а именно: что четвероевангелие Никодима послужило прототипом для рукописей аналогичного характера, переписанных позже, и стало таким образом произведением, заложившем основы культуры в Валахии, автор показывает, что этот памятник письменности представляет собой изолированное явление на фоне румынской средневековой культуры. Ни его оригинал, ни его последующие копии не похожи на типы четвероевангелий, которые были распространены на территории румынских княжеств.

LE PLUS ANCIEN MANUSCRIT ENLUMINÉ DE VALACHIE: LE TÉTRAÉVANGILE DU POPE NICODÈME (1404—1405)

(Résumé)

Le tétraévangile de Nicodème, le fondateur des monastères de Vodița et de Tismana, est le premier manuscrit sûrement daté de Roumanie, et l'une des rares sources illustrant les conditions de la vie littéraire et artistique roumaine au début du XVe siècle. Aliéné pendant de longues années et ramené en Roumanie depuis peu, il a été plutôt cité qu'étudié dans les synthèses d'histoire de la littérature roumaine ou de l'art roumain ancien. Le présent article représente donc la première tentative d'étudier en détail ce manuscrit célèbre, tant sous le rapport artistique que linguistique et historico-littéraire.

Contrairement à ce que l'on croyait auparavant, à savoir que le tétraévangile de Nicodème a servi de prototype pour les manuscrits similaires, copiés ultérieurement dans notre pays, et faisait en quelque sorte fonction de chef de file dans l'histoire de la culture valaque, l'auteur démontre que ce monument apparaît isolément au sein de la culture médiévale roumaine. Ni par l'original utilisé, ni par les copies ultérieures auxquelles ils aurait pu servir de source, il ne ressemble aux types de tétraévangiles qui ont circulé dans les Pays Roumains.

III. DISCUȚII

ÎN LEGĂTURĂ CU ISTORICITATEA EPICII ORALE ROMÂNEȘTI ȘI CÎNTECUL «UCRAINEAN» AL LUI ȘTEFAN VODĂ

A. BALOTĂ

Al. Amzulescu, autorul unei antologii a baladelor noastre¹, repune în discuție, în introducerea ediției sale, istoricitatea baladei ucrainene despre Ștefan Vodă din *Gramatika česká* a lui Jan Blahoslav, cercetată pentru prima oară la noi de B. P. Hasdeu. Considerind-o principal ca o producție poetică ce aparține «vechului epos slavo-român», Al. Amzulescu o prezintă în realitate ca pe o creație populară pur românească și îi neagă istoricitatea². Al. Amzulescu nu observă că balada provine, în textul lui Blahoslav, din repertoriul unui *guslar profesionist* și că ea nu a avut și nici nu are — prin transmisiuni care să se fi conservat pînă în zilele noastre în circulația folclorică românească — raporturi cu domeniul nostru poetic popular³.

Natura *nepopulară* a acestei forme poetice este indicată și de faptul că în versurile ei nu se pot identifica urmele presupusei sale funcțiuni social-populare, urme care constituie semnele distinctive ale oricărei producțiuni autentic populare. B. P. Hasdeu, care a gîndit și lucrat în vremuri dominate ideologic de folcloristica romantică, pentru care viața maselor populare, ca și credințele și vorbirea «erau una la boieri și la țărani», a interpretat versurile formei poetice de limbă ucraineană ca fiind ale unui cîntec de dragoste, în care țărănimea ar fi exprimat numai sentimente general-omenești, utilizînd cadrul voievodal doar pentru a dota versurile cu prestigiu social. Dar perspectivele exacte pe care ni le-a deschis înțelegerea științifică a istoriei asupra vremurilor medievale, în care viața nu se scurgea idilic, ci într-o aspră luptă de clasă, nu pot fi împăcate cu interpretarea lui Hasdeu. De aceea, constatînd evidenta lipsă de tangență dintre versurile baladei despre Ștefan Vodă și viața maselor populare, am luat în considerare, pe de o parte, proveniența baladei — circulația guslarilor — iar pe de alta trecerea acestora prin Moldova lui Ștefan cel Mare în drumurile lor către regiunile polono-ucrainene, precum și frecvența apariției «amazoanei» — partenera voievodului din versurile baladei ucrainene — în formele poeticii slavo-române dunărene a veacurilor XV—XVI. Pe această bază am conchis că versurile respective aparțin unei balade istorice care a făcut parte genetic din poezia de curte.

Pentru Al. Amzulescu, forma poetică în cauză — asupra căreia se pronunță numai declarativ — ar fi aparținut «unui epos rudimentar sincretic» (vol. I, p. 62). De ce și pentru ce, sînt probleme la care nu aflăm răspuns. Protestînd împotriva calificativului «rudimentar», aplicat acestei forme epice, care întrece în frumusețe oricare din baladele și colindele epicii slavo-române dunărene și suportă comparația cu poezia sud-slavă, observăm că aplicarea termenului «sincretic» (în înțelesul contopirii în versurile ei a două genuri literare diferite) nu are nici un sens.

Premisa majoră a întregii demonstrații pe care o încearcă Al. Amzulescu este teza *inexistenței poeticii de curte* (din care face parte și balada istorică de limbă ucraineană a lui Ștefan Vodă) *la români*. Autorul nu se știe să fie în mod gratuit violent față de cercetătorii care au afirmat această existență. Cît de solidă este această premisă? Existența poeticii de curte a fost cunoscută cronicarului Nicolae Costin (1660—1712), care a scris la vremea sa următoarele: «Vedem și pînă astăzi, la mesele domnului, cîntînd lăutarii cîntecele domnilor trecuți cu nume bun, iar cu ocară celor răi și cumplîți!»⁴ (Se documentează astfel nu numai *existența poeticii*

¹ *Balade populare românești*, vol. I—III, București, 1964.

² Vol. I, p. 60—67.

³ A. Balotă, *La littérature slavo-roumaine a l'époque d'Etienne le Grand*, în *Rsl*, I, 1958, ne. 234, nota 116.

⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicle României*, I, București, 1872, p. 36.

de curte în Moldova, ci și *caracterele ei politice*). Curios: citind din cronicarul polonez M. Strykowski copioase extrase, în care se descriu recitățile epice din piețele publice balcanice, Al. Amzulescu omite singurul pasaj în care cronicarul se referă și la fapte românești. Iată ce spune în acest text Strykowski: după ce povestește cele văzute la curțile domnești de la București, unde se păstra, în sala de ospete, un portret al voievodului moldovean Ștefan cel Mare: « Moldovenii și muntenii cîntă despre acesta la toate mesele lor, acompaniindu-se cu muzica alăutei: « Ștefan Vodă bătea pe turci, bătea pe tătari, bătea pe unguri și pe polonezi ! »¹. Prezența guslarilor la mesele domnești este atestată, de altfel, încă de la începutul sec. al XVI-lea, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, care nu sînt străine de suflul eroic al epicii orale. Cunoșcători adînci ai culturii noastre vechi ca N. Iorga și P. P. Panaitescu nu s-au îndoit de existența poeziei de curte, element constitutiv al culturii feudale românești, ca și al altor culturi.

Existența poeziei de curte nu implică o alterare a geneticii și a rosturilor sociale ale poeziei populare, cum pare să creadă Al. Amzulescu, căutînd să stabilească între ele o incompatibilitate imaginară. Cea mai superficială cercetare critică a formelor poetice presupuse sau dovedite a fi aparținut genetic poeziei de curte *arată că asemenea forme au fost create de cîntăreți profesioniști, care își exercitau arta atît la mesele domnești ori boieresti, cît și la nedeile și praznicele populare și chiar pe la hanuri, utilizînd pentru crearea operelor lor același fond epic și aceleași mijloace tehnico-artistice care, toate, au fost de esență populară*. Dar deosebirea reală dintre cele două serii de forme poetice — de curte și populare — o constituie funcțiunea socială a formelor respective — determinată de publicul căreia i se adresa — și posibilitatea de a identifica în versurile celor două reflectări social-politice *specifice lumii feudale*.

Coincidența dintre linia politică a baladei lui Vartici² și aceea a lui Alexandru Lăpușneanu față de soacra sa, doamna Elena Rareș, atestată de textul cronicilor oficiale, indică destul de clar că forma inițială a baladei a aparținut repertoriului orientat politic după tendințele și interesele curții domnești. Balada lui Radu Calomfîrescu povestește în forme literare similare³ uciderea din porunca lui Mihai Viteazul a boierului vinovat de trădare, *dar și dușmănit de boierii Buzăști*, acest ultim fapt, care a rămas necunoscut cronicilor epocii, fiind consemnat exact într-un raport diplomatic secret⁴. Este evident că și în acest caz balada a fost zisă întîi la curte, prin care trebuie să se înțeleagă de astă dată curțile marii boierimi. Existența unor evidente similitudini între realizarea artistică a versurilor unei balade de curte și a celor populare nu infirmă această realitate, fiindcă pentru cercetarea temeinică a unei creații poetice orale trebuie cercetat în primul rînd *fondul de fapte reflectate, tendința generală a operei*, din care se poate vedea mediul căreia i-o destina cîntărețul profesionist, care circula și în adunările populare și în cele de curte.

În vremurile dominate ideologic de conceptul romantic de « poezie populară », existența formelor poetice populare în a căror anecdotică se identifică evenimentele și tendințele feudale nu ridică probleme, deoarece în acele vremuri societatea medievală era imaginată de cercetători ca un complex patriarhal, în care conviețuiau idilic boierul și țăranul. În concepția noastră situația este însă alta: geneticii și conservării formelor folclorice de acest tip trebuie să li se caute și să li se dea explicații pe linia de gîndire materialist-istorică. Simpla negație a existenței poeziei de curte, care singură explică totuși geneza unor asemenea forme, negare la care se reduce în ultima esență poziția lui Al. Amzulescu, nu constituie o soluție științifică.

Premisa greșită de la care pleacă — inexistența poeziei de curte, pomenită totuși de izvoare contemporane — duce la abordarea necorespunzătoare a problemei istoricității epicii noastre populare. Singurul argument notabil împotriva acestei istoricități invocat de Al. Amzulescu îl oferă balada ucraineană a lui Ștefan Vodă (1571). Crezînd că metoda identificării de fapte istorice reflectate în balade ar fi, mai ales aici, vulnerabilă, Al. Amzulescu își exercită asupra ei priceperea critică.

Miezul anecdotic al versurilor baladei lui Ștefan Vodă îl formează competiția dintre trei tabere: tătari, turci și moldoveni, pentru posesiunea unei fecioare, care îi pune la încercare pe претенденți. Această competiție apare și în textul unei alte tradiții despre Ștefan cel Mare⁵.

¹ Pasajul e citat de-abia în subsol, la p. 65.

² Vezi A. Balotă, *Funcțiunea socială a cîntecului bătrînesc. Balada lui Vartici*, în « Revista de folclor », III, 1958, nr. 1, p. 101.

³ Al. Odobescu, *Antichități din județul Romaniți*, București, 1878, p. 31 și urm.

⁴ Hurmuzaki, XII, p. 741, nr. MCVII.

⁵ Simion T. Kirileanu, *Ștefan cel Mare și Sfînt, istorisiri și cîntec populare*, ed. III, Min. Neamțu, 1924, p. 209, nr. 75.

Pe de altă parte, în numeroase forme epice dunărene, slave și românești, *cetățile sînt figurate literar prin fecioare*¹. Aceasta ne-a permis să identificăm, în anecdotică baladei, reflectarea cuceririi cetății Chilia în anul 1465 de către Ștefan cel Mare, care a luptat într-adevăr cu această ocazie împotriva turcilor și a tătarilor. Al. Amzulescu nu discută această argumentare, ci mutind întreaga problematică în domeniul unei analize artistico-stilistice pur formale, încearcă să ocolească dificultățile din calea tezei ce o susține, încercînd să lege genetica baladei de un pretins proces «sincretic». Ceea ce nu observă însă autorul e că utilizarea aceleiași stilistici

¹ Tipul amazonic este un personaj frecvent în epica slavă dunăreană. El pare tot atît de frecvent și în versurile românești din aceeași regiune. Numele fetei este asociat totdeauna cu al unei cetăți: «Ana Giurgiuveana» în epica lui Iancu de Hunedoara, sau «Stanca Belgrădeana», legată de faptele aceluiași. În folclorul bulgar există personajul «bojena romanka» adică «luptătoarea bizantină». Faptul că în jurnalul expediției burgunde din 1445, scris de Jehan de Wawrin, se spune că cetatea Mangaliei ar fi fost zidită de «regina amazoanelor» nu este lipsit de legătură cu această poetică a Dunării, unde femeia provoacă pe voinic, punîndu-l la încercare. O indicație cit se poate de interesantă ne-o oferă cîteva colinde ardeleni publicate de Sabin Drăgoi și Al. Viciu, variante ale unei aceleiași anecdote: un june plecat la vînătoare este întreat de unde vine. Răspunzînd că de la vînătoare, el este contrazis de o fată, care îl denunță că n-a fost la vînătoare, ci la iubită. Dialogul între june și fată se desfășoară într-un limbaj care la prima vedere pare inexplicabil:

- Tu, fată, nu minia,
Că dacă mi-i minia,
Murgu-n pinteni strînge-l-oi
Sus la tine sări-oi,
Cosița tăia-ți-oi,
Sus în turnuri pune-ți-oi (Al. Viciu, *Colinde din Ardeal*,
Buc., 1910, p. 149, nr. 74).
- Grăi fata-njoljolată
Din turnul joljanului;
— June a fost la-nsuratu,
Și nu-și dă pe căpătatu.
— Taci tu fată-njoljolată
Că eu de m-oi mîniere
Sus la tine voi săltare
Din cosiță ți-oi tăiare
Cu joljanul, te-oi legare
De virful joljanului
Să te bată vînturile
Ca pe june gîndurile» (S. Drăgoi, *303 colinde*, Craiova,
f.a., nr. 232).

Sabin Drăgoi trece cuvintele «jorjolată», «joljanul», «injoljolată» la glosarul «de provincialisme și cuvinte al căror înțeles nu-l cunosc», (p. XXXX) încercînd să explice pe «injoljolată» prin «învelită în jul», dar lăsînd semnul întrebării, care arată că «nu știe înțelesul precis». Dacă această familie de cuvinte ar descinde din «giulgiu», cum se explică «turnul joljanului»? Sensul acestor cuvinte misterioase se lămurește însă prin alte variante:

- Taci tu fată din cea poartă
Că eu de m-oi minia
Eu la tine voi sălta
Și cosița ți-oi tăia
Și din sus ți-oi arunca-o
Pe virful giurgeanului
Să mi-o bată vînturile
Ca pe mine gîndurile... (S. Drăgoi, *op. cit.*, nr. 10).
- Taci tu fată giurgiuleancă
din virful Giurgiului,
Că de m-oi sui la tine
zo că n-oi păți-o bine,
cosița ți-oi tăia,
sus în virf ți-oi ridica (Al., Viciu, *op. cit.*, p. 120, nr. 18)

atît în versurile baladei, cît și în cele ale colindelor laice la care se referă, este un fenomen normal, deoarece toate aparțin poeziei orale din aceeași epocă și aceleiași poezici dunărene slavo-române. Faptul *literar* invocat de Al. Amzulescu nu constituie deci un argument potrivit susținerilor noastre, ci, dimpotrivă, leagă stilistic balada de poezia dunăreană, întărind susținerile noastre. În al doilea rînd, Al. Amzulescu propune o imagine sui-generis asupra naturii colindului laic (cu care confruntă stilistic versurile baladei). Apariția numelui « Ion » în versurile colindului laic nu constituie — cum crede — o indicație pentru eventualele caractere domestice inițiale ale acestuia, deoarece numele provine din uzul nostru folcloric *modern*, care cere să se dea protagoniștilor din colinde numele gazdei pentru care zice colindul. În sfișit, nepotrivită este și tehnica confruntării, pe care autorul a crezut că o poate face, între o baladă populară moldovenească (ceea ce cîntecul ucrainean nu este în realitate) și epica colindelor lince, gen literar nespecific Moldovei, ci numai Țării Românești și Transilvaniei. Cei doi termeni ai confruntării nefiind echivalenți, comparația dintre ei nu poate duce la concluziuni valabile științifice. Comunitatea stilistică dintre versurile baladei lui Ștefan Vodă și cele ale colindelor

Versurile acestor variante ardelen, alterate succesiv în expresia lor verbală, sînt transmisiunile unei forme epice inițiale, în a cărei anecdotică cei doi protagoniști nu erau un flăcău vîntor și o « pruncă » ce ședea « într-o poartă », ci un voinic și o fată ce ședea undeva în *vîrf* unei cetăți, de unde îl sfida, și al cărei nume evocă, pretutindeni, *Giurgiul*. Personajul epic feminin ce figura *cetăți* în multiple forme literare medievale, descinzînd din imaginea mitologicilor amazoane ale lumii eline, a fost atît de răspîndit în lumea populară dunăreană, încît a dat naștere în folclorul sud-slav și românesc unei categorii întregi de forme epice, așa cum aminteam la început. Forma inițială pe care o presupunem la originea colindului ardelenesc o găsim într-un colind din Țara Românească, publicat de G. Dem. Teodorescu (*Poezii populare române*, București, 1885, p. 53)

Face-o fată d-o cetate,
dar n-o face cum se face,
ci mi-o face-ntr-o ispită,
'ntr-o ispită, 'ntr-o pofidă:
în ispita Frâncilor
și-n pofida Turcilor

Turci mi-o bat de pe uscatu,
Frâncii de pe Marea-neagră.
Striga fata din cetate:
— cine-n lume s-ar afla
cetatea să-mi prididească !

Iar (cutare) Făt Frumosu,
unde-mi sta
și-mi asculta,
tare-acasă-mi alerga
'n grajd de piatră
că-mi intra
Cerca-și murgul,
Cerca-și negrul ;
găsi-și pe Livdul mai bunu
și mai iute de picioru.
De căpestru mi-l scotea,
cu țesala-l țesăla,
cu gebreaua mi-l ștergea,
șaua pe dînsul punea
și din chingă mi-l stringea,
și pe el încălica.
Lua-ntr-o mîină sulița
și paloșul într-alta,
ș-unde-l strînse,
ș-unde-l frânse,
în poarta cetății-l duse.

Cu sulița turnu surpa ;
cu paloșu ziduri tăia.

laice, bine observată de Al. Amzulescu, nu poate fi concludentă pentru problema istoricității, fiindcă escamotează tocmai fondul, oprindu-se exclusiv la formă¹.

Vom încerca să precizăm acum sensul exact al istoricității epicii orale în concepția noastră, sens care, evident, se deosebește fundamental de acela al concepției romantice.

Istoricitatea poeziei populare nu constă exclusiv în *transmisiunile feudale* din versurile sale, care pot constitui totuși mijloace eficiente de cronologizare și identificare, ci în *reflectările vieții și atitudinii maselor populare față de evenimentele, faptele și personalitățile epocii de creare a formelor respective*. Astfel, este evident că faima lui Ștefan cel Mare în rîndul maselor populare nu a fost generată de faptele sale de arme (cum crede Al. Amzulescu), ci a fost creată de politica sa socială și militară, nouă pentru acel moment, și avînd laturi pozitive pentru aceste mase. Războiul de apărare împotriva turcilor l-a obligat să ducă, față de lumea satelor, o politică nouă, deoarece vechiul sistem feudal militar, care se bizuia pe puterea boierimii, nu era suficient apărării Moldovei împotriva turcilor. Acest fapt l-a obligat pe Ștefan cel Mare să se adreseze, pentru a putea asigura apărarea Moldovei, satelor încă libere, țărănimii dependente numai față de domnie. Această politică a dus la remarcarea și răsplătirea directă, pentru vitejie, a ostașilor recrutați din rîndurile acelor sate. Acești viteji, cunoscuți mai tirziu sub numele de «slujitori» ori răzeși, și-au creat (ca membri ai unei pături sociale în ascensiune) o suprastructură proprie, al cărei prim fond epic l-a constituit faima voievodului ce-i ridicase pe o treaptă superioară în viața social-economică și politică a țării. Procesul genetic al acestei faime a fost, tehnic-literar, similar celui al poezicii sud-slave a lui Marko Kralievici, a cărui faimă nu se explică prin pretinsele sale vitejii, ci prin faptul că a știut să asigure populației de pe teritoriul său condiții de viață superioare celor de pe restul teritoriului supus imperiului otoman. Această poetică nu transmite fapte și evenimente autentice din punct de vedere istoric. Același este cazul cu faima populară a lui Ștefan cel Mare, care ne-a transmis o imagine a marelui voievod fundamental justă, confirmată de știință în esența ei.

Absența din versurile noastre populare a transmisiunilor despre unii mari voievozi și despre evenimente însemnate ale trecutului medieval (de exemplu, Mihai Viteazul, bătăliile de la Rovine ori Călugăreni) constituie un fenomen folcloric semnificativ și, în concepția noastră, firesc. Acești voievozi nu au solicitat direct masele populare, iar faptele lor nu au produs un ecou poetic în sufletul acestora. Miron Costin explica prăbușirea lui Mihai Viteazul arătînd

Striga fata din cetate:

— hei, (cutare) făt-frumos,
nu strica,
nu fărîma,

cetatea nu-mi dărîma;
vino-n-coace pîn la mine;
suie scară boierește,
șezi la masă chip domnește,
să vedem,
să judecăm

pe cei drepți pentru dreptate
pe cei strâmbi la strîmbetate.

Iar (cutare) făt-frumos
elu se-mi fie sănetos.

Personajul descris în versuri a fost, evident, o *amazoaă*. El nu poate fi separat, ca tip epic, de acel al colindelor laice ardelene citate mai sus, în vreme ce evenimentele sînt înrudite cu cele povestite în versurile colindului «Din vad în vadul Brăilei» (G. D. Teodorescu, p. 54—55). Acesta din urmă evocă lupta de la Turtucaia din 28 august 1445, cînd românii s-au războit și cu turcii și cu «frîncii». În cursul acestei veri a fost asediată și cucerită de români cetatea Giurguiului (Wawrin). Este deci evident să fata care zidește cetatea, care provoacă pe voinic din înălțimea turnului său, a fost literar o «amazoaă», la fel cu «pruncele» colindelor ardelenești și cu «fecioara» dorită de cele trei tabere și dobîndită prin încercarea puterilor de către Ștefan cel Mare.

¹ Utilizînd asemenea metode, e firesc să se ajungă la rezultatele la care a ajuns Al. Amzulescu. El nu se sfiște să repună la loc de cînstă și să ia ca temel al concepției sale ideile unui vechi și depășit folclorist idealist, Van Gennep, opunîndu-le concluziilor deosebite la care au ajuns o serie de cercetători, cel puțin tot atît de valoroși, ca P. B. Bogatirev, *Некоторые задачи сравнительного изучения эпоса славянских народов*, Moscova, 1958, sau Max, B r a u n (*Kosovo. Die Schlacht auf dem Amselfelde in Geschichtlichen und epischen Ueberlieferung* Leipzig, 1938).

că « se urise muntenilor cu Mihai vodă tot cu oști și cu războaie ». Numeroase hrisoave ale domnilor ce au urmat lui Mihai dau dreptate satelor ce făcuseră apel împotriva confiscării moșiilor lor din cauză că locuitorii nu își îndeplineseră îndatoririle militare¹. Era o stare de spirit nepotrivită cu geneza unui epos popular despre acest domn. Dimpotrivă, acțiunile lui Mihai au provocat un întreg epos sud-dunărean (la greci și bulgari), deci acolo unde faptele sale au trezit, ca și odinioară acelea ale lui Dan al 11-lea, nădejdi de eliberare în mijlocul maselor populare. Reflectările luptelor de la Rovine ori Călugăreni (evenimente care au dobândit în epoca modernă o excepțională rezonanță, de ex. la Bălcescu, Eminescu), trebuie să fi fost la timpul lor determinate de cumplitele cotropiri ale țării, care au provocat masele populare nenorociri și dezastre. În această situație, evident că nu s-a putut naște o epică a acestor bătălii, și nici tradiții de felul celor care au rămas chiar despre Valea Albă, unde răsturnarea situației în favoarea lui Ștefan cel Mare și victoria finală a fost obținută cu sprijinul maselor. Ceea ce e semnificativ este faptul că în vreme ce *eposul de curte* din jurul lui Ștefan cel Mare, limitat numai la vitezile sale și atestat categoric de Strykowski, a *dispărut*, tradițiile populare care pun în lumină colaborarea voievodului cu masele populare și prețuirea vitejei oamenilor din popor *s-au păstrat pînă în secolul nostru*.

Al. Amzulescu, care se prezintă și ca un susținător al ideii, evident exacte, că istoricitatea formelor epice este reflectată prin mijloace specifice artistice, dar nu cronicărește, nu a sesizat faptul că în baladele românești reflectarea unor fapte și atitudini istorice autentice a avut loc prin mijlocirea unor forme literare cu totul independente, uneori de circulație folclorică universală. De pildă, tema *asprimii iernii* oferă cadrul pentru o baladă despre expediția lui Malcoci Pașa, eveniment ce declanșează apariția unei forme epice ca « Balada gerului »; idealizarea personalității lui Ștefan cel Mare este un proces care, pornind de la o bază istorică reală, transformă pe marele voievod în reprezentantul epic al Moldovei populare, polarizînd în jurul lui legende de folclor universal. Același lucru se întîmplă cu Vlad Țepeș în Țara Românească. Motivul amazoanei, care se supune numai puterii dovedită vitejește a bărbatului, întîlnește faptul istoric real al cuceririi cetății Giurgiului sau Chilei și dă naștere formelor epice cunoscute.

În toate cazurile, elementul universal, folcloric, oferă cadrul literar-artistice, dar cristalizarea formei epice este determinată în *egală măsură* de manifestarea unor evenimente istorice. Nu totdeauna descoperirea lor este ușoară, și o anumită manie istorizantă a putut duce uneori la discreditarea metodei. Dar a renunța la găsirea simbului istoric, a faptului real, înseamnă a renunța la studierea unuia din cei doi factori fundamentali, din *întîlnirea* cărora se naște eposul popular. Ca să dăm un exemplu, tema universală a « amazoanelor » sau a « fetei care pune la încercare pe mai mulți competitori », nu explică singură de ce realizarea ei într-o formă epică determinată a trebuit să facă uz de prezența celor trei tabere de oști, care — istoria ne-o atestă — s-au confruntat în 1465 sub zidurile Chilei. Ea nu explică nici de ce eroul acestei balade este, ca mentalitate și ca nume, un *domn feudal* celebru.

Balada ucraineană a lui Ștefan Vodă, fără să fie o formă poetică populară românească, cum crede Al. Amzulescu, a fost totuși un cîntec cu substrat istoric, făcînd parte din repertoriul poeziei de curte. Spusă la ospețele domnești, la care se practicau asemenea ziceri, balada, compusă în stilistica poeziei dunărene a secolului al XV-lea este unicul caz de conservare a unei forme originale din poezia de curte românească. Prin circulația guslarilor, care treceau prin Moldova către Polonia și Ucraina, forma inițială a fost transpusă în limba ucraineană, păstrîndu-se însă urme lingvistice sud-slave. Această formă a ajuns la cunoștința aceluia Nicodim, care a spus-o lui Jan Blahoslav².

¹ DIR, Țara Românească, sec. XVII, vol. I, p. 38, doc. nr. 40; p. 40, doc. nr. 41 etc.

² În articolul B. P. Hasdeu despre folclorul ucrainean, publicat în Rsl, X, 1964, p. 101—118, Magdalena László se ocupă și de cîntecul lui Ștefan Vodă. Pentru M. László, cîntecul lui Ștefan Vodă aparține folclorului ucrainean și n-are nici o legătură cu Veneția italiană, cu circulația guslarilor, și cu poezia slavo-română. În ceea ce ne privește, rămînem la părerea exprimată anterior că Blahoslav avea în vedere Veneția italiană. Explicația faptului trebuie să fie legată de o realitate recunoscută de toți cei care, uzînd de singurul mijloc al localizării lingvistice, au plasat balada în regiunea din Pocuția. Acesta este un teritoriu direct legat de Moldova pentru o lungă perioadă, unde guslarii sîrbi, care-și prezentau repertoriul și în limba populațiilor cărora li se adresa, puteau găsi un public pentru asemenea cîntece (știută fiind faima de care se bucura voievodul în partea locului). Pentru circulația guslarilor în Ucraina și Polonia vezi T e r ș a k o v i ć, *Beziehungen der ukrainischen Lieder, resp. Dumen, zum sud-slavischen Volksepos*, în « Arhiv für slav. Philologie », XXIX, 1907. Cîntecul adus în Pocuția de circulația guslarilor n-a rămas în folclorul ucrainean și n-a putut fi identificat în variante mai apropiate de vremea noastră (vezi M. László, *art. cit.*, p. 107, nota 2). Autoarea trebuia să țină seamă de acest fapt în considerațiile sale.

LIMBA POVESTIRILOR SLAVE DESPRE VLAD ȚEPEȘ

EMIL VRABIE

În anul 1896 a apărut la București lucrarea lui Ioan Bogdan *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, primul studiu aprofundat privitor la aceste narațiuni în literatura științifică românească și în slavistică în genere. Bazat pe manuscrisul Rumeanțev, copie de la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul celui de-al XVI-lea, pe care l-a cercetat nemijlocit la Moscova și l-a editat cu scrupulozitatea caracteristică lui, învățatul român a ajuns la concluzia că povestirile slave despre Dracula sînt o producțiune rusească originală, independentă de orice izvor occidental (*lucr. cit.*, p. 119). Ulterior, mai mulți specialiști de seamă, printre care A. I. Iațimirski¹, A. D. Sedelnikov², J. Striedter³ și, cu totul recent, I. S. Lurie⁴, au întărit, direct sau indirect, prin noi argumente istorice, literare, textologice și, într-o anumită măsură și lingvistice, teza lui Ioan Bogdan.

În opoziție cu aceasta, alți cercetători, printre care în ultimul timp prof. P. P. Panaitescu⁵ și Anton Balotă⁶, sînt de părere că *Povestirile slave despre Vlad Țepeș* nu reprezintă o operă originală rusească din secolul al XV-lea, ci numai o adaptare sau o traducere în rusești a unui text slav preexistent, redactat în limba mediobulgară⁷.

În sfîrșit, tezei lui Ioan Bogdan și celei mediobulgare li se opune o a treia, recentă, *teza carpatică*, al cărei autor este P. Olteanu. Potrivit acestei teze, expuse pe larg într-un amplu studiu, intitulat *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș* (București, 1961, 409 p.), protograful *Povestirilor* ar fi fost redactat de un supus al lui Matei Corvin, în slavona carpatică. Iată ce scrie autorul, după ce recunoaște prezența în *Povestiri* a unor particularități, pe de o parte bulgare, iar pe de alta velicoruse: «Noi am constatat și o a treia categorie de particularități, care caracterizează slavona rusă, dar din regiunea carpatică, pentru că le întîlnim în textele scrise în regiunea carpatică, precum și în graiurile slave de aici... Din slava aceasta carpatică — scrie autorul — au pătruns în opera noastră așa-zisele «velikoruisisme»,

¹ A. I. Iațimirski, *Повесть о мунтянском воеводе Дракуле в исследовании румынского учёного*, Sankt-Petersburg, 1897, p. 1—24.

² A. D. Sedelnikov, *Литературная история повести о Дракуле*, în «Известия по русскому языку и словесности», editate de Acad. de științe a U.R.S.S., vol. II, fasc. II, Leningrad, 1929, p. 621—659.

³ J. Striedter, *Die Erzählung vom walachischen Vojevoden Drakula in der russischen und deutschen Überlieferung*, în «Zeitschrift für slavische Philologie», Heidelberg, t. XXIX, fasc. 2 din 1961, p. 398—427.

⁴ I. S. Lurie, *Повесть о Дракуле*, Moscova — Leningrad, 1964. În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (*Vlad Țepeș*), în Rsl, X, București, 1964, p. 5—18.

⁵ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei, București, 1959; v. *Introducere*, p. XIV și p. 198—199; v., de asemenea, recenziea lui P. P. Panaitescu la studiul citat al lui J. Striedter, publicată în «Revue roumaine d'histoire», vol. II, 1963, nr. 1, p. 253—259.

⁶ A. Balotă, recenzie la lucrarea lui P. Olteanu *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, București, 1961, în SCL, XIII, 1962, nr. 1, p. 90—97.

⁷ Același punct de vedere apare și în *Istoria României*, II, 1962, p. 675, unde citim: «Deși păstrată bine într-o traducere rusească, se vede bine că originalul — care a lăsat urme în lexicul traducerii — fusese redactat în limba slavă meridională, în mediobulgară, limbă folosită în Țara Românească și în Transilvania».

care, explicate astfel, nu mai pot constitui o dovadă că ПТ¹ s-au scris în rusa de la Moscova sau de nord, cum se credea pînă acum» (P. Olteanu, *lucr. cit.*, p. 300).

În cele de mai jos ne vom permite câteva observații în legătură cu argumentele de ordin lingvistic pe care le invocă împotriva tezei lui Ioan Bogdan pe de o parte susținătorii teze mediobulgare, iar pe de alta — susținătorul celei carpatice. Începem cu aceasta din urmă

A. TEZA CARPATICĂ

Înainte de a intra în analiza propriu-zis lingvistică a textului lui Eufrosin, pe care îl transcrie după cel editat de A. D. Sedelnikov în lucrarea amintită, P. Olteanu face câteva considerații introductive, menite să pregătească terenul pentru teza carpatică. «Este greu de admis — scrie domnia-sa — că acest sol (e vorba de F. Kurițin² — E.V.) a reprodus opera numai din memorie» (p. 22).

Dar, după cum se știe, *Povestirile slave despre Vlad Tepeș* sînt sărace în amănunte care ar încărca memoria: nume de persoane, denumiri geografice, cifre etc. În afară de aceasta, e de presupus că membrii unei solii atît de importante ca aceea pe care o conducea Kurițin știau să-și facă însemnări scrise despre cele văzute și auzite. Minimalizînd această posibilitate, teza carpatică admite că autorul protografului ar fi putut fi un român, căci «un bulgar, un sirb, slav de sud, sau un rus de la Moscova nici nu ar fi știut atîtea amănunte despre viața lui Tepeș și a fiilor săi la Buda și la Oradea...» (p. 26). Autorul tezei carpatice nu acordă, credem, însemnătatea cuvenită observației foarte importante și competente a prof. P. P. Panaitescu că în această perioadă, adică în jumătatea a doua a secolului al XV-lea, solii ruși în Ungaria «se interesau de obicei de cele ce se petreceau în Țările Române» (*Cronicle...*, p. 199). De altfel, mai departe P. Olteanu renunță în fond la ipoteza că protografii slav al *Povestirilor* ar fi fost redactat de un român: «Faptul că autorul nu face greșeli de aspect — scrie P. Olteanu — dovedește că a fost probabil un slav care știa și românește» (p. 133).

În altă parte a lucrării sale, P. Olteanu scrie, fără nici o rezervă, că șeful statului celui care a redactat protografii *Povestirilor slave despre Vlad Tepeș* ar fi fost Matei Corvin (p. 26). Nu se aduc însă dovezi în acest sens. Cercetînd cu de-amănuntul manuscrisul de la Kirillo — Belozersk și pe cel din colecția Rumeanțev, noi n-am găsit vreun indiciu că autorul protografului ar fi fost supus al regelui ungar. Există însă un detaliu care dovedește, după părerea noastră, contrariul, și anume, că autorul nu era supus al lui Matei Corvin. E vorba de începutul povestirii a XIV-a: *Нѣкогдаже пондѣ на нѣго воинствомъ короля оугорскы матѣаша* «O dată a pornit cu oaste împotriva lui (împotriva lui Vlad Tepeș — E.V.) regele ungar Mateiaș» (214r). Oare un supus al lui Matei Corvin care scrie pentru contemporanii săi localnici din zona Carpaților s-ar exprima în acest fel, adică adăogînd precizarea că regele era ungar? În schimb, o asemenea precizare apare cu totul firească dacă admitem că protografii slav al *Povestirilor despre Vlad Tepeș* a fost redactat pentru cititorii dintr-o țară atît de îndepărtată de Buda-pesta ca Rusia marelui cneaz Ivan Vasilevici.

Să trecem însă la examinarea *probelor lingvistice* pe care se bazează teza carpatică.

Fonetica. Toate particularitățile fonetice pe care se sprijină ipoteza că protografii *Povestirilor* ar fi fost redactat în slavona carpatică și cu influențe din graiurile populare slave transcarpatice se constată în realitate și în alte părți ale ariei lingvistice slave de răsărit, inclusiv în velicorusa din secolul al XV-lea și de la începutul celui de-al XVI-lea. Era bine dacă teza carpatică ținea seamă de scrierile rusești redactate în Rusia în aceeași epocă în care s-au scris și *Povestirile despre Vlad Tepeș*. Acest lucru nu s-a făcut însă, comparațiile fiind adesea limitate doar la scrierile și la graiurile slave din Carpați și din regiunile imediat învecinate.

Prezentăm mai jos argumentele fonetice invocate de P. Olteanu în sprijinul tezei carpatice și observațiile pe care le suscită:

1. Referindu-se la prepozițiile *so, ko, vo*³ din exemple ca *so srama, ko mne, vo svoem domu*, prezente în textul *Povestirilor*, susținătorul tezei carpatice atrage atenția că «prepozițiile cu vocale se folosesc și astăzi în graiurile ruse din Carpați» (p. 34). În continuare, domnia sa adăogă: «Aici autorul a auzit *ko mne* și l-a folosit în opera sa» (*ibid.*).

Observăm însă că în secolul al XV-lea reflexul fonetic *o* al ierurilor din prepozițiile amintite era un fenomen caracteristic pentru velicorusa vorbită, ceea ce rezultă la fiecare pas

¹ ПТ — abreviere folosită de P. Olteanu în studiul său pentru *Povestirile slave despre Vlad Tepeș*.

² Despre personalitatea lui Feodor Kurițin v. *Большая советская энциклопедия*, ed. a II-a, Moscova, 1953, vol. 24, s.v.

³ În citarea cuvintelor după P. Olteanu păstrăm transcrierea sa.

din izvoarele scrise în Rusia în această perioadă. Exemple: în *Letopiseşul din 1425* со смянану (*Crestom.*, 159); în *Scrisoarea posadnikului Aleksandr Ignatievici din Novgorod la Riga (1418—1420)* ко всѣмъ людѣмъ (*Crestom.*, 148); în *Scrisoarea arhiepiscopului Simeon din Novgorod la Riga (1418—1420)* ко мнѣ (*Crestom.*, 148); în documentele ruseşti moscovite din jumătatea a doua a secolului al XV-lea: со всю рѣшную ловаю, со всѣмъ ухѣдѣмъ, — iulie 1451 (*Documente*, 157); со всѣмъ, во всѣмъ, — mai 1461 (*Documente*, 193—198); ко мнѣ(а)шо, ко Тѣрѣн, — martie 1462 (*Documente*, 202) etc. Numeroase asemenea cazuri se întilnesc şi în alte scrieri prin excelenţă ruseşti din aceeaşi perioadă, ca *Zadonşcina, Căldătoria...* lui Afa-nasie Nikitin ş.a.

De aceea, părerea noastră este că prepoziţiile cu ierurile vocalizate în *o* (*so, ko, vo*) din manuscrisul lui Eufrosin nu pot constitui o dovadă, fie şi cit de mică, în sprijinul tezei carpatice.

2. După ce constată că în *Povestiri* caracterul moale al consoanelor şi tema moale a substantivelor se redau prin *-i*, P. Olteanu scrie că tot astfel se indică grafic consoanele moi de la finele cuvântului «şi în graiurile ruse carpatice: *otecl, penl*» (p. 37). Este bine ştiut însă că acelaşi procedeu grafic se întilneşte la slavii de est în genere, fiind propriu, prin urmare, atât scrierii ruse vechi, cit şi velicorusei din secolul al XV-lea şi începutul celui de al XVI-lea.

Exemple: în *Zadonşcina*: князь (*Crestom.*, 168), конецъ (*Crestom.*, 169), Поусъ (*Crestom.*, 170); în *Cuvîntul despre lege şi bunăvoinţă al mitropolitului Ilarion al Kievului*: благодать, господь, жизнь, плоть (*Crestom.*, 180). Nenumărate alte exemple se pot aduce din documentele ruseşti menţionate mai înainte, din *Căldătoria...* lui A. Nikitin etc.

3. «O altă particularitate a acestor dialecte — scrie P. Olteanu, referindu-se la graiurile ruse carpatice¹ — este pronunţarea moale a consoanei *r*, ceea ce se redă în scris prin *-i*: *verlich, tvorŭ* na der'ŕvi». Acest *r'*, adaugă domnia-sa, «nu există în dialectele ucrainene» (p. 37).

În legătură cu aceasta se impun două observaţii: a) Există şi alte graiuri ucrainene, în afară de cele carpatice, în care funcţionează în finală opoziţia fonologică (*r*) ~ (*r'*), ca, spre exemplu, o serie de graiuri din raioanele Kupeansk şi Dvorceansk din regiunea Harkov². b) În velicorusă nu s-a produs, de regulă, durificarea vechiului *r'*. Iată ce scrie în această privinţă prof. P. S. Kuzneţov: «Durificarea vechiului *r'* moale (din *rj* şi din *r* aflat înaintea unei vocale anterioare) s-a petrecut, indiferent de poziţia sa, în limba bielorusă şi într-o parte considerabilă a graiurilor ucrainene»³. Cf. şi menţiunea lui V. V. Ivanov, care scrie, referindu-se la limba rusă, că în cuvinte ca *первый, зеркало, верба, смерть, четверг, верх, сѣрп, коверкатъ, церковь* etc. lipsa reflexului *o < e* se explică prin durificarea tîrzie a consoane *r* (din *tr'* — E.V.)⁴.

Prin urmare, *r'* din textul slav al *Povestirilor* nu trebuie considerat un fenomen fonetic specific numai pentru graiurile carpatice. Trecerea sub tăcere, în pasajul citat, a faptului că această consoană moale există şi a existat, cu atît mai mult, în velicorusa din secolul al XV-lea, ar putea să creeze impresia unei selectări preferenţiale a realităţii lingvistice. Drept este că, în altă parte, revenind asupra lui *r'*, P. Olteanu spune că această consoană «era larg răspîndită şi în rusa veche». Fără să ţină seamă însă de acest lucru, scos în relief chiar de domnia-sa, autorul monografiei de care ne ocupăm conchide în mod tranşant că «folosirea aşa de frecventă (30 de cazuri) a consoanei *r* muiat constituie încă o dovadă că ПТ s-au scris în slavona rusă din regiunea carpatică» (p. 51).

4. Întrucît reflexul *o* sub accent din desinenţele adjectivale «pline» caracterizează velicorusa în ansamblul ei, fonetismele de tipul *zlatoj* din manuscrisul lui Eufrosin nu pot constitui, după părerea noastră, un argument în favoarea originii carpatice a protografului slav al *Povestirilor*, chiar dacă acelaşi reflex fonetic se întilneşte, cum scrie P. Olteanu (p. 38), şi în graiurile ruse carpatice.

¹ P. Olteanu foloseşte termenul de «rusă carpatică» pentru a denumi graiurile ucrainene din Carpaţii nordici.

² L. Lisicenko, *Особенности говорок сѣвѣрныхъ районовъ (Куп'янського, Дворичанського) Харківської області*, p. 37, vezi L. E. Kalnin', *Корреляция твердыхъ и мягкихъ согласныхъ фонемъ в украинскомъ языкѣ*, în «Ученые записки Института славяновѣденія», т. XXIII, 1962, p. 82.

³ V. I. Borikovski, P. S. Kuzneţov, *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1963, p. 155.

⁴ Valeri V. Ivanov, *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1964, p. 195—196.

5. «Forma *ploti* din PT — spune mai departe susținătorul tezei carpatice — este un element expresiv (? — E.V.) al slavei de răsărit și nu al celei de sud și de apus. Autorul — continuă domnia-sa — l-a cunoscut din graiurile ruse carpatice sau din vechea rusă, (subl. n. — E.V.) de unde provin toate cele 30 de cazuri în care găsim *ɾ, ɿ* (desigur *ɿ* — E.V.) > *er, or, ol*» (p. 40). Și acum, concluzia: «Aceasta dovedește deci că PT s-au scris în slavona rusă de redacție carpatică» (*ibid.*). După părerea noastră, acest silogism este flagrant vicios.

6. După ce amintește că reflexele fonetice *u* ('*u*) și '*a* din etimol. *o* (*jo*), respectiv *ɛ*, sînt caracteristice pentru slavona de redacție rusă în genere (subl. noastră — E.V.), P. Olteanu conchide, fără nici o rezervă, că aceste particularități fonetice ale Povestirilor provin din rusa carpatică (p. 42). În felul acesta se comite aceeași greșeală de argumentare ca și cea pe care am semnalat-o la punctul 5.

7. Ocupîndu-se de litera *ɣ* din manuscrisul lui Eufrosin, P. Olteanu scrie: «Pronunțarea diftongată *ie* pare să fie atestată în PT în grafia *ɿ* (= *ɣ* — E.V.), îndeosebi în cuvintele ruse subcarpatice, ca: *povēda* «zise», *lēpū* «frumoasă», *zlodēju* «hoț», *vērū* «credință» (p. 42—43).

Nimic nu dovedește însă că *ɣ* din aceste cuvinte se rostea de autorul protografului *ie*, iar nu *e*: în monumentele scrise rusești din secolele al XIV-lea și al XV-lea confuzia dintre *ɣ* și *ɛ* este un fenomen frecvent. De exemplu, în *Hrisovul cnezului de la Pskov Ivan Aleksandrovici*, scris între anii 1463 și 1465, citim: *от всех посадников покровских* (*Crestom.*, 165). În legătură cu grafia *exex* i.l.d. *exъxъ*, S. P. Obnorski și S. G. Barhudarov comentează: «în hrisov (în cuvîntul *exex* — E.V.) lipsește litera *ɣ*, ceea ce constituie o mărturie a coincidenței lui *ɣ* și *ɛ* într-un singur sunet» (*Crestom.*, 167). În același document sînt și alte cazuri de acest fel: *здеce, белке безъ числа, на городе* etc. (*Crestom.*, 167—168). Fenomenul e frecvent și în alte scrieri rusești, ca, de ex., în *Documentul juridic de la Pskov*, scris în secolul al XV-lea și păstrat într-o copie din secolul al XVI-lea (vezi comentariile lui S. P. Obnorski și S. G. Barhudarov, în *Crestom.*, 209, note, pct. 3).

În fine, ar mai fi de adăugat că nici unul din cele 4 cuvinte considerate în monografia lui P. Olteanu «ruse subcarpatice» (*ibid.*) nu este în realitate numai carpatic: toate patru se cunosc bine în velicorusă în genere.

8. O altă caracteristică a dialectelor «ruse subcarpatice», scrie P. Olteanu, este «înmuierea consoanelor labiale *p, b, m, v*, a consoanei *r* și semi(-)înmuierea consoanelor dentale cînd sînt urmate de *e, ɿ, ä . . .*» (p. 43).

Dar, în primul rînd, ne permitem să atragem atenția că în limba comună a slavilor de răsărit înmuierea treptată a consoanelor semi-moi începute cu mult înainte de finele secolului al XV-lea, cînd s-au scris *Povestirile despre Vlad Tepeș*, și anume încă din secolele al XI-lea — al XII-lea¹. Acest proces fonetic a cuprins graiurile *t u t u r o r* slavilor de răsărit, inclusiv cele care au stat la baza limbii ucrainene². De aceea, noi nu putem împărtăși părerea lui P. Olteanu, care consideră caracterul moale al consoanelor labiale și al lui *r* din manuscrisul lui Eufrosin drept o particularitate locală, carpatică.

Cît privește «semi(-)înmuierea» consoanelor dentale înainte de *e, ɿ* și *ä* (= *а* — E.V.), de care vorbește autorul tezei carpatice, considerăm că nu există nici un mijloc prin care să se demonstreze că ele erau în graiul autorului protografului slav al *Povestirilor semi-moi*, iar nu *moi*. Dubletele grafice din text, de tipul *веру* și *ѣроу*, nu sînt altceva decît un caz particular al confuziei dintre *ɣ* și *ɛ* de care a fost vorba la pct. 7 de mai sus. Aceste dublete nu pot constitui în cazul de față un punct de plecare pentru ipoteza că autorul protografului ar fi fost, cum se susține, un «rus subcarpatic» (p. 43).

9. De vreme ce formele pronumelui personal de persoana a III-a, formele de prezent ale verbului *быти* și adverbele *егда, елико* apar în scrierile redactate în Rusia în secolele al XV-lea — al XVI-lea, ca și în graiul anterior, și cu *ɿ* — inițial și cu *ɛ* —, ni se pare neîntemeiată concluzia din lucrarea lui P. Olteanu că autorul *Povestirilor* a cunoscut cuvintele cu *ɿ*-la inițială nu numai din rusa veche, ci «și din slava de redacție carpatică» (p. 45).

¹ L. E. Kalnin', *Развитие категорий твёрдости и мягкости согласных в русском языке*, în „Учёные записки Института славяноведения“, vol. XIII, p. 137 ș.u.

² V. V. Ivanov, *лucr. cit.*, p. 172.

10. După cum se știe, plenisonia este o particularitate fonetică specifică pentru limbile slave de răsărit considerate în ansamblul lor. Cu toate acestea, autorul tezei carpatice consideră că cele 7—8 cazuri de plenisonie din manuscrisul lui Eufrosin ar constitui « o dovadă importantă » că protograful slav al *Povestirilor* a fost redactat în slavona rusă din regiunea carpatică. « Formele plenisonice — se exprimă textual P. Olteanu — au trecut... prin pana autorului, care auzea frecvent în limba vorbită *korol* (de fapt *korol* — E.V.), *zaperet* etc.» (p. 49). Raționând astfel, trebuie să admitem însă ca loc de origine posibil al autorului protografului și alte ținuturi decât Carpații nordici, ca, spre exemplu, Novgorod, Pskov, Tver, Vladimir, Moscova, Reazan și multe altele, căci și acolo se spunea, la sfârșitul secolului al XV-lea, tot *korol* și *zaperet*. Teza carpatică este însă înfățișată în așa fel, ca și cum singurul loc de pe cuprinsul teritoriului lingvistic slav de răsărit în care se cunoaște plenisonia ar fi Carpații nordici. Această metodă de lucru — căci cazul, cum am văzut și cum vom mai vedea, nu este izolat — a fost definită bine, în recenzia menționată mai înainte, de A. Balotă (Critica acestei metode constituie, de altfel, — după părerea noastră — singura parte valabilă a recenziei).

11. Nici consoanele șuierătoare moi din textul lui Eufrosin nu pot servi, după părerea noastră, drept argument în sprijinul tezei carpatice (p. 50), deoarece în secolul al XV-lea procesul îndelungat de durificare $\acute{s} > \acute{s}$ și $\acute{z} > \acute{z}$ era, în graiurile care au stat la baza velicorusei, departe de a se fi încheiat ¹ (De altfel, au rămas și până în ziua de astăzi o serie de graiuri velicoruse, de ex. în regiunile Ivanovo și Kirov, care mai păstrează vechile consoane șuierătoare moi) ².

12. Deși bine informat asupra coexistenței formelor cu $\acute{z}$ și $\acute{z}$ din limba rusă veche și din velicoruscă, autorul tezei carpatice scrie, în legătură cu $\acute{z} < *dj$, următoarele: « Numeroasele forme cu $\acute{z}$ ... dovedesc că PȚ nu au fost scrise în slava bulgară, dar nici în rusa propriu-zisă, în care au pătruns numeroase cuvinte cu $\acute{z}$ din slavona bulgară... Formele acestea bulgărești nu au pătruns în limba ucraineană, nici în graiurile ruse din Carpați. De aceea, nu sînt numeroase nici în PȚ, care sînt scrise în slavona rusă din regiunea carpatică » (p. 53).

După părerea noastră, puținătatea cuvintelor cu reflexul $\acute{z}$ față de cele cu reflexul $\acute{z}$ din manuscrisul lui Eufrosin nu poate constitui nicicum o dovadă în sprijinul tezei carpatice, deoarece atît în limba rusă literară veche, cit și în velicoruscă din secolul al XV-lea variantele autohtone, cu $\acute{z} < *dj$, coexistă cu cele cărturărești, în care dj e reprezentat prin $\acute{z}$. Raportul cantitativ dintre cazurile cu $\acute{z}$ și cele cu $\acute{z}$ este departe de a fi o constantă, atît în operele copiate și traduse, cit și în cele rusești originale. De aceea, afirmația atît de categorică a autorului tezei carpatice că *Povestirile* n-ar fi fost scrise « în rusa propriu-zisă » (*ibid.*) ni se pare, și în acest punct, nedemonstrată.

13. Mergînd pe aceeași linie, de prezentare a diferitelor fenomene fonetice din textul slav, comune pentru velicoruscă din secolul al XV-lea și pentru graiurile din Carpați, drept indicii în sprijinul tezei domniei-sale, P. Olteanu interpretează și caracterul moale al africateri *c* din *ego serdĭju* (216r) tot ca pe o trăsătură proprie numai anumitor graiuri ruse din Carpați (p. 63—64), fără să țină seamă că la finele secolului al XV-lea africateri *c* era moale atît în sud-vestul extrem al ucrainenei, cit și în velicoruscă (V. V. Ivanov, *lucr. cit.*, p. 256).

14. În fine, ocupîndu-se de fonetismul *chto* din textul slav al *Povestirilor*, P. Olteanu afirmă categoric: « În PȚ (acest reflex — E.V.) a pătruns din slava carpatică, din care avem și alte particularități » (p. 83). Reflexul disimilării *kt < cht* nu poate fi însă restrîns la zona carpatică, deoarece îl întîlnim pe larg și în graiurile velicoruse, nu numai în prezent ³, ci și în secolul al XV-lea ⁴.

Prin urmare, în textul lui Eufrosin, cea mai veche copie păstrată de pe protograful *Povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, nu există particularități fonetice strict carpatice.

¹ P. I. Cernih, *Историческая грамматика русского языка*, ed. a II-a, Moscova, 1954, p. 140—141; V. V. Ivanov, *lucr. cit.*, p. 255—256.

² R. I. Avanesov, *Очерки русской диалектологии*, Moscova, 1949, p. 135.

³ Vezi N. P. Grinkova și V. I. Siaghișeva, *Практические занятия по диалектологии*, Leningrad, 1957, p. 99: *дохтар* (satul Priezdovo, raionul Rjevsk, reg. Kalinin); p. 107: *хто* (satul Kalinovo, raionul Serpuhov, reg. Moscova); p. 108: *дохтър* (satul Arnevo, raionul Serpuhov, reg. Moscova), p. 111: *хто* (satul Ialmot, fostul jud. Egorievsk, reg. Reazan); p. 115: *хто* (satul Bolșoie Boldino, raionul Boldin, reg. Gordi) etc.

⁴ Vezi numeroase exemple, de ex., în *Акты социал-экономической истории Северо-восточной Руси конца XIV — начала XVI века*, volumele I—III, Moscova, 1952.

Morfologia. Nici argumentele de ordin morfologic asupra limbii *Povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, pe care le aduce P. Olteanu în sprijinul tezei domniei-sale, nu sînt, după părerea noastră, convingătoare.

15. Nu este sigur că amestecul desinențelor *-a* și *-u* la genitivul singular al temelor în *-o-* provine, cum consideră P. Olteanu, din graiurile «carpato-ruse» (p. 57). căci nu mai puțin răspîndit este acest fenomen în velicorusă, bielorusă și ucraineană, lucru ilustrat și comentat pe larg încă de A. A. Şahmatov¹.

16. Nici coexistența formelor de locativ singular (teme *-o-*) în *-e-* și *-u-*, descoperite în textul slav al *Povestirilor* și cunoscută și în graiurile ucrainene din Carpați, nu poate constitui, după părerea noastră, un argument în sprijinul tezei carpatice (p. 59), căci locativul singular în *-u* alături de cel în *-e* (< ѣ) este bine cunoscut în toate cele trei limbi de răsărit (Ş a h m a t o v, *lucr. cit.*, 249—257).

17. Substantivele masculine cu tema în *-o-*, scrie autorul tezei carpatice, sînt folosite în manuscrisul lui Eufrosin cu vechea desinență de nominativ plural *-i*, «păstrată în multe dialecte ruse din Carpați» (p. 60).

Ne permitem să atragem atenția că desinența *-i* la nominativul plural al acestor teme este frecventă și în scrierile rusești din secolul al XV-lea, fapt pe care teza carpatică nu-l menționează și de care nu ține seamă. *Exemple*: în *Letopisejul din 1425*: *виновату* (*Crestom.*, 151), *зоподу* (*Crestom.*, 157); în *Zadonşcina*: *ворону, опли* (*Crestom.*, 170) etc.

18. Este adevărat că în velicorusă contemporană nu există desinența de nominativ plural *-ove*, ca în textul lui Eufrosin: *pristavove, gradove* (p. 61). Dar, în monumentele scrise din secolul al XV-lea și de mai înainte *-ove* era larg răspîndit în limba rusă, fenomen ilustrat și comentat pe larg de A. A. Şahmatov (*lucr. cit.*, 260—263). P. Olteanu nu menționează însă acest lucru, deși, după părerea noastră, ar fi fost absolut necesar. Simpla «păstrare» a desinenței *-ove* în graiurile ucrainene din Carpați nu poate fi un argument în sprijinul tezei carpatice asupra originii protografului slav al *Povestirilor*.

19. Se afirmă că desinența de genitiv plural *-ej* (*gosūdarej, ljudej*) ar fi pătruns în protografurile slav al *Povestirilor* din graiurile «ruse carpatice», căci în limbile slave de sud și de apus această desinență nu este cunoscută (p. 62). P. Olteanu nu arată însă că desinența de genitiv plural *-ej* are o largă răspîndire în toate limbile slave de răsărit și, în primul rînd, cum a arătat A. A. Şahmatov (*lucr. cit.*, 272—273), în velicorusă.

20. Ocupîndu-se de instrumentalul plural de tipul sū *posadniki* din *Povestiri*, P. Olteanu menționează că această formă exista și în rusa veche, insistînd apoi că e frecventă în graiurile carpatice (p. 63). Această frecvență nu poate însă fi nicicum un argument în sprijinul tezei carpatice asupra originii protografului slav al *Povestirilor*, deoarece instrumentalul plural în *-ы* este bine reprezentat și în scrierile rusești din secolul al XV-lea, inclusiv în documente. *Exemple*: în *Zadonşcina*: *зремятъ оудальци золочеными шеломи черлеными щиты* (*Crestom.*, 169); în *Călătoria*...: *с таварищи своими* (*Crestom.*, 229); *с саблями да с щиты* (*Crestom.*, 234); într-un document moscovit din iulie 1451: *съ езы своими... и со ескми ухды* (*Documente*, 176) etc.

21. În *Gramatica slavo-ruthena* Mihail Lučkaj (1789—1843) considera desinența *-i* de la genitivul, dativul și locativul singular al temelor feminine în *-i-* ca fiind proprie slavei bisericești și rusei subcarpatice. Această afirmație a lui Lučkaj nu poate fi transformată însă într-un argument în sprijinul tezei carpatice asupra protografului slav al *Povestirilor*, căci formele de tipul *mного koristi, bez milosti, ot radosti* din manuscrisul lui Eufrosin citate de P. Olteanu (p. 66) sînt, și erau și în secolul al XV-lea, curente și în velicorusa populară (A. A. Ş a h m a t o v, *lucr. cit.*, 291—292).

22. Comentînd locativul singular în *-i* de la temele în *-ja-* și referîndu-se în particular la formele *vo svoje zemli* și *v tojeje zemli*, P. Olteanu le apropie de slava carpatică, de cea și de slovacă, precum și de «slava din nordul Transilvaniei» (p. 66), fără să menționeze însă, ca și cum acest lucru ar fi fost lipsit de orice importanță, că aceeași desinență *-i* era curentă în velicorusa din secolul al XV-lea. *Exemple*: în *Călătoria*...: *в индѣтискои ж земли кони*

¹ A. A. Ş a h m a t o v, *Историческая морфология русского языка*, Moscova, 1957, p. 240—249.

с(я) у них не род(а)т ...; в иждѣискоу земли гости с(я) став(а)т по подворьем ... (Crestom., 230); в гждоустанскоу земли (Crestom., 232) etc. În rusa literară această desinență e folosită pînă în secolul al XIX-lea, ca, de exemplu, în cunoscutul final al volumului întîii al romanului lui N. V. Gogol «Suflete moarte»: *летит мимо всё, что ни есть на земли*¹.

Așadar, desinența -i la locativul singular al temelor feminine în -ja nu trebuie limitată numai la graiurile ucrainene din Carpații nordici și la regiunile imediat învecinate.

23. Ocupîndu-se de *formele de dual* din manuscrisul lui Eufrosin, P. Olteanu consideră că această categorie morfologică s-a păstrat în *Povestiri* «fie sub influența tradiției limbii paleoslave, fie sub influența graiurilor ruse carpatice, care, fiind laterale și în contact cu sfera de cultură română și ungară, au păstrat dualul mai îndelung decît slov(a)ca și ucraineana» (p. 86). În plus, autorul trimite și la lucrări care tratează despre evoluția dualului în sorbă, fără să vorbească însă — deși s-ar fi convenit cu precădere — de velicorusă. Or, acad A. A. Șahmatov a arătat că în secolul al XV-lea dualul era viu încă și în velicorusă (*lucr. cit.*, 147—149 și 208—209). În afară de aceasta, nu vedem cum «contactul cu sfera de cultură română și ungară» a putut contribui la menținerea dualului, căci aceste limbi nu au o atare categorie.

Pe de altă parte însă, dacă avem în vedere structura morfologică a velicorusei din secolul al XV-lea, cele patru cazuri de dual descoperite de autorul tezei carpatice în textul lui Eufrosin (*dva latinska mnicha*, 208r, *dva syna*, 215r, *so dvema synmi*, 216v și *udarišas oboj*, 214r) *nici nu sînt dualuri propriu-zise*. O analiză profundă a schimbărilor petrecute în limba slavilor de răsărit în ceea ce privește asimilarea vechilor dualuri din sintagmele cu numerele de tipul *dva noná dva gorodá, dva selá* de către formele de genitiv singular în -a face acad. A. A. Șahmatov, în lucrarea menționată, p. 212—213. Cît despre *oboj* din *Povestiri*, nimic nu probează că n-ar fi vorba, în secolul al XV-lea, de un obișnuit numeral colectiv, în aceeași măsură la dual, în care este la dual numeralul românesc *amîndoi*.

24. Deși menționează că graiurile velicoruse cunosc categoria *adjectivelor contrase*, P. Olteanu conchide, fără o argumentare specială, că cele 13 cazuri de acest fel din *Povestiri* ar fi o particularitate locală, pătrunsă în protograf din graiurile carpatice, «împreună cu un întreg sistem de particularități» (p. 70). Exprimîndu-se astfel, domnia-sa nu arată care sînt acele particularități locale, carpatice, care ar forma «un întreg sistem».

25. Pronumele personal *jazú* din textul lui Eufrosin este explicat de P. Olteanu prin slavona rusă din regiunea carpatică (p. 44), deși, după cum se știe, el e curent sub această formă nu numai în limba rusă veche scrisă, ci și în velicorusa populară din jumătatea a doua a secolului al XV-lea (v., de ex., *Călătoria...*, în *Crestom.*, 230).

26. De vreme ce *pronumele personale enclitice* erau în secolul al XV-lea curențe încă în limba rusă moscovită și în celelalte ținuturi velicoruse², presupunerea lui P. Olteanu că aceste forme ar proveni în *Povestirile slave despre Vlad Țepeș* din regiunea carpatică (p. 75) este, după părerea noastră, neîntemeiată, ca, de altfel, și ipoteza domniei-sale că ele s-ar putea datorata unei anumite influențe din partea limbii române (*ibid.*).

27. *Nici infinitivele în -ti* din *Povestiri* nu sînt, cum se susține (p. 150—151), un indiciu favorabil tezei carpatice, deoarece, — lucru pe care P. Olteanu nu-l menționează nici în treacăt — în secolul al XV-lea asemenea infinitive erau curențe în limba rusă scrisă. *Exemple*: în *Călătoria...*: (*о*)ни... *оучали нас стрелати...*; *велѣли тѣноути...* (Crestom., 229); în *Călătoria egumenului Daniil* (copie din 1496): *видѣти, оувидѣти* (Crestom., 199); în *Zadonșcina*: *хотать... взати всю землю роусскоую* (Crestom., 170) etc. Amintim, în plus, și reimprospătarea în limba rusă literară a infinitivului arhaic în —ti datorită celei de a doua influențe sud-slave³. În prima ediție a codului de legi *Соборное уложение* din 1649 — arată prof. P. I. Cernih, precumpănește infinitivul în -ti față de cel popular în -i' (*lucr. cit.*, 268—269).

28. Dacă în slava din Carpații nordici, pe de o parte, și în *Povestirile slave despre Vlad Țepeș*, pe de alta, există adverbe în -o formate de la adjective, acest lucru nu este, după părerea noastră, suficient pentru a putea fi folosit ca argument în favoarea tezei carpatice asupra proto-

¹ N. V. Gogol, *Опере*, vol. V, *Мѣртвые души*, Moscova, 1949, p. 249.

² P. I. Cernih, *lucr. cit.*, p. 205—206; M. A. Gadolina, *История форм личных и возвратного местоимений в славянских языках*, Moscova, 1963, p. 93 ș. u.

³ A. I. Efimov, *История русского литературного языка*, Moscova, 1961, p. 70, pct. 6.

grafului slav al *Povestirilor*, cum încearcă să facă P. Olteanu (p. 270). Asemenea adverbe, adaogă domnia-sa, există, în afară de ucraineana veche și de dialectele ruse din Carpați, și în alte limbi slave, dar... «nu așa de frecvent» (*ibid.*). Această apreciere nu este însă exactă, nu corespunde adevăratei stări de lucruri «din celelalte limbi slave». De pildă, în capitolul *Tvoronie prísloviek* dintr-un manual de limbă slovacă¹, ca prim procedeu de formare a adverbelor figurează cel cu sufixul -o: *nízko, vysoko, tuho, dlho, chabo, slabo, plačlivo, slepo, darmo, chytro, milo, tvrdo, sŕto, čisto, bosu, žlto, cudzo, horúco, lacno, rovno, pešo* etc. Aceasta arată, desigur, marea productivitate a procedului. Același lucru îl constatăm în cehă², în bulgară³ și în alte limbi slave. Ceea ce este însă mai important, e că procedeu are o răspîndire largă în limba rusă veche și în velicorusă. «Foarte de timpuriu — scrie prof. P. S. Kuznețov, referindu-se la limba rusă — ca adverb putea să fie folosită forma de nominativ-acuzativ singular neutru a adjectivului... Acest procedeu este productiv și în prezent»⁴. Observăm, de asemenea, că în scrierile rușești originale din jumătatea a doua a secolului al XV-lea frecvența adverbelor în -o nu este cituși de puțin mai scăzută decît în manuscrisul lui Eufrosin. Cf., de ex., în *Călătoria*... lui A. Nikitin: *дешево*, p. 14, *борзо*, p. 15, *высоко* p. 18 etc.

Cît despre aria de răspîndire a adverbului *lichu*, credem că ea nu trebuia limitată, cum a procedat P. Olteanu, numai la slovacă de răsărit, la «rusa carpatică» și la ucraineană, căci cuvîntul era bine cunoscut în rusa veche (*Srezn.*, II, 27—30) și nu lipsește nici din graiurile velicoase. Cf. zicala *Жил бы тихо, да от людей лихо* (*Dal*, II, 257).

29. Comentînd conjuncția *koli* din manuscrisul lui Eufrosin, P. Olteanu apreciază că în limba rusă aceasta ar fi simțită astăzi ca un arhaism, ceea ce, deși numai într-o anumită măsură, e adevărat. În continuare însă, domnia-sa scrie, textual: «În PT (conjuncția *koli* — *E.V.*) a putut *deci* (subl. de noi — *E.V.*) pătunde din graiurile ruse carpatice» (p. 241).

Dar, în limba rusă din secolul al XIX-lea *коли* mai era încă foarte răspîdit. L. A. Bula-hovski citează numeroase exemple cu această conjuncție culese din operele scriitorilor Ozerov, Krilov, Griboedov, Pușkin, Lermontov, Polejaev, Gogol ș.a.⁵ Cu atît mai bine era cunoscută conjuncția *коли* în limba rusă veche (v. *Srezn.*, I, 1250—1251). Așadar, nu putem nici de această dată împărtăși părerea că ar fi vorba de un «carpatism».

30. «Prin forma lor — scrie P. Olteanu — unele conjuncții noi (din *Povestiri* — *E.V.*) își au originea în limba vie a rușilor carpatici» (p. 272). Domnia-sa citează însă numai o singură asemenea conjuncție, *po čto* «de ce?» (208^v și 210^v), fără să menționeze că *no čto* se cunoaște pînă în ziua de astăzi și în graiurile velicoruse, ca, de ex.: *По что пришел?* «De ce ai venit?»; *По-что не слушаешься?* «De ce nu ascuți?» (*Dal*, III, 134). Prin urmare, conjuncția *po čto* nu poate fi considerată un element «carpatice».

Lexicul. În sprijinul tezei domniei-sale, P. Olteanu invocă vreo 30—35 de lexeme și semanteme din textul lui Eufrosin, susținînd direct sau lăsînd să se înțeleagă că ele ar fi «carpatisme». Le vom examina pe rînd valoarea probatorie. Pentru comoditatea expunerii, ne vom ocupa în primul rînd de elementele lexicale pe care alți cercetători ai *Povestirilor*, în afară de autorul tezei carpatice, nu le-au menționat în comentariile și ipotezele lor (*grupa A*) și apoi, aparte, de lexicul interpretat și de alți cercetători ai *Povestirilor* (*grupa B*).

Grupa A (23 de cuvinte): *bešedovati, biskopŕ, černeč, činiti, džvka, koroll, kramola, lëtŕ, metnŕti, mučenikŕ, ni, plot, posadnikŕ, povędati, roženu, sędęti, sračica, sŕdŕ, tezoimenŕŕ, vrazumiti, zapereti, zde, žitie*.

bešedovati. Înșirînd verbele «dicendi» întîlnite în *Povestiri*, P. Olteanu încheie cu acesta, spunînd că e «frecvent în rusa carpatică» (p. 276). Precizarea nu poate să treacă însă drept argument în sprijinul tezei de care ne ocupăm, căci — amănunt care s-a omis — cuvîntul e bine cunoscut, cu aceeași formă și cu același sens, atît în limba rusă veche (*Srezn.*, I, 84—85), cît și în velicorusa comună (*Dal*, I, 85).

¹ Dr. E. Pauliny, dr. J. Ružička, dr. J. Štolc, *Učebnica slovenského jazyka*, Bratislava, 1955, p. 193.

² A. G. Širokova, *Чешский язык*, Moscova, 1961, p. 294—295.

³ A. Teodorov-Balan, *Нова българска граматика*, Sofia, 1940, p. 295—296.

⁴ V. I. Borkovski, P. S. Kuznețov, *Иscr. cit.*, p. 306.

⁵ L. A. Bulahovski, *Русский литературный язык первой половины XIX века*, Moscova, 1954, p. 412—413.

biskopŭ. « Forma cu *b-*, scrie P. Olteanu, e slavă de apus..., dar o în loc de *u* se datorește probabil limbii române » (p. 260). Comentariul este, precum se vede, favorabil tezei carpatice. Observăm însă că *бископа* e atestat și în scrierile vechi rusești, străine de regiunea Carpaților (*Srezn.*, I, 88), iar forma cu *o* urmează etimologia cf. germ. *bischof*, Vasmer. Rd. rusă, p. 168.

černecŭ. Autorul tezei carpatice atrage atenția că acest cuvânt se păstrează în proverbe « în graiurile ruse din jurul Munkaciului » (p. 260), fără să adauge însă că e larg cunoscut, pe de o parte, în limba rusă veche (*Srezn.*, III, 1565), iar pe de alta — în velicorusa populară (*Dal*, IV, 595).

činiti. P. Olteanu afirmă fără nici o rezervă că acest cuvânt a fost introdus de autorul protografului slav al *Povestirilor* din graiurile « ruse carpatice » (p. 266). În realitate, cuvântul este larg cunoscut în scrierile limbii ruse vechi: I. I. Sreznevski îl înregistrează în dicționarul său cu nu mai puțin de 9 sensuri, inclusiv cel de « a face », pe care îl are acest verb și în textul lui Eufrosin (*Srezn.*, III, 1518). Pe de altă parte, *чинить* e bine cunoscut și în velicorusa populară: vezi *Dal*, IV, 604—605; cf. și proverbul *чего сам не любишь, того и другому не чини* (*ibid.*).

děvka. P. Olteanu consideră că acest cuvânt din manuscrisul Kirillo-Belozersk a *Povestirilor* provine din limba populară vorbită în regiunea carpatică și că a fost ulterior înlocuit, ca de exemplu, în copia Rumeanțev, cu unul autentic velicorus — *děvočka* (p. 250). Dar, substantivul *deska* cu sensul de « fată » este un cuvânt velicorus comun (*Dal*, I, 508), bine cunoscut și în limba rusă veche (*Srezn.*, I, 781—782). De aceea, el nu poate fi limitat la regiunea carpatică și nu poate fi invocat în sprijinul tezei carpatice.

koroli. Paralel cu *krall* « rege », scrie P. Olteanu, în manuscrisul lui Eufrosin apare de 5 ori și *korolŭ*, « așa cum îi ziceau rușii subcarpatici lui Matei Corvin » (p. 46—47). Dar, ne permitem să observăm că nu numai rușii subcarpatici îi ziceau lui Matei Corvin *korolt*, ci *toți slavii de răsărit, oricărui rege* (*Srezn.*, I, 1290). De pildă, numai în documentul moscovit din 21 aprilie 1459 cuvântul *король* apare de 13 ori și se referă la regele Poloniei și Lituaniei Kazimir (*Documente*, 192—193).

kramola. În legătură cu acest cuvânt, P. Olteanu aduce numai precizări care se potrivesc pentru teza carpatică. « Sub această formă — scrie domnia-sa — cuvântul apare și în textele paleoslave din Marea Moravie, ca și în cele medio-slave din Transilvania... » (p. 48). Dar cuvântul e bine cunoscut, cu aceeași formă și cu același sens ca în *Povestiri*, și în limba rusă veche: în *Srezn.*, I, 1314 sub *кромолъ*, se citează nu mai puțin de 23 de exemple, culese din cele mai diverse texte și din cele mai diverse ținuturi rusești.

lētŭ (P. Olteanu are, desigur, în vedere cuvântul *lētŭ* « an », căci un nominativ *lētŭ* nu există nici în textul *Povestirilor*, și nici în altă parte). Se afirmă că acest cuvânt e cunoscut în rusa carpatică și în vechea ucraineană, alături de *rok*. « În monumentele din Moscova și Novgorod, adaugă textual P. Olteanu, avem însă *godŭ* » (p. 251). Dar, nominativul plural *lētŭ* « ani », cu forma de genitiv *lētŭ*, e curent și în velicorusa din secolul al XV-lea (*Srezn.*, II, 78), și în cea contemporană. Pe de altă parte, reflexe ale vechiului *godŭ* « an » există și în graiurile ucrainene din Carpați. Astfel, în întregul bazin superior al Tisei și al afluenților ei la « an » se spune *ид, зид, зид*¹.

metnŭti. Deși arată că acest cuvânt există nu numai în manuscrisul lui Eufrosin, ci și în graiurile velicoruse, P. Olteanu afirmă totuși, fără nici o argumentare, că în protograf el ar fi fost un element lexical « de circulație locală (adică subcarpatică — E.V.) » (p. 268). Observăm, în plus, că *митнѣти* era curent și în limba rusă veche (*Srezn.*, II, 129), lucru pe care autorul tezei carpatice a omis a-l menționa.

mučeniķŭ. Ca și în cazul precedent, P. Olteanu consideră drept lucru cert că ne-am afla în prezența unui element lexical pătruns în protograf « din rusa carpatică sau din slava bisericească de aici » (p. 260). Cuvântul e bine cunoscut însă și în rusa veche (*Srezn.*, II, 198), și în velicorusă (*Dal*, II, 363).

nŭ. Păstrarea particulei *nŭ* cu sensul de « nu », scrie P. Olteanu, este în *Povestiri* « un arhaism interesant, care se explică prin slava bisericească din Carpați » (p. 273). Nu putem fi de acord nici în această privință cu autorul tezei carpatice, deoarece particula *nŭ*, cu același sens ca în *Povestiri*, era bine cunoscută în limba rusă veche (*Srezn.*, II, 443—445) și se întâlnește și în graiurile velicoruse. Cf. de ex.: — *Ты был здесь? — Ни, и не подходил* (*Dal*, II, 543).

¹ I. O. Dzendzelivski, *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)*, vol. I, Ujgorod, 1958, harta nr. 10.

ploti. P. Olteanu afirmă că în slava bisericească din Carpați se folosește și azi, ca și în *Povestiri*, *ploti* cu sensul de «pielea și carnea omului» (p. 251). Cuvintul este însă slav comun¹, fiind, totodată bine cunoscut atît în limba rusă veche (*Srezn.*, II, 972—973), cit și în cea contemporană (*ССРЛЯэ.*, IX, Moscova, 1959). Nu poate fi vorba deci de un element local, carpatic.

posadnik ū. P. Olteanu apropie acest termen din manuscrisul lui Eufrosin de *posadka* «garnizoană» din limbile cehă și slovacă (p. 256), fără să arate cit de larg e cunoscut cuvintul în limba rusă veche (*Srezn.*, II, 1228—1230).

повѣдати. Se afirmă că acest cuvint din *Povestiri* e curent în limbile slave de apus, în rusa carpatică și în slava bisericească din Carpații nordici (p. 226—227). În realitate, însă, nu poate fi vorba de un element regional, carpatic, deoarece verbul *повѣдати* cu sensul de «a spune», «a vorbi» se întâlnește atît în scrierile rusești din secolele al XIV-lea — al XV-lea (*Srezn.*, II, 1006—1007), cit și în graiurile velicoruse (cf. la *Dal*, III, 150—151: *повѣдай нам, откуда ты?* «Spune-ne, de unde ești?»). Cuvintul e cunoscut și în limba rusă literară contemporană (cf. *ССРЛЯэ.*, X, Moscova, 1960, p. 66—67, cu ilustrări din Pușkin, Saltikov-Șcedrin, A. K. Tolstoi etc.).

rozen ū. P. Olteanu comentează: «E cunoscut în regiunea Munkaci» (p. 252). Prezentat astfel, comentariul apare ca un argument în favoarea tezei carpatice. În realitate, cuvintul e bine cunoscut și în limba rusă veche (*Srezn.*, III, 146), și în velicorusa populară (*Dal*, IV, 100), și în limba rusă literară contemporană (*ССРЛЯэ.*, XII, Moscova, 1961, p. 1411).

sędēti. Autorul vede în aoristul *sedē v Vyšegradē* «a stat (închis) la Vișegrad» (214^v) un sens local, subcarpatic (p. 267). Constatăm însă că și *сѣдѣти* din limba rusă veche putea să însemne «a fi sub pază», «a fi închis» (*Srezn.*, III, 890). Așadar, nu poate fi vorba de un semantem carpatic.

sračica. Cuvintul e comparat de autor cu *sračica* din slovacă și cu *srajca* din slovenă, fără să se menționeze însă că era bine cunoscut în limba rusă veche (*Srezn.*, III, 467 și 478—479). Cu mențiunea «învechit», *срачица* «cămașă» figurează și în *ССРЛЯэ.*, XIV, Moscova, 1963, p. 631—632.

s ū d ū. Autorul scrie: «Frecvent este în rusa carpatică și *sudā*, accentuat și în PȚ tot pe finală ca în rusa carpatică și în ucraineană: *sudlja*, ucr. *suddja* «judecător»» (p. 55). Dar și în velicorusa accentul în acest cuvint cade tot pe finală: *судья*. Așadar, nici vorbă nu poate fi de vreun iudiciu în sprijinul tezei carpatice.

тезоименитѫ. Comentariul lui P. Olteanu: «este un termen frecvent în slava bisericească din Carpați» (p. 250). De fapt însă, cuvintul e cunoscut și în velicorusa. Cf. zicala populară: *Тезоименита лопата Ипату, а Василе — могила.* (*Dal*, IV, 395).

вразумити. Comentînd propoziția *kak ū bog ū vrazumit* «cum te va înțelepti dumnezeu» (207^v), P. Olteanu consideră că ne-am afla în prezența unui «moravism expresiv» (? — E.V.), explicabil printr-un «vechi dialect slovac din regiunea Nitra-Miciu Carpați», moravism păstrat pînă astăzi, împreună cu altele, în slava bisericească din răsăritul Slovaciei și din Carpați (p. 265). Observăm însă, lucru pe care autorul nu l-a făcut, că acest cuvint există și în limba rusă veche (*Srezn.*, I, 399), precum și în velicorusa populară (*вразумить — вразумлять*, v. *Dal*, I, 259) și în limba rusă literară (*ССРЛЯэ.*, II, Moscova, 1951, p. 791, cu ilustrări din scriitorii clasici).

zapreŕeti. P. Olteanu afirmă, fără nici o rezervă: «Cuvintul e introdus din graiurile ruse carpatice» (p. 47). Domnia-sa nu consideră necesar să arate că acest cuvint, cu exact același sens ca în *Povestiri*, este bine cunoscut în limba rusă veche (*Srezn.*, I, 934), și în velicorusa populară (*Dal*, I, 615).

зде. În *Povestiri*, scrie P. Olteanu, acest cuvint e un rusism, «care se aude și astăzi în dialectele ruse din Carpați» (p. 35). Dar *здѣ* «aici» se cunoaște bine din rusa veche. De exemplu, în *Cuvintul despre lege și bunăvoiașă* al mitropolitului Ilarion al Kievului, secolul al XI-lea, și anume într-o copie din secolul al XVI-lea, citim: *иже бо въ ирѣхъ книгахъ писано и вамъ еѣдомо тиу здѣ положити...* (*Crestom.*, 181); cf. și *Contractul* cnezului Smolenskului Mstislav Davidovici cu Riga și Malul gotic, din 1229: *зде починаеть съ правда* (*Crestom.*, 45). În fine, *зде* este cunoscut și în graiurile velicoruse septentrionale (*Dal*, I, 676).

житие. P. Olteanu afirmă că termenul *житие* «viața omului», întîlnit în *Povestiri*, este cunoscut și astăzi în slava bisericească din Carpați (p. 251). Dar, ceea ce domnia-sa nu arată, acest cuvint era curent în limba rusă veche (*Srezn.*, I, 877—878) și este larg cunoscut în graiurile velicoruse (*Dal*, I, 545). Cu atît mai nefondată e afirmația categorică a lui A. Balotă (*recenzia cit.*, p. 95, pct. 24 d) că *житие* din povestirile slave despre Vlad Țepeș ar fi «neindolielic» un element sud-slav.

¹ Vezi M. V a s m e r, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, t. II, Heidelberg, 1955, p. 375.

Grupă B (8 cuvinte): (a) *poklisari*, *birevū*, *bo(l)jarinū*, *chraniti*, *dukatū*, *kapa*, *pristavū*, *siromachū*.

Toate aceste 8 cuvinte devin pentru P. Olteanu argumente în sprijinul tezei carpatice. Vom încerca să le examinăm pe rând.

(a) *poklisari*. P. Olteanu începe comentariul cu presupunerea — pe care o socotim foarte plauzibilă — că persoana care a redactat protograful *Poveștirilor slave despre Vlad Țepeș* a putut cunoaște acest termen de origine sud-slavă chiar șezind la Buda (p. 256). Domnia-sa adaogă însă: « În toate atestările din documentele diplomatice (de redacție mediosirbă sau mediobulgară — E.V.) acest cuvânt are *r* tare, pe cînd în PȚ are consecvent *r* moale. Deci — conchide P. Olteanu — autorul PȚ a fost probabil un rus sau un valah din regiunea subcarpatică, unde se vorbea în graiurile ruse cu *r* moale și la această pronunție a adaptat și cuvintele străine... » (p. 256). Fără îndoială, cauza fonetismului (a) *поклисарь* [(a) *poklisar*] este următoarea: la slavii de răsărit erau frecvente, după cum au rămas și în prezent, substantivale cu sufixul *-ar'* indicînd profesiunii exercitate de bărbați: *знахарь* «specialist» (Srezn., I, 993), *писарь* «scrib» (Srezn., II, 935), *псарь* «argat îngrijitor de cîini» (Srezn., II, 1776) etc. Prin analogie cu această clasă de cuvinte, neologismul slav de sud (a) *поклисарь*, care denumea și el tot o profesiune exercitată de bărbați, a putut fi analizat de autorul textului ca derivat cu sufixul *ar'*, de unde (a) *поклисарь*. În orice caz, acest cuvînt din manuscrisul lui Eufrosin nu oferă nimic în sprijinul tezei carpatice.

birevū. P. Olteanu scrie că «un rus de la Moscova sau din Nord nu ar fi cunoscut și deci nu ar fi folosit (în protograful slav — E.V.) acest termen» (p. 255). Să ne amintim însă ce a scris domnia-sa în legătură cu termenul (a) *poklisari*, de care am vorbit ceva mai înainte: autorul protografului «a putut cunoaște acest termen chiar șezînd la Buda (subl. de noi — E.V.)». Tot la Buda a putut cunoaște un slav de răsărit, nu însă neapărat carpat. și termenul local *birevū*¹.

bolărinū. După ce afirmă că în limbile slave de apus și de răsărit se zice *bojarū* și că varianta cu *l* (*bolărinū*) e specifică limbilor slave de sud și documentelor slavo-române, P. Olteanu conchide, prea categoric însă, după părerea noastră: «Forma *bolărinū* este încă o dovadă... că aceste povestiri nu au fost scrise în limba rusă moscovită» (p. 253—254). În legătură cu aceasta, ne permitem să observăm că termenul *boljarinū*, cu *l*, era în secolul al XV-lea și mai înainte bine cunoscut și în Rusia, ca variantă fonetică a cuvîntului *bojarinū*, lucru pe care autorul tezei carpatice nu-l arată. Iată câteva exemple: în *Letopiseșul din 1377*: *посла Игорь мужъ съвоѣ къ Роману; Романъ же соза боларе и сановники* (Crestom., 102); în *Povestea sneazului Ivan Mihailovici Katirev-Rostovski*: *патриярхъ Московский и боларе и весь домъ царский*². Rostirea acestui cuvînt cu *l*, scrie I. I. Sreznovski, era proprie în limba rusă veche, pe de o parte, operelor neoriginale, cōpiilor, iar pe de alta, stilului înalt. Dintre numeroasele exemple pe care le citează el, reținem cîteva din secolul al XV-lea: din *Cronica lui G. Hamartolos* (după o copie din 1456): *боларинъ етеръ; възврати болары*; din *Viața lui Andrei Iurodivii*: *вся земля навекла есть дати боларомъ* (Srezn., I, 151). Cu *l* apar în scrierile vechi rusești și derivate de la *boljarinū*, ca, de ex., în *Zadonșcina*: *воспалаша с горко жены боларыни по своѣмъ исподарѣхъ въ краснѣрадѣ Москеѣ* (Srezn., I, 151). Existența cuvîntului de origine sud-slavă *боларинъ* în limba rusă veche literară este recunoscută și în studiile cele mai recente de lexicologie și etimologie slavă³. Ținînd seamă că *боларинъ* e atestat în limba rusă și în secolul al XV-lea, și anterior, nu credem că se poate conchide, așa cum au procedat, pe de o parte prof. P. P. Panaiteșcu (*Cronicile...*, 198) și A. Balotă (*recenz. cit.*, p. 95, pct. 24 a), iar pe de alta P. Olteanu, că ne-am afla în prezența unui vestigiu de limbă sud-slav «scăpat» din protograful *Poveștirilor* în copia lui Eufrosin.

chraniti. Chiar dacă ar fi cu totul sigur că acest cuvînt înseamnă, în pasajul onū *dolženū estl seāti i orati i tebe chraniti* (210^v), «a hrăni», iar nu «a apăra», «a ocroti» — cum s-a propus în ultimul timp⁴ —, faptul tot nu ar fi suficient pentru a putea fi invocat ca dovadă în sprijinul originii «carpatice» a protografului, căci, din cîte ne-am putut documenta, în graiurile ucrainene din Carpați nordici sensul de «a hrăni» al acestui verb nu este cunoscut. Dacă semantemul «a hrăni» se întîlnește în vreo scriere slavă provenind din Carpați,

¹ Pentru etimologia *bipes* < ung. *bíroy* «judecător» v. O. N. Трубаціов, în versiunea rusă a dicționarului lui M. Vasmer citat mai înainte (Moscova, 1964, I, p. 166).

² T. P. Ломтев, *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Moscova, 1956, p. 522.

³ Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilčev, *Български етимологичен речник*, fasc. 1, Sofia, 1962, p. 66; F. P. Filin, *Образование языка восточных славян*, Moscova—Leningrad, 1962, p. 70.

⁴ I. S. Lurie în legătură cu originea subiectului *poveștirilor* din secolul al XV-lea despre Dracula (*Vlad Țepeș*), în Rsl, X, 1964, p. 13—14.

credem că P. Olteanu ar fi semnalat acest lucru, ceea ce însă domnia-sa nu face (p. 269) Pe de altă parte, chiar dacă ar exista și s-ar descoperi unul sau câteva cazuri în care scrieri slave din Carpații nordici ar conține acest verb cu sensul sud-slav de « a hrăni », aceasta tot n-ar constitui o probă: nici în sprijinul tezei carpatice asupra protografului, nici în sprijinul tezei sud-slave, căci « împrumuturile din limbile sud-slave erau destul de obișnuite în limba rusă literară a secolului al XV-lea »¹.

duk at ū. Autorul tezei carpatice scrie: « este un termen tehnic curent în slava de apus, în sirbo-croată, în rusa carpatică, în Muntenia, dar neobișnuit în velicorusă » (p. 252). La rîndul său, prof. P. P. Panaitescu (*Cronicile...*, p. 198) enumeră acest cuvînt printre elementele sud-slave « risipite în textul rusec », care ar arăta că acesta ar fi « transpus în reșește de cineva, un copist ulterior, care a folosit un text scris mai înainte în slava meridională... » (*ibid.*). La această părere subscrie și A. Balotă (*recenz. cit.*, p. 95, pct. 24 e). Dar, prezența acestui termen în textul slav al lui Eufrosin nu arată implicit că protografului n-ar fi fost redactat în reșește, căci, se pune întrebarea: cum ar fi putut oare să spună în velicorusă monedei străine *dukat* fie Kurițin, fie alt călător rus prin Ungaria lui Matei Corvin? Singura posibilitate era preluarea termenului *talé quale*, așa cum au fost și aveau să fie preluați, în diverse epoci, termeni ca *драхма*, *форунт*, *доллар*, *лес* etc. Să ne amintim, în legătură cu aceasta, și de comentariul lui Ioan Bogdan, care, vorbind despre *dukat* « galben » și *mila* « milă » (« unitate de lungime » din manuscrisul Rumeanțev), scria: « ... și un rus de la Moscova putea să întrebuințeze aceste două cuvinte după ce venise în atingere cu Apusul și le auzise, mai ales dacă voia să fie credincios celor auzite »².

kapa. « Cuvîntul — scrie P. Olteanu — trebuie să fi existat și în slava din Carpați și de la noi, din care au pătruns în PȚ și alți termeni tehnici » (p. 251). E vorba, așadar numai de o presupunere, căci domnia-sa nu face trimiteri la vreo scriere anumită în slavona carpatică, sau la vreun grai popular ucrainean din Carpații nordici, în care să se fi folosit cîndva, sau să se folosească astăzi termenul *kapa* « fes ». Observăm, în schimb, lucru care i-a scăpat autorului tezei carpatice, că în velicorusă există cuvîntul *kána* « șarcă » cu diminutivele *kánka* și *kánoucha* (*Dal*, II, 86). E greu de stabilit cit de vechi este acest cuvînt în graiurile rusești. Să admitem însă că în jumătatea a doua a secolului al XV-lea, cînd a fost redactat protografal, el încă nu era cunoscut în Rusia. Orice călător velicorus în Ungaria l-ar fi putut auzi de la știutorii de slavonă mediobulgară sau mediosirbă și comunica apoi, oral sau în scris, în limba rusă, compatrioților săi, ca pe un termen *etnografic*. Așa a făcut, cam în aceeași perioadă, vestitul călător rus prin India Afanasi Nikitin, la care întilnim, în *Călătoria...*, o mulțime de cuvinte anterior necunoscute în Rusia, denumind realități specifice locurilor pe care le-a văzut. Pe de altă parte, observăm că M. Vasmer (*lucr. cit.*, I, 521) postulează existența în limba rusă veche a unui cuvînt *kapa « Kappel », « Mütze » pe baza termenului *nakapka* « Kopfbedeckung der Frauen », atestat într-un document rusec din 1499 și în unul din 1503. *Kapa* există, cu același sens, și în ucraineană (*Hrinčenko*, II, 216). M. Vasmer presupune că a pătruns din polonă (*kapa*), unde provine din lat. *kappa* (*ibid.*).

Cu atît mai neverosimilă este presupunerea lui N. Smochină că acest cuvînt ar proveni din limba română³.

p r i s t a v ū. Referindu-se la acest cuvînt din *Povestiri*, P. Olteanu scrie: « e folosit în *Registrul de la Oradea*, cu sensul său vechi, juridic, care se păstrează și în rusă ca arhaism ». Referirea la *Registrul de la Oradea* este de prisos, de vreme ce termenul e cunoscut la finele secolului al XV-lea în velicorusă, cu exact același sens juridic ca și în povestirile despre Vlad Țepeș: « persoană oficială numită pentru aducerea inculpatului în fața instanței » (*Srezn.*, II, 1458, cu ilustrări din *Codul de legi din anul 1497* al marelui cneaz Ivan al III-lea Vasilievici).

s i r o m a c h ū. « În limba rusă veche — scrie P. Olteanu — cuvîntul nu era bine cunoscut, pentru că în versiunile de mai tîrziu este explicat prin parafrază, ca în manuscrisul Rumeanțev, sau este înlocuit cu *bednjak*, *golenoj* » (p. 254). Atragem însă atenția că în graiurile velicorusă există, totuși, cuvîntul *сиромáха*, nu numai cu sensul de « orfan », ci și cu acela de « om sărac », « pâlmaș », exact ca în *Povestirile slave despre Vlad Țepeș* (*Dal*, IV, 188). În afară de aceasta, cuvîntul *сиромáха* « om sărac », « om nevoiaș » e bine cunoscut atît în graiurile populare ucrainene, cit și în limba ucraineană literară (*Hrinčenko*, IV, 128). De aceea, nouă ni se pare că nu este atît de sigur cit s-a afirmat (v. prof. E. P. Panaitescu, *Cronicile...*, 198) că *s i r o m a c h ū* ar fi neapărat un vestigiu de limbă sud-slavă în manuscrisul lui Eufrosin. Cu atît mai mult nu poate fi utilizat acest cuvînt în sprijinul tezei carpatice asupra *Povestirilor*.

¹ *Ibid.*

² Ioan Bogdan, *lucr. cit.*, p. 120—121.

³ N. P. Smochină, *Elemente românești în Narațiunile slave asupra lui Vlad Țepeș* în « Moldova Nouă », Iași, V (1939), nr. 5, p. 127.

Pentru motivele expuse mai sus considerăm că, în versiunea sa actuală, teza carpatică asupra *Povestirilor slave despre Vlad Țepeș* nu poate fi acceptată¹.

B. TEZA SUD-SLAVĂ

În afară de N. Smochină², în favoarea ipotezei că *Povestirile slave despre Vlad Țepeș* ar fi fost redactate inițial nu în rusește, de un rus, cum a presupus Ioan Bogdan, ci în slavona de redacție mediobulgară, de un român din Transilvania sau de un slav de sud, s-au pronunțat la noi, în ultima vreme, prof. P. P. Panaitescu și A. Balotă, în studiul și recenziile deja amintite.

Ne permitem mai întâi citeva observații în legătură cu unele dintre argumentele prof. P. P. Panaitescu în sprijinul tezei sud-slave.

« Scriitorul — spune domnia-sa, referindu-se la autorul protograful slav — era român, dovadă nu numai subiectul de istorie românească pe care-l tratează, dar și cunoașterea limbii române — știe că *dracul* înseamnă românește «diavol» și folosește verbul slav *hraniti*... cu înțelesul românesc» (*Cronicile*..., p. 198).

Afirmația că autorul ar fi fost român *pentru că tratează un subiect de istorie românească* nu are, după părerea noastră, o bază solidă, căci se cunosc destule subiecte de istorie și literatură tratate de persoane de altă naționalitate decît personajele prezentate. Exemplele sînt la îndemîna oricui.

Presupunerea că autorul ar fi știut românește nu ni se pare nici ea întemeiată, căci se bazează pe o interpretare nu tocmai riguroasă a textului slav. E vorba chiar de pasajul cu care începe manuscrisul lui Eufrosin: «*Fost-a în Țara Muntenescă un voievod creștin de credință grecească cu numele de Dracula pe limba românească, iar pe a noastră diavol*» (traducere după textul slav publicat de A. D. Sedelnikov, p. 652). Ni se pare greu de acceptat ca un român să opună limbii sale slavona, pe care s-o numească «*a noastră*». În acest fel se putea exprima numai un străin, pentru care cuvîntul românesc *dracul* necesita explicații.

În afară de aceasta, cunoașterea de către cineva a unui cuvînt oarecare într-o anumită limbă poate oare să fie interpretată ca o dovadă implicită că acea persoană cunoaște însăși limba respectivă?

În recenzia sa la monografia lui P. Olteanu despre limba *Povestirilor*, A. Balotă invocă, în sprijinul tezei sud-slave, 31 de fenomene și forme lingvistice «neindoielnic specific sud-slave» (*recenz. cit.*, p. 95).

După părerea noastră, argumentele lui A. Balotă sînt neconvingătoare. Le vom examina pe rînd, păstrîndu-le numerotarea din recenzie.

1. « Conservarea ierurilor finale la prepozițiile *kŭ, vŭ, sŭ* ».

Acest argument nu are valoare probatorie în sensul tezei sud-slave, căci în jumătatea a doua a secolului al XV-lea în scrierile din Rusia se întîlesc nenumărate cazuri de prepoziții *кѣ, вѣ, съ* cu ierul păstrat. Exemple: într-un document moscovit din 1 iulie 1450: *кѣ своимъ братѣ; вѣ братствѣ; съ твоими дѣтми кѣ твоиѣ шчнкѣ; вѣ правдѣ* (*Documente*, 146—166); într-un document moscovit din iulie 1451: *щнкѣ съ мощными; вѣ чим; съ изы своими; съ пошанными съ всеми н съ сѣдом; кѣ тѣмъ силом н кѣ дригнамъ; вѣ Юрѣтѣ; вѣ миншимъ ларчнѣмъ н вѣ щнкѣ вѣ бошимъ; съ половинно; съ хѣтѣом* (*Documente*, 175—178); într-un document moscovit aprox. din 1456: *кѣ моимъ сѣшнѣ; кѣ нашии шчнкѣ; съ великимъ княземъ Борисомъ н съ монни дѣтми* (*Documente*, 186—187); într-un document din 21 aprilie 1459: *съ королѣмъ Казимѣромъ* (*Documente*, 192) etc.

2. « Utilizarea prefixelor de formă bulgară *sŭ-, vŭ-, vŭz-* ».

Acest argument al lui A. Balotă ni se pare lipsit, și el, de valoare probatorie, căci în limba rusă veche se întîlnește frecvent scrierea cu *ъ* a acestor prefixe. Numeroase ilustrații, spicuite

¹ În «*Revue roumaine d'histoire*» nr. 1 din 1965, p. 140—144, Tr. Ionescu-Nișcov recenzează în spirit elogios metoda și concluziile lingvistice ale lucrării lui P. Olteanu: «... l'ouvrage de Pandle Olteanu vient combler un vide qui se faisait sentir depuis longtemps» (p. 143); «... recherches entreprises avec une grande scrupulosité scientifique...» (*ibid.*); «... quant à la localisation de la langue dans laquelle a été rédigé la version slave, Olteanu a apporté une contribution précieuse et éloquent que l'on peut considérer un modèle d'analyse linguistique...» (p. 144; subl. de noi — E.V.).

² N. P. Smochină, *lucr. cit.*, p. 119 ș.u.

din diverse izvoare scrise în Rusia, cuprinde, în această privință, dicționarul lui I. I. Sreznevski: pentru *vû-* și *vûz-* v. vol. I, 325—438, iar pentru *sû-* v. vol. III, 636—870. De menționat este că prefixele *сѣ-*, *вѣ-*, *вѣз-* se întîlnesc *și în opere rusești originale din a doua jumătate a secolului al XV-lea*, ca, de exemplu, în *Călătoria...* lui A. Nikitin: *вѣстала фѣртованна на морѣ* (*Crestom.*, 229), *вѣздѣают* (*Crestom.*, 230) etc.

3. « Scrierea după grafia bulgară a terminației pers. III sg. indicativ prezent *-tu* (*-tû* — *E.V.*)».

Îată ce spune însă despre aceasta prof. A. I. Efimov: « În legătură cu statornicirea în limba Moscovei a desinenței dure a verbelor la persoana a 3-a (*судятъ, дасть*), începînd cu secolul al XV-lea se observă folosirea sa paralel cu cea moale (*судять*)»¹. Am cules citeva exemple din *Călătoria...* lui A. Nikitin: pe de o parte *хочеть, даютъ, разбиваютъ, знаютъ* etc., iar pe de alta — *молеитъ, возятъ, дадутъ* etc. (p. 14). Așadar, acest indiciu grafic nu poate servi ca argument în sprijinul tezei sud-slave.

4. « Grafia *ja* pentru *je* la începutul și în interiorul cuvintelor ».

Această particularitate invocată de A. Balotă în sprijinul tezei sud-slave *se întîlneste însă și în multe scrieri în limba rusă veche*. Astfel, *я* în loc de *ѣ* în verbul *ѣсти* « a mânca » se constată, de pildă, în următoarele scrieri: *Evanghelia lui Ostromir* (1057), *Evanghelia lui Iurie* (după 1119), *Psaltirea cu tilc* (secolul al XI-lea), *Sbornicul lui Sveatoslav* (1073), *Prima cronică de la Pskov* (1230), *Călătoria...* lui A. Nikitin, *Pătîmirea sfîntului Sava* (copie din secolul al XVI-lea), *Pătîmirea sfîntului Marcu* (copie din secolul al XVI-lea), *Cronica lui G. Hamartolos* (copie din 1456) și altele (*Srezn.*, III, 1666—1667). Bine cunoscute sînt în scrierile rusești vechi și formele cu *я* în loc de *ѣ* de la verbul *вѣдати* « a călători », care apar, de exemplu, într-un stihirar din secolul al XII-lea, în *Triodul lui Sava* din secolul al XIII-lea, în *Viața lui Andrei Iurodivii*, copie din secolul al XIV-lea, în *Viața lui Petru Berkan*, copie din secolul al XV-lea — al XVI-lea etc. (*Srezn.*, III, 1645).

5. « Grafia bulgară *e-* pentru *je-* ».

Observăm însă că în scrierile rusești din secolul al XV-lea grafia *е* în loc de *ѣ* la inițială este foarte frecventă. *Exemple*: într-un document moscovit din iulie 1451: *даю ему, емь* (*Documente*, 175); în *Hrisovul cneazului Ivan Aleksandrovici din Pskov* (1461—1465): *слуга его, надобно ему, пусть едетъ* (*Crestom.*, 165—166); în *Zadorșcina*: *емь были* (*Crestom.*, 169); în *Cuvîntul despre lege și bunăvoiență al mitropolitului Ilarion al Kievului*: *спасе евангелиемъ, поклонился ему, едины, въ единога бога* (*Crestom.*, 180); în *Călătoria egumenului Daniil*: *емлютъ его, емь*, (*Crestom.*, 199) etc. Așadar, grafia *e-* pentru *je-* nu poate servi nici ea ca argument pentru teza sud-slavă.

6. « Conservarea grafiei *je-*, specific sîrbocroată ».

Nu considerăm exactă afirmația că grafia *je-* ar fi, cum spune A. Balotă, « specific sîrbocroată », căci o *întîlnim și în scrieri nu numai copiate, ci și traduse sau chiar compuse în Rusia*. De exemplu, în dicționarul lui I. I. Sreznevski, numai la articolul *дѣнь* figurează, pe lângă cele 20 de ilustrări cu *6* la inițială, 14 cazuri cu *ѣ*. Pe de altă parte, cercetînd cu atenție manuscrisul lui Eufrosin, constatăm un lucru curios: în el, contrar celor scrise de A. Balotă la pct. 6, *nu apare nici un cuvînt cu je-* la inițială, ci, *întotdeauna, numai cu -e* (și anume: *го* — de 26 de ori, *моу* — de 17 ori, *дѣнь* sau compuse — de 13 ori, *ен* — de 9 ori, *сѣ* sau *сѣ* și *ци* — de cite 5 ori, *и* sau *и* — de 3 ori, *ѣ*, *ѣ* și *ѣ* — de cite 2 ori, *сѣ*, *дѣ* și *ѣ* — cite o singură dată). Deci argumentul 6 în favoarea tezei sud-slave cade *ipso facto*.

7. și 8. « *t + j > št*; *d + j > žd* ».

Cit de numeroase și de variate sînt însă în scrierile vechi rusești, *inclusiv în cele din secolul al XV-lea*, cuvintele și formele cu *št* și *žd* (*< tj*, *dj*), datorate primei și celei de a doua influențe sud-slave, se poate constata ușor consultînd, spre exemplu, dicționarul lui I. I. Sreznevski. Pe de altă parte, iată ce scrie în această privință prof. A. I. Efimov: Ca rezultat al celei de a doua influențe sud-slave asupra limbii ruse, *care se manifestă încă de la finele secolului al XIV-lea* (subl. de noi — *E.V.*), « în lexic se restaurează foarte multe cuvinte fără polnogie, precum și cuvinte cu *жа* și *цѣ* » (*lucr. cit.*, p. 71).

9. « Formele pronominale de pers. I sg. *azû* ».

¹ A. I. Efimov, *lucr. cit.*, p. 70, pct. 9.

Dar азъ apare, alături de varianta populară *мъзъ*, și în monumentele scrise ale limbii ruse vechi, atât religioase, cât și laice (v. *Srezn.*, I, 10—11), lucru asupra căruia se atrag atenția și în manualele curente de gramatică istorică a limbii ruse (P. I. C e r n i h, *lucr.*, cit., p. 204; V. V. I v a n o v, *lucr. cit.*, p. 325). Iată un exemplu din *Zadonșcina*, scriere rusească originală (după o copie din secolul al XVI-lea): азъ *кнѣзь* вѣанчѣ дмѣтрѣн Ивановичъ... (*Crestom.*, 168).

10. « Formele pronominale *tebe, sebe* ».

Argumentul nu ni se pare fondat, căci aceste forme pronominale au existat întotdeauna în limba rusă veche. În legătură cu aceasta, prof. A. I. Efimov scrie: « Dacă limba rusă veche cunoștea două forme paralele de dativ-prepozițional singular pentru pronumele personal de persoana a 2-a și pentru pronumele reflexiv (*тебѣ* și *себѣ* și *себѣ*), în secolul al XVI-lea tradiția limbii literare a contribuit la răspîndirea numai a formelor *тебѣ, себѣ* » (*lucr. cit.*, p. 70).

11. « Formele pronominale de tip *mi, ti* ».

Acest argument invocat de A. Balotă în sprijinul tezei sud-slave este nefondat, căci, cum arată M. A. Gadolina în monografia sa consacrată pronomelor personale și reflexive în limbile slave¹, procesul de restrîngere a folosirii acestor forme este, în secolele al XV-lea — al XVI-lea, abia la început. În limba scrisă, adaugă M. A. Gadolina, formele *ми, ти* se folosesc, în virtutea tradiției literare, pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea și chiar în secolul al XVII-lea (*ibid.*, p. 94).

12. « Forma pronominală bulgară *koj* ».

Observăm însă că pronumele interogativ-relativ *koj* este slav comun² și că exista și în limba rusă veche. E atestat frecvent și în secolul al XV-lea, de pildă într-un document moscovit din anul 1490 (*Шама тов, lucr. cit.*, p. 169). Alte exemple — la *Srezn.*, I, 1416—1417 și la F. I. Buslaev³. De *koj* cu valoare relativă în gramatele rusești s-a ocupat prof. V. I. Borkovski, care citează și câteva exemple⁴.

13. « Forma pronominală sîrbească *kuju* ».

A. A. Șahmatov a demonstrat însă că forma pronominală de acuzativ feminin singular *kiju* este, de fapt, în *Povestirile slave despre Vlad Țepeș* nici nu mai există forme propriu-zise de dual. Vestigiile acestei categorii, puține cite sînt, se întîlnesc și în *velicorusa din secolul al XV-lea*, și în *graiurile velicoruse populare contemporane*.

14. « Vocativul în funcție de subiect ».

Cît de răspîndit este la slavii de răsărit vocativul în funcție de subiect și cît de întinsă este literatura consacrată acestei probleme arată, cu ilustrări sugestive, prof. V. I. Borkovski, în gramatica istorică menționată anterior⁵. De aceea nu insistăm asupra acestei probleme și ne limităm la un singur exemplu, datînd de la sfîrșitul sec. al XIV-lea sau începutul celui de al XV-lea: і снѣ осподнѣхъ коню не *ѣдѣ*⁶.

15 și 16. « Folosirea dualului; dualul sîrbească al numeralului *oboj* ».

Am arătat în secțiunea consacrată analizei tezei carpatice (capitolul *Morfologia*, punctul 23) că, de fapt, în *Povestirile slave despre Vlad Țepeș* nici nu mai există forme propriu-zise de dual. Vestigiile acestei categorii, puține cite sînt, se întîlnesc și în *velicorusa din secolul al XV-lea*, și în *graiurile velicoruse populare contemporane*.

17. « Folosirea prefixului *iz-* ».

Cuvintele cu prefixul *iz-* sînt cunoscute în limba rusă veche de la apariția primelor texte și pînă în prezent. Sute și sute de ilustrări cuprinde în această privință dicționarul lui I. I. Sreznovski (v. *Srezn.*, I, 1030—1086 și 1111—1167). Formațiile cu acest prefix de origine slavă veche cărturărească au devenit un bun al limbii ruse vechi cu mult înainte de secolul al XV-lea. Unele, cum a atras atenția A. A. Șahmatov, sînt derivate proprii rusești: *избѣтъ, исполосовать, испачкѣтъ* etc.⁷

¹ M. A. Gadolina, *lucr. cit.*, p. 93.

² N. M. Șanski..., *lucr.*, cit., p. 155.

³ F. I. Buslaev, *Историческая грамматика русского языка*, Moscova, 1959, p. 527.

⁴ V. I. Borkovski, *Синтаксис древнерусских грамот. Сложное предложение*, Moscova, 1958, p. 115.

⁵ V. I. Borkovski, P. S. Kuznețov, *lucr. cit.*, p. 318—320.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку*, Moscova, 1952, p. 265.

18. «Formarea viitorului din prezentul verbului *hotěti* și infinitivul verbului de conjugat».

Autorul tezei carpatice, P. Olteanu, presupunea că acest procedeu ar fi putut fi calchiat din limba română (*lucr. cit.*, 131, comentariul la pasajul *aște li Ze ni, to ūmreti v temnici choštetŭ*, 214v), pe când A. Balotă invocă această particularitate în sprijinul tezei sud-slave. Dar nici unul nici celălalt nu arată că *procedeu era cunoscut și în limba rusă veche*. Iată ce scrie în această privință, de exemplu, prof. T. P. Lomtev: «Îmbinarea verbului *хочу* cu infinitivul de aspect imperfectiv putea să joace rolul de viitor al verbului respectiv» (*lucr. cit.*, 64). După ce aduce exemple, P. T. Lomtev adaugă: «Sens de viitor putea să aibă, în imbinări cu verbul *хочу*, și infinitivul de aspect perfectiv» (*lucr. cit.*, 64). Aceași particularitate a limbii ruse vechi în ceea ce privește formarea viitorului este semnalată în gramatica sa istorică și de prof. P. I. Cernih (*lucr. cit.*, 248).

19. «Frecvența utilizare a aoristului».

Dar, această categorie morfologică este încă destul de frecventă în limba rusă vorbită din secolul al XV-lea și se întilnește în scrierile rusești originale cu caracter laic, independente de orice model sud-slav. Iată cîteva ilustrări din Căldătoria... lui A. Nikitin: «*Бедери же быхъ 4 мѣсяца и сѣщахся съ индѣяны поити къ Первоти, то ихъ Ерусалимъ... Там же поидохъ съ индѣяны...*» (p. 17); «*И господь богъ смилосая на свой честный праздникъ, не остави отъ меня милости своея грешнаго и не повелѣ позыбнуть въ Чунерѣ...*» (*ibid.*); «*поидохъ вниз Волгою и придохъ в манастыръ*» (*Crestom.*, 228). În afară de aceasta, nu trebuie să se piardă din vedere că protograful *Povestirilor slave despre Vlad Tereș* s-a redactat într-o perioadă cînd, în Rusia, «ca rezultat al celei de a doua influențe sud-slave... se reinnoiește folosirea aoristului, mai cu seamă în stilul cărturăresc-beletristic» (A. I. Efimov, *lucr. cit.*, p. 69, pct. 3).

20, 21 și 22 «Introducerea propozițiilor complementive prin conj. *da*; idem a propozițiilor finale; întărirea imperativului prin particula *da*».

Toate aceste construcții sintactice invocate de A. Balotă în sprijinul tezei sud-slave sînt însă bine cunoscute în limba rusă veche și au fost cercetate amănunțit, pe baza unui mare număr de exemple, de T. P. Lomtev (*lucr.*, *cit.*, p. 522—525). Iată cîteva: *da* care introduce o complementivă: «*и молю тя прилежно, да поидеши со мною въ домъ мой пользы ради града сего; патриархъ московский и бояре и весь домъ царский... просятъ и молятъ, да сотвориши милость свою на дашу сына своего на Московское государство*» (p. 524); *da* care introduce o finală: «*И народы же купно и единомышленно воздвигоша гласы свои, да царствует на Москѣ Борисъ*» (p. 523)¹. L. A. Bulahovski (*lucr. cit.*, 401—403) scrie că *da* se folosește în această funcție în prima jumătate a secolului al XIX-lea și citează exemple din poezia lui Jukovski, Rîleev etc.

23. «Conjugarea unui grup de verbe cu ajutorul paradigmelor sud-slave și a altora cînd cu cele rusești, cînd cu cele sud-slave».

Iată ce scrie în legătură cu aceasta prof. L. P. Iakubinski, unul dintre cei mai buni cunoscători ai limbii ruse vechi: «Interacțiunea dintre limba rusă veche și limba slavă bisericească era favorizată de faptul că aceasta din urmă, deși era *strđinā*, adusă în statul kievean din afară, în același timp era și *foarte apropiată* de limba rusă veche... Ea era astfel o limbă *strđinā*, dar nu cu totul străină. Așa se explică faptul că în limba rusă veche au pătruns nu numai diferite cuvinte slave bisericești, ci și forme gramaticale»².

24. Utilizarea a numeroși termeni lexicali slavi de sud: *bolărinu*, *poklisari*, *hraniti* cu semnificația «nourrir», *ziie*, *dukati*, *kapŭ*, *lep*, *-a*, conj. *aște* etc.».

Dește primele șase cuvinte am vorbit în capitolul *Lexical* din secțiunea consacrată tezei carpatice. Nediscutate au rămas doar două: *lep* și *aște*.

Lep «*frumos*» este considerat de A. Balotă un sîrbism, căci domnia-sa trimite la un dicționar al sîrbocroaitei. Acest cuvînt, sub forma *лѣпны* «*frumos*», «*bun*», «*minunat*», «*adecvat*» e bine cunoscut însă și în limba rusă veche (*Srezn.*, II, 74), ca și în unele graiuri populare velicoruse (*Dal*, II, 278). Așadar, limitarea sa la limbile slave de sud nu este justificată.

aște «*dacă*». A. Balotă trimite la p. 187 a lucrării lui P. Olteanu, unde însă cuvîntul *aște* nu figurează. Lăsînd la o parte această scăpare, observăm că *aște* e bine cunoscut în limba

¹ Vezi și articolul recent, scris de G. P. Smolițkaia, *Функции союза да в русском языкѣ XV—XVII веков*, în ИАН СССР, серия лит. и яз., том XXIII, вып. 5, 1964, стр. 411—422.

² L. P. Iakubinski, *История древнерусского языка*, Moscova, 1953, p. 273.

rusă veche dinainte de finele secolului al XV-lea (*Srezn.*, I, 34—35). Cît de largă era întrebun-țarea conjuncției *аще* în scrierile rusești *originale* arată, cu exemple variate, V. I. Borkovski în studiul său asupra sintaxei documentelor rusești, citat mai sus (*Синтаксис...*, p. 178—179). De aceea, prezența acestei conjuncții în manuscrisul lui Eufrosin nu poate fi o dovadă în sprijinul tezei sud-slave asupra protografului.

Ținînd seamă de cele de mai sus (pct. 1—24), nu putem accepta argumentele de ordin lingvistic invocate de A. Balotă în sprijinul tezei sud-slave asupra protografului slav al povestirilor despre Vlad Țepeș.

Concluzie. Analiza argumentelor lingvistice în sprijinul tezei carpatice și al celei sud-slave arată că ele nu au ținut seamă în măsura cuvenită de specificul limbii ruse vechi, în particular, al celei literare, din secolul al XV-lea și de mai înainte, în care, paralel cu variantele fonetice și cu formele gramaticale populare, slave de răsărit, coexistau și variante și forme datorate primei și celei de a doua influențe cărturărești sud-slave. Ceea ce e interpretat în povestirile slave despre Vlad Țepeș «carpatic» sau «sud-slav», exista, cu excepțiile de care am vorbit, și în limba rusă literară din secolul al XV-lea. De aceea, considerăm că și studiul lingvistic al textului conduce la aceeași concluzie la care l-au condus recent pe cercetătorul I. S. Lurie datele istorice și textologice: «*Păreaea lui Ioan Bogdan despre povestirea slavă ca monument scris de un căldător rus, pe baza povestirilor orale auzite în Ungaria și Moldova, ni se pare invulnerabilă*»¹.

ABREVIERI

- Călătoria...* = *Хождение за три моря Афанасия Никитина* (1466—1472 гг.) sub redacția acad. B. D. Grekov și V. P. Adrianova-Peretș, Moscova—Leningrad, 1948 (se citează cu trimiteri la pagini); în câteva cazuri exemplele sint extrase dintr-un fragment cuprins în *Crestom.*, vezi mai jos.
- Crestom.* = S. P. Obnorski și S. G. Barhudarov, *Хрестоматия по истории русского языка*, partea I, Moscova, 1952.
- Dal* = VI. Dal, = *Толковый словарь живого великорусского языка*, vol. I—IV, Moscova, 1956 (reproducere a ed. a II-a din 1880—1882).
- Documente* = *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV—XVI вв.*, ediție pregătită de L. V. Cerepnin, Moscova—Leningrad, 1950.
- Hrinčenko* = B. D. Hrinčenko, *Словарь української мови*, vol. I—IV, Kiev, 1958 (reproducere a ediției din 1907—1909).
- Srezn.* = I. I. Sreznovski, *Материалы для словаря древнерусского языка*, vol. I—III, Moscova, 1958 (reproducere a ediției din 1895—1902).
- ССРЛЯ₃ = *Словарь современного русского литературного языка*, Moscova—Leningrad, vol. I, (1950), vol. XVI (1964).

ЯЗЫК СЛАВЯНСКИХ ПОВЕСТЕЙ О ДРАКУЛЕ

Резюме)

В статье рассматриваются аргументы, выдвинутые Панделем Олтяну в пользу карпатского тезиса о происхождении протографа славянских повестей о Дракуле и указывается, что *все* так называемые языковые «карпатизмы», на которых основывается этот тезис, встречаются или могли бы встречаться в книжном, а иногда и в разговорном русском языке второй половины XV и первой половины XVI веков.

Основным методологическим недостатком «карпатского тезиса» в том варианте, в котором он изложен в монографии П. Олтяну *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș* (Бухарест, 1961 г., 409 стр.), является, по мнению автора статьи, полное отсутствие сравнения между языком повестей о Дракуле и языком других оригинальных произведений, составленных в ту же эпоху в России.

В основном, тем же методологическим недостатком объясняются и взгляды сторонников «южнославянского тезиса» о происхождении повестей (проф. П. П. Панаитеску, А. Балоты и др.). В статье подробно рассматриваются 31 «несомненно южнославянский»

¹ I. S. Lurie, *art. cit.*, p. 15.

языковой признак, выдвинутый А. Балотой (см. его отзыв на книгу П. Олтяну, в SCL¹, XIII, 1962, № 1, стр. 90—97) и в каждом отдельном случае приводятся идентичные или аналогичные примеры из оригинальных русских произведений, писанных на Руси в тот же период, что и повести о Дракуле.

Автор статьи делает заключение, что в имеющихся списках повестей нет никаких сколько-нибудь веских языковых доводов в пользу южнославянского и тем более карпатского происхождения не сохранившегося славянского протографа русских повестей о Дракуле. Поэтому он полагает, что наиболее вероятным является старый тезис румынского ученого Иоана Богдана, который считал повести о мунтянском воеводе Дракуле *русским оригинальным произведением*.

LA LANGUE DES RÉCITS SLAVES SUR VLAD L'EMPALEUR

(Résumé)

L'auteur examine ici les arguments invoqués par Pandele Olteanu en faveur de la thèse dite « carpathique » de l'origine des Récits slaves sur Drakoula. Il montre que tous ces prétendus « carpathismes » linguistiques sur lesquels est fondée cette théorie, se rencontrent, ou bien pourraient se rencontrer, dans la langue russe littéraire écrite et, dans toute une série de cas, dans le russe parlé de la deuxième moitié du XVe siècle et de la première moitié du XVIe s.

Le vice de méthode le plus grave de la thèse carpathique, tel qu'il ressort de la monographie de P. Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Ţepeş* (Bucarest, 1961, 409 p) c'est, selon l'auteur, l'absence totale de comparaison entre la langue des récits slaves sur Drakoula et celle d'autres écrits originaux composés en Russie vers la même époque.

Grosso modo, le même défaut d'importance méthodologique principale caractérise aussi les travaux des adeptes de la thèse sud-slave (médio-serbe ou médio-bulgare) des Récits en question (prof. P. P. Panaitescu, A. Balotă etc.). L'article examine en détail les 31 particularités considérées par A. Balotă comme étant indiscutablement sud-slaves et fournit à chaque fois des exemples identiques ou analogues glanés dans des textes russes originaux composés en Russie, à la même époque que les Récits sur Vlad l'Empaleur.

L'auteur conclue que les copies existantes ne renferment pas le plus petit indice à l'appui de la thèse sud-slave et, encore moins, de la thèse carpathique du protographe slave perdu des Récits russes sur Drakoula. Aussi considère-t-il que la thèse la plus vraisemblable demeure celle émise pas le savant roumain Ioan Bogdan, qui a exprimé l'opinion que les récits en slavon sur e voévode valaque Vlad l'Empaleur (Drakoula) sont une œuvre russe originale.

¹ « Studii și cercetări lingvistice ».

III. TEXTE ȘI DOCUMENTE

IOAN BOGDAN ȘI ȘCOALA ISTORICO-FILOLOGICĂ A LUI B. P. HASDEU

Pe marginea unor documente inedite

VALENTIN GR. CHELARU

În unele lucrări despre Ioan Bogdan s-a relevat faptul că acesta s-a specializat în domeniul slavisticii (1887—1890), studiind la Viena, ca elev al lui Jagić, și în Rusia, la Petersburg și Moscova, unde a avut profesori pe Sobolevski, Fortunatov ș.a.¹

S-a acreditat astfel părerea că nu ar fi existat, la acea dată, o școală românească istorică și filologică cu orientări și în domeniul slavisticii, deși puternica personalitate a lui B. P. Hasdeu — acest «geniu universal», cum l-a denumit G. Călinescu² — domina cultura și știința noastră, cu nenumărate ecouri în lumea învățaților străini³.

Pentru a fixa personalitatea lui Ioan Bogdan, ca istoric și filolog, în dezvoltarea slavisticii românești, este necesar să urmărim unele aspecte ale activității sale mai puțin cunoscute, cu deosebire în etapa de formare, mai ales că cercetarea unor documente inedite din «Fondul Hasdeu», depozitat la Direcția Generală a Arhivelor Statului, pune într-o lumină nouă relațiile dintre cei doi învățați. Vom constata astfel că *tinărul slavist s-a format în cadrul școlii istorico-filologice condusă de marele Hasdeu, dezvoltând unele din problemele de istorie și cultură românească veche întrevăzute de intuiția genială a acestuia*. Într-adevăr, din analiza acestui fond inedit, care cuprinde un număr de 432 pachete cu peste 1400 de scrisori⁴, precum și a operelor publicate, rezultă că B. P. Hasdeu:

a) A dominat o epocă de aproape patru decenii (1860—1900), întemeind o școală istorico-filologică de largă aderență științifică, care a cuprins *filologi*,

¹ D. Macrea, *Linguști și filologi români*, București, 1959, p. 108. Menționi apar în studiile lui P. P. Pănaiteșcu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, Vălenii-de-Munte, 1928, extras din «Bul. Comisiei istorice a României», vol. VII (Prescurtat: *Ioan Bogdan...*); I. Lupăș, *Ioan Bogdan*, Brașov, 1930, extras din «Țara Birsei», an. II (1930), nr. 3. Pentru unele detalii, la care ne vom referi în cuprinsul acestui studiu, cităm lucrarea documentată a lui D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, București, 1963, extras din «Studii privind relațiile româno-ruse», vol. III, București, 1963 (Prescurtat mai jos: *Legăturile...*).

² *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 324.

³ Cu prilejul sesiunii consacrate lui I. Bogdan au fost menționate unele filiațiuni între opera lui I. Bogdan și B. P. Hasdeu, în comunicările ținute de acad. P. Constantinescu-Iași și C. N. Velichi, *Ioan Bogdan — istoric*; (în volumul de față) și P. P. Pănaiteșcu, *I. Bogdan și cultura medievală la români* (publicat în limba franceză în „Revue roumaine d'histoire” Tom. IV, 1965, Nr. 5, p. 963—977).

⁴ «Fondul Hasdeu» cuprinde o corespondență extrem de bogată cu un număr de peste 70 oameni de știință străini: G. I. Ascoli, Hugo Schuchardt, L. Leger, Fr. Miklosich, Bau-douin de Courtenay, A. N. Veselovski, ș.a. Fondul a fost examinat în cadrul citorva comunicări, urmînd a fi valorificat în întregime într-o lucrare monografică despre Hasdeu.

ca de ex. I. Bianu, M. Gaster, A. Lambrior, L. Şăineanu, I. Bogdan, I. A. Candrea, Ilie Bărbulescu; *istorici*: A. D. Xenopol, Gr. Tocilescu, Ghenadie Petrescu, Al. Ştefulescu, D. A. Sturdza, Gh. Ghibănescu, N. Iorga; *folclorişti*: G. Dem. Teodorescu, S. Fl. Marian, Ion Pop-Retegănuş ş.a.

b) Pe mulţi din cei menţionaţi mai sus i-a îndrumat şi le-a creat interesul pentru cercetarea ştiinţifică, sprijinindu-i din punct de vedere material: a obţinut subvenţii şi burse pentru specializare în străinătate şi s-a preocupat de publicarea lucrărilor lor.

c) Prin intermediul elevilor săi trimişi la studii peste hotare a menţinut un permanent contact cu învăţaţii străini din marile centre universitare europene, întărind astfel prestigiul internaţional al ţării noastre pe plan ştiinţific.

În unele studii consacrate activităţii lui Hasdeu, deşi s-a semnalat faptul că a fost un « animator, care a însufleţit tineretul să cerceteze istoria şi limba noastră »¹, formînd o seamă de elevi, s-a afirmat totuşi că « opera lui n-a putut fi dusă însă în întregime mai departe de elevii şi de urmaşii săi », cu toate că a lăsat o moştenire valoroasă². N. Iorga, care a văzut în Hasdeu un « impunător bătrîn », cu « fruntea brăzdată de fulgerele revelaţiilor », crede că acesta « ar fi putut fi prin entuziasmul său şeful unei întregi generaţii », dacă nu s-ar fi complăcut în singurătatea gîndurilor sale³.

Din cercetarea « Fondului Hasdeu » se va putea ajunge la concluzia că numărul elevilor săi este mult mai numeros şi că şcoala sa istorico-filologică a avut un rol hotărîtor în dezvoltarea vieţii noastre ştiinţifice, realizîndu-se noi valori şi noi rezultate, care îşi au originea în întrezăririle sale geniale.

Am insistat asupra acestor aspecte pentru că — aşa cum a demonstrat acad. Al. Rosetti — o mare parte din problemele puse în discuţie de Hasdeu, cu privire la originea şi structura limbii române, se confirmă şi astăzi: « Opera atît de vastă şi de variată a lui B. P. Hasdeu a deschis drumuri luminoase şi constituie un punct de plecare pentru cercetările ulterioare »⁴.

Aceleaşi concluzii sînt formulate de A. Sacerdoţeanu în privinţa actualităţii operei lui istorice⁵, precum şi de P. P. Panaitescu care, considerîndu-l în primul rînd un mare istoric, în special al culturii româneşti, atrăgea atenţia asupra « cercetărilor sale în domeniul limbilor şi culturilor slave »⁶.

Credem că activitatea lui Hasdeu ca lingvist nu este un « mijloc de a lumina istoria »⁷, ci reprezintă o nouă etapă, în special în partea a doua a vieţii, în deplină concordanţă cu curentele şi preocupările lingvisticii europene în special în domeniul romanisticii. Hasdeu, prin factura sa enciclopedică, rămîne

¹ S. Puşcariu, *B. P. Hasdeu ca lingvist*, Bucureşti, 1932 (AAR Mem. Sect. ist. S. III, t. VI, nr. 6), p. 8.

² D. Macrea, *op. cit.*, p. 103.

³ N. Iorga, *B. P. Hasdeu. Cu prilejul comemorării lui la Cîmpina, 28 aug. 1927* (Văleniide-Munte, 1927), p. 4.

⁴ Al. Rosetti, *Bogdan Petriceicu Hasdeu şi studiul limbii române*, în « *Limba română* », XII (1963), nr. 5, p. 463.

⁵ A. Sacerdoţeanu, *Concepţia istorică a lui B. P. Hasdeu*, în « *Studii* », X (1957), nr. 5, p. 159.

⁶ *Vezi Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în *Rsl*, VI (1962), p. 246.

⁷ *Ibidem*.

un mare deschizător de drumuri în multe și variate domenii: istorie, filologie, folclor, critică și istorie literară etc.

★

Ioan Bogdan aparține, în multe privințe, mai ales în prima parte a activității sale științifice, școlii istorico-filologice a lui B. P. Hasdeu, deși nu i-a fost student. I. Bogdan și-a făcut studiile la Universitatea din Iași, iar în anul 1885, în vîrstă de 21 de ani, și-a trecut licența în litere și filozofie cu teza: *Istoria coloniei Sarmisegetusa* (partea I, 50 p., publicată la Iași în același an), dînd dovadă, prin analiza textelor, de o temeinică pregătire în domeniul filologiei clasice și al istoriei. În același an, I. Bogdan publică în «Convorbiri literare» prima sa recenzie despre cartea lui A. Densușianu, *Istoria literaturii române*, urmată de alte trei contribuții critice despre lucrările lui A. D. Xenopol, M. Pompiu și Gr. Tocilescu¹.

În legătură cu prima sa contribuție, I. Negruzzi îi scrie la 18/30 noiembrie 1885, la Pomirla din jud. Dorohoi, unde fusese numit profesor, că «recenzia a făcut bun efect. Mi-a vorbit de dinsa cu laudă dl. Maiorescu și alții de aicea și mi-a scris despre ea și dl. Alecsandri, din Paris»².

Într-adevăr, recenzia este o adevărată contribuție la studierea problemelor fundamentale ale formării poporului și limbii române. I. Bogdan ia atitudine față de tendințele latiniste ale lui A. Densușianu și face referiri la părerile lui Hasdeu cu privire la românismele în limba slavonă, pe care însă nu le socoate «o înfriurire» a limbii noastre, ci o consecință a necunoașterii limbii slavone de către dieci. Este de presupus că această recenzie, care pune probleme din domeniul romanisticii și slavisticii, a făcut o bună impresie și asupra lui Hasdeu.

Reținem faptul că Ioan Bogdan s-a afirmat pe plan științific în coloanele revistei «Convorbiri literare», la care va continua să colaboreze în mod constant, devenind redactor (1900) și apoi directorul ei (1902). Aceasta nu însemnează însă că tinărul cercetător și-a format concepția sa științifică numai în cadrul acestui cerc literar.

Începînd cu anul 1889, el publică — e drept mai sporadic — și la revista ieșeană «Arhiva», condusă de A. D. Xenopol, și în același timp îl întîlnim la «Revista nouă» (1889), care apărea la București, sub direcția lui B. P. Hasdeu.

Se pune întrebarea: cum a ajuns I. Bogdan în relații cu B. P. Hasdeu?

Corespondența dintre A. D. Xenopol și B. P. Hasdeu arată că în această vreme tinărul profesor ieșean, numit la Universitate în 1882, păstrează un permanent contact științific cu savantul de la București, contact început în 1876³.

Este posibil ca studentul Ioan Bogdan să-l fi cunoscut pe Hasdeu prin intermediul lui A. D. Xenopol, în iunie 1883, cînd acesta a participat la Iași la serbările naționale, cu prilejul inaugurării monumentului lui Ștefan cel Mare⁴.

La începutul anului 1886, I. Bogdan publică în «Convorbiri literare» o judicioasă recenzie despre ediția lui I. Sbiera privind *Codicele Voronțean*. În această contribuție critică I. Bogdan face cîteva referiri la studiile lui Hasdeu,

¹ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan...*, p. 21 și 28.

² B.A.R. Fondul I. Bogdan, nr. 5226, f. 26.

³ Arh. St. Fondul Hasdeu, CDXXX, 1400—1407 (anii 1876—1883). În perioada 1876—1883 A. D. Xenopol a corespondat cu Hasdeu, cerîndu-i lămuriri istorice pentru lucrările sale.

⁴ Liviu Marian, *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Schiță biografică și bibliografică*, București, 1928, p. 17.

nefiind de acord cu părerea lui Sbiera, care susținea că rotacismul este un fenomen autohton. I. Bogdan crede că e vorba de un proces dialectal romanic, în sensul celor formulate de Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, vol. II¹.

Este de presupus că aceste elemente obiective l-au determinat pe Hasdeu să-l convingă pe D. A. Sturdza², ministrul instrucțiunii publice și al cultelor, să-l trimită pe Ioan Bogdan, în vara anului 1886, într-o călătorie de studii de 3 luni în Germania, Prusia și Saxonia. La întoarcerea din această misiune, I. Bogdan înaintează ministrului un voluminos și documentat raport de 250 pagini, publicat în același an. Lucrarea se intitulează *Raport asupra școlilor secundare din Germania prezentat d-lui Ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor, în 20 sept. 1886*, de Ioan Bogdan, licențiat în litere și filozofie.

Această misiune, cu rezultatele ei, amintește de cea pe care a avut-o B. P. Hasdeu cu doi ani mai înainte, cînd în vara anului 1884, din însărcinarea ministrului instrucțiunii publice Gh. Chițu, prietenul său, face o lungă călătorie de studii în Elveția, Viena și München, unde cercetează organizarea învățămîntului, înaintînd ministrului un documentat raport³.

Creдем că plecarea lui I. Bogdan în străinătate pe timp de 3 luni nu s-a făcut fără recomandarea lui B. P. Hasdeu, care i-a înlesnit, totodată, la începutul anului următor și bursa pe timp de 4 ani pentru specializare, în urma concursului depus. Este inexactă afirmația lui Iacob Negruzzi că I. Bogdan a fost trimis la studii de guvernul conservator, în timpul cînd Titu Maiorescu era ministru al instrucțiunii publice⁴. La acea dată, în 1886, D. A. Sturdza deținea Ministerul Instrucțiunii Publice, trecînd apoi la finanțe, iar guvernul junimist condus de Th. Rosetti, în componența căruia a intrat și Titu Maiorescu, se formează abia la 12 martie 1888⁵. În acest sens, este locul să menționăm aici scrisoarea din 15 sept. 1875, adresată lui Iacob Negruzzi de V. Alecsandri, care comentase nefavorabil măsurile luate de Titu Maiorescu de a nu trimite tineri să se specializeze în țările slave. El amintea «că avem atîtea documente în bibliotecile din Polonia și Rusia, care interesează țara noastră», constatînd că Hasdeu este singurul slavist în țară⁶.

Cercetînd corespondența dintre Ioan Bogdan și I. Bianu, Damian P. Bogdan arată — cu bună dreptate — că tînărul licențiat al Universității din Iași se hotărîște să se specializeze în domeniul studiilor slave «în urma îndemnulii lui Hasdeu», care l-a îndrumat să plece la Viena, la Jagić, prieten cu învățatul român, considerat de către acesta «Nestor»-ul filologiei slave. Bursa, continuă D. P. Bogdan, i-a dat-o D. A. Sturdza, la stăruința lui I. Bianu⁷. Documentația din «Fondul Hasdeu» confirmă că și I. Bianu a fost trimis în străinătate la studii de specializare, la Milano și Paris (1881—1883), tot de Hasdeu, la prietenii săi: G. I. Ascoli și L. Leger⁸. Întors în țară, el a funcționat ca bibliotecar al Academiei, fiind în cercul lui Hasdeu și Sturdza. Este posibil să se fi ocupat, în această situație, de bursa lui I. Bogdan. Cuvîntul hotărîtor

¹ «Convorbiri literare», XX (1886), I, p. 79.

² Pentru relațiile dintre ei vezi corespondența dintre D. A. Sturdza și B. P. Hasdeu. Arh. St. Fond Hasdeu, CCCLXXX, 1267—1275 (1877—1906).

³ Liviu Marian, *op. cit.*, p. 18.

⁴ Iacob Negruzzi, *Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, A. Xenopol și manuscripte ale lor* (AAR, Mem. Secț. lit., Seria III, t. I, Mem. 2), București, 1923, p. 22.

⁵ D. Costescu, *Fazele ministeriale în România*, ed. II, București, 1936, p. 96.

⁶ Marta Anineanu, *Catalogul corespondenței lui V. Alecsandri*, Ed. Acad., București, 1957, p. 324 (doc. 1308).

⁷ D. P. Bogdan, *Legăturile*, p. 183.

⁸ Arh. St. Fond Hasdeu, XLIX, 534—553 (anii 1877—1903).

însă la acea dată îl avea Hasdeu, datorită considerației de care se bucura în cercurile științifice.

În octombrie 1887 I. Bogdan pleacă la Viena. Prima scrisoare pe care i-a adresat-o lui Hasdeu din Viena poartă data de 1 noiembrie 1887. Acest document inedit este edificator, pentru că stabilește care erau raporturile lui Ioan Bogdan cu magistrul său. Regretînd că nu l-a putut vedea la plecare, pentru a primi îndrumările necesare « cum ar trebui să încep studiile de limbi slavice în general », I. Bogdan scrie că nimeni mai bine decît Hasdeu nu poate da asemenea recomandări, pentru că știe ce pregătire are « și cu ce scop m-am apucat de aceste studii »¹. Prin urmare, între Ioan Bogdan și Hasdeu se stabiliseră anumite relații de la elev la profesor. Pentru edificarea profesorului, în vederea recomandărilor ce le aștepta, I. Bogdan îi prezintă o situație completă a cursurilor pe care le urmează la Jagić și la alți profesori: antichități slave, gramatica limbii sîrbocroate și polone în comparație cu slava veche, etnografia și folclorul slav, precum și un curs de diplomatică. Preocupat de știința diplomaticii, I. Bogdan studiază, ca și Hasdeu, istoria dreptului și a instituțiilor medievale, iar în afara programului de la Universitate aprofundează paleografia latină. Rezultă, prin urmare, că studiosul tînar era angrenat într-o muncă serioasă, conform unui plan din care apare, încă la acea dată, spiritul de organizare și metodă care îi va caracteriza întreaga activitate de mai tîrziu. El îi cere lui Hasdeu părerea « *asupra alegerii ce-am făcut și să-mi dați, dacă credeți, de trebuință, sfatul D-voastră* ». Trebuie reținută această parte a scrisorii, pentru că ea demonstrează poziția științifică a lui I. Bogdan față de Hasdeu. De aceea el speră să primească de la acesta « numai sfaturi bune și binevoitoare », asigurîndu-l că își va face datoria și îl va înștiința despre « *progresele mele și voi cere todeauna aprobarea Dv* ».

Acest document definește în mod clar raporturile dintre tînarul slavist și magistrul său, a cărui operă, meticolos și studios cum era, o citise încă din timpul studenției sale la Iași, fiind atras, ca și alții, de acea « frunte brăzdată de fulgerele revelațiilor » — după expresia lui N. Iorga.

Ioan Bogdan, specializîndu-se la Viena, înțelegea să-și îmbunătățească metoda de cercetare și să-și lărgească orizontul științific, plecînd de la realizările filologiei și istoriografiei românești, pe care — la acea dată — le reprezenta atît de strălucit figura complexă a lui B. P. Hasdeu.

În asemenea condiții, I. Bogdan s-a bucurat, în timpul scurt de un an cît a stat la Viena, de atenția lui Jagić, care, în afara programului universitar, făcea cu el un seminar special de « *texte paleoslavice* », după cum îl informează pe Hasdeu în scrisoarea citată.

N-am putut cerceta, deocamdată, întreaga corespondență dintre I. Bogdan și Hasdeu². Este sigur că Hasdeu i-a scris lui I. Bogdan, pentru că într-o altă scrisoare, din 5 iulie 1888, expediată din Viena³, acesta îi trimite unele materiale pe care i le-a cerut, în legătură cu limba poeziilor lui Coșbuc⁴. Cu

¹ Vezi Anexa I. Scrisoarea din 1 X 1887. Arh. St. Fond Hasdeu, LV-561.

² Arh. St. Fond Hasdeu, pachetul LV, nr. 560—566, cuprinde 7 scrisori trimise de I. Bogdan (între anii 1887—1903). Scrisoarea nr. 560 este greșit atribuită lui I. Bogdan. Este un fragment dintr-o scrisoare trimisă din Praga, după anul 1892. Scrisorile nr. 563—565 au fost semnalate de D. P. B o g d a n, *Legăturile slavistului I. Bogdan cu Rusia*, p. 186, nota 38.

³ Vezi anexa II. Arh. St. Fond Hasdeu, LV-562.

⁴ Scrisori primite de I. Bogdan de la Hasdeu se aflau între cele 105 scrisori dăruite de Gh. Tulbure și Viorica Bogdan-Tulbure Institutului de istorie din Cluj. Cf. G. Tulbure, *Din corespondența lui Ioan Bogdan*, în « *Tribuna literară* », Brașov, I, 1941, p. 7.

acest prilej, îi comunică că l-a vizitat pe Fr. Miklosich, care deținuse catedra înaintea lui Jagić. Hasdeu îi ceruse lui I. Bogdan o prezentare a operei ilustrului slavist, pentru a o publica în « Revista nouă », recent apărută sub direcția sa. Într-adevăr, în anul următor (1889), cu prilejul împlinirii a 75 ani, a apărut în « Revista nouă » articolul lui I. Bogdan despre Franz Miklosich, « bătrînul și simpaticul învățat », relevînd « modestia și liniștea cu care judecă dînsul totdeauna, nu numai lucrările altora, dar și pe ale sale »¹. În aceeași revistă I. Bogdan va face aprecieri și despre « frumoasele lucrări » ale lui L. Șăineanu, un alt elev al lui Hasdeu².

În scrisoarea sus menționată, I. Bogdan apelează la Hasdeu să intervină la Titu Maiorescu, care între timp devenise ministru al instrucțiunii publice, pentru a-i aproba suma de 100 fl., necesară acoperirii cheltuielilor de deplasare la Petersburg.

Împrejurările în care I. Bogdan a părăsit Viena, după un an de studii, plecînd în Rusia, la recomandarea lui Jagić, pentru a învăța bine limba rusă și pentru a cerceta arhivele de acolo, sînt lămurite în documentata lucrare a lui D. P. Bogdan, fundamentată pe un bogat material inedit³.

Ajuns în septembrie 1888 la Petersburg, I. Bogdan s-a înscris și a audiat timp de două semestre cursurile de istoria limbii literare ruse, neobulgară, dialectele slave, istoria literaturii bulgare, arta bizantină, limba slavă veche, lituaniană.

Între timp, în vara anului 1888, Hasdeu este preocupat de starea sănătății ficei sale Iulia⁴, al cărei sfîrșit tragic din 17/28 septembrie a însemnat cea mai grea lovitură în viața marelui învățat.

I. Bogdan îi scrie din Petersburg la sfîrșitul anului (28 decembrie 1888)⁵, ca « unui drag binevoitor al meu », căruia are să-i dea « o mică socoteală despre ce am făcut aici în acest an ». Desigur că I. Bogdan s-a referit și la momentul cel mai dureros din viața lui Hasdeu, căci ceea ce a pierdut « nimenea nu vă poate întoarce », recomandîndu-i uitarea, « leacul tuturor boalelor omenești », pentru a avea « cea liniște și seninătate a minții, prețioasă și nouă ca și Dv. pentru continuarea lucrărilor ».

Trecînd la programul său de specializare, Bogdan îi aduce la cunoștință că a învățat bine limba rusă, pe care o vorbește « aproape fluent ». Ca și în cazul studiilor de la Viena, îl informează despre cursurile urmate, în special despre istoria limbii ruse predată de Sobolevski, « un tînăr, dar foarte bun profesor ». Nu aceleași aprecieri are despre cursul de limba bulgară modernă și de istoria literaturii vechi bulgare, predate de P. Sîrcu. I. Bogdan, referindu-se la o conversație avută cu Hasdeu la Viena, probabil în primăvara anului 1888, cînd acesta îi vorbise « frumos despre Sîrcu », îi scrie că este nevoit să-l contrazică, deoarece este un « profesor mediocru ».

Într-o altă scrisoare⁶, cu data de 3 mai 1889, I. Bogdan este preocupat din nou de aceeași persoană; Hasdeu intenționase să-l aducă pe P. Sîrcu

¹ « Revista nouă », II (1889), p. 111—115. Vezi și G. Mihăilă, *Din legăturile lui Fr. Miklosich cu A. I. Odobescu, B. P. Hasdeu și Ioan Bogdan*, Rsl, XII (1965), p. 239.

² « Revista nouă », p. 428.

³ D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 184—186. Vezi și scrisoarea nr. 1 a lui I. Bogdan către I. Bianu, p. 213.

⁴ Arh. St. Fond Hasdeu. Vezi Corespondența de la Paris a lui L. Șăineanu, CCCLXXXIV, 1281—1295 (anii 1887—1888).

⁵ Anexa III. Arh. St. Fond Hasdeu, LV-565.

⁶ Vezi Anexa V. *Ibidem*, LV-564.

în țară ca profesor de slavistică la Universitatea din București, fapt pe care Bogdan îl știa de la Jagić și Bianu. Cu această ocazie, Bogdan face unele confesiuni, care-l arată un om de conștiință, capabil să se judece singur și să aprecieze faptele, chiar dacă uneori se observă subiectivismul tînărului slavist.

În continuare, I. Bogdan face o expunere a planului său de specializare în Rusia, în vederea ocupării catedrei de slavistică ce urma să se înființeze la Universitatea din București. El se consideră pregătit să predea limba slavă veche, pe care a studiat-o cu Jagić, în comparație cu sanscrita și lituana. El înțelegea astfel să continue concepția maestrului său, care inaugurasese în 1874 la Universitatea din București cursul de filologie comparată și care — în viziunea largă hasdeană — cuprindea grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiuni, bineînțeles, la istoria limbii române, curs suprimat de Titu Maiorescu și reluat apoi la 31 mai 1876. Hasdeu a fost primul lingvist român care a avut o concepție științifică în domeniul limbilor indoeuropene și al gramaticii comparate, cu toate teoriile și ipotezele pe care le-a lansat, deși cea mai mare parte dintre ele se verifică astăzi¹.

I. Bogdan mai are în vedere un curs de istoria limbii ruse, «singurul lucru ce l-am învățat aici cu ajutorul prof. Sobolevski». De asemenea, intenționează să predea și limba polonă, însă după ce va studia încă un an în Polonia².

În sfârșit, dorința lui cea mare este să inaugureze un curs de diplomatică românească, pentru care a învățat metoda la Viena la Dr. Sićkel, urmînd să o aplice la documentele noastre, cu raportări la cele greco-slavone. «Acesta e un obiect — scrie I. Bogdan — care mă atrage foarte mult, fiind de mare interes pentru noi». El își dă seama că mai are de studiat mulți ani în acest domeniu, pentru a crea la noi o disciplină la nivelul diplomaticii apusene. Și în această privință sînt unele contingente cu preocupările mai vechi ale lui Hasdeu, asupra cărora vom reveni³.

În orice caz, în 1889 I. Bogdan este convins că, o dată numit profesor, «poate aduce un folos științei noastre», exprimînd recunoștința sa față de B. P. Hasdeu, căruia îi datorează orientarea sa profesională. «*Dv. sînteți omul competent — încheie I. Bogdan scrisoarea — în specialitatea pentru care m-ați trimis și pentru că, dacă nu aveam încrederea Dv., nu aș fi fost trimis de nimenea. Sînt dator dar să vă scriu Dv. ce fac și ce am de gînd să fac*»⁴.

Din conținutul acestor scrisori rezultă, prin urmare, că Hasdeu l-a îndrumat pe Ioan Bogdan spre studiul limbilor slave și i-a înlesnit obținerea bursei și a ajutoarelor pentru a fi trimis la specializare. Astfel, Bogdan îi adresează din Petersburg⁵ rugămîntea să vorbească cu Titu Maiorescu pentru a-i aproba 400 de ruble, necesare cumpărării unui aparat fotografic cu care să fotografieze materialele documentare aflate în arhivele din Rusia și Polonia. I. Bogdan i-a scris și personal lui Titu Maiorescu⁶, dar «în astfel de lucruri

¹ T h. C a p i d a n, B. Petriceicu-Hasdeu indoeuropenistul, în *Limbă și cultură*, București¹ 1943 (p. 344 și urm.). Vezi și C. P o g h i r c, B. P. Hasdeu indoeuropenist, «*Limba română*» XIII (1963), nr. 5, p. 475.

² Vezi Anexa V.

³ B. P. Hasdeu cunoștea, de ex., lucrarea lui Sićkel, citînd-o în *Cuvinte den bătrîni*, vol. I, p. 4, *Monumenta graphica medie aeve*, Wien, 1858, nefiind de acord cu ea.

⁴ Anexa V.

⁵ Vezi Anexa III.

⁶ D. P. B o g d a n, *Legăturile*, p. 225, anexa 16; scrisoarea este din 4 ian. 1889. I. Bogdan cere «un subsidiu de 500 ruble».

Dv. aveți autoritatea și cuvîntul Dv. va face mai mult decît scrisoarea mea»¹.

B. P. Hasdeu este, prin urmare, autoritatea științifică care, preocupat să creeze o puternică școală națională istorico-filologică, cu cadre specializate, a avut intuiția și înțelegerea și în cazul lui I. Bogdan, o mare speranță la acea dată a științei românești, realizată în anii următori prin bogata sa activitate în domeniul slavisticii, ridicată la rang de disciplină autonomă.

Dacă ținem seamă de aceste elemente obiective care formează orientarea lui Ioan Bogdan pentru studiile de slavistică, este de la sine înțeles că activitatea lui științifică nu se va îndepărta prea mult de concepția și metoda istorico-filologică a lui Hasdeu în latura ei pozitivă, reluînd într-o nouă cercetare unele din problemele tratate sau întrezărite de intuiția genială a acestuia. Ea desigur se va adînci, potrivit condițiilor de dezvoltare a științei de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, prin aplicarea riguroasă a spiritului său critic, de analiză documentată, fără a năzui la marile sinteze, cîteodată prea speculative, ale viziunii hasdeene. Din complexa și vasta activitate a lui Hasdeu ca istoric, filolog și lingvist, I. Bogdan, prin preocupările sale, raportate și la necesitățile și realitățile științei românești din acea vreme, va valorifica în slavistica noastră problemele istorice și de cultură românească veche, cu referiri filologice, în sensul larg al cuvîntului, spre deosebire, de exemplu, de slavistul de la Iași, Ilie Bărbulescu, celălalt elev al lui Hasdeu și al lui Ioan Bogdan, care va reprezenta, în special în perioada dintre cele două războaie mondiale, cu precădere latura filologică.

În anul 1889 I. Bogdan îi trimite lui B. P. Hasdeu, prin I. Bianu, trei memorii științifice².

Primul studiu, intitulat *Cîteva manuscripte slavo-române din Biblioteca imperială de la Viena*, a fost citit în ședința din 20 ian. 1889 a Academiei, prezidată de I. Negruzzi. I. Bogdan stabilește terminologia literaturii pe care o dă numește slavo-română, preluînd de la Hasdeu unele păreri în legătură cu manuscrisele slavone din secolele al XV-lea — al XVII-lea, care se disting printr-o bogată și frumoasă ornamentică de origine românească³. Acest aspect al manuscriselor noastre l-a preocupat mai înainte și pe Hasdeu. Într-o scrisoare trimisă din Viena la 27/8 oct. 1876, Gr. Tocilescu îi comunica lui Hasdeu următoarele: « Concluziile D-tale despre Psaltirea coresiană (locul tipăririi), despre românismul vignetelor din cărțile slavone tipărite în țară, le-am verificat pe deplin »⁴.

Considerațiile lui I. Bogdan, de natură paleografică, istorică și filologică, făcute cu prilejul analizei celor patru manuscrise, se înscriu în metoda de cercetare complexă pe care o aplicase Hasdeu.

Cel de-al doilea studiu, intitulat *Cinci documente istorice slavo-române în arhiva Curții imperiale de la Viena*, a fost pus în discuția Academiei în ședința din 3 febr. 1889, prezidată tot de I. Negruzzi, cu care prilej D. A. Sturdza,

¹ Vezi Anexa III.

² D. P. B o g d a n, *Legăturile...*, p. 223, 233 și 230; cf. și scrisoarea către B. P. Hasdeu, Anexa IV.

³ Vezi *op. cit.*, publicată în AAR. S. II, t. XI, M. s. ist., București, 1889.

⁴ Arh. St. Fond Hasdeu, CD — 1332.

secretar general, «arată importanța acestei lucrări, recomandînd-o secției istorice pentru tipărire»¹.

Tehnica editării documentelor este cea stabilită și aplicată de Hasdeu încă în 1862, cînd publicase în revista «Din Moldova» un articol intitulat *Diplomatologia*. Problema este reluată de Hasdeu în «Arhiva istorică a României», nr. 1, din 8 august 1864; pe prima pagină sînt redată regulile de clasificare a documentelor, modalitățile tehnice de editare, întocmirea de indici etc. Sînt prevăzute: un indice lingvistic cu enumerarea cuvintelor românești din documentele slavone, un indice onomastic și un altul etnografic, cu indicarea tuturor instituțiilor, obiceiurilor și evenimentelor istorice, un indice cronologic. Fără ca aceste materiale să reprezinte elemente de diplomatică, în sensul restrîns al cuvîntului, clasificarea și fixarea unor criterii de editare a textelor i-au sugerat lui I. Bogdan interesul de a se ocupa mai aprofundat de această disciplină, în timpul studiilor făcute la Viena.

Pentru stabilirea unor filiațiuni între lucrările lui I. Bogdan și opera magistrului său, trebuie relevate cele două probleme capitale pe care Hasdeu le dezvoltă în suscitatul program din «Arhiva istorică»:

a) «Documentele noastre cuprind o seamă de noțiuni asupra instituțiilor, obiceiurilor, evenimentelor istorice străbune, prețioase materialuri pentru o enciclopedie națională, care cu anevoie s-ar putea culege pe aiurea».

b) «Unicul mijloc autentic de a studia limba în formele sale pînă la jumătatea secolului XVI-lea — încheie Hasdeu — sînt hrisoavele slave, în care străbunii noștri furișau totdeauna cite un cuvînt român, mai cu seamă reproducînd numele proprii personale sau locale».

Să adăugăm aici și publicarea valoroasei cărți *Cuvente den bătrîni*, în care Hasdeu reamintește de preocupările sale mai vechi, întrucît «intențiunea autorului a fost de a pune o serioasă temelie analitică pentru filologia și diplomatica română». Orice document este privit lingvistic, paleografic, istoric și juridic².

Aceste criterii, care reprezintă la Hasdeu o concepție științifică unitară, vor fi reluate de Ioan Bogdan pe scară largă și cu noi informații documentare.

Astfel, în studiul sus citat prezentat la Academie, I. Bogdan identifică românismele din documente, ca de exemplu: *варекак*, *oarecare*, *vericare* ș.a.³

În cazul documentului nr. 5 al lui Matei Basarab, din 2 febr. 1645, analiza lui I. Bogdan are același orizont ca și a lui Hasdeu: identificarea unui «vechi obicei religios moral al străbunilor noștri», și anume «înfrățirea de cruce».

I. Bogdan face referiri la lucrările lui Hasdeu, dintre care unele de natură critică: «Am cercat a da o mică modificare — zice tînărul învățat — părerilor exprimate de d. Hasdeu asupra acelor instituții în *Originile Craiovei*»⁴.

¹ AAR. Partea adm. și dezbaterile, s. II. t. XI, București, 1889, p. 16.

² Vol. I, București, 1878, Prefața, p. I.

³ *Vezi, op. cit.*, p. 20.

⁴ *Ibidem*, p. 30. Formularea critică este circumscrisă cu mult tact și pondere științifică. *Vezi și recenzia* făcută de I. Bogdan lui Gr. Tocilescu în «Convorbiri literare», XIX (1885), p. 1062—1067. Tonul va fi mult schimbat, față de Gr. Tocilescu, de ex. în introducerea din volumul de *Documente și regeste*, publicat în 1902. Oarecare poziție mai accentuată, fără reticențe, se poate reține și față de Hasdeu în recenzia făcută cărții lui Ionescu-Gion în «Convorbiri literare», XXXIV, p. 237—235 și p. 301—315.

La 13 aprilie 1889, Ioan Bogdan îl anunță pe Hasdeu printr-o scrisoare, în « post scriptum »¹, despre studiul său referitor la *Diploma birlădeană*². Este știut că Hasdeu publicase această diplomă în 1860³, reluând problema în 1869 în studiul *Limba slavică la români pînă la anul 1400*⁴. Hasdeu susține existența unui act slavon scris în 1134 și a unui principat al Birladului. Ioan Bogdan a redactat, axat pe date istorice și filologice, studiul critic pe care l-a trimis lui Hasdeu, rugîndu-l să-l facă atent la « greșelile ce le-am putut face în etimologia orașelor ». Scrisoarea se termină cu următoarea propoziție sibilică: « Despre restul lucrării cred că nu veți avea nimic în contră-i », avînd deci convingerea fermă că autenticitatea diplomei nu mai poate fi susținută. Nu știm dacă Hasdeu i-a răspuns sau nu; pînă în prezent nu s-a găsit nici o scrisoare în acest sens⁵. În tot cazul, într-o scrisoare din 17 dec. 1889, adresată lui A. D. Xenopol, fostul său profesor de la Iași, I. Bogdan scrie în mod categoric: « Am dovedit fără nici o umbră de îndoială că diploma este falsă », menționînd că nu se poate încă pronunța asupra timpului și persoanei care a produs acest falsificat. Intenția lui era să introducă în lucrare un al treilea capitol, referitor la acest aspect, dar pe care, bănuind cine e autorul, nu l-a mai scris. Ioan Bogdan însă adaugă în continuare următoarele: « Dl. Hasdeu nu mai ține acum la autenticitatea diplomei », iar în completarea acestei afirmații a dat o explicație pe cît de științifică, pe atît de categorică: « Dovezile lingvistice sînt așa de evidente, încît numai cine nu are nici o idee de istoria limbii rusești poate să mai stea la îndoială »⁶.

Și într-o altă scrisoare, un fragment nedatat⁷, I. Bogdan afirmă că « D. Hasdeu privește acum cu totul altmintreli la aceste lucruri, decît cu 15 sau 10 ani înainte ».

Este de presupus că asemenea afirmații categorice nu puteau fi decît rezultatul unor convorbiri avute cu Hasdeu, pentru că în scris el nu și-a modificat părerea despre autenticitatea acestui document.

Studiul lui I. Bogdan, intitulat *Diploma birlădeană din 1134 și Principatul Birladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, a fost prezentat în ședința Academiei din 28 sept. 1889. M. Kogălniceanu și D. A. Sturdza « arată că au luat cunoștința de memoriul d-lui Bogdan și propun tipărirea », ceea ce s-a și făcut⁸. Trebuie relevate rezultatele la care ajunge I. Bogdan, prezentate discret, dar critic și temeinic, fără notă polemică. Ele infirmă autenticitatea documentului, folosind metoda de cercetare complexă, cu « probe solide » — cum se exprimă în scrisoarea adresată lui Xenopol: analiză grafică, fonetică și ortografică, studiul elementelor diplomatiei, argumente istorice și filologice privind etimologia orașelor Birlad, Tecuci și Galați.

¹ Vezi Anexa IV. Arh. St. Fond Hasdeu, LV — 563.

² Lucrarea este trimisă, ca și cele anterioare, prin I. Bianu, prietenul lui I. Bogdan, căruia îi scrie că a fost acceptată « de toți »: Vasilievski, Sobolevski, cu excepția lui Sircu. (Cf. D. P. B o g d a n, *Legăturile...*, p. 233, scrisoarea nr. 28).

³ *Diploma birlădeană. Text, traducere, comentariu*, în « Instrucțiunea publică », sept. 1860.

⁴ În « Traian », I. 1869, p. 199.

⁵ I. L u p a ș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, AAR, ist. S. III, t. XXVII, nr. 7, București, 1944, menționează două fragmente din scrisorile lui Hasdeu, trimise lui I. Bogdan.

⁶ Vezi scrisoarea publicată de I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, 1933, p. 474.

⁷ *Ibidem*, p. 475.

⁸ Vezi extrasul din AAR, 1889, 35 p. + 4 pl. Vezi dezbaterile din ședința Academiei, în AAR, S. II, t. XII. Partea adm. și dezbaterile, București, 1889, p. 1—2.

Dacă în 1885 I. Bogdan s-a afirmat în știință cu teza de licență și cu documentata recenzie despre A. Densușianu, dovedind o pregătire istorică și filologică în special în domeniul limbilor clasice, cu aceste trei memorii, publicate de Academie în 1889, tânărul învățat, punind bazele activității sale ca slavist, și-a definit poziția sa științifică față de tradiția bogată creată de B. P. Hasdeu, preluând critic rezultatele unei munci de 30 de ani, pentru a face astfel noi salturi calitative.

Concluziile lui I. Bogdan, scrise la vârsta de 25 de ani, au rămas definitive, fiind acceptate de toți oamenii de știință, cu excepția poziției singulare a lui I. Bărbulescu¹, fiind astfel răsturnate părerile lui Gr. Tocilescu, Xenopol și în parte ale lui D. Onciul în legătură cu existența unui principat al Birladului.

Capitolul III, la care se referea I. Bogdan în scrisoarea sa către A. D. Xenopol, nu a fost scris decât mai târziu, după moartea lui Hasdeu, de către P. P. Panaitescu². De altfel, și I. Bogdan în 1908 — după moartea lui Hasdeu — se întreba dacă hrisovul din 1374 este sau nu autentic, fără a se pronunța definitiv³.

Spiritul critic, de construcție științifică, poate fi urmărit și într-un alt studiu al lui I. Bogdan, în legătură cu *Iw din titlul domnilor români*⁴. Această problemă a fost discutată de B. P. Hasdeu în mai multe articole, dintre care primul încă în 1858, fără să indice o soluție. În 1863 Hasdeu crede că *Iw* este o prescurtare din *Ioan*. Reluând-o în 1878 în *Cuvente den bătrîni*, Hasdeu emite părerea că *Iw* este un atribut al domnului român, după ce mai întîi îl folosiseră Asăneștii, în timpul imperiului româno-bulgar⁵. Ea a făcut obiectul unor dezbateri și în ședința Academiei din 11 martie 1886.

În 1890, Ioan Bogdan reia discuția, analizînd critic părerile lui Venelin, Vostokov, Onciul și Xenopol, pentru a ajunge la concluzia că *Iw* s-a introdus pe cale paleografică înainte de Radu Voievod. Este regretabil că nu a menționat părerile lui Hasdeu, de care nu se deosebea nici în privința originii sudice a titulaturii și nici a formei *Iw* < *Ioan*⁷. În *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. IV (1898), Hasdeu revine cu unele precizări, fără a discuta părerea lui I. Bogdan, după care această titulatură a fost primită pe cale paleografică; teză criticată în 1906 de I. G. Sbiera, care aderă la punctul de vedere al lui Hasdeu⁸.

¹ « Arhiva », XXIX (1922), p. 167.

² V. *Diploma birlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374, Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1932 (Extras din RIR, II, I). Cf. și P. P. Panaitescu, *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în Rsl, VI (1962), p. 240; vezi și articolul special al aceluiași autor, publicat în volumul de față, p. 85—91.

³ *Documentul Rizenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV*. AAR S. II, t. XXX, Mem. Secț. ist. București, 1908, p. 30, nota 22. Spiritul științific al lui I. Bogdan în depistarea neautenticității unor documente nu s-a oprit numai la aceste date. Vezi, de ex., documentul din 11 sept. 1447, atribuit de Hasdeu lui Petru II, din studiul *Cinci documente...*, p. 5, nota 2, sau articolul *Diploma lui Ioan Caliman Asen din 1112*, în « Convorbiri literare », XXIII (1889), p. 440—458, document publicat ca autentic de Aprilov.

⁴ Publicată în « Convorbiri literare », XXIII (1890), nr. 9 (dec.), p. 721—738; materialul fiind trimis de la Moscova.

⁵ Cf. E. M. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în sec. al XVI-lea)*, București, 1960, p. 47. Vezi istoricul problemei la p. 42—47.

⁶ AAR. S. II, t. VII (1885—1886). Partea adm. și dezbateri. București, 1886, p. 167—171.

⁷ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 47.

⁸ *Ibidem*, p. XLIII și p. LVIII. Autorul ajunge la concluzia că *Io = Ioan* «reprezintă un nume-titlu, nume epitet și nu un nume propriu-zis» (p. 100).

În 1891 Ioan Bogdan întocmește o ediție despre *Vechile cronicе moldovenești pînă la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri și note*. Volumul este închinat lui B. P. Hasdeu și D. A. Sturdza. Cu această lucrare, care are la bază materialele descoperite la Kiev și Cracovia în 1890, Ioan Bogdan și-a definit activitatea sa istorico-filologică, « fiind convins că la baza oricărei cercetări istorice stau izvoarele », fapt pentru care s-a consacrat studiului și editării critice a textelor ¹.

În 1895 apare al doilea volum, intitulat *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, închinat lui V. Jagić, fostul său profesor de la Viena. Omagiul autorului din cele două volume este dovada grăitoare a relației acestuia cu cei care l-au îndrumat și l-au ajutat.

Nu ne vom ocupa aici nici de meritele acestor lucrări, nici de aprecierile făcute în publicațiile vremii. Aceste aspecte, ca și problemele de metodă pe care le-a avut de rezolvat tînărul slavist român în editarea textelor, au fost examinate de D. P. Bogdan ². Asupra concluziilor lui Ioan Bogdan în legătură cu timpul și locul cînd s-au scris aceste cronici, P. P. Panaitescu a demonstrat că ele nu mai pot fi susținute astăzi decît parțial ³.

Ceea ce interesează este faptul că Ioan Bogdan menționează, în prefața primului volum de cronici, studiul lui B. P. Hasdeu despre *Cronica moldo-polonă*, publicată mai întii în 1844 de Wójcicki, apărut în « Arhiva istorică a României » (vol. III, 1867). I. Bogdan scrie că Hasdeu « prin studiul făcut a pus temelia istoriografiei moldovenești », iar rezultatele « au fost adoptate de toți istoricii noștri și străini ». El constată că « aproape toate prevederile cuprinse în studiul d-lui Hasdeu s-au adevărit în mod surprinzător » cu prilejul descoperirii sale de la Kiev. Aceste rezultate ale magistrului său — arată fostul elev — se datoresc « bogatelor sale cunoștințe în domeniul limbilor și literaturilor slave ».

Aderența publică a lui I. Bogdan la școala creată de Hasdeu este edificatoare și din următoarele rînduri scrise în continuare: « Călcînd pe urmele d-lui Hasdeu în studiul limbilor slave, ... îmi fac o plăcută datorie de recunoștință față de meritele acestui învățat, închinîndu-i această carte, ce în întregimea ei nu este altceva decît o *completare* și o rectificare a rezultatelor cuprinse în studiul citat, unul din cele mai fecunde din cîte au ieșit de sub pana d-sale. D-l. Hasdeu este întiului promotor al studiilor slavo-române la noi și d-sale îi *datoresc* primul impuls pentru aceste studii » ⁴. I. Bogdan menționează, de asemenea, ajutorul material pe care l-a primit din partea lui D. A. Sturdza.

Cartea a fost apreciată pozitiv și de prietenii lui Hasdeu: de D. A. Sturdza, în una din ședințele Academiei, și de I. Bianu, în recenzia publicată în « Revista nouă » (1892). Acest studiu a reprezentat la concursul din iunie 1892 ⁵ una din lucrările importante, pe temeiul cărora I. Bogdan candidează și obține titlul de profesor la Universitatea din București ⁶.

¹ D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan*, Rsl, III (1958), p. 189.

² *Ibidem*, p. 189—195.

³ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă*, p. 9—10. Cf. și *Introducere* (p. X—XIV) din ediția îngrijită de același autor, *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, București, Edit. Acad., 1959.

⁴ *Vezi Prefața la op. cit.*, p. VII—VIII.

⁵ *Vezi și bogata recenzie a lui C. Jirěček*, reproducă în « Convorbiri literare », XXVI (1892), nr. 8, apărută și în extras.

⁶ I. Lupăș, *op. cit.*, p. 4 (156).

Din cercetările făcute, nu s-a putut identifica dosarul privind concursul ce s-a ținut pentru ocuparea catedrei de slavistică. Nu șintem, deci, în posesia raportului întocmit de B. P. Hasdeu referitor la activitatea științifică a lui I. Bogdan.

Prezentind, în 1893, cartea pentru premiul « Heliade Rădulescu », al Academiei, după discuții controversate, aceasta a fost în cele din urmă respinsă, deși N. Ionescu și A. D. Xenopol, foștii profesori ai lui I. Bogdan de la Universitatea din Iași, au atras atenția asupra meritelor autorului. B. P. Hasdeu, relevind contribuția lui Ioan Bogdan, a considerat însă că lucrarea nu este originală, fiind o traducere. « Partea proprie a autorului este foarte restrînsă. . . Pentru aceasta a fost făcut profesor la Universitate. Tînărul autor, încheie Hasdeu, are merite și mergînd pe calea începută, va aduce mari servicii științei »¹.

Această împrejurare nu l-a descurajat pe Ioan Bogdan în cercetările sale științifice și nici nu l-a îndepărtat de concepția istorico-filologică a lui Hasdeu, deși cu prilejul volumului următor, apărut în 1895, care cuprinde *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, Gr. G. Tocilescu, unul dintre prietenii apropiați a lui Hasdeu, avea să facă Academiei un raport cu observații critice destul de aspre².

Încă din anul 1889, cînd se afla la Moscova, I. Bogdan era antrenat în studiul cronicii lui Manasses, fiind preocupat de influența ei în cronica lui Mihail Moxa, deoarece, după cum îi scrie lui I. Bianu, ediția scoasă de « veteranul [= Hasdeu] nu este în toate exactă »³. La sfîrșitul anului (11 dec. 1889), I. Bogdan « isprăvise colaționarea ediției Hasdeu cu originalul Moxa », constatînd că lipsesc unele fragmente datorită copierii incomplete a lui Gr. Tocilescu⁴. Este necesar să amintim aici că Hasdeu, în 1878, în *Cuvente den bătrîni*, vol. I, publicînd cronica lui Moxa, arată necesitatea « unui studiu asupra izvoarelor » acestei cronicе, în care « să se discute toate izvoarele de origine bizantină și slavonă », precum și legătura cu cronica lui Manasses⁵. Ideea lui Hasdeu, prin urmare, este reluată de Bogdan și lărgită în lumina materialelor cercetate în Rusia.

Problema izvoarelor folosite de Moxa, fiind deci dependentă de studiul variantelor cronicii lui Manasses, nu a fost rezolvată în cadrul unei lucrări separate, deși I. Bogdan și-a consacrat « o viață de om » pentru pregătirea ediției care, în cele din urmă, a apărut postum, fără comentarii, în anul 1922, sub titlul *Cronica lui Manasses. Traducere medio-bulgară de pe la 1350. Text și glosar*.

Această preocupare, ca de altfel întreaga activitate a lui I. Bogdan, se integrează pe linia tradiției slavisticii românești, creată de marele Hasdeu, de valorificare a fondului de manuscrise slavone, atît de important pentru istoria, limba și vechea cultură românească.

Deși, sub aspectul relațiilor de prietenie, I. Bogdan nu s-a putut apropia total de Hasdeu, aparținînd cu vremea unui alt cerc de universitari, cu N. Iorga și D. Onciul, el menține însă constant față de Hasdeu, și după 1895, aceeași

¹ AAR. Partea adm. și dez. S. II, t. XV (1892—1893), București, 1893, p. 250. Cf. D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 191—192.

² D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 194.

³ *Ibidem*, p. 198.

⁴ *Ibidem*, p. 199.

⁵ *Cuvente den bătrîni*, vol. I, p. 239—240.

atitudine, bineînțeles cu unele rezerve critice, însă cu noi și valoroase rezultate. În 1900, când Hasdeu se retrage la pensie, părăsind activitatea de la Universitate, Academie și Arhivele Statului, izolându-se tot mai mult în castelul său de la Cimpina, I. Bogdan își fixează încă o dată poziția sa față de școala istorico-filologică a lui Hasdeu cu prilejul lucrării lui Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, căreia îi face o lungă și severă critică¹. Observînd că lucrarea nu se încadrează în nici o metodă și școală, desfi autorul « a avut favoarea d-lui Hasdeu », I. Bogdan critică poziția lui Ionescu-Gion, care își exprimă în orice împrejurare admirația pentru « descoperirile hasdeene și nu lasă nici o ocazie să facă act de profundul său devotament față de munca genială a acestui mare învățat »².

I. Bogdan ține să precizeze că « împărtășim și noi această admirație pentru incomparabilele merite ale d-lui Hasdeu ». Dacă admirația este sinceră și inteligentă, se întreabă I. Bogdan, cum se face că elevul lui Hasdeu nu se silește să însușească nimic « din eminentele calități ale marelui nostru istoric, care, oricite teorii inadmisibile ar fi aruncat în lume, a lucrat însă întotdeauna cu o mare pătrundere, cu o bogată inteligență și cu o perfectă onestitate, după izvoare de prima mînă »³.

Doi ani mai tîrziu, în 1902, I. Bogdan publică primul său volum mare de documente, intitulat: *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI, ... precedate de o introducere asupra diplomatiei vechi românești*.

La 11 ian. 1903 Ioan Bogdan, aflînd că Hasdeu a venit la București, locuind la Hotel « Splendid », i-a trimis cartea, la care lucrase începînd din 1895, însoțită de o scrisoare: « Sînteți singurul om în țară care, citind-o, vă puteți da seama de greutatea cu care am avut să lupt la traducerea și datarea documentelor și îmi puteți atrage atenția asupra îndreptărilor ce s-ar putea introduce la o eventuală nouă ediție »⁴.

Este important și acest document inedit, care caracterizează atitudinea constantă a lui I. Bogdan față de Hasdeu, cu toate că nu a reușit să-i fie un prieten apropiat. I. Bogdan îi cere unele relații, promise de Hasdeu, despre « cneji », problema care îl preocupă și despre care va tipări un mic studiu în 1903. Scrisoarea dovedește că I. Bogdan, după aproape 15 ani de activitate, păstrează același contact științific cu « veteranul » slavisticii românești, considerîndu-se un urmaș al acestuia prin problemele pe care le analizează.

Într-adevăr, în introducerea volumului, în acea primă sinteză referitoare la diplomația slavo-română, în care face și istoricul editării documentelor la noi, I. Bogdan se plasează din nou, ca și în 1891, cînd a editat *Cronicele*, pe linia continuării operei lui Hasdeu. « E datoria noastră — scrie el — să ne gîndim a relua opera începută cu atîta succes de d-l. Hasdeu »⁵.

Dacă pentru materialele românești ultimele ediții sînt mult superioare din punct de vedere critic, pentru cele slavonești — constată I. Bogdan — « de la « Arhiva istorică » încoace (1865—1867) nu s-a făcut aproape nimic; o excelentă publicație pentru timpul său, ea a rămas și astăzi unica și cea mai bună colecție de documente interne vechi, în care originalele sînt bine

¹ În « Convorbiri literare », XXXIV (1900), p. 237—255 și 301—315.

² *Ibidem*, p. 252.

³ *Ibidem*, p. 252.

⁴ Vezi Anexa VI. Arh. Stat. Fond Hasdeu, LV — 566.

⁵ Vezi *Introducere*, p. LXXXIII.

publicate și traducerile bine făcute»¹. Comentariile lui I. Bogdan interesează și sub aspectul valabilității operei lui Hasdeu, care, deși ne găsim la începutul veacului nostru, nu apare depășită.

În introducerea de la această ediție, I. Bogdan este preocupat de necesitatea de a se realiza un «Codex diplomaticus». Ediția îmbunătățită din 1905, cu titlul *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, ca și cele 2 volume, tipărite în 1913, cuprinzând *Documentele lui Ștefan cel Mare*, reprezintă punerea în aplicare, sub o anumită formă, a acestui plan. Într-o scrisoare din 17 II 1889, C. Jireček îi sugerase ideea să facă un nou studiu despre documentele vechi românești, un «codex diplomaticus», întrucât «Arhiva» lui Hasdeu și *Gramoty* ale lui Venelin «sînt învechite și necomplete»².

În această ordine de idei, trebuie amintit că editarea de către I. Bogdan a unui *Album paleografic* în 1905, cu 26 pl., ca și frumoasa ediție postumă, apărută în 1926, sub îngrijirea lui N. Iorga, *Album paléographique moldave. Documents du XIV-e, XV-e et XVI-e siècle*, cu 105 pl., se află pe linia proiectului lui Hasdeu, menționat în *Cuvente den bătrîni*, de a întocmi un «Tractat de paleografie slavo-română»³.

În orice caz, publicînd în 1913 ediția de documente ale lui Ștefan cel Mare, I. Bogdan realizează o lucrare superioară față de cele anterioare, rezolvînd «probleme grele de tehnică și critică, editare, traduceri, datare, comentarii», care au atras admirația învățatului rus Iațimirski⁴. În special, comentariile cu ample referiri amintesc de metoda eruditului său magistru, iar glosarele despre *Cuvinte românești și Formele gramaticale românești*⁵ reprezintă continuarea operei lui Hasdeu, deși nicăieri nu apare vreo mențiune despre acest mare deschizător de drumuri, care în *Cuvente den bătrîni*, sublinia problema românismelor în documentele slavone, precizînd că ideea i-a fost sugerată de Fr. Diez, iar el a aplicat-o atît de productiv în vol. III din «Arhiva istorică» (p. 178—195), adunînd un mare număr de cuvinte, «unele de cea mai mare importanță filologică»⁶.

Fiînd ales, în ședința din 29 martie 1903, membru al secției istorice a Academiei Române, I. Bogdan în discursul său de recepție din 8/21 aprilie 1905 a amintit, din nou, despre rolul lui Hasdeu în istoriografia românească. «După M. Kogălniceanu, Venelin sau Papiu-Ilarian — spune noul membru al Academiei — Hasdeu aducea *ceva cu totul nou* în istoriografia noastră: cunoașterea izvoarelor slave, atît a celor interne, cît și a celor externe, și puțința de a utiliza pentru istoria română literatura acelor popoare cu care noi am avut un contact mai îndelungat...»⁷.

În perioada alegerii sale ca membru al Academiei Române, Ioan Bogdan își lărgeste aria preocupărilor sale istorice cu caracter sociologic. El cercetează documentele în lumina vechilor noastre instituții și analizează termenii din punct de vedere filologic și al dreptului vechi românesc. El tipărește în «Analele Academiei»: *Origina voievodatului la români* (1902); *Despre cnejii români* (1903);

¹ *Ibidem*, p. LXXXIII.

² I. Lu pa ș, *op. cit.*, p. 12 (164).

³ În vol. I, p. 3.

⁴ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan*, p. 10.

⁵ Vol. II, p. 606—609 și p. 610—611.

⁶ Vol. I, glosar I, p. 237—238.

⁷ Vezi *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 12. I. Bogdan era membru corespondent din 1892.

Cîteva observații asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni (1907); *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV* (1908). După părerea lui P. P. Panaitescu, Ioan Bogdan are meritul de a fi adus cel dintîi examinarea instituțiilor sociale și politice din trecutul nostru ¹.

Am arătat mai sus că, încă din 1889, într-un scurt articol despre obiceiul înfrățirii de sînge, I. Bogdan dădea documentului această nouă interpretare, care însemna punerea în aplicare a concepției magistrului său. Pentru Hasdeu, documentul nu reflectă numai fapte istorice, ci și instituțiile epocii. Avînd inițial o pregătire juridică din timpul studiilor făcute la Harkov, B. P. Hasdeu a analizat documentele istorice și prin prisma instituțiilor sociale. Publicînd studiul despre *Obiceiurile juridice ale poporului român* (1878), istoricul își lărgeste concepția despre limbă, acceptînd ideile prietenului său Hugo Schuchard, pentru care lingvistica este o disciplină ce se interferează cu etnografia și istoria civilizațiilor ².

Asemenea idei se reîntînesc și la I. Bogdan, care, studiînd la Viena etnografia și istoria instituțiilor medievale, a adîncit această latură a preocupărilor sale, mai ales după 1900, în lucrările amintite mai sus. Studiile lui I. Bogdan, prin urmare, nu pot fi analizate fără a aminti numele lui Hasdeu, mai ales că unele probleme au fost menționate anterior de ilustrul savant.

Problema titlului de *voievod*, de pildă, discutată de I. Bogdan, ca și aceea a cnejilor, a fost pusă în discuție și de Hasdeu în *Istoria critică a românilor*, vol. I, 1873, deși laconic și vag. Hasdeu socotea că este o «titlatură princiară internă»; această problemă a fost reluată și în vol. IV din *Etymologicum Magnum Romaniae* ³.

Părerile lui I. Bogdan în legătură cu unificarea cnezatelor în sec. XII în Țara Românească într-un singur voievodat sub Lython (Lytwoy), denumit voievod «înălăuntrul țării» ⁴, întregesc aceste observații ale lui Hasdeu, deși nu face trimiteri la ele.

În cazul celuiilalt studiu al lui I. Bogdan, *Despre cnejii români*, pentru care îi ceruse lui Hasdeu unele informații, autorul face unele referiri la *Cuvenete den bătrîni* în legătură cu termenii КНЯЗ, ЖСАДЕЛ, ЖСАЧУДА ⁵, Bogdan crede că în epoca cea mai veche «cnejii erau sau întemeietori de sate sau șefi aleși dintre frunțașii satelor, pe viață, ca să judece pe săteni, după vechiul lor obicei» ⁶. În dezvoltarea acestei instituții autohtone, în afară de nume, ca și în cazul titlului de *voievod*, «nu găsim nimic slav, deși apare și la slavi». În această lumină sînt văzuți cnejii Ioan și Farcaș sau Lytwoy, care era un cnez mai puternic decît ceilalți doi, fiind și voievod față de unguri ⁷. În *Etymolo-*

¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 14—15. Cf. și studiul citat despre *Ioan Bogdan și cultura medievală la români*. De asemenea, Valeria Costăchel, *Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești*, în volumul de față, p. 55—63.

² Acad. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, București, 1962, p. 36.

³ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 125.

⁴ *Ibidem*, Problema titlului de Mare Voievod a fost studiată de Em. Vîrtosu în toată întinderea ei, atît în privința evoluției cercetărilor, cit și a diferitelor elemente care au generat această instituție, ajungînd la concluzia că este «o sinteză româno-bizantină legată organic de vechea organizație statală a Țării Românești» (p. 181).

⁵ *Op. cit.*, p. 19.

⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁷ *Ibidem*, p. 31; cf. și *Originea voievodatului la români*; voievodul este «belli dux», p. 13.

gicum Magnum Romaniae Hasdeu s-a oprit, în treacăt, asupra acestui aspect, susținând că Ioan, Farcaș și Lituan « erau kinezi », « dar singur unul era voievod »¹.

Desigur că meritul lui I. Bogdan este incontestabil, pentru că a realizat în istoriografia noastră primele studii consacrate acestor instituții, dar nu trebuie trecute cu vederea că cele dintîi întreprinderi sînt ale lui Hasdeu, pe baza cărora s-au inițiat asemenea lucrări. Studiile lui I. Bogdan au deschis un cîmp mai larg de cercetare pentru lucrările de sinteză ale lui Radu Rosetti, C. Giurescu Dinu C. Arion și, mai recent, Emil Vîrtosu, creind astfel o tradiție în știința românească².

P. P. Panaitescu atrage atenția asupra faptului că aceste lucrări, mai cu seamă notele și comentariile din *Documentul Rîzenilor* (1908) și din *Documentele lui Ștefan cel Mare* (1913) formează « un adevărat repertoriu al instituțiilor vechi românești », un « adevărat dicționar de termeni »³. Într-adevăr, preocuparea filologică este mult mai accentuată în aceste studii. Cele 80 de note, de exemplu, din studiul publicat în 1908⁴, cuprinzînd 56 de pagini de tipar, sînt un adevărat tezaur al istoriei cuvîntului, conceput după cunoscuta metodă a lui Hasdeu, cu largi referiri de istorie, filologie, folclor etc., așa cum apare, în mod deosebit în « Arhiva istorică a României », *Cuvente den bătrîni* și *Etymologicum Magnum Romaniae*.

★

Școala istorico-filologică a lui B. P. Hasdeu a dat reprezentanți de seamă, dintre care unii, la rîndul lor, au fost creatori de noi curente, urmînd legea progresului și a dezvoltării științei: Ioan Bogdan în istorie, cu largi preocupări filologice, Lazăr Șăineanu în lingvistică, Moses Gaster în folclor, Ion Bianu în bibliografie, Ilie Bărbulescu în filologie ș.a.

Dintre toți, Ioan Bogdan este cel mai atotcuprinzător, mai consecvent, continuînd timp de trei decenii preocuparea istorico-filologică a activității lui Hasdeu. Ea a fost aprofundată și completată de I. Bogdan, care a adus astfel noi și valoroase contribuții științifice în domeniul raporturilor româno-slave. Analiza documentară, critică, severă și meticuloasă, cu referiri la domenii înrudite, formează caracteristica fundamentală a activității științifice a lui I. Bogdan. Anumite aspecte din complexul și vastul orizont științific al lui Hasdeu au rămas, cum era și firesc, în afara preocupărilor lui I. Bogdan. Ele au fost preluate de alți elevi.

B. P. Hasdeu, prin marea sa forță de receptivitate enciclopedică și de sinteză, pe planuri de diferite dimensiuni, a cuprins, în evoluția gîndirii sale istorico-filologice, curentele lingvisticii indoeuropene și romanice în perioada anilor 1860—1900, reprezentate de A. Schleicher, G. I. Ascoli, și Hugo Schuchardt, ultimii doi, prieteni ai savantului român.

De asemenea, el a înregistrat și reflexele acestor curente în domeniul slavisticii, reprezentate prin Fr. Miklosich și V. Jagić — prieten cu Hasdeu —

¹ Vol. IV, p. CVII — CIX; cf. E. Vîrtosu, *op. cit.*, partea a II-a, intitulată *Voievodul*, în care sînt expuse toate lucrările care s-au ocupat de această problemă, cit și concluziile autorului, p. 125—189.

² Meritul lui Em. Vîrtosu este că a lămurit problema voievodului; trebuie menționată și lucrarea lui D. C. Arion, *Cnejii (chinezii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11 și 15.

⁴ *Documentul. Rîzenilor*, p. 23—79.

la care se adaugă și învățatul rus A. V. Veselovski, pentru studiul comparat al documentelor cu folclorul.

B. P. Hasdeu și-a însușit aceste concepții în mod creator, într-o mare viziune a istoriei, culturii și limbii române, raportată la cea a popoarelor vecine. Marele învățat român a lărgit orizontul cercetărilor de la noi creînd o școală națională istorico-filologică.

În cuprinsul acestei școli, pe baza tradițiilor existente, Ioan Bogdan, plecînd de la metoda de cercetare și problematica lui Hasdeu, s-a afirmat, realizînd noi salturi calitative în urma studiilor de specializare peste hotare. El a ridicat slavistica din țara noastră la rangul de disciplină de sine stătătoare, adîncind latura istorico-filologică în domeniul raporturilor româno-slave și al problemelor de veche cultură românească.

Avînd drept precursor pe B. P. Hasdeu, se poate spune că Ioan Bogdan este adevăratul întemeietor al slavisticii românești, pe care a așezat-o pe noi baze științifice, temelia dezvoltării ei ulterioare.

ANEXE

IOAN BOGDAN CĂTRE B. P. HASDEU ¹

I.

Viena, în 1 nov. 1887

Stimate Domnule Hasdeu,

Mi-a părut foarte rău că nu v-am putut întîni înainte de a pleca, cu toate că v-am căutat o dată acasă și de mai multe ori la Academie. Doream să vă întreb, *cum ați crede D-voastră că ar trebui să încep studiile de limbi slavice moderne și de slavistică în general*. Mi-nchipuiam că voi avea de ales unele din cursurile ce se vor ținea la Universitatea din Viena și de sigur că nimenia nu-mi putea spune mai bine ce să aleg decît D-voastră, care știți ce pregătire am și cu ce scop m-am apucat de aceste studii. Nu e încă nici acum tîrziu să-mi împărtășiți părerea Dvs., după ce veți vedea ce cursuri am să urmez în acest an și cum am de gînd să lucrez (subl. n. — V. Gr. Ch.).

Cursurile de slavistică ce se țin la Universitatea din Viena sînt foarte puține și ca să fiu ocupat a trebuit să le (*sic*) înscriu mai pe toate. Astfel am înscris la Jagić ² trei: a) *antichități slavice* (Slavische Alterthumskunden), patru oare, în care va vorbi despre istoria și instituțiile vechi ale slavilor, b) *gramatica limbii serbo-croate*, în comparație cu limba paleoslavică, c) *exerciții în seminar*, din limba serbo-croată nouă și veche și din antichitățile slavice. Ca să pot învăța mai bine și mai ușor limba serbească am luat un sîrb cu mine, care pentru că-i dau odaia gratis va citi cite un ceas cu mine sîrbește și va vorbi sîrbește și rusește mai tîrziu. La Dr. Lecejewski am înscris *Gramatica limbei polone*, în comparație cu cea paleoslavică și *exerciții de traduceri* în seminar. Pe cit am ascultat pînă acum, mi se pare că voi face un bun curs. La Dr. Štrekelj ascult *Etnografia slavică și cîntecele populare slovene*. E un tînăr privat-docent, de la care nu știu de voi profita mult. L-ascult pentru etnografie mai cu samă ³. Acestea sînt toate cursurile de slavistică; sînt destul de potrivite pentru mine, căci voi avea ocazie a învăța două limbi moderne și a asculta un curs foarte bun de antichități slavice. La Sižkel ascult *diplomatica*, p. I (Urkundenlehre), 5 ore pe săptămîină, un curs cam greu

¹ Direcția Generală a Arhivelor Statului. Fond Hasdeu, Inv. 611. LV—561, Viena 1 nov. 1887 (Anexa I); LV—562, Viena 5 iulie 1888 (Anexa II); LV—565, St. Petersburg, 28 dec. 1888 (Anexa III); LV—563, St. Petersburg, 13 apr. 1889 (Anexa IV); LV—564, St. Petersburg, 3 mai 1889 (Anexa V); LV—566, București, 11 ian. 1903 (Anexa VI).

² Vatroslav Jagić este numit la Universitatea din Viena în anul 1886, fiind succesorul lui Fr. Miklošich. Înainte de această dată a ocupat catedra de filologie comparată la Odesa (1871), Berlin (1874) și Petrograd, unde a funcționat între 1886—1908. În 1904 Academia Română l-a ales membru de onoare, distincție pe care a avut-o și înaintașul său Fr. Miklošich (cf. și G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 237—239).

³ Vesi Mihail Dan, *Legăturile lui Ioan Bogdan cu filologii poloni*, *Rel*, IV (1960), p. 310. Autorul precizează că I. Bogdan a învățat la Viena, în afară de limbile susamintite, și ceha cu Fr. Pastrnek.

pentru mine, căci presupune cunoașterea aprofundată a paleografiei latine. Aceasta mi-o voi câștiga privatim în *institutul pentru istoria austriacă*, unde mi s-a permis să folosesc publicațiile și colecțiile de documente. Sičkel se mărginește la istoria Germaniei și Austriei; voi profita însă destul, căci voi învăța metoda acestei științe și o parte din istoria dreptului și instituțiilor medievale la germani. Aș mai urma un curs de *istoria osmanilor* la Kerabacek, dacă n-ar colida (sic) oarele lui Sičkel cu ale lui. Numai o oară aș putea să ascult.

Am căutat să nu fiu prea încărcat cu studii istorice, ca să pot învăța limbile deocamdată și aș fi foarte mulțumit dacă în semestrul de iarnă aș putea face atît din sîrbește și polonește ca să înțeleg orice scriere în aceste două limbi. Pe lingă acestea îmi voi completa cunoștințele de paleoslavică, cetind acasă și luînd parte la exercițiile din seminar, unde Dr. Jagić va repeta în acest an unele lecturi ce le-a făcut în anul trecut și aceasta o face numai pentru mine (subl.n. — V. Gr. Ch.).

Aceasta e materialul ce am de gînd să-l prelucrez în semestrul de iarnă. *Vă rog să-mi spuneți și părerea Dv. asupra alegerii ce am făcut și să-mi dați, dacă credeți de trebuință, sfatul D-voastră.*

Aș dori să fiți totdeauna în curent cu studiile ce le voi face, căci spre a primi de la Dv. numai sfaturi bune și binevoitoare, cu îmi voi face datoria de a *vă pune în curent cu toate progresele mele și a vă cere totdeauna aprobarea sau dezaprobarea Dv.* (sub. n. — V. Gr. Ch.).

Primiți asigurarea afectuoasei mele stime.

Al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

Kochgasse, 34, 2 St. 16 Thur.

II.

Viena, 5 iul. 1888

Înbute Domnule Hasdeu,

Vă trimit excerptele de care v-am vorbit din poeziile lui Coșbuc. Am ales cuvintele ce mi s-au părut mai puțin cunoscute în limba literară și cîteva idiotisme, ce se întrebunțează pe la Năsăud. Poeziile lui Coșbuc mi se par a fi scrise într-o limbă destul de corectă și sînt pline de expresii populare. Din cele ce mi-a povestit frate-meu despre Coșbuc, el nu se folosește nici odată de vreun cuvînt, care să nu-l fi auzit prin nordul Transilvaniei. Astfel cred că nu trebuie să Vă îndoîți de exactitatea lui¹.

Citațiunile nu le-am putut face totdeauna exact căci n-am avut la îndemînă numerile din «Tribuna», ci foiletoanele tăiate de frate-meu. Unele citații le-am făcut după biblioteca populară a «Tribunei»; acestea sînt exacte. Am avut tot ce a scris pînă acum Coșbuc². Mi-a spus în zilele acestea Bianu, că ministerul nu e dispus să-mi plătească cheltuiala de drum pînă la Petersburg, fiindcă dl. Sturdza ar fi secat tot fondul lui Niculescu³. Vă rog să vorbiți cu dl. Laurian ori cu dl. Maiorescu⁴ și să-i rugați a-mi comunica pînă la finea lui iunie st.v. răspunsul la cererea mea. Trebuie foarte puțină bunăvoință ca să nu-mi refuze 100 fl., mai ales că tuturor bursierilor li se plătește dusul și întorsul. Și nici nu cred că-mi vor refuza acest ajutor, dacă veți avea ocaziunea a vorbi odată cu dîșii despre aceasta.

Nu v-am putut trimite pînă acum biografia lui Miklosic⁵, fiindcă nu mi-a dat încă portretul. Cînd am fost în luna [trecută] la dîșul n-avea nici unul și se vede că vrea să se fotografieze anume pentru noi, căci mi-a spus să merg la dîșul după 10 zile.

Al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

VIII Florianigasse 32, 2 St. 5 Th.

¹ Esta vorba de Gh. Bogdan-Duică, fratele mai mic al lui I. Bogdan, cunoscutul istoric literar, fost profesor la Universitatea din Cluj. În 1888 avea 23 de ani.

² C. Coșbuc începe colaborarea la «Tribuna» de la Sibiu în anul 1886, iar din 1887 face parte din redacția gazetei, funcție pe care o deține pînă în 1889, cînd vine la București.

³ Pentru corespondența lui I. Bogdan și I. Bianu, vezi D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan*, p. 183 sqq.

⁴ La 12 III 1888 guvernul din care făcea parte D. A. Sturdza, ca ministru de finanțe, fusese înlocuit de un guvern «junimist», condus de Th. Rosetti, Titu Maiorescu fiind numit ministru al instrucțiunii publice și al cultelor. D. A. Laurian este fiul lui August Treboniu Laurian, primul decan al Fac. de litere din București, decedat în 1881. D. A. Laurian a ocupat funcția de director general în ministerul condus de T. Maiorescu. (Lucian Predescu, în *Enciclopedia Cugătară*, București, 1940, p. 478).

⁵ Articolul despre Fr. Miklosich și fotografia lui au apărut în «Revista nouă» (1889), sub semnătura lui Ioan Bogdan; cf. și Gh. Mihăilă, *op. cit.*, Ral, XII (1965), p. 239.

III.

St. Petersburg, 28 dec. [1888]

Iubite Domnule Hăseu ¹,

Fiindcă sint aproape de sfîrșitul anului, Vă scriu ca să Vă doresc întii de toate an nou vesel și norocos și ca unui drag binevoitor al meu să Vă dau apoi o mică socoteală despre ce-am făcut aci în acest an.

Pentru Dv. trecutul an a fost poate cel mai dureros din viața Dv., ceea ce ați pierdut nimenea nu vă poate întoarce, decît leacul tuturor boalelor omenești: uitarea ². Aș dori ca următorul an să vă facă a uita pierderea ce-ați suferit și să vă redea acea liniște și seninătate a minții, prețioasă și nouă ca și Dv., pentru continuarea lucrărilor D-v. Vă rog să comunicați aceleași voturi (*sic*) pentru soția Dv.

De studiile ce le-am făcut aci în semestrul trecut sint foarte mulțămît. *Simt un progres real în limba rusască, pe care acum o înțeleg destul de bine și o vorbesc aproape fluent*, astfel că scopul principal la care am consacrat acest semestru mi l-am ajuns. Afară de aceste, m-am ocupat cu istoria limbii rusești, despre care am ascultat lecțiile unui tînăr, dar foarte bun profesor, dl. Sobolevski. Dar aci se mărginește aproape tot ce-am făcut pînă acum în St. Petersburg (*subl. n.* — V. Gr. Ch.).

La universitate am mai ascultat lecțiile d-lui Sircu ³ despre limba neobulgară și literatura veche bulgară; de la acestea însă m-am folosit așa de puțin, încît mai bine era de consacram acel timp pentru alte lucrări. Îmi pare rău că trebuie să contrazic părerea Dv. despre Sircu; Dv., necunoscîndu-l mai de aproape, v-ați exprimat foarte favorabil despre dînsul, cînd vă spuneam la Viena ce idee are Jagić despre dînsul. Acum fiindcă l-am ascultat trei luni și fiindcă Bianu mi-a scris aici că Dv. ați avut chiar intențiunea a-l chema pe Sircu la noi în țară, voesc să vă scriu cu ce fel de om ne-am îmbogăți corpul nostru învățat. Sircu, ca profesor, este un om foarte mediocru; nu știu dacă ați auzit vreodată pe Leonardescu ⁴ ținînd lecția, eu am fost condamnat să-l ascult trei ani; Sircu se deosebește de Leonardescu intru atîta, încît, fiind amîndoi tot un fel de mediocri, Leonardescu își cunoaște puterile și vine la lecții cu caietul în mînă, Sircu nu-și cunoaște nici puterile și vine la lecții sau fără caiet — și atunci spune atîtea prostii încît trebuie să te miri cum le poate debita de pe catedră — sau vine cu cărțile altora, din care citește fără nici o sfială toată ora. Făcîndu-l atent la această batjocură de lecții, mi-a răspuns liniștit că pentru doi ascultători (doi am și fost numai tot semestrul) el nu e obligat să se prepare și că, afară de aceasta, profesorul e obligat să spuie la studenți ceea ce au scris alții pînă la el; ceea ce știe el și n-a scris încă, nu e obligat să spuie [. . .] ⁵.

Acum o rugăciune și voi termina această lungă scrisoare. Voi face în zilele acestea o cerere la minister pentru bani ca să învăț fotografia și să-mi cumpăr un aparat, cu care aș putea fotografia ce mi s-ar părea că merită din bogatele materiale aflătoare aici și în Moscova, privitoare la literatura și istoria noastră. Îmi trebuie cel puțin 400 r(uble). Vă rog să convingeți pe dl. Maiorescu, că acești bani nu mi s-ar degeaba, deoarece fotografiînd eu insumi, aș cruța o sumă de bani, ce ar costa lucrul, dacă l-ar face altcineva în o misiune sau știu eu cum. Aș da Ministerului sau Academiei cite un exemplar din fiecare fotografie. Aș dori să fac întii de toate o descriere a manuscris[elor] slavone și a vechilor tipărituri ale noastre din bibl[iotecă] publică de aci; în Moscova aș aduna materialele diplomatice republicate sau rîu publicate, cît material n-aș putea să adun apoi în Polonia? Ajutorul în bani e mic în raport cu folosul ce l-aș putea aduce prin el. Sint sigur că dacă Dv. îi veți vorbi d-[ui] Maiorescu, nu-mi va refuza. Se-ntlege, îi voi scrie și eu ce am de gînd să fac, în astfel de lucruri, însă Dv. aveți autoritate și cuvîntul Dv. va face mai mult decît scrisoarea mea.

Mulțămîndu-Vă, sint al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

Vasilijevski ostrov, 7 bis. 36.18

¹ Scrisoare semnalată de D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 186, n. 38.

² B. P. Hăseu pierduse pe unica sa fiică, tînăra poetă Iulia Hăseu, decedată în vîrstă de 19 ani, la 17 sept. 1888.

³ Pentru contribuția acestui filolog, care s-a ocupat de unele probleme de veche cultură românească, v. D. P. Bogdan, *Basarabeanul Polihron Sircu și contribuția lui la cultura românească veche*, București, 1942, extras din «Arhiva românească», VIII.

⁴ Fost profesor de filozofie și etică la Universitatea din Iași.

⁵ Omitem aici un lung pasaj cu observații critice la adresa lui Sircu. La început, la sosirea sa în Petersburg, Bogdan a locuit la el, recunoscînd că Sircu «este îndatoritor» (D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 216). Mai tîrziu însă raporturile dintre ei au devenit mai puțin amicale (*ibid.*, p. 233).

IV.

St. Petersburg, 13 apr. 1889

Iubite Domnule Hasdeu,

Am scris de câteva zile scrisoarea ce Vi-o trimet asupra d-[ui] Sircu și m-am tot îndoit de e bine sau nu ceea ce fac. La urma urmelor, am văzut că nu fac un lucru înmoral (*sic*) descriind pe un om așa cum este, mai ales că acel om a avut lașitatea să scrie minciuni despre mine, cu scopul de a-mi face vrăjmași. Fiind informat despre aceasta, am crezut ceea ce mi-a scris Bianu nu de mult, căci nu înțeleg ce interes ar fi avut dl. Sircu să-mi provoace dușmani (*sic*) prin comunicări falșe ¹ [..]

Al Dv. devotat

I. BOGDAN

P.S. V-aș ruga să mă faceți atent dacă veți ceti articolul despre diploma birlădeană ² la greșelile ce le-am putut face în etimologia orașelor. N-am găsit în izvoarele ce le am aici la îndemână ce formă avea în limba noastră Galațul prin sec. 14—15. Istoria veche a orașului mi-e necunoscută. La Birlad și Tecuci mi se pare că n-am greșit etimologiile. Despre restul lucrării, cred că nu veți avea nimic în contră-i.

V.

St. Petersburg, 3 mai [18]89

Iubite Domnule Hasdeu ³,

În scrisoarea despre dl. Sircu V-am comunicat niște fapte, care după o judecată mai rece am văzut că nu pot fi divulgate, fără să risc a avea neplăceri în urma lor. Sint incredințat că Dv., ca om cu experiență, ați văzut însuși aceasta și n-ați făcut cunoscut nimăru-i ceea ce V-am scris. Dacă s-ar divulga niște lucruri, care le știu numai eu din spusele lui Sircu între patru ochi, el ar putea să le tăgăduiască și să mă facă calumniator. Am fost prea orbit de minie ca să nu văd aceasta cînd V-am scris acea lungă epistolă, provocat fiind de împărășirile lui Bianu și de purtarea d-[lui] Sircu față de mine. Bianu îmi scrie că se pregătește chemarea d-[lui] Sircu la noi; Sircu îmi spune că el «știe pentru ce nu mi se dă ajutorul cerut de la minister», Sămureanu îmi scrie că Sircu ar fi cel mai bun profesor de slavistică la noi (Sămureanu reflectă ideile lui Crețulescu), toate acestea m-a făcut să-mi inchipuiesc că în adevăr să prepară chemarea d-[lui] Sircu. Am mai văzut și proiectul lui Maiorescu cu paragraful despre profesorii români din străinătate, care pot fi chemați de-a dreptul chiar în calitate de extraordinari și combinînd aceasta cu spusa lui Sircu că «știe pentru ce nu mi se dă ajutorul» și cu netrimiteră bursei — am crezut că Sircu, a cărui purtare echivocă a fost totdeauna așa încît l-am ținut capabil de orice intrigă, prin oamenii lui a izbutit să-l cheme la noi și pe mine să mă cheme îndărăt, să-mi taie mersul studiilor tocmai la mijlocul lor. Dacă aș fi un om mai rece, n-aș fi ajuns la astfel de combinații; nervozitatea mea și convingerea că la noi nu se ține samă de nimic m-au făcut să cred că și aceasta e posibilă. Dl. Sircu, din conversațiile ce le-am avut cu foștii și actualii lui colegi, mi se pare așa de compromis în cariera lui profesorală, încît cu greu cred că va izbuti să-l numească aci. Auzind de la el că Dv. sinteți supărat pe dinsul, mi-am inchipuit că ministerul a și hotărît a-l chema și că Dv. V-ați opus. Sub impresia acestor idei V-am scris epistola în care V-am comunicat numai fapte adevărate, ca să vedeți cu ce fel de om ne-am procopsi dacă l-am avea la noi.

Conștiința mea e pe de o parte împăcată că n-am spus nici o minciună intenționată, nici o calumnie, pe de altă parte însă sint neliniștit în conștiința mea că am abuzat de încrederea unui om și am divulgat lucruri ce i-am făgăduit să nu le spui nimăru-i. Aceasta e o faptă urită și prima faptă urită în viața mea.

Am fost într-un moment stăpînit de patimile oarbe, de care se vede că nici un om nu poate scăpa. Am vrut să fac capital din paguba altuia [..] ⁴.

¹ Urmează aprecieri asemănătoare celor din scrisoarea precedentă.

² Studiul lui I. Bogdan intitulat *Diploma birlădeană din 1134 și Principatul Birladului. O încercare de critică diplomatică slaco-română*, tipărit în 1889 în AAR (și în extras).

³ Scrisoarea semnalată de D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 186, nr. 38.

⁴ Sint repetate aceleași păreri despre Sircu expuse în scrisoarea din 28 dec. 1888.

Pentru unele amănunțe privind relațiile lui I. Bogdan cu P. A. Sircu, care la început erau prietenești, vezi D.P. Bogdan, *op. cit.*, p. 186, anexa 10 (scrisoarea din 12 oct. 1888 către I. Bianu) și p. 232, anexa 24 (scrisoarea din 7 II. 1889) La 28 IX 1888 I. Bogdan îi scria lui I. Bianu că P. A. Sircu «știe bine bulgara» (cf. p. 216, anexa 7). În afară de prietenia lui cu B. P. Hasdeu, P. A. Sircu a avut legături cu I. Bianu, Gr. Toculescu, Gh. Bariț, I. Slavici (vezi D. P. Bogdan, *Basarabeanul Polihron Sircu*, p. 16).

Eu mai am doi ani de studiu. În acest timp am încrederea că mă voi pregăti pentru catedra ce [se] va înființa, așa ca să fie mulțumiți și cei mai cu pretenții: voi putea să predau limba paleoslovenică (pe care o știu acum, dacă nu mai bine, cel puțin tot așa ca dl. Sircu) în comparație cu sanscrita și litvana (bine înțeles, greaca și latina). Limba litvană am început a o ceti, iar cu sanscrita mă voi ocupa în curînd. Aceasta pentru că gramatica paleoslovenică nu se poate face altfel, dacă vrei să explici formele, iar un curs care nu explică formele nu e curs universitar. Voi putea preda paleografia slavă, cu care m-am ocupat la Jagić în Viena și privatim, așa că o știu acum (înțeleg paleografia veche, pînă în sec. 15) mai bine decît dl. Sircu.

Voi putea preda limba rusască și istoria limbii rusești — singurul lucru ce l-am învățat aci cu ajutorul prof. Sobolevskij¹ — un curs cu care dl. Sircu este profan încă, căci nu știe nici cele mai elementare lucruri.

De asemenea cred că voi putea preda limba polonă cu istoria ei, după ce mă voi ocupa un an în Cracovia, unde se află un distins profesor pentru acest obiect². Cursul de diplomatica noastră mi-l voi face cu încetul, și mai ales după ce voi fi în București, unde sînt materialele: voi mai scrie cite ceva ca să se vadă ce pot face. Aceasta e un obiect care mă atrage foarte mult, nu numai fiindcă e de mare interes pentru noi, ci fiindcă îmi dă ocazia a trata și diplomatica medievală greacă și slavă, lucru ce nu l-a făcut nimeni pînă acumă nici între slavi, nici între greci. De voi avea parte să lucrez mai mulți ani îmi voi face poate pentru acest obiect ceea ce au făcut alții pentru diplomatica apusului. Metoda am învățat-o de la Sichel și-mi trebuie numai timp să o aplic la documentele noastre și greco-slave (subl. n. — V. Gr. Ch.).

Cursurile acestea vor fi suficiente pentru cîțiva ani la început: de stat nu voi sta în loc, dacă voi fi sănătos, și voi pregăti și altele, de voi avea cui să le țin.

Pentru a face însă astfel de lucrări, se cere să ai măcar atîtea mijloace încît să trăiești de o zi pe alta, fără grija că miine vei fi pe drumuri, și să-ți poți procura mijloacele științifice. Oare la noi în țară se poate aceasta fără a avea o poziție sigură de profesor? Pînă acum, din nenorocire, nu-și poate crea nici un om sărac o carieră științifică fără să fie profesor. Cel ce vrea să lucreze e silit, vrea ori nu vrea, să tindă la o astfel de poziție. Și-apoi dacă simți dragoste pentru știință, dacă nu înveți numai pentru a-ți umple burta și buzunarele, cum fac medicii și advocații de profesie, dacă vrei să-nveți și pe alții la muncă, ce poziție e mai potrivită decît poziția de profesor? Eu știu foarte bine că, de nu voi fi profesor, n-a[re] să se aleagă mult din ostenele mele, căci nu cred că-mi voi putea găsi o ocupație care să-mi dea siguranța și liniștea trebuincioasă pentru astfel de studii. Iar dacă m-or arunca la Iași, ce poți face acolo fără arhive, fără bibliotecă și fără tipografii? O catedră de felul acesteia nu poate prospera decît în București unde sînt și mijloace științifice, și studenți destui, și cîțiva oameni care se interesează de astfel de studii. Ca catedra să dea roadele la care se așteaptă orice om iubitor de știință, trebuie să fie în București: un om care să lucreze numai în cabinet și să tipărească nu va avea nici un rezultat simțitor, căci ceea ce va scrie va ceti 3—4 oameni, iar tinerimea niciodată. Dorința mea de a fi în București profesor nu este o dorință după căpătuială ori după glorie deșartă, dorința de a fi acolo unde pot aduce un folos științei noastre. Să aștepte dar oamenii noștri de la putere pînă ce voi dovedi ce pot face. Nu pretind să mă numescă profesor deodată: mă voi mulțumi a fi docent doi, trei ani și dacă voi ști să deștept interes pentru studiile acestea în tinerime, dacă voi produce lucrări bune, mă vor întări, dacă nu — mă voi impune judecării oamenilor competenți și-mi voi căuta alt mijloc de trai. Cînd mă voi convinge însă eu însumi că m-am înșelat în puterile mele și că am înșelat și pe cei ce au avut încredere în mine, nu voi mai putea trăi între oamenii pe care i-am înșelat.

V-am scris Dv. această scrisoare, fiindcă Dv. sînteți omul competent în specialitatea pentru care m-ați trimis și pentru că, dacă n-aveam încrederea Dv., nu aș fi fost trimis de nimenea (subl. n. V. Gr. Ch.). Sînt dator să Vă spun Dv. ce fac și ce am de gînd să fac. Puteți însă s-o arătați orișicui, care mă judecă altfel de cum merit și care, neavînd nici un motiv, ar putea să-mi taie posibilitatea de a lucra, numai fiindcă — o repet această — un om compromis într-o altă țară are interesul de a-și asigura în caz de trebuință un adăpost la noi. Scrierea nu conține nici cel mai mic neadevăr și poate fi arătată orișicui, dacă va fi de lipsă. N-aș voi însă ca fără trebuință să-l compromit și eu pe dl. Sircu, după ce e destul de compromis aci. Nu vreau să

¹ A. I. Sobolevski, cunoscut lingvist, paleograf și filolog rus, numit profesor universitar în 1879, cu care I. Bogdan a păstrat legături strîmne, ce și cu alți învățați ruși. I. Bogdan l-a audiat și pe F. Fortunatov (v. D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 184 sqq și Mihail D. an, op. cit., p. 310). Pentru corespondența lui I. Bogdan cu A. I. Sobolevski, vezi Mihail D. an, *Din corespondența lui Ioan Bogdan cu savanții ruși*, «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 129 — 139; D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 185—186 și anexe.

² I. Bogdan, după studiile de polonă începute la Viena cu Lecyewski, în 1890 a fost la Cracovia, unde l-a cunoscut pe Lucian Malinowski, «Intemeietorul dialectologiei științifice poloneze», cu care învățatul român a stabilit legături de prietenie. Vezi M. D. an, *Legăturile lui Ioan Bogdan cu biologii poloni*, *Ral*, IV, 1960, p. 309—321.

fac rău nimănui, cit timp nu-mi face el rău. A sta însă cu miinile în sin cind cineva caută să-ți amenințe poziția, ar însemna a fi un imbecil nedemn de a trăi sau un om bun pentru mănăstire, nu pentru activitate în viața publică.

Scuzați că V-am răpît timpul cit ați citit această lungă scrisoare. Am socotit de o datorie a Vi-o trimite Dv. și Vă rog să o păstrați.

Al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

Vasiljevskij ostrov 7 bis. D. 36 Kv. 18

VI.

Prea stimate Domnule Hasdeu,

V-am lăsat ieri la Hotel Splendid un exemplar din cartea mea ¹. Aș dori ca această carte la care am lucrat cu multă dragoste și cu mult interes și pentru tipărirea căreia am adus chiar jertfe materiale, se găsească în Dv. un drept apreciator. *Sînteți singurul om în țară care, citind-o, vă puteți da seamă de greutatea cu care am avut să lupt la traducerea și datarea documentelor și-mi puteți atrage atențiunea asupra îndreptărilor ce s-ar putea introduce la o eventuală nouă ediție.* (subl. n. — V. Gr. Ch.).

Vă aduc aminte de făgăduința ce mi-ați dat relativ la «cneji» ² și vă rog să-mi comunicați printr-o carte poștală cam la ce oară veți veni marți la universitate, ca să vă pot întilni.

Al Dvs. devotat prieten

I. BOGDAN

Bulevardul Carol, 55

București, 11 ian. 903.

IOAN BOGDAN И ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА Б.П. ХАШДЕУ

По неизданным документам

(Резюме)

Исследовав ряд неизданных материалов «Фонда Хашдеу», хранящихся в Бухарестском Государственном архиве, автор работы пришел к заключению, что славист Иоан Богдан является представителем историко-филологической школы, основанной Б. П. Хашдеу, ученым энциклопедического склада, одним из столпов румынской науки и культуры второй половины XIX века (1860—1900). Ссылаясь на этот фонд, содержащий более 1400 неизданных писем, автор отмечает в противовес существующим мнениям, что историко-филологическая школа Хашдеу имела большое число последователей: историков, филологов и фольклористов, будущих выдающихся представителей румынской науки.

Иоан Богдан стал изучать славистику по предложению Хашдеу и по его же рекомендации был направлен в Вену (1887—1888) для специализации как государственный стипендиат. Профессором Богдана в Вене был В. Ягич, друг Хашдеу, а в России, в Петербурге и Москве, он слушал курсы, читаемые И. А. Соболевским и Ф. Ф. Фортунатовым (1888—1890).

По неизданным письмам автор установил, что в этот период Иоан Богдан поддерживал связь со своим наставником, информируя его об успехах в учебе и советуясь по ряду вопросов (см. приложения I—IV). Автор анализирует основные работы И. Богдана, устанавливая преемственную связь с трудами его учителя, как с точки зрения метода исследования, усовершенствованного им после специализации за границей, так и с точки зрения проблематики, подвергнутой критическому пересмотру в его первых работах, опубликованных в «Трудах Румынской Академии» в 1889 году.

¹ *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașorul și Ungaria în secolul al XV-lea și al XVI-lea*, București, 1902.

² Studiul lui I. Bogdan, *Despre cneji români a apărut în 1903.*

Можно установить преемственную связь трудов И. Богдана с некоторыми высказываниями Хашдеу и в *Древних молдавских хрониках до Уреке* (1891), посвященных Хашдеу и Д. А. Стурдзе, а также в работе, посвященной В. Ягичу, *Неизданные хроники, касающиеся истории Румынии* (1895).

В введении к первой работе (1891), содержащей новые материалы, открытые И. Богданом в Киеве, отмечается, что труды Хашдеу являются основополагающими для молдавской историографии. Его работа не только дополняет труды Хашдеу, но и вносит поправки в результаты его исследований.

Также, исходя из наблюдений Хашдеу, помещенных в первом томе *Слов старины*, об источниках хроники Мокса, которые связаны с вариантами Манасиевой хроники, Иоан Богдан на протяжении многих лет, начиная с 1889 года, углублял эти проблемы, результатом чего явился его фундаментальный труд *Манасиева хроника. Перевод со среднеболгарского языка. Текст и глоссарий*, посмертно опубликованный в 1922 году.

После многолетнего исследования в 1902 году Иоан Богдан по выходе в свет первого издания *Документов и реестров об отношениях Валахии с Брашовом и Венгрией в XV и XVI веках* (второе исправленное издание появилось в 1905 году) попросил Хашдеу, как единственного компетентного в стране специалиста, высказаться о нем. В то же время он консультируется с Хашдеу в связи с предстоящей работой, посвященной «князьям», которая будет опубликована в 1903 году (см. приложение VI). В введении к этому изданию И. Богдан подчеркивает заслуги Хашдеу в области издания документов на книжнославянском языке, считая необходимым возобновить успешно начатое им дело.

Продолжая дело своего учителя, Иоан Богдан публикует два тома документов Стефана Великого на книжнославянском языке (1913), используя тот же комплексный метод своего эрудированного предшественника, сопровождая их богатыми заметками и историко-филологическими комментариями, глоссариями и румынскими грамматическими формами, встречающимися в документах на книжнославянском языке. Аналогичный научный аппарат найдем у Хашдеу в *Историческом архиве Румынии* (том III) и в *Словах старины* (том I).

В своих трудах, опубликованных в период 1902—1908 гг. о средневековом румынском общественном укладе, о его автохтонном характере, И. Богдан в более углубленной форме продолжает исследование проблем, начатое Хашдеу в *Критической истории румын* (т. I, 1873), *Большом румынском этимологическом словаре* (т. IV) и в *Словах старины*. Труды И. Богдана (*Происхождение румынских княжеств; О румынских князьях; Документ 1484 о Рызнях и Организация молдавской армии в XV веке*) представляют ценнейший источник для последующих исследований.

Определяя многогранный характер деятельности Хашдеу, который при всем диапазоне своих научных занятий является и основоположником в области славянских исследований, автор настоящей работы приходит к заключению, что И. Богдан, являясь представителем школы, созданной великим румынским ученым, углубил исследование румыно-славянских отношений и проблематику древней румынской культуры, заложил основы румынской славистики, став тем самым истинным основоположником данной дисциплины в Румынии в конце XIX века.

IOAN BOGDAN ET L'ÉCOLE HISTORICO-PHILOLOGIQUE DE B. P. HASDEU

En marge de quelques documents inédits

(Résumé)

Sur la base de documents inédits du « Fonds Hasdeu » (qui compte plus de 1400 lettres inédites) des Archives d'État de Bucarest, l'auteur vérifie et confirme l'appartenance du slaviste Ioan Bogdan à l'école roumaine historico-philologique fondée par B. P. Hasdeu dont la complexe personnalité, de facture encyclopédique, domina la science et la culture roumaine dans la seconde moitié du XIX-ème siècle. L'auteur démontre que l'école historico-philologique de Hasdeu a rassemblé — contrairement à ce que l'on croyait jusqu'à présent — un nombre important d'adeptes, historiens, philologues, folkloristes, personnalités marquantes de la science roumaine.

La vocation de slaviste de Ioan Bogdan se développa grâce à Hasdeu qui obtint pour lui une bourse d'État pour spécialisation à Vienne (1886—1887), où il eut pour maître V. Jagić, ami du savant roumain, et à St. Pétersbourg et Moscou (1888—1890) où ses professeurs furent I. Sobolevski, F. F. Fortunatov etc.

Des documents inédits prouvent que durant ces années Ioan Bogdan entretint une correspondance nourrie avec son maître de Bucarest qu'il renseigne sur ses progrès et auquel il demanda des conseils concernant d'orientation de ses études (cf. les annexes I—IV).

En analysant les principaux ouvrages de Ioan Bogdan, l'auteur établit les rapports de filiation indéniables qui lient ceux-ci avec l'œuvre de son grand prédécesseur tant en ce qui concerne la méthode de recherche — que Bogdan améliora d'ailleurs à la suite de l'expérience acquise pendant sa spécialisation à l'étranger —, qu'en ce qui concerne les questions qu'il aborde, d'un point de vue critique, dès ses premiers travaux, parus en 1889 dans les *Annales de l'Académie Roumaine*.

La présence, dans les ouvrages de Ioan Bogdan, de certaines vues de Hasdeu peut être poursuivie, de même, dans *Les anciennes chroniques moldaves jusqu'à Urechie*, de 1891, volume dédié à Hasdeu et à D. A. Sturdza, ainsi que dans le volume *Chroniques inédites concernant l'histoire de la Roumanie*, de 1895, dédié à V. Jagić.

Dans l'Introduction au premier de ces ouvrages (1891) — dans lequel il publia les nouveaux documents découverts à Kiev — Ioan Bogdan déclare que les travaux de B. P. Hasdeu constituent les fondements de l'historiographie moldave et que son propre travail à lui n'est qu'un *addendum* à l'œuvre du maître, sans, pour cela, — ajoute-t-il — être moins une *rectification* de mainte conclusion de celui-ci.

De même, s'appuyant sur les observations de Hasdeu — consignées dans le premier volume des « *Cuvente den betrani* » (Des paroles des temps anciens) — concernant les sources de la chronique de Manasses, Ioan Bogdan a approfondi ces questions, qu'il étudia pendant de longues années à partir de 1889. Son ouvrage capital, *La chronique de Manasses. Traduction médio-bulgare. Texte et glossaire*, paraîtra d'ailleurs après sa mort, en 1922.

En 1902, Ioan Bogdan, après plusieurs années d'étude, à l'occasion de la parution de la première édition de ses *Documents et registes concernant les relations de la Valachie avec la ville de Braşov et avec la Hongrie au XV-ème et XVI-ème siècles*, dont une nouvelle édition, revue et améliorée, paraîtra en 1905 —, Ioan Bogdan demanda à Hasdeu son opinion sur cette entreprise, considérant celui-ci comme l'unique autorité, qui, dans les milieux scientifiques roumains, fût à même d'en apprécier la valeur réelle. En même temps il demanda à Hasdeu certains éclaircissements qui lui étaient nécessaires pour un autre ouvrage qu'il se proposait d'entreprendre à propos des « *knez* », travail qu'il va publier effectivement un an plus tard, en 1903. (cf. l'annexe VI).

Dans l'Introduction aux *Documente...*, Ioan Bogdan attire l'attention sur les mérites de Hasdeu en fait d'édition de documents slavons et affirme que c'est un *devoir* que de reprendre l'œuvre inaugurée avec éclat par celui-ci.

S'assumant lui-même cette responsabilité, Ioan Bogdan publia en 1913 deux volumes de documents slavons de l'époque de Ştefan cel Mare (Etienne le Grand), en y appliquant la même méthode complexe que son érudit devancier, ajoutant aux textes de riches notes et commentaires historiques et philologiques, des glossaires et des index de formes grammaticales roumaines des documents slavons — aspects qui jadis avaient justement préoccupé Hasdeu, dans *Arhiva istorică a României* (L'archive historique de la Roumanie) tome III, et dans *Cuvente den betrani* tome I.

Les études publiées par Ioan Bogdan entre 1902—1908, concernant les anciennes institutions médiévales roumaines et surtout leur caractère autochtone, reprennent elles-aussi sous une forme plus approfondie certaines des préoccupations de Hasdeu, relevables dans *Istoria critică a românilor* (L'histoire critique des Roumains) tome I (1873), dans l'*Etymologicum Magnum Romaniae*, tome IV, ainsi que dans *Cuvente den betrani*. Les ouvrages de Ioan Bogdan, *L'origine du voievodat chez les Roumains*, *Sur les «knez» roumains*, *Le document des Rînzean de 1484 et l'organisation de l'armée moldave au XVI-ème siècle* ont créé, en ce sens, une véritable tradition pour les études ultérieures.

Si B. P. Hasdeu a été, entre autres — étant donné le caractère encyclopédique de ses activités —, l'*initiateur* des études slaves, c'est Ioan Bogdan qui, en tant que disciple du grand savant, approfondissant le domaine des rapports roumano-slave et les questions de la culture roumaine ancienne, créant pour la slavistique roumaine une base propre et autonome, est — à la fin du XIX-ème siècle — le véritable *fondateur* de cette *discipline* en Roumanie.

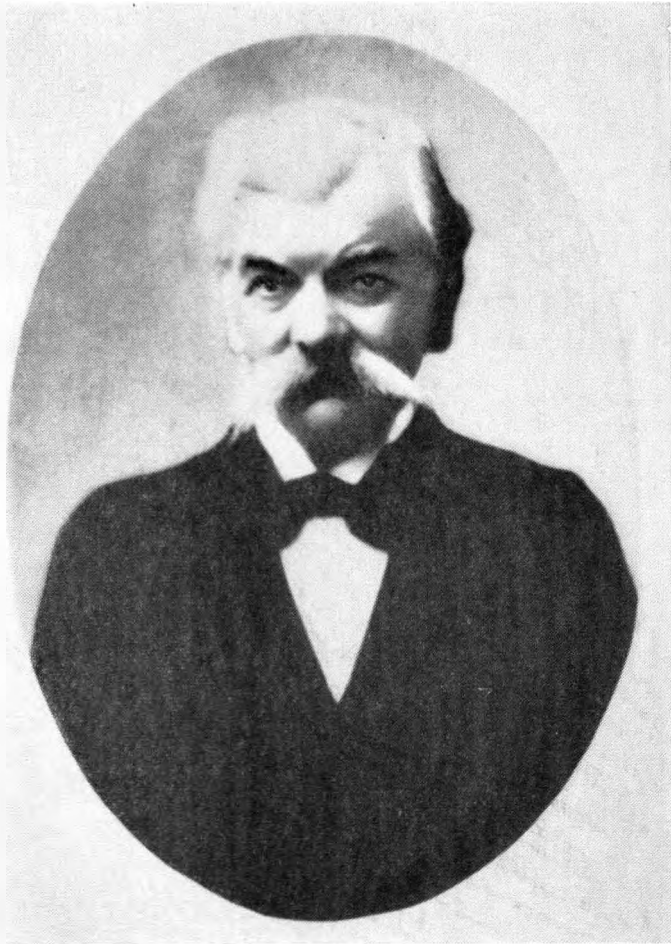
Ioan Bogdan

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

Elena Munteanu — Bogdan
(mama Bogdanilor)

(După un desen de pictorul Stoica, în colecția Lucia Bogdan)

Ioan Bogdan — tatăl

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

**Ioan Iordan Munteanu(unchiul Dache)
fratele Elenei Bogdan**

Gheorghe Bogdan-Duică

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului

Iordan Bogdan

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

Maria Bogdan (Mariti)

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

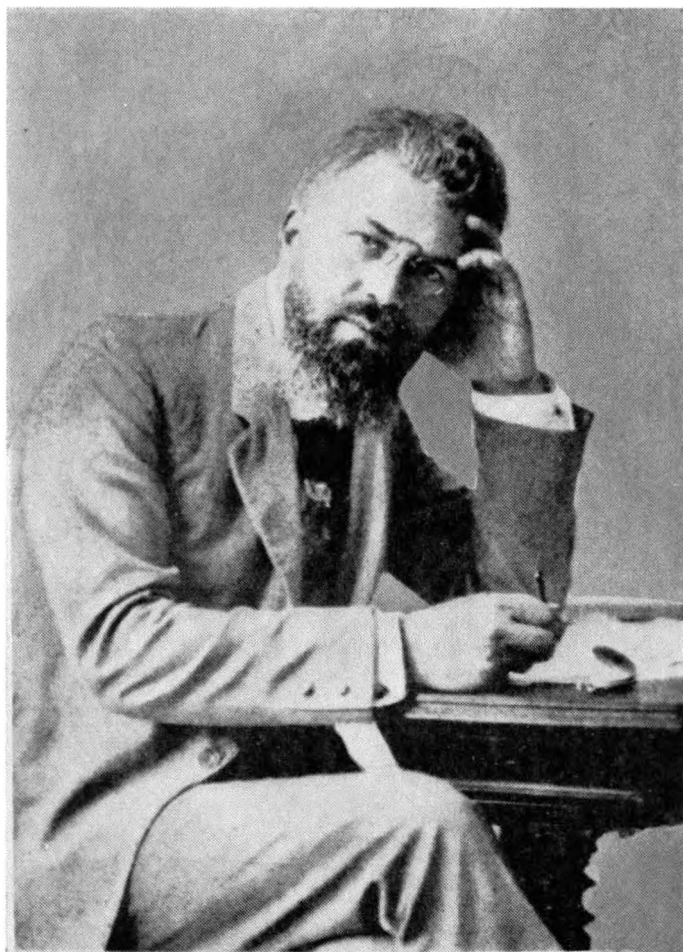
Ștefan Bogdan

Ecaterina Bogdan — Iorga

(Fotografie din 1897 comunicată de D-na Liliana Iorga — Pippidi)

Alexandru (Sandi) Bogdan

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Scheii Braşovului

Aurel Bogdan

Colecția Lucia Bogdan. Vălenii de Munte

Lucia Augusta Bogdan

Viorica Bogdan — Tulbure

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

Radu Bogdan

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

Constantin (Dinu) Bogdan

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

Ioan Bogdan în ultimii ani ai vieții, cu soția și fiica

CÎTEVA DATE DESPRE FAMILIA LUI IOAN BOGDAN

Pe marginea unor scrisori și documente inedite

ION COLAN (Brașov)

Familia. Studiarea vieții și operei unui savant, ca și a unui scriitor sau artist, nu se poate dispensa de cercetarea originii sale și a familiei, menită să proiecteze lumini noi în conturarea personalității lui. Acesta este și cazul lui Ioan Bogdan, strălucit fiu al Brașovului, asupra familiei căruia ne propunem să aducem, în rîndurile ce urmează, unele detalii și precizări ¹.

Tatăl său, purtînd același nume, *Ioan Bogdan*, născut în 1832, era un modest comerciant din Șcheii Brașovului ². Locuia cu familia pe Str. Cacova de Sus (azi str. Constantin Vodă Brîncoveanu, nr. 51, 49) ³. Este sigur că după 1867 ⁴ afacerile i-au mers destul de greu, astfel că, mai tîrziu, prin 1880—1886, a trecut « în țară », la Sinaia, unde s-a angajat funcționar. Prin 1889 îl aflăm « la sticlărie » în Azuga ⁵. « Era un om bun, foarte amabil. . . » — își amintește

¹ În Transilvania registrele oficiale de stare civilă au fost introduse abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Evidența nominală a nașterilor, căsătorilor și deceselor o aveau numai bisericile, în protocoale speciale. Uneori, la nașteri, se înregistra numai data botezului; alteori numai a nașterii și, în vremuri mai noi, și una, și alta. De aici anumite nepotriviri: uneori se lua data botezului drept dată a nașterii, Brașovul avînd, pe atunci, patru biserici românești ortodoxe (două în Șchei: bisericile Sf. Nicolae și Sf. Treime, una în Cetate, a sf. Adormiri, și una în Brașovul Vechi, Sf. Treime), precizările datelor de stare civilă la o familie întreagă devin dificile, cercetările urmînd a ține seamă de această situație. Astfel, cei 11 copii ai familiei Bogdan trebuie căutați în registrele a 3 biserici, iar cum aceste registre sînt azi și la biserici, și la Sfatul Popular al orașului, și la Arhivele Statului din localitate — la fiecare din aceste instituții cite ceva — cercetările în această direcție sînt mult îngreunate.

² Încă din 1839 exista la Brașov o firmă comercială « Frații Bogdan », cu prăvălia în Tîrgul Cailor (azi Str. G. Barișiu), « sub casa Capelei românești », cu « mărfuri de cot și cu articole de cea mai nouă modă pentru bărbați și dame » (« Gazeta Transilvaniei », 1839, nr. 49, p. 196, col. 2). În 1869 un Iohann Bogdan avea prăvălie în Klostergasse, nr. 563 (azi Str. 7 Noiembrie), cu marfă de mercerie, modă și galanterie (Schnittwarenhändler. În « *Sächsischer Hausfreund. Ein Kalender. . . für 1869. . .* », Kronstadt, anexa: Adressenbuch, XXI, p. 18). Este probabil că în cadrul vechii firme « Gebrüder Bogdan », poate ca succesor al acestora, dar în condiții mai grele, să-și fi desfășurat activitatea și Ioan Bogdan-tatăl, negustorii români brașoveni decăzînd după « războiul vama » dintre Austro-Ungaria și România. Lucia Bogdan, sora savantului, într-o scrisoare din 26 dec. 1965 pe care ne-a trimis-o, precizează că în spatele firmei « Gebrüder Bogdan » era casa lui Ioan Munteanu, fratele mai mare al mamei ei, Elena, și confirmă că acel Iohann Bogdan era tatăl celor 11 Bogdani brașoveni. Cunoscînd acest amănunt și faptul că cele două familii erau vecine pe Cacova, se explică și căsătoria dintre Ioan Bogdan și Elena Munteanu.

³ Casa familiei Bogdan a fost renovată după primul război mondial, pe vechile temelii ridicîndu-se ziduri noi, adăugîndu-se o mică mansardă, iar în locul liber al curții de altădată clădindu-se niște anexe. Astăzi este locuită de rude ale familiei Bogdan și de alte persoane.

⁴ Vezi nota 2.

⁵ Cf. scrisoarea către fiul său, viitorul slavist, din 2 ian. 1889, în *Biblioteca Academiei Române, Mss. românești, nr. 5221, f. 10.*

fica sa Lucia. A murit în 1906, la Sinaia ¹, în vîrstă de 74 de ani, pe cînd fiul său mai mare, Ioan, ajunsese membru al Academiei Române.

Mama lui Ioan Bogdan, *Elena*, fata lui «chir Ioan Munteanu», s-a născut la 22 aprilie 1846 ². S-a căsătorit cu Ioan Bogdan la 3 noiembrie 1863 ³. Greul familiei ea l-a dus, la început alături de soțul ei și apoi singură, avînd a crește 11 copii: 7 băieți și 4 fete. La o vîrstă înaintată, «...era o bătrînă frumoasă, cu un păr bogat și alb ca argintul». Avînd «o inteligență ascuțită, posedînd o mare energie, ea a reușit să-și crească copiii și să-i vadă așezați la vetrele lor, înainte de a închide ochii», în 1912 ⁴, la București, în casa fiului ei Ioan. «A fost o sfință pentru noi; asta era părerea la toți» — scrie Lucia Bogdan ⁵.

Primul născut a fost *Ioan* sau, cum i se spunea în familie, *Iancu*. A văzut lumina zilei la 25 iulie 1864 ⁶.

După absolvirea claselor primare, urmează cursurile «Gimnaziului mare public român» din Brașov, obținînd «Testimonium maturitatis» la 1 iulie 1882, cu rezultate excepționale ⁷. Viața și activitatea ulterioară a lui Ioan Bogdan fiind cunoscute din cele ce s-au scris pînă acum despre el, în cele ce urmează vom reveni asupra lui numai în legătură cu corespondența inedită ce o avem în vedere.

Al doilea fiu, *Gheorghe*, care și-a luat încă din tinerețe numele de Bogdan-Duică, nu fără observația critică a fratelui său mai mare ⁸, s-a născut la 21 decembrie 1865 «pe Cacova» ⁹; era, deci, mai mic doar cu un an și jumătate decît fratele său Ioan.

Firea lui voluntară, sinceritatea uneori dură, i-au creat încă de timpuriu greutăți și adversități. Abia ajuns profesor la gimnaziul din Brașov, numirea nu îi e confirmată, deoarece, între timp, atacase forul superior al acestuia, Consistoriul din Sibiu ¹⁰. Fratele său Ioan, temperament calm, ponderat, îl

¹ Cf. scrisoarea Luciei Bogdan, citată mai sus.

² Arhiva bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Protocoale, nr. 6/1846.

³ Arhivele Statului, Brașov. *Matricola cununărilor de la bis. Sf. Nicolae*, nr. 165, p. 105.

⁴ Caracterizarea aparține scriitorului A. P. Bănuț, întemeietorul «Lucafărului» de la Budapesta (1902), azi în vîrstă de 85 de ani, care a cunoscut de aproape familia Bogdan (Arhiva bis. Sf. Nicolae. *Fondul A. P. Bănuț. Manuscrise*). Elena Bogdan este înmormîntată în cimitirul Bellu din București, unde în 1941 a fost îngropată și fiica ei, Ecaterina N. Iorga (n. 1878).

⁵ Scrisoarea citată.

⁶ Arhiva bis. Sf. Nicolae. *Fondul bis. din Cetate. Protocoale*, nr. 389, p. 62.

⁷ La 13 obiecte calificăția «praeclaros» = eminent, iar la 1. maghiară «eximios» = excelent (Testimonium maturitatis, nr. 304/1881—2. Copie autentificate la 6 sept. 1882, în Arhiva bis. Sf. Nicolae. *Fondul Bogdan*). De altfel, în tot cursul studiilor liceale notele s-au menținut la același înalt nivel (vezi certificatele pentru cl. V-a, VI-a și a VII-a, în același fond).

⁸ Scrisoarea lui I. Bogdan către fratele său, datată Viena, 6 aprilie/18/88, în Arhivele Statului, Brașov. *Fondul «Astra»*, nr. 10046.

⁹ Arhiva bis. Sft. Nicolae. *Protocoale nr. 6*, p. 371. La 29 aprilie 1892 se căsătorește — prima căsătorie — cu Maria Done din Lutran, Alsacia. Vezi Arhivele Statului, Brașov, *Matricola cununărilor bis. Sf. Nicolae*, nr. 195, p. 219. Profesoară de franceză, a murit în anul 1917, sub ocupația germană, în timp ce G. Bogdan-Duică era deportat, ca ostatic politic, în Bulgaria. Au avut șase copii din care primul, Dragoș (n. 1895) și al cincilea, Eugenia (n. 1902), au murit în vîrstă școlară și preșcolară. Al doilea, Catul Bogdan (n. 1879), este cunoscutul pictor și grafician, profesor emerit la Institutul de arte frumoase «Nicolae Grigorescu» din București; al treilea, Virgil (n. 1889), doctor în filozofie, fost profesor secundar, traducător al lui Hegel în limba română, acum pensionar; ultimul, Ovidiu (n. 1904), fost profesor secundar, acum pensionar. (Informațiile asupra familiei G. Bogdan-Duică de la Ovidiu Bogdan, scrisoarea din 16 dec. 1965, în posesia noastră).

¹⁰ Pe atunci toate școlile românești din Transilvania erau profesionale.

sfătuiește într-o scrisoare trimisă din Moscova, la 5 oct. 1889, în legătură cu acest incident: «... să-ți deschizi ochii la ceea ce faci și să te gîndești la consecvențele celor ce vorbești și scrii»¹. Altă dată îi face observații stilistice pe marginea articolelor publicate, manifestînd nu numai o minte clară, ci și o sinceră grijă frățească².

Se știe însă că G. Bogdan-Duică a depășit aceste greutăți ale începutului și, printr-o muncă tenace, a ajuns mai întîi profesor la Liceul «Mihai Viteazul» din București³, apoi membru corespondent (1918) și membru al Academiei Române (1919), fiind numit profesor la Universitatea din Cluj, unde si-a desfășurat activitatea pînă la sfîrșitul vieții. Aici va pune bazele unei valoroase școli de istorie literară, fiind urmat la catedră de Dimitrie Popovici, unul din cei mai erudiți istorici literari români. Același A. P. Bănuț și-l amintește pe Bogdan-Duică: «tobă de carte și stăpîn pe o memorie formidabilă», «o veritabilă bibliotecă ambulantă»⁴.

A murit în ziua de 20 septembrie 1934, la Brașov, unde venise ca președinte al comisiei de bacalaureat. Era în vîrstă de 69 de ani⁵. A fost înmormîntat la Sibiu.

Iordan Bogdan, al treilea fiu (n. 15 februarie 1868⁶) a fost farmacist la Turnu-Severin. A murit la Buziaș, bolnav de cord, și a fost înmormîntat la Turnu-Severin⁷.

Elena, sau *Leni* (n. 26 noiembrie 1869⁸ — 10 noiembrie 1948), a fost soția avocatului Dumitru Pop din Mediaș⁹.

A urmat apoi un alt frate, *Vasile*, născut la 14 dec. 1871¹⁰, despre care nu știm decît că a fost șef contabil la Craiova (Ar fi decedat la Turnu-Severin; după alte informații, la Constantinopol, într-o călătorie)¹¹.

Cea mai înzestrată, poate, dintre ficele lui Ioan și Elenei Bogdan a fost *Maria*, numită în familie și cercul larg al cunoscuților *Mariți Bogdan*, născută la 4 sept. 1873¹².

După studii medii, a devenit mai întîi învățătoare în satul Poplaca Sibiului (1893—1894), iar apoi în Brașov, unde a înființat, în 1921, «Școala normală de conducătoare de grădinițe», fiind directoarea acesteia. Între 1895—1919 a fost conducătoarea grădiniței de copii în Șcheii Brașovului, înființată de ea, prima de acest gen, pentru români, în Transilvania. S-a căsătorit cu Grigore

¹ Arhivele Statului, Brașov. *Fondul «Astra»*, nr. 10049.

² Scrisoarea din 6 aprilie 1888, citată mai sus.

³ Cf. *Miron Constantinescu*, *Licee centenare*, «Contemporanul», nr. 50 (1000), 10 dec. 1965, p. 9.

⁴ Manuscrisul citat.

⁵ Asupra vieții și operei lui pot fi consultate: G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 831; Pavel Dan, *Gh. Bogdan-Duică*, în *Serieri*, București, 1965, p. 372 (articolul publicat în «Blajul», I, 1934, nr. 10); și mai ales Vasile Netea, *Viața și opera lui Gheorghe Bogdan-Duică*, București, 1940, cu trimiteri la bibliografia anterioară. De asemenea, broșura *În memoria lui G. Bogdan-Duică*, Cluj, 1935, și D. Popovici, *Evoluția concepției literare a lui G. Bogdan-Duică*, în volumul *Cercetări de literatură română*, Sibiu, 1944, p. 217—260. ș.a.

⁶ Protocolul precizează: în «Ulița Mare», deci nu pe Cacova.

⁷ Lucia Bogdan, scrisoarea din 26 XII 1965.

⁸ Sfatul Popular al orașului Brașov. Oficiul Stării Civile. *Protocolul botezațiilor de la bis. Sf. Treime de pe Tocile*, 1849—1889; Lucia Bogdan, scrisoarea citată.

⁹ Cîteva informații asupra descendenților familiei Pop la A. P. Bănuț, *mss. citat*.

¹⁰ Vezi nota 7, p. 4 (aceeași scrisoare).

¹¹ A. P. Bănuț, *mss. citat*; Lucia Bogdan, scrisoarea citată.

¹² Vezi nota 7, p. 4 (aceeași scrisoare).

Popovici (Popescu) din Toplița ¹, învățător și apoi inspector școlar. Iubitoare de teatru, a fost o talentată și pasionată artistă amatoare și susținătoare a acțiunilor culturale din Brașov și împrejurimi. Ea însăși a compus sau, mai ales, a localizat pentru eleve piese de teatru într-un act, dintre care unele au fost tipărite în Biblioteca Societății pentru fond de teatru român din Transilvania, înființată de Iosif Vulcan.

După aproape 40 de ani de învățămînt, a ieșit la pensie în 1930. A murit, în vîrstă de 90 de ani, la 27 noiembrie 1963.

Ștefan sau *Ștefi*, al cincelea băiat din familia Bogdan, s-a născut la 25 aprilie 1875 ². Este al treilea profesor universitar pe care l-a dat această familie. A fost căsătorit cu Constanța Spirescu-Duro. Și-a desfășurat activitatea la Institutul Politehnic din București, catedra de chimie și la Institutul medico-farmaceutic. A murit la 13 decembrie 1954, în București, Str. Frumoasă, nr. 48 ³.

A treia fiică a familiei Bogdan a fost *Ecaterina (Catinca)*, născută la 1 noiembrie 1878 ⁴. Femeie cultă, era profesoară cînd a cunoscut-o marele istoric Nicolae Iorga, coleg la Universitatea din București, bun prieten și tovarăș de idei al lui Ioan Bogdan. Căsătoria a avut loc la 4 februarie 1901 ⁵. Catinca a fost tovarășa de viață nedespărțită și devotată a marelui istoric, ajutîndu-l în munca sa și nu o dată copiindu-i manuscrisele greu de descifrat.

La anii bătrînețelor a avut nemărginită durere să asiste neputincioasă la ridicarea tilhărească a soțului ei, Nicolae Iorga, reprezentant al culturii și științei românești și patriot înflăcărat, asasinat mișelește de legionari la 27 noiembrie 1940. Moare profund îndurerată peste mai puțin de un an, la 23 noiembrie 1941 și e înmormintată, alături de mama și soțul ei, în cimitirul Bellu din București.

Mari speranțe și-a pus familia Bogdan în cel de-al șaselea fiu, *Alexandru (Sandi)*, născut la 6/18 februarie 1881 ⁶, considerat de contemporani drept o certă valoare. Strălucit elev al lui Gustav Weigand, doctor al Universității din Leipzig, Alexandru Bogdan a fost un distins profesor și educator al elevilor marelui gimnaziu din Brașov, publicist activ la periodicele transilvănene

¹ Arhivele Statului, Brașov. *Protocolul cununațiilor de la bis. Sf. Nicolae. Matricula nr. 179*, p. 260. Au fost cununați de *Andrei Birseanu* și soția acestuia/ *Ecaterina*, n. Nicolau. Grigore a rămas cu numele al doilea, de Popescu. Maria e înregistrată *Maria-Paraschiva*, Paraschiva rămîind numai în protocele.

² Nu i s-a putut da de urmă în nici unul din protocelele de nașteri ale celor trei biserici citate la nota nr. 1, p. 173. Data nașterii este luată dintr-un «Extras» de naștere al celor unsprezece copii ai familiei Bogdan (Fondul Bogdan din Arhiva Bis. Sf. Nicolae din Șchei, documentul din 25 IV 1903), dată confirmată și de Lucia Bogdan, în scrisoarea citată.

³ Informații de la Ovidiu Bogdan, scrisoarea din 12. I. 1966 și Lucia Bogdan, scrisoarea citată.

⁴ Sfatul Popular al orașului Brașov. Oficiul Stării Civile. *Protocolul botezațiilor bis. Sf. Adormiri din Cetate*, 1878, p. 188. Pentru loc, indicația topografică: «pe Malu Ciurcului», ceea ce înseamnă și Cacova, «Malul Ciurcului» cuprinzînd mai mult decît o stradă. Studiile le-a făcut la «Pedagogicul» din Cluj și apoi la Șc. «Erzsébet» (Elisabeta) din Budapesta. În învățămînt n-a profesat decît cîteva luni (v. Lucia Bogdan, scris. cit.).

⁵ Arhivele Statului, Brașov. *Protocolul cununațiilor bis. Sf. Nicolae. Matricula nr. 179*, p. 256. Au fost cununați de Grigore Samurcaș și soția Maria.

⁶ Sfatul Popular al orașului Brașov. Oficiul Stării Civile. *Protocolul botezațiilor bis. Sf. Adormiri din Cetate*. E indicată nu str. Cacova, ci «Ulița Furcoaii», nr. 429, nume neoficial dat de români străzii Constantin Vodă Brîncoveanu, pe atunci str. Caterinei; la capătul dinspre «Malu Ciurcului» se afla și Cacova. Numărul casei corespunde cu cel din Cacova (v. Arhivele Statului, Brașov, *KRONSTADT, Häuderund Strassen-Schema*. 1874 — U. 178).

(«Gazeta Transilvaniei», «Românul», «Tribuna») și la cele conduse de Nicolae Iorga. Academia Română l-a acceptat printre colaboratorii săi, publicându-i studiul *Ritmica cîntecelor de copii*¹. Mobilizat în armata austro-ungară la începutul primului război mondial, Alexandru Bogdan, în vîrstă de numai 32 de ani, se prăbușește pe frontul galițian, la 19 octombrie 1914. În amintirea lui, prietenii săi au lăsat pagini edificatoare asupra valorii tinărului profesor Sandi Bogdan².

Cel de-al șaptelea fiu, *Aurel (Rică) Bogdan* s-a născut la 26 martie 1883³, și-a început cariera militară ca sublocotenent, devenind, după unirea Transilvaniei cu România, general și apoi inspector general, tot în armată⁴.

Mezina familiei este *Lucia-Augusta*, născută la 11 februarie 1888⁵, «mignona cu obrajii trandafirii și cu ochii de peruzea»⁶. Rămasă singură, revine în țară prin 1925—26, și se stabilește la Vălenii-de-Munte. Timp de 15 ani a fost una din colaboratoarele foarte apropiate ale lui N. Iorga, lucrînd în administrația tipografiei «Datina Românească». Este singura în viață din cei 11 frați și surori Bogdan.

Ioan Bogdan s-a căsătorit în 1897, pe cînd era profesor universitar, cu *Maria (Marioara) Colțescu* (n. 2 febr. 1878), originară din București. Împreună au locuit, mai întîi pe str. Popa Tatu, nr. 66, apoi pe Calea Victoriei la nr. 158 (colț cu Calea Griviței, la etaj), iar apoi s-au stabilit în str. Fetei, azi str. Ioan Bogdan, nr. 9, în apropiere de Calea Dorobanți, unde și-au clădit casă proprie⁷. În vîrstă de aproape 88 de ani, Maria Bogdan, care locuia la Brașov, str. Tinăra Gardă, nr. 13, împreună cu fiica sa *Viorica Tulbure*, n. Bogdan, a decedat la 18 dec. 1965. Fiica ei este în vîrstă de 67 de ani (s-a născut la 26 aug. 1899)⁸, a fost căsătorită cu Gheorghe Tulbure, profesor, publicist și un timp inspector școlar⁹.

¹ AAR, Seria II. Tom. XXVIII, Memoriile secției istorice, Mem. 1, București, 1906, 97 p. O bibliografie a scrierilor lui Alexandru Bogdan, atent întocmită, vezi în *Anuarul liceului român... din Brașov (XL și LXI)*. Anul jubiliar: 1924—1925, Brașov, Tip.A. Mureșianu: Branște & Co., 1925, p. CIII—CIV, dar fără articolele nesemnate, publicate mai ales în «Gazeta Transilvaniei»; vezi și *A x e n t e B a n c i u, Morți vii*, Tip. «Unirea», 1938, p. 71.

² Vezi Axente Banciu, *Dr. Alexandru Bogdan. Pagini comemorative...* (Cartea a fost prezentată de Ioan Bogdan în ședința Academiei Române din 12 nov. 1915. Vezi AAR, Seria II, Tom. XXXVIII, 1915—1916. Dezb., București, 1919, p. 32. După 1918, ediliu Brașovului au dat uneia din cele trei străzi Cacova — cea de jos — numele *Dr. Alexandru Bogdan*, schimbată în iulie 1965, în str. *Piatra-Mare*.

³ Vezi nota 6, p. 176, tot «Ulița Furcoaii», nr. 429.

⁴ Vezi o fotografie a lui, ca militar, în *Calendarul «Minerva» pe anul 1914*, p. 159.

⁵ Vezi nota 6, p. 176, tot «Ulița Furcoaii», nr. 429. S-a căsătorit la 26 noiembrie 1911 cu Armin Frideric Seichter din Pola, fiind cununați de Grigore Popescu (cumnat) și soția Maria (soră). Arhivele Statului, Brașov, *Protocolul cununaților bis. Sf. Nicolae. Matricola nr. 179*, p. 308.

⁶ A. P. Bănuț, *mss. citat*.

⁷ După moartea lui Ioan Bogdan casa a fost vîndută, suma rezultată împărțindu-se între frați și copii; Viorica Tulbure, n. Bogdan cu partea ei, a clădit la Brașov, în actuala str. Tinăra Gardă, nr. 13, o casă, în care locuiește și astăzi (v. *Viorica Tulbure, Note informative* în «Fondul Bogdan» citat și Lucia Bogdan, scrisoarea citată).

⁸ Certificat de naștere, Brașov, 27 IV 1950, serie republicană, nr. 13161 și originalul în limba maghiară, la titulară.

⁹ Născut la 10 noiembrie 1879, în Hălmeag (Făgăraș), a studiat la Facultatea de litere și filozofie de la Universitatea din Budapesta, pe care a absolvit-o la 6 iunie 1906 (Arhiva bis. Sf. Nicolae. *Fondul Bogdan*). S-a căsătorit cu Viorica Bogdan la 22 iulie 1928, fiind cununați de Octavian Goga și soția sa Veturia, n. Mureșianu. Gh. Tulbure a murit la 21 noiembrie 1954, la Brașov (Ibidem, *Fondul Bogdan*).

Ceilalți doi fii ai lui Ioan și Mariei Bogdan au fost *Radu* (n. 1898) și *Constantin (Dinu)*, n. 1901). Primul, foarte înzestrat, pasionat de limbi orientale, a murit de tânăr, la vârsta de 23 de ani (1921). Al doilea, care a fost judecător, a decedat la vârsta de 40 de ani (1924)¹.

Amintirile fiicei. Fără îndoială că mărturiile directe despre Ioan Bogdan sînt prețioase prin semnarea unor trăsături ale *omului*, ce nu răzbat totdeauna din opera scrisă, putînd fi doar întrevăzute în corespondența sa. Iată de ce am rugat pe Viorica Bogdan să-și aștearnă pe hîrtie amintirile despre familie și mai ales despre tatăl său. Din cele douăsprezece file pe care ni le-a încredințat², completate apoi cu anumite precizări, reproducem aici cîteva fragmente:

«Tata a fost un elev eminent, cuminte și grijuliu de frații și surorile mai mici ca el... Primul post l-a căpătat la școala din Pomîrla, Moldova, de unde... trimitea maichii (= bunicii) bani. Dimitrie Sturdza, în inspecție pe-acolo, l-a vizitat și, impresionat de cît era de serios și studios, s-a gîndit să-l ajute... Era slab tare și întîii l-a trimis pe Riviera, să se refacă».

Era un «om blind, bun părinte, cu toate că era foarte, foarte ocupat. Dimineața, după masa, decanat; și mă ducea și pe mine mereu, de mîină, cu el la plimbare, la Universitate și la Academie și, în special, îmi adu aminte, la Muzeul Antipa, la șosea, unde îmi explica amănunțit toate animalele — și încă cu mare răbdare. Era intim prieten cu Antipa, pe care l-a iubit mult toată viața».

Mai tîrziu «eram internă la *Notre Dame de Sion*; în fiecare sîmbătă venea el personal să mă aducă acasă, îmi căra într-o mîină ghiozdanul și într-alta rufe... Lunea dimineața mă aducea din nou la școală».

«Tata nu era aspru, ci blind, afectiv și foarte corect... Cu toate că era absorbit de studiile lui, se ocupa de noi, ne controla la lecții... Nu lipsea de acasă și lucra noaptea tîrziu, regulat, pînă la 1, 2...»

Împreună cu tatăl său Viorica Tulbure a participat adesea la excursiile organizate de Academia Română pentru membrii săi. «Așa am cunoscut pe mai toți membrii (Academiei) și... talentele românești... Ca fetiță mică, de la 8—10—18 ani, am fost, pe lîngă fetița tatii, și fetița lui Delavrancea, a lui Duiliu Zamfirescu, a lui Coșbuc, a lui Țițeica, a lui Iacob Negruzzi, a prof. Onciul. ...»

Printre prietenii apropiați ai lui Ioan Bogdan, fiica sa menționează pe D. Onciul, G. Murnu, Nicolae Iorga, devenit cumnat, V. Pirvan (căsătorit cu o nepoată de soră a Mariei Bogdan-Colțescu), Demostene Russo, care «în ultimele 6 săptămîni venea zi de zi la tata».

Din corespondența inedită. Corespondența lui Ioan Bogdan și a familiei — cită s-a mai păstrat la Brașov³ — a fost transcrisă de noi în cea mai mare parte, operația urmînd să fie terminată în viitorul apropiat.

¹ Vezi și *Notele informative* ale Vioricăi Tulbure, n. Bogdan, în Arhiva citată, *Fondul Bogdan*.

² Viorica Tulbure, n. Bogdan, *Notele informative* citate mai sus.

³ În articolul *Din corespondența lui Ioan Bogdan*, publicat în «Tribuna literară», Brașov, an. I, 1941, nr. 1, p. 7. G. H. T u l b u r e, ginerele lui Ioan Bogdan, a dat următoarele lămuriri cu privire la corespondența lui I. Bogdan: «Ioan Bogdan a întreținut o corespondență vastă. Ni s-au păstrat însă numai scrisorile primite, iar nu și cele scrise de el diferiților prieteni și stimulatori cu care se găsea în corespondență. O singură ciornă am găsit pînă acum pe care o reproduc mai la vale. Corespondența sa, din fericire, a fost păstrată cu multă grijă. Sint

a) O primă parte din scrisorile, documentele și materialul iconografic pe care-l avem la îndemână au aparținut *Măriei Popescu-Bogdan*. În 1926, Despărțămîntul «Astrei» din Brașov a luat inițiativa întemeierii unei biblioteci publice. Începutul a fost făcut cu ceea ce mai rămăsese — în urma războiului — din biblioteca lui Alexandru Bogdan, care la plecarea pe front dăduse indicația profesorului și bunului său prieten Axente Banciu ca, dacă nu se va mai întoarce, cărțile sale să formeze nucleul unei asemenea biblioteci, inexistente pe atunci în Brașov. Am preluat, deci, de la sora lui, Maria Popescu-Bogdan, un dulap cu cărți. Profesorul Axente Banciu, președintele «Astrei» Brașov și fost coleg în profesorat la același liceu cu Alexandru Bogdan, a propus și comitetul a acceptat în unanimitate, ca viitoarea bibliotecă publică să poarte numele primului donator. Ca secretar și bibliotecar al «Astrei» am obținut, mai târziu, materialul documentar legat de viața și publicistica lui Alexandru Bogdan. Colecția cuprinde 104 scrisori adresate lui Alexandru Bogdan de către oameni de seamă ai vremii ca: Gustav Weigand (12 scrisori), Ioan Bogdan (12), Nicolae Iorga (3), Ioan Slavici (2), G. Bogdan-Duică (5), Onisifor Ghibu (2), G. Coșbuc (1), Șt. O. Iosif (1), Ion Agîrbiceanu (1). Tot aici se mai află 4 scrisori trimise de Ion Popovici-Bănățeanu și de alții lui G. Bogdan-Duică.

Întreaga colecție — după ce pe baza fostei biblioteci a «Astrei» s-a format Biblioteca Centrală Regională — a fost trecută ulterior la Arhivele Statului, Brașov, Fondul «Astra», nr. 9962—10260, 11069 și 11085.

b) A doua colecție privitoare la familia Bogdan o formează scrisorile, documentele și fotografiile puse la dispoziția noastră de către soția și fiica lui Ioan Bogdan, Maria și Viorica — în total, astăzi ¹, 125 de scrisori, 37 documente și un bogat material iconografic. Scrisorile lui Ioan Bogdan provin din diferite epoci: plecarea în «țară» (1882), călătoriile la Moscova și Petersburg (1908 și 1911) etc.

Correspondența avînd un caracter intim, familiar — majoritatea scrisorilor sînt adresate soției — s-ar putea crede că are o importanță minoră. Lucrurile stau însă cu totul altfel. Alături de notele intime, afective, găsim în scrisori pasaje întregi cu valoare documentară, științifică și chiar literară. Ioan Bogdan însuși a atras atenția soției sale asupra acestui lucru: «Scrisoarea aceasta — notează el într-un post-scriptum la scrisoarea din 14 august 1908, din Odessa — fiind o operă literară, ce trebuie păstrată numai pentru posteritate, n-ai voie s-o arăți nici unui contemporan și nici unei contemporane». Iar peste două zile, tot într-un post-scriptum (scrisoarea din Odessa, 16 august 1908): «Păstrează toate scrisorile din Rusia, fără să le arăți, însă, nimănui. Îmi vor trebui pentru unele date, dacă va fi să descriu călătoria în mod literar».

Așadar, Ioan Bogdan, călător în Rusia țaristă din perioada contrarevoluționară ce a urmat revoluției din 1905—1907, cînd ohrana suspecta pe oricine

teancuri mari de scrisori provenind de la cele mai diferite și mai proeminente personalități literare și științifice din țară și străinătate. După o îndelungată selecționare — care mai cere încă multă vreme — o bună parte din scrisorile personalităților din domeniul istoric le-am pus la dispoziția Institutului de istorie națională de la Universitatea din Cluj. În total am dăruit numitului Institut 105 scrisori și cîteva documente. Din acestea, 25 de scrisori sînt de la istoriografi români: Hasdeu, Tocilescu, Onciul, Pirvan, Giurescu, N. Dobrescu, etc. De la istoriografi străini sînt 50 de scrisori în limba germană (Jagič, Jireček, Miletič, Kaluźniacki), iar alte 30 de scrisori sînt de la diferiți istorici și filologi slavi (ruși, poloni, sîrbi și bulgari), scrise, firește, în limbile respective».

¹ Cifrele nu sînt absolute, deoarece descoperiri izolate, la aceeași familie, le modifică, dar nu substanțial, în raport cu numărul de mai sus.

și mai ales pe străini ¹, și-a transformat scrisorile către soție într-un fel de carnet de note zilnice. Aici își nota el observațiile și constatările asupra oamenilor, faptelor și împrejurările cu care venea în contact, consemnându-le «familiar», fără a da naștere la bănuiele. Toate acestea ar fi format punct de sprijin pentru viitoarea «descriere literară» a călătoriei, pe care o avea în gând. Deși avem scrisorile, desigur nimeni n-ar putea să-i împlinească gândul, căci scrierea proiectată n-ar fi folosit materialul decât ca punct de reper; miezul lucrării l-ar fi dat ceea ce mintea sa înregistrase, ceea ce spiritul său de observație reținuse.

Legăturile cu savanții ruși au fost relevate de prof. D. P. Bogdan, care a publicat, alături de alte scrisori ale lui Ioan Bogdan, o parte din cele aparținând colecției Mariei Bogdan — în original și traducere, mai adesea în rezumate ².

Alături de această colecție de scrisori și de altele, trimise sau primite de Ioan Bogdan, publicate de I. C. Negruzzi ³, N. Iorga ⁴, I. E. Torouțiu ⁵, Gh. Tulbure ⁶, I. Lupaș ⁷ și M. Dan ⁸, rămân, așadar, o sumă de scrisori nedate publicității pînă acum, altele publicate numai fragmentar, în care apar aspecte noi, mai puțin cunoscute, ale vieții și personalității marelui savant. În afară de aspectele strict personale, familiale, intime adesea, care se desprind din paginile acestor scrisori, putem întrevedea în multe din ele patriotul, în cel mai înalt sens al cuvintului. Toată activitatea lui științifică este pătrunsă de acest sentiment de datorie profundă față de poporul său și de înaltă probitate. Dar scrisorile ne dezvăluie, în același timp, sufletul ales, capabil de emoții adinci; pînă și un fapt mărunț la prima vedere, ca executarea în condiții optime a fotografiilor unor documente, îi crează bucurii intense, pe care nu și le poate stăpîni.

Ar fi, deci, greșit să ne dispensăm, în cercetarea vieții și operei lui Ioan Bogdan, ca și a oricărui mare savant, de elementele noi care se desprind din corespondența sa. Iată de ce ne-am îngăduit ca, dintr-un proiectat volum de corespondență inedită a lui Ioan Bogdan, să dăm aici la iveală cîteva fragmente în cadrul unei prezentări generale menită să sugereze oportunitatea unei ediții științifice, de care vasta corespondență a marelui savant nu a avut parte. De asemenea, publicăm, în anexe, un număr de fotografii și documente inedite, cele mai multe din «Fondul Bogdan» de la Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului.

¹ Ioan Bogdan însuși a fost suspectat la graniță, fiind confundat cu un oarecare I. Bogdanov (*Scrisoarea din 23 aug. 1908*, reproducă parțial de D. P. Bogdan, în lucrarea *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, apărută în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, 1963, p. 282—283.

² *Op. cit.*, p. 181—338. Cf. nota 1 de la p. 213.

³ *Ioan Bogdan, A. Vlahuță, Al. Xenopol și manuscriptele lor*, AAR, Mem. Secț. literare, seria III, vol. I (și extras, București, 1923).

⁴ *Din scrisorile lui Ioan Bogdan*, în «Cuget Clar», I, 1937, p. 660—666, 679—689, 697—698, 744—746, 772—773 și 812—813.

⁵ *Studii și documente literare*, vol. I (în colaborare cu Gh. Cardaș), IV, VII, București, 1931, 1933, 1935 (pe copertă: 1936), p. 226—245, 471—478 și, respectiv, 86—189.

⁶ «*Tribuna Literară*» (Brașov), an. I, 1941, nr. 1—7.

⁷ *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, în AAR, Secția istorică, Seria III, Tom. XXVII, 1944—1945, p. 153—194.

⁸ *Din corespondența lui Ioan Bogdan cu savanții ruși*, în «*Studii*», XIII, 1960, nr. 1, p. 129—139; *Legăturile lui Ioan Bogdan cu filologii poloni*, în Rsl, IV, 1960, p. 309—326; în «*Revue des études sud-est européennes*», t. I, 1963, no. 1—2, p. 159—165.

N. 1874/50.

TESTIMONIUL SCOLASTIC

Bogdan Ioan elev al clasei a VI-a la *Gimnaziul din Braşov* scolar în clasă *avansată* la *gimnaziul mare public român de învăţare profesională din Braşov* a meritat la *sfârşitul* anului şcolar *1910* să strice cu *mentul general* *foarte bine*

Moralitatea *conştiinţanţa legilor şcol.*
Atenţiunea *incertă*
Disciplină *m a r e.*

Şporiul în obiectele special obligate:

Religioasă	<i>foarte bine</i>
Limba latină	<i>foarte bine</i>
Limba română	<i>foarte bine</i>
Limba elină	<i>foarte bine</i>
Limba germană	<i>foarte bine</i>
Limba magiară	<i>foarte bine</i>
Istoria	<i>foarte bine.</i>
Geografia	
Matematică	<i>foarte bine</i>
Fizică	<i>o</i>
Istoria naturală	<i>foarte bine.</i>
Chimie	<i>o</i>
Prepedeşterea filosofică	<i>o</i>
D. general	<i>foarte bine</i>
Calligrafia	<i>o</i>

În obiectele relativ obligate:

Limba franceză	<i>foarte bine</i>
Cântărie	<i>o</i>
Limuziană	<i>foarte bine.</i>
Forma exterioră a competenţelor şcolare	<i>legibila</i>
Numerul orelor şcolare	<i>o</i>

Dat în Braşov la *8* a lunii *august* 1910 *o pl. de aci*

Directorul şcolii
Sf. Iosif

David Alina
profesor de...
M. Magura

„Testimoniul” elevului Ioan Bogdan la absolvirea clasei a VI-a a Gimnaziului din Braşov

Diploma de licențiat al Facultății de litere și filozofie, Universitatea din Iași

МИНИСТЕРСТВО
НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ

КАНЦЕЛЯРІЯ

ИМПЕРАТОРСКАГО
МОСКОВСКАГО УНИВЕРСИТЕТА

Москва

Сентября 14 1889 г.
№ ~~14~~

Справка

Отъ Канцеляріи Императорскаго
народаго просвѣщенія - канцеляріи
Московскаго университета
своему пограничному Штабу
Богдану, въ томъ, что онъ,
Богданъ, въ теченіи всероссійскаго
пешеходнаго 1889 г. совершилъ
пешеходныя путешествія по
всѣмъ губерніямъ и земледѣльч.
населенію Московской губерніи
и всѣмъ уѣздамъ по
всѣмъ частямъ Московской
губерніи и въ томъ, что онъ
въ теченіи 1889 г. совершилъ

Сиротаръ Н. Ананъ

Certificat de frecventare a cursurilor Universității din Moscova în semestrul de toamnă al anului 1889 la disciplinele: Izvoarele istoriei Rusiei și Istoria statului lituano-rus

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

MINISTERUL CULTELOR
și
INSTRUCIUNII PUBLICE

MINISTERUL ȘCOLILOR ȘI CULTELOR

Seria A. — Nr. 2436. 19. OCT. 91.

NB. La răspuns se va arăta serie și numărul.

Domnule,

*În vederea recomandărilor făcute în favoarea Dn. de
Consiliul profesoral al facultății de litere și filosofie din
universitatea din București prezentată prin raportul Dn. de
Decan înregistrat la N. 15176 din 20 oct. subsemnatul, au-
dind pe Consiliul permanent de instrucțiune, vă numesc
cu începere de la 20 octombrie curent profesor suplitor la
catedra vacantă de limbile slave, de la d. facultate
a universității din București.*

Ministru

(r. lăleli)

Cap. Divis.
Albu

Dn. J. Bogdan, licențiat în litere
Loco.

Înștiințarea de numire ca profesor suplitor la catedra de limbi slave
începînd cu data de 20 octombrie 1891

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

MINISTERUL CULTURII
 P
 INSTRUCCIUNII PUBLICE

NIVELUL ȘCOLAR ȘI CULTURAL

Serie A. — No. 8977. 20 JUN 92

NR. — La răspuns se va adresa scrisoarea și numărul.

Domnule,

În vederea recomandării juriului instituit, conform legii, la Universitatea din Iași în ziua de 15 Iunie 1892 pentru concursul catolic de limbile slave de la facultatea de litere și filosofie din București, Ministerul, auzind pe Consiliul permanent al instrucțiunii, și înțelegând pe temeiul art. 363 al. a și b din legea instrucțiunii publice, pe ziua de 1 Iulie a. c. profesor cu titlu provizoriu la catedra de limbile slave de la dâca facultate a Universității din București, unde funcționează actualmente ca suplimentor.

Comunicându-vă această decizie, sunteți invitat a vă prezenta în prețoriul acestui Ministeriu spre a depune jurământul cerut de lege și apoi de a urma cu împlinirea atribuțiilor funcțiunii ce vi s-a încredințat.

Ministeriu prior

Capul
 Ștefan

D-^{le} Ion Bogdan, profesor suplimentor la facultatea de litere și filosofie din București.

Înștiințarea de numire ca « profesor cu titlu provizoriu » începînd cu data de 1 Iulie 1892

MINISTERUL CĂTELOR
INSTRUCȚIUNII PUBLICE

DIRECȚIUNEA
DE ÎNĂLȚĂMINTĂ ȘI ÎNSUȘIRE

Seria B. — No. 4521 * 18 JUL 95

NR. — La elipsă se va scrie seria și numărul.

Domnule,

Am onoare a vi face cunoscut că în urma recomandațiunii subsemnatului, Majestatea Sa Regele prin înaltul decret N. 3202 din 8 Iulie 1895 a binevoit a vi numi cu titlu definitiv la catedra de limbile Slavice de la facultatea de litere și filosofie a Universității din București, unde funcționați actualmente cu titlu provizoriu.

P. Ministru

Director

Sf. I. Bogdan
profesor universitar.

Înștiințarea de numire ca profesor definitiv de la 8 iulie 1895

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

Cnorable Domn

Academia Română, considerând deosebita valoare a publicațiilor D'vostre istorice, în ședința de la 31 Martie trecut, V'a ales Membru corespondent al ei pentru Secțiunea Istorică

Soluțindu V'ă la cunoștința acestei decizii a Academiiei, avem onoare a V'ă ruga să primiți încredințarea pe care distincții noastre considerăm-o.

Președintele
J. A. Wenzel

Secretarul General
Al. Ștefănescu

Domniei Sale,
Domnului Ioan Bogdan

Anunțarea alegerii ca membru corespondent al Academiei Române
la 31 martie 1892

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА,

КОЈА ЈЕ ПОД ЗАШТИТОМ

ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ПЕТРА I,

ПРОГЛАСИЛА ЈЕ НА СВЕЧАНОМ ГОДИШЊЕМ СКУПУ

22. ФЕБРУАРА 1914.

ГОСПОДИЊА

Др. ЈАНА БОГДАНА

ЗА СВОГА ДОПИСНОГ ЧЛАНА

Број 386

30 априла 1914 год

1 СЕПТЕМБ.

СЕКРЕТАР

Ant. Lovrenović

ПРЕДСЕДНИК АКАДЕМИЈЕ

Carja Holbec

Diploma de membru corespondent al Academiei Regale Sirbești. 22 februarie 1914

Српска Краљевска Академија

Бр. 86.

30 априла 1914 год.

у Београду.

Господине,

У вази мога писма од 22 фебруара ове године Бр. 173, част ми је послати Вам 1/2 диплому дописнога члана Српске Краљевске Академије за кога сте проглашени на њеном свечаном годишњем скупу 22 фебруара ове године.

Молим Вас у исто време да ми изволите послати Вашу биографију ради штампања у Академијском Годишњаку.

С одличним поштовањем

Секретар

Српске Краљевске Академије,

Stojan Jovanović

Господину

дру Ј. Богдану, професору Университета

у Букурешту.

Adresa Academiei Sirbe de stiinta din 30 aprilie 1914 prin care anunță pe Ioan Bogdan că i-a expediat diploma de membru corespondent și-i cere din nou biografia

Српска Краљевска Академија

Бр. 173

22 фебруара 1904 год.

у Београду

Господине,

Част ми је извести Вас, да Вас је Српска Краљевска Академија изабрала на главном годишњем скупу 3 фебруара ове године за овога дописног члана, и то за Академију Филозофских Наука, и да је тај избор на данашњем свечаном годишњем скупу Академије проглашен.

Моле Вам се један Годишњак за 1904, у коме је наштампан закон о Академији, а дилгома се ради и чим буде готова послати Вам се. - Молим Вас да ми пошаљете Вању биографију.

С одличним поштовањем

Секретар

Српске Краљевске Академије,

Господину

дру Јану Богдану, професору Универзитета

у Београду.

Adresa prin care Academia Sirbă de științe solicită lui Ioan Bogdan biografia spre a fi tipărită în Anuarul Academiei:

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

Diploma de membru al Societății geografice române

Diplomă de membru al Societății « Transilvania »

MINISTERUL CULTELOR
 IN
 INSTRUȚIUNEA PUBLICĂ

MINISTERUL ÎNSTRUMENTELOR DE MĂSURĂ ȘI PĂZIRII

Seria B. — No. 37673

NB — La răspuns se va arăta seria și numărul.

Domnule Profesor,

Pentru comemorarea aniversării de 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, Ministerul hotărînd să facă cu cheltuielile sale o ediție completă a tuturor actelor, chirosovitelor și documentelor de orice fel care provin de la dînsul, subsemnatul are onoare să vă facă cunoscut că vă îndreptățim cu adunarea tuturor documentelor, și se pot găsi relațiile la Ștefan cel Mare.

Ministru

I. G. B. C. C. C. C.

Director

Domnului: I. Bogdan profesor și Decan al
 facultății de litere și filosofie din
 București

Adresa prin care lui Ioan Bogdan i se încredințează sarcina de a aduna documentele lui Ștefan cel Mare. 3 iulie 1904

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

În ultimii ani

Arhiva Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului

1.

București, miercuri în sept. 1882

Iubiți părinți,

V-am promis, că vă voi scrie îndată ce voi ajunge în București. Iată că nici n-am ajuns bine și vă și scriu.

Am călătorit cât se poate de bine. Nu mi s-a'ntimplat nimic rău (...). La gară m-aștepta Ștefan. Îndată ce m-am scoborit din tren, l-am găsit, mi-am luat geamantanul, am chemat un birjar (făceam pe bucureșteanul) și «mînă!» la podu Mogoșoaie, visavis de Hotel Union, unde șade Ștefan cu Strîmbu. La el am și durmit și la el voiu dormi, pînă ce se va'ntoarce fina <de> la Brașov. (Acum însă nu e aci, o așteaptă în fiecare zi să vie. Peste vreo 5, 6 zile cred că va fi acasă). După ce se va'ntoarce ea acasă, mi-a spus Mariți, că pot dormi la ea. De altmintrelea m-au primit foarte bine, cum nu credeam.

Deocamdată îmi merge bine aici. Îmi place orașul, îmi plac și oamenii, îmi place viața d-aici — numai zurutul trăsurilor, care nu încetează toată noapte(a), îți mîncă capul. N-am putut dormi mai de loc toată noaptea.

Astăzi m-am sculat de dimineață, m-am dus la Mariți (...).

Astăzi toată ziua m-am plimbat. Cunosc cîteva strade, cele mai frumoase. M-am întîlnit cu mulți prieteni de-ai mei din Brașov. Sara am mers la grădina «Colaro», cea mai vestită în București, unde cîntă un violenist renumit (i-am uitat numele), discipul al lui Wiert de la Otetelișanu. Aci s-auzi cîntece românești. Trei zile și trei nopți într-una ai fi în stare să-l ascuți și nu te-ai sătura.

M-am mai plimbat pe la Sf. George; am fost și în biserică. Așa am petrecut ziua cea dintîi.

Pînă acum n-am fost la nimenea. Mîne am de gînd să merg la Hașdeu, și la un profesor, la care mă va recomanda Ștefan. Numele nu îl știu, că are un institut. La unul Frățilă încă mă va recomanda (...).

Al Dvoastră

Iancu I. Bogdan
stud. philos. & juris

2.

București, 26 apr. [18]99

Sandi dragă,

Îți răspund astăzi la lunga ta scrisoare din 16 aprilie. M-am întors tocmai astăzi de la Slănic, unde am dus pe Marioara¹ să stea pînă la vară, și mă folosesc de timpul de odihnă de care dispun azi ca să-ți răspund.

Întîi de toate, nu trebuie să te hotărăști de pe acum ce-i de făcut la toamnă. Mai e vreme de gîndit. Să-ți treci întîi examenul de ofițer bine, de ceea ce nu mă îndoiesc de altfel, și apoi vom vedea. Eu cred că ar fi bine să rămii în Transilvania și, dacă e să te faci profesor, să te faci la gimnaziul din Brașov. Dacă-ți dă un stipendiu de acolo, bine, dacă nu vei încerca de la alte instituții din Transilvania și Ungaria. Eu cred că ți-or da din Brașov, numai să-ți

¹ Soția lui Ioan Bogdan.

placă specialitățile pentru care vor ei să publice concurs. Nevoie de profesori au totdeauna și stipendiu vacant este unul pentru toamnă. Despre acestea te poate informa Mariți¹ destul de bine. Eu aș dori chiar ca tu să rămii în Brașov. Măcar unul dintre noi să mai fie acolo, căci Gică² nu va face treabă. Este o prostie a-ți închipui că n-ai să poți învăța ungurește; ai să înveți foarte ușor între unguri și trebuie să înveți. Nouă ne trebuiesc oameni care să știe bine ungurește ca să putem folosi literatura ungurească în interesul științei noastre. Eu voi regreta totdeauna că n-am învățat destul ungurește. Mie mi-ar plăcea să te ocupi nu numai de filozofie, ci mai ales de istorie și filologie. În Ungaria³ n-avem astăzi nici un istoric român serios. La Budapesta ai putea să te prepari bine pentru aceste specialități. Până atunci caută să înveți nemțește, vorbind cât mai mult și citind gazete și cărți. Într-un an de ședere la Viena trebuie să înveți bine nemțește. Pentru stipendiu poți scrie și tu direct d.p. directorul Oniț⁴, care ține mult la tine, la Vlaicu⁵ etc. La vară, când voi fi în Brașov, voi vorbi și eu cu dîșii. Dacă nu-ți vor da stipendiu de-acolo și vei fi silit să treci în România, apoi vom vedea ce vei face, după ce vei fi trecut aci. Dar cum îți spun, eu aș dori ca să rămii în Ungaria și să fi la Brașov și deci trebuie încercat întii acest lucru! Toate celelalte asupra cărora mi-ai scris sunt de ordin secundar și nu merită să-ți bați capul de acum cu ele (...).

Al tău frate
Iancu

НЕСКОЛЬКО ДАННЫХ О СЕМЬЕ ИОАНА БОГДАНА

По данным нехзанных писем и документов

(Резюме)

Научная деятельность крупнейшего румынского ученого Иоана Богдана, основателя кафедры славистики в Бухарестском Университете, известна благодаря опубликованным исследованиям, которые были дополнены материалами, предоставленными на научной сессии «Иоан Богдан и история румынской культуры». Однако, недостаточны данные, касающиеся его семьи и представляющие значительный интерес. Этой семье румынская культура обязана появлением двух ученых — филологов и историков.

Семья Иоана Богдана происходит из Брашова. 11 детей Иоана Богдана — отца и Елены Богдан, урожденной Мунтяну, были воспитаны и отданы на учебу прежде всего матерью, исключительной женщиной, которая с удовлетворением следила за их духовным ростом. Так, из 7 мальчиков, трое — Иоан, Георге и Штефан — станут преподавателями в высших учебных заведениях, первые два — членами Румынской Академии; Иоан станет ученым-славистом, получившим европейское признание, будучи избран членом «Общества истории и древностей» при Московском университете и членом-корреспондентом Сербской Академии. Георге Богдан, подписывавшийся Г. Богдан-Дуйкэ, является основоположником румынской литературоведческой школы в Клуже; он подготовил целую плеяду выдающихся исследователей. Аузел Богдан станет военным, дослужившись до чина генерала. Гордость семьи Александру, который подавал большие надежды среди братьев Богдан, ученик Г. Вайганда, получивший степень доктора словесности в Лейпциге, погиб на фронте в 1914 году. Другие два брата — Иордан и Василе — были, один — аптекарем, другой — бухгалтером. Из четырех девушек — Мария, Екатерина, Елена и Лучия —

¹ Maria Bogdan, sora lui I. B.

² G. Bogdan-Duică.

³ Se înțelege în Transilvania.

⁴ Virgil Onițiu, unul din străluciții directori ai Gimnaziului din Brașov.

⁵ Arsenie Vlaicu, fost director al Școlalelor comerciale române din Brașov.

Екатерина (Катинка), специалист по математике и физико-химическим наукам, преподавательница, в 1901 году стала подругой жизни великого Николае Йорга. Она умерла год спустя после трагической гибели ее мужа. Мария (Марици), основательница первого детского сада для румынских детей в Трансильвании, проводила живую культурно-массовую работу в своем родном городе. Лучия Богдан была сотрудницей Н. Йорга, занимаясь административными делами в типографии в Вэлени де Мунте. Она — одна из 11 братьев и сестер семьи Богдан, оставшихся в живых. Проживает в Вэлени де Мунте.

Иоан Богдан был женат на Марии Колцеску из Бухареста, которая умерла 18 декабря 1965 года в возрасте 88 лет, а годом раньше она присутствовала на торжествах по случаю празднования столетия со дня рождения ее знаменитого мужа. Из троих детей Иоана Богдана — Константин, Раду и Виорика — только последняя жива.

Автор уточняет и дополняет биографию каждого члена семьи Богдан, цитируя воспоминания его современников и рассказы его дочери. В конце статьи приводится неизданная семейная переписка, сохранившаяся в Брашове, и воспроизводится ряд извлечений из неизданных писем Иоана Богдана.

QUELQUES DÉTAILS CONCERNANT LA FAMILLE DE IOAN BOGDAN

(Autour de quelques lettres et documents inédits)

(Résumé)

La personnalité scientifique du grand savant roumain Ioan Bogdan, le fondateur de la chaire de slavistique de l'Université de Bucarest, est connue des études publiées jusqu'ici ainsi que des contributions présentées lors de la session « Ioan Bogdan et l'histoire de la culture roumaine ». Mais nos informations sont encore lacunaires au sujet de sa famille, l'une des plus intéressantes et à laquelle la culture roumaine doit deux de ses savants philologues et historiens.

La famille de Ioan Bogdan est originaire de Braşov. Les onze enfants de Ioan Bogdan, le père, et d'Hélène Bogdan, néé Munteanu, furent élevés et encouragés aux études par leur mère surtout, une femme exceptionnelle, qui eut la satisfaction de suivre leur ascension bien méritée. C'est ainsi que ses 7 garçons, trois — Ioan, Gheorghe et Ştefan deviendront professeurs d'université; les deux premiers seront membres de l'Académie Roumaine, Ioan l'illustre slaviste de notoriété européenne, sera aussi membre de la Société d'histoire et antiquités de l'Université de Moscou et membre correspondant de l'Académie serbe. Gheorghe Bogdan, qui signait Gh. Bogdan-Duică, est le fondateur de l'école roumaine d'histoire littéraire de Cluj et a formé une pléiade de chercheurs éminents. Aurel Bogdan, qui embrassera la carrière des armes, deviendra général. Un des grands espoirs de la famille, Alexandru, qui semblait appelé à être le plus brillant d'entre les frères Bogdan, élève de G. Weigand et docteur ès-lettres de Leipzig, tombera au front en 1914. Deux autres frères, Iordan et Vasile, furent l'un pharmacien et l'autre comptable. Quant aux quatre sœurs, Maria, Ecaterina, Elena et Lucia —, Ecaterina (Catinca) licenciée en mathématiques et sciences physico-chimiques, professeur, deviendra en 1901 la compagne du grand Nicolas Iorga. Elle mourut un an après la disparition tragique de son époux. Maria (Mariţi), la fondatrice du premier jardin d'enfants pour les Roumains de Transylvanie, dépensa une vive activité culturelle dans sa ville natale. Lucia Bogdan fut la collaboratrice de N. Iorga, c'est elle qui veillait sur l'imprimerie de Vălenii de Munte. Elle est la seule en vie des onze enfants Bogdan et demeure à Vălenii de Munte.

Ioan Bogdan fut marié à Maria Colţescu de Bucarest, morte le 18 décembre 1965 à l'âge de 88 ans, après avoir assisté, un an plus tôt, à l'anniversaire de la naissance de son illustre conjoint. De leurs trois enfants — Constantin, Radu et Viорica — seul cette dernière vit encore.

L'auteur précise et complète la biographie de chacun des membres de la famille Bogdan en citant des souvenirs de contemporains et des témoignages de Viорica Bogdan, la fille de Ioan Bogdan. L'article s'achève avec la présentation de la correspondance inédite de la famille, conservée à Braşov et par quelques reproductions de lettres inédites de Ioan Bogdan.

DATE NOI CU PRIVIRE LA VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI IOAN BOGDAN

Perioada 1864 — martie 1886

C. BOROLIANU

Despre activitatea lui Ioan Bogdan s-au scris în anii puterii populare câteva studii remarcabile. Între cei care s-au ocupat de opera marelui savant trebuie să amintim pe D. Macrea ¹, P. P. Panaitescu ², Damian P. Bogdan ³, Mihail Dan ⁴ și G. Mihăilă ⁵. Sesiunea științifică festivă cu tema « Ioan Bogdan și istoria culturii românești », organizată în decembrie 1964 de Asociația Slaviștilor din Republica Socialistă România, a constituit un moment culminant în acțiunea de preluare și valorificare a bogatei moșteniri, pe care întemeietorul școlii noastre de slavistică a lăsat-o posterității ⁶.

Om de știință cu renume european, stăpînind zece limbi, între care cele slave ⁷, Ioan Bogdan a scris lucrări care au stîrnit admirația savanților români și străini ⁸.

Dacă operele lui Ioan Bogdan sînt, în general, bine cunoscute, ele fiind lucrări de bază, puncte de plecare pentru cercetări în multiple direcții (istorie națională, istoria literaturii române vechi, filologie slavă), nu se poate spune același lucru despre viața sa. Notele biografice publicate pînă în prezent,

¹ *Opera de slavist a lui Ioan Bogdan*, în LR, 1955, nr. 4, p. 5—16, reproduc sub titlul *Ioan Bogdan*, în vol. *Linguști și filologi români*, București, 1959, p. 105—121.

² *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei, 1959.

³ *Ioan Bogdan. Activitatea științifică și didactică*, Rsl, III, 1958, p. 187—207; *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în vol. *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, 1963, p. 181—338; *Ioan Bogdan în circuitul slavisticii europene*, în « Studii », XVIII, 1965, nr. 1, p. 3—26.

⁴ *Elemente progresiste în opera lui I. Bogdan*, în « Anuarul Institutului de istorie din Cluj », I—II, 1958—1959, p. 199—218; *Din corespondența lui Ioan Bogdan cu savanții ruși*, în « Studii », XIII, 1960, nr. 1, p. 129—138; *Legăturile lui Ioan Bogdan cu filologii poloni. Un capitol din relațiile științifice româno-polone la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în Rsl, IV, 1960, p. 309—326.

⁵ *O sută de ani de la nașterea unui mare savant român: Ioan Bogdan*, în « Contemporanul », nr. 31, din 31 iulie 1964.

⁶ Pentru desfășurarea sesiunii vezi G. Mihăilă, *Din activitatea Asociației Slaviștilor din Republica Socialistă România*, în Rsl, XII, 1965, p. 398—404 și Dan Zamfirescu, *Sesiunea festivă « Ioan Bogdan și istoria culturii românești » (8—10 decembrie 1964)*, în « Studii », XVIII, 1965, nr. 1, p. 181—186.

⁷ N. Iorga spunea că vorbea limba rusă « cu ușurință și eleganță, cunoscînd în același timp, cu o stăpînire deplină de filolog, celelalte limbi ale vastei familii slave » (*Ioan Bogdan*, în vol. *Oameni cari au fost*, III, București, 1936, p. 14).

⁸ Vezi P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, extras din « Buletinul Comisiei istorice a României », vol. VII, 1928, p. 10; Damian P. Bogdan, art. cit. din « Studii », 1/1965, și Lucia Djamo, *Ecouri peste hotare despre activitatea științifică a lui Ioan Bogdan*, (Comunicare la sesiunea « Ioan Bogdan și istoria culturii românești »).

unele mai recente, cuprinse în studiile amintite, altele mai vechi, datorate lui N. Iorga¹ și I. Lupaș², sînt sărace și nu corespund totdeauna realității. S-a afirmat astfel greșit că Ioan Bogdan s-a născut în anul 1862 (I. Lupaș³ și Mihail Dan⁴), că ar fi urmat cursurile Universității din Iași între 1881—1885, că în timpul studenției ar fi fost pedagog la Școala normală din Iași, că ar fi învățat singur, ca student, limbile slave, că ar fi plecat în străinătate, pentru specializare, imediat după obținerea licenței ș.a.

Articolul de față își propune să aducă, pe baza unor cercetări noi și a unor documente inedite, unele precizări cu privire la familia marelui om de știință și la anii săi de formare intelectuală.

Ioan Bogdan s-a născut la 25 iulie 1864⁵. Tatăl slavistului, Ioan I. Bogdan, «neguțătoriu, născut în cetatea Brașovului în anul 1832», cum glăsuiește actul de căsătorie din 3 noiembrie 1863⁶, era un om cu puțină știință de carte. Ținuse prăvălie⁷, pe care o lichidează însă pe la 1882. Ieșind sărac din negustorie, își caută o slujbă, dar negăsind de lucru în orașul natal, se angajează la primăria din Sinaia ca taxidar. Încasa accizele, adică taxele de la căruțele care intrau cu marfă în Sinaia⁸. Mergea din cînd în cînd la Brașov să-și vadă familia și să lase acolo o parte din neîndestulătorul salariu. Bătrînul s-a stins la spitalul din Sinaia în ziua de 21 decembrie 1906, în urma unei apoplexii⁹. A fost înmormîntat la cimitirul din marginea de sud a orașului, aproape de șoseaua națională.

Mama slavistului, Elena Bogdan, era fiica lui Ioan Munteanu din Brașov și se născuse la 22 aprilie 1846, așa cum reiese din «Protocolul botezaților» de la biserica Sf. Nicolae din Șchei¹⁰. Era o femeie înțeleaptă, harnică și perseverentă, exemplu viu — așa cum subliniază Nicolae Iorga, ginerele ei — pentru cei unsprezece copii «de ce poate fi o muncă de toate zilele, o luptă neconținută cu greutățile vieții și o jertfă neîntreruptă pentru datorie»¹¹. Elena și Ioan I. Bogdan au avut șapte băieți și patru fete. Băieții au fost, în afară de Ioan

¹ *Art. cit.*, p. 12—15.

² *Ioan Bogdan* (1862—1919), în «Țara Birsei», II, 1930, nr. 3; *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, extras din AAR, Mem. Secț. ist., seria III, tom. XXVII, București, 1945, p. 4.

³ *Ioan Bogdan* (1862—1919), vezi nota 2.

⁴ În studiul *Legăturile lui I. Bogdan cu filologia poloni*, se orientează, probabil, după articolul din 1930 al lui I. Lupaș (anul 1862 figurează și în I. A. C a n d r e a și G h. A d a m e s c u, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931, p. 1533). Dar I. Lupaș a revenit ulterior, stabilind ca dată a nașterii: 25 iulie 1864.

⁵ Această dată apare în actele oficiale de mai tîrziu, ca de pildă în diploma de maturitate. Registrul de nașteri-botezați al bisericii Sf. Nicolae-Șchei din perioada respectivă nu se află nici la Sfatul popular Brașov, nici la Arhivele Statului din acel oraș.

⁶ *Protocolul cununaților pe anul 1863*. Parohia română ortodoxă Sf. Nicolae-Șchei, Arhivele Statului Brașov, nr. 179, f. 105.

⁷ Prăvălia avea firma «I. I. Bogdan. Material —, Specerei — und Farben — Handlung». Fusese deschisă în 1858, așa cum, atestă înștiințarea tipărită la 1 aprilie 1858 (în posesia noastră).

⁸ În acest oraș mai trăiesc și astăzi oameni care l-au cunoscut și care și-l amintesc controlînd încărcăturile la bariera dinspre Poiana Țapului. Astfel, bătrînul Ghiță Bucur, domiciliat în Sinaia, Bd. 23 August, nr. 23, ne informează: «Ioan Bogdan avea postul de control aproape de casa mea; era din Transilvania și vorbea bine ungurește».

⁹ Cf. actul de deces nr. 71, din 1906, dec. 22, înscris în «Registrul stării civile pentru morți pe anul 1906» din Sinaia, f. 37. (Arhiva Sfatului Popular Sinaia).

¹⁰ «Atestat de botez», eliberat la 5 mai 1867 de Ioan Petricu, protopop, paroh al bisericii sf. Nicolae, în posesia noastră.

¹¹ N. I o r g a, *op. cit.*, p. 13.

(primul născut, purtînd prenumele tatălui): Gheorghe (n. 21 decembrie 1865), Iordan (n. 15 februarie 1868), Vasile (n. 22 decembrie 1871), Ștefan (n. 14 aprilie 1876), Alexandru (n. 6 februarie 1881) și Aurel (n. 26 martie 1883); iar fetele: Elena (n. 26 noiembrie 1869), Maria (n. 11 noiembrie 1873), Ecaterina (n. 1 noiembrie 1878) și Lucia-Augusta (n. 11 februarie 1888¹).

În absența soțului, care își avea serviciul la Sinaia, Elena Bogdan a știut să-și crească cei 11 copii în spiritul muncii și al împlinirii cu strictețe a îndatoririlor, astfel încît din cei șapte băieți, trei — Ioan, Gheorghe și Ștefan — au ajuns profesori universitari, iar dintre aceștia primii doi au fost membri activi ai celui mai înalt for de cultură din țară, Academia Română. Și ceilalți au făcut studii superioare: Alexandru și-a luat doctoratul în filologie la Universitatea din Leipzig, a funcționat apoi ca profesor la Brașov, dar a murit tînr, pe front, în primul război mondial; Iordan avea licența în farmacie, iar Aurel, ofițer, absolvent al Școlii superioare de război, a înaintat pînă la gradul de general. Fetele au fost date și ele la învățătură, una dintre ele, Ecaterina (licențiată în matematici și fizico-chimice) ajungînd tovarăsa de viață și de muncă a celui mai mare istoric al nostru, Nicolae Iorga.

Bătrîna Elena Bogdan s-a săvîrșit din viață la 14/27 decembrie 1911, în București², și a fost înmormîntată la cimitirul Belu, în locul unde își vor afla odihna, treizeci de ani mai tîrziu, Nicolae și Ecaterina Iorga³.

Ioan Bogdan, viitorul istoric și filolog, și-a făcut studiile primare și secundare la Brașov. Liceul românesc din localitate purta atunci titulatura de «Gimnaziul mare român de lege greco-ortodoxă». «Gimnaziul» luase ființă în 1850, fiind condus de dr. Ioan Meșotă pînă în 1878, iar după aceea de Ștefan Iosif, tatăl poetului Șt. O. Iosif. Înscriș în clasa I gimnazială în anul școlar 1874/1875, I. Bogdan a fost coleg de clasă cu Alexandru Hodoș, scriitorul Ion Gorun de mai tîrziu. Dacă în clasa I ocupă locul al șaselea în clasificare, începînd din clasa a II-a Ioan Bogdan trece în fruntea clasei, terminînd ca șef de promoție. În ziua de 26 iunie (8 iulie st. n.) 1882 își trece examenul de maturitate cu rezultate excelente⁴.

În septembrie 1882, Ioan Bogdan se îndreaptă spre București, cu gîndul de a se înscrie la Universitatea din capitală⁵.

Negăsind un post care să-i asigure existența în timpul studiilor universitare și neputînd obține o bursă, pleacă la Iași, unde auzise că se ține concurs pentru ocuparea locurilor libere la Școala normală superioară de acolo. Înființarea a două școli normale superioare, la București și la Iași, «cu scopul formării de profesori de licee și de facultăți» era prevăzută în «Legea asupra instrucțiunii»⁶ (art. 311) din 1864. Școlile nu și-au început însă activitatea decît mai tîrziu. Cea din Iași s-a organizat abia în toamna anului 1880 și numai cu «Secțiunea științifică», care începe să funcționeze regulat de la 1 decembrie. «Secțiunea de litere» își deschide porțile după doi ani. Prezentîndu-se la concurs,

¹ Dintre cei unsprezece copii, singura în viață; locuiește la Vălenii-de-Munte.

² Venise să-și vadă copiii stabiliți în capitala României, pe Ioan, Gheorghe, Ștefan și Ecaterina.

³ Marele savant a fost asasinat de legionari la 27 noiembrie 1940, iar soția sa a murit după un an, la 23 noiembrie 1941.

⁴ Publicăm, în Anexa I, diploma de maturitate, după copia făcută de însuși I. Bogdan (Arhivele Statului Iași, mapa 131 b).

⁵ Vezi Anexa II.

⁶ Publicată în «Monitorul oficial al Principatelor Unite Române», nr. 272 din 5/17 decembrie 1864.

în prima jumătate a lunii octombrie 1882, Ioan Bogdan reușește să ocupe un loc în noua secție a școlii, unde va fi coleg cu Gh. Ghibănescu, viitorul istoric.

În conformitate cu prevederile legii din 1864, elevii școlilor normale superioare erau toți interni¹, avînd obligația de a urma atît cursurile facultății respective (studii externe), cît și cursuri speciale (studii interne), ținute de «maestri de conferințe», desemnați de minister dintre profesorii universitari. La secția de litere a școlii din Iași fuseseră numiți Ștefan Virgolici pentru limbile elină, latină și franceză, Andrei Vizanti pentru istorie universală, istoria românilor și literatura română și Constantin Dimitrescu-Iași pentru istoria filozofiei, pedagogie și didactică. Conform legii lui Al. I. Cuza din 1864, maestrii de conferințe urmau să facă în anul I «o revizie aprofundată a învățăturilor din liceu», iar în anul al II-lea «să dea acestor învățături mai multă dezvoltare, perfecționîndu-se elevii în cunoștințe de tot felul» (art. 327); anul al III-lea era rezervat specializării. Maestrii de conferințe aveau menirea, deci, de a pregăti pe elevii școlilor normale superioare pentru viitoarea lor carieră didactică. Ei erau ajutați de cite «un repetitor și veghetor de ordine» (cite unul pentru fiecare secție), ales de consiliul maestrilor de conferințe dintre profesorii de liceu. La secția de litere din Iași funcționa Alexandru Lambrior.

La Facultatea de litere, Ioan Bogdan a frecventat în același timp cursurile lui I. Caragiani (limba și literatura elină), Aron Densușianu (limba și literatura latină), N. Ionescu și P. Rășcanu (istorie universală), A. D. Xenopol (istoria românilor), A. Vizanti (istoria literaturii române), Șt. Virgolici (limba și literatura franceză), C. Leonardescu (istoria filozofiei și logica), C. D. Dimitrescu-Iași (pedagogie generală, istoria pedagogiei și pedagogie gimnazială). În facultate îl atrage îndeosebi cursul de istorie națională al lui A. D. Xenopol² la care, de altfel, își va lua și teza de licență.

Ca elev bursier, Ioan Bogdan a fost scutit de unele griji de ordin material. Familia o ducea însă foarte greu. După lichidarea negustoriei, tatăl a rămas cîtva timp fără ocupație, deci fără nici o sursă de venit. Tinărul își exprima îngrijorarea: «Mi-e teamă că băieții n-au ce să mănînce și n-aș vrea să mai aud că sînteți lipsiți. Nici să nu-mi mai scrieți niciodată de asta, căci îmi faceți numai supărare și gînduri rele»³.

În tot timpul studenției, I. Bogdan este preocupat de aranjarea actelor legate de trecerea sa în România. Se decide să rămînă în România, chiar dacă stăpînirea austro-maghiară i-ar refuza autorizația: «Puțin îmi pasă de mi-o dă sau nu mi-o dă, eu tot aici am gîndul să rămîn [...]. Nimeni nu-mi poate schimba gîndul»⁴.

Notele obținute de-a lungul celor trei ani de studii sînt în marea lor majoritate bile albe. Între 4—29 iunie 1885, I. Bogdan se prezintă la cele trei

¹ În 1897, Spiru Haret desființează școlile normale superioare, înlocuindu-le prin seminariile pedagogice. În expunerea de motive care însoțește legea din 1897, se spunea că regimul de internat pînă la vîrsta de 22—25 de ani nu este recomandabil, deoarece «creșterea între cele patru ziduri ale unui internat pînă la o etate așa de înaintată» dă societății oameni nepregătiți pentru viață. Se mai argumenta că școlile normale superioare se adresau unui număr prea mic de tineri, fiind din această cauză foarte costisitoare pentru stat.

² A. D. Xenopol și-a început cursul în toamna anului 1883. Prelegerea inaugurală («Lección de deschidere a cursului de istoria românilor de la Universitatea din Iași») a apărut în «Convorbiri literare», an. XVII, nr. 8, 1. XI. 1883, p. 300—306.

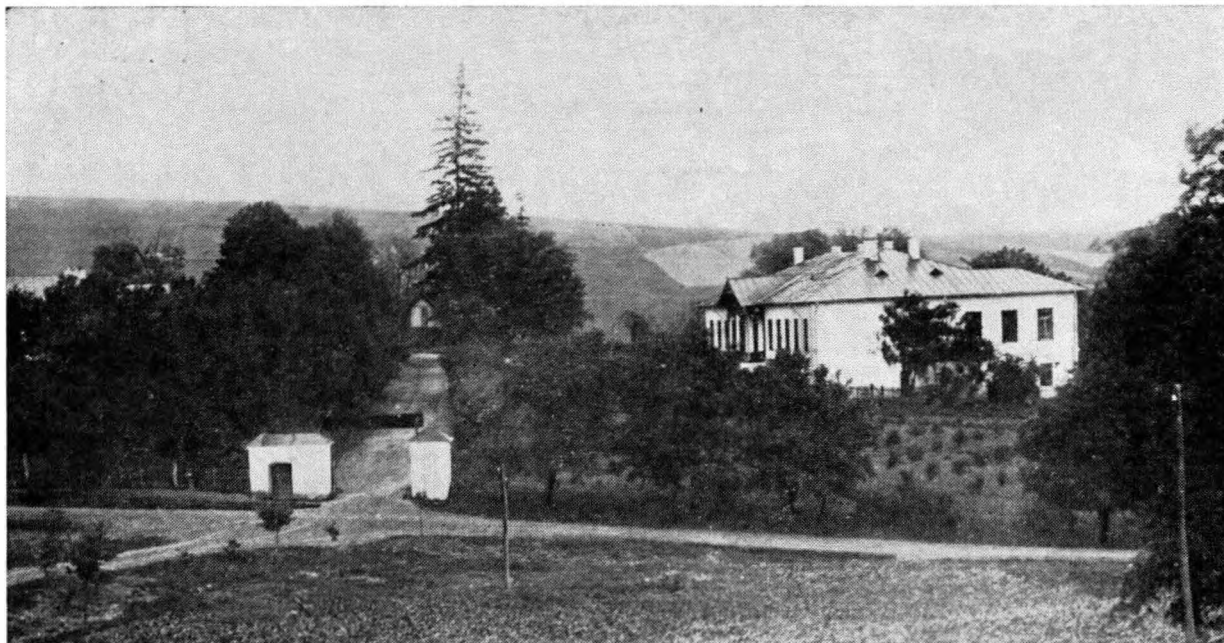
³ Scrisoare din 11 septembrie 1883 (*Anexa V*).

⁴ Scrisoare din 13 noiembrie 1883 (*Anexa VI*).

Ioan Bogdan-tatăl cu fiucele Ecaterina—căs. N. Iorga (dreapta) și Maria—căs. Gr. Popescu și fiii Ștefan (dreapta sus) Alexandru (stînga sus) și Aurel, la Sinaia.

Colecția C. Boroianu

Liceul din Pomirla în perioada profesoratului lui Ioan Bogdan

Ioan Bogdan cu soția Maria (născ. Colțescu) și cu cei trei copii: Radu, Dinu și Viorica

Colecția C. Boroianu

Ioan Bogdan împreună cu profesorul Simion Mindrescu și fiul mai mare, Radu Bogdan. Bușteni, 1912

serii de probe ale examenului de licență. Lucrările scrise au fost: una de limbă elină, a doua de limbă latină și a treia din filozofie (*Rolul sofștilor în mișcarea intelectuală și morală la greci*)¹.

Examenul oral a avut loc în ziua de 13 iunie 1885 în fața comisiei formate din: I. Caragiani, decan-președinte, A. D. Xenopol, C. Leonardescu, C. D. Dimi-trescu-Iași, Șt. Virgolic și Aron Densușianu — membri, fiind declarat « admis cu șase bile albe »². La 29 iunie, I. Bogdan trece cu același succes ultima probă: susținerea tezei de licență, care trata despre *Istoria coloniei Sarmizegetusa*³. Comisia examinatoare decide « a se admite teza de licență cu unanimitate de bile albe, prin urmare *cum magna laude* »⁴. Ioan Bogdan este astfel nu numai un strălucit licențiat al Universității ieșene, ci și cel dintâi absolvent al Școlii normale superioare — secția litere. *Istoria coloniei Sarmizegetusa*, primul studiu publicat de I. Bogdan, s-a bucurat de o foarte bună primire. Ionescu-Gion îl laudă într-un foileton din « Românu! » (« Consider acest debut al d-lui I. Bogdan ca plin de făgăduieli pentru viitoarele d-sale lucrări »⁵), iar A. D. Xenopol îl citează în marea operă de sinteză *Istoria românilor din Dacia Traiană*⁶.

În timpul șederii în capitala Moldovei, I. Bogdan intră în relații cu unii membri ai Junimii (o parte din profesorii săi erau junimiști). Datorită acestor legături⁷, la terminarea studiilor, primește propunerea din partea așezămîntului A. Bașotă (din a cărui epitropie făceau parte junimiștii Vasile Pogor și Ioan Ianov) de a merge ca profesor de elină și latină la Pomîrla, sat așezat într-o regiune pitorească, la 12 km. nord-vest de Dorohoi. Acolo funcționa de la 18 februarie 1879, sub conducerea poetului Samson Bodnărescu, un institut particular⁸, care purta numele donatorului Anastasie Bașotă, fost hatman și apoi mare logofăt al Moldovei. Direcția institutului este înștiințată la 11 august 1885 că « epitropia a angajat pe domnul I. Bogdan ca profesor în locul vacant și o invită a se regula o odaie pentru el ca pentru toți profesorii »⁹.

Școala, instalată în fostul conac boieresc și în construcțiile anexă, dispunea de patru clădiri. Într-una erau sălile de clasă, în alta dormitoarele elevilor (internatul), iar în celelalte locuințele corpului didactic și birourile adminis-

¹ Vezi mapa 131 b, fond Facultatea de litere, Arhivele Statului Iași.

² Proces verbal nr. 145 din 13 iunie 1885, semnat de membrii comisiei, Arhivele Statului Iași (vezi mai sus).

³ Teza a fost imprimată la Iași, în Tipografia lucrătorilor români asociați, 1885. Pe exemplarul păstrat la Arhivele Statului Iași (vezi mai sus nota 1) sînt notate chestiunile puse tînărului candidat de către A. D. Xenopol: « 1. Deosebirea dintre municipiu și colonie, 2. Ce importanță are prezența sarmaților în Dacia? 3. Cum trebuie întrebuițate inscripțiile în istoriografie? și 4. Ce dovedește găsirea inscripțiunii din a. 268? ».

⁴ Vezi Procesul verbal nr. 187 din 29 iunie 1885 (aceeași mapă).

⁵ *Curierul literar*, în « Românu! », an. XXIX, 15—16 iulie 1885, p. 3.

⁶ Vol. I, Iași, 1888, p. 275 și p. 277.

⁷ Samson Bodnărescu într-o scrisoare trimisă din Pomîrla lui Iacob Negruzzi, la 30 octombrie 1885, spune: « Bogdan s-a bucurat de complimentele ce i-ai trimis și te roagă să primești și din parte-i salutări ». Vezi I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 157.

⁸ Asimilat la începutul anului școlar 1906/1907 celorlalte școli ale statului (vezi « Anuarul liceului Anastasie Bașotă din Pomîrla », Iași, 1907, p. 9). Din 1906 liceul trece sub administrația Casei Școalelor. Samson Bodnărescu a condus școala timp de 23 de ani, între 18 februarie 1879 și 18 februarie 1902, cînd moare.

⁹ Registrul de intrare pe anul 1884/1885, p. 85 (astăzi în arhiva Școlii tehnice agricole din Pomîrla, Inv. 2/1958).

trației¹. Institutul asigura întregului personal locuința, hrana și încălzirea. Elevii, în număr de patruzeci, erau « fii de țărani lipsiți de mijloace de pe moșiile Pomirla, Lișnea și Cocorâni, cum și o parte din copiii provenind din Institutul orfanotropic gregorian din Iași »². Toți elevii erau interni și bursieri.

Proaspătul profesor, atunci în vîrstă de 21 de ani, își ia postul în primire la 1 septembrie 1885. Se simte bine aici: « locul e frumos, clima e sănătoasă »³. Într-adevăr, liceul se afla în mijlocul unei întinse și poetice grădini, pe o înălțime (Dealul Cărmidăriei), de unde privirile puteau urmări pînă departe, spre Dorohoi și spre codrii Hertzi, peisajul policrom, mereu îmbogățit cu noi nuanțe.

Temeinica pregătire și conștiinciozitatea noului profesor se fac simțite de la început. La scurt timp după începerea cursurilor, Ioan Bogdan informează în scris direcția institutului asupra lipsurilor constatate în cunoștințele elevilor la limbile greacă și latină, propunînd soluții de îndreptare⁴. Cere îmbogățirea bibliotecii școlii⁵ cu lucrări noi, comandă pentru propria-i bibliotecă studii din străinătate, prin librării din Iași, citește fără răgaz. « Trebuie să-mi cumpăr cărți, scrie el mamei, căci fără de ele sunt mort. Va trebui să cheltuiesc cîteva sute de franci pentru cărți în acest an. Ele îmi vor aduce însă mai tirziu răsplata; cînd avînd mai multe cunoștințe, voi putea scrie cîte ceva »⁶.

Condițiile aspre de viață de pînă atunci, pasiunea pentru studiu, nesiguranta zilei de mîine îl fac să ducă o existență retrasă și gravă, cu totul opusă de aceea a tinerilor de etatea lui: « Trăiesc în raport cu vîrsta mea foarte retras. Se miră toți de mine că sînt așa de retras și serios, îmi zic că am îmbătrînit fără de vreme. Nime nu mă crede că am numai 21 de ani »⁷. Într-una din scrisori mărturisește părinților că vrea să-și creeze prin muncă o poziție socială care să-i permită, pe de o parte, să le facă și lor viața mai ușoară (începe să-i ajute cu bani), iar pe de alta să-i dea posibilitatea « de a-i satisface dorința de a ajunge un prețuit om de știință »⁸.

Din această perioadă datează și cele dintii colaborări la « Convorbiri literare ». Primul articol, apărut în numărul din 1 noiembrie 1885, este o dare de seamă critică asupra cărții lui Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*⁹. Deși recunoaște fostului său profesor de latină meritul de a fi grupat « toate datele aflate pînă acum cu privire la istoria limbii și literaturii »¹⁰ și de a fi dat « întia încercare serioasă de sinteză », Ioan Bogdan critică poziția neștiințifică a autorului într-o serie de probleme de limbă și literatură. Între altele, recenzentul ia apărarea lui V. Alecsandri, pe care istoricul literar îl situa, ca valoare, în urma lui Dimitrie Bolintineanu și Andrei Mureșanu, acuzîndu-l că săvîrșește grave greșeli gramaticale și că își împestrîează limbajul poetic cu expresii vulgare sau neologice. Darea de seamă a lui I. Bogdan atrage

¹ Pentru descrierea amănunțită a localului, așa cum era atunci, vezi « Tabloul » înaintat de direcția școlii Ministerului Instrucțiunii în 1886 (Arhivele Statului București, Dos. 4215/1887, f. 325—335).

² Art. 1 din « Reg. de ordine și disciplină », Iași, 1879.

³ Scrisoarea din 20 septembrie 1885 (*Anexa IX*).

⁴ Registrul de intrare (vezi nota 9, p. 189).

⁵ Prin « Tabloul » înaintat (vezi nota 1) direcția școlii informează Ministerul Instrucțiunii că biblioteca avea în cursul anului 1887 un număr de 2180 de volume.

⁶ Scrisoarea din 15 noiembrie 1885 (*Anexa X*).

⁷ *Ibidem*.

⁸ Scrisoare din 1 decembrie 1885 (*Anexa XI*).

⁹ Ioan Bogdan, *Istoria limbii și literaturii române de d. Aron Densușianu (1885)*. Dare de seamă critică, în « Convorbiri literare », XIX, nr. 8, p. 678—696.

¹⁰ *Ibid.*, p. 678.

atenția lui Titu Maiorescu, care reia discuția, scriind un articol fulminant (*În lături!*¹) împotriva lui A. Densușianu. Intervenția lui Titu Maiorescu era menită să demonstreze o dată mai mult că ignorarea criteriului estetic în ierarhizarea valorilor literare ducea la concluzii de-a dreptul rizibile, ca acelea la care ajunsese profesorul ieșean².

În numărul din decembrie 1885 al «Convorbirilor literare»³, I. Bogdan recenzează lucrarea lui A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățămîntului superior în Moldova, cu ocaziunea aniversării de cincizeci de ani a înființării acestui învățămînt, 16 iunie 1885*, prima încercare valoroasă din domeniul istoriei învățămîntului nostru, «un studiu serios, rezultat al unor cercetări amănunțite și conștiințioase» (p. 789). Este de acord cu autorul că vremea fanarioșilor n-a însemnat o epocă de decadență pentru cultura noastră; învățămîntul, dimpotrivă, a progresat (dovadă: înființarea seminarului de la Socola și a școlii lui Asachi).

Colaborarea la revista «Junimei» continuă apoi în numărul din februarie 1886, în care recomandă cu căldură *Antologia română pentru uzul școlilor secundare* de Miron Pompiliu (Iași, 1885)⁴, «o lucrare pe deplin reușită», deoarece autorul a ținut seama, în selecția operelor, de valoarea lor estetică.

În numărul din martie, I. Bogdan prezintă *Istoria română* de Gr. G. Tocilescu⁵, manual școlar pe care îl consideră corespunzător atît din punct de vedere științific cît și metodic. Atrage atenția însă asupra unor teorii greșite, ca aceea privitoare la perioada de formare a limbii și poporului român, pe care autorul o fixase în primele două secole ale erei noastre.

În numărul următor, Ioan Bogdan se ocupă de *Codicele Voroneșean*⁶ editat de I. G. Sbiera. Observă că primele două părți ale lucrării, transcrierea manuscrisului și vocabularul, sînt meritorii. Partea a III-a, studiul, este însă «plin de idei greșite» (traducerea s-ar fi făcut, după Sbiera, în secolul al XII-lea; locul unde s-a efectuat: Ohrida; slavii ar fi împrumutat alfabetul chirilic de la români, nu invers etc.), erori pe care I. Bogdan le îndreaptă cu discernămint.

Articolele scrise la Pomîrla pentru «Convorbiri» prevestesc, prin bogăția informației și rigurozitatea științifică, prin ținuta lor academică, de o exemplară claritate și de un perfect echilibru, pe marele om de știință de mai tîrziu.

Pentru tînărul însușețit de dorința de a desfășura o amplă activitate științifică, Pomîrla nu avea să reprezinte decît un prim și scurt popas. Cea mai vie dorință a lui era în vremea aceasta de a-și desăvîrși studiile în străinătate: «Avînd o catedră, mă pot duce și în străinătate după vreun an pe chel-

¹ Vezi «Convorbiri literare», XX, nr. 3, 1 iunie 1886, p. 193—209. Titu Maiorescu citează în acest articol darea de seamă a lui Ioan Bogdan (p. 193).

² Într-un *Post scriptum*, T. Maiorescu reproduce raportul academic al lui B. P. Hasdeu, care spunea, între altele, despre lucrarea lui A. Densușianu: «Partea relativă la limbă este mai pe jos de orice critică... Nu vom vorbi nimic despre modul d-lui Densușianu de a privi asupra literaturii române moderne, în care Bolintineanu și Mureșanu îi apar ca niște uriași, pe cînd Alecsandri devine mai mititel decît răposatul Lepădatu de la Brașov. Conchid deci la nepriemirea acestei lucrări» (p. 209).

³ P. 785—790.

⁴ P. 982—985.

⁵ *Istoria română pentru clasele primare și secundare* de Gr. G. Tocilescu, partea I, ediția I, București, 1885, în «Convorbiri literare», XIX, nr. 12, p. 1062—1067.

⁶ *Codicele Voroneșean* cu un vocabular și studiu asupra lui de Ioan al lui G. Sbiera, Cernăuți, 1885, în «Convorbiri literare», XX, nr. 1, p. 77—88.

tuiala mea, dacă nu voi căpăta vreo bursă de stat»¹. Este decis, în acest scop, să facă economii severe: « Voi renunța deci la orice petreceri și distracțiuni și voi trăi ca un călugăr »².

Cele zece scrisori, pe care le publicăm în *Anexe*³ (semnalate, în parte, la Sesiunea științifică a Universității București, din 1964⁴), conțin informații prețioase cu privire la anii studenției și profesoratului la Pomîrla. Ele scot la iveală judecata matură, țelurile precise, pasiunea pentru carte, munca neobosită, sobrietatea, perseverența, energia, optimismul cu care viitorul savant a înfruntat greutățile vieții, cât și grija pentru cei rămași acasă, pentru părinții copleșiți de nevoi, pentru frații mai mici, toți în școli. Excepționalele sale însușiri, pregătirea temeinică făcută la Brașov și la Iași, continuată apoi în străinătate aveau să deschidă tinărului savant porțile primei universități din țară. La numai nouă ani după tentativa nereușită de a frecventa Universitatea din București, Ioan Bogdan inaugura în capitală cel dintîi curs de slavistică. V. Jagić, fostul său profesor de la Viena, întîmpina numirea cu cuvintele: « Bucureștiul poate să fie mîndru că posedă acum un reprezentant al filologiei slave, pentru care pot să-l invidieze multe universități austriace, mai ales însă universitățile ungurești »⁵.

Consacrarea definitivă pe plan internațional veni însă o dată cu proclamarea sa ca « doctor honoris causa » al universităților din Praga, Cracovia și Belgrad și cu alegerea sa ca membru al Academiei din Belgrad⁶.

ANEXE

I

Nr. 304 a. 1881/2

Testimonium maturitatis

Bogdanu Ioannes, mercatoris Ioannis filius, in urbe Brassó (Corona) in Transilvania natus anno 1864 die 25 Iulii, religione grec. orientalis, postquam studiorum, quae in gymnasiis tractari solent, cursum peregit et quidem primam usque octavam classem in gymnasio romano gr. orientali coronensi octo per annos tentamen, quo se maturum studiis academicis probaret, publice subiit die 26 Iunii/8 Iulii 1882.

Legibus et institutis scholasticis ..... ad amissim
In tentamine autem, cui cum legitime subiecimus hos in singulis disciplinis progressus nobis probavit:

In doctrina religionis	praeclaros
In lingua latina	praeclaros
In lingua graeca	praeclaros
In lingua vernacula (romana)	praeclaros

¹ Scrisoare din 15 noiembrie 1885 (*Anexa X*).

² Scrisoare din 20 septembrie 1885 (*Anexa IX*).

³ Scrisorile se află în posesia noastră. Ne-au fost dăruite de Constanța Bogdan (născ. Duro), soția lui Ștefan Bogdan, fost profesor la Facultatea de farmacie din București. Sînt dintre cele mai vechi (perioada 1882—1885) descoperite pînă în prezent. Unele fragmente mai puțin semnificative au fost omise, marcîndu-se acestea prin puncte de suspensie în paranteze drepte.

⁴ C. Boroianu, *La aniversarea a 100 de ani de la nașterea slavistului Ioan Bogdan*, comunicare susținută la 16 octombrie 1964 în cadrul Secției a XI-a, subsecția A — limbi slave.

⁵ I. Lupaș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, AAR, Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXVII, Mem. 7 și extras, București, 1945, p. 4.

⁶ *Ibidem*, p. 42.

In lingua hungarica	eximios
In lingua germana	praeclaros
In lingua gallica	praeclaros
In historia et geographia	praeclaros
In mathematica	praeclaros
In physica	praeclaros
In historia naturali	praeclaros
In propaedeutica philosophica	praeclaros
In gymnastica arte.....	praeclaros
In cantu	---
In graphidos scientia	---
In geometria descriptiva	praeclaros

Cum itaque videatur praestitisse, quae ad rite ineunda studia academica leges requirunt perfecte maturum iudicavimus.

Ejus rei in fidem hancee ei tabulam sigillo gymnasii majoris graeco-orientalis munitam dedimus et nomina nostra ipsi subscripsimus.

Datum Coronae die 1 Iulii a. 1800 octogesimo secundo.

Viri collegii explorandae maturitatis:

Supremus inspectoratus scholarum
graeco-orient. in Transilvania

(ss) Myron Romanul, Arhiepiscop
și mitropolit

(ss) Stephanus Iosifu, Gymnasii
rector atque linguae latinae et
graecae professor

(ss) Dr. Nicolaus Popu historiae et geograph. propaedeut. philosoph. professor

(ss) Lazarus Nastasi physicae professor

(ss) Iosephus Fericeanu doctrinae religionis professor

(ss) Dr. Basilius Glodariu linguae germanicae professor

(ss) Pantelimon Dima math. prof.

(ss) Ioanu Popea linguae vernaculae prof.

(ss) Ipolit Ilasievici historiae nat. prof.

(ss) Josephus Maxim geom. descr. prof.

(ss) David Almașanu linguae hungaricae prof.

II

București, în 13 sept. 1882

Iubite unchiule¹,

Conform promisiunii ce ți-am făcut la plecarea mea din Brașov, iată că m-apuc să-ți descriu starea mea cea nouă, în care mă aflu aci în capitala României. [...]

Numai de o săptămână mă aflu în București, dar îți spun drept că m-am săturat de el. Șase zile am umblat pe la ușile celor mari și-am așteptat, și cu toate acestea încă n-am făcut nimic. Și am să mai umblu încă mult, până ce mi-oi găsi un loc cumsecade. Mi-aș fi găsit eu, nu-î vorbă, un loc la un institut, dar foarte rău. Îmi dă mîncarea, cvartirul și spălatul și sunt ocupat pe zi 5 ore. Plată nu-mi dă de loc. Peste 8 zile pot intra acolo, dacă nu-mi găsec alt loc mai bun. Dar dacă voi intra acolo, știu că o voi duce foarte rău. Mîncarea e rea, ca la toate institutetele, odaie separată n-am pentru studiat, trebuie să dorm cu copiii la un loc și e departe de universitate. Nu știu, zău, cum voi învăța, dacă voi fi silit să intru acolo. Dar, bun e D-zeu, sper că voi găsi alt loc.

Umblu să intru la școala normală² și aș intra bucuros numai să mă primească și să fie loc. Aci în București nu e loc. La secțiunea de litere trebuie să fie 12 și sunt 13; vezi, prin urmare, că nu numai că nu e loc pentru alții, dar sunt mai mulți decît trebuie să fie. Poate însă să se facă loc.

Dacă nu va fi loc aci în școala normală superioară, am să cer un loc la școala normală din Iași; acolo cred că voi fi mai norocos. De mă va primi, m-am hotărît să merg la Iași. Pînă pe la jumătatea lui octombrie însă nu se deschide concursul, după cum m-am informat. E-ntrebarea pînă atunci ce să fac? Să intru la institut și apoi să nu mai pot ieși, sau să nu intru la institut și să fiu în pericol de a pierde amîndouă locurile? Sunt, precum vezi, într-o

¹ Unchiul căruiu îi scrie este Jordan sau Iordache Munteanu (1851 - 1901), «nenea Dache», cum îl numește I. Bogdan în unele scrisori. Era funcționar la prefectura Brașov. Prin soție se înrudea cu Ecaterina Momolo, deci cu I. L. Caragiale și cu pictorul C. Lecca (vezi *Succesiunea Momolo-Cardini, f.a., unde se află arborele genealogic*).

² Este vorba de Școala normală superioară din capitală, care funcționa cu două secții: de litere și de științe, cu un total (pentru ambele secții) de 25 de elevi.

alternativă neplăcută. Îți spun drept, că sunt foarte necăjit; ba citeodată îmi trece pofta și de carte și-mi pare rău că am învățat atita pînă acum.

Acum numai văd ce e viața. Acum îmi dispar toate iluziunile, pe rînd una cite una, acum văd, că fără bani, fără substrat material, spiritul, știința nu plătesc nimic.

Poate că în decurs de 8 zile mi-oi găsi vreun loc mai bun ca cel amintit, la un institut mai bun, sau la arhive sau la vreun jurnal. În orice caz însă, dacă nu voi intra la școala normală, și dacă voi fi silit să-mi cîștig existența cu munca mea, timp pentru studiat voi avea foarte puțin, 5—6 ore trebuie să fiu ocupat pe zi orișunde.

Nu e nici în București așa precum credeam și precum mă asigurau ceilalți. Aci pinea încă se cîștigă amar.

De stipendiu¹. Mi-a venit rezoluția? Acum aș merge bucuros cu 500 fl. la Lipsca, să știu de bine că mînc numai o dată pe zi. De-l voi căpăta, să știu că mă-ntorc îndărăt. [...] Dar unde-i norocul acela, să capăt eu stipendiul? Nici nu mă aștept la el. A intrat în mine ideea că eu nu pot fi niciodată favorit al sorții. Cine știe? — poate — dar nu șperez. Mai bine să-mi vină ceva neașteptat, decit să nu îmi vie ceva ce am așteptat.

Astfel e starea mea de acum. Ți-am descris-o cu sinceritate, ca unui binevoitor al meu. Te rog, arată epistola și părinților mei, ca să știe și ei ce-i cu mine. Nu le scriu altă epistolă, pentru că tot aceea le-aș scrie, ce ți-am scris d-tale și aș da numai 15 bani degeaba pe marcă.

Dealtmîntrelea sunt sănătos.

Salutare la toate rudeniile și cunoscuții mei.

Rămîn al d-tale iubitor nepot,

Iancu I. Bogdan

III

București, în 4 octombrie 1882

Iubite tată!

Prin această epistolă te înștiințez că am fost pe la dl. I. Ovesa² și i-am dat atestatele d-tale. Dînsul mi-a spus că se va interesa, ca să-ți poată căpăta un loc la drumul de fier, unde să nu se ceară atita carte, un loc de magazioner sau altceva [...].

Dacă-ți va găsi un post, îți va scrie sau îmi va spune mie să-ți scriu, dacă voi fi în București. Apropos de mine, să știți că în zilele astea, cel mult 5—6 zile, mă decid să mă duc la Iași sau să rămîn în București. Despre acestea însă vă voi scrie mai tirziu [...].

Pașaport să-mi scoți mai bine de acolo, dacă poți, și să mi-l trimiteți aici. Am citit în gazete că acum în 8 zile se poate căpăta pașaportul și că nu trebuie să mai aștepti ca mai înainte cu lunile, pînă cînd îți vine de la minister.

La ceva te fac atent: întrebă și te informează, dacă pot scăpa de cătane³. Toți m-au sfătuit să fac ce-o face ca să scap. Trebuie să știu, că aci nu poți ocupa nici un post definitiv fără împămîntenire și împămîntenirea n-o pot căpăta decit cel puțin peste 6 ani, dacă nu scap de cătanie; ba poate abia după 12 ani o pot căpăta [...].

Atît aveam să-ți spun. Dealtmîntrelea sunt deplin sănătos și n-aveți de ce să vă îngrijii de mine.

Spune-i lui Ghiți⁴, că-i mulțămesc de cărțile trimise și să-mi mai scrie cite ceva.

Rămîn al d-tale iubitor fiu,

Iancu I. Bogdan
stud. phil. [...]

IV

Iași, în 19 mai 1883

Iubită mamă!

Îți scriu epistola aceasta ca ocazia zilei de 21 mai, care este onomastica d-tale. Voiesc să-ți trimit feliicitările mele fiești. Primește dar, te rog, de la mine, expresiunea celor mai nobile sentimente, ce pururea am păstrat și voi păstra pentru d-ta: iubirea și recunoștința, stima și venerațiunea. Mi-ai fost și-mi ești o adevărată mamă. Rog pe D-zeu să mi te ție

¹ Mitropolia ortodoxă din Sibiu, de care aparțineau școlile române din Brașov, acorda burse celor mai merituoși absolvenți, în vederea continuării studiilor la universitățile din Germania sau Austro-Ungaria. I. Bogdan încercase să obțină o asemenea bursă dar fără succes, deși rezultatele excelente din timpul liceului și de la maturitate l-ar fi îndreptățit.

² I. Ovesa (Ovesa), originar din Brașov, era proprietarul unei drogherii din capitală.

³ Armată.

⁴ Fratele lui Ioan Bogdan, care va semna, începînd din anul 1886, cu pseudonimul Duică.

încă mult timp ca pe de o parte să mă bucur și eu de sfaturile și îngrijirile d-tale, iar pe de altă parte să te bucuri și d-ta de roadele ostenețelor, ce ți-ai dat cu mine și cu ceilalți frați ai mei. Ți zic dar: să trăiești la mulți ani!

Acum, că mi-am împlinit datoria, ce-mi impunea ziua de 21 mai, să vă mai scriu și altele și adică să vă răspund la întrebările, ce mi le-ați pus în epistola din 5 mai. Dar mai întâi vă mulțumesc de noutățile, ce mi le-ați scris. Am simțit o plăcere cetindu-le și închinându-mi, cum s-au petrecut în realitate. Să trec acum la răspunsuri!

Mă întrebați că am de gând să vii acasă?... Vă întreb eu acum, la rindul meu, s-ar putea să nu vii?... Eu cred că nu! Trebuie să-mi reglez cu miliția; iată lucrul principal și singurul lucru ce mă face să vii. Unchiul meu mi-a scris în privința aceasta, i-am răspuns că și eu sunt de părerea lui și că o să vii în vacanță. Când o să vii însă, nu știu. Despre aceasta vă voi scrie, când mă voi decide să plec. Lucrul cel mai probabil e că voi veni sau în 1 august sau în 1 septembrie. Atunci, în una din aceste zile, vor pleca studenții de aci la congresul din T. Severin¹ și voi putea și eu să vin împreună cu ei și să mă coste până la Ploiești numai 6 fr. Trebuie să știți că noi, studenții școlii normale superioare, n-avem nici o prerogativă în ce privește drumul de fier; trebuie să plătim taxa întreagă și dacă n-aș veni cu studenții m-ar costa de aci până acasă 50 fr. Cît îmi va fi în puțință, voi căuta să o scot mai ieftin la cale. Până la 1 august însă cred că voi petrece la Vasilache² în Bacău, adică o lună întreagă. El m-a invitat să stau și să-mi petrec la el o lună din vacanțe. Voi călători atunci din Bacău până la Ploiești cu 6 fr., dacă congresul va fi în august; dacă va fi însă în septembrie (nu se știe încă sigur³), atunci sau voi sta aici până în 1 august și luna lui august până-n 1 septembrie o voi petrece în Bacău, sau voi sta aici până în septembrie și voi pleca deodată cu studenții de aici. Cum vă spui, sigur nu sunt. Totul se reduce la economie de bani. Dacă aș avea bani mulți, aș pleca când aș voi după finea lui iunie, așa trebuie să mă dau după împrejurări! [...] Mă mai întrebați, că mi s-au rupt albiturile sau ba? Nu știu de ce mă întrebați, dar să vă spun totuși. Ismenele și cămășile nu mi s-au rupt, deoarece de vreo 3 luni port de-ale școlii⁴, ciorapii mi s-au stricat unii puțin, deoarece până acum școala n-are de unde să-mi dea. Mai rău stau cu hainele. Cele vechi nu le mai pot purta, cu toată bunăvoința. S-au făcut praf. Acum port hainele negrii. Directorul⁵ e dus la București să ceară bani pentru haine. Dacă ne va aduce, bine va fi, dacă nu, o să vii zdrențos acasă. Vasilache mi-a promis că-mi va da și el niște haine, nu știu ce, când oi veni acasă.

De-aici n-am să vă spui nici o noutate. Poate că știți că nenea Dache mi-a trimis 10 fr. în o scrisoare recomandată și când deschid scrisoarea, n-am găsit nici unul. Sau că i-a șters cineva din lăuntru sau că și-a uitat să-i pue. I-am scris despre asta și aștept răspuns.

Cît despre mine, sunt sănătos. Vă salut

Iancu

P.S. Gratulez și lui Leni⁶.

V

Duminecă, în 11 sept. 1883, Iași

Iubiți părinți!

Vă anunț prin această epistolă că alaltăieri, vineri, la 10 ore seara am ajuns teafăr în Iași. În sfârșit, după o călătorie de-o săptămână aproape, mă văd așezat iarăși la locul meu. Am sentimentul unui om care a fost citva timp aruncat de valuri ici și colea și care acum a cîștigat limanul și se uită cu mulțămire la drumul ce l-a parcurs. Stau liniștit acum și aștept rezultatul călătoriei mele la Brașov. Atîta mă mai îngrijește să văd cum iese treaba mea. De aceea vă rog: interesați-vă de afacerea mea cu emigrarea, ca de un lucru, de la care depinde o mare parte din viitorul meu; dați zor, dacă se poate, să se isprăvească mai curînd, mai duceți-vă din 5 în 5 zile pe la lordache, mai întrebați-l cum stau lucrurile și-l mai consultați. Mă aștept la un rezultat hotărît în decurs de 3 săptămîni. Îndată ce declararea mea de majoreu s-a primit în sesiunea membrilor de la scaunul orfanal, îndată ce am căpătat

¹ Era cel de-al patrulea congres al studenților. Celelalte avuseseră loc la Focșani (1880), Pitești (1881) și Bacău (1882). Scopul principal al acestor întruniri anuale era de a oferi studenților celor două universități, București și Iași prilejul de a se întîlni, de a se cunoaște și de a se înfrăți.

² Vasile Munteanu, fratele mai mic al mamei.

³ Congresul studențesc de la Turnu Severin s-a ținut în zilele de 5, 6 și 7 septembrie 1883.

⁴ Elevii școlilor normale superioare primeau gratuit și îmbrăcămintea.

⁵ C. D. Dimitrescu (cunoscut mai tîrziu sub numele de C. Dimitrescu-Iași, 1849—1923), profesor de psihologie, pedagogie și estetică la Facultatea de litere din Iași, a condus Școala normală superioară între anii 1882—1885, când a fost transferat la București la catedra vacantă de istoria filozofiei și etică.

⁶ Leni (Elena Bogdan) era cea mai mare dintre surorile lui Ioan Bogdan.

permisiunea primarului și a subprefectului, să-mi scrieți. Îmi veți trimite apoi petițiunea îndreptată ministerului pentru ca să o iscălesc. Așa mi-a spus nenea Dache.

Atît despre mine. Cît despre tati, i-aș zice să-i mai scrie lui Vasilache să-i caute un post acolo. Poate că-l va pune în Bazar sau în regiă (trafică) sau îi va găsi un post la fabrică¹. Dar scrieți-i, că el nu vă are gîndul. Are atîta de lucru, încît nu-i mai rămîne timp de a se gîndi și la d-voastră. Dacă se poate însă, pînă atunci să-și caute un loc și în Brașov sau vreo ocupațiune. Mi-e teamă că băieții n-au ce să mănince și n-aș vrea să mai aud că sunteți lipsiți. Nici să nu-mi scrieți niciodată de asta căci îmi faceți numai supărare și gînduri rele.

Ce să vă mai scriu? Vasilache s-a purtat foarte complezant și acum față de mine. Afară de lucrurile ce v-am spus că mi-au dat (surtucul și botforii), mi-a mai dat la plecare și 20 fr. și pentru drum o sticlă de țuică de vreo 2 ocale și jumătate. Halal să-i fie! În dărnicie a dat de rușine pe toți frații și surorile lui. [...]

Vă salut pe toți, pe Ghiți, Leni, Bubi, Mariți, Ștefi, Sandi, Aurel² și pe Maica³. Maichii în special spuneți-i că-i doresc încă numai 20 de ani, ca să-mplinească suta [...].

Al d-voastră iubitor fu,

Iancu

VI

Îași, în 13 novembre 83

Iubiți părinți,

Noua fază în care a intrat chestiunea mea cu emigrarea v-a pus într-o consternație nemaipomenită⁴. Așa îmi scrie cel puțin Ghiță⁵ și verișoara Catinca⁶. Amindoi îmi zic să vă scriu o epistolă de mîngiere să vă liniștesc, să vă arăt că mie nu-mi pasă de loc ș. al. Mă mir de cele ce aud; vă spun drept că mă mir. Apoi la așa ceva trebuia să vă așteptați. Omul să se aștepte totdeauna la rău, nu la bine. Și ce e mai mult, eu cred că știți care e hotărîrea mea. Știați desigur de cînd eram încă acasă că mie tot atîta mi-este, ori îmi dă emigrarea ori nu mi-o dă. Și acuma tot așa sunt. Puțin îmi pasă de mi-o dă sau nu mi-o dă — eu *tot aici am gîndul să rămîn*. De aceea nu trebuie să vă turburați prea tare. N-aveți de ce să vă neliniștiți, căci chiar dacă nu capăt emigrarea (cea ce însă nu este hotărît încă, cum îmi scrie Ghiți), tot același rămîn eu. Singura diferență este că în cazul cînd aș căpăta-o, aș putea să vă vizitez mai curînd. În cazul cînd n-aș căpăta-o, ne-am vedea peste timp mai îndelungat. Nu vă mai spun, căci v-am spus de multe ori, motivele, ce m-au înduplecat să iau această hotărîre fermă. Nime nu-mi poate schimba gîndul. De aci știu că nu mă poate duce nimenea dincolo fără voia mea. Deci n-am să mă tem de nimic. De ce deci să vin de la bine la rău? Aș face, cred, o nebulie.

Asta e ferma mea hotărîre. Dar cu toate acestea mi-ar părea foarte bine, dacă s-ar putea face să capăt emigrarea; aș avea avantajul de a putea să vizitez orișicînd locul în care m-am născut. Deci străuțiți cît se mai poate — dacă nu se poate, nu vă mai bateți tălpile și gura pe la cei mari.

Mi-a scris Ghiți că peste vreo 10 zile o să-mi trimeată nenea Dache o epistolă, în care îmi va arăta poziția mea. Aceasta o aștept, ca să mă știu odată deslușit, să mă știu cum stau. Dealtmîntrelea să nu credeți că eu sunt cituși de puțin turburat. Sunt așa de liniștit, ca și cînd nu mi s-ar fi întîmplat nimic, ca și cînd n-aș fi auzit nimic de nereușita momentană a cererii mele. Vă spun, că mă așteptam la așa ceva. [...]

Atîta vream să vă scriu. Vă voi mai scrie, după ce voi primi epistola de la nenea Dache. Eu dealtmîntrelea sunt sănătos și vesel.

Al d-voastră iubitor fu,

Iancu [...]

VII

Miercuri în 25 ianuarie 1884, Îași

Iubiți părinți,

Vă trimet astăzi o știre inveselitoare, pentru care vă și scriu epistola aceasta.

Sunt cîteva zile de cînd Rectoratul Universității de-aci au primit o adresă din partea Ministerului de Externe din Viena, prin care îl întreabă dacă în adevăr eu sunt bursier al statului

¹ Fabrica de hîrtie de la Letea, în imediata apropiere a Bacăului.

² Frații lui Ioan Bogdan.

³ Bunica, Maria Bogdan.

⁴ Îi fusese respinsă cererea de emigrare.

⁵ Vezi nota 4, p. 194.

⁶ Ecaterina Munteanu, vară primară.

român și dacă m-am obligat a servi ca profesor lui 10 ani¹, precum am arătat în testimoniul trimis o dată cu petițiunea mea de emigrare. Această adresă a fost se-nțelege trimeasă prin mijlocirea consulatului austriac de-aci. Rectorele Universității, care nu mă cunoaște, au întrebat pe directorul școlai noastre și incredinându-se că așa este cum zice testimoniul dat de d-sa, a scris și el la consulat tot ceea ce e scris în testimoniu. Prin această împărțășire a rectorului Universității s-au întărit și mai mult puterea atestatului, în virtutea căruia sperez acum că voi căpăta actul de emigrare fără nici o piedică și aminare. Altă dovadă cred că nu vor mai pretinde și că după atestatul dat de director și întărit de consulat, și după afirmațiunile rectorului Universității² vor binevoi domni de la minister să-mi dea drumul în bună pace. Aștept acum cu nerăbdare, să văd ce va ieși.

Împărțășiți această știre și unchiului Iordache, ca să știe și d-sa. Puteți să-i dați epistola s-o citească. Nu socot de lipsă a-i scrie d-lui o altă epistolă, deoarece nu i-aș spune nimic altceva decit tot aceea ce v-am spus în precedentele șire.

Atita aveam să vă scriu mai urgent. Cit despre starea mea, cu mă affu bine, deși în zilele acestea m-a cam durut pieptul din cauza ocupațiunii îndelungate. Am fost silit să intrerup studiul vreo săptămână. Nici acum nu citesc decit foarte puțin, căci mi-e teamă să nu dau în vreo boală de piept. [...]

În sfârșit, vă rog spuneți-i lui Ghiță să-mi răspundă la ultima scrisoare ce i-am trimis împreună cu o scrisoare Tincăi; și să-mi trimeată gramatica, pe care mi-a făgăduit-o. (Cărțile, pe care mi le-a cumpărat lelița le-am primit de mult și i-am mulțămît prin o carte poștală. Nu știu dacă o va fi primit).

Spuneți tuturor complimente din parte-mi și primiți și d-voastră salutările mele.

Al d-voastră iubitor fiu

Iancu

VIII

Iași, în 19 april 1884

Iubiți părinți,

E rău cind n-ai prieteni pricepuți și cind trebuie să întrebi pe șapte, opt proști, pină ce să poți scoate ceva cuminde din vorbele lor. Așa am pățit eu acum în chestiunea împămîntenirii. De cind am căpătat actele de la consulat am tot întrebat — pe cine am cunoscut se-nțelege — ce trebuie să fac, ca să capăt împămîntenirea. Pină ieri nimenea nu mi-a putut spune lămurit. Eri, pentru că nu mai puteam aștepta — deoarece în șase zile trebuie să trimet petițiunea la cameră — eri, zic, mi-am luat îndrăzneala să merg la deputatul Ionescu³ și să-l întreb pe el. Spre supriinderea mea, m-a primit cu o bunăvoință foarte îndatoritoare și după ce i-am descris poziția mea, mi-a indicat calea cea mai bună pentru a căpăta împămîntenirea. Era vorba de acte; cum să le fac. Mi-a explicat totul, mi-a arătat modul cum trebuiesc compuse și mi-a promis chiar că se va interesa de ele. După aceasta am fost pus în stare de a le face și mine, cel mult poimine, am să le isprăvesc, ca în 25 april, cind va pleca directorul nostru⁴ la cameră să i le pot da să le ducă acolo. Dinsul încă mi-a promis că se va interesa de ele, că le va da chiar în mîna ministrului respectiv și că va vorbi cu membrii din comisiunea pentru indigenate. În anul acesta însă nu vor putea trece prin cameră, deoarece sunt foarte multe la ordinea zilei, dar în anul viitor mi-a promis că va face tot posibilul să treacă prin cameră. Nu e nici o piedică la mijloc, numai la rind să pot veni.

Astfel stau cu împămîntenirea și așa răspund la întrebarea ce mi-ați pus-o în epistola din 12 april. Cit pentru armată, mă voi regula în anul următor și cred că mă voi regula așa, ca să fac serviciul de șase luni ca voluntar în armata permanentă, după cum cere legea școlai noastre. Tot mai bine ca în Austria!

V-am spus acum cu împămîntenirea cum stau și v-am făcut desigur o bucurie. Să nu vă supărați dacă vă voi spune și altceva. Și adecă: cu facerea actelor am cheltuit vreo 10 fr. și dacă n-aș fi avut un prieten la consulat, care să mă scutească de taxa traducerii actului de emigrare, aș fi cheltuit vreo 25 fr. În tot cazul pentru o afacere atit de importantă nu

¹ Elevii școlilor normale superioare, toți bursieri, erau obligați să funcționeze, după absolvire, 10 ani ca profesori în școlile statului. Adresa la care se referă I. Bogdan fusese expediată de Consulatul general al Austro-Ungariei la 17 ianuarie 1884, cu nr. 239. Se spunea aici că tânărul I. Bogdan a cerut Ministerului de Interne din Budapesta să i se dea voie să emigreze motivând că o face a numai din cauză că el ca om fără mijloace este necesitat a-și face studiile în România, unde, sub condițiune că după săvîrșirea studiilor va fi dator a servi 10 ani ca profesor, statul român l-a primit ca bursier pe conta sa și că astfel emigrarea sa în România o cere numai spre a-și asigura existența sa pe viitor (Arhivele Statului Iași, Fond Fac. de Litere, mapa 131 b).

² Rector al Universității din Iași era în vremea aceea matematicianul Nicolae Culișanu (1829—1915).

³ Nicolae Ionescu (1820—1905), profesor de Istorie universală la Universitatea din Iași. Om politic, de mai multe ori deputat și senator. A fost și ministru de externe în 1876—1877. Membru al Academiei Române.

⁴ C. D. Dimitrescu era și el deputat.

numai 10 fr., dar și 25 fr. ar fi fost puțin. Acești 10 fr. i-am împrumutat, căci eu n-am nici o para chioară, și deci vă rog să mi-i trimiteți ca să-i dau îndărăt de la cine i-am luat. Dacă n-aveți d-voastră, rugați pre vreuna din bogatele mele rudenii (afară de nenea Dache) să-mi trimeată 5 fl. Dar să-mi trimiteți cât mai curînd. Din 5 fl., care schimbați dau 10 fr. 75 b., mi-ar mai rămîne 75 b. să-mi cumpăr hîrtie de poștă, căci nici de asta nu mai am. Coala pe care vă scriu am împrumutat-o de la un coleg.

Atita în privința aceasta. Iordan¹ încă mi-a scris după ce s-a-ntors de-acasă, și i-am răspuns și eu. Mă întreabă bietul băet, cînd am să merg acasă, ca să dau și pe la el. Nu știe că n-are să mă vadă decît poate peste vreo doi ani. Dealtmîntrelea îmi scrie că este sănătos.

Lui Vasilache i-am scris la Bacău o scrisoare înainte de Paști, în care l-am rugat să-mi trimeată cîteva parole; n-am căpătat însă nici parole, nici răspuns. Nu știu sigur dacă mai este acolo sau ba, căci Porumbaru², precum am citit prin gazete, și-a dat dimisia din postul de director al lucrărilor. După cum se vede a fost silit să și-o dea din cauza neglijenței sale.

Cu cărțile ce faceți? Trimiteți-le, căci îmi trebuiesc; măcar pe rînd dacă nu puteți odată toate și scrieți-mi cine le-a plătit, ca să știu cui să mulțămesc. Le-a plătit nenea Dache pe toate sau ba? Văd că sunt foarte scumpe. Dacă aș fi știut că costă atîta, nu l-aș fi rugat să-mi cumpere decît numai două. Dar voi avea și eu odată să răsplătesc cu mină largă ceea ce poate alții îmi dau cu mină strînsă și zgîrcită. Sănătos numai să fiu!

Cît pentru mine, sînt zdravîn și sănătos. În zilele acestea ne-a făcut haine directorul, încît am destule acum. Sunt îmbrăcat ca un boier ferkeș și à la mode; numai prin buzunare îmi suflă vîntul și țes păienjenii...

Neavînd în fine ce să vă mai scriu, vă rog încă o dată să faceți ca să capăt de la oricine și cît mai de grabă cît 5 fl. ce v-am cerut. Vă amintesc ca să-i trimiteți în scrisoare și indicați, ca nu cumva să se piardă.

Vă salut din inimă pe toți. Al d-voastră

Iancu

IX

Pomirla, în 20 sept. 85

Iubite tată,

Mă aflu de 20 zile în Pomirla și pină acuma o duc destul de bine. Despre aceasta vei fi știînd desigur din scrisoarea ce am trimis-o acasă imediat după ce am sosit aci. Ieri am primit o epistolă de la mama în care îmi spune că ai fost pe-acasă și că ai plecat o dată cu Densușan de acolo. Îmi spune că ți-a dat să citești toate scrisorile mele și că deci știi despre tot ce-am scris acasă. Nu găsesc necesar deci a-ți mai repeta pe larg cele ce le-am spus despre noua mea pozițiune. Atita îți pot spune că sunt mulțămît deocamdată cu pozițiunea ce mi-am ales-o și cred că-mi va plăcea tot anul acesta. M-am hotărît să trăiesc foarte economic ca să-mi pot aduna cîteva parole, cu care să-mi pot crea o poziție mai avantajoasă. Voi renunța la orice petreceri și distracțiuni și voi trăi ca un călugăr. Locul e frumos, clima sănătoasă, mîncarea foarte bună [...], ocupație nu prea multă, deși-mi vine cam greu; am un fost coleg din școala normală aci, cu care trăiesc foarte bine și cu care locuiesc și mînînc împreună. Amîndoi o vom duce bine. Viața e mai scumpă ca cum mi-am închipuit-o; dar trăiesc bine.

Ghiți mi-a trimis o scrisoare din Pesta³. Îmi spune că e sănătos și că a început cursurile. Mă mir că-i este urît acolo, unde e atîta lume. De el e foarte bine, a avut noroc mare cu stipendiul ce l-a căpătat, căci va putea învăța foarte bine și sunt sigur că va învăța.

Scrie-mi dacă ai primit această cartă postală. Spune-mi cum o mai duci în Sinaia. Mama îmi scrie că ai o leafă mică de tot. Nu poți căpăta mai mult? Să nu-ți ruinezi sănătatea trăînd și hrînîndu-te rău.

Al d-tale iubitor fiu,

Iancu

X

Pomirla, în 15 nov. 1885

Iubită mamă,

Cred că vei fi așteptat mult după această scrisoare, căci îmi spui în ultima d-tale corespondență că ești foarte curioasă să afli cum o duc în noua mea pozițiune. Nu ți-am scris pină acuma fiindcă pe de o parte am fost și sunt încă foarte ocupat, pe de alta a trebuit să scriu o mulțime de scrisori la cunoscuții mei din țară și pentru interesele mele personale. Trebuie să

¹ Iordan, fratele lui Ioan Bogdan; se pregătea pentru profesiunea de farmacist.

² Inginerul Radu Forumbaru conducea lucrările de construcție a fabricii de hîrtie Letea.

³ Gheorghe Bogdan (Duică) obținuse o bursă pentru Universitatea din Budapesta.

stau în corespondență și cu cei din București și cu cei din Iași, ca să știu tot ce se petrece și să pot surprinde momentele favorabile pentru a-mi crea o poziție asigurată și bună. Se înțelege că de aci înainte legăturile mele vor fi mai strinse cu țara cea nouă în care m-am stabilit decît cu cea părăsită și de aceea trebuie să-mi caut cit se poate mai mulți prieteni aci. Ca să nu mă uite cunoștii mei, trebuie să le scriu, să-i întreb și să-i silesc a-mi răspunde și a se interesa de mine. Aici sunt cam retras și dacă aș sta mulți ani, m-ar uita și sfinții, nu numai oamenii. De aceea nici nu voi sta mai mult ca un an. Sunt hotărît cu orice preț a-mi regula poziția în acest an pînă pe la septembrie viitor și a ocupa o catedră la stat unde voi găsi mai bine. Se-nțelege că voi căuta la București mai mult sau în Iași; dar e lucrul dracului, că aci nu se deschid locuri decît foarte greu. Dacă nu se vor deschide în aceste orașe, atunci voi da un concurs și pentru alt loc, pentru că tot nu e bine să rămii fără o catedră sigură, oriunde ar fi aceasta. După ce ai ocupat una, apoi poți să pîndești ocaziunea cînd se oferă alta și să o ceri. Afară de aceea, avînd o catedră, mă pot duce și în străinătate după vreun an, pe cheltuiala mea, dacă nu voi căpăta vreo bursă de stat. Nădăjduiesc însă că-mi va fi ușor, căci directorul meu din școala normală s-a permutat la București¹ și dinsul mi-a făgăduit tot sprijinul său. Mi-a mai promis că va stăruî în anul acesta să treacă și împămintenirea mea prin cameră. Aceasta însă se va face foarte greu și nu cred că se va face în acest an. Împămintenirile nu merg așa de ușor cum mi am închipuit înainte; poți să aștepti ani întregi, dacă n-ai citiva oameni de influență în cameră sau senat. Și eu nu prea am astfel de oameni, afară de trei profesori ai mei², cu care n-am legături intime și care dacă vor voi pot să-mi ajute. Camerele se deschid acum și voi scrie îndată d-lui Dimitrescu să se îngrijească de împămintenirea mea. Dacă aș fi eu sigur la București, atunci ar fi mai lesne, căci aș umbla pe-acolo și aș stăruî pe la unul și altul, dar așa nu pot face nimic. Împămintenirea însă nu este ceva neapărat de lipsă pentru a ocupa o catedră; dacă n-ai dușmani răi, poți să dai orice concurs și fără dînsa. Pentru mine ar fi mai bine să dau întii un concurs în Iași, căci aci nu mi-ar pune nici o piedică profesorii, pe cînd la București mi s-ar putea întîmpla mai ușor aceasta. În sfîrșit, voi vedea ce-oî face; eu voi face ce voi putea; deocamdată multe nu voi putea, căci sunt om sărac și cînd ești sărac, puțini te prețuiesc. Cu armata, despre care mă întreb, nu știu ce voi face. În anul trecut am fost înscris pe listele de recrutare în Iași și după aceea am fost șters, căci nu împlinisem 21 de ani. Acum i-am împlinit și, în acest an, după legea țării, ar trebui să mă înrolez. Eu însă nu mă voi arăta nimănui aci și cred că nici nu mă va căuta. Mi-ar face o mare incomoditate, dacă m-ar recruta acum, căci sau ar trebui să-mi fac serviciul de 6 luni în acest an (de la februarie încolo) sau ar trebui să plătesc o dispensă de aminare de 200 fr. pe an. În cazul cînd m-ar asenta³, se-nțelege că voi preferi a plăti 200 fr. decît a-mi lăsa postul. Și așa voi putea să amin 5 ani timpul de serviciu, plătiînd cite 200 fr. pe an. Se-nțelege că dacă voi fi asentat, atunci eu îmi voi face serviciul cînd îmi va veni mai bine, și anume după ce voi putea să ocup o catedră cu concurs, deși după lege nu poți da concurs pînă nu ți-ai făcut armata. Dar la profesori nu se prea observă aceasta și mai ales în Iași. În tot cazul însă nu mă tem, căci cel mai rău caz va fi că voi trebui să dau 200 fr. pe an, după legile ce există acum. [...] Trebuie să merg înainte și voi merge, deși încet la început. Eu mă știu mulțămii și mai cu puțin și pot trăi și rău și bine după împrejurări. Orice nenorocire mi s-ar întîmpla, am s-o sufar fără a mă descuraja. Știu că odată tot voi ajunge bine. Voi căuta numai să-mi adun citeva parole, ca să-mi asigur existența în caz de nevoie măcar pe citeva luni. De aceea și trăiesc, în raport cu vîrsta mea, foarte retras. Se miră toți de mine că sunt așa de retras și serios și îmi zic că am îmbătrînit fără de vreme. Nime nu mă crede că am numai 21 de ani trecuți, mai ales că mi-am lăsat barbă mare. Începi dv. v-ați mira, cînd m-ați vedea cum trăiesc aci. Și nici nu pot trăi altfel, căci toată ziua sunt turmentat de gînduri, cum mi-aș putea regula poziția mea mai bine. Nu știu dacă toată lumea se gîndește așa ca mine la viitor; dar pentru mine singura preocupățiune este viitorul. Sunt nenorocit, căci nu pot gusta nici o petrecere ca ceilalți oameni. Orișunde voi fi, eu nu pot să fac haz și glume, ci mă pierd de multe ori în gînduri, care numai cu petrecerea n-au a face. Află deci că aci nu petrec absolut deloc, căci nu pot petrece. Eu nu pot fi vesel niciodată, pînă nu mă voi vedea așezat într-un loc în mod definitiv. De altmîntrelea aș putea petrece aci, căci sunt destui oameni cumsecade, mai ales bucovinenii și prietenul cu care stau împreună, dar nu mă duc decît rar pe la dîșii și atunci mai mult de etichetă, decît cu voie bună. Oamenii mă vor fi fiind că-s mindru, dar numai mindru nu sunt. Om mai umilit ca mine nu poate fi, căci știu că cu îngîmfarea nu o duci departe niciodată. Eu mă arăt totdeauna mai puțin decît sunt. Să-ți scriu de modul de trai de aci, nu găsesc de trebuință, căci am scris lui Iordache o

¹ Transferarea lui C. D. Dimitrescu s-a făcut pe data de 15 noiembrie 1885 (Decret nr. 2668/15.XI.1885), conducerea Școlii normale din Iași fiind preluată de I. C. Stravolca, profesor de fizică la Universitatea Iașană.

² Constantin D. Dimitrescu, deputat de Iași, Nicolae Ionescu și Andrei Vizantiu, ambii deputați de Roman.

³ Recruta.

epistolă lungă, pe care desigur ai citit-o, și d-ta și a citit-o și lelița Catrinața¹. Dacă n-ai citit-o, poți să i-o ceri. De trăit, trăiesc foarte bine. [...] Cărți nu prea am și se comandează f. greu; ba unele mi s-au și pierdut pe drum, venind de la Lipsca și am pierdut așa vreo 13 fr. Trebuie să comand prin librarul din Iași acum, să plătesc două transporturi, agiul² și corespondența, care se suie f. mult. Și cărți trebuie să-mi cumpăr, căci fără de ele sunt mort. Va trebui să cheltuiesc câteva sute de franci pentru cărți în acest an. Ele îmi vor aduce însă mai tirziu răsplată; căci avind mai multe cunoștințe, voi putea scrie cite ceva, mă voi face cunoscut în țară și voi putea căpăta protecțiunea citorva oameni influenți.

Administrația Institutului nu prea este regulată³, căci leașa de pe luna octombrie n-am primit-o încă și dacă neregularitatea aceasta se va repeți mai de multe ori, atunci are să fie cam rău, căci aci nu prea găsești bani să-mprumuți. Când e vorba de bani, numai prieteni nu găsești.

Lui Ghiți i-am scris de vreo două ori și l-am admonet⁴ să fie cit se poate de cruțător. El mi-a răspuns că așa și este. Eu încă cred că va fi cuminte, căci e destul de mare. Despre Jordan mi-a scris nenea Dache că se pregătește pentru examenul de farmacist. Am să-i scriu și lui o scrisoare să-l îndemn la învățatură și silință. Cred că va ieși și el bine. Tot nenea Dache mi-a mai scris că lui tăti i-a găsit un post la acșialul din Săcele, luat de Gh. Pop. Ar fi mai bine să lase Sinaia, dacă la Pop capătă 50 fl. Clima din Sinaia nu e bună pentru dînsul, căci e prea aspră. Și în Săcele ar fi mai aproape de casă.

Spuneți salutări din parte-mi Catinchii, dacă vine pe la noi [...] Lui Leni îi recomand să fie muncitoare și nepretențioasă. Munca e tot ce poate fi mai onorabil azi și mofturile tot ce poate fi mai nesuferit. Salut pe toți băieții și pe rudenii.

Al d-tale iubitor fiu,

Iancu

XI

Pomirla, în 1 dechembrie 1885

Iubită mamă,

Eri am primit scrisoarea d-tale din 26/11 și mă grăbesc să-ți răspund conform cu rugarea ce-mi faci. Să nu crezi că mi-a produs vreo întristare cererea ce cu drept mi-o adresezi și îmi pare rău că a putut să-ți treacă măcar prin gînd aceasta. Aș fi un fiu denaturat dacă mi-aș astupa urechile la cererile părinților mei și aș merita să arunci cu gunoiu în fața mea, dacă putînd să le împlinesc, nu le-aș împlini, se-nțelege în marginile puținelor mijloace de care dispun. Aș vrea să am mult, ca să pot da mult; și aș fi cel mai fericit om dacă aș putea să fac fericirea părinților mei. Și să mă crezi, că acesta este un gînd, care mă conduce de cînd am început a lucra cu conștiința matură. Eu sunt tînar, dar trebuie să ți-o mai repetez — numai ca un tînar nu trăiesc, căci pe lîngă o sumă de alte gînduri mă ocupă și acela: cum mi-aș putea face o pozițiune mai ușoară pentru a vă ajuta și pe d-voastră. Pe lîngă acesta însă mai am și un alt gînd tot atît de puternic și care mă stăpînește tot așa de tare: acela de a-mi crea și mie o pozițiune mai frumoasă, de a-mi satisface dorința nemărginită ce o am de a ajunge un om prețuit ca om de știință. Pentru aceasta se-nțelege că-mi trebuie bani și jerfe de timp, care altfel l-aș putea întrebuița pentru a cîștiga bani. Aceasta este motivul care mă va face cîtiva ani să nu umblu după multe parale, ci să cheltuiesc parale pentru gustul meu de-a învăța; tot acest motiv mă va îndupleca să caut a-mi continua studiile în străinătate cit mai curînd. De aceea, cum v-am mai scris, pozițiunea mea aici este trecătoare: ea va dura un an și nici o zi mai mult. În acest an voi fi silit pe de o parte să-mi cumpăr multe cărți, pe de altă parte să-mi pui parale la o parte pentru timpuri în care poate nu voi ocupa o funcție, căci se poate-ntimpla să stau vreo cîteva luni fără loc după ce voi ieși de aci, sau să merg în străinătate cu o bursă. Oricum va fi, sigur nu pot să știu înainte; interesul meu mă sfătuește ca — deoarece nu m-am hotărît a mă stabili încă nicăiri, să mă îngrijesc de vremuri rele, să adun (cum zice moldovanul) bani albi pentru zile negre. Iată pentru ce, jubită mamă, ți-am spus că trăiesc așa de econom și de retras și pentru ce în floarea tineretii

¹ Mătușă din Brașov.

² Diferența dintre valoarea banilor din țară și a celor din străinătate.

³ Deși fondatorul lăsase prin testamentul din 27 X 1869 jumătate din imensa-i avere pentru întreținerea acestui institut, profesorii primeau salariile cu mari întârzieri. Executorii testamentari și episcopii acestui apăsător erzu: Vasile Pogor, Ioan Ianov, Alexandru Bal, Nicolae Rosetti Rosnovanu, Nicolae Calimah Catargiu, Dr. Ludvig Russ și episcopul Vladimir Subopan (vezi *Darul de mamă despre administrațiunea episcopiei Institutului Anastasia Bapăș de la mănăstirea Acăștia și pînă la 31 iuliu 1878*, Iași, 1878). Despre Bapotești și moștele pe care le-au stăpînit, a se vedea Gh. Chibănescu, *Bapoteștii și Pomirla* (studiu genealogic și istoric), vol. XXIII din *Surse și izvoade*, Iași, 1929.

⁴ Sfătuit.

mele am renunțat la toate plăcerile ce mi le-ar oferi societatea. Bani ce i-ar cheltui altul pentru plăceri și petreceri, aceștia vi-i trimit d-voastră, căci pentru mine este mai mare plăcerea de a ajuta pe părinții mei, decît a bea vinuri și șampanie sau a juca cărți ș.c. M-am învățat, de cînd nu sunt acasă să trăiesc foarte retras și viața aceasta îmi priește deocamdată, fiind ocupat cu lucruri ce-mi plac. Nu cheltuiesc parale, decît pe ce-mi e absolut necesar: îmbrăcăminte, hrană, locuință, cărți și cite-o milostenie. Se-înțelege deci că-mi rămîne să vă trimet și dv. cînd aveți lipsă de ajutorul meu, și cu cea mai mare bucurie vă trimet acum o parte din leafa ce am primit-o pe luna trecută, adecă 100 fr. Aș fi putut să vă trimet acum poate ceva mai mult, dar am avut multe cheltuieli cu instalația și apoi șteți, că din școală am ieșit aproape gol și că leafa de pe septembrie o cheltuisem încă în Iași, înainte de a veni în Pomirla. Cred că vă veți ajuta însă deocamdată cu această sumă și mai tirziu, cînd veți fi în nevoie, n-aveți decît să-mi scrieți și eu vă voi trimete ceea ce voi putea după împrejurări. Dacă aș fi într-un oraș mare aș putea cîștiga mai mult, aci nu pot avea nimic altceva decît leafa lunară, care după împrejurările din România nu este mare, ci cit se poate de modestă. Cu o astfel de leață nu mă voi putea mulțami decît un singur an; voi trebui să caut și alte ocupații ca să cîștig mai mult și de aceea voi părăsi desigur Pomirla la sfîrșitul anului. Avînd puțin venit, și pe dv. vă pot ajuta cu foarte puțin, și eu încă trebuie să trăiesc foarte restrîns, ca să-mi pot satisface celelalte trebuințe. După aceea un alt rău: leața nu mi s-a plătit regulat și poate nu se va plăti regulat de mai multe ori. Astfel leața pe noiembrie am primit-o o dată cu cea de pe octombrie; două luni n-am avut parale și a trebuit să împrumut. Tocmai cu două zile înainte de a primi scrisoarea d-tale am primit leața și sunt vesel că-ți pot împlini dorința. Împreună cu suta de franci ce ți-o expediez d-tale, voi expedia altă sută pentru niște cărți; vreo două sute și mai bine m-a ținut traiul în cele două luni, vreo cincizeci am plătit dajde¹ pe trimestru, încît am rămas cu 150 fr. în casă (Trebuie să știi că plătesc dajde de 200 fr. pe an). Îmi vei scrie îndată ce vei primi această scrisoare și banii, dacă te-ai ajutat bine cu dinșii sau ba. Dar să nu te gîndești niciodată de a mi-i trimete înapoi, cum îmi scrii în epistolă, căci mi-ai face cea mai mare neplăcere prin aceasta. Nu voi da niciodată împrumut părinților mei, deoarece știu că n-au de unde să-mi dea îndărăt. Ghiți are bun stipendiu; ar putea să lase acasă măcar 5 fl. pe lună, mai mult nu, căci și el are lipsă de cărți, deși nu atît ca mine, căci el are acolo bibliotecile cele mai mari la dispoziție, pe cînd eu n-am nimic. 700 fl. în Pesta este f. mult pentru un student. Sunt studenți care trăiesc foarte bine cu 500 fl. Îi voi scrie și lui să fie econom și să mai lase cite ceva pe acasă. Jordan mi-a scris că a trecut examenul de asistent²; trebuie să aibă leață acum; i-am scris și lui să cruțe cit se poate mai mult și să-și adune, căci numai așa va putea și el odată să fie stăpîn. Trebuie să fie băiat de treabă, căci îmi spune că a trecut examenul foarte bine. Eu l-am sfătuit să rămînă tot la dl. Schmettau³. Scrieți-i și dv. că mai întîi de toate să fie econom: căci fără bani nu va putea să facă niciodată nimic. Eu sper însă că va ieși om dintr-însul.

De tata ar fi bine dacă și-ar găsi un loc în Brașov și-ți mărturisesc că mă mir cum nu-și găsește. Ar trebui să stăruiască nenea Dache și ceilalți pentru dînsul și să nu-l lase să se chinuiască singur prin Sinaia. Scrie-i să se îngrijească bine și să nu cruțe prea mult în mîncare, căci aceasta poate să-l ruineze în curînd. Să se hrănească bine și mai curînd puteți dv. cei de acasă să trăiți mai modest, precum și știu că veți fi trăînd. Eu mă mir de economia care o faci d-ta în casă, cînd văd cit de mult cheltuiesc eu aci, deși multe lucruri sunt mai ieftine ca la Brașov. Aci văd cit plătește o bună gospodină în casă! Îmi scrii că pe haine nu pui preț. Te-am cunoscut în privința aceasta de mult și te-am prețuit mai mult decît pe celelalte femei, care fac totul numai haine să-și procure. Mulțamește-te cu lucruri simple și învăță pe copii și pe fete mai ales tot așa, căci luxul nu aduce decît sărăcie și depravare. Eu încă sunt unul din aceia care puțin preț pun pe haine; aci mi-au zis unele cocoane, cărora nu le dau importanța ce li și-o atribuiesc ele, că sunt cîrpanos, murdar, avar și ce vrei, fiindcă nu umblu în haine elegante, cu mînuși, cu cravate de tot felul etc. Dar mie puțin îmi pasă! De vorbele femeilor nu mă prea ocup, căci pînă la un oarecare punct le disprețuiesc. Uitasem să te-ntreb ceva: mă rog să-mi explici ce va să zică în scrisoarea d-tale, că tata cheltuieste numai cite 10 fr.? Cum, pe lună se ajunge cu 10 fr.? Scrie-mi cit trimete acasă pe fiecare lună ca să știu ce aveți. [...] De Tîncu îmi scrisese nenea Dache cu vreo cîteva săptămîni în urmă; nu mi-a spus însă că vrea s-o ia Ștefan. Bine ar face de-ar lua-o. Îi voi scrie și ei în curînd. Nu i-am scris pînă acum că sunt sătul de scrisori. De cînd sunt în Pomirla am trimes vreo cincizeci pînă acum în toate părțile, unde am avut prieteni și interese. [...] Cînd îmi vei răspunde la scrisoarea aceasta, spune-mi ce s-a făcut Titu Strîmbu și Oprea⁴, căci mi-am adus aminte

¹ Taxa de amănare a serviciului militar.

² Asistent farmacist.

³ Rudolf Schmettau, proprietar farmaciei «Salvator» din București.

⁴ Vechi prieteni brașoveni.

de ei acum și aș vrea să știu unde sunt. Lui Titu i-am scris de mult o scrisoare și nu mi-a răspuns; nu știu dacă a primit-o. Poți să-mi spui de cite vreun vechiu prieten al meu, de care-ți mai aduci aminte și d-ta.

Salut pe maica și pe băieți!

Primește și d-ta cele mai călduroase sărutări de mină de la al d-tale iubitor fiu

Iancu

НОВЫЕ ДАННЫЕ О ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИОАНА БОГДАНА

Период с 1864 г. по март 1886 г.

(Резюме)

И если в наши дни труды И. Богдана получили широкую известность у нас в стране и за границей, став базой для многосторонних исследований (в области отечественной истории, истории древней румынской литературы, славянской филологии), того же нельзя сказать в отношении его жизни. В настоящей статье ставится задача уточнить данные, касающиеся первого периода жизни и деятельности великого румынского ученого, на основе новых исследований и ряда неопубликованных документов.

Иоан Богдан родился 25 июля 1864 года в скромной семье в Брашовской Шкее (Трансильвания). Отца (1832—1906) тоже звали Иоаном; он был торговцем, но в возрасте около 50 лет он закрыл лавку и, не найдя службы в Брашове, после длительных поисков работы устроился мелким служащим по сбору налогов в Синайе. Забота о детях ложится на плечи матери, Елены (1846—1911), урожденной Мунтяну, женщины очень трудолюбивой и умной, о которой с большим уважением говорил Н. Йорга, ее зять.

Иоан Богдан был первым из одиннадцати детей (семи мальчиков и четырех девочек) супругов Богдан. Вначале он учился в родном городе, где в 1882 году окончил лицей как первый ученик выпуска. В сентябре того же года он приезжает в Бухарест с желанием продолжать образование в высшем учебном заведении. Не получив стипендии или подходящей службы, которая бы обеспечила его материально, И. Богдан направляется в Яссы, где в октябре 1882 года записывается на вступительный экзамен в только что открытую Высшую учительскую семинарию на отделение гуманитарных наук. Семинария была открыта при Гуманитарном факультете, и ее возглавлял профессор К. Д. Димитреску-Янь. После трех лет блестящих успехов в учебе И. Богдан сдает выпускной экзамен, получив максимальные оценки по всем предметам. Его выпускная работа (*Колония Сармисгетаза*, 1885) была издана в известном обобщающем труде А. Д. Ксенопола *История румын транской Дакии* 1.

В августе 1885 он был принят в частный лицей «Анастасия Башота» в селе Помырла, расположенном на севере Молдовы, близ Дорохой в качестве преподавателя древнегреческого и латинского языков. В период своего пребывания в Помырле (с 1 сентября 1885 года по 15 марта 1886 года) он сотрудничает в «Литературных беседах». В статьях (пространственных рецензиях на недавно появившиеся работы), опубликованных в ярском журнале, с их богатым информативным материалом и академическим уровнем трактовки изучаемых явлений, исключительной истинностью и превосходной соразмерностью чувствуется будущий крупный ученый.

Неопубликованные письма периода 1882—1885 гг., данные в приложении к работе, способствуют уточнению моральных качеств молодого человека, который благодаря своей подготовке и исключительным личным качествам, получив в 1891 г. приглашение открыть первый курс славистики в Бухарестском университете.

NOUVELLES INFORMATIONS CONCERNANT LA VIE ET L'ACTIVITÉ DE IOAN BOGDAN

La période de 1864 à 1886

(Résumé)

Si les œuvres de I. Bogdan sont aujourd'hui bien connues, étant des ouvrages fondamentaux pour des recherches dans de nombreuses directions (histoire nationale, histoire de la littérature roumaine ancienne, philologie slave), on ne saurait dire la même chose pour sa vie. Le présent article se propose d'apporter, sur la base de nouvelles recherches et de documents

inédits, des précisions concernant la première partie de la vie et de l'activité de ce grand savant roumain.

I. Bogdan est né dans une famille modeste de Șcheii Brașovului (Transylvanie) le 25 juillet 1864. Le père (1832—1906) qui portait également le prénom de Ioan, avait été marchand, mais vers l'âge de 50 ans, il avait liquidé son magasin et, ne trouvant pas d'emploi à Brașov, avait été engagé, après avoir frappé à beaucoup de portes, comme fonctionnaire du fisc à Sinaia. C'est la mère, Hélène (1846—1911), née Munteanu, qui aura soin des enfants. C'était une femme très active et intelligente, dont N. Iorga, son gendre, parlera élogieusement.

Ioan Bogdan était l'aîné des onze enfants (sept garçons et quatre filles) des époux Bogdan. Il a d'abord étudié dans sa ville natale où il achèvera le lycée en 1882, étant le premier de sa classe. Au mois de septembre de la même année, il se rendra à Bucarest où il se propose de suivre les études universitaires. N'ayant obtenu ni bourse, ni emploi convenable qui puisse lui assurer l'existence, il ira à Jassy où il se présentera en octobre 1882 au concours d'entrée à l'École normale supérieure, section lettres, nouvellement créée. L'école fonctionnait auprès de la Faculté des lettres et était dirigée par le professeur C. D. Dimitrescu-Iași. Après trois années de brillantes études, I. Bogdan passera son examen de licence, en obtenant les mentions maxima et sa thèse (*Istoria coloniei Sarmizegetusa*, 1885), sera citée dans l'ouvrage de synthèse bien connu d'A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*.

Au mois d'août 1885, il sera engagé comme professeur de grec et de latin au lycée privé « Anastasie Bașotă » de Pomirla, village situé au nord de la Moldavie, près de la ville de Dorohoi. Durant son séjour à Pomirla, (1er sept. 1885 — 15 mars 1886), il collaborera à la revue « Convorbiri literare ». Les articles publiés dans la revue de Jassy (d'amples comptes-rendus d'ouvrages récemment parus) font prévoir, par la richesse de l'information et la tenue académique, d'une clarté exemplaire et d'un équilibre parfait, le grand homme de science de plus tard.

Les lettres inédites reproduites dans les annexes, datées des années 1882—1885, contribuent à la connaissance des qualités morales du jeune homme qui, grâce à sa préparation et à ses dons exceptionnels, allait être appelé en 1891 à inaugurer le premier cours de langues slaves à l'Université de Bucarest.

neobositul istoric și filolog pleca la Suceava și în împrejurimi pentru cercetări (cf. scrisoarea a doua, din 23 iulie 1904, și a treia, nedată, dar desigur din 27 iulie, când ajunsese la Suceava).

Reproducem aici integral cele trei scrisori, care ne dezvăluie noi detalii din activitatea lui Ioan Bogdan și relațiile lui cordiale cu cunoscutul folclorist și etnograf bucovinean.

1.

București, 21 dec. 1899

Prea stimată Doamnă Marian,

«Convorbirile literare» apar, de la 15 ianuarie încolo, sub un comitet din care fac și eu parte. Luându-mi angajamentul să mă interesez mai de aproape de această veche și meritoasă revistă și conformându-mă dorinței întregului comitet de redacțiune de a face un loc cit se poate mai larg folclorului național, îndrăznesc să mă adresez și D-tale ca unui din cei mai autorizați reprezentanți ai lui.

Ne-ar face o mare plăcere să contribuim și D-ta la înălțarea revistei prin orice studii ai crede de cuviință că se pot publica într-însa. Eu personal te-aș ruga să binevoiești a-mi trimite ceva chiar pentru primele numere și, dacă ai ceva gata, a-mi adresa pină la 10 ianuarie la Brașov, Cacova de sus, 11. Va fi bine primit tot ce ne vei da.

Dorindu-ți sărbători fericite, sint al D-tale devotat prieten,

I. Bogdan

Adresa din București: Calea Victoriei 158.

2.

București, 23 iulie, 1904

Prea stimată coleg,

Marți la 27 c. voi sosi la Suceava, unde am de gând să mă opresc o zi, spre a vedea bisericile mai însemnate și cetatea; de acolo voi merge la Putna pentru documentele lui Ștefan cel Mare.

Dacă ai rămas peste vară în oraș, mi-ar face o mare plăcere să te întilnesc și să mă bucur de ajutorul D-tale în vizitarea monumentelor vechi ale Sucevei. Te rog dar să consacri ziua aceea pentru mine.

Al D-tale devotat,

I. Bogdan

3.

Prea stimată colega,

Sosind astăzi în orașul D-tale, îmi iau permisia a te întreba dacă mă poți conduce după prinz pe la biserici și la cetate; noi sintem la hotel Rosbrog și tocmai luăm masa; te rog trimite-mi vorbă cînd să venim să te luăm.

Al D-tale devotat coleg,

I. Bogdan

București - 24 dec. 99.

Președintele St. Amos,

Comitetul este acum după 15 decembrie
de lucru într-un comitet, și care face
și un proiect. Căci de un angajament de
un proiect mai de aproape de acțiune
unde și proiectele noastre și conformarea
dintr-un proiect care este de îndrumare, de
a face pe lângă cel de proiect, mai puțin
săptămânal, în săptămâna și în proiect, și de
caz, muniții din un proiect activități reprezentative.
a-lui. Și în proiect o mare plăcere de con-
ținut și de proiect în proiectele noastre și în
studii și de proiect de proiecte și de proiect

publicis în proiect. În proiect, de-aici, ca
și în proiect și în proiect care este proiect
proiectul proiect, și de-aici și de-aici, a
adresa proiectului de proiect și proiect,
Ca proiect de proiect. Și de-aici proiect
ce se proiect.

Din proiect de proiect-proiecte sunt și
de proiect proiect

V. Bogdan

Adresa proiectului: cala Victoria 158.

СВЯЗИ ИОАНА БОГДАНА С С. ФЛ. МАРИАНОМ НЕИЗДАННЫЕ ПИСЬМА

(Резюме)

Как явствует из трех неизданных писем Иоана Богдана, адресованных известному румынскому фольклористу Симеону Флоря Мариан, члену Академии, выдающийся румынский славист приступил к собранию документов Штефана Великого в целях публикации три недели спустя по получении предложения со стороны Министерства Народного Образования. Он обратился за разъяснениями к своему коллеге по Академии С. Фл. Мариан, проживавшему в Сучаве. В письмах раскрываются и другие детали деятельности И. Богдана и его дружеские отношения с известным буковинским фольклористом и этнографом.

LES RELATIONS ENTRE I. BOGDAN ET S. FL. MARIAN. LETTRES INÉDITES

(Résumé)

Les trois lettres inédites adressées par Ioan Bogdan au remarquable folkloriste roumain Simion Florea Marian, membre de l'Académie Roumaine, témoignent du fait que trois semaines après avoir reçu de la part du Ministère de l'Instruction le tâche de préparer l'édition des documents de Ștefan cel Mare (Etienne le Grand), notre grand slaviste commença les recherches et les démarches concernant le rassemblement de ceux-ci. Entre autres, ils s'adressa — pour en obtenir certains éclaircissements — à Simion Florea Marian, son collègue à l'Académie, qui habitait Suceava. En même temps, les lettres mettent à jour aussi d'autres détails concernant l'activité de I. Bogdan et ses rapports cordiaux avec le prodigieux folkloriste et ethnographe de Bucovine.

UN CRONOGRAF ILUSTRAT, ATRIBUIT MITROPOLITULUI ANTIM IVIREANUL

G. ŞTREMPEL

Una din figurile cele mai reprezentative ale culturii, artei și politicii din vremea lui Constantin Brîncoveanu a fost, fără îndoială, mitropolitul Antim. Personalitatea sa complexă apare cu atât mai surprinzătoare, cu cât, străin fiind de poporul român prin naștere, și-a apropiat specificul său, limba, cultura și arta și s-a identificat cu aspirațiile sociale și politice ale țării sale adoptive.

Adus de Constantin Brîncoveanu de la Constantinopol pe la anul 1690, mitropolitul Antim Ivireanul, recunoscut ca un priceput artist în broderie, sculptură în lemn și pictură¹, a dovedit o pricepere deosebită în arta tipografică și în gravură. Ca mitropolit, Antim Ivireanul s-a remarcat ca cel mai mare orator bisericesc al românilor. Nici înainte și nici după el n-au fost pronunțate cuvântări mai înflăcărâte, mai pline de poezie și într-o limbă românească mai aleasă ca cele ale sale. Ca patriot, mitropolitul Antim Ivireanul s-a ridicat împotriva pretențiilor patriarhului grec Hrisant Notaras al Ierusalimului de a dispune, după bunul său plac, de mănăstirile din Țara Românească², preferind să rupă ani de zile legăturile de amicitie cu eruditul patriarh decât să cedeze abuzurilor jignitoare ale călugărilor greci. În sfârșit, ca om politic, Antim Ivireanul s-a situat în fruntea aceluia care susțineau necesitatea unei acțiuni împotriva turcilor în războiul din 1711, dovedind discernămint și orientare judicioasă în politica Țării Românești.

Operă sa de căpetenie, *Predicile*, ținute ca mitropolit în vremea domniilor lui Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, a fost editată de mai multe ori³. Alte lucrări de importanță secundară, ca spre pildă cele adresate preoților, cu caracter de îndreptar, au fost tipărite încă în timpul vieții sale⁴.

Unica operă nepublicată pînă astăzi, asupra căreia vrem să reținem atenția cititorilor, se intitulează *Chipurile Vechiului și Noului Testament*⁵.

Socotim că, publicînd în întregime această operă, îndeplinim o elementară datorie față de memoria marelui patriot, de la a cărui moarte se implinesc 250 de ani și umplem un gol în istoria literaturii noastre feudale ce se cerea de mult umplut. Punînd la îndemîna filologilor textul acestui *Cronograf* prescurtat, le facîndă cercetarea integrală a limbii operelor mitropolitului Antim Ivireanul. Cit privește pe cercetătorii artei feudale românești, sîntem convingîți că vor aduce numeroase și interesante completări acestui început, care atrage atenția asupra celui mai vast cîmp de activitate al portretisticii vechi românești.

Manuscrisul a fost conceput de mitropolitul Antim Ivireanul în vara anului 1709 și a fost dăruit lui Constantin Brîncoveanu, cel care îl adusea în țară și îi facilitase ascensiunea pînă la treapta de arhieru. Valoarea literară a textului, o istorie prescurtată a lumii vechi, cu elemente de istorie și genealogie biblică și cu elemente de istorie greco-romană, elaborată

¹ Ne-o spune secretarul lui Constantin Brîncoveanu, Del Chiaro, care l-a cunoscut de aproape, în *Istoria della moderne rivoluzioni della Valachia*, Veneția, 1718, p. 220.

² N. Iorga, *Mitropolitul Antim Ivireanul în luptă cu Ierusalimul pentru drepturile bisericii sale*, în «Biserica ortodoxă română», LII (1934), nr. 11-12, p. 721-725, și I. Râmureanu, *Luptător pentru ortodoxie*, în «Biserica ortodoxă română» LXXIV (1956), p. 846-853.

³ Ultima ediție, critică, la Editura Academiei Republicii Socialiste România, în 1962.

⁴ Cf. Bîanu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 481, 492, 498.

⁵ Manuscrisul a fost descoperit de Ștefan Berechet și descris sumar în lucrarea sa *Documente slave de prin arhive ruse*, fasc. 1, Buc., 1920, p. 17 și urm. Cîțiva ani mai târziu a relăsat subiectul, lărgindu-l, fără să-l epuizeze, în studiul *Un manuscris de sufraganele al mitropolitului Antim*, publicat în *Comisiunea monumentelor istorice*, anuar II, Chișinău, 1928, p. 125 și urm. Prof. Victor Brătulescu a folosit datele lui Ștefan Berechet în articolul despre activitatea miniaturistică a lui Antim Ivireanul apărut în numărul omagial din «Biserica ortodoxă română» LXXIV (1956) nr. 8-9, p. 768-774.

de Antim Ivireanul, este dublată de numărul impresionant de imagini, peste 500, executate de un zugrav de profesie, cu o artă neamăiuită în miniaturistica românească.

Originalul, păstrat în Biblioteca Academiei de Științe a R. S. S. Ucrainene din Kiev sub nr. 379, măsoară 41 × 28,5 cm și cuprinde 22 de file nenumerotate. Din vechea legătură în piele¹, cu ornamentații imprimate în aur, nu s-a păstrat decât prima scoarță. În mijlocul acesteia, în medalion, este reprezentată Fecioara Maria cu Iisus Hristos în brațe. În cele patru colțuri sînt imprimate chipurile celor patru evangheliști. Pe dosul copertei găsim o însemnare din 8 iulie 1788, asupra căreia vom reveni, ca și cota 529, sub care s-a păstrat altădată manuscrisul.

Fila 1, inițial albă, cuprinde pe o față o însemnare în rusește, prețioasă pentru circulația manuscrisului, de care ne vom ocupa la capitolul respectiv, iar pe cealaltă față o încercare de condei de la finele veacului al XVIII-lea.

Fila 2, în loc să fie ocupată de titlul operei, cum se obișnuia la operele în manuscris care aveau — am zice — toate elementele bibliografice, cuprinde Stema Țării și următoarele 18 versuri omagiale:

« Făcut-au D<o> mnul D<u>mn<e>zeu toate din neființă
 Și în ființă le-au adus cu multă biruință
 Și după acela au zidit, luund pămînt și tind
 Pre omul cel dintii, Adam, fără cuvint de vind,
 După asdminarea Sa făcu-i inchipuire
 Sușind asupra fēșii lui și d<u>h de vieșuire
 Adăugînd din coasta lui, face, cu socotință,
 Pre Eva, dîndu-i ajutorlu spre bund lăcuință.
 Și dintr-aceștea amindoi mulși oameni sđ născurd
 Precum sđ vede luminat de-a rindul în Scripturd;
 Oameni aleși și minunați, vestiți în fapte bune,
 Trăind în bk<e>gocestie, precum Scriptura spuna.
 Și de la aceștea de la toși luo aseminare
 Și iubitorul de H<risto>s, întru credință tare,
 Prealuminatul Constandin din vișd Basarabă,
 Sđpînul Țării Rumânești, mulși ani sđ aibđ,
 Care la sine adunđ florile bundătășii
 Și cu credința defaimă căile strimbătășii. »

Atît versurile, cit și Stema Țării sînt încadrate de lujeri și flori stilizate, executate în peniță cu o artă desăvirgîtată. Stema Țării, așezată într-un medalion de frunze stilizate, înfățișează vulturul cu aripile desfăcute și cu crucea în cioc. Vulturul are capul întors spre stînga; de o parte și de alta a crucii sînt desenate, în aur, soarele și luna.

Însemnele puterii domnești — sabia și buzduganul — sînt ținute de doi îngeri, așezați pe două ramuri ale lujerilor ce formează medalionul. Între sabie și buzdugan, deasupra medalionului, este reprezentată coroana domnească. De o parte și de alta a Stemei, în aur, sînt scrise inițialele titlaturii domnești: « Io C<onstantin> B<rincoveanu> B<asarab> V<oevod> D<omn> [D] Ț<ării> R<omânești> ».

Fila 2v, care ar fi trebuit să cuprindă Stema Țării și versurile omagiale, este ocupată de titlul operei, încadrat într-un chenar de lujeri din care se desfac doi lei, cu coroane deasupra capetelor, și șase busturi de îngeri. Titlul operei, scris cu majuscule, este următorul:

« Chipurile Vechitului / și Noului / Testament /, adevđ obrazele oamenilor celor vestiți ce sđ / așd în Sf<inta> Scripturd în Biblia și în / Ev<an>g<he>lie și adunare pre scurt istoriilor celor / ce s-au făcut pe vrēmea lor, adevēind a fiește / cărula viața și faptele așta a celora ce au vie / ūit cu viață bund, cit și a celora ce au vieșuit / cu viață necuvioasă, începînd de la Adam / și pogorînd pînd la H<risto>s, acum intii în / tr-aceșt chip alcătuit și așăzat, prin / multđ nevoință și osteneala preafșc<in>șitu / lui Mitropolit al U<n>grovlahiei chir Anthim Ivireanul / și închinatđ cu cucerire spre semn de dragoste ade / vđratđ prealuminatului și înălțatului mare / lui domn și obldduitoru a toată Țara Rumānea / scđ Ion Constandin Brincoveanul Basarab Voevod /.

Dat în vestitul oraș al Tirgovștei / la anul de la zidirea lumii 7217 / <1709>, m<te>s<e>șđ [i] Iulic<e> Iđ. /

Amebele fețe ale filei 3 sînt ocupate de dedicația mitropolitului Antim către Constantin Brincoveanu, scrisă în termeni măgulitori, din care desprindem atît sprijinul pe care i l-a acordat domnitorul, cit și caracterul lucrării. Preambulul dedicației, încadrat de un chenar simplu, deasupra căruia se află un frontispiciu de frunze și flori stilizate, a fost șters, nemai-punîndu-se citi decit: « Prealuminatului . . . cuau înălțatului . . . Constandin . . . »

¹ Asemănătoare legăturii mas. românești 406 și 3342 din Biblioteca Academiei R. S. România.

Sub chenar incepe dedicația propriu-zisă: «*Multe și despărțite sînt faptele și sfîrșiturile a cugetului celui mulțamitor, prin mijlocul / a cărora sîd adevărașd fără de prepus, cum cîd rîmîn intru neuitarea celor ce li s-au făcut binele. Toate / facerile de bine ce au cîștigat, iarîd mai virtos și mai ales acetate dooa: întîi mulțamita cea / adevărată carîd sîd face din inima cea cîlduroașd prin cuvînt și-a dooa, oare care daruri mici / spre semn de cunoștinșd a datoriei ce li s-ar cuveni. Pentru acetasta darîd și smerenia noaștră, cu / noscînd cum cîd pentru multele folosuri și faceri de bine ce ai arîtat și arîșd mîrîta ta de a pururea cîdrîd noi sînt / datoriu a numai sîd mîd rog lui D<u>mn<e>zeu, pentru fericita sîndtate și buna îndrîrire intru luminat scaunul mîd / riei tale, ce și veri cu ce alt mijloc așî putea sîd mîd arîd cîdrîd mîrîta ta mulțamitoriu și voituru de bine / așîta la cîle sustatei, cîi și la cîle trușpeți. Drept acetîa am vrut cu iubire de osteneală de am adunat și am / însemnat intru acetășd cîrticea chipurile și obrazele tuturor strîdmșilor noștri anume carele din ca / rele sîd trage, precum sîd povestesc în sf<i>nc<i>nta și d<u>mn<e>zeiasca Scripturîd în cea vîche și în cea noașd și ca un dar / mic și mare sîd o aduc creștînegîtii stîpîniri a îndîlșimei tale, mic zic pentru statul ei, de vrîme / ce pre scurt și cu pușine cuvinte inchitae toatîd rodoslovie de la Adam pînă la H<ristos>; mare iarîd pentru / gîndul, cîci intru acetășd rodoslovie sîd cuprînd obrazu de oameni mari și minunaș, pror<oxi>, drepti și / împîraș, a cărora rîvnitor fierbinte ești îndîlșimea ta și o oglîndă curatîd prin mijlocul a cîrîta / poate sîd vază fieștecarele toate bunătîșile a celor fericîș bărbăș și socotesc lucrul acetast sîd / nu fie fîră de cuvîntîș și fîră de socoteală; una pentru cîci acetle ce înțelegem prin aus și prin cetanîta / a multor zile cu vedîrta chipurilor celor însemnate și cu cetanîta povestirei lor pre scurt mai / mult ne incredîntîm și mai pre lesne intru pomenire le putem pîzi. A dooa, ca celula ce ești / stîpînitoriu intru așzămînti prea slăvit și intru oblăduire prea luminat și de atîta mulțime / de credincioșîi purtîdor de grijă și chivernisior sîd cuvine drept acetă a fi adus îndîlșimei tale / de la noi un dar ca acetast; cî cîle luminatî și prea slăvit sîd cuvin iarîd celor luminatî și / preaslăvit. Pentru cîd mîrîta ta între prealuminatulu neam al Bășdrăbeștilor dintru / carîi s-au arîtat domni vrădnici și creștîni, însuș ai odrășlit ca o odrășlă cu strîduciri / de aur și ai înștorit ca o floare cu bun miros, pîșitîd cu mila lui D<u>mn<e>zeu, neveștejîșd pînă / acum și sîd va pîzi și de acum înainte kata diadohin pentru multele și nenumăratele faceri / de bine, carele au cîștigat cei de departe și cei de aproape de la creștîneasca și așmîndioarea lui H<ristos>; voinșd a mîrîiei tale, pentru care lucru de vom zice și ta vom numi coroaana tuturor domnilor nu vom greși ade / vărului, de vrîme ce ca un maslin roditorlu ce ești așdit în casa d<u>mnului întînșî spre toșî / ramurile cîle neveștejite ale milosteniei și fîclîta creștînescului tîdu suflet spre faptele cîle / bune și d<u>mn<e>zești iaste pururea aprînșd cu focul credinșîi și a dragostei cei fierbinte și / pușd în sfîncit pentru ca sîd lumineze tuturor celor ce sînt intru întunerecul scîrbilor; și precum / într-o grădină împîrăteascd cu multe podoabe sîd așd multe și de multe feluri de flori, carele / veselasc cu mirosul tuost simșirile celor ce s-apropie, așd și chipul cel de D<u>mn<e>zeu împodobit / a îndîlșimei tale iaste plin și împodobit cu multe daruri și bunătîșî și poctu sice cum cîd / , ca alî Pariv indianesc, carele cu putîrta lui cea trîgdioare trage la sine toate materiile, sau / ca alî izvor din Scotusa ce închiagă toate vasăle cîle stricate, așd și blindîșele mîrîiei tale trage / pre toș cîdrîd sine și-i închiagă cu mingîtare și tîmădulaste a fieștecărula scîrba inimii și / supărarea lipsii cu îndurarea. Și cu adevărat ești tot cu totul un chip însufleșit așemene fîr-de nici o / despărțire cu acei minunaș și veșit ce mai sus s-au zis, așrîgînd și adunînd de pre la toș bunătîșile cîle mai de / treabî și mai mari: însd de la unul cucernicita, de la altul credinșd cea fierbinte și rîvna cea d<u>mn<e>ze / iască, de la altul iubirea de streini, de la altul blindîșele, de la altul îndelungă răbdarea și nerăduțea / , de la altul milostivirea și iubirea de săraci și de la alșii alie bunătîș, carele sînt cunoscușe și / adevărate cîd le ai mîrîta ta, iar mai virtos și mai ales de la dulcele mieu I<isu>, smerenîta cea de margine /; cî decî te-au mîrîit D<u>mn<e>zeu și te-au îndîlșat în cinște și în stîpînire, cu așîta mai virtos te smereshi cu / duhul. Și pentru acetă cu multă cucerie te așfi supt jugul cel bun și supt sarcina lui H<ristos>; cea ușoară / , priimînd cu multă răbdare și cu multe blindîșe necazurile și supărările cîle multe și de multe / feluri ce vin neîncetat, totdeauna, de toate părșile. Și precum cel într-un nume cu mîrîta ta slăvi / tul și de D<u>mn<e>zeu incununatulu, marele și întocma cu ap<ox>st<ox>lii Constandin, întîtulu împîraș al creștînilor / n-au șinut cu putîre omeneascd schiptrulu împîrășiei, ci numai cu singura nebiruita putîrta / împîrășatulu ceresc, într-acetăș chip și mîrîta ta, ca un iubitorlu de D<u>mn<e>zeu nu năddjduești / a chivernisi trebile domniei cu ajutorulu și cu înțelegelune omeneascd, ci chemi pururea și aju / tortulu cel de sus cîrula mîd rog necontenînd ca sîd ajute mîrîiei tale, pîșîndu-te cu sîndtate, cu / veselie, cu viașd îndelungată, mai presus decît toate cîle ce aduc intrîstare, necldtî și nemîș / cat, întru îndîlșat scaunulu mîrîiei tale, împreund cu toatîd luminatî rudenîta mîrîiei tale. Amin. /*

Dat în vestitul orăș al Tîrgoviștei, la anul de la zidirea lumii 7217 <1709>, m<e>s<e>șă [i] Iulîe> 1. /

A pîșitei de D<u>mn<e>zeu îndîlșimei tale intru H<ristos>; rugîdor, / smeritulu Mitropolit al U<n>grovlahiei, Anthim>.

Din titlul operei și din dedicația către vodă Brîncoveanu desprindem caracterul lucrării. Este vorba de o istorie prescurtată a lumii vechi, pe care metropolitul Antim Ivireanul a elaborat-o folosindu-se nu atât de textul cărților Vechiului Testament, cit mai ales de unele lucrări istorice și de Cronografele atât de mult traduse și răspindite în vremea aceasta în Muntenia și Moldova¹.

Manuscrisul cuprinde 503² portrete în medalion, de aceeași mărime, avînd 31 mm în diametru, cu excepția portretului ce-l reprezintă pe Dumnezeu-tatăl, care are un diametru de 80 mm, și a medalionului de la f. 21, care-l reprezintă pe Iisus Emanuel și care are diametrul de 38 mm³. Fiecare medalion cuprinde, în interior, numele persoanei pe care o înfățișează.

În afara celor 503 portrete, manuscrisul mai cuprinde 3 schițe și 8 desene în medalion, reprezentînd diferite scene, asupra cărora vom reveni.

Scrierea, cursivă, este executată cu o deosebită grijă și finețe, iar textul operei, cu rare excepții, este așezat pe două coloane, în lățimea manuscrisului, nu în lungime. Textul coloanelor, ce se referă la portretele fiecărei pagini, se continuă pe coloanele corespunzătoare ale paginii următoare; nu se trece, în cadrul aceleiași pagini, de pe prima coloană pe a doua.

Portretele sînt așezate, la rîndul lor, cu multă atenție. Ele au privirile îndreptate spre dreapta sau spre stînga, după cum sînt așezate în interiorul coloanelor: mai exact, au privirile îndreptate spre mijlocul manuscrisului. Portretele centrale sînt reprezentate mai ales din față.

Opera propriu-zisă începe cu fila 4, ocupată în întregime de text, care este așezat în lungimea manuscrisului și care este intitulat: « Povestire pre scurt pentru zidirea lui Adam ». Subliniem absența capitolului privitor la cosmogonie, atât de bine reprezentat în Cronografe. Fila 4^v cuprinde, pe prima coloană, povestirea în legătură cu fiii lui Adam: Cain, Avel și Lameh, iar pe coloana a doua viața personajelor de la Enos pînă la Matsala. Coloanele sînt separate între ele de portretul lui Dumnezeu-tatăl, înfățișat sub figura unui patriarh, bogat înveșmîntat, care ține în mina stîngă globul cu cruce și care binecuvîntează cu dreapta.

Deodată, într-un romb cu chenar înflorat, sînt scrise inițiale simbolice ale dumnezeirii: OΩN. De o parte și de alta a rombului, în medalion, sînt redat chipurile lui Adam₁⁴ și a Evei₂, lucrate ca toate celelalte, în laviu.

Portretul lui Adam este acela al unui bărbat încă tînăr, cu barbă, mustați și plete ce-i atîrnă pe umărul drept. Străbuna Eva intruchipează în portretul de față gingășia desăvîrșită. Cu bustul gol, ca și al lui Adam, Eva este înfățișată sub aspectul unei femei ce exprimă multă senzualitate; din părul desfăcut în creștet, ce-i cade bogat pe umeri, o șuviță s-a desfăcut de pe umărul drept și s-a prelins spre sin. Ochii, încadrați de sprincene arcuite, privesc cu multă dragoste spre Adam. Gura și nasul, de-abia schițate, dau și mai mult farmec acestui portret.

De la Adam se desfac patru linii ce duc spre primii patru născuți: Cain₃ și Avel₄ și fetele: Halmama₅ și Delvora₆. De la portretul lui Cain se desface o fișie de 4 mm lățime, care va indica descendența sa în linie bărbătească pînă la potop, linie întreruptă pe această filă de chipul lui Enoh₇.

Sub rombul cu inițialele OΩN este situat portretul celui de-al treilea fiu al lui Adam, Set₈. De la portretul lui Set₈ se desface o fișie de 10 mm lățime, colorată în roșu, care va uni toate personajele biblice de parte bărbătească, în descendență directă, pînă la Iisus Hristos și pe care noi o vom numi fișia centrală. Enos₉ este al doilea și ultimul portret de pe fișia genealogică a acestei file.

Fila 5 cuprinde, pe prima coloană, textul ce se ocupă cu personajele descendente din Cain, de la Iovil pînă la potop, iar pe coloana a doua textul în legătură cu Lameh și cu Noe, personaje de pe fișia centrală, reprezentate în paginile următoare.

În stînga primei coloane, pe fișia descendenței din Cain, sînt desenate portretele lui Gaidad₁₀, Maleil₁₁ și Mathusala₁₂, cu bărbi și veșmînte primitive. Au toți privirile îndreptate spre interiorul manuscrisului. Între cele două coloane ale textului, pe fișia centrală, întilnim portretele lui Cainan₁₃, Maleil₁₄, desenat din față, și al lui Iared₁₅.

La fila 5^v, Antim Ivireanul se ocupă, pe ambele coloane ale textului, de elemente de cronologie biblică și de considerații privitoare la potop și la începuturile Babilonului. Cele zece portrete de pe această pagină înfățișează, la marginea primei coloane, pe Lameh₁₆, pe

¹ Cf. Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici, partea I* în RIR vol. IX (1939), p. 1-77; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, Buc., 1939, p. 53-100. Vezi la p. 368-389 sursele de inspirație ale litului Antim.

² Șt. Berechet numără greșit 515 portrete. Cf. *Un manuscris de sufraganeal*, p. 132.

³ Dimensiunile manuscrisului și ale medalionelor ne-au fost comunicate de Biblioteca Academiei de Științe a R. S. S. Ucrainiene.

⁴ Numerotarea personajelor este făcută prin cifra de jos. Cea de sus indică trimitere la subsolul paginii.

⁵ În ms. Sith. Corectarea numelor proprii este făcută după ediția românească a *Bibliiei* din anul 1936.

cele două soții ale sale, Ada¹⁷, și Sella¹⁸, și pe urmașii lui Lameh: Iabal¹⁹,¹ Iubal²⁰, Tubalcain²¹ ca și pe Naoma²², sora lor.

Fișa centrală se continuă cu trei portrete: al lui Enoh²³, Matusalem²⁴ și Lameh²⁵.

Cu fila 6 Antim Ivireanul ajunge la concordanța dintre text și desene, textul referindu-se la personajele de pe aceeași pagină. Cea mai mare parte a textului este așezată pe coloana primă și se ocupă de fiii lui Noe, care și-au împărțit cele trei continente ale lumii vechi — cum menționează Cronografele — și de Turnul Babel. Coloana a doua cuprinde numai mențiunea asupra nepotului lui Noe, Arfaxad, din care se trag «samarinénii și iudiii». Pagina are șase portrete, care înfățișează pe Noe²⁶, pe cei trei fii ai săi: Sim²⁷, Ham²⁸ și Iafet²⁹ (dintre care numai Sim este așezat pe fișa centrală, între Noe și Arfaxad³⁰, ceilalți doi fiind legați de Noe prin linii subțiri), și pe U³¹, al cărui portret este izolat de celelalte.

Textul filei 6^v se ocupă, pe prima coloană, de urmașii lui Arfaxad.

Pagina cuprinde patru portrete, și anume al lui Sala³², Ever³³ și Peleg³⁴ legate între ele prin tulpina arborelui, și portretul lui Nevrod³⁵ uriașul, așezat în dreapta fișei centrale și nelegat de celelalte prin nici o linie.

Pe lângă portrete, fila 6^v mai cuprinde două schițe cu «Chivotul lui Noe»⁷. Una este desenată după descrierea lui Beda venerabilul și Strabon, iar cealaltă după descrierea Sf. Augustin⁸.

Fila 7 cuprinde numai trei portrete de bătrini, așezate pe fișa centrală și anume al lui Ragav³⁶, Serug³⁷ și al lui Nahor³⁸.

Textul primei coloane se ocupă de personajele amintite. În a doua coloană este povestită, firește pe scurt, viața patriarhului Avraam, și este amintit Terah, tatăl lui Avraam, al cărui medalion îl întâlnim pe pagina următoare.

Fila 7^v cuprinde nu mai puțin de 25 de portrete, înfățișând legăturile de familie ale legendarului patriarh Avraam. Trei portrete — ale lui Terah³⁹, Avraam⁴⁰ și Isaac⁴¹ — intrerup fișa centrală; celelalte sînt legate între ele prin linii subțiri. În stînga fișei centrale sînt redată portretele lui Nahor⁴², Aram⁴³, Us⁴⁴, Buz⁴⁵, Vathuil⁴⁶ (ultimii trei sînt feciorii lui Nahor), portretul Melhâi⁴⁷ «mularea lui Nahor», al lui Lom⁴⁸, al Sarrei⁴⁹ (soția patriarhului Avraam), ale lui Iov⁵⁰ (au Iovav), Valnam⁵¹ (au Eliud), Lavan⁵², (Reveca⁵³ soția lui Isaac), Moav⁵⁴, Amon⁵⁵, Isav⁵⁶ (au Edvim).

În dreapta fișei centrale distingem portretele femeilor Agar⁵⁷ și Hetura⁵⁸, precum și ale bărbaților: Ismail⁵⁹, Medam⁶⁰, Madiam⁶¹, Naveoth⁶², Chidar⁶³.

Textul, redus simțitor de numărul mare al medalioanelor, se ocupă pe prima coloană de Lot și de personaje secundare, iar pe a doua coloană este povestită, în continuare, viața lui Avraam.

Fila 8 este ocupată în întregime de text. Fișa care leagă portretele centrale și care separă cele două coloane ale textului nu este întreruptă de nici o figură. Sînt povestite, pe această pagină, întîmplări din viața lui Isaac și a lui Iacov.

Pagina următoare, fila 8^v, se ocupă de familia patriarhului Iacov, reprezentată în nu mai puțin de 27 de portrete. Din acestea, numai două sînt așezate pe fișa centrală, portretele lui Iacov⁶⁴ și Iuda⁶⁵. Toate celelalte sînt legate între ele prin linii subțiri, ce indică descendența din patriarhul Iacov. Chipurile femeilor — cinci la număr — sînt mai puțin reușite pe această pagină, excepție făcînd cel al roabei Zilpa¹².

Amintind personajele acestei pagini, vom menționa că în stînga fișei centrale sînt desenate următoarele 14 portrete: Ruvim⁶⁶, Dina⁶⁷, Zavulon⁶⁸, Isahar⁶⁹, Lila⁷⁰, Simeon⁷¹, Ravav⁷², Iemuil⁷³, Iahim⁷⁴, Saar⁷⁵, Saul⁷⁶, Dathan⁷⁷, Aviron⁷⁸, Levi⁷⁹.

În dreapta sînt redată 11 portrete, din cari trei de femei: Bilha⁸⁰ «posadnică», slujnica Rahilei, Zilpa⁸¹ «slujnica Liei» și Rahila⁸², a doua soție a lui Iacov și opt de bărbați: Dan⁸³, Neftali⁸⁴, Gad⁸⁵, Asir⁸⁶, Iosif⁸⁷, Veniamin⁸⁸, Manasi⁸⁹, Efraim⁹⁰.

¹ În ms. Iovl.

² În ms. Thovel.

³ În ms. Noema.

⁴ A nu se confunda cu Enoh de pe f. 4^v.

⁵ În ms. Uz.

⁶ În ms. Falce.

⁷ Arca lui Noe.

⁸ În ms.: «Aceasta iaste însemnarea lui Vid și a lui Stravon, gheografilor: aceasta iaste însemnarea lui Avgustina».

⁹ În ms. Seruh.

¹⁰ Frate cu patriarhul Avraam. *Facerea*, Cap. XI, 27.

¹¹ În ms. Tharra.

¹² În ms. Zilfa.

¹³ Povestirea răzbunării fiilor lui Iacov pentru necinstearea Dinei, de către Sichem feciorul lui Hemar Hevel, în *Facerea*, cap. 34.

¹⁴ Prima soție a lui Iacov.

¹⁵ În ms. Lave.

Așezarea portretelor este făcută cu mult simț artistic. Legendarul patriarh Iacov, cu barbă bogată și plete răsfrinte pe umeri, privește drept, peste numeroșii săi fii și nepoți, reprezentăți fiecare în deplină armonie cu portretele din jur. Jos, pe fișia centrală, este desenat patriarhul Iuda, foarte bătrîn, cu plete lungi și bogat înveșmîntat.

Textul se referă la personajele desenate pe pagină; în ultima parte a celei de-a doua coloane se vorbește despre viața lui Iosif în Egipt.

Fila 9 cuprinde 23 de portrete, din care numai trei sînt așezate pe fișia centrală, și anume acelea care reprezintă pe Fares⁹¹, Esrom⁹² și Aram⁹³. Celelalte portrete, sînt legate prin patru linii subțiri de Iuda și Levi, doi dintre fiii lui Iacov, reprezentați pe f. 8^v. În stînga fișiei centrale, în prima coloană, sînt desenate 14 portrete ale urmașilor lui Levi, legate de acesta prin trei linii.

Acestea sînt ale lui Kahat⁹⁴, Isrom⁹⁵, Merari⁹⁶, Aram⁹⁷, Ithar⁹⁸, Aaron⁹⁹, Moisi¹⁰⁰, Mariam¹⁰¹ (sora lui Moisi), Core¹⁰², Nadav¹⁰³, Aviu¹⁰⁴, Eleazar¹⁰⁵, Ithamar¹⁰⁶, Fachie¹⁰⁷.

Pe a doua coloană sînt desenate șase portrete, dintre care două de femei, legate de Iuda printr-o linie și de Fares prin două linii, reprezentînd pe: Ir¹⁰⁸, Sana¹⁰⁹ (soția lui Iuda), Sela¹¹⁰¹, Thamar¹¹¹ (nora lui Iuda), Avnan¹¹² și Zara¹¹³.

De remarcat unele greșeli de genealogie. Spre pildă, tatăl, lui Ithar² a fost Kahat³, nu Merari⁴, cei patru fii ce descind din Moisi (Nadab, Abiud, Eleazar și Ithamar⁵) apar în Biblie ca fii ai lui Aaron. Cit privește portretul lui Ithamar, una din căpeteniile preoțești ale poporului evreu, a fost înfățișat sub forma unui foarte reușit portret de femeie. De menționat că de la cele trei căpetenii de preoți (leviți), Core, Ithamar și Eleazar, pleacă trei fișii înguste care vor indica succesiunea preoților și a profeților de-a lungul istoriei Vechiului Testament (fișia ce pornește de la Core se va opri la f. 11^v, cu portretul Fenannei fișia ce pornește de la Ithamar se va opri la f. 17^v, cu portretul lui Manase).

Apar pe această pagină portretele lui Moise și Aaron, cei care au scos — după tradiția biblică — poporul izraelitean din Egipt. Pe umerii lui Aaron se vede mantia preoțească, iar pe frunțile lor sînt desenate semnele puterii cu care au fost investiți.

Textul primei coloane se ocupă de Moise și de rudele sale, așadar de personaje amintite în literatura istorică a Cronografelor. Coloana a doua vorbește despre Iuda și fiii săi, despre personaje legate strîns de fișia centrală.

Pe fila 9^v sînt desenate opt portrete de bărbați, din care cel al lui Aminadav¹¹⁴ și al lui Naason¹¹⁵ sînt așezate pe fișia centrală. În stînga primei coloane se continuă descendența preoților din Eleazar, cu trei portrete, înfățișînd pe Avisud¹¹⁶, Vuzi¹¹⁷ și Huzi¹¹⁸. La mijlocul coloanei, o fișie îngustă ce pornește de la portretul lui Iisus, fiul lui Navi¹¹⁹, urmașul lui Moise, va indica în paginile următoare (pînă la f. 11^v) judecătoria ce s-au perindat la conducerea poporului izraelitean, ultimul fiind Samuil. Pe această pagină sînt înfățișați: Gothoniil¹²⁰ și Aod¹²¹.

Din figurile înfățișate pe această pagină trebuie menționată figura dirză a lui Aminadav, cu o barbă mare, despăcată, personaj care — după mențiunea textuală a lui Antim — ar fi intrat cel dintîi în Marea Roșie, îndemnînd și celelalte triburi, înfricoșate, să-l urmeze.

Pe coloana a doua, în trei chenare cu semicercuri concentrice deasupra, sînt însemnate cele 43 locuri de popas ale izraeliților, de la ieșirea din Egipt și pînă la tărîmul Iordanului⁶.

Textul primei coloane se ocupă de Iisus Navi și de căderea în idolatrie a poporului evreu după moartea lui; textul celeilalte coloane, foarte redus, amintește faptele lui Aminadav și ale lui Naason.

Fila 10 cuprinde 12 portrete, așezate în partea stîngă a paginii, cu excepția portretului lui Salmon¹²², care continuă pe această pagină fișia centrală și care este așezat la mijloc. Pe lîngă fișia centrală, pagina cuprinde cele trei fișii înguste ce marchează: succesiunea judecătorilor (cuprinzînd portretul lui Semegar¹²³, a prorociței Debora¹²⁴⁷, a lui Ghedeon¹²⁵ și al lui Avimelec¹²⁶, și succesiunea preoților după Eleazar și Ithamar (cupriuzînd portretele lui: Azaria¹²⁷, Meraioth¹²⁸, Amathias¹²⁹, Ili preotul¹³⁰, Ofin¹³¹ și Ahitofel¹³²). Cea de-a patra fișie îngustă, a lui Core, așezată lîngă fișia centrală, nu este întreruptă de nici un medalion. Ultimul portret, cel al lui Fincees¹³³, așezat la mijlocul coloanei, este izolat de celelalte și nici textul nu explică prezența sa.

Textul coloanelor se ocupă de unii judecători din pagina precedentă, de cei reprezentați pe fila 10, ca și de Salmon, continuatorul arborelui genealogic de pe fișia centrală.

Fila 10^v cuprinde 23 de portrete și cinci desene în medalion, de aceeași mărime. Pe fișia centrală este reprezentat un singur portret, cel al lui Booz¹³⁴. La mijlocul coloanei din stînga

¹ În ms. Silom.

² În ms. Isaar.

³ În ms. Caath.

⁴ În ms. Meran.

⁵ Egipt, VI, 23.

⁶ Numarii, cap. 33.

⁷ În ms. Devvora.

se continuă șirul judecătorilor cu portretul lui Tola¹²⁵, al lui Iair¹²⁶ și cel al lui Ieftae¹²⁷. Pe fișile preoților nu apare nici un medalion.

Coloana din dreapta cuprinde 19 portrete. În partea superioară, legate între ele printr-un cerc, sînt desenate 12 portrete ale fiilor lui Iacob și ai lui Iosif, reprezentînd cele 12 triburi ale lui Izrael: Ruben¹²⁸, Simeon¹²⁹, Gad¹³⁰, Efraim¹⁴¹, Veniamin¹⁴², Manase¹⁴³, Neftali¹⁴⁴, Aair¹⁴⁵, Dan¹⁴⁶, Zebulon¹⁴⁷, Isahar¹⁴⁸, Iuda¹⁴⁹. Lipsesc, pentru motive de ordin biblic, portretele lui Levi și Iosif. În mijlocul portretelor sînt desenate patru cetăți, corespunzînd celor patru stihii, înconjurate cu ziduri întărite, simbolizînd cuceririle Izraelului și corespunzînd așezărilor celor 12 triburi. În mijlocul celor patru cetăți este desenat cortul mărturiei¹.

În partea inferioară este reprezentată Rahab¹⁵⁰, mama lui Booz, o femeie de moravuri ușoare, care a contribuit în mare măsură la cucerirea Ierihonului². Mai jos este reprezentată Rut¹⁵¹, moabiteanca, soția lui Booz, și sînt redată portretele familiei sale: Elimelec¹⁵², Noemin¹⁵³, Maalon¹⁵⁴, Heleon¹⁵⁵, și Orfa¹⁵⁶.

În reprezentarea celor 12 conducători ai triburilor lui Izrael, trebuie să subliniem două chestiuni: 1) nici una dintre figurile desenate pe această pagină nu seamănă cu fiii patriarhului Iacob sau cu fiii lui Iosif, reprezentați la f. 8^v, cu toate că personajele sînt unele și aceleași; 2) remarcăm pentru prima dată o asemănare izbitoră între portretele lui Zabulon și Dan, așezate unul lângă celălalt, atît în trăsături, cît și în costumație.

Cele 12 portrete sînt reprezentate din profil, cu fața îndreptată în spre interiorul cercului pe care îl formează, astfel că ansamblul desenului este cît se poate de armonios.

Femeile sînt înfățișate, și pe această pagină, cu o grație deosebită. În special Rut se distinge prin finețea trăsăturilor și prin bogăția costumației.

O remarcă în plus trebuie să facem, vorbind despre portretul mamei lui Booz, Rahab. Acesta seamănă foarte mult cu portretul Tamarei (de pe fila 9), care, neavînd copii, s-a ascuns sub îmbrăcămintea unei femei de moravuri ușoare, după moartea soțului său, pentru a-și perpetua neamul³. Pentru amîndouă aceste femei, pe care le-au înfățișat legendele biblice drept femei decăzute, artistul folosește același gen de reprezentare grafică: grație deosebită a chipului, rochii foarte decoltate, podoabe la git și, mai ales, o coafură originală.

Textul primei coloane, despărțit în două de chipurile judecătorilor, se ocupă de faptele unora dintre aceștia. A doua coloană, ocupată de foarte multe portrete, amintește pe scurt de Rahab și Elimelec.

Fila 11 cuprinde nouă portrete de bărbați. Pe fișa centrală întîlnim un singur portret, cel al lui Obed¹⁵⁷.

La mijlocul primei coloane se continuă șirul judecătorilor cu trei portrete de o execuție artistică remarcabilă, în ciuda rolului cu totul șters pe care l-au jucat acești trei judecători în viața poporului izraelitean. Este vorba de portretul lui Iftan¹⁵⁸, al lui Elon¹⁵⁹ și al lui Avdon¹⁶⁰. Fișile preoților au rămas și pe această pagină neîntrerupte de portrete.

Cele cinci medalioane din coloana a doua înfățișează rudele apropiate ale împăratului Saul, care se leagă, printr-o linie ascendentă, de portretul lui Veniamin⁹ și care vor continua, în pagina următoare, cu portretul împăratului. Aceste medalioane sînt ale lui: Chis¹⁶¹, Avil¹⁶², Ner¹⁶³, Abner¹⁶⁴, Zeran¹⁶⁵.

Pagina are text cuprinzător. Pe prima coloană se vorbește despre cei trei judecători și mai ales de legendarul Samson, a cărui figură va apare pe pagina următoare și a cărui putere este subliniată de Antim. Cea de-a doua coloană termină în partea de sus povestirea despre Rut și Booz, descrie în partea inferioară, împrejurările în care a ajuns Saul împărat.

Fila 11^v cuprinde 17 portrete, repartizate după cum urmează: pe prima coloană întîlnim opt portrete, dintre care cel al lui Samson¹⁶⁶, al lui Eli¹⁶⁷ și al lui Samuil¹⁶⁸, ultimul judecător, sînt așezate la mijlocul coloanei, pe linia urmașilor la această înaltă funcție care începe cu Iisus Navi. În stînga coloanei întîlnim, pe fișa preoților, chipul lui Ahimelec¹⁶⁹ (descendent din Ithamar), iar mai sus, pe fișa lui Eleazar, portretul lui Ahitofel¹⁷⁰, sfetnicul necredincios

¹ Egiptea, cap. 26.

² În ms. Raab curva.

³ Iisus Navi, cap 2 și 6.

⁴ În ms. Avimeleh.

⁵ Facerea, cap. 38.

⁶ În ms. Ovid.

⁷ În ms. Ecvoa sau Vesan.

⁸ În ms. Elom.

⁹ Paralipomena, cap. 8.

¹⁰ Regi, I, cap. 26.

¹¹ În ms. Avenir.

¹² În ms. Sampson.

¹³ În ms. Ili. Regi, I, cap. 2-4.

¹⁴ În ms. Avimeleh, Regi, I, cap. 21

al lui David¹. În afara lor mai întâlnim portretul lui Elcana¹⁷¹ și al femeilor Anna¹⁷² și Fenanna¹⁷³.

În dreapta fișiei centrale, pe care nu întâlnim nici un alt chip, în coloana a doua, este reprezentat portretul regelui Saul¹⁷⁴, al copiilor săi Ionathan¹⁷⁵, Icuil¹⁷⁶, Melhisua¹⁷⁷, Izvosith¹⁷⁸, Merov¹⁷⁹, Mihor¹⁸⁰, al nepotului său Mefiboșet¹⁸¹, iar mai jos, fără legătură cu celelalte portrete, portretul lui Šiml¹⁸², din familia lui Saul.

Portretul lui Samson se distinge prin impresia de forță herculană, pe care o degajă trăsăturile feței. Deși pictura religioasă și laică îl înfățișează pe Samson, de obicei, cu plete bogate, în portretul de față « tarele Samson » este reprezentat cu păr scurt.

Trebuie să ne oprim asupra portretului judecătorului Eli. Acesta, fiind judecător înaintea lui Samuil, era în același timp și preot și a fost desenat la f. 10, în calitate de preot. Nu întâlnim însă nici o asemănare între cele două reprezentări ale aceluiaș portret. Sever ca preot, cu o barbă rotundă și nu prea lungă, artistul nu-l prezintă, ca judecător, sub înfățișarea blajină a unui bătrîn uitat de vreme, cu o barbă lungă pînă la piept, despicață la mijloc.

Dintre fiii lui Saul, singurul portret care este înfățișat în hainele pompoase ale unui fiu de rege este cel al lui Melhisua. Ceilalți fii nu se deosebesc prin nimica de restul personajelor, nici chiar Ionathan, cel mai mare dintre ei, al cărui rol însemnat în viața lui David îl menționează izvoarele folosite de Antim.

Fiul lui Ionathan, Mefiboșet, reprezentat foarte tînăr, lasă la prima vedere impresia că este portretul unei femei. La această confuzie contribuie și faptul că portretul nu este legat prin nici o linie de acela al tatălui său.

Textul primei coloane de pe fila 11^v se ocupă de judecătorul și preotul Eli și de Samuil. Pe coloana a doua se continuă relatarea pe scurt a faptelor lui Saul, iar dedesubtul portretelor textul se ocupă de viața lui Ionathan⁴.

Fila 12 cuprinde 11 portrete de personaje, fii sau nepoți ai lui Iesei¹⁸³, tatăl împăratului David, al cărui chip este așezat pe fișia centrală. În stînga sînt două medalioane, cari reprezintă pe Eliav¹⁸⁴ și pe Aminadav¹⁸⁵, iar în dreapta fișiei centrale sînt opt medalioane, dispuse pe două rînduri. În primul rînd sînt desenați Sama¹⁸⁶, Teruia¹⁸⁷, Abigael¹⁸⁸; în al doilea rînd sînt dispuse cinci portrete, înfățișînd pe: Nathan prorocul¹⁸⁹, Abișai¹⁹⁰, Ioav¹⁹¹, Amassa¹⁹², Asael¹⁹³. Deși figurile Vechiului Testament care au trăit în apropierea cunoscutului împărat și poet sînt mai bine cunoscute decît personajele, de pildă, din vremea judecătorilor, constatăm o prezentare greșită și incompletă a arborelui lui Iesei. Încă un motiv să vedem în această capodoperă a miniaturisticii românești mai mult interes artistic decît religios. Artistul nu prezintă din cei 7 copii ai lui Iesei⁵ decît pe primii trei născuți: Eliav, Avinadav⁶ și Sama⁷, primii doi fiind desenați în partea stîngă a fișiei genealogice. În locul celor două surori ale lui David, Teruia și Abigael, sînt desenați doi bărbați, cărora li s-a lăsat în interiorul medalioanelor, inscripțiile numelor femeiești; Sarua și Avigail. Descendența însăși din aceste două femei este greșit reprezentată: Asael⁸ nu este fiul lui Abigael, ci al Teruiei. O impresie profundă lasă portretul lui Nathan prorocul⁹, înfățișat bătrîn, cu barbă lungă și îmbrăcămintă bogată, cu chipul sever și privirile pline de mustare.

Textul acestei pagini, destul de cuprinzător, se ocupă pe prima coloană de activitatea lui David înainte de a fi ajuns împărat, iar pe coloana din dreapta, textul caracterizează pe scurt cîteva din personajele înfățișate.

Fila 12^v cuprinde tot 11 portrete. Pe marginea primei coloane, pe fișiele preoților și a prorocilor, sînt așezate cite două portrete: al lui Țadoc preotul¹⁹⁴ și Azimas¹⁹⁵ și al lui Aviathar¹⁹⁶ și Avdoga prorocul¹⁹⁷. Subliniem frumusețea portretului bătrînului preot Țadoc¹⁰, sfetnicul credincios al lui David.

Fișia centrală este întreruptă, pe această pagină de un singur portret, cel al împăratului David¹⁹⁸. Alte patru portrete din prima coloană, legate prin linii de chipul lui David, reprezintă patru din fiii săi: Amnon¹⁹⁹, Abesalom²⁰⁰, Adonia²⁰¹ și Nathan²⁰². O dungă subțire, colorată în verde, care pornește de la portretul lui Nathan, va arăta descendența din David a Mariei.

¹ Regi, II, cap. 15.

² În ms. Memfivoste, Regi, II, cap. 4.

³ În ms. Semei, Regi, II, cap. 16.

⁴ Regi, I, cap. 14.

⁵ Familia lui Iesei în *Paralipomena*, I, cap. 2.

⁶ În ms. Aminadav.

⁷ În ms. Maasa.

⁸ În ms. Axsil.

⁹ Cel care a inspirat capodopera lui Lessing.

¹⁰ În ms. Sadoc, Regi, II, cap. 19 și 20.

¹¹ Cf. Regi, I, cap. 16–30; Regi, II, cap. 1–24; Regi, III, cap. 1–2; *Paralipomena*, I, cap. 11–29.

¹² În ms. Amon.

¹³ A nu se confunda cu prorocul!

Pe coloana a doua sînt reprezentate numai două portrete, ale lui Cheliav²⁰³ și Sefachia²⁰⁴, personaje pe care nu le-am putut identifica, în pofida cercetărilor întreprinse.

Merită să ne oprim atenția asupra citorva din portretele reprezentate pe fila 12^v. Portretul dominant este cel al împăratului David. Acesta este înfățișat privind drept și sever, cu ochii vii, nas drept și barbă tăiată scurt. Pe cap poartă coroană în 12 colțuri, simbol al unificării depline a celor 12 triburi. Pe umeri poartă mantia domnească de hermină, prinsă sub git cu o agrafă, asemănătoare intru totul mantiei voevozilor noștri. Izolat și fără inscripția din medalion, chipul lui David ar putea trece drept portretul lui Mircea cel Bătrîn sau al lui Alexandru cel Bun.

Un chip de o frumusețe deosebită este cel al lui Amnon, fiul mai mare al lui David. Cu capul descoperit, cu un păr bogat ce-i cade pe umeri, cu veșminte alese, Amnon pare mai degrabă reprezentarea unei fecioare decît a unui bărbat. Portretul lui Abesalom, al treilea fiu al lui David, cel care a încercat să uzurpe tronul tatălui său¹, înfățișează un profil frumos de tinăr, cu coroană regală în șase colțuri pe cap, cu un păr bogat ce-i cade în bucle pe umeri, părul care, după legendă, i-a pricinuit moartea².

Textul de pe prima coloană se ocupă în continuare de domnia lui David și de faptele lui Amnon și Abesalom. Pe coloana a doua sînt însemnate, foarte pe scurt, faptele lui Solomon.

Fila 13 cuprinde 18 portrete de bărbați, așezate astfel: la marginea primei coloane, pe fișa preoților ce descind din Eleazar, sînt așezate trei medalioane, înfățișînd pe Avimeleh²⁰⁵ (au Azarila), Ioad²⁰⁶ și Azarila²⁰⁷ (au Zaharila). Pe fișa alăturată, cea a prorocilor, descendenți din Ithamar, sînt așezate alte trei medalioane: Simeia²⁰⁸ prorocul, Ieu²⁰⁹ prorocul și Zaharila²¹⁰ prorocul. În partea dreaptă a primei coloane, o « dungă verde» ce pornește de la portretul lui Nathan, fiul lui David, de pe pagina precedentă, indică arborele genealogic al Fecioarei Maria și este întretăiat, pe această pagină, de portretele lui Meath²¹¹ și Menna²¹². Fișa centrală este ocupată de trei portrete: al împăratului Solomon²¹³, al lui Roboam²¹⁴ și al lui Avia²¹⁵. O dungă invcinată, pe coloana II, care urcă pînă la Veniamin, de pe f. 8^v, indică regii Samariei după scindarea regatului lui Solomon³, începînd cu Ieroboam²¹⁶ și continuînd, pe această pagină, cu Nadab²¹⁷ și Bașa²¹⁸.

Pe coloana a doua mai sînt desenate trei portrete de profeți, nelegate între ele, înfățișînd pe Ahia²¹⁹, Avdon²²⁰ și pe Ieu²¹¹, feciorul Annei, iar la marginea coloanei o fișe, ce începe cu portretul lui Benhadab²²¹, arată regii Siriei (stăpînitori în Damasc) cu care au avut legături, ma mult rele decît bune, cele două regate.

Dintre portretele desenate pe această pagină, în general bine individualizate, subliniem cîteva. Împăratul Solomon este înfățișat foarte tinăr, din profil, cu priviri vioae și cu un zimbet abia perceptibil în colțul gurii. Poartă coroană în șase colțuri, îmbrăcăminte aleasă de stofe, iar eșarfa, care-i trece în diagonală peste piept, este prinsă pe umărul stîng cu o agrafă. Roboam, urmașul său la tronul Iudeii, este reprezentat bătrîn și sever, cu coroană în 12 colțuri pe cap, asemănătoare cu cea a lui David, și cu o mantie de ștofă, prinsă la piept într-o copcă. Alătura, legat de Roboam printr-o dungă subțire, este înfățișat portretului lui Ieroboam, încă și mai bătrîn, cu mantia de hermină pe umeri, ca voievozii noștri, iar pe cap cu o coroană fără colțuri, asemănătoare cu o mitră episcopală. Merită subliniat, pentru frumusețea trăsăturilor, portretul profetului Ahia² din coloana a doua, ca și costumul bogat al regelui asirian Benhadab, al cărui coif seamănă cu căciulile tușuante ale cnejilor ruși din secolele XIV—XVI.

Textul celor două coloane se ocupă aproape în întregime de dezbinarea regatului și de domniile regilor reprezentați în medalioanele de pe pagină.

Fila 13^v cuprinde 24 de portrete de bărbați, dispuse astfel: la marginea primei coloane, pe linia urmașilor lui Ithamar, sînt așezate trei medalioane ce înfățișează pe Eliezer²²², Uezuel²²⁴ și Ioil²²⁵.

Arborele genealogic al Fecioarei Maria, din dreapta textului primei colone, este continuat de cinci portrete: Melha²²⁶, Eliachim²²⁷, Ioas²²⁸, Iosif²²⁹, Iuda²³⁰. Urmașii lui Roboam la regatul Iudeii, așezați pe fișa centrală, sînt în număr de patru (Asa²³¹, Iosafat²³², Ioram²³³ și Ohozia²³⁴), în timp ce regii Samariei sînt reprezentați pe această pagină prin șapte portrete: (Illa²³⁵-Zamvri²³⁶, Thamni²³⁷, Ahaav²³⁸, Ohozia²³⁹, Ioaram²⁴⁰, Ih²⁴¹). Pe coloana a doua întîlnim patru

¹ Regi, II, cap. 13.

² Regi, III, cap. 18.

³ Regi, III, cap. 12.

⁴ În ms. Navast.

⁵ În ms. Vassa.

⁶ În ms. Venadav. Regi, III, cap. 15, precum și F. V i g o u r o u x, *Dictionnaire de la Bible*, t. I, col. 1572—1574, Paris, (1894).

⁷ Regi, III, cap. 12.

⁸ Unul din cei 12 profeți mici. Cf. *Biblia*, p. 941—944.

portrete de profeți, izolate. Este vorba de prorocul Ilie²⁴²¹, de prorocul Elisei²⁴³² — rînduit de el — și de cei doi profeți mici, Agheu²⁴⁴³ și Avdic²⁴⁵⁴. Pe linia regilor asirieni întîlnim un singur portret, cel al regelui Azail²⁴⁶.

Cîteva detalii trebuie precizate în legătură cu portretele de pe această pagină. Mai întîi, cei patru regi ai Iudeii poartă pe cap turbane, așa cum va fi văzut artistul la mării demnitari turci. Deasupra turbanelor este desenată cite o coroană mică, simbolică, evidentă mai ales la Ioram⁵ și la Ohozia⁶. Costumele, deosebit de bogate, sînt tot de factură orientală. Subliniem finețea trăsăturilor feței regelui Ioram. Dintre cele șapte portrete ale regilor Samariei, cel al lui Zimri⁷ — al doilea portret — are coroană pe cap, asemănătoare mitrelor episcopale, cum am avut prilejul să arătăm mai sus. Celelalte portrete au pe cap turbane, fără coroane în miniatură, cu excepția primului portret, cel al tînarului rege Ela⁸, desenat cu capul descoperit. Portretul regelui sirian Azail poate fi asemănat cu portretele cnejilor ruși din vremea lui Ivan cel Groaznic, atît de caracteristice sînt îmbrăcămintea și coiful⁹. Din portretele profeților, o impresie deosebit de plăcută o lasă portretul lui Ilie Tezviteanul, asupra căruia mina artistului s-a oprit cu mai multă grijă. Părul, într-o neorinduală ce nu supără, barba care încadrează o față strălucitoare și haina săracă, adunată la piept, formează un ansamblu artistic fără reproș.

Textul celor două coloane se ocupă de regii Iudeii și ai Samariei desenați pe această pagină.

Fila 14 cuprinde 22 de medalioane, dintre care unul reprezintă a chip de femeie. La marginea primei coloane, pe linia preoților ce descind din Eleazar, întîlnim trei portrete: al lui Atathia²⁴⁷, Ahitof²⁴⁸ și Sadoc²⁴⁹. Pe cea de-a doua dungă a urmașilor lui Ithamar întîlnim portretele prorocilor Isaia²⁵⁰,¹⁰ Naum²⁵¹¹¹ și Miheia²⁵²¹². Pe «dunga verde», adică pe linia arborelui Fecioarei Maria, avem reprezentate alte trei portrete de personaje neînsemnate: Simeon²⁵³, Levi²⁵⁴ și Mattea²⁵⁵. Fișia centrală începe cu portretul reginei Atalia²⁵⁶¹³ și continuă cu portretele regilor Ioaș²⁵⁷¹⁴ și Amasia²⁵⁸¹⁵. Regatul Samariei este reprezentat prin cinci portrete: al lui Ioahaz²⁵⁹, Ioaș²⁶⁰, Ierovoam²⁶¹, Zaharia²⁶² și Salum²⁶³¹⁶. Interregnul produs în cele două regate este menționat pe această pagină — și va fi menționat la fel și pe celelalte pagini —, prin medalioane în care figura este înlocuită cu text ce indică numărul anilor de interregn.

Textul coloanei a doua este întrerupt de trei medalioane de profeți mici, așezate orizontal. Este vorba de portretele lui Osie²⁶⁴, Amos²⁶⁵ și Iona²⁶⁶¹⁷.

În sfîrșit, la marginea coloanei a doua, pe linia regilor sirieni, sînt reprezentați ultimii doi regi Venadav²⁶⁷ și Raason²⁶⁸, după care regatul este încorporat Asiriei de către regele acesteia Tiglatfalasar¹⁸.

Analizînd elementele ce ni se par mai interesante sub raport miniaturistic, remarcăm, pentru prima dată pe această pagină reprezentarea citorva portrete după canoanele picturii bizantine. Este vorba de portretele care înfățișează pe Isaia prorocul, Amathia preotul, Naum prorocul, Amos prorocul, și mai ales, Iona prorocul. Atitudinea lor rigidă, specifică portretisticii artei bizantine, cu fața încordată, cu figurile teșite și lipsite de expresie, sînt elemente noi în această capodoperă de artă portretistică și nu le vom întîlni prea des în paginile ce vor urma.

Regina Atalia, de pe fișia centrală, nu se deosebește prea mult de portretele soților voievozilor munteni. Îmbrăcămintea, coroana, marama care-i acoperă părul și cade pe umeri de sub coroană sînt elemente comune și frescelor ce înfățișează pe ctitorii edificiilor noastre religioase. Fața, perfect ovală, este deosebit de expresivă: avem înaintea ochilor o regină ambițioasă, din vina căreia a curs mult sînge în regatul Iudeii¹⁹; și autorul, care cunoștea această trăsătură caracteristică, a reușit s-o redea în mod fidel. Coroanele, înlocuite în pagina precedentă cu turbane, reapar pentru continuatorii Ataliei la regatul Iudeii, dar nu și pentru regii

¹ Regi, III, cap. 17 și urm.

² Regi, IV, cap. 2.

³ Cf. Biblia, p. 963—964.

⁴ Cf. Biblia, p. 945—946.

⁵ În ms. Ioaram, Regi, III, cap. 22.

⁶ Regi, IV, cap. 9.

⁷ În ms. Zamvri, Regi, III, cap. 16.

⁸ În ms. Illa, Regi, III, cap. 16.

⁹ Cf. B r u y n, *Dictionarium gentium armatura equestris* Amsterdam, 1606.

¹⁰ Primul din cei 4 profeți mari ai Legii Vechi. Cf. Biblia, p. 715—770.

¹¹ Profet mic. Biblia, p. 951—953.

¹² Profet mic. Biblia, p. 935—940.

¹³ În ms. Gotholia.

¹⁴ Regi, IV, cap. 12.

¹⁵ Regi, IV, cap. 14.

¹⁶ În ms. Selum.

¹⁷ Biblia, p. 917—933 și 947—949.

¹⁸ Unul din cele mai de seamă izvoare istorice pentru cronologia istoriei Asiriei din secolele X—IX în e.n. rîmbra

Biblia. Cf. Regi, IV, cap. 16.

¹⁹ Regi, IV, cap. 11.

Samariei, reprezentați tot cu turbane, cu excepția ultimului portret, cel al lui Sahum, care are pe cap o coroană în formă de mitră.

Textul cuprinde informații succinte asupra istoriei singeroase a celor două regate din timpul domniei regilor înfățișați pe pagină. Pe coloana a doua sînt inserate cîteva rînduri privitoare la viața profetului Iona.

Fișa 14^v cuprinde 26 de portrete, așezate astfel: pe marginea din stînga a primei coloane pe liniile preoților, sînt așezate patru, respectiv trei portrete: Selum²⁶⁹, Elhia²⁷⁰, Azaria²⁷¹, Saraia²⁷² (urmași ai lui Eleazar), Sofonia²⁷³, Ieremia²⁷⁴, Eldam²⁷⁵ (urmași ai lui Ithamar). A treia fișă, cea verde, este întreruptă de patru portrete, înfățișînd pe Ioram²⁷⁶, Eliezer²⁷⁷, Iesu²⁷⁸ și Ir²⁷⁹.

Fișa centrală este întreruptă de următorii trei regi ai Iudeii: Azaria²⁸⁰, Ioram²⁸¹ și Ahaz²⁸². În coloana a doua, pe linia regilor Samariei, sînt desenate patru portrete: ale lui Manaim²⁸³, Fachesia²⁸⁴, Pecabia²⁸⁵, Osie²⁸⁶, reprezentîndu-i pe ultimii regi înaintea ocupării regatului de către Sargon, în jurul anului 722⁸. Tot în coloana a doua mai sînt reprezentate următoarele personaje: prorocul Avdic²⁸⁷, cinci membri ai familiei lui Tobit²⁸⁸ (Anna²⁸⁹, Ragui²⁹⁰, Anna²⁹¹, Tovila²⁹², Sarra²⁹³ — trei femei și doi bărbați), precum și portretul lui Ful²⁹⁴, « împărat întîi al Asiriilor ».

Dintre personajele amintite prorocul Ieremia⁸, cel care a prevăzut ruina Ierusalimului, a preocupat într-o măsură mai mare pe artist; portretul său a fost lucrat cu o grijă remarcabilă. Ca și la Ilie prorocul, găsim și la Ieremia o armonie deplină între figura sa, chinuită de durerile sufletești și părul și îmbrăcămintea în neorinduală. Totul exprimă însă marea deosebită pe care autorul a vrut și a izbutit s-o dea acestui personaj.

Regii Samariei poartă și pe această pagină turbane, cu excepția ultimului rege, a lui Osia⁹ care este înfățișat sub chipul unui tinăr voievod, cu coroana în 12 colțuri pe cap.

Textul celor două coloane cuprinde știri privitoare la regii Iudeii și ai Samariei de pe această pagină.

Fișa 15 cuprinde 11 portrete de bărbați, așezate astfel: pe liniile preoților și prorocilor sînt trei portrete: ale lui Iosedec²⁹⁵ (linia Eleazar), Osie²⁹⁶ și Baruh²⁹⁷ (linia Ithamar). Pe linia verde sînt două portrete: al lui Dalmadam²⁹⁸ și Tosim²⁹⁹. Fișa centrală este întreruptă de portretele regilor Ezechia³⁰⁰, Manase³⁰¹ și Amon³⁰². Ultimele trei portrete, situate în coloana a doua, fără să fie legate între ele, reprezintă portretele regilor asirieni Tiglatfalasar³⁰³, Salmanasar³⁰⁴ și Senaherim³⁰⁵.

Dintre portretele regilor, cel al lui Manase poate fi asemănat, mai ales la îmbrăcăminte, cu portretul lui Constantin Brîncoveanu.

Textul primei coloane, mai întins, se ocupă de regii Iudeii, iar textul coloanei a doua descrie împrejurările căderii Samariei și viața lui Tovit în robie.

Fișa 15^v cuprinde 12 portrete de bărbați, repartizate astfel: un singur portret pe linia urmașilor lui Ithamar, cel al prorocului Iezechiil³⁰⁶. Două portrete pe fișa verde, al lui Avdic³⁰⁷ și al lui Melhi³⁰⁸, trei portrete de regi, ale lui Iosia³⁰⁹, Iosias³¹⁰ și Ioachim³¹¹, pe fișa centrală. Alte trei portrete de regi chaldeeni, înfățișînd pe Merodac³¹², Nabucodonosor³¹³ și iarăși Nabucodonosor³¹⁴, întîlnim pe linia foștilor regi ai Samariei (linie ce reapare) și, în sfîrșit, în coloana a doua întîlnim portretul prorocului Daniil³¹⁵ și ultimele două portrete de regi asirieni; primul îl înfățișează pe Asaradon³¹⁶, iar cel de-al doilea îl reprezintă pe Sargon³¹⁷ al II-lea¹⁰, cu care dispară fișa regilor asirieni.

Regii Iudeii, toți tineri, sînt îmbrăcați în costume bogate și cu coroane de voievozi pe cap. Dintre regii chaldeeni merită subliniat medalionul primului Nabucodonosor, înfățișat sub figura unui bătrîn sever și cu ochi vioi. Pe umeri poartă mantia grea de hermină a domnilor

¹ Regi, IV, cap. 15.

² În ms. Iontham, Regi, IV, cap. 15.

³ Regi, IV, cap. 16.

⁴ În ms. Fachee, Regi, IV, cap. 15.

⁵ Cf. G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'orient*. XIV édition, Paris, f.a., p. 485 și urm.

⁶ Biblia, p. 945—946.

⁷ Biblia, p. 981—991.

⁸ Biblia, p. 771—838.

⁹ Regi, IV, cap. 17.

¹⁰ În ms. Uria, cf. Biblia, p. 917—925.

¹¹ Regi, IV, cap. 18—20.

¹² *Ibidem*, cap. 21.

¹³ *Ibidem*, cap. 21.

¹⁴ Biblia, p. 839—847.

¹⁵ Regi, IV, cap. 22.

¹⁶ În ms. Iotham.

¹⁷ Regi, IV, cap. 23.

¹⁸ Biblia p. 899—916.

¹⁹ Cf. Maspero, *op. cit.*, p. 487 și urm.

noștri, iar pe cap un turban îngrijit, deasupra căruia, în miniatură, este așezată simbolic o coroană, poate aceea a regatului Samariei.

Aceeași grijă deosebită o întinlim și în execuția portretului regelui Sargon. Figura acestui rege este aspră, brutală chiar. Executat din față, chipul pare așezat pe un trunchi de con; umerii nu sînt scoși în evidență de sub mantia foarte bogată (care pare, mai degrabă, o cuirasă decît o mantie, din pricina modelului de țesătură).

Dintre celelalte portrete trebuie menționat, incontestabil, portretul care îl reprezintă pe prorocul Daniil. Acesta este desenat sub înfățișarea unui tînăr cu fața slabă, cu gîtul lung, purtînd pe trup o mantie brodată, închisă la piept cu o agrafă. Pe cap poartă un mic turban, așezat cochet, ca pălăria unei femei, spre frunte, încît face impresia, la prima vedere, că avem sub ochi un portret feminin din zilele noastre.

Textul acestei pagini, mai dezvoltat decît al altora, se ocupă de regii Iudeii și de regii Chaldeii, stăpînitorii Samariei. La sfîrșitul celei de-a doua coloane, începe povestirea faptelor prorocului Daniil la curtea lui Nabucodonosor, povestire ce se va continua pe pagina următoare.

Fila 16 cuprinde șapte portrete de bărbați, dintre care trei: ale lui Nerol³¹⁸, Salathiel³¹⁹ și Zorobabel³²⁰ sînt așezate pe fișia verde, două pe fișia centrală (acestea reprezentînd pe ultimii doi regi ai Iudeii dinaintea robiei babilonice, Iehonia³²¹ și Sedechia³²²) și două portrete de regi asirieni pe linia urmașilor la tronul Samariei: Evelmerodac³²³ și Ragusar³²⁴. Dintre portrete cel al regelui chaldean Ragusar ni se pare mai îngrijit ca execuție. Acesta este înfățișat sub figura unui bărbat tînăr cu capul descoperit, cu o barbă mică, despîcată, care împodobește o față vioaie. Îmbrăcămîntea bogată și mantia ce-i atîrnă pe umărul drept ne prezintă în realitate un nobil din Europa apuseană a secolelor XVI—XVII.

Textul filei 16, destul de cuprinzător, se ocupă pe prima coloană de împrejurările căderii Ierusalimului în robia babilonică, iar pe coloana a doua se continuă povestirea faptelor prorocului Daniil.

Fila 16v are nouă portrete de bărbați, dintre care două (înfățișînd pe Tosa³²⁵ și Ioanna³²⁶) sînt așezate pe fișia verde, un singur portret (cel al lui Salatiil³²⁷, conducătorul evreilor în timpul robiei babilonice) pe fișia centrală, patru portrete pe linia foștilor regi ai Samariei, înfățișînd pe ultimii doi regi chaldeenii și pe primii doi regi persani, după cucerirea Chaldeii de către perși: Lambusadac³²⁸ și Baltasar³²⁹ respectiv Darie³³⁰ și Cirus³³¹, și două portrete de profeți mici, pe coloana a doua, reprezentîndu-i pe Agheu³³² și pe Zaharia³³³.

O analiză a citorva portrete se cere făcută și pentru această pagină. Portretul lui Salatiil, executat cu multă artă, reprezintă un rege oriental, îmbrăcat în veșmînte bogate, care poartă pe cap o coroană dublă, cu colțurile răsfrînte, în forma unor lujeri flori. Fața, bătrînă și uscată, este încadrată de o barbă bogată ce-i ajunge pînă la piept. Este interesant că deși artistul menționează pe această pagină, pe prima coloană, că: «După ce s-au robit Ier-u-s-a-limul s-au făcut purtători de grijă norodului preoții, pînă aproape de intruparea lui H<risto>s...», va continua să-i prezinte pe conducătorii Iudeii, de pe fișia centrală, cu coroană pe cap. Aceeași coroană o poartă și ultimul rege chaldean, Belșatar⁶ căruia o mină nevăzută i-a scris cuvintele fatidice: Mane, Tekel, Fares pe peretele palatului din Babilon, ca și regii persani: Darius, cuceritorul Babilonului, și fiul său Cirus. Deși la data cuceririi Babilonului Darius avea, se pare, 62 de ani este înfățișat încă tînăr. Cirus, desenat din profil, are trăsăturile specifice ale persanilor; frumos la înfățișare, pare o copie după portretele în miniatură întinlinite în manuscrisele orientale.

Textul primei coloane se ocupă de ultimul rege chaldean și de Zorobabel, conducătorul Iudeii după eliberarea din captivitate babilonică⁸, înfățișat la f. 17. Textul coloanei a doua povestește, după Cronografe, cucerirea Babilonului de către Darius și faștele lui Cirus, urmașul său.

Fila 17 cuprinde 11 portrete, dintre care zece reprezintă bărbați și unul femeie. Repartiția este făcută astfel: trei portrete pe linia preoților descendenți din Eleazar, cari înfățișează pe Iisus³³⁴ preotul, Eliachim³³⁵ și Elișafat³³⁶, un portret al lui Iuda³³⁷ pe dunga verde; un portret, cel al lui Zorobabel³³⁸ pe fișia centrală; patru portrete de regi persani pe linia regilor Samariei: Cambize³³⁹, Ermiadin³⁴⁰, Darie³⁴¹, «feciorul lui Istaspu», Artaxerx³⁴² «cel cu mina lungă», și două portrete, al lui Olofern³⁴³ și al Iuditei³⁴⁴, în textul coloanei a doua.

În afara portretelor, pe coloana întia întinlim schița porților Ierusalimului după întoarcerea iudeilor din captivitatea babilonică, întocmită sub forma unor cercuri concentrice.

¹ Cf. Regi, IV, cap. 24.

² Esdra, I, cap. 3.

³ Biblia, p. 963—964.

⁴ Biblia, p. 965—975.

⁵ În ms. Valtasar. Cf. Daniil, cap. 5.

⁶ Esdra, I, cap. 4.

⁷ Biblia, p. 993—1008, cuprinzînd cartea Iuditei.

Dintre cele patru portrete de regi persani, bogat costumați și cu coroane de voievozi români pe frunte, atragem atenția asupra miniaturilor lui Cambize¹, fiul lui Cyrus, și a lui « Darie, fiocul lui Istaspu ».

Mai ales Darius seamănă la față cu unul dintre bătrîni noștri voievozi. Poartă pe cap coroană în cinci colțuri, iar ca îmbrăcăminte, o mantie de stofă bogată. Trăsăturile feței sînt cele ale unui om blajin. De altfel, tradiția îi atribuie meritul de a fi ajutat la rezidirea Ierusalimului².

Olofern³, generalul lui Nabucodonosor, omorît de Iudita, este înfățișat prin portretul unui bărbat tînăr și dirz, cu o barbă tăiată foarte scurt și cu priviri vioaie. Pare îmbrăcat în armură; pe umărul sting, într-o copcă își are prinsă mantia, ce-i atîrnă pe umărul celălalt. Întreaga ținută este aceea a unui dirz cavalier occidental. Lîngă el, într-un medalion, întîlnim portretul legendarei Iudita. Reprezentată din profil, cu capul întors spre Olofern, avem în fața ochilor portretul unei femei de o rară frumusețe. Deasupra frunții, peste un păr bogat ce-i cade în bucle pe umeri, Iudita poartă diademă. La gît distingem cu greu un șirag de mărgelă, așa cum am întîlnit și la portretul Tamarei și la portretul Rahabei, soția lui Booz. Îmbrăcămîntea foarte aleasă, era cerută, în concepția artistului, de mijloacele pe care urma să le folosească Iudita la omorîrea lui Olofern.

Textul primei coloane, foarte redus, se ocupă de porțile Ierusalimului, a căror schiță am amintit-o mai sus, iar textul coloanei a doua povestește în prima parte, pe scurt, uciderea lui Olofern de către Iudita, iar a doua parte se ocupă de regii Persiei reprezentați pe această pagină.

Fila 17^v cuprinde 19 portrete de bărbați, dintre care patru sînt așezate pe prima linie a preoților urmașii lui Eleazar: Iuda³⁴⁶, Ioann³⁴⁶, Iuda³⁴⁷ preotul, Onia³⁴⁶. Cu portretele lui Iisus³⁴⁹ și Manasi³⁵⁰ așezate pe a doua linie, cea descendentă din Ithamar, aceasta ia sfîrșit. Patru medalioane reprezentînd pe Iosif³⁵¹, Semir³⁵³, Mattathia³⁵³ și Meath³⁵⁴ sînt așezate pe fișia verde; două portrete — al lui Abiur³⁵⁵ și a lui Eliachim³⁵⁶ — pe fișia centrală; patru portrete de regi persani înfățișînd pe Aravon³⁵⁷, Artaxerx³⁵⁸, Xerxis³⁵⁹ și Sogdian³⁶⁰ sînt așezate pe linia conducătorilor Samariei, iar ultimele trei portrete, așezate la mijlocul coloanei a doua, fără legătură între ele, reprezintă pe profeții Ezdra³⁶¹, Neemia³⁶³ și Maleahi³⁶⁵.

Textul primei coloane, mai larg, se ocupă de templele amintite în Vechiul Testament și despre construirea lor. Textul redus de pe a doua coloană continuă povestirea despre Ezdra începută pe pagina precedentă.

Fila 18 cuprinde 14 portrete de bărbați și unul de femeie, dispuse după cum urmează: cinci portrete înfățișînd pe Simon³⁶⁴ dreptul, Eleazar³⁶⁵ Manasi³⁶⁶, Onia³⁶⁷, Simon³⁶⁸ pe linia preoților, la marginea primei coloane; două portrete al lui Vago³⁶⁹ și Ili³⁷⁰ pe linia verde; două portrete — al lui Azor³⁷¹ și al lui Sadoc³⁷³ — pe fișia centrală; patru portrete de regi persani înfățișînd pe Darie³⁷³, Asuer³⁷⁴, Artaxerx³⁷⁵, fiocul lui Cothos și pe Arsami³⁷⁶, pe linia stăpînitorilor în Samaria, și două portrete — al lui Mardoheu³⁷⁷ și al Esterii³⁷⁸ —, fără legătură între ele, în coloana a doua.

Subliniem portretul Esterii, care este înfățișată sub chipul unei foarte frumoase regine, cu chip suav și păr bogat ce-i cade pe umeri. Pe cap poartă coroană regală, asemeni lui Artaxerxe soful său. Costumul bogat și colierul ce-i împodobește gîtul, ca și întreaga ținută, amintesc de domnițele noastre.

Textul acestei pagini se ocupă, pe prima coloană, de cîteva figuri de preoți și de personaje de pe coloana corespunzătoare a paginii următoare, iar pe coloana a doua este povestită, pe scurt, cartea Esterii. « În vrîmea acestuia <sic> învăța Aristotel la Platon filosoful », conchide Antim Ivireanul.

Fila 18^v cuprinde 23 de portrete, a căror așezare este diferită de aceea a paginilor precedente. Pe linia preoților întîlnim șase portrete: al lui Onia³⁷⁹, Iisus³⁸⁰ au Iason, Onia³⁸¹ au Menelau, Alchim³⁸³, Iuda³⁸³ Macabeul și Ioanatan³⁸⁴. În dreptul celui de-al cincilea portret, care îl reprezintă pe Iuda Macabeul³, se găsește portretul lui Matatia³⁸⁵ preotul, din care se desfac cinci linii ce duc la cei cinci fi ai săi: Iuda Macabeul, legat de tatăl său printr-o linie

¹ În ms. Camvinsia.

² Ezdra, III, cap. 4-6.

³ Vezi Cartea Iuditel.

⁴ În ms. Avinuth. Cf. Evanghelia de la Matei, cap. I, 13.

⁵ Biblia, p. 527-543.

⁶ În ms. Malahia, Cf. Biblia, p. 977-980.

⁷ În dreptul portretului, Antim Ivireanul dă următoarea explicație: « Acest Eleazar au trimis pre cei 70 de tîlcitori la Egiptet, pre carii, după ce au tîlcuit i-au dăruit Ptolemeu Filadelf<ul>, împăratul Egiptetului, cu daruri mari și la Iude <e> a u cinste i-au trimis. Acestia zice Filon istoriculu ».

⁸ Biblia, p. 545-557.

⁹ Cele 3 cărți ale Macabeilor în Biblia, p. 1111-1181.

groasă, și Ioanatan sînt așezați pe această pagină; Simon³⁸⁶, Ionan³⁸⁷¹ și Eleazar³⁸⁸ sînt așezați pe pagina următoare.

Linia arborelui geneologic al Fecioarei Maria, așezată în partea dreaptă a textului primei coloane, lângă fișia centrală (pe care nu găsim nici un portret), își schimbă poziția după primul portret de pe pagină, cel al lui Naum³⁸⁹, trecînd în dreapta textului coloanei a doua; aici este întreruptă de alte două portrete: al lui Amos³⁹⁰ și al lui Matatia³⁹¹.

Linia regilor persani, stăpînitri ai Samariei, este reprezentată printr-un singur portret, cel al lui Darius³⁹², învins de Alexandru Macedon. Această linie, situată în stînga celei de-a doua coloane, în dreapta fișiei centrale, își schimbă și ea poziția. Pornind de la Darius, ea cotește paralel cu textul, apoi coboară, pînă aproape de mijlocul coloanei a doua, la portretul lui Alexandru Macedon³⁹³; de la acesta linia cotește spre stînga, tot paralel cu textul, trece peste fișia centrală și ia locul liniei genealogice a Fecioarei Maria unde se va continua, fiind întreruptă, pe această pagină de patru portrete ale Ptolemeilor, stăpînitorii Egiptului după moartea lui Alexandru: Ptolemeu al lui Lagos³⁹⁴, Filadelful³⁹⁵, Everghetul³⁹⁶ și Filopator³⁹⁷.

Din portretul lui Alexandru se desfac alte trei linii pentru urmașii săi: la « împărăția machidonenilor », reprezentat prin Filip³⁹⁸, la « împărăția Asiei », reprezentat prin Antioh³⁹⁹, și la « împărăția Siriei », reprezentat prin Seleucus⁴⁰⁰. Din acest ultim portret coboară o fișie ce cotește spre stînga, pînă în apropiere de fișia centrală, apoi coboară paralel cu aceasta, luînd locul liniei cu stăpînitorii Samariei, fiind întreruptă de două portrete: al lui Antioh⁴⁰¹ Soter și al lui Antioh⁴⁰² Dunezeul.

Pe prima coloană mai întîlnim două portrete: cel al mamei sau ficei lui Ptolemeu Filadelful, « Verenica »⁴⁰³ (legat de acesta printr-o linie) și cel al lui Iisus, fiul lui Sirah⁴⁰⁴².

Tot pe prima coloană, într-un medalion de mărime obișnuită așezat în mijloc, sînt reprezentați cei 70 de bărbați învățați care au tradus, în Egipt, Pentatehul.

Variatatea portretelor de pe această pagină este deosebit de bogată. Alături de portretele de pe linia preoților, cu costumația lor sobră, apar figurile marilor luptători și stăpînitri din epoca de începuturi a răspîndirii elenismului, îmbrăcați în veșminte bogate și cu coifuri lucitoare pe cap. Dintre figurile de pe linia preoților, cea mai remarcabilă este aceea a lui Iuda Macabeul. Găsim în trăsăturile acestui vajnic luptător asemănări remarcabile cu portretul lui Samson, desenat la f. 11^v. Același cap masiv, aceeași severitate în priviri, aceleași cute brăzdează fața aminduror.

Darie, ultimul stăpînitor persan, are întreaga înfățișare a voievozilor noștri. Îl considerăm dintre e multe portrete care cuprind elemente comune (în costumație sau trăsături) cu voievozii români, ca pe cel mai reprezentativ. Trăsăturile feței, barba tăiată scurt, coroana, dar mai ales îmbrăcămintea nu se deosebesc cu nimica de chipul lui Matei Basarab, Constantin Șerban, Șerban Picturuzino sau chiar Constantin Brîncoveanu, așa cum îi știm reprezentați în documentele picturale ale vremii.

Portretul lui Alexandru Macedon, fără îndoială cea mai veche reprezentare a acestui personaj în arta noastră, a căruia istorie a constituit lectura de predilecție a cărturarilor vremii lui Antim, ne înfățișează un profil de luptător grec, îmbrăcat lejer, purtînd pe cap coiful corintian al Athenei Parthenos³.

În general, portretele urmașilor lui Alexandru Macedon, sînt realizări mediocre. Trăsăturile feței sînt urite, aproape grotești, la cele mai multe dintre portrete. Artă desăvîrșită cu care au fost înfățișate sutele de personaje religioase, cele mai multe cu plete și barbă bogată, scade cînd este vorba să fie reprezentate tipuri de războinici, cu podoaba capului ascunsă sub coifurile cu lujeri, fără bărbi și cu veșminte bogate. Este o remarcă valabilă și pentru portretele de acest fel de pe paginile următoare.

Medalionul care înfățișează pe cei 70 de traducători ai Bibliei reprezintă, în primul plan, trei portrete distincte, dintre care cel de la mijloc este acela al unui tînăr suav, cu o figură feminină. În planurile secundare este desenată o mare de capete în manieră bizantină.

Textul acestei pagini, destul de cuprinzător în ciuda numărului mare de portrete, se ocupă pe prima coloană de domnia Ptolemeilor desenați pe pagină și de originea Macabeilor. Coloana a doua este rezervată povestirii pe scurt a faptelor lui Alexandru Macedon.

Fila 19 cuprinde 11 portrete de bărbați, dintre care trei reprezintă pe feciorii lui Matatia preotul, amintite mai sus, trei reprezintă regi din dinastia Ptolemeilor (Ptolemeu Epifanes⁴⁰⁵, Filometor⁴⁰⁶ și Everghetul⁴⁰⁷), un portret — cel al lui Achim⁴⁰⁸⁴ — este așezat pe fișia centrală,

¹ În ms. Ioann.

² Biblia, p. 1059—1104.

³ Această efigie reprezintă, în realitate, pe zeița Athena, așa cum apare, ea pe staterii băuți de Alexandru Macedon încă din anul 335 î.e.n. Fără îndoială că artistul a avut ca model o asemenea monedă, căci asemănarea dintre monedă și desen este evidentă, după cum am avut prilejul să constatăm în urma cercetărilor întreprinse.

⁴ În ms. Abim.

alte trei portrete așezate la marginea coloanei a doua reprezintă pe Antioh Galeriu⁴⁰⁹, Seleucos Galeriu⁴¹⁰ și Seleucos Cheramin⁴¹¹, stăpînitori ai Siriei și ai Israelului, iar unul, al lui Iosif⁴¹¹, este așezat pe fișia verde din dreapta coloanei a doua.

Textul acestei pagini, mai cuprinzător pe prima coloană și redus la șase rînduri pe coloana a doua, se ocupă de faptele Macabeilor și de regii sirieni. La mijlocul coloanei a doua întîlnim o însemnare din anul 1850, pe care o vom folosi la capitolul despre circulația manuscrisului.

Fila 19^v cuprinde 10 portrete de bărbați, așezate astfel: două portrete, al lui Ioan Ircanos⁴¹³ și al lui Artistovul⁴¹⁴ împărat, pe vechea linie a preoților, respectiv a conducătorilor Iudeii din vremea Macabeilor; trei portrete pe linia Ptolemeilor, din dreapta primei coloane, înfățișează pe Sotir⁴¹⁵, Alexandru⁴¹⁶ și Ptolemeu⁴¹⁷; un singur portret — cel al lui Eliud⁴¹⁸ — pe fișia centrală; două portrete pe linia stăpînitorilor Siriei, al lui Antioh⁴¹⁹ cel Mare și al lui Antioh⁴²⁰ Epifanes, legate de un al treilea prin linii subțiri, din interiorul coloanei a doua, care îl înfățișează pe Seleucos Filopator⁴²¹ și, în sfîrșit, un portret pe fișia cea verde la de marginea coloanei a doua, numit Iamuis⁴²².

Textul primei coloane se ocupă de luptele interne din Iudea din vremea Macabeilor; în coloana a doua sînt trecute faptele regilor sirieni înfățișați pe această pagină.

Fila 20 cuprinde 12 portrete, așezate după cum urmează: un singur portret, al lui « Alexandru-împărat⁴²³ », pe linia preoților, conducători în Iudea după întoarcerea din robia babilonică; două portrete de regi egipteni pe linia Ptolemeilor, reprezentînd pe Dionisie⁴²⁴ și pe Cleopatra⁴²⁵; un portret — ultimul portret înconrat pe fișia centrală — îl înfățișează pe Eleazar⁴²⁶; șapte portrete, pe linia stăpînitorilor Siriei, înfățișează ultimii regi înaintea cuceririi romanilor (pe Antioh Eupator⁴²⁷, Dimitrie Sotir⁴²⁸, Alexandru Epifanes⁴²⁹, Dimitrie cel Mic⁴³⁰, Antioh Tirax⁴³¹; Antioh⁴³² cel de pe urmă și pe Trifon⁴³³). În sfîrșit, pe linia verde a Mariei, întîlnim un singur portret care înfățișează de data aceasta un războinic, asemănător cu regii sirieni și care se numește Melhi⁴³⁴.

Dintre portrete, cel al Cleopatrei, cam estompat, înfățișează un profil de femeie frumoasă, cu bucle bogate ce-i cad pe umeri, cu podobe la git, dar cu veșminte de luptător și cască pe cap.

Textul de pe această pagină ne vorbește în prima coloană, printre altele, despre Cleopatra, iar pe a doua coloană despre ultimii regi ai Siriei și cucerirea romană.

Fila 20^v cuprinde 27 de portrete, dintre care șase înfățișează femei. Distribuirea portretelor pe pagină și filiația diverselor personaje sînt destul de complicate.

Pe vechea linie a preoților sînt așezate trei portrete de regi stăpînitori în Iudea: Alexandru⁴³⁵, Ircanos⁴³⁶ și Antigona⁴³⁷. De la primul portret, al reginei Alexandra, se desface o linie spre dreapta, în interiorul primei coloane, care leagă între ele alte trei portrete de stăpînitori, înfățișînd pe Aristobul⁴³⁸, Alexandra⁴³⁹, Lisania⁴⁴⁰. La mijlocul primei coloane, fără nici o legătură cu portretele din jur, întîlnim un al șaptelea portret, al unui oarecare Alexandru⁴⁴¹. În dreapta lui, pe o linie perpendiculară pe textul primei coloane sînt așezate patru portrete, reprezentînd pe generali romani care au purtat lupte în Asia Mică și în Siria: Scuros⁴⁴², Gabinos⁴⁴³, Crasos⁴⁴⁴ (membru în primul triumvirat), Casos⁴⁴⁵. Pe linia Ptolemeilor, care cotește ușor spre stînga, întîlnim un singur portret, cel al lui Iulius Caesar⁴⁴⁶, din care se desface o linie în sus, pe care sînt așezate alte două portrete: deasupra lui Cezar este așezat portretul lui Pompei⁴⁴⁷, alt triumvir, iar deasupra acestuia portretul lui Tulie⁴⁴⁸. Pe fișia centrală întîlnim portretele lui Matan⁴⁴⁹ și al lui Iacov⁴⁵⁰ (bunicul, respectiv tatăl lui Iosif, bărbatul Fecioarei Maria), din care pleacă linii ce se încrucișează cu portretul Esthei⁴⁵¹, ce leagă alte două portrete: al lui Melhi⁴⁵² și Ili⁴⁵³. Din portretul lui Iacov se desface oblic, în jos, o linie subțire care duce la portretul lui Iosif⁴⁵⁴; dedesubtul acestuia, legat tot printr-o linie subțire, se află portretul Fecioarei Maria⁴⁵⁵.

Pe linia arborelui genealogic al Fecioarei Maria sînt așezate patru portrete înfățișînd pe Levi⁴⁵⁶, Panthir⁴⁵⁷, Vapanthir⁴⁵⁸, Ioachim⁴⁵⁹ (tatăl Fecioarei Maria). Din ultimul portret, cel al lui Ioachim, așezat la capătul liniei (după ce aceasta a făcut un cot spre stînga), în interiorul coloanei a doua, se desface două linii: una duce la Ana⁴⁶⁰, soția sa, cealaltă duce la Fecioara Maria. Din portretul Anei pleacă două linii înguste, ca și cele ale preoților: una spre dreapta, la portretul surorii sale Maria⁴⁶¹, alta coboară, trecînd, ca și cealaltă de altfel, pe pagina următoare, unde vor fi legate de alte portrete, înfățișînd rubedeniile apropiate ale lor. Dintre portretele generalilor romani, destul de puțin reușite, cel mai acceptabil este cel al lui Pompei («sau «Pombie», cum spune inscripția). Acesta este înfățișat sub profilul unui tînăr cu trăsături frumoase și ochi mari, purtînd pe corp o cuirasă impodobită, iar pe cap un coif cu boruri, ce se termină la vîrf cu un ciucure desăcut.

Portretul lui Cezar ne înfățișează mai degrabă profilul unui grec, cu trăsături fine și nas bine marcat. Pe cap poartă coif, ca și Pompei, numai că deasupra borurilor sînt desenați lauri. Este îmbrăcat tot în cuirasă, mai simplă decît cea a lui Pompei.

Iosif, bărbatul Mariei, ne înfățișează profilul unui om nu prea tînăr, cu capul descoperit, cu fața ușor teșită, privînd în gol. Drept îmbrăcăminte poartă o cămașă sărăcăcioasă, închisă la piept.

Portretul Fecioarei Maria, în a cărui execuție este evidentă grija artistului, ne înfățișează o femeie ce se deosebește prea puțin de celelalte portrete frumoase executate. În execuția acestui portret artistul s-a ghidat numai după simțul său. Nimic din maniera bizantină de reprezentare a portretului, nimic stingaci și artificial. Ținuta degajată a Fecioarei Maria, ca și faldurile hainei ce-i acoperă trupul, atât de des întilnite în reprezentarea portretelor, sînt cele mai bune indicii. Dacă ar lipsi nimbul din jurul capului și inițialele grecești ΜΡ ΘΧ pentru «Maica Domnului», nu l-am deosebi de celelalte portrete de femeie.

Textul primei coloane se ocupă de istoria Romei din vremea lui Cezar, ca și de cei trei Irozi, stăpînituri în Izrael. Textul coloanei a doua se ocupă de filiația lui Iosif, bărbatul Mariei.

Fila 21 cuprinde cel mai mare număr de portrete din întreaga operă, 35, împărțite în două mari grupe: o primă grupă, care arată filiația regilor din Izrael pornind de la Antipatru Idumeul, și a doua grupă, cuprinzînd filiația unora dintre apostolii lui Iisus Hristos.

În prima grupă, din portretul încoronat al lui Antipatru Idumeul⁴⁶³ se desfac cinci linii, care duc la cei cinci urmași ai săi: patru feciori și o fată, Irod Ascalonit⁴⁶³, Iosip⁴⁶⁴, Fasel⁴⁶⁵, Feror⁴⁶⁶, Salomi⁴⁶⁷. Primul dintre feciori, Irod Ascalonit, care urmează la tron, este înfățișat tot cu o coroană pe cap și cu blană de hermină, iar portretul său este așezat la marginea primei coloane, pe linia stăpîniturilor din Izrael.

Din portretul lui Irod Ascalonit se desfac 4 linii, care duc la cele patru soții ale sale: Maratha⁴⁶⁸, Mariamna⁴⁶⁹, Dosa⁴⁷⁰, Cleopatra⁴⁷¹, înfățișate ca regine. Din portretul fiecărei regine se desfac alte linii, care duc la cei șase urmași ai săi, născuți din cele patru căsătorii. Este vorba de Arhelau⁴⁷², Aristobul⁴⁷³, Alexandru⁴⁷⁴, Antipatru⁴⁷⁵, Filip Tetrarhul⁴⁷⁶ și Irod Antipa⁴⁷⁷. Din portretele urmașilor lui Irod Ascalonit, pe noi ne interesează, pentru valoarea artistică mai ales, portretul încoronat al lui Arhelau, portretul lui Filip Tetrarhul și al lui Irod Antipa.

Pe linia stăpîniturilor Iudeii, mai jos, este situat portretul încoronat al lui Irod Agripa⁴⁷⁸. În dreapta, legat de cei doi bărbați ai ei, Filip Tetrarhul și Irod Antipa, ca și de tatăl său Alexandru, se află portretul încoronat al Irodiadei⁴⁷⁹. În total, pe prima coloană sînt desenate 18 portrete, din care șase sînt portrete de femei.

Pe fișa centrală nu mai apare nici un portret; ultimele trei medalioane, mai mari decît celelalte, avînd diametrul de 38 mm, reprezintă nașterea, pe Iisus Emanuel și răstîgnirea lui Iisus.

Linia stăpîniturilor din Egipt, situată în stînga fișei centrale (și întreruptă, pe pagina precedentă, de portretul lui Cezar), trece pe această pagină în dreapta acestei fișii, cuprinzînd portretele împăraților Octavian August⁴⁸⁰ și Tiberiu⁴⁸¹.

Pe coloana a doua întîlnim 15 portrete, dintre care trei de femei, înfățișînd personaje apropiate lui Iisus Hristos. Dintr-o dungă subțire ce pornește din portretul Anei, de pe pagina precedentă, se desfac două linii spre medalioanele ce înfățișează pe această pagină pe Salomi⁴⁸², «al 3-lea bărbat al Anei» și pe Cleopa⁴⁸³, «al doilea bărbat al Anei». Din portretul lui Salomi, dunga coboară la Maria⁴⁸⁴, soția sa, iar de la aceasta, prin fiul lor Zevedeu⁴⁸⁵, la cei doi apostoli: Iacov cel Mare⁴⁸⁶ și Ioan Evanghelistul⁴⁸⁷.

De la Cleopa, dunga coboară, paralel cu cea din Salomi, la Maria⁴⁸⁸, femeia lui, cotește la dreapta, la medalionul lui Alfeu⁴⁸⁹ al doilea bărbat al acesteia —, iar de la Alfeu coboară patru linii spre cei patru fii ai săi: Simon⁴⁹⁰, Iacov cel Mic⁴⁹¹, Thadeu⁴⁹² și Iosif⁴⁹³ cel Drept, toți adepți ai noii religii.

În colțul din dreapta, sus, sînt desenate portretele Elisabetei⁴⁹⁴ (vară cu Fecioara Maria), al lui Zaharia⁴⁹⁵ bărbatul său și al lui Ioan Botezătorul⁴⁹⁶.

Valoarea deosebită a acestei pagini constă nu numai în numărul foarte mare de portrete pe care le cuprinde, ci și în arta remarcabilă cu care au fost lucrate. Fiecare dintre cele 35 de portrete aduce o notă deosebită în trăsăturile feței, în îmbrăcăminte sau în ținută. Aceasta este pagina în care preocuparea artistului a culminat. Un portret de o remarcabilă valoare artistică prin trăsăturile foarte expresive este cel al lui Iosip, unul dintre fiii lui Antipatru Idumeul. Grațioase sînt apoi portretele care reprezintă pe cele patru soții ale regelui Irod Ascalonit. Aceste portrete se disting și prin îmbrăcăminte deosebit de aleasă și prin podoabele de la gît și de la piept. Portretul lui Irod Antipa, ca și cel al lui Irod Agripa de pe linia regiilor Iudeii, se remarcă prin ținuta rigidă a capetelor, ca în arta bizantină.

În Irodiada, artistul înfățișează un portret șters, de regină, desenat din față, cu capul acoperit de un voal, peste care este așezată coroana. Ea poartă la gît șirag de mărgele, ca și celelalte regine de pe această pagină.

Primul medalion de pe fișa centrală înfățișează nașterea. În iesle, pruncul înfășurat în scutece este încălzit de suflarea celor două animale, cărora li se vîd capetele. În primul plan stau Maria și Iosif, în genunchi, în atitudine de rugăciune. În planul al doilea se profilează un șir de munți stîncoși, deasupra cărora, din bolta cerească, coboară pe o rază o stea ce

se oprește în dreptul copilului. Miniatura, deosebit de bine realizată, și prima de acest fel în arta românească, este lucrată sub influența artei occidentale. Viziunea tabloului este occidentală, nu răsăriteană.

Cel de-al doilea medalion îl înfățișează pe Iisus Hristos copil, la vârsta de 12 ani, când, după tradiția biblică, a fost găsit de familia sa în biserică, învățând norodul. Desenul îl reprezintă din față, pină din jos de briu, îmbrăcat în haine sacerdotale.

Ultimul medalion îl înfățișează pe Iisus pe cruce. De o parte și de alta stau Maria și Ioan Evanghelistul. În planul al doilea este înfățișată cetatea Ierusalimului, cu turla din dreapta în formă de bulb. Influența rusească în reprezentarea răstignirii este indicată și de bara transversală de jos, pe care Hristos își sprâjină picioarele¹.

În coloana a doua menționăm portretul lui Zaharia preotul, ce se distinge mai ales prin bogăția hainelor sacerdotale, și portretul lui Ioan Botezătorul, cu trăsături fine, dar cu părul și barba în neorinduială și cu îmbrăcămintea din păr de cămilă, așa cum îl descrie tradiția biblică².

În ceea ce privește textul primei coloane, acesta se rezumă la o simplă aluzie la una din soțiile lui Antipatru Idumeul. În cea de-a doua coloană de text, așezată între fișa centrală și portretele lui Octavian August și Tiberiu, se vorbește despre prorocirea Savilei³.

Cea de-a treia coloană de text cuprinde relatarea nașterii și morții lui Iisus Hristos și domnia lui Tiberiu.

Fila 21^v cuprinde numai patru portrete: al lui Componie⁴⁰⁷, Marco⁴⁹⁹ Rufus⁴⁹⁹ și Valerie⁵⁰⁰, așezate pe linia stăpînitorilor în Iudeea, singura linie ce se continuă. Toate portretele sînt reprezentate din profil.

Textul primei coloane se ocupă de regii Iudeii reprezentați în pagina trecută; coloana a doua cuprinde elemente de cronologie biblică.

Fila 22, ultima filă a manuscrisului, cuprinde trei portrete așezate pe linia stăpînitorilor în Iudeea, înfățișînd portretele lui Pilat din Pont⁵⁰¹, Anna⁵⁰² arhiereul și Caiafa⁵⁰³. Pilat este înfățișat sub figura unui bărbat tînăr, cu fața slabă, îmbrăcat într-o mantie prinsă la piept cu o agrafă. Pe cap poartă coroană, amănunt pe care nu ni-l putem explica în nici un fel. Artistul știa, fără îndoială, că Pilat n-a fost niciodată rege în Iudeea, ci numai procurator.

Anna arhiereul ne este înfățișat sub chipul unui bătrîn cu priviri bănuitoare, avînd capul acoperit.

Ultimul portret, al lui Caiafa, ne înfățișează tot un bătrîn, cu barbă rotundă, pe cap cu o bonetă dată pe spate, cu îmbrăcăminte simplă de pînză.

Textul de pe prima coloană se ocupă, în continuare, de stăpînitorii din Iudeea reprezentați la fila 21. În coloana a doua sînt date citate din diferiți proroci în legătură cu Iisus Hristos.

★

Înainte de a prezenta cele șase cer formulate în legătură cu izvoarele folosite de Antim, cu valoarea literară a operei și importanța artistică a lucrării, se cer spuse cîteva cuvinte despre circulația *Chipurilor Vechiului și Noului Testament*.

Manuscrisul donat lui Constantin Brîncoveanu n-a rămas în posesiunea urmașilor săi după moartea năprasnică a domnului. El a fost vîndut — nu știm de cine — vornicului de poartă Dumitrașco Săcară, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, după cum menționează următoarea însemnare din 8 iulie 1788 de pe dosul copertii ce s-a păstrat: « Această carte să numește Namurile de la Adam și cumpărătura ei este 150 lei, care au cumpărat-o tatăl meu, Dumitrașco Săcară, vornic de poartă. Și la sfîrșitul vieții dumnealui me-a dat-o mie și este draptă a me și cine ș-ar face vîrîm blestem să o fure să fii blestemat de domnul Hristos și de Maica pricurată Pricesta, să nu-i aginte și de cei 12 apostoli și de toți sfinții mucenici și de Tatăl nevăzut; și neertat să fii acela om pin-in vecul vecului de apoi. 1788, Iulie 8⁴ ». Însemnarea este a unui moldovean, a cărui iscălitură n-o putem citi. Care au fost împrejurările vînzării și cine anume a vîndut manuscrisul nu știm. Două însemnări de la 1850 — una la ff. 3^v — 5^v și alta la f. 22^v — arată că la mijlocul secolului al XIX-lea manuscrisul se afla încă la familia Săcară. Însemnarea de la ff. 3^v — 5^v glăsuiește: « Această sfîntă carte iaste dreptă a me, rămasă cîlonomii di la maică-me, fiica vornicului Dimitri Săcară, pi care, dîndu-o să o cetească unucî dvoraninu Tufăscu ci, grabnic murind, au rămas în cărții lui. Așa apēcunii⁵ au scris-o în averea mortului și măcar că mult m-am jăluitu, însă în sfîrșitu am hotărîtu spre a

¹ O reprezentare asemănătoare a răstignirii în lucrarea lui Leonid Ouspensky și Vladimir Lossky *Der Sinn der Ikonen*, Berna, 1952, p. 61.

² Portretul lui Ioan Botezătorul îl găsim apropiat de desenul de față în lucrarea lui Walter Felicetti *Liebenfels, Geschichte der Byzantinischen Ikonmalerei*, Olten und Lussame, 1956, pl. 27.

³ Cf. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatură românească*, vol. I, Buc., 1929, p. 116 și urm.

⁴ Însemnarea și la Șt. Berechet, *Un manuscris de suveranală....*, p. 134, în transcriere liberă.

⁵ Eptropii.

nu perdi așa odorul scumpu și ce nu să poati găsi nicăieri și la mezu la anu 1850, împreună cu vr-o cite cărți a răposatului Tufăscu măcar că acele cărți mai nu-mi trebuia le-am cumpăratu dreptu doao sute rublii roșiașești argint. Dvoraninu gubernski secre<tar>, Mihai Badarăvu¹. Cea de-a doua însemnare a lui Mihai Bădărău din decembrie 1850 subliniază, o dată mai mult, împrejurările în care posesorul a fost nevoit să răscumpere manuscrisul, ce-i aparținea de fapt: «Acestă carte lasti a me, precum mai lămurit am arătat mai sus, că am cumpărat-o de-al doile; și nu din pricina alta, numai că n-au fostu iscălitu de mini înlăuntru, sau să fi avutu rospicică² di la răposatul Tufăscu. Și măcar că «s-a» lămuritu din «spusele» altoru cetitoru «că» să cunoști că-i a me, dar nedreptul apēcunu n-au vrutu și m<i>-o de, care, de fărădelegile lui nici numili nu vroii să-i dominescu; și măcar căci n-au trebuitu să scriu în lăuntru, dar întimplare aceasta m-au silitu, că am plătitu pentru dreptu lucrului doao suti garbovnici, afară că m-am judecatu cu acel apēcunu. Și iar, pentru că am scris în lăuntru și am plătit atîți bani, să dei samă înainte lui Dumnezău acelu nelegiuitu apēcunu. 1850, dec<em>v<rie> luna. Dvoraninu gubernski secretar Mihail Badarăvu».

Familia Bădărău, a dăruit, probabil, manuscrisul arhiepiscopului Antonie, de unde în 1884 a fost trimis la Biblioteca Academiei teologice din Kiev, după cum atestă o însemnare în limba rusă de pe f. 1.

«Родословіе Спасителя мира въ портретахъ патриарховъ. Книга родства Иисуса Христа. Изъ бумагъ Антонія Архiepископа Кишиневскаго. Въ музей Киевской д. Академіи от Секретаря Кишиневской Д. Консistorіи Левъ Ст. Родкевича чрезъ Льва Мацяевича. 9 ноябр 1884 г. Кишиневъ». < = Genealogia izbăvitorului lumii, în portretele patriarhilor, Cartea neamului lui Iisus Hristos. Din hîrțile lui Antonie, arhiepiscopul Chișinăului. Trimisă la Muzeul Academiei spirituale din Kiev de către secretarul consistoriului spiritual din Chișinău, Lev Stefanovici Rodchievici, prin Lev Mașevici, 9 noiembrie, anul 1884».

Manuscrisul își are deci istoria sa, pe care ni-o dezvăluie, în parte, însemnările amintite. De reținut amănuntul că, înainte de a fi fost trecut în Moldova, un cunoscut dascăl și ilustrator de manuscrise, popa Flor, s-a strădui să-l copieze pe un voluminos rulu, despre care vom aminti, mai pe larg, cînd vom menționa copiele ce ne sînt cunoscute.

Încercînd să formulăm înscăute cercetări viitoare legate de această operă, ne gîndim unde anume trebuie să căutăm izvoarele artistice și istorico-literare de care s-a slujit mitropolitul Antim Ivireanul la elaborarea unei lucrări atît de originale în cultura noastră medievală. De la început trebuie să stabilim o legătură între *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, pe de o parte, și *Cronografele bizantine* pe de altă parte. Cronografele bizantine, cunoscute la noi mai întîi prin traduceri în limba slavonă, iar din secolul al XVII-lea prin traducerea lor în românește, cuprind istorii generale vechi și medievale ce povestesc evenimentele, nu numai după istoria biblică, ci și după alte izvoare (cum sînt istoriile lui Herodot). Cronografele merg cu înșirarea evenimentelor de obicei, pînă aproape de vremea celui care le-a copiat, astfel că, pentru epoca lor de largă răspîndire la noi, completările copiștilor sînt frecvente.

Antim Ivireanul, care a cunoscut cu siguranță aceste Cronografe atît în originalul lor grecesc, cit și în traducerea românească³, căci ele constituiau lectura de predilecție a boierimii cunoscătoare de carte și a oamenilor culți, din rîndul căroră făcea parte și el, a preluat subiectul unui atare Cronograf și l-a adaptat necesităților sale artistice. Izvorul principal de inspirație al lui Antim n-a fost Biblia, ci textul Cronografelor. Mențiunile de istorie persană, israeliteană și greco-romană, foarte numeroase în a doua parte a manuscrisului, o demonstrează.

Interesante și demne de menționat ni se par, pentru a stabili legătura dintre opera lui Antim și Cronografe, aluziile pe care le face la anumite personaje și fapte din istoria profană, personaje și fapte pe care ni le transmit Cronografele și nu Biblia, chiar dacă el încearcă să stabilească o legătură între ele și personajele *Vechiului Testament*. Din numeroasele cazuri desprindem că Zoroastru « a aflat meșteșugul vrăjii » în vremea lui Thara, tatăl lui Avraam (f. 7, col. II), că în vremea lui Avimeleah « a făcut Palamed slove elinilor » (f. 10, col. II, după ce, la f. 4, atribuie prima scriere pe pămînt lui Enoch), iar în vremea lui Iair « a izvodit Carmentie slove latinilor » (f. 10^v, col. I). Tot el pretinde că în vremea lui Thola « împărătea la Troada Priamos, leat 3959 (f. 10^v, col. II), care Troadă a fost luată la leat 4033 (f. 11, col. II). Este stabilită vremea cînd « s-au rînduit de elini numărul anilor care să chiamă Olimbios », cînd s-a născut « Romil » și « s-au început Roma » (f. 14^v, col. I). Pe vremea lui Olofern « avea cinste Sofoclis

¹ Însemnarea și la Șt. Berechet, *ibidem*, p. 134, cu unele greșeli.

² Chitanță.

³ Cronografele au fost tipărite la Veneția în anii 1631 (cronograful lui Dorotei al Monembarciei) și 1650 (cronograful lui Matei Cigala) și răspîndite în răsăritul ortodox. După ele au fost efectuate traduceri în romînește, dintre care cea a logofătului moldovean Pătrașco Danovici a fost deosebit de răspîndită. Numai în colecțiile Bibliotecii Academiei R. S. României se păstrează aproape 50 de manuscrise cu traduceri integrale sau parțiale de cronograf. Cf. D. R u s s o, *Studii istorice greco-române*, I, p. 68 și 89.

și Euripidis, poeticii», iar în vremea lui Zorobabel a trăit «Darie, feciorul lui Ispaspu» și «Platon filosoful» (f. 17, col. II), la care a învățat Aristotel (f. 18, col. II). Cit privește istoria Greciei și a Romei, multe din amănunțele pe care le redă în text nu sînt întilnite în *Cărțile Macabeilor* din *Vechiul Testament*, în care este redată istoria poporului evreu din epoca corespunzătoare și din timpul ocupației romane în Palestina, ci în Cronografe. Astfel ne vorbește despre Alexandru Macedon, despre ocuparea Greciei și a Egiptului de către romani, de primul triumvirat și de luptele dintre triumviri (amintește și de regimul politic al Romei de la întemeiere pînă la imperiu, f. 20v, col. I), de Octavian August și de Tiberiu. Relatînd domnia lui Octavian August, Antim Ivireanul amintește de prorocia Sibilei relativă la nașterea lui Hristos (f. 21v, col. I).

Cum textul Cronografelor n-a fost publicat încă în limba romină, ne-am folosit în cercetarea și stabilirea surselor de inspirație ale lui Antim de manuscrisul românesc 2609 din colecțiile Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România care cuprinde, pe cele aproape 1000 de pagini, textul unui atare Cronograf de tipul Danovici. Menționăm doar cîteva din ideile esențiale ale textului, incluse și în ms. 2609. De pildă, filosofii greci pe care îi amintește Antim sînt menționați în Cronograful nostru la f. 110; despre Palamed, alcătuitorul slovelor grecești, ms. 2609 face mențiune la f. 119; legende în legătură cu Nabucodonosor, cu Darius și cu Mandana le întilnim la f. 100, respectiv 103; despre începuturile Romei se vorbește în ms. 2609 la f. 123^v etc.

Este drept că Antim Ivireanul s-a folosit și de unele scrieri istorice și religioase, pe care le amintește deseori, fapt care dovedește cultura temeinică pe care a avut-o.

Cit privește concepția istorică a lui Antim, aceasta nu iese, firește, din limitele idealismului epocii sale. El nu pune la îndoială adevărul cărților istorice ale *Vechiului Testament*, în care legenda se împletește cu fantasticul, și nici scrierile celor doi istorici din antichitate, deseori citați de el (a căror principală sursă de inspirație rămîne același legendar *Vechi Testament*), Iosephus Flavius și Philon. Antim Ivireanul nu ia și nu poate lua poziție față de afirmațiile istoricilor menționați, sau față de textul Cronografelor. Pentru el critica izvoarelor se mărginește la a constata dacă există sau nu deosebiri între cărțile istorice ale *Vechiului Testament* și celelalte lucrări consultate, cum face, spre pildă, la f. 16, col. I, unde menționează textual:

«În vremea acestui Sedechia s-au sfîrșit împărăția Iudei, care au ținut 514 ani și 4 luni și 8 zile, după cum zice Iosif istoricul. Iar din Cartea Împărățiilor nu să adună mai mulți decît ani 500».

Și pentru el, ca și pentru toți istoricii din orînduirea feudală, istoria popoarelor se confundă cu aceea a stăpînitorilor acestor popoare. Exploatarea, pe care o vede și o subliniază adeseori în *Predicile* sale, nu face nici măcar obiectul unei aluzii în textul, de altfel interesant, al acestei opere. Ca mitropolit, explică neajunsurile unor popoare (care sînt robite) sau ale unor personaje istorice, ca pedepse pentru păcatele săvîrșite, însușindu-și punctul de vedere teologic al istoricilor și operelor folosite.

Trebuie remarcat însă interesul pe care l-a arătat Antim Ivireanul istoriei generale vechi, creînd această istorie prescurtată, cu numeroase elemente de cronologie, într-o limbă românească aleasă, adevărat monument lingvistic.

În ansamblu privind lucrarea, nu putem trage concluzia că ea este produsul unui om obișnuit să gîndească exclusiv după îngustele canoane bisericești. Fără îndoială că Antim Ivireanul a respectat, ca prelat, biserica și nu s-a abătut de la dogmele ei, dar ca om cult, sfera preocupărilor sale era mult mai largă. Pe el îl interesa tot atît de mult, ca și treburile religioase, ce anume s-a întimplat în Grecia sau la Roma în vremea cutărui preot sau profet izraelitean, ce anume spune cutare istoric al antichității comentînd cărțile *Vechiului Testament*, sau cit temeii se poate pune pe o legendă biblică, pe care biserica o înlătură, afurîsind.

Textul începe cu o *Povestire pre scurtă pentru zidirea lui Adam*, din care nu lipsește mențiunea celor doi istorici pe care i-a cercetat: Iosephus Flavius¹ și Philon², cum nu lipseac nici mențiunile legendelor în legătură cu *Vechiul Testament*. Iată cum redă legenda lemnului crucii, intrată în literatura noastră populară:

«Pre acest Sith zic unii cum că l-au trimis Adam cînd au bolnăvit să meargă în Raju să-i aducă din lemnul vieții, dară nu i s-au dat voc, ci numai i-au dat ingerul lemn de finic. Și cînd s-au întors înapoi au găsit pe Adam mort și au sădit lemnul acela la mormîntul lui Adam, de spre cap, carele s-au făcut copaci mare. Și după acela, zic istoriile, să-l fie pus Solomon la lucrul curților lui ce-au făcut, pre carele zic să se fie răstignit și Hristo». (Iară eu nu o țiu să fie aceasta adevărată)³.

¹ Iosephus Flavius, *Opera... De antiquitatibus judaica*, libri XX, Frankfurt, 1617, 879 p.

² Philonis Judaei, *Opera aegyptica in libros Mosis...*, Antverpiae, 1614, 811 p.

³ Cf. N. Cartoajan, *Cărțile populare în literatura românească*, I, Buc., 1929, p. 132-136. Vezi și L. Réa, *Iconographie de l'art chrétien*, t. II, partea I, (Iconographie de la Bible, Ancien Testament), Paris, 1957, p. 101.

Antim Ivireanul menționează la p. 4^r și legenda după care Adam și Eva ar fi deplîns moartea lui Avel 100 de ani în locul ce se cheamă Valea Lacrimilor.

Cele mai numeroase trimiteri pe care le face mitropolitul Antim, în afara cărților istorice ale Bibliei, sînt la Philon, la Iosephus Flavius, la Strabon, iar dintre comentarii creștini, citează pe sf. Ieronim, pe Methodie, pe sf. Ambrozio și pe Beda venerabilul.

Din punct de vedere literar, *Chipurile Vechiului și Noului Testament* se caracterizează prin dominarea stilului epic. De la un capăt la celălalt sînt relatate sumar sau sînt povestite evenimente din domeniul istoriei biblice sau al istoriei profane, prelucrate după Cronografe. Poezia *Didahiilor* sale, care face din Antim Ivireanul un scriitor de vădit talent, lipsește în paginile prețiosului manuscris miniat. Apar însă, și nu rareori, fragmente de adevărată cronică. Iată, spre pildă, cit de plastic este înfățișată ocuparea Ierusalimului de către Nabucodonosor: «Și puse împăratul Navucodonosor pre Sedechia, fratele lui Eliachim, împărat preste Iuda și preste Ierusalim. Și era Sedechia de 21 de ani cînd au început a împărăți. Și împărăți ani 11, făcînd vicleșug înaintea lui Dumnezeu și nu să rușina de cătră fața Ieremieii prorocului, care îl certa pentru răutățile ce făcea, ci l-au băgat în temniță. Și trimițînd împăratul Navucodonosor, soli la Sedechia, ca, să-ș dea birul, precum le-au fost legătura, i-au întors îndărăt, la împăratul, deșart și înfrunțat.

Mîniindu-să, drept acela, Navuhodonosor, s-a dus asupra Ierusalimului, cu toată puterila lui și luînd toate odoările besericii, cite au găsit și ale împăratului, le-au dus cu sine-ș la Vavilon. Și arse Navuzardan, stolnicul împăratului Navuhodonosor, beserica lui Dumnezeu. Și tăe împăratul pre feciorii lui Sedechie înaintea lui, iară pre el, orbindu-l, îl duse la Vavilon. Și, eșînd Ieremia din temniță, s-au dus împreună cu norodul; iar Sedechia cu rea moarte s-au sfîrșit în Vavilon, crăpîndu-i pîntecele» (f. 16, col. I).

Limba manuscrisului este simplă, fraza naturală. Lexicul, cu excepția cîtorva expresii de imprumut (comandarisiie, canzelarie, canzelaris, catharsis etc.), este cel obișnuit limbii românești de la începutul secolului al XVIII.

Din punct de vedere artistic, Cronograful ilustrat atribuit lui Antim Ivireanul trebuie cercetat în legătură cu opera iconografică de pe pereții unora din mănăstirile de la muntele Athos și din Bucovina, îndeobște numită *Arborele lui Iesei*¹. Ambele opere ilustrează subiecte asemănătoare: descendența lui Iisus Hristos din împăratul David. Mai cuprinzătoare, opera de față urcă pînă la Adam, înfățișînd un număr mult mai mare de figuri, dar nu și scene biblice legate de subiect, cum întîlnim pe pereții mănăstirilor amintite. Alături de personajele biblice, arborele lui Iesei (asemenea manuscrisului) înfățișează numeroase figuri de filozofi, poeți și istorici ai lumii vechi (Philon, Solon, Pithagora, Socrate, Homer, Aristotel, Platon, Plutarh etc.). Aproape toți aceștia sînt amintiți nominal de către artist, care înfățișează în plus, în manuscris, o sumedenie de conducători sirieni, babilonieni, romani, greci, fără nici o legătură cu descendența lui Hristos din Iesei sau Adam, dar bine reprezentați în Cronografe. Artistul va fi avut posibilitatea să vadă picturile murale care înfățișează arborele lui Iesei, să rețină ideea și s-o folosească în minunata sa operă miniaturistică. În mănăstirile și bisericile din Țara Românească (deși sînt înfățișate numeroase scene și personaje din Vechiul Testament) nu întîlnim ideea arborelui lui Iesei ca să căutăm sursa de inspirație artistică la vreunul din lăcașurile religioase din Muntenia². Cit privește posibilitatea copierii operei miniaturistice după un alt manuscris, aceasta ni se pare greu de admis, pentru că: 1) nici un studiu de artă bizantină sau occidentală nu atestă pînă astăzi circulația unor manuscrise miniate cuprinzînd un atare subiect, nici anterioare, nici posterioare anului 1700; 2) textul care întovărășește miniaturile și care nu se ocupă, exclusiv, cu explicații în legătură cu personajele desenate, credem că este opera lui Antim, prin stilul, cultura deosebită și aplecarea spre subiecte de istorie antică, pe care o dovedește și în cuprinsul *Didahiilor*; dealtfel una dintre paginile manuscrisului cuprinde semnătura sa, necontestată pînă astăzi, și nicăieri nu se menționează că s-a alcătuit această lucrare copiînd un manuscris pe care l-ar fi avut la îndemînă.

Observînd mai atent mulțimea figurilor reprezentate putem desprinde cîteva concluzii, care sînt departe de a fi definitive, dar care pot sugera unele căi de urmat pentru cercetătorii artei medievale românești.

Din capul locului trebuie să admitem prezența unor elemente occidentale în maniera de lucru a artistului, evidentă de la un capăt la altul al manuscrisului. Personajele prezentate sînt vii, figurile expresive și deosebit de variate (dacă nu mă înșel, numai două figuri am întîlnit

¹ Pentru mănăstirile athonite, vezi C. Millet, *Monuments de l'Athos, I, Les peintures*, Paris, 1927. Pentru Bucovina, P. Henry, *L'arbre de Jéso dans les églises de Bukovina*, în *Bibliothèque de l'Institut français de hautes études en Roumanie*, Melanges, 1928, p. 1-31 (și extras). O prezentare generală a subiectului și o bibliografie cuprinzătoare, la L. Réau, *op. cit.*, t. II, partea 2, Paris, 1957, p. 129-150.

² Cf. I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, texte et album, Paris, 1932.

care să fi semănat între ele). În manieră bizantină nu sînt tratate decît 5—6 medalioane. Prin umbrele pe care le folosește în desen, prin faldurile în relief ale îmbrăcăminții este redat volumul personajelor: acestea au trei dimensiuni și nu două, cum obișnuit le prezintă arta bizantină.

Occidentală ne apare maniera de a prezenta figurile istorice de la urmașii lui Alexandru Macedon și pînă la Octavian August, căștile și cirusele Ptolemeilor de pe ff. 18^v — 19^v (nr. 394, 395, 396, 397, 405 etc.), ca și cele ale Antiohilor de pe f. 20 (nr. 427, 428, 429, etc.) sînt echipamente de condotieri. Artistul n-a căutat să redea exact costumul epocii — sau n-a știut cum — ci a redat un tip de îmbrăcăminte așa cum va fi întilnit în gravurile cărților apusene care, cel puțin în vremea lui Brincoveanu, nu credem să fi fost deloc rare la noi. Pălăriile bogat ornamentate ale lui Pompei și Cezar de pe f. 20^v (a acestuia din urmă încununată cu lauri), ca și a lui Octavian August de pe fila următoare, ne îndepărtează de orient atunci cînd vrem să căutăm un model pe care l-ar fi avut artistul și ne face să ne gîndim la barocul italian sau german. Păcat că fotografiile alb-negru nu ne îngăduie să ne oprim asupra detaliilor de culoare, care spun mai mult decît desenul singur.

Constatăm la artist un fin spirit de observație, din punct de vedere anatomic. Cu foarte puține excepții, sînt respectate proporțiile feței, ale trunchiului. Cînd se pune problema reprezentării nudului, cunoștințele sale sînt la fel de evidente: dovadă medalionul Evei, al lui Adam și al Delborei, de pe f. 4^v.

O altă concluzie ce se impune este că artistul a realizat diverse tipuri în reprezentarea figurilor și că poziția socială a personajelor a intrat vădit în maniera sa de lucru. Una este, spre pildă, atenția ce o acordă reprezentării rudelor sărace ale Fecioarei Maria, de pe f. 21 și alta este maniera de lucru folosită pentru familia lui Antipatru Idumeul, de pe aceeași pagină.

Distingem tipul primilor oameni, de la Adam și pînă la patriarhi (reprezențați pe ff. 4^v—6^v), îmbrăcați primitiv în piei de animale, cei mai mulți cu bărbi mari, despicate și cu părul bine îngrijit. Femeile au trăsăturile senzuale, pieptul dezgolit, părul lung și buclat; la unele din ele (nr. 5, 17, 22) apare marama, care va acoperi capul tuturor femeilor reprezentate ulterior.

Al doilea tip este acela al patriarhilor (ff. 7^v — 9), care nu se deosebește de primul decît prin îmbrăcăminte; pieile de animale sînt înlocuite prin veșminte de pinză. Figurile centrale (nr. 39, 40, 41, 64, 65), redată frontal, înfățișează bătrîni severi, cu plete bogate și bărbi lungi, îngrijite. Femeile (nr. 49, 53, 57, 58, 67, 70, 80, 81, 82) tinere și bine legate, cu formele evidente de sub îmbrăcăminte, sînt reprezentate cu marama pe cap, asemeni femeilor noastre de la munte. Subliniem o prezentare foarte atentă a părului — de obicei buclat — la cele mai multe din figurile laterale fișiei genealogice (nr. 42, 43, 46, 54, 55, 62, etc.). Remarca rămîne valabilă pentru toate personajele neincoronate, de oarecare importanță în ierarhia socială, din întregul manuscris. Diferențierea socială — ca rezultat al îmbogățirii patriarhilor și a familiilor acestora — se vedește și ea la acest tip de reprezentare: nu numai femeile, ci și unele figuri bărbătești sînt bogat costumate (nr. 50, 59, 84, etc.).

Apropiat de reprezentarea patriarhilor este aceea a judecătorilor (de la Iisus Navi pînă la Samuil: ff. 9^v — 11^v). Pentru unii dintre ei (nr. 126, 137) artistul încearcă să sublinieze rolul deosebit pe care judecătorii l-au avut în istoria poporului izraelitean, înfățișîndu-i îmbrăcați în haine scumpe de hermină.

Al treilea tip, cel al preoților și prorocilor de pe liniile lui Eleazar, Ithamar și Core, care străbat aproape întregul manuscris, înfățișează, figuri de bătrîni și de tineri, bine individualizați, dar îmbrăcați cu aceleași haine adunate în falduri la piept. Uneori apar încercări de a prezenta veșminte sacerdotale (ca, spre pildă, la nr. 116, 128, 194, 206, 334, 335 etc.), evident fanteziste.

În reprezentarea capetelor încoronate artistul a căutat tipuri ci mai variate și le-a lucrat cu deosebită grijă. Cel mai des tip întilnit este acela al voievozilor noștri: aceeași mantie, aceeași coroană, ca pe tablourile votive ale mănăstirilor întilnim la nr. 198, 214, 216, 280, 281, 282, 301, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 373, 374, 375, 392, 426, 462, 463, 472, etc. Reginele încoronate, fără excepție, sînt reprezentate sub chipul doamnelor și domnițelor noastre. De observat mai ales grupul celor patru femei ale lui Irod Ascalonitul de pe f. 21, ca și portretul Irodiadei, de pe aceeași filă (nr. 468, 469, 470, 471, 479).

Alt tip de regi este cel oriental, înfățișat cu turbane pe cap, cum sînt cele de sub nr. 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 284, 285, 313, 323, etc.).

În sfîrșit unele figuri de regi chaldeo-asirieni poartă pe cap căciuli asemănătoare cu cele ale cnejilor ruși (nr. 222, 246, 303, 305, 316, 317).

Ultimul tip asupra căruia atragem atenția este acela al stăpînitorilor greco-romani, în reprezentarea cărora artistul, preocupat mai mult de costume (cele mai bogate dintre toate), a neglijat detaliile feței, acestea apărînd uneori aproape grotosești (ff. 18^v — 20^v).

Din punctul de vedere al creației artistice se impune întrebarea: sînt *Chipurile Vechiului și Noului Testament* elaborate de mitropolitul Antim Ivireanul, sau nu? Și dacă nu sînt lucrate de el, cui pot fi atribuite?!

După toate aparențele, manuscrisul este lucrat de mîna lui; are o pagină de titlu care o spune limpede: «... Alcătuită și așezată prin multă nevoiță și osteneala preasfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei, chir Anthim Ivireanul...»; are o dedicație către Vodă Brîncoveanu, care explică raporturile dintre ei, atît de calde la acea vreme, semnată — e drept, cu o semnătură stilizată — « Smeritul Mitropolit al Ungrovlahiei, Anthim ». Atunci de unde provin indoielele noastre, mai ales că aptitudinile sale artistice sînt recunoscute de contemporani și urmași, deopotrivă?

Acestea provin din două constatări: a) pentru elaborarea acestei lucrări artistul a avut nevoie de un timp îndelungat și b) maniera de lucru este aceea a unui profesionist, a unui zugrav, cu o mină deosebit de sigură.

Avut-a Mitropolitul Antim Ivireanul timpul necesar elaborării unei opere de atari proporții? Credem că nu. Treburile Mitropoliei, cele ale tipografilor, care reclamau prezența sa efectivă acolo, vizitele în eparhii, oarecîri îndeletniciri de ordin politic, toate la un loc nu i-au putut da răgazul necesar îndeplinirii unei atari opere.

În al doilea rînd, maniera de lucru este aceea a unui om care a avut abilitate de profesionist. Or, la data aceasta Mitropolitul Antim Ivireanul era destul de bătrîn pentru a ne îndoi de siguranța mîinii sale, necesară ilustrării operei. Cel care a caligrafiat și a ilustrat manuscrisul, sub supravegherea atentă și deplină competentă a marelui mitropolit, s-ar putea să fie însă preotul Nicola, cunoscut copist și ilustrator de texte¹. Dar, problema rămîne încă deschisă cercetărilor viitoare.

După descoperirea manuscrisului original de către Ștefan Berechet, unii istorici români au insistat pentru obținerea unei copii după prețioasa operă ilustrată. Firește că dezideratul n-a putut fi împlinit decît în zilele noastre, cînd Biblioteca Academiei de Științe da R. S. S. Ucrainene a trimis Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, o bună copie fotografică, care dă posibilitatea unui studiu complet. Interesant este faptul că în țară la noi se găsesc alte două copii după această operă: una în colecțiile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, cealaltă în biblioteca mănăstirii Cernica, descoperite abia în ultimii ani.

Copia păstrată la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, în fondul de Suluri nr. 7, se prezintă sub forma unui voluminos rului pe hîrtie ce măsoară 11,07 × 0,45 m². Autorul acestei copii a fost dascălul de slovenie de la Biserica Sf. Gheorghe din București, popa Flor², care a trăit pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Din motive necunoscute (poate cu intenția de a se da drept autorul lucrării), popa Flor înlocuiește titlul, versurile la stema țării și dedicația către Brîncoveanu cu o scurtă povestire a facerii lumii, după Pentateuh, care lipsește la mitropolitul Antim Ivireanul.

Din finalul rului, stricat de umezeală, lipsește textul corespunzător filei 22 din manuscrisul original, precum și ultimele trei portrete; în rest, textul urmează fidel opera lui Antim Ivireanul. Acesta este așezat în coloane perpendiculare pe lungimea manuscrisului, iar cele 503 portrete existente sînt legate între ele prin fișii colorate și linii, ca și în manuscrisul original. Astfel, fișia genealogică, lată de 9 mm, este colorată în roșu cărămiziu și este încadrată de alte două fișii de cite 2 mm, colorate în galben; celelalte fișii au 5 mm și sînt colorate fie maron, fie albastru, fie galben, fie verde, ca cele ce indică genealogia Fecioarei Maria și a preoților ce pornește din Ithamar. În afara celor 503 portrete cu un diametru de 30 mm, manuscrisul mai cuprinde șapte desene și patru miniaturi (cei 70 de tilcutoiri ai Bibliei, nașterea lui Hristos, răstîgnirea și învierea) în laviu și culori, lucrate tot în medalioane de 46 mm diametru. Numele personajelor din interiorul medalioanelor este scris cu roșu. Din totalul medalioanelor, lucrate în peniță și laviu, 40 sînt ușor colorate cu galben: toate personajele de pe fișia centrală, de la împăratul David pînă la Iacov (tatăl lui Iosif, bărbatul Mariei), adică 33, portretul lui Nahor, de pe aceeași fișie, portretul Noemei, al lui Nevrod uriașul, al tarelui Samson, al lui Alexandru Macedon (îmbrăcat într-o platoșă foarte viu colorată), a sf. Ana și a Fecioarei Maria. Colorat este și portretul lui Iisus Emanuel, așezat între medalionul nașterii și al răstîgnirii, avînd aceeași dimensiuni, adică 46 mm. Portretul lui Dumnezeu-tatăl, de la începutul rului, cu un diametru de 65 mm, este așezat între șase cercuri concentrice, cu spațiul dintre ele colorat în cărămiziu și verde.

Care este valoarea artistică a copiei popii Flor? Fără îndoială, mult mai scăzută decît a originalului. Cu toată strădania evidentă de a nu se abate de la original, de a prinde toate detaliile trăsăturilor feții și a costumației, popa Flor n-a izbutit să imprime medalioanelor sale viața pe care o au cele lucrate în manuscrisul original. Așezate unele lingă celelalte, este

¹ Cf. G. ȘtrempeL, *Copiiți de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, Buc. p. 1959, 164—165.

² O descriere sumară la G. ȘtrempeL, *Copiiți...* I, p. 69—70.

³ Despre activitatea omocunoscutului copist și miniaturist, vezi studiul lui I. Barnea, *Un miniaturist român din secolul al XVIII-lea: Popa Flor*, în « Biserica ortodoxă romînă », LXVI (1948), nr. 11—12, p. 484—607 (și epilog). Am atribuit popii Flor copierea manuscrisului baștîndu-ne pe particularitățile paleografice și miniaturistice.

scos și mai mult în evidență talentul miniaturistic al marelui artist. Totuși strădania copistului și raritatea manuscriselor miniaturate sub această formă în țara noastră fac și din ruloul popii Flor un interesant monument al culturii noastre medievale.

A doua copie, păstrată la mănăstirea Cernica¹, datează din vara anului 1847 și a fost lucrată de C. Petrescu, zugrav, care se iscălește pe ultima filă. Manuscrisul are forma unui în folio ce măsoară 80,8 × 55,6 cm și are 18 file, lucrate pe o singură parte, în lungimea lor, ca și ruloul popii Flor ce i-a slujit de model lui C. Petrescu. Partea cealaltă a foilor este pinzată, fiind asigurată astfel și trănicia manuscrisului. Medalioanele de dimensiunile celor ale lui popa Flor, sînt lucrate în laviu (cu mai mult gust artistic decît cele ale cunoscutului dascăl de slovenie), cu excepția medalionului ce o înfățișează pe Fecioara Maria, lucrat în aur pe fond albastru, singurul medalion colorat.

Pe lângă medalioane, manuscrisul de la mănăstirea Cernica mai cuprinde nouă miniaturi remarcabile, lucrate tot în laviu, dispuse astfel: Dumnezeu și animalele la f. 1; potopul la f. 2; construirea turnului Babel la f. 3; corturile celor 12 triburi ale lui Izrael (ca în celelalte două manuscrise) la f. 7; Fecioara Maria, amintită mai sus, la f. 17; nașterea lui Hristos, răstignirea, învierea, sf. Treime, toate la f. 18.

Textul manuscrisului urmează, cum este și firec (căci originalul nu se mai găsea în Țara Românească) copia popii Flor, inclusiv înlocuirea titlului, versurilor la stema țării și dedicației către Brincoveanu cu facerea lumii. Ceea ce aduce nou copia zugravului C. Petrescu este prezentarea celor trei miniaturi de la început: Dumnezeu și animalele, potopul și construirea turnului Babel, pline de mișcare și lucrate de o mină care cunoaște canoanele picturale.

Nu știm dacă la noi se mai găsește vreo copie după această operă a lui Antim Ivireanul. Poate că subiectul ar merita o cercetare mai amănunțită, subliniindu-se particularitățile miniaturistice ale fiecărei copii dacă întimplarea ar mai scoate la iveală și alte manuscrise. Oricum, noi am încercat să prezentăm cititorilor această puțin cunoscută lucrare a mitropolitului Antim, în speranța că cercetările viitoare vor completa lacunele pe care noi înșine le recunoaștem.

ANEXĂ

POVESTIRE PRE SCURT / PENTRU ZIDIREA LUI / ADAM / .

F. 4 Adam s-au zidit și s-au însuflețit la locul Damascului, precum zic unii. Și după acéla l-au mutat Dumnezeu în gră / dina desfătării (dintru caré iase riu și să împarte în 4 începături: numele unuia <este> Fison; acesta / încungtură tot pămîntul Evilat. Numele <celui de> al doilea <este> Gheon; acesta încungtură tot pămîntul Ethiopiei. Riul al treilea / <este> Tigru; acesta mîrge în preajma Asiriilor și riul al patrulea <este> E<u>frat). Și adormi Dumnezeu pre Adam și / luo o coastă dintr-ale lui și făcu pre mulare pre caré, văzîndu-o Adam, îi puse numele ei Eva, inchipuind cu / pror<u>circ pe Hristos și besérica, precum și la céllalalte zidiri ale lui Dumnezeu au dat cu pror<u>circ numire la toate. /

Și, plecîndu-se Adam cuvintelor Evei, au mîncat din roada ce i-au poruncit Dumnezeu să nu mănînce. Și pentru ruși / nea golătății lor cusură foi de smochin și-ș acoperiră golătatea, pre carii, blestemîndu-i Dumnezeu, îi / goni din Ralu pre aîmîndoi. Și au pus Dumnezeu înaintea ușii Ralului heruvimi și sabila cea de pară. /

Iară după acéla, la al 15 ani ai vieții lui, au născut Adam pre Cain și la 30 de ani au născut pre Avel; / iară la 230 de ani ai vieții lui au născut pre Sith.

Să zice pentru Adam, cum să fie născut 30 de feciori / și 30 de fete, afară din Cain și din Avel, precum istoricul Filon zice. Nașterea întîla și a patra / și va să zică aceasta, că patru nașteri de la Adam s-au făcut: au născut pre Cain, o naștere; pre Halmana, a / dooa naștere; pre Avel, a trefla naștere; pre Delvora, a patra naștere. Acéate nașteri aciă să socotesc / , de laturi.

Și au fost toată viața lui Adam ani 930. Facerea, cap. 1 și 4 / . Cade-să a ști și aceasta, că légla cea firească au ținut de la începutul lui Adam pină la Moisi, ani 3682 / și de la Moisi s-au început légla cea scrisă / .

Pre Sith, carele l-au născut Adam la 230 de ani ai vieții lui, Moisi nu pune la număr cei 100 de ani ce-au plîns / Adam și Eva pre Avel, dintru care Sith să trage neamul fiilor lui Dumnezeu. Și au trăit Sith ani 912. /

Pre acest Sith zic cunii, cum că l-au trimis Adam cînd <s>-au bolnăvit, să meargă în Rața să-i aducă din lemnul vieții, dară nu i / s-au dat voc, ci numai i-au dat ingerul lemn de

¹ Menționată de noi, tot atît de sumar, în *Introducere* la ediția critică a *Predicilor* mitropolitului Antim Ivireanul, Buc., 1962, p. 38.

finic. Şi cind s-au întors înapoi au găsit pre Adam mort şi au sădit / lemnul acela la mormîntul lui Adam, de spre cap, carele s-au făcut copaci mare. Şi după aceia, zic istoriile, / să-l fie pus Solomon la lucrul curţilor lui ce au făcut, pre carele zic să se fie răstignit şi Hristos. (Iară eu / nu o ţiu să fie aceasta adevărată). /

Zice Stravon istoricul, că după ce au murit Avel, Adam s-au fâgăduit lui Dumnezeu ca să nu să mai împreune cu / mulara lui. Iar Dumnezeu, prin mijlocul îngerului, i-au stricat fâgăduiala, pentru ca să se nască Fiul lui Dumnezeu, / din semenţila lui. Iară Iosip istoricul zice că, după ce s-au omorît Avel şi au fugit Cain, îş aducea aminte / Adam de odrăslirea (adecă de naşterea) filor şi să sfârşina foarte tare de dorul şi de dragostea ce / avea cătră dinşii; care soteală a odrăslirii au numit-o Stravon odrăslire poruncilor lui Dumnezeu, / că la facere au zis Dumnezeu: creşteţ şi vă înmulţiţ. Aşa zice Filon, istoricul. /

F. 4v, col. I. Cain au fost plugarlu. Şi pentru căci era neprîmte de Dumnezeu darurile lui, ne / făcîndu-se cu dreptate, iară ale frăţini-său priimite, s-au întristat. / Şi măcar că fu înfruntat de Dumnezeu, iară încăş tot au omorît pre frate-său Avel, / greşînd cu aceasta înşepit: întii, că n-au adus jărtvă dreptă lui Dumnezeu; / a dooa, că au zavistuit pre frate-său; a trela, că l-au vilenit; a patra / , că l-au omorît; a cincea, că au spurcat pămîntul cu vârsarea singelui frăţini-său; / a şasla, că au tăgăduit cu obrăznicie lui Dumnezeu; a şaptea, că nu s-au / căit. Şi drept aceia fu pedepsit înşepit. Iar după blestemul lui / Dumnezeu fu pre pămînt rătăcit<or> şi nestatornic. Facerea, cap. 4. /

Acest Cain au aflat întii cumpenile şi măsurile şi au pus hotară pă / mîntului şi au zidit cetăţ. Iară după aceia, affîndu-să într-un desiş de / pădure, fu omorît de Lameh, feciorul lui Mathusala, carele era al şaptelea / după Adam. Facerea, cap. 4. /

Zice istoricul Iosip, cum că au născut Adam pre acest Cain la al cin<ci>spră / zecella ani ai vieţii lui. /

Acest Avel fu iubit de Dumnezeu şi darurile lui priimite, căci le făcea cu dreptate; / şi pentru această pricină fu omorît de frate-său Cain, cind era de 100 de ani /. Pre acest Avel l-au născut Adam la 30 de ani ai vieţii lui, pre carele / l-au plîns Adam şi Eva 100 de ani. Şi locul intru carele l-au / plîns să chiamă pină acum Valea Lacrărilor, care iaste a / proape de Evron. Facerea, cap. 4. /

Acest Lameh au scornit întii a ţinea dooa mueri şi cu acest lucru necuvios au călcat / porunca lui Dumnezeu, caré au zis: «Şi vor fi amîndoi un trup». Acesta fiind orb, îl trăgea / altul. Şi pentru căci omorise pre Cain, zăcînd în nişte mărăcini, au zis mai / nainte muerilor lui: «Am ucis bărbat intru rană mie şi ti nerel intru strun / cinare <sic> mie. Drept aceia mi să va da răsplătire de 77 de ori». Facerea, cap. 4. /

Col. II. Pre acest Enos l-au născut Sith la 205 de ani ai vieţii lui, fiind Adam / atunce de 335 de ani. Şi să tilculăste Enos: om, sau bărbat, adecă / cuvîntătorlu şi tare. Acesta au aflat întii cuvinte de rugăclune şi au / început a să ruga lui Dumnezeu şi a chiama numele lui. Însă zic jidovii / cum că acesta să fie izvodit chipuri intru cinstea lui Dumnezeu, pentru / ca să nu să lenevească oamenii a să inchina şi a cinsti pre Dumnezeu, / precum în vremile de acum ţinem noi creştinii sfintele icoane; / a cărula anii vieţii lui au fost 905. /

Acest Cainan au trăit ani 910 şi au făcut feciori şi fete /. /

Acest Maleleil au trăit ani 900. /

Acest Iared au trăit ani 962. /

Acest Enoh, fiind plăcut lui Dumnezeu, s-au mutat în grădina desfătării / (adecă în Raful) şi trălaşte împreună cu prorocul Ilie. Iară în vrămea / lui Antihrist vor să vie amîndoi dupe prorocila Zahariei şi a lui Ioann / la Apocalipsis, ca să întoarcă inimile părinţilor cătră feciori; / şi de el să vor omorî în Ier<u>s<a>lim. Însă acest Enoh, precum serie în po / slanila Iudei, au izvodit slovele şi au scris carte. / Şi pe vrămea acestuia să adeverează să fie murit Adam. / Şi toată viaţa lui Enoh pre pămînt au fost ani 365. /

Pentru anii lui Mathusala multe păreri sint. Pentru că după tocmeria / celor 70 de tilcui-tori zic unii cum că au trăit după potop ani 14, / măcar că în corabie nu să vede nicăiri să fie fost, nici să pomenéte / undeva să se fie mutat, ca Enoh. Iară alţii zic să fie murit mai / naintea potopului. Iară Ieronim zice că au murit atuncea / , în vrămea potopului; pentru că zice că au trăit, înaintea / lui Lameh, ani 188 şi Lameh, înaintea lui Noe, ani 181 / şi Noe, înaintea potopului, ani 600. Şi într-acest / gînd, al lui Ieronim, să potrivesc tot; adecă cum că au murit / Mathusala în vrămea potopului. Iar precum zic cei 70 / de tilcui-tori, vede-să a fi trăit înaintea lui Lameh 167 / de ani şi Lameh, înaintea lui Noe, 188 şi Noe, în / aintea potopului 600 şi dupe potop ani 14, carii / fac, de tot ani 969. Facerea, cap. 5. /

F. 5, col. I. Acest Iovil au aflat întii corturile păstorilor şi au despărţit / turmele după fêluri şi după neamuri, adecă osebind oile din / capre şi au rînduit anii. Facerea, cap. 4. /

Acest luval au aflat meșteșugul muzicesc, adică lăutele, organele/și alte fclluri de cintări. Acesta, cunoscind cum va să se facă potop / au scris istoriile vremilor acelora pe stilp de pământ și de piatră / ca, de să va face potopul de apă, să rămie stilpul cel de piatră cu / istoriile; iar de să va face de foc, să rămie stilpul cel de pământ. Face<rea cap. >4. /

Această mulare, Noeman, precum zic unii din istorici, au aflat intii / meșteșugul țesăturii și a cusăturii. /

Acest Thovel află meșteșugul făuriei, adică să făcu începător / lucrului băilor de fier și de aramă și a celorlalte băi de aur, / de argint și de altele. Și din sunetul ciocanelor lui Thovel, veselini / du-se luval au aflat potrivirile și intocmirile glasurilor. Face<rea>, cap. 4. /

În vremile acestui Maleleil, împreunindu-se fiii lui Dumnezeu, carii / să trăgea din Sith, cu fetele lui Cain, s-au născut uriașii. Face<rea>, cap. 6. /

Tot neamul lui Cain au perit in potop, carele era 77 de suflete. / Și pentru aceasta s-au zis de Lameh cum că de 77 de ori să va pedepsi, / pentru căci au omorit pre Cain, pentru că 77 de suflete din / tr-ai lui au murit, precum zic unii din istorici. /

Gade-să a ști cum că veacurile nu să zic pentru numărul anilor, precum / vor unii, ci pentru niscare minuni carele să fac la începutul / rile veacurilor. Pentru că la începutul veacului celui dintii / fu începutul lumii; iar la începutul veacului al doilea fu cu / rățirea lumii prin potop, iară la începutul veacului al treilea // s-au lęgluit tăfarea imprejur împotriva păcatului celui strămoșesc. // 1)

Col. II. Acest Lameh au trăit ani 753 și au făcut feț și fete. Face<rea>, cap. 5. /

Aici, la nașterea lui Noe, să sfirăște veacul cel dintii, avind, după cum zic / jidovii, ani 1642; și de la nașterea lui Noe pină la potop au fost / ani 600, carii fac toț, de la Adam pină la potop, ani 2242. /

Noe, la al șaselea sute de ani ai vieții lui, împreună cu mularea-ș / și cu 3 feciori ai lui, cu muerile lor, apropiindu-se potopul, au intrat / in corabila ce făcuse din porunca lui Dumnezeu (cu 100 de ani mai nainte, / după cum zice Ieronim.) Și după acēla, desfăcindu-se toate izvoa / rale apelor și deșchizindu-se gghiabiurile cerului, au ploat 40 de zile / și 40 de nopți. Și s-au înălțat apa in sus de 15 coț de cit toț munții / cei înalți, carii era supt ceru, după cum zice la 7 capete ale Facerii. / Și au murit tot trupul cel ce mișca pre pământ și toate cite au suflare / de viață. Iară la 27 de zile a lunii a șaptea, impuținindu-se apa / , s-au așăzat corabila pre munții Ararat și la 27 de zile a lunii / a dooa au eșit Noe din corabie, împlinindu-să un an încheiat, duple / călătorila soarelui și fiind și luna de 17 zile. /

Stravon gheograful zice cum că in anul <in> care au grăit Dumnezeu cătră Noe / tot intr-același au început și corabila și o au sfirășit și au și / intrat intr-insa. /

Gade-să a ști că anul iaste in dooa fclluri: iaste anul soarelui, ca / rele in 12 luni iș face călătorila sa, și acestui an urmău noi / , <și> iaste și anul lunii, carele cu 12 incunjurături ale ei, iș vine / la locul său. Înă anul lunii iaste mai mic cu 11 zile, decit al soarelui. / Iară de vei vrea să faci și anul luminii intocma cu al soarelui, cele / 11 zile ce au rămas din micșorarea anului ce am zis mai sus, le adaogi / la începutul crugului celui dintii al luminii; și așa, cu acest / mijloc, iaste aminduror luminilor anul tot intocma. Drept / acēla, de vrēme ce la 27 zile a lunii a dooa au intrat Noe in cora / bic, iarăș intr-acēlaș zi, împlinindu-se anul soarelui, au eșit. Și / , făcind jărtăvnic lui Dumnezeu, i s-au dat voe a minca, carne făr-de singe. Și / să puse și curcubeul in loc de semn, cum că nu să va mai face potop. /

După / acēla, imbătindu-se Noe de vin, s-au dezgolit in casa lui. Și văzind fiļu-său Ham // golicunea tătine-său, rise de el // .

F. 5^v, col. I. Iar la începutul veacului al patrulea fu aflarea împăraților; / iar la începutul veacului al cincilea fu mutarea norodului lui Dumnezeu / in Vavilon. Iară la începutul veacului al șaselea fu intruparea / Fiłului lui Dumnezeu; iară la începutul veacului al șaptelea fu / deșchiderea ușilor cerurilor; iară la începutul veacului al / optulea va fi sculara trupurilor și răspătirea celor bun / i și celor răi, precum zice Avgustin. /

Veacul au fost de la Adam pină la Noe și de la Noe pină la Avraam / și de la Avraam pină la David și de la David pină la mutarea in Vavilon / și de la mutarea in Vavilon pină la Hristos și de la Hristos pină la sfirșitul / lumii. Acēsta sint veacurile celor vii; iaste și veacul / celor drepti, ce să odihnesc, carele s-au început de la patimile lui Hristos / și va conteni la zioa judecătii. Va fi și veacul celor / ce să vor scula, carele să va începe de la zioa judecătii și / va fi fără de sfirșit. /

1 Textul așezat între două linii, // care completează fraza, face parte din pagina următoare.

Col. II. Și, înțelegînd tată-său, îl blestemă, / iară pre frații lui îi blagoslovi. Și trăind ani 950 au murit, carele la / 500 de ani ai vieții lui au născut pre Sim, fiind de la facerea lumii 2140 / de ani. Facerea, cap. 8 și 9. /

Pricina pentru care s-au făcut Dumnezeu potopul, precum zice Methodie, / iaste aceasta, că la 100 de ani ai miei cei dintii să împreuna feciorii / lui Cain cu muerile fraților lor, făcînd mari curvii. Și întorcîndu-se / muerile în răutățime să amesteca cu alți bărbaț, hulind pre bărbații / lor. Iară după ce au murit Adam ș-au despărțit Sith ruda lui din ruda lui / Cain și s-au dus în locul întru carele s-au născut. Pentru că încă trăind / tată-său îl oprîa a nu fi împreună cu dinsul, însă Sith au lăcuit / într-un munte aproape de Rafu, iar Cain într-o cîmpie, unde și pre Avel / au ucis.

Deci la 500 de ani ai miei a dooa, s-au întăritat oamenii / spre muerile unul a altuia și la 600 de ani s-au împreunat feciorii lui Sith / cu fetele lui Cain, dintru carii s-au născut uriașii; și începînd mila / a treia s-au făcut potopul /.

Iară la 100 de ani după potop să născu lui Ham fecior și chiemă nu / mele lui Hus, căruia, deaca să făcu de 30 de ani i-au dat daruri și i-au / lăsat pre el în pămîntul lui Etham. Și au ținut acel loc Hus pînă în marea, / care să numește orașul soarelui. Acesta au luat de la Dumnezeu dar de / înțelepciune și au aflat astronomia, dintru carele au născut Nevrod / uriașul, carele era de 20 de coț. Acesta au început a împărăți în Va / vilon și au cunoscut mai nainte pentru începerea celor 4 împărății / și pentru sfîrșitul lor, cum că vor fi una dupe alta, pentru care sfîrșit / mai ales au grăit și prorocul Daniil. Și Nevrod cătră ucenicul său / au zis că întii vor împărăți din feciorii lui Ham, dintru carele s-au tras Vil /; apoi vor împărăți cei ce să vor trage din Sim, adecă midii, eli / nii și persii; după acéla vor împărăți cei ce să vor trage din Iafet /, adecă romanii. Așa zic istoricii. /

F. 6, col. I. Dintr-acești 3 feciori ai lui Noe, Sim, Ham și Iafeth, s-au făcut neamuri / 72, adecă: 15 din Iafeth, 30 din Ham, 27 din Sim și s-au împărțit / în lume; pentru că Sim au ținut Asia, Ham Africhia, Iafeth Europi / adecă părțile de cătră amiazănoapte. Ci numai pentru neamul lui / Sim vom zice mai cu denadinsul, pentru că din semînța lui, după ce au trecut / multe neamuri s-au născut Hristos, precum să va arăta mai în jos. Iar din ceia / lați doi, adecă din Ham și din Iafeth, s-au făcut limbile. Sim de 102 / ani era cînd au născut pe Arfaxad, dintru carele sint iudeii și haldeii /. Iară anii vieții lui au fost 602. Facerea, cap. 11. /

Filon, în cartea întăcunilor lui la cartea Facerii, zice că / dintr-acești 3 feciori ai lui Noe, încă trăind el, s-au făcut 24000 / de bărbaț, afară din mueri și din copii, avînd și stăpînitori / pre dinșii; pentru că peste feciorii lui Ham era Nevrod stăpînitor / în Vavilon, iar pre feciorii lui Sim era Ghetraf, iar pre feciorii lui / Iafeth era Sulfanos. /

Ieronim, la Isaia, zice pentru Vavilon cum că s-au zidit într-o cîmpie; însă / cetatea <era> în 4 cornuri și de la un corn pînă la altul <erau> 16000 de paș<i>. Iară / curtea ei, adecă unde șădea împăratul, era turnul, carele s-au zidit / în urma potopului și să numește turnul lui Vavil, a căruia înălțime era de 3000 de paș<i>, întru care era ulițele de marmură și / beserici de aur; ulițele împodobite cu aur și cu pietri și vi / nătorii împărătești, cu de tot fclul de hiară, era înlauntru cetății, / carele s-au stricat în vrămea lui Valtasar, împăratul Vavilonului și / a lui Daniil prorocului. Și acuma lăcuesc acolo bălauri și / pasări ce să numesc strutocamili, precum au fost zis mai nainte Isaia, / la 13 capete. /

Iară Vida zice cum că s-au zidit Vavilonul pentru inchipuirea lumii / de Nevrod uriașul, carele era de 20 de coț, întru carele au și împărțit întii; căruia Vavilon lățimea zidului era de 200 de coț, / iară incunjurarea de 3000 de stadii, întărindu-l cu 100 de porț de hier /. Și curgea prin mijlocu-i riul lui Efrat, în care scie a fi un turn de 3000 de paș<i> de nalt. /

Col. II. Acest Arfaxad au trăit ani 330, dintru carele să trag samarinénii / și indiii. Facerea, cap. 11. L<ea>t 2379. /

F. 6v, col. I. După potop s-au început patru împărății: despre răsărit împărăția / asirilanilor, întru care au împărțit Vil; despre apus împărăția / sihimeilor, întru care au împărțit întii Eghialie; despre miază / noapte împărăția schithilor, întru care au împărțit Darie; despre / miazăzi împărăția eghipténilor, întru care au împărțit Menefta. / Iară după Vil au împărțit la asirilani Semiramis, mușarea lui, / care ș-au luat bărbaț pre fiu-său și au făcut cetatea Vavilonului / cap împărăției. Iară dupe dinsa au priimit împărăția Ninos, / carele să făcu aflător idolilor, făcînd chipul tatine-său și / puindu-l în ulițe, ca să se cinstească de toț. Iar mai pre urmă au luat / împărăția Sardanapal. Iară după el au mutat Arvachi împărăția / la Midii și au împărțit pre Midii Asteaghie, dîndu-ș fata lui / domnului perșilor, dintre care născîndu-se Chir au biruit pe Asteaghie, / carele, murînd și sfîrșîndu-i-se împărăția, Darie, feciorul lui Asteag, / împreună cu Chirul au împărțit, precum să vede în cartea lui Daniil. /

Col. II. Acest Sala au trăit ani 800. Acesta au zidit Salimul, adecă Ierusalimul. / Face-rea, cap. 11. /

Dintr-acest Ever s-au numit evreii (au din Avraam, adecă avramilani). / Acest Ever au trăit ani 200. În vrmea acestuia s-au zidit turnul lui / Vavil, în cimpul lui Sanaar. /

Falec au trăit ani 209. Acesta întii s-au închinat idolilor. / În vrmea acestui Falec s-au făcut despărțirea limbilor la zidirea / turnului lui Vavil și în ruda lui au rămas limba ovreiască, ca / ré sâi grăfa mai întii decid toate limbile. Acesta s-au numit Falec, adecă / despărțire, pentrucă în zilele lui au despărțit Dumnezeu pre toț fe / ciorii lui Noe în 72 de limbi. Facerea, cap. 11. /

F. 7, col. I. Ragav au trăit ani 207. În vrmea acestuia s-au început împărăția / schi-tilor, intru caré au împărățit întii Ranos, de spre miazănoapte. / L<ea>t 2902. /

Seruh au trăit ani 200. În vrmea acestuia s-au început împărăția / eghiptenilor, intru caré au împărățit întii Mincos. /

Nahor au trăit ani 125. În vrmea acestuia s-au început împărăția / asirilanilor, intru caré au împărățit întii Vil, despre răsărit / și împărăția sihimeilor, despre apus, intru caré au împără / țit Eghialie. /

Nahor, feciorul Tharei și frate lui Avraam, mergînd în Hanaan, după po / runca lui Dumnezeu, au făcut acești 3 feciori: pre Uz, pre Vuz și pre / Vathuil, împreună și cu alți 5 feciori, dintru care Vuz s-au tras Valaam, / pentru care grălaște în cartea Numerilor, cap. 23 și 24, carele dupe zisa / evreilor, în cartea lui Iov, să chiamă Eliuz Vuziteanul. Iov, cap. 32. / Înșă acest Nahor, eșînd din pămîntul haldeilor, ș-au luat mufare pre Malha, / fata frățini-său, lui Arran, fiind Arran mort. Și au lăcuit // în Harran al Mesopotamiei, murînd acolo și Thara, tatăl lui. Facearea, cap. 11. //

Col. II. Acest Thara, tatăl lui Avraam, neputînd răbda ocările haldeilor, pentru / că nu vrea să se incline focului, fiind în pămîntul lor, intru care au omorit / haldeii pre fiu-său cel dintii, au fugit împreună cu Avraam și cu Nahor / și cu oamenii de casa lui Arran în Harran al Mesopotamiei, intru / care, lăcuînd ani 205, au murit. În vrmea acestuia au aflat Zoroastru / meșteșugul vrăjii. Leat 3184. Facerea, cap. 11. /

La nașterea lui Avraam s-au plinit veacul al doilea, cuprinzînd ani 942, / carii sînt de toț de la Adam ani 3184. /

Avraam, după ce s-au inecat frate-său Arran, au luat cu sineș pre Lot, fe / ciorul frățini-său și luîndu-ș mufare pre Sarra, fata frățini-său, lui Arran / s-au dus împreună cu tată-său în pămîntul lui Harran, intru care, după ce au murit / tată-său, au venit la Sihem. Și de acolo, mutîndu-se ș-au făcut coliba / la Pendapoli, între Vethil și între Agghe. Deci întorcîndu-să de la / Egipt, intru care fiind au zis pentru mularea lui cum că-i iaste sor<ă>, de / frica împăratului faraon și lăcuînd la stejarul lui Mamvri / au văzut 3 ingeri, asemenea ca cum ar fi 3 fraț. Și întorcîndu-se / de lauciderea celor 5 împărăț și luînd înapoi toate cite au / fost prădat ei de la Sodom<a>, foarte fu cinatî de Melhisedec, împăratul / Salimului. Și i-au dat Avraam lui zecuală din toate prăzile acélla. / Facerea, de la cap, 11 pină la cap. 14. /

Acestui Avraam, la 75 de ani ai vieții lui, i s-au făgăduit, de la / Dumnezeu, fecior; și la 86 de ani i să născu lui Ismail. Iar la / 100 de ani i să născu lui Isaac. Iar la 127 de ani au murit / Sarra. Anii vieții lui au fost 175. Acesta au priimit întii / tălare împrejur. /

De va fi întrebăclune, pentruce evanghelistul nu pomenéște nimic pentru / celalalt feciori ai lui<i> Avraam, ci numai de Isaac, cade-să a răspunde cum / că Ismail și celalalt feciori ai lui<i> Avraam n-au stătut în credința / unui Dumnezeu, împreună cu Isaac. Drept acélla începe de la Avraam, carele // de față au propoveduit închinăclunea unui Dumnezeu și pentru acéla să cu / vine a să numi întii credincios. //

F. 7v, col. I. Vrînd să se prăpădească din urgie dumnezeiască céle 5 cetăț ale Sodomului, de foc / și de iarbă pucioasă, fugi Lot cu mularea lui, ca să meargă în Sigor. Și călcînd mularea / porunca lui Dumnezeu cu căutătura îndărăt, s-au prefăcut în stilp de sare. Iar după acéla / făcu Lot pre acești 2 feciori, pre Moav și pre Amon, din doao fete / ale lui, carele, îmbătîndu-l pre el, s-au împreunat cu dînsul / și amîndoao au luat în pîntece. /

Acest Iov, dupe cum zic unii, fu împărat al doilea după Vil, / din neamul lui Edom, carele precum scrie la Facere, cap. 36, / iaste fecior nepotului lui Edom. Iar jidovii zic cum să / se fie trăgînd el din Uz, feciorul lui Nahor. /

Filon zice cum că acest Iov ș-au luat mufare pre Dina, fata // lui Iacov și au făcut cu dînsa 7 feciori și 3 fete, mai nainte de / ispita ce i s-au întimplat lui de la Dumnezeu. . /

Col. II. Avraam începător fu credinții, ales intru dreptate, viteaz în războae, / putlarnic intru biruințe, precum scrie Amvrosie. /

Pre această Hetură, Avraam o au luat mulare după / ce au murit Sarra. Însă unii zic cum că aceasta / iaste să fie Agar, care din po / sadnică fu lui mulare slobo / dă. Şi bine să potrivêste / pentru că Hetura, tilcundu-se, / va să zică împreună. Şi au / făcut aceasta mulţi feciori, din / tru carii să trag sarachinii, / măcar că ei tăgăduesc. A / cêstla zic istoricii. /

Pre aceşti 2, adecă > pre Naveoth şi pre Chidar i-au născut Ismail, feciorul Agarei eghiptencei // şi pre alţi zêce. Facerea, cap. 25. //

F. 8, col. I. Şi după acêta au făcut iară / atîtea feciori şi fête, precum să véde în cartea lui Iov. /

Acest Valaam, carele în cartea lui Iov să zice Elius Vuziteanul, să trage / din Vuz, feciorul lui Nahor, pre carele chiemindu-l Valac împăratul moavi / ténilor ca să blésteme pre norodul lui Israil, care venia din Eghipt / asupra lui, în loc de a-l blestema, mai virtos l-au blagoslovit. Căci că / grăise cătră dîsul asinul, mai nainte, pină a nu sosi la împăratul / Valac, zicindu-i: « Ce mă baţ, că iată ingerul lui Dumnezeu, ţiind sabie / goală, nu mă lasă să umblu ». Acesta au prociit pentru răsăritul / stêlei Mintuitorului nostru Iisus Hristos zicînd că va răsări stea / din Iacov şi să va scula om din Israil şi va sfărîma pre începă / torii lui Moav, iproci. Numere, cap. 22 şi 23. /

Pre această Reveca o au adus Eliezer, sluga lui Avraam, din Mesopotamia / a fi mulare lui Isaac, caré, scoţînd apă, i-au cerut Eliezer să bea. Şi răspun / zîndu-i-ia, zice: « Bea, doamne şi volu da / câmîlelor tale băutură ». / Şi era aceasta fată lui Vathuil şi sor<ă> lui Lavan. Face-rea, cap. 24. /

Isaf cel des la păr, feciorul lui Isaac, era vînător, carele-ş vîndu naşte / rile dintii frăţîni-său lui Iacov, pentru o fiertură de linte, carele / pentru inferbinţeala lui s-au numit Edom. Iş luo 3 mueri: doao gava / oniece, pre Iudith şi pre Vetheamath şi una din fêtele lui Ismail. / Înşălîndu-l, după acêta, frate-său Iacov, cu învăţătura nume-sei Revecâi, / i-au luat şi blagoslovenia. Facerea, cap. 26 şi 27. /

Col. II. Isaac, cînd să chinuîa mularea lui Reveca la naşterea feciorilor ei, au auzit prorocie / pentru Isaf cum că va să dea naşterile céle dintii lui Iacov. Deci, lăcuînd la / Gherara au numit pre mularea lui Reveca, sor<ă>, cătră Avimeleh împăratul, / temîndu-se să nu-l omoare pentru dînsa, că era frumoasă. Şi fiind acolo / din céle ce au săminat în pămîntul acela, însutit au luat roadă. Şi céle / 3 fintini care au fost săpat tată-său, astupîndu-să cu pămînt de filistiime / au săpat el altă fintină, a patra, şi au făcut acolo jărtvă, împreună / cu Avimeleh şi cu Filoh. Deci îmbătrînd şi vrînd să moară au dat / blagoslovenia lui Iacov, neştiînd şi au lepădat pre Isaf. Cînd ş-au luat / Isaac mulare au fost de 40 de ani, iar toţ anii veştii lui au fost 180 /. Facerea, de <a> cap. 25 pină la cap. 29. /

Iacov, după ce au înşelat pre frate-său Isaf, de i-au luat naşterile dintii şi / blagoslovenia au fugit la Mesopotamia, întru care rădică stilp pen / tru videnia caré au văzut. Şi tocîndu-se cu Lavan, fratele Revecâi, / ca să-i slujască 7 ani, pentru ca să-i dea pre Rahil mulare şi nevrînd / Lavan să-i dea pre Rahil i-au dat pre Lifa ; apoi, slujînd Iacov şi alţi / 7 ani, au luat şi pre Rahil şi prin pistritura tolagelor, carele pusése / la curgerile apelor, unde au fost bînd dobitoatecele, s-au îmbogăţit foarte. După / acêta au fugit cu muerile lui şi cu cei 11 feciori ai lui şi cu avéria / lui de la Lavan, furînd şi Rahil de la tată-său Lavan idolii. Deci, / auzînd Lavan cum că au fugit Iacov, l-au gonit pre urmă şi l-au ajuns Lavan la / Galaad şi, făcînd legătură între dînşii cu movilă de pietre, să de / spărtîră şi să duseră feşterea la calea lui. Şi văzu Iacov ta / bere de ingeri. Deci trecînd pîriul să strică la coapsă de ingerul cu / care s-au luptat de seara pină dimineaţa şi pentru acêta rămase şchiop, / schimbîndu-i-se şi numele de inger, din Iacov <in> Is<ra>-il. Şi trimiţînd daruri / frăţîni-său, lui Isaf, au eşit întru întîmpinarea lui cu 400 de bărbaţi. / Deci omorînd pre sibemîteni, pentru răpirea fie-sa au făcut jărtăvnic în Vethil şi / ş-au curăţit casa lui. După acêta, venînd de la Mesopotamia la riul lui Efrath / , aproape de stejarul Thavorului, cu toată casa lui şi acolo murînd Rahil / , dupe ce au făcut coliba turmei şi îmbătrînd Iacov, au vindut pre Iosif fra / ţii lui la neguţători; şi pogorîndu-să Iacov în vremea foametei la Eghipt / s-au priimit de fiu-său Iosif cu cîinste mare. Deci răspunzînd Iacov lui faraon // împăratului, pentru anii veştii lui şi blagoslovînd pre feciorii lui de rînd / , unul după altul ş-au plînit viaţa, trăînd ani 167, carele, cînd au / născut pre Iuda era de ani 65, iar cînd au născut pre Iosif / era de ani 91. //

F. 8v, col. I. Această Dină, eşînd să privească muerile din locul Sihemului, / fu răpîtă de împăratul Sihem şi să împreună cu dînsa. Deci, cerşîndu-o / de la tată-său a-i fi mulare i s-au răspuns de la fraţii ei să se tae / împrejur, cu toată oblastia lui; şi făcu împăratul dup<ă> vofa lor. / Iară Simon şi Levi nu s-au lăsat nici pe acêta, ci au plecat / asupra împăratului Sihem şi au omorit pre el, cu toţ / cei din cetatea lui. Facerea, cap. 34. /

Dintr-acest Simeon s-au tras cărturarii, gonitorii / lui Hristos și ai ucenicilor lui. Ani vieții / acestuia au fost 142. /

Din Levi s-au tras preoții carii aducea jărtve / către Dumnezeu și parte de pământ n-au avut a / ceștea între neamuri, ci câștigul lor era pirga / și primumele din toate bucatele ce aducea norodul la beserică. Anii / vieții Iudei au fost 137. /

Dathan și Aviron, pentru căci să trăgea ei din cel dentii născut, adecă < / din Ruvim, vrea ca să aibă ei stăpînirea norodului. Și pentru vrajba / ce au rădicat în norod, cu învățătura lui Core, fiind Moisi stă / pînitor, s-au înghițit de pământ, cu toată casa lor și cu toate / colibile lor, precum scrie la Numere, cap. 16. /

Dintr-acest Iuda / s-au tras împărații / dintru a căruia / seminție, după / multe neamuri / s-au intrupat Hristos. /

Col. II. În vrémea acestuia au dat Feronie lége / elinilor. Facerea, de lca>, cap. 35 pină la cap. 49. / L<ea>t 3935. /

Această Rabil fu mulare a dooa a lui Iacov, / slobodă, caré, la nașterea lui Veniamin / au murit și s-au îngropat aproape de / stejarul Thavorului. / Facerea, cap. 35. /

Din semențila acestui Dan va să se nască Antihrist și / pentru acéla la Apocalipsis nu să numește în rind cu célalalte neamuri. /

Iosif, vinzindu-se la ismailténi de frații lui, l-au dus la Eghipte și acolo l-au băgat în temniță / pentru mularea stăpînu-său, lui Pentefri, căci n-au vrut să facă păcat cu ia. Și dezlegînd vi / sele a pitartului și a paharnicului s-au mintuit. După acéla dezlegînd și visele / împăratului faraon, pentru cei 7 boi graș și pentru cei 7 mirșavi, fu pus de împăratul / faraon stăpînitor Eghipteului. Iar în vrémea foameții, venind frații lui la Eghipte / să cumpere griu și cunoscînd pre ei Iosif, i-au trimis îndărăt la tată-său cu griu, poruncînd / lor ca să se pogoare și tătl lor Iacov la Eghipte. Deci mergînd Iacov, cu toată casa lui, / ca la 75 de oameni, la Eghipte, fu priimit de Iosif cu cinste mare. Și luîndu-ș Iosif / mulare eghipteancă, au făcut cu ia pre Manasi și pre Efraim, pre carii Iacov i-au / potrivit intocma cu feciorii lui. Și, plinîndu-ș și Iosif viața, au murit. Face<rea>, de lca> cap. 41 pină / la cap. 49. / În vrémea acestui Iosif au început, Elada a face griu și Atlas au aflat astronomia. / L<ea>t 3545. /

F. 9, col. I. Caath au fost stră / moș lui Moisi, / carele au trăit / ani 133. /

Acest Aram, tatăl lui / Moisi și lui Aaron, / au fost bărbat din neamul / preoțesc; iar muma / lor au fost Iothavith. /

Moisi au fost judecă / torii întii. Și au trăit / ani 140. /

În vrémea lui Moisi s-au împlinit vrémea / legii cei firești, fiind légla aceasta / ani 368. Iar de la Moisi s-au început / vrémea legii cei scrise și au ținut / pină la Hristos, întru care s-au plinit / ani 1536. /

Mariam, sora lui Moisi, pentru / căci au tinjit asupra lui Moisi / s-au bubat și prin / rugă-cănea lui iară / s-au tămăduit. / Jud<ecătorii>, cap. 12. /

Acest Core au rădicat / vrajbă asupra lui Aaron / pentru preoție, zicînd / cum că iaste din cel / dintii născut, / adecă < / din Isaar. / Drept acéla fu ars / cu foc din cerlu îm / preună cu 250 / de bărbați, precum / scrie la Numere, / cap. 16. /

Pre acest Moisi, dupe ce l-au arun / cat în riu, găsîndu-l Hamur, fata / împăratului faraon, l-au luat și / l-au făcut pre el fecior al ei. Și, neștiînd, / l-au dat mîne-sa să-l crească, puîndu-i / numele Moisi, care tilcîndu-se zice cum că s-au luat din apă. Acest / Moisi, omorînd un eghiptean și drept acéla, fugînd în pămîntul lui / Madiiam ș-au luat mulare pre fata lui Iothor, preotul Madiamului. / Acestui Moisi, arătîndu-i-se Dumnezeu în rug, l-au trimis ca să mîntuiască / pre Israil din Eghipte. Eșirea, cap. 2 pină la cap. 7. /

Col. II. Pentru Thamar zice Zlatoust cum că n-au fost norcă < Iudei, pentru / că nici unul din feciorii lui nu o au cunoscut pre dînsa, nici n-au fost curvă, / pentru că nu cu gînd curvesc, ci pentru dragoste nașterii / de coconi, au luat chip curvesc și au voit a să împreu / na cu Iuda, pentru că au știut că va să / se nască H<risto>s din semențila / Iudei. /

Iuda, avînd trei feciori, pre Ir, pre Avnan și pe Silom și dînd pre Thamar mulare lui Or / și după moartea lui Or, nefăcînd copii cu dînsul, au dat-o lui Avnan și nefăcînd nici / cu acela copii, că au perit amîndoi din urgie dumnezeiască, pentru păcatul lor cel necuvios, / n-au vrut după acéla să mai dea Iuda pe Thamar după al treilea fecior al lui, adecă după Silom; / ci ședea Thamar la casa părinților ei. Și pentru ca să nu rămie Thamar fără de feciori, / lepădînd hainele céle jalnice să îmbrăcă în alte haine și eși la o răspintie, / închipuîndu-se cum că iaste curvă. Și întimplîndu-se a merge Iuda să-ș tunză oile, ne / avînd mulare, s-au culcat cu dînsa, necunoscuîndu-o. Și îndată au luat ia în pintece. / Și i-au fost dat Iuda, în loc de plată, toisagul său și inelul și gherdanul. Apoi prinzin / du-să Thamar ca o curvă și vrînd ca să o arză, arătînd acéle

zăloage ce au fost luat / de la Iuda, s-au îndreptat; din care s-au născut Fares și Zara. Facerea, cap. 38. /

F. 9v, col. I. Iisus, feciorul lui Navi, luind stăpînirea norodului, după Moisi, precum / scrie la 31 de cap<ete> la A 2 Lége și trimițînd din Sihem 2 iscoade în Ierihon. / dupe 7 zile au trecut Iordanul, împreună cu tot norodul lui, neudîndu-să picioarele / lor. Și scoțînd din riu pre uscat 12 pietri și de pre uscat ducînd în riu iară 12 / pentru pomenire, au înoit pre norod cu a dooa obzeuire în Galgale și, trimbițînd / preoții împrejurul cetății Ierihonului, a șaptea și căzură zidurile ei. / Și luîndu-o pre dînsa o făcură întocma cu pămîntul, omorînd pre toț, din om pină / în dobitoc. Și lăsidu numai pre Raav curva, cu toț ai ei, fiind însemnată casa / ei cu o fune roșie, după cum o învățase iscoadele lui Iisus, pentru binele ce-au fost / făcut, de i-au mîntuit din moarte și pentru căci era făgăduit Iisus / lui Dumnezeu cu jurămînt, ca să nu la nimenea, nimic, din prada Ieriho / nului. Fiind pornit de lăcomie, Ahar au luat o limbă de aur și o / plașcă roșie; și drept acéla s-au mîniat Dumnezeu pre norodul lui Israil / și s-au omorît la G-hil-ghe ca la 36 de bărbăț și ucise norodul și pre / Ahar cu pietri, pentru lăcomița lui; așijderea și pre Ghei, cetatea cu vicleșug, / de tot o au sfărîmat și au făcut pre gavaonéni robi, aducători de apă și de lemne / și pre cei 5 împărat, carii viclenea Gavaonul i-au omorît. Mărindu-se zioa / cu starea lunii și a soarelui, ca la / 24 de ceasuri, prin rugăclunea lui / Iisus, deci zidînd jărtvînic la / Gheval și blagoslovînd și blestemînd / înaintea norodului au îndemnat / pre toț a striga: amin, facă-să. După / acéla au împărțit celor 12 semenții, pă / mîntul ce cuprinsése; însă celor dooa se / mînții și jumătate, adec<ă> lui / Ruvim și lui Gad și jumătate / din semențița lui Manasi li-au dat pă / mîntul cel ce le-au fost dat mai de-nainte / Moisi. Iar celor 9 p<o>l de semenții / li-au dat celalalt pămînt, împărțindu-l pre nea / muri. Iar dup<ă> 14 ani, întorcîndu-se, au făcut / jărt<ă>vnic la mormintele Iordanului și au / lăsat slobod norodul lui Israil de cătră toț / vrăjmașii. Și făcu norodul legătură / cu stropire de apă, cum că să vor inchina / lui Dumnezeu. Și să făcură toț anii / vieții lui Iisus 110. Acésta scrie // la cartea lui de la capul cel dintii / pînă în sfirșit. //

În vrémea acestui Huzi s-au mutat preoțița de la Eleazar la Ili, / care Ili era din Ithamar. Iar cei ce au fost din neamul lui Ili / s-au scos din preoție, în urma lui, pentru răutățile lor. Împăr<at>, I, cap. 2. /

Col. II. Iară după ce au murit Iisus / au lăsat norodul lui Israil pre / Dumnezeu și s-au închinat Astra / rothii și lui Vaal. Drept acéla au / dat pre ei Dumnezeu în minile lui Husarsathem, / împăratului Mesopotamiei, căruța / au fost supuș 8 ani. Într-acéla vréme, / zic unii, să fie fost célla ce să zic pen / tru idolul lui Mihei, în cartea Jude / cătorilor, cap. 17 și célla ce / să zic pentru mulțarea lui Levi, la / Judecători, cap. 19. /

Acest Gothoniil au fost fecior lui Chenez, / fratele lui Halev și ș-au luat mu / Iare pre Axan, fata lui Canev. A / cesta au mîntuit pre Israil din minile / lui Husarsathem. Și s-au odihnit pămîntul / în 40 de ani. Deci murînd acesta, iară / au greșit Israil și i-au dat pre ei Dumnezeu // în minile lui Eglon, împăratul moaviténi / lor și au robit lui ani 18. //

Col. III. Acest Aminadav au fost stă / pînitor peste neamul Iudii / la eșirea norodului din / Eghipt. Acesta au intrat / întii în Marea Roșie cu nea / mul său, că celalalti să / temea. Și drept acéla / au dat Dumnezeu feciorilor / lui putérea împărătea / scă, pentru căci i-au urmat / lui. /

Naason, la eșirea norodului din Eghipt au fost căpetenie neamului Iudei, / după moartea tătine-său, precum scrie la Numere, cap. 10. Însă la acest Naason / să plînește cuvîntul carele au zis Dumnezeu cătră Avraam, la Facere, cap. 15, // că la al patrulea neam vor eși fiii lui Israil din Eghipt. //

F. 10, col. I. În vrémea acestula au scor / nit Fictonie de au inhămat, în Troada / patru cai. / Acest Avimeleh iaste fecior lui Ierovaal / dintr-o posednică a lui, născut / în Sihem. Și, puindu-să împărat / sibemiténilor, au omorît pre / 70 de fraț ai lui, scăpînd dintru / ei numai loatham, carele stînd // intr-un munte, au zis sibemiténilor o / pildă pentru mașlin, pentru smochin, / pentru vie și pentru păducel. //

Col. II. În vrémea / acestula s-au făcut, de Palamid, slovele / clinilor. / Acest Aod au fost viteaz foarte, carele, / omorînd pre Eglon, împăratul moaviténi / lor, în cămara lui, au mîntuit pre Israil / și s-au odihnit pămîntul ani 80. Deci murînd / acesta, îndată s-au pus în locul lui Semegar. / Judecători, cap. 3. L<ea>t 3879. /

Acest Semegar au omorît 600 de oameni / filistiimi, cu cormanul plugului; / drept acéla fu pus mai mare peste israil / ténii. Deci murînd acesta, iar au greșit / Israil înaintea lui Dumnezeu și s-au dat / în minile lui Iavim, împăratul hanaanilor, / carele au supus pre Israil prin Sisara, bofari / nul lui ani 20. /

Această Devora au fost proroc<o>ciță, mu / Iare fiind lui Varac și lui Lafidoth. / Aceasta, omorînd pre Sisara cu mijlocul / lailei, muerii lui Haver chineului, care / Haver era slugă lui Sisara și min / tuind pre Israil au cîntat cîntare / , precum scrie la Judecători, cap. 4. Și / s-au odihnit pămîntul în ani 40. Deci / murind această Devora au viclenit Is<ra>vil / înaintea lui Dumnezeu și i-au dat pre ei Dumnezeu / în minile lui Madiam ani 7. Jude / cători, cap. 5. Leat 3926. /

Acest Ghedeon au pus cărnuri pe piatră ina / intea ingerului ce i să arătase și, / surpînd jărtăvnicul lui Vaal, să numi / Ierovaal. Și s-au arătat lui semn pre / lină, cum că va mîntui Dumnezeu, prin / mina lui, pre Israil cu 300 de oameni. / carii vor limpi apă din riu, cum lim-pesc ciinii. /

Col. III. Pentru că de vei număra neamurile / împărătești, unul dupe altul, adecă, care după care au împărățit și nu după obraze, vei / afla acest neam, al patrulea, începînd de la Iuda și sfîrșind la Naason. Iar de vei lua aminte / urmarea acestui neam, al patrulea, din neamul preotesc, cade-să a lua începerea de la Levi / și să pogoare pînă la Eleazar. /

Salmon ș-au luat mulare pre Raav curva (caré au fost ascuns iscoadele lui Iisus în puzdării / de in, lingă zidul cetății, precum scrie Iisus Navi) și au născut dintr-insa pre Vooz, / care Vooz au fost moș lui Vooz, celui ce au născut pre Ovid. Însă trei inși de rînd, adecă / tată și fecior și nepot s-au numit tot cu acest nume, Vooz; drept acéla evanghelistul / Matthei au pus numai odată numele acesta, la rînduiala neamurilor. /

Cu inchipuirea aceasta, ce iaste în céla față din dos, să înțeleg céle ce scrie la capul cel / dintii și al doilea, la Numere, cum s-au așazat împrejurul cortului céle 12 / neamuri și leviții; și încă-ș mai mult slujaște spre a pricepe trecerea cea / cu anevoe a lui Iisus și carii sînt leviții și cite cetăț și locuri s-au dat lor / , de la fieștecare neam, pentru ca să le Ia zeclufalele, să le fie de hrană. Iisus <Navi>, cap. 21. /

Intru acéste cetăț scăpa cei râi, carii ucidea pre cineva făr-de vină, pentru ca să nu-i / ucigă udeniile celor ucis, făr-de judecată, a cărora nume sînt acésta: Vosor, / Arimoth și Gavlon. Iisus <Navi>, cap. 20. /

F. 10v, col. I. Iar mai / pre urmă Avimeleh strică / Sihemul și pre Agaal, domnul / Sihemului, carele să rădicase asu / pra lui. Și lovindu-să Avimeleh / cu o piatră în cap, de o mulare și / vâzînd că va să moară, au zis cătră cela / ce-i purta armele: « Omoară-mă, ca să / nu zică oamenii că m-au omo / rit o mulare ». Judecători, cap. 9. / În vrémea aceasta s-au izvodit / danțul în Elada. /

Iair au avut feciori 32 și n-au făcut / nici un lucru vrédnic de povestire. / Leat 3990. În vrémea acestuia au izvo / dit Carmentie slove latinilor.

Deci / murind Iair, iară au început fiii lui / Israil a să inchina lui Vaal. Pentru / acéla i-au dat Dumnezeu în minile / lui Filistiim și în minile / feciorilor lui Amon, ani 18. / Jude-cători, cap. 10. /

Col. II. Și ducîndu-să noaptea la corturile vrăj / mașilor au auzit povestindu-ș, unul / cătră altul visele. Și, întorcînd / u-să îndată la si lui, au plecat asu / pra vrăjmașilor. Deci cu scuturarea / donișelor și cu bucinatul bucinelor, / spăimîntînd pre vrăjmași au omorit 4 / împăraț adecă pre Oriv, pre Ziv, pre / Zeveei și pre Salmana. Și au mîntuit / pre Israil din minile lui Madiim; și s-au / odihnit pămîntul 40 de ani. Deci mu / rînd acesta, iară au făcut hieșug / fiii lui Israil înaintea lui Dumnezeu / și s-au inchinat lui Vaal și nu i-au mai / dat Dumnezeu în minile nimunui <sic>, ci in / dată s-au pus in locul lui fitu-său Avimeleh. / Judecă-tori, cap. 6, 7, 8, 9. În vré / mea aceasta au întocmit Mercurie lăuta. L<ea>t 3956. /

Acest Thola au judecat norodul lui Israil ani / 24 și n-au făcut nimica vrédnic de pove-stire. / În vrémea acestuia împărățila la Troada / Priamos. Leat 3959. /

Acest Iefthae, lepădîndu-l frații lui / ca pre un copil fiind născut din cur / vă și lăcuind în pămîntul lui Tov, / au ajuns mai pre urmă stăpînitor lor / și judecător israitînelor și au biruit / pre amonitîni. Acesta, mai naintea biru / inții, legîndu-să cu făgăduială înaintea lui / Dumnezeu ca, întorcîndu-să biruitor, să-ș jărtvu / iască pe fiică-sa, drept acéla, biruind, ș-au / plinit făgăduiala. Pentru că, după ce ș-au / plins la fecioriile ei în 2 luni, o au jăr / tvuit înaintea lui Dumnezeu. După acéla, / la trecătorile Iordanului, cu această / hasnă, Sevelem și Vethelel au omorit 42.000 / de oameni din neamul lui Efraim. Judecători, / cap. 11 și 12. /

Col. III. Aceasta este Raav curva, acéla caré au scăpat din pierzarea Ierihonului, / pentru mila ce au arătăt cătră iscoadele lui Iisus, precum am zis mai sus. / Aceasta s-au dat a fi mulare lui Salmon. /

Acest Avimeleh, în vrémea foameții, preotînd Ili, s-au dus cu mularea sa, Noemin / și cu amîndoi feciorii lui, din Vithleem la Moav. Deci, luînd feciorii lui mueri de acolo, / pre

Ruth și pre Orfa și întimplindu-să a muri acolo la Moav și Avimeleh / și feciorii lui, s-au întors Noemin, împreună cu Ruth moaviteanca, lăsind pre Orfa / acolo. //

F. 11, col. I. Acest Esevon au luat stăpînirea după / Iefthae și au avut feciori 30 și fete / iară 30 și n-au făcut nimic / vrédnic de povestire. Judecătoria, cap. 12. /

Sampson, feciorul lui Manoe s-au născut / din neamul lui Dan, spuind mai nainte / ingerul nașterea lui. Și s-au numit / din pintecele maică-sa sfințit, / carele au luat mulare din / Thamnatha, din neamul fili / stiimilor. Și spuind pilda / leului celor tineri, l-au hicle / nit mularea de i-au tilcuit-o. / După acéfa, legind foc în coadele vul / pilor, au ars spicele vrăjmași / lor și 1000 de oameni au omo / rit cu o falcă de măgaru, din / tru care falcă mai pre urmă au / izvorit apă și au băut el; / și porțile Gazii le-au suit într-un / munte. Iar mai pre urmă, cu înșelăcune, / răzind cu un brici perii din capul lui, / Dalida, l-au prins filistiimii / și orbindu-l l-au băgat în temniță și / l-au pus de rănița. Deci crescindu-i perii / în cap și adunindu-să filistiimii / să facă jărtvă, l-au dus și pre el la / adunarea lor ca să-l batjocurească. / Și, apucându-se de un stîlp, au surpat // casele unde era adunaț și au omorît / mai pre mulți atunce, la moartea lui, / decit în viața lui. //

Col. II. Acest Elom au luat stăpînirea / în urma lui Esevon și n-au fă / cut nimic vrédnic de povestire. / Judecătoria, cap. 12. /

Aceat Avdon au luat stăpînirea / după Elom. Acesta au născut / 40 de feciori. Deci în urma / acestuia iară au greșit / Israil înaintea lui Dumnezeu / și i-au dat pre ei Dumnezeu în / minile filistiimilor 40 / de ani. Judecătoria, cap. 12. / În vrémea acestuia s-au luat Troada. / Leat 4033. /

Acest Elcana iaste din semenția lui, / Core, feciorul lui Isaar, carele să trăgea / din Levi. Și au ținut Elcana 2 mueri: / pre Fenana, rodnică și pre Anna, stear / pă. Deci Anna au născut prin făgăduință / pre Samuil, care să tilcuiaște « cerșut » // de la Dumnezeu pre care l-au dus la / Ili preotul, după cum s-au fă / găduit. Impărăți, I, cap. 7. //

Col. III. Iar deaca s-au întors Noemin, zicea muerile din Vithelem: « S-au întors Noemin / din călătoria ei. Iar la, răspunzind, zicea: « Să nu-mi mai ziceț Noemin, adeccă » frumoasa, / ci să-mi ziceț Amara, pentru că plină de amărăcune sint eu ». Iar pre Ruth o au luat Vooz / mulare lui-și și au născut dintr-însa pre Ovid. Acéstia scrie la Ruth. /

Saul, pierzindu-ș măgarii, multă vréme / îi căuta și neputind să-i afe au mers / la Samuil prorocul ca să-l întrebe, doară-i / va fi știind, prin prorocia lui, să-i spue / unde sint. Iară Samuil, avind poruncă / de la Dumnezeu, au uns pre Saul împărat / israilténilor și i-au prorocit și / de măgari cum că i-au găsit tată-său / Chis. Și incredințind Samuil pre el / cu 3 sémne cum că va împărăți, să duse Saul / de la dinsul. După acéfa, puindu-să sorti la / Masifa, căzu corul pre Saul. Și s-au uns și / înaintea norodului a fi împărat. Deci luind / împărăția au bătat pe Naas și au mintuit / pre iaviténi din minile lui.

Și greșind Saul / înaintea lui Dumnezeu, să făcu semn cu tunet lui Samuil / , cum că s-au miniat Dumnezeu pre dinsul. Jertvuind după / acéfa Saul, călcă porunca lui Samuil, care-i poruncise / să-l aștepte pină în 8 zile. Și drept acéfa // fu certat de dinsul. //

Col. IV. Acest Avil s-au tras din Veniamin cu mult mai / pre urmă decit alții. Feciorul acestui Avil, / Chis, au născut pre Saul, carele au fost împărat / întii norodului lui Israil. /

Acest Avenir, feciorul lui Nir, au fost / om chibzuit și mai mare preste oastea / împăratului Saul. Acesta era ajutor / lui Ievoathi, împotriva lui David și lovind / cu sulița în pintece pre Azail, feciorul lui Aronie / l-au omorît. Deci, certindu-se de Ievoathi / pentru posadnicile lui Saul, s-au mi / niat Avenir și s-au dus cătră David de / s-au împăcat cu dinsul. Deci, întorcindu-se, l-au omorît / Ioav, feciorul lui Aronie. La a II-a Împărăție, cap. 3. /

F. 11^v, col. I. Deci, murind el, / nu s-au mai făcut alți Judecătoria, / măcar că Ili și Samuil sta / înaintea norodului la judecată. / Judecătoria, cap. 13, 14, 15, 16. L<ea>t 4055. / În vrémea acestuia au întărit Ascanie / pre Alva. /

Acest Ili au fost și judecător / și preot. Și pregetind aș / certa feciorii, nevrédnic / să socoti de Dumnezeu, pentru / acea necertare, precum scrie la / întița Împărăție, cap. 2 și 3. / Și aducind pre Samuil, copil mic, pă / rinții lui, dupe cum îl făgăduise / lui Dumnezeu, îl dederă lui Ili preot; / și creștea Ili pre Samuil și / jubița pre dinsul, văzind căderia / lui Ofni și a lui Fines, fe / ciorilor lui. Deci auzind cum / că au luat / filistiimii chivotul în război, să / cuprinse de multă intristare și, căzind / de pe scaunul lui, muri. Inșă acest Ili / să numia preot pentru că s-au mutat la el / preoția din odraslă mai cinstită, / adeccă din feciorii lui Eleazar. Acesta / au luat întii preoție, trăgându-se din / Ithamar. Iar în urma acestuia iarăș / s-au mutat preoția

la neamul lui Ele / azar, pentru răutatea lui Ofni și / a lui Finees, feciorilor lui Ili, pre / cum scrie la întâia împărăție, de la al / doilea cap, pină la al patrulea. / În vrămea acestula t-au făcut foamete / mare în Iudea. Leat 4085. /

Col. II. Samuil de trei ori fu chemat de Dumnezeu, / însemnind cu aceasta cum că va să înflorească / cu putere întreită, adecă cu judecă / torie, cu preoție și cu prorocie, precum / scrie la întâia împărăție, cap. 3. Acesta, / după ce au mintuit pre Israil de la filistiimi, / prin jungăliarea mielului, la Piatra ajutorlu / lui, care era pusă în munți, au uns pe Saul, / din porunca lui Dumnezeu, a fi împărat israitit / nilor. Deci urind Dumnezeu pre Saul, căci nu vrea / să omoare pre Agag și pre Amalic, im / părații, au omorit pre ei Samuil, făcindu-i / bucăț. Și mergind în Vithelem, după porunca / lui Dumnezeu, ca să jărtvuiască, mēse // împreună cu dinsul și Iesei, tatăl lui David, cu toț feciorii lui. //

Col. III. Iar mai pre urmă, călcind iarăș porunca lui Dumnezeu, au luat pre împăratul Agag rob, / cu toată averia lui și l-au ținut la dinsul. Însă cu această călcare de porunca, foarte au miniat pe Dumnezeu. / Și pentru aceasta au căzut într-atitea bintuiale și măcar că, plingind Samuil prorocul, să ruga lui Dumnezeu, pen / tru el, iară încăș nu putea să-l imblinzească; pentru că au fost ales pre David, precum scrie la / împărăția întâi, de la al doilea cap pină la sfirșit. Acest Saul au împărățit întâi pre Israil. / țiind împărăția ani 20. /

Ionathan, feciorul lui Saul, au fost om foarte chibzuit și pentru acēla il lubița David Acesta, de multe ori au mintuit / pre David din moarte, dovedind cătră el răutatea tătine-său, lui Saul, pentru ca să se păzească, pentru că vrea să-l / omoare. Și, cunoscind Ionathan că iaste David ales de Dumnezeu a fi împărat, în urma / lui Saul, au făcut legături cu el ca, făcindu-să împărat, să nu-i facă vreun rău, pentru vrăj / mășila tătine-său lui Saul, ci să-i miluiască casa. Acesta singur, împreună cu purtăto / riul lui de arme, trecind tiriș pre munții cei înalți au mers de au lovit pre cei striini de / fēllu și i-au biruit. Însă făr-ă știrea tătine-său; deci, fiind în războłu cu tată-său și luind / dintr-un sagur de milare cu virful toiagului, care era în mina lui, ca să mănince, de abila au scăpat prin rugă / clunea norodului, de tată-său, că era să-l omoare. Pentru că să jurase Saul foarte tare, ca, de va minca / cineva în zioa acēla, pină nu-ș va izbindi, să-l omoare. După acēla fu omorit împreună cu tată-său / Saul de filistiimi, în munții Vervune. Și, auzind David de moartea lui Ionathan, l-au jelit și / au cîntat cîntec de plins, precum scrie la a II-a împărăție, cap. 1. Deci murind Ionathan / și rămîind fișu-său Memfivoste, i-au miluit David casa, pentru legătura ce au avut cu / tată-său. /

Acest Semei blestema pre David, fugind de cătră fața lui Avelaghiom. /

F. 12, col. I. Și alegind / Dumnezeu pre David a fi împărat au uns pre el Samuil cu untelemn din corn, / precum scrie la întâia împărăție, cap. 18. Și, plinindu-ș Samuil / viața, au murit. Leat 4125. /

Pre David, feciorul lui Iesei, cel mai mic de <cit> toț frații lui, l-au ales Dumnezeu a fi / împărat în urma lui Saul și prin mijlocul lui Samuil l-au uns în Vithelem. Deci / luind semn de împărăție în Evron, au împărățit întâi pre neamul Iudei 7 ani și / 6 luni. Iar mai pre urmă au împărățit preste tot Israilul ani 33, precum scrie la / a dooa împărăție, cap. 5.

Și biruind în războłu pre Goliath, au îmbunat pre Saul. / Deci avind dragoste foarte mare cu Ionathan, să făcu ginere împăratului prin / mijlocul lui. Și întorcîndu-să David biruitor de la uciderea lui Goliath, l-au / zavistuit Saul pentru lauda ce-i făcea fecioarele. Drept acēla l-au trimis împă / ratul să bată războłu singur cu 100 de oameni filistiimi neobrezuiț, / ca doară l-or omori. Iar el, făcînd izbîndă, au rămas în deșărt vicleșugul lui Saul / și de cursele vicleșugului celui de obște cu isteșimea Melhoiei au scăpat / din moarte. Pentru că au culcat Melhola în patul lui David un chip asemenea cu al lui, / zicînd cum că iaste bolnav. Și în Nava intrînd, în beserica lui Dumnezeu, fiind flămînd, / au mîncat pinile cēle preoțești. Și, omorînd Saul preoții, pentru David, au / scăpat numai Aviathar, prin ajutorul lui. După acēla ș-au luat mulare pre / Avighia, mularea lui Naval celui neburn, după ce au murit Naval. Deci, găsînd pre Saul / vrăjmașul lui, adormit, nu l-au omorit, ci numai i-au luat sulița și căușul // apeii și au tăiat și poala hainei lui de o au luat; iar pre el / l-au lăsat adormit. //

Col. II. Acest Avesa au fost om chibzuit și, fiind cu David, au găsit pre Saul / oare unde adormit. Și au luat sulița, care era infiptă lingă capul / lui și căușul apeii și au vrut să-l și omoare, ci nu l-au lăsat David, / precum să vede la întâia împărăție, cap. 26. /

Acest Azail era om fugaclu. Pre acesta, lovindu-l Avenir, feciorul lui Nir cu sulița în vîntre, l-au omorit. / Drept acēla și Ioav au omorit pre Avenir. /

Acest Amassa, vrînd a fi mai mare preste oștile norodului, pentru că să făgăduise David să-l facă, / fu omorit de Ioav, precum scrie la întâia împărăție, cap. 19. /

Acest Ioav, feciorul lui Aronie, totdeauna era împreună cu David, ajutor fiindu-i la împărăție. Pentru că-l / pusese mai mare ostașilor lui, acesta au omorât pre Avesalom și pre Avenir și pre Amassa. Deci Solomon, după / învățătura tătine-său, l-au omorât, măcar că au fost fugit la cornul jărtăvnicului. Împărăția a III-a, cap. 19. / În vremea lui David, acest Ioav al lui Aronie au fost peste oastea lui Iosafat comendarisie <sic>, adecă scriitor / celor ce să făcea; iar Sadoc și Aviathar au fost preot, Nathan au fost proroc, Saronie scriitoru, / adecă canzalarie, Vania, feciorul lui Ioad, preste cătele Zerethi și Ferethi, cari era păzitori / capului împăratului. Zerethi însemnează stricător, iar Ferethi fubiț. /

F. 12v, col. I. Și, întorcindu-să din Anhus la Sicililat, au bătut / pre Amalic și pre vestitorul morții lui Saul l-au omorât David, / pentru că acel vestitor l-au fost omorât. Și jelind David / pre Saul au cîntat cîntare de plîns. Deci / murind Saul și împărățind David / singur preste tot norodul lui Israil, au izgonit pre Ievosei din pă / mintul Ierusalimului. Și la Varsafarim au lovit pre cei streini / de fól. Apoi, ducind chivotul în Ierusalim, cînta David inaintea / lui și sálta; și urindu-se de mușarea lui, Melhola, pentru cin / tarea și sáltaarea acéla, au rămas la fără roadă de la David. Și / să opri David de Dumnezeu a zidi besérica. Deci, legînd cu fu / nii pre moaviténi, pre idumei și pre filistiimi, i-au / aruncat în ocne de sare și ce-au fost ale lor le-au împărțit la / ai lui.

După acéla, vrînd să la pre Virsaviła, o / mori pre Urie, bărbatul ei și o luo mułare lui-ș. / Și întorcindu-să David mai pre urmă din războju la Ierusalim au / numărât norodul lui Israil și l-au urgișit pre el Dumnezeu pentru acea / numărare. Deci, ungînd pre Solomon împărat și dîndu-i poruncă / ca să facă izbîndă spre vrăjmașii lui și plînindu-și / viața cu bunătăț, au murit. /

Dintr-acest Nathan, feciorul lui David s-au tras fericita Fecioara Maria, după ce au trecut / multe neamuri, precum să arată aici, pre dunga aceasta vérdé, caré să pogoară pină la dînsa. / Pre Amon l-au omorât Avesalom, pentru căci au stricat pre Tamar, / soru-sa și îndată au fugit de cătră fața lui David. /

Acest Avesalom era foarte frumos. Deci omorînd pre frate-său Amon / și fugînd de cătră fața tătine-său, abila s-au împăcat cu el prin / rugăcunea lui Ioav. Și venînd iarăș în Ierusalim, măcar că să împăcase // cu David, tată-său, iar fața lui nu o au văzut în 3 ani. //

Col. II. La David se sfîrșește veacul al treilea, avînd ani 1002, carii împreunîndu-să cu toții, / de la Adam pină la David, sint ani 4204. /

Evangelhelistul Matthei, scriînd neamurile, au pus mai nainte pre David decît pre Avraam, zicînd: « Fiul lui David, / filul lui Avraam ». Și pricina iaste aceasta, pentru că la David au fost făgăduința întrupării lui / Hristos, mai ales, iară la Avraam au fost făgăduința pentru besérica. /

Pre acest Adonie l-au omorât Solomon, pentru că cerea de la dînsul pre mumă-sa cea vitregă să și-o la mułare, / prin rugăcunea Virsaviei. Împărăția a 3-a, cap. 2. /

Solomon împăratul, feciorul lui David, împărățind în urma tătine-său, au omorât pre Ioav al lui Aronie / și pre Adonie și pre Semei, dupe porunca tătine-său, lui David. Și luînd înțelepciunea de la / Dumnezeu, dupe ce au făcut jărtvă au zidit besérica în Ierusalim, cu ajutorul lui Iran, în 7 ani / și în 7 luni. Și în 10 zile ale lui septemvrie au sfințit besérica. Acesta au priimit pre im / părâteasa Sava cu cîinste foarte mare, cînd au venit să-l vază. După acéla ș-au spurcat viața / cu dragostea muerilor și cu închinăcunea idolilor, depărțîndu-se de Dumnezeu în vremea a / cestuia împărăția jidovilor au pretrecut tot cu pace. Preste oastea lui Solomon era mai / mare Vania, feciorul lui Iiad. Preot era Sadoc, feciorul lui Nathan. Preste păzitorii împăratului / era Zavol, feciorul lui Nathan camzalaris. Iuar era proposit, adecă purtător de grijă jură / mintului. Avduran era preste dăjdi. /

De aicea să încep împărății cei ce au împărțit, în urma lui Solomon, pre céle 10 neamuri / ale lui Israil, precum să véde că sint puș în dunga aceasta vérdé, unul după altul pogorîndu-se, începînd / de la Ierovoam, cel ce au împărțit întii și pogorînd pină la Osie; carele, împărățind mai pre urmă, l-au / luat rob, Salmanasar, împăratul asirilor, împreună cu acéle 10 neamuri, precum scrie la a 4-a / Împărăție, cap. 9. /

Iară pre dunga aceasta roșie, din mijloc, sint împărății Iudei carii au împărțit în urma lui / Solomon, pre céle 2 neamuri, dintru carii, la început, au fost Ierovoam. Pentru că numai 3 împăraș / aleș au fost preste tot neamul lui Israil: Saul, David și Solomon. Împotriva împărașilor // sint puș și prorocii carii au fost în vremile lor. //

F. 13, col. I. Și / pentru acéla, miniîndu-să Avesalom, s-au rădicat a fi împărat și s-au / împreunat și cu posadnicile tătine-său, prin sfatul lui Ahitofel. / După acéla, pornîndu-să tată-său asupra lui, ca să-l omoare și / fugînd el printre un stăjăret, s-au spinzurat de perii

capului lui / de o ramură. Și lovindu-l Ioav, feciorul lui Aronie, cu 3 săgeți, / au murit. A 2-a împărăție, cap. 16. /

Acest Rovoam, feciorul lui Solomon, hulind sfatul celor bătrini și înțelepți / și priimind sfatul celor tineri și cu răspunsurile lui cele trufașe și / necuvioase, au turburat norodul lui Israel și s-au împărțit împărăția lui Israel / în doao părți, numindu-să o parte împărăția Iudei, întru care au fost 2 / neamuri și neamul cel levitească — pre care neamuri au împărțit el, în / urma tătine-său — și altă parte numindu-să împărăția lui Israel, / întru care era cele 10 neamuri.

După acéa, Rovoam, pentru mulțimea / păcatelor lui, s-au biruit de Susachim, împăratul Eghiptului, carele au / venit asupra lui. Și intra-ata scădere au ajuns, cit, în loc de paveze / de aur ș-au făcut paveze de fier, precum scrie la a 3-a împărăție, cap. 12, 13 / 14. /

Tilcuiala împărățiilor zice cum că pentru păcatul lui / Solomon și al lui Rovoam au mutat Dumnezeu împărăția a / celor 10 neamuri, la ruda lui Saul, cătră Ierovoam, feciorul lui Naval, / care Naval era fecior lui Era, fratele lui Chis, tatăl lui Saul. /

Acest Avia, la 18 ani ai împărăției lui Ierovoam, au început / a împărăți preste Iuda. Acesta au făcut vicleșug înaintea lui / Dumnezeu și în toată vremea vieții lui să bătea cu Ierovoam. Iar / mai pre urmă ș-au împreunat taberile, amindoi, în muntele amoreilor. Și / acolo au perit Avia în războiu. A 3-a împărăție, cap. 15. /

Col. II. În stîlpul cest din mijloc s-au pus nepotrivirile și neasămînările numărului anilor Iudei și / anilor lui Israel, care nepotriviri sînt pentru neasămînarea cuvintelor prorocști și ale isto / riilor din care s-au adunat Cartea împărățiilor. Înșă, după neasămînarea cuvintelor s-au întim / plat a pune unii altă încêpere și alții alta, începutului anilor împărățiilor Iudei / și al împărățiilor lui Israel, după moartea lui Solomon. /

Acest Ierovoam au fost slugă lui Solomon. Și fugind din Ierusalim, de frica lui Solomon, / l-au intîmpinat Abia siloniteanul pre cale și rumpind Abia 10 rumpturi dintru / haina lui, le-au dat lui Ierovoam insemnînd cu darea acelor 10 rumpturi cum că va să / împărătească Ierovoam pe cele 10 neamuri ale lui Israel, precum scrie la a trefa Îm / părăție, cap. 11. Iară după ce au murit Solomon, fu ales împărat de cele / 10 neamuri. Și luind putéria împărăției, îndată ș-au arătat răutătea; pentru / că făcînd doi viței vărsat, i-au pus la Dan și la Vethil, de să inchina lor, făcîndu-le și jărtvă. Și certîndu-l Adon prorocul i-au secat mina și s-au surpat / și jărtăvnicul. Iară el de răutățile lui tot nu s-au lăsat.

După acéla, / trimițînd Ierovoam pre mularea lui cătră Abia siloniteanul, ca să le prorocească / pentru fiul lor, de să va tîmădui de boala lui, le-au răspuns Abia cum că nu să va tî / mădui. Și, auzînd Ierovoam această veste rea, au murit. Și măcar că el s-au inchi / nat idolilor, iar pre Israel n-au putut să-l plăce ca să se inchine lor. A 3-a împărăție, cap. 13, 14. /

Pre Avdon prorocul l-au omorît un leu, pentru căci, călcînd porunca lui Dumnezeu / s-au ospătat cu prorocul cel mincinos. /

Navat, jefuînd Tevethonul, cetatea filistiimilor, fu omorît de Vaasa. / Împărăția a 3-a, cap. 15. /

Acest Vaasa fu certat de prorocul Iu, pentru căci au zidit pre Rama împotriva lui Asa / împăratului Iudei. Și nebăgînd în seamă certarea lui Iu, fu omorît de Venadav, / împăratul asiriilor. Împărăția a trefa, cap. 15. /

F. 13v, col. I. Acest Asa au zidit doao cetăți, pre Gavaon și pre Masifa, / cu lémnele și cu pietrele care au fost adunat Vaasa, împăratul / lui Israel, ca să zidească pre Rama. Și, îmbătrîtinînd Asa, / au murit de durerea picioarelor. A 3-a împărăție, cap. 15. / În vremea acestuia au început a proroci Naum, Amos și Ioil, prorocii. /

Acest Iosafat, plecînd vrăjmașii lui în pămîntul Iudei, au fugit / în beserică. Și văzîndu-l Oziil prorocul i-au dat mîngîlare și în / drăznire zicînd: « O, Israile, nu te tème». Acesta au nu / mit locul dreptății lui Israel, Valea Blagosloveniei. A 3-a împărăție, cap. 16. / În vremea acestuia au început a proroci Ilie și Mihea. /

Acest Ioaram ș-au luat mulare din fetele lui Ahav și Iezavelii. / Acesta, biruînd pre Edom și omorînd pre 6 frați ai lui la / Hema au murit și el de boala pînteceului, făcînd în via / ță lui răul înaintea lui Dumnezeu. În vremea acestuia au / asuprit arapii și vilanii pre Iudea și au luat pre / muerile lui Ioaram, iar pre feciorii lui i-au omorît, afară / din Ohozia. A 2-a Paralipomena, cap. 21. În vremea a / cestuia au început a proroci Elisei. /

Evangelhelistul Matthei, la povestirea lui, lasă neamurile /, de la acest Ioaram pină la al patrulea neam, adecă pină la Ohozie. / pentru fata Iezavelii. /

Acest Ohozie s-au omorît în Ramoth al Galaadei, împreună cu ginere-său, / Ioaram, împăratul lui Israel, fiind într-ajutor lui Ioaram, cînd s-au dus / să-l ungă, prorocul Iu împărat peste Israel. Împărăția a 4-a, cap. 9. / În vremea acestuia s-au răpit prorocul Ilie în Rafu. /

Col. II. Acest Ila, fiind beat, fu omorît de Zamvri. A 3-a Împărăție, cap. 16. / Acest Zamvri, mai înainte cu 3 ani pină a împărăți singur, s-au certat cu / Thamni. Iar apoi, puindu-să împărat, au zidit Samariia. A 3-a Împărăție, cap. 16. /

În vremea lui Ahaav s-au zidit Ierihonul de Ahiil. Acesta au închis în tem / niță pre Mihea prorocul, pentru căci îl certă de lelele care făcea. Acesta / au omorît pre Navuthe, pentru ca să-i ia vila. Drept acéla l-au certat Ilie prorocul / și să smeri Ahaav pentru sfătuiria Sedechiei cea mincinoasă. După / acéla, vrînd el să jefuiască pre Ramoth cetatea, îl oprila Mihea. Și ne / ascultindu-l Ahaav au mers în războiu și au perit acolo. Acesta au avut / mulare pre Iezavel cea făr-de lége. A 3-a Împărăție, cap. 16. /

Ilie prorocul au fost pe vremea lui Ahaav. Acesta au oprit cerlurile de n-au / ploat în 3 ani și 6 luni și s-au făcut foamete mare peste tot pă / mîntul. Iar pre el l-au trimis Dumnezeu în Sarepta la o mulare văduvă, de l-au hrănit, / cărila, mai pre urmă, i-au înviiat și feciorul. Acesta au omorît 450 proroci / ai lui Vaal. Și de frica Iezavelii, muerii lui Ahaav, fugind în pustie, i-au adus / ingerul azimă și urciur cu apă. Iară, după ce au ajuns 40 de zile, s-au suit / în muntele Horiv și acolo au luat poruncă de la Dumnezeu să ungă pre Azail împărat / Siriei și pre fiu-său împărat lui Israil și pre Elisei proroc în locul lui. Iară / după acéla s-au răpit în Ralu, lăsîndu-ș cocorul lui, lui Elisei, / pentru cererea lui. A 3-a Împărăție, cap. 17, 18. /

Acest Ohozie, fiind bolnav, au trimis pre slugile lui la Vaal / Musca, dumnezeu Acaron, ca să întrebe de să va tămădui de boala / acéla. Și ducîndu-să slugile au eșit Ilie prorocul înaintea lor, prin porunca lui / Dumnezeu, de i-au întors îndărăt la împăratul ca să-i zică că de vrème ce n-au vrut / să întrebe pre Dumnezeu cel adevărat, ci pre Vaal Musca, să știe că adevărat / că nu să va tămădui. Și întorcîndu-să solii și vestind acésta cătră / Ohozie s-au turburat foarte și au trimis un căpitan cu 50 de ostaș ai / lui, să aducă pre Ilie din munte. Și mergînd căpitanul pină în poalele muntelui / s-au pogorît foc din cerlu, prin porunca lui Ilie și au ars pre căpitan cu toț oame / nii lui. Și auzînd Ohozie au trimis alt căpitan, iară cu ațtea oameni / și au petrecut și acela ca și cel dintii. / /

F. 14, col. I. Gotholia, muma lui Ohozie, după ce au murit fiu-său, au / omorît toată sămînța împărătească, afară numai din / Ioas, fiind copil mic, pentru carele l-au ascuns Iosavee, mularea / lui Ioad preotul, fata lui Ioram și l-au hrănit 6 ani. /

Iară după acei 6 ani au uns Ioad preotul pre Ioas / a fi împărat, în beserică, înaintea norodului. Și văzînd a / céstla Gotholia au început a striga în beserică: « Vicleșug, vi / cleșug. Și scoțînd Ioad pre la din beserică o au omorît făr-de / cinste. Și au împărățit aceasta ani 6. A 4-a Împărăție, cap. 11. /

Ioas, feciorul lui Ohozie, bine făcu înaintea lui Dumnezeu, în cită / vrème l-au învățat Iodae, iar după acéla s-au întors la răutăț, pohtînd / ca să i să dea cinste ca lui Dumnezeu. În vremea acestuia au murit Elisei / prorocul. Acesta au făcut vistierie, pentru ca adunîndu-se bani să / dreagă părțile céle sfărimate ale besericii. Iară / mai pre urmă, pentru mindriia lui cea necuvioasa, l-au ucis / slugile lui, cu pietri și pre el și pre feciorul lui, / scăpînd din feciorii lui numai Amasia. Împărăția, 4-a, cap. 12. /

Acest Amasia, după ce au omorît pre cei ce au ucis pe tată-său, / biruindu-să în războiu de Ioas, feciorul lui Ioahaz, împăratul lui Israil, / fu prins de dînsul. Și, surpînd Ioas zidurile Ierusalimului, au luat / de la Amasia toate unétele casei lui Dumnezeu; iar pre Amasia / nu l-au omorît, pentru pilda caré au zis Amasia. Împărăția, 4-a, cap. 14. /

Acest Azarila binefăcu înaintea lui Dumnezeu, iar pentru căci au / luat preoțila supt biruința lui, au bubat și au căzut și un / munte preste grădinile lui, de le-au impresurat. Împărăția, 4-a, cap. 15. / În vremea biruinții acestuia, au început a proroci Isaia / și Osie, Ioil și Avdia, precum zic unii. / /

Col. II. Și au trimis Ohozia alt căpitan, / al treilea. Și mergînd acela au grăit cătră Ilie cuvinte blinde. Și s-au pogorît / Ilie, împreună cu dînsul la împăratul. Și au prorocit împăratului Ohoziei de față, / că nu să va scula; și așa, după cuvîntul lui Ilie, au murit. A 4-a Împărăție, cap. 1. /

Acest Iu, după ce au omorît pre Ioram și pre Ohozia și pre Ahaav, / l-au uns Elisei copilul a fi împărat. După acéla au omorît și pre / Iezavel cea făr-de lége, surpîndu-o din ferestrele palatului. Și au tăiat și / capetele feciorilor lui Ahaav, prin samarineni. Acesta au omorît și pre 40 / de fraț ai Ohoziei, împăratului Iudei, pentru răutatea fratelui lor, Ohoziei. /

Și blagoslovînd pre el preotul Venadav au omorît și pe prorocii lui Vaal, în Samaria / și răsturnîndu-le capîstea, o au făcut staul de gunoiu. Și luînd Iu răspuns de / la Dumnezeu, cum că vor împărăți feciorii lui pină la al patrulea neam, au murit / și s-au îngropat în Samaria, împărățînd în locul lui fiu-său. A 4-a Împărăție, cap. 12. /

Acest Ioahaz au început a împărăți preste Israil la 13 ani ai împărăției lui Ioas. / Acesta au făcut, / înaintea lui / Dumnezeu, vicle / șug, urmînd / căilor lui Iero / voam. Drept acéla / l-au

după Dumnezeu la război cu Azail și cu Venadav, feciorii lui și au perit toți / ostașii lui Ioahaz. Iar el strigând către Dumnezeu au scăpat. A 4-a Împărăție, cap. 13. /

Iona prorocul era fecior unii rădău din Sarepta (la care au fost Ilie în vră / mea foameții.) Pre acesta l-au înghițit chitul, fugind de către fața lui / Dumnezeu și după trei zile l-au scos iarăși la țărnișele mării. Și du / pă porunca lui Dumnezeu, ducându-l la Ninevi, au propovedit cum că pină / în 3 zile să va prăpădi cetatea. Și, căindu-l ninevității, i-au ertat Dumnezeu. Iară Iona să rușina a fi în pământul lui; pentru căci au / epit mincinoasă propoveditura lui de Ninevi. /

Ioas, feciorul lui Ioahaz, s-au dus să vază pre Elisei, fiind bolnav. Și, poruncindu-l / Elisei, au tras o săgeată, cu arcul, prin fereastra de spre răsărit; și de / 3 ori au dat în pământ cu arcul, însămnând cu acestea cum că va birui pre / Amasia, împăratul Iudei. Și bătându-l cu el l-au biruit. Și, luând / Ierusalimul, au surpat zidurile cetății și au luat toată avărea / besericii. A 4-a Împărăție, cap. 13. /

Pre acest Raason, împăratul Siriei, l-au omorât Teglafalasar și au luat sfârșit / împărăția Siriiilor, mutându-se la împărăția Asiriilor, intru care au împărățit întâi / Ful. A 4-a Împărăție, cap. 16. /

Pre Zaharia acesta l-au omorât Selum și au împărățit, în locul lui, el. A 4-a Împărăție, / cap. 15. /

F. 14^v, col. I. Pre / vrămea aceasta s-au rinduit de elini numărul anilor, / care să chiamă Olimbias. /

Acest Ioathan au zidit poarta casei lui Dumnezeu, care o numesc / latini « Frumoasa », iară iudovii o numesc « Poarta lui Ioathan ». Iar / unii îi zic « Turnul Turmei ». A 4-a Împărăție, cap. 15. În vrămea acestuia / au văzut Isaia pre Domnul șezând pre jețiu înalt; și Naum împre / ună cu Mihea au început a proroci. Pre vrămea aceasta au / născut Romil. Leat 4443. /

Ahaz au făcut vicleșug înaintea lui Dumnezeu și au / trecut pre fișu-său prin focul jărtvelor ce făcea în Venum. / Și pentru căci n-au vrut să asculte sfatul Isaiei prorocului / și să ceară semn de la Dumnezeu, precum îl învăța Isaia, / cap. 14, ci lăsând pre Dumnezeu și puindu-ș nădejdea la / Teglafalasar și la dumnezeii asiriilor, s-au prădat de / Rasin și de Fachee și au prăpădit podoaba besericii toată. / A 2-a Paralipomenă, cap. 28. În vrămea acestuia / au văzut Isaia / videnia Vavilonului. Pre vrămea aceasta s-au început Roma. / Leat 4459. /

Col. II. Pre acest Selum l-au omorât Manaim și au împărățit el în locul lui. A 4-a Împărăție, cap. 15. /

Acest Amos prorocul au spus mai înainte lui Ierovoam pentru pierzarea celor 10 neamuri. După / aceia fu omorât de Amathia, preotul lui Vethil, bătându-l piroane de fier prin / temple. /

Acest Manaim, mergind Fua < sic > împăratul asiriilor asupra lui, i-au dat / o mie de talanzi de argint, ca să nu-l bintuiască, ci încă-ș să-i fie și / într-ajutor. Și luând Fua argintul de la Manaim, s-au întors îndărăt / și n-au stătut în pământul lui Manaim. A 4-a Împărăție, cap. 15. /

Pre acest Fachesia l-au omorât Fachee, voevodul oștilor lui, în Samariia. / Și au împărățit el în locul lui. A 4-a Împărăție, cap. 15. /

Fachee n-au stătut împotriva lui Teglafalasar, ca să nu robească / cele dooă neamuri, pre Ruvim și pre Gad și pre jumătatea din / neamul lui Manasi și din Zavulon și din Nefthalim, ca la o jumătate de neam. / Drept aceia au conținut împărăția celor 10 neamuri, 9 ani. Împărăția a 4-a, / cap. 17. /

Acest Osie au fost împărat israelitenilor mai pre urmă / decit tot. Și au făcut vicleșug înaintea lui Dumnezeu. În zilele acestuia /, pre cele 10 neamuri ale lui Israel, ce lăcua în Samariia, de 3 ori li-au / robit Salmanasar, împăratul asiriilor, încit au luat și pre Osie, // împăratul lor, rob. //

F. 15, col. I. Ezechia bine plăcu lui Dumnezeu, pentru căci au urmat părinților lui / celor buni. Acesta au surpat toate capiştele idolilor și au / pogorit și pe șarpele cel de aramă, care l-au fost înălțat Moisi. / Iară apoi au zidit ocările și hulele către Dumnezeu de la Rapsac, s-au / smerit foarte înaintea lui Dumnezeu. Întrebând drept aceia pe Isaia / și cu umilință plecându-șe inima către Dumnezeu, i s-au dat semn / de bucurie, adică să nu să teamă de cuvintele cele cu mindrie / și necuvioase ale lui Rapsac, voevodul lui Senaherim. Și crezind Ezechia / cuvântul Isaiei ș-au arătat Dumnezeu puterila. Că venind Senaherim cu / mare laudă și mindrie asupra Ierusalimului, s-au întors cu / mare ocară. Acesta, după ce au surpat capiştele idolilor, / precum am zis, au prăznuit Paștile, după lege, cu multă bucu / rie. Și, holnăvind<u>e</u> Ezechia mai pre urmă, pină lângă moarte și / rugându-se lui Dumnezeu să mai lungească viața, i s-au dat semn, prin Isaia, / cum că va mai trăi 15 ani. Și, sculindu-se dupe boală, au cîntat / cîntare zicînd: « Eu am zis intru jumătățirea zilelor mele ». Deci / mărindu-ș și trimițînd la el Merodac,

împăratul Vavilonului, / soli cu daruri, să-l întrebe de semnul carele s-au făcut pe pământ, / lau arătat lor visteriile besericii lui Dumnezeu. Și, certindu-l pentru/ aceasta Isaia, cu pace au murit. A 2-a Parakipomena», cap. 31 și 32. / Leat 4473. /

Acest Manasi au făcut vicleșug înaintea lui Dumnezeu și au rușit / ulițele Ierusalimului de sîngele prorocilor. Iară mai pre urmă /, venind la simțirea făr-de legilor lui, cu mari înfricoșări / ș-au schimbat viața spre bunățăt. A 2-a Parakipomena», cap. 33. / Leat 4544. /

Acest Ammon era de 25 de ani cînd au început a împărăți. Și au / făcut și acesta vicleșug înaintea lui Dumnezeu, închinindu-se celor ciopliț / și sulețelor și celorlalte ce au zidit tată-său. Drept acéla scu / lindu-să slugile lui, asupră-i, l-au omorit. Iar norodul au omorit pre toț / ceia ce s-au adunat asupra lui și au fost pricina uciderii lui. Și în locul / lui au pus împărat pre fiu-său Iosie. A 2-a Parakipomena», cap. 33. /

Col. II. Și stricind Samariia, Salmanasar au mutat pre jidovi din Samariia și i-au / așezat pre lingă riurile lui Gozan, mai presus de hotarăle midiilor și a perșilor, aproape de hotarăle / Caspiei (Însă zice Istoria lui Alexandru cum că au închis în locul acela Alexandru / doao neamuri spurcate: pre Gog și pre Magog, ca să nu să spurce tot pămîntul / de ei. Iar Antihrist, Mesia al jidovilor, îi va scoate de acolo.) Iar în cetățile / Samariia au așezat Salmanasar, în locul israil-ténilor, asiriani. Deci asiriani, / la începutul așezării lor, nu s-au temut de Dumnezeu. Și drept acéla au trimăs Dumnezeu lei / asupra lor de-i omorija; și măcar că nu s-au lăsat ei de tot a nu să inchina idolilor și a nu face alte răutăț / iară încă-ș tot s-au mai temut de Dumnezeu. A 4-a Împărăție, cap. 17. /

Ținut-au împărăția acestor 10 neamuri de la Ierovoam, împăratul lor cel dintii, carele au plecat pre / israilténii să se închine idolilor, pină la Osie, împăratul lor cel de pe urmă. Însă de la Ierovoam / pină la Osie au trecut ani 250. /

Cade-să a ști cum că împăratul asirilor, Ful, au bătut întii spre céle 10 neamuri ale lui Israil, fiind / preste lăle împărat Manaim. A doa oară li-au stricat Teglalalasar, fiind împărat preste lăle Fachee, / feciorul lui Rotelie. A trela oară au robit pre ei Salmanasar, carele au sfărîmat Samariia, fiind lăle / supt stăpînirea lui Osie. Iară pre Ierusalim, întii l-au bătut Sargon, a doa oară Asaradon, a trela oară / Senaherim, în vrémea Ezechiei, împăratul Iudei. Însă zic unii cum că acéste nume /, ce s-au zis mai sus, să adună toate la Senaherim, carele de multe ori au robit Ierusalimul. /

Senaherim, mergind să prade Ierusalimul, în vrémea lui Ezechie, au scăpat de mîna lui Dumnezeu cu mare ocară; / pentru că puțin era să-ș piarză toată oastea prin inger, pentru hula caré au hulit Rapsac, voevodul lui, / asupra lui Dumnezeu și asupra Ezechiei. Miniindu-să, drept acéla, Senaherim au omorit pre mulți din / jidovii carii au fost robit Salmanasar mai nainte. Și aflînd Senaherim, împăratul, cum că Tovit / îngroapă trupurile celor omorit, i-au luat toată averia și au poruncit să-l și omoară. Înțelegînd, / drept acéla, Tovit au fugit despuiat în cîmpuri, de s-au ascuns. Iar după 40 de zile fu omorit Senaherim / de fiii lui. Și să întoarse Tovit și i să déderă toate înaltele cîte i-au fost luat Senaherim. /

Și trecînd cităva vréme, veni ingerul Rafail de luo pre Tovita, feciorul lui Tovit și s-au dus la Raguil / de ș-au dat fata după el, gonînd întii pe dracul, carele omor[i]ia pe bărbații ce o luase mai nainte să-i / fie mular, pre carii, după împreunarea lor, i-au dus sănătoș la Tovit. Și tămăduind cu / hifare de pêsțe pre Tovit de orbicîlunea ce avea, li-au spus cum că iaste / ingerul Rafail. Și s-au dus de la ei, precum scrie în cartea lui Tovit. /

Merodac, împăratul Vavilonului și cu împăratul midiilor, să / despărțiră de singură țittoarea împărăția asirilor, adecă de Asaradon, // pentru că mai nainte era acéste doao împărății, care au zis, supuse împărăției asirilor. //

F. 15v, col. I. Iosia, găsînd în casa Domnului Cartea Legii a dooa și / infricoșîndu-se de răspunsul Oldei, prorociței, să smeri și / surpă idolii din locurile céle înalte și arse oasele / prorocilor și ale preoților celor mincinoș la Vethil. (La acest / Iosie s-au plinit prociia lui Adon, caré au prorocit cînd jertvuia / Ierovoam vițelului celui ce vârsase la Dan, zicînd: « Iată fiu / să naște casei lui David; numele lui Iosia. Va a jărtvui / preste tine jărtavnice, pe preoții cei ce jărtvuesc preste / tine; și oase de oameni va arde preste tine». A 3-a Împărăție, cap. 13). /

Acesta au prăznuit paștele cel făr-de asemînare. Și dupcă acéla, / bătînd războfu Iosia la Maghedo cu faraonénii, fu omorit / de împăratul Nehao. Și l-au plîns norodul foarte. A 4-a Împărăție», cap. 22. /

La al treilea an a împărăției lui Iosie, au început a proroci Ieremia, / arătîndu-i-se 3 sémne: un tuig de nuc și o căldare pre foc / și un briu. Ieremia, cap. 1, Leat 4586. /

Pre acest Ioahaz l-au făcut norodul împărat. Și pentru răutățile lui / l-au luat faraon și l-au dus la Eghipt; și au pus în locul lui pre Eliachim, / frate-său. În vrémea acestui Ioahaz s-au supus Ierusalimul lui faraon. / A 4-a Împărăție», cap. 23. /

Acest Eliachim, carele să numește și Ioachim, omorînd pre / Uria și cartea prorociei lui Varuh spărgîndu-o și aruncîndu-o / în foc și dînd lui faraon bir în trei ani, fu omorît de faraon. / A 4-a Împărăție», cap. 24. /

Acest Iehonia s-au dat pre sineș în minile lui Navuhodonosor, cînd au venit a / supra Ierusalimului. Și împreună cu Iehonia s-au mutat ca la 10 mii / de oameni, întru carii să numără și Iezechiil și Daniil / și cei 3 coconi. A 4-a Împărăție, cap. 24. Însă această // robie să chiamă mutare, pentru că de voia lor s-au dat în minile lui Navuhodon / nosor, iar cēlalalte să chiamă robii, pentru căci au fost făr-că voia lor. Și au pus / Navuhodonosor, în locul Iehoniei, pre Sedechia, fratele tătine-său. //

Col. II. Acesta iaste Merodac, împăratul cel vestit al Vavilonului, carele au trimis soli la Ezechila, / împăratul Iudei, cu daruri. Și arătînd Ezechia solilor acelora avērea besēricē lui Dumnezeu / în trufă și cinstînd pre ei, i-au trimis îndărăt. Și pentru această greșală a Ezechiei au smerit / pre împărății Iudei, împărății Vavilonului, cum că au fost Navuhodonosor și cei ce au fost în / urma lui, pină în vrēma lui Valtasar, celui de pre urmă, carele, împără-tînd, s-au mutat iarăș / împărăția Vavilonului la Midii și la perși; iară Vavilonul s-au stricat. / Pricina pentru carē au trimis Merodac soli cătră Ezechia, zic unii să fie fost aceasta: haldeii, / pentru căci să inchina soarelui, măcar că să lauda cu astronomie, iar nu putea, cu meșteșugul / lor să aște pentru ce să făcea zioa atita de mare, ca cum ar fi fost indoită. Drept acēla, soco / tînd cum că doară pentru Ezechia, împăratul Ierusalimului să face zioa mare, au trimis la el soli, ca să aște / adevărul; și i-au trimis și daruri, făcîndu-i cinste, ca celula ce era cinstit / și de dumnezeu lor, adec-ă de soare, după / socoteala lor. /

Acest Navuhodonosor, după ce au robît Ierusalimul, fiind Daniil prorocul în / Vavilon, au văzut în vis un chip și o piatră rumpîndu-se din munte, fără / de mină de om, carē, căzînd, au lovit chipul acela și l-au sfărîmat. Iară / piatra s-au făcut munte mare și au plînit tot pămîntul. Și mărîndu-să / Navuhodonosor ș-au făcut chipul lui de aur și l-au pus într-un cîmp și au adunat toată boerimea lui și tot norodul lui de pretutîndena, / cu poruncă mare, ca să se inchine acelui chip. Iar cine nu s-ar / inchina să-l arunce în cuptorlul cel ce ardea cu foc. Și, ne / vrînd să se inchine cei trei coconi: Anania, Azaria și / Misail, i-au aruncat în cuptorlul acela.

Și iară au mai / văzut în vis un copaci foarte înalt, a căruia înălțime ajungla pină în certu și avea frunză / frumoasă și roadă multă și ramurile lui coprîndea toată lumea și supt el lăcuia toate / hiarăle sălbatece, iar în ramurile lui toate pasările. Și auzi un glas zicînd: « Tăiaț co / pacul și <-i> împrăștiaț ramurile », i proci. După acēla, pentru mindritia lui cea multă s-au schimbat de / Dumnezeu chipul lui și au făcut pe trupul lui păr, ca al leului și ca un bou păștea iar-bă. Și fu i / zgonit de oameni în păduri, pină ce au plînit 7 ani. Deci, căîndu-să de păcatele lui, iară / ș-au venit în firea ce-au fost mai nainte și s-au cinstit de toț mai mult decît întii. Daniil, cap. 3.4. /

Acest Daniil, fiind în pămîntul haldeilor, supt stăpînirea lui Navuhodonosor, pe vrēma robiei, au văzut / zēce videnii. Întii au văzut pentru chipul și pentru piatra cēla ce s-au tăiat din munte, făr-de // mină și au fărîmat chipul acela. //

F. 16, col. I. Și puse împăratul Navuhodonosor pre Sedechia, fratele lui Eliachim, / împărat preste Iuda și preste Ierusalim. Și era Sedechia de 21 de ani / cînd au început a împărăți. Și împărăți ani 11, făcînd vicleșug / înaintea lui Dumnezeu și nu să rușina de cătră fața Ieremieii / prorocului, carele îl certa pentru răutățile ce făcea, ci l-au / băgat în temniță. Și, trimițînd împăratul Navuhodonosor, / soli la Sedechia, ca să-ș dea birul, precum le-au fost legătura, i-au / întors îndărăt, la împăratul, deșerti și înfrunțaț.

Miniîndu-să, / drept acēla, Navuhodonosor, s-au dus asupra Ierusalimului, cu toată / puterla lui și luînd toate odorările besērici, cite au găsit / și ale împăratului, le-au dus cu sine-ș la Vavilon. Și arse / Navuzardan, stolnicul împăratului Navuhodonosor, besērică / lui Dumnezeu Și tae împăratul pre feciorii lui Sedechie ina / intea lui, iară pre el, orbîndu-l, îl duse la Vavilon. Și, eșînd / Ieremia din temniță, s-au dus împreună cu norodul; iar Sedechia / cu rea moarte s-au sfîrșit în Vavilon, crăpîndu-i pîntecele. A 4-a Împărăție», cap. 25. /

În vrēma acestui Sedechia s-au sfîrșit împărăția Iudei, carē au / țînut 514 ani și 4 luni și 8 zile, după cum zice / Iosif istoricul. Iar din Cartea Împărățiilor nu să adună mai / mulți decît ani 500. Iar de la zidirea besērici Ierusalimului, / pină la mutarea norodului în Vavilon au trecut ani 480, luni 6 / și 10 zile. /

Aici, la mutarea Vavilonului, să sfîrșește veacul al / patrulea, carele cuprinde ani 409, carii impreu / nîndu-se cu toții de la Adam sint ani 4613. /

Col. II. A dooa videnie au văzut pentru ingerul carele au mîntuit / pre cei trei coconi din cuptorlul care-i aruncase Navuhodonosor, căci n-au vrut să se inchine chipului / celui de aur. Cu a trela videnie au tilcuit visul împăratului Navuhodonosor, pentru copa / cful care au

fost văzut, zicându-i cum că pentru mindrii lui să va schimba din om și să va asemina / cu dobitoacele. A patra videnie au văzut în vrămea lui Valtasar, pentru cele 4 vinturi / și pentru cele 4 fiară, care au văzut eșind din mare, adecă leu, urs, ris și altă hiară / groaznică, care hiară însemna cele 4 împărății ce-au înflorit în urma lui Alexandru celui / Mare. A cincea videnie au văzut iară în vrămea lui Valtasar, un berbéce a cărui coarne / nu-i era potrivă, ce era unul mai mare decit altul, carele însemna împărăția Midiilor / și a perșilor. A șaptea videnie au văzut iară în vrămea acestui Valtasar, pentru stricarea / Vavilonului, cum că va fi prin Chir și prin Darie, tilcuind scrisoarea cea ce s-au văzut, / ospătându-să Valtasar, caré zicea: Mani, Thekel, Fares. A șaptea videnie au / văzut în vrămea lui Darie, pentru ingerul care l-au scos din groapa leilor, cind l-au fost aruncat bo / iarii, fără voia împăratului, făcându-i judecată vicleană. A opta videnie au / văzut iară în vrămea acestui Darie, cind i-au descoperit ingerul Gavriil pentru venirea lui Hristos, / cum că va fi după șaptezeci de săptămâni de ani lunovnici. A nooa videnie au / văzut în vrămea lui Chir, pentru că, ajungind lingă riul Tigris, au văzut un om incins cu în / cinsoare ofaz și trupul lui catharsis și fața lui ca vederea fulgerului și o / chii lui strălucia ca para focului. A zécla videnie au văzut pentru împărăția / persilor, cum că va fi una după alta și pentru Alexandru și pentru cei patru împă / raț ce au fost după Alexandru și mai virtos pentru cea ce au împărățit în Eghipte și în Siria / și pentru răutatea lui Antioh Epifan. Daniil, în cartea lui. /

Acest Evelmerodac, feciorul lui Navuhodonosor, precum spun unii istorici, temindu-să ca / nu cumva să-l urască tată-său și să-l gonească, să dea împărăția frății-său celui mai mic, au / tăiat trupul tătine-său în trei sute de bucăți și l-au dat la trei sute de vulturi; însă cu / sfatul lui Ioachim, tatăl lui Salathil, împăratului Iudei, pre carele l-au fost scos el / din temniță. Și într-acest chip au fost sfârșitul lui Navuhodonosor. A 4-a Împărăție, cap. 25. /

Cade-să a ști cum că haldeii să numesc de multe ori și asiriani, pentru 2 pri / cini: una, pentru că asiriani din haldei au avut începerea nașterii lor, pentru / că Asur, feciorul lui Arfaxad, din Haldea au venit în pământul acela, intru carele, lăcuind, l-au / numit cu numele lui Asiria și din Asur acesta au luat începere împărății a să numi în / păraș asiriani, au haldei; drept aceia să zic siritanii, haldei și haldeii, asiriani. /

F. 16^v, col. I. După ce s-au robit Ierusalimul, să-au făcut purtători de grijă no / rodului preoții, pină aproape de intruparea lui Hristos. Iară / atunce iarăș au început a împărăți unii, a cărora fapte să vor / însemna în urma preoților.

Ținut-au mutarea norodului la / Vavilon ani 70, pină în vrămea lui Darie, împăratul persilor, / de carele s-au mintuit din robie norodul lui Israil. Esdra, întâi, cap. 2, 3. /

Pre acest Salathil nu l-au născut Sedechia, ci Iehonie, după mutarea / Vavilonului. / În vrămea acestui Valtasar, împăratul Vavilonului, / s-au mintuit Sosana, prin Daniil prorocul, de năpasta ce i-au făcut / bătrîni precum scrie în Cartea Sosanii.

Pre acest / Valtasar, omorindu-l Darie, s-au mutat împărăția Vavilonului / la persi. / Acest Zorovavel iaste fecior lui Salathil. Acesta au fost mai mare / peste norod, după ce s-au întors în Ierusalim, de la mutarea Vavilonului, / fiind atunce, de la zidirea lumii, ani 4778, care Zorovavel, / după ce au răspuns împăratului pentru vin, pentru împărat și / pentru adevărul, au luat și alte daruri de la împăratul, împreună // cu întoarcerea lor la Ierusalim, ca să zidească și beserica, pre / cum, scrie Esdra, cap. 3. //

Col. II. A dooa pricină iaste căci împărăția haldeilor au fost din împărăția Asiriilor. / Pentru că Navuhodonosor, împăratul Asiriilor, era singur țiiitorlu și avind o căpete / nie preste oștile lui, ales și iubit de dînsul, au cerșut, de la împăratul, Haldia, ca / să împărătească el acolo. Și, făcându-i împăratul pe voe, i-au dat Haldia. Și împărăția / acela acolo. Iar după aceia, făcându-să Navuhodonosor mai mare și mai vestit decit / acela, numele acelua s-au stina. Și stăpîniră feciorii lui Navuhodonosor și Haldia; / și drept aceia să numesc haldeii, asiriani și asiriani, haldei. /

Darie, împăratul Midiilor, au stricat Vavilonul și au omorit și pre Valtasar, împă / ratul Vavilonului, După aceia, văzînd un vis pentru sie-sa Mandana și vrînd ca să o / smerească, o au dat după un om prost, ca, făcînd la fecior, să nu ajungă împărat, să-l scoață pre el. Și / făcînd la copil cu omul acela, numele lui a «fost» Chir. Și, aflînd împăratul, l-au luat de l-au dat / unui boiar de ai lui ca să-l omoare. Iar acela nu l-au omorit, ci l-au dat unui păstor / de-l creștea într-ascuns; și cătră împăratul au zis că l-au omorit. Și, creșcînd Chir, / cuoscu pre el împăratul, cum că-i iaste nepot, pentru răspunsurile lui cele înțelepte. / Și, fugînd Chir de frica moșu-său, Darie, s-au dus la Persia. După aceia au venit cu / războiu asupra moșu-său, Darie și biruindu-l, i-au luat împărăția. /

Împărățînd Chir în urma lui Darie, au omorit Daniil pre cei 70 de preoț ai lui / Vil, cari minca bucatele cele ce să aducea la Vil. Și au surpat și beserica / lor. Și amestecînd zmoală

și păr și cilt, au făcut cocă și au aruncat în gura / lui Vil, șarpelui, de l-au înecat și au murit. Drept aceia, viclenind boiarii pre împăratul, / au aruncat pre Daniil în groapa leilor. Și, luind inergul pre Avvacum, prorocul, de părul ca / pului, din Iudea, au dus bucate lui Daniil. Și, după 3 zile, ducându-să împăratul la groa / pa leilor, ca să plîngă pre Daniil, îl găsi nevătămat. Și, scotînd pre el, băgă pre celace / au fost băgat pre Daniil, cu muerile lor / și cu copiii. După aceia, îndemnă / Dumnezeu duhul lui Chir de au dat voe / jidovilor ca să se întoarcă în Ierusalim. / Și să întoarseră la al doilea an al împărăției / lui, 50 de mii de oameni. Întărind pre ei Agghe<u> și Zahariia și fiind preste ei preot Iisus, / feciorul lui Iosedec și Zorovavel, feciorul lui Salathii și după ce să duseră la Ierusalim, de abila / au inoiti zidurile pină în 3 ani; așjderea și zidul besericii.

După aceia să birui Chir / de împăratul masaghetilor și, tăindu-i capul, l-au băgat într-un burduf plin de sînge. Și, săltînd imprejurul lui, / masaghetii zicea: « De țe-au fost sête de sînge, bea sînge ! ». Leat 4778. /

F. 17. col. I. În vrmea acestula au fost preot Iisus, fe / ciorul lui Iosedec și au început a proroci Agghe<u> și Zaharia. /

Intr-acest chip sint porțile Ierusalimului, care le-au zidit Neemița, / în urma mutării de la Vavilon: poarta împăraților, a preoților, / a boiarilor celor de cinste, a norodului, a prorocilor și poarta pre / caré scotea din cetate gunoaale, precum să vede într-acest rotocol. /

Col. II. Acest Olofern au fost căpetenie oștii lui Camvis. Și, după ce au supus multe cetăț și / ținuturi, supt stăpînirea împăratului lui, veni și la Iudea, asupra cetății Vethil. / Și, jefuindu-o, fu omorit de Iuditha, tăindu-i capul cu sabila lui. Și, luindu-l, îl duse / în cetate și-l înălță pre zidurile ei, batjocorindu-l, precum scrie în Cartea Iudithei. /

Camvisis, cel ce să numește și Navuhodonosor, în 7 ani intru carii au ținut singur / răsăritul, trăind și tată-său și în 12 ani mai nainte nu lăsa să zidească besé / rica în Ierusalim. Deci, vrînd el să-l cîinstească la Ierusalim, cum îl cînstîta și printr-alte / părți, ca pre un Dumnezeu, cu / tălarea capului lui Olofern, / bolarinul lui, să mintui / Israil de dînsul și cîntă / cîntare. În vrmea acestula / avea cînte Sofoclis și / Evripidis, poeticii. /

Acest Ermiadis n-au făcut nimic vrédnic de povestre cu Iudeii. Leat 4772. /

Darie, feciorul lui Istaspu, la al doilea an a împărăției lui, dînd daruri lui Zorovavel, / i-au dat voe să zidească și beserica Ierusalimului, pentru că Zorovavel au dezlegat / înaintea lui Darie pilda pentru vin, pentru împărat și pentru adevărul. Esdra, Cap. 3. / Și, la al șaptelea an a împărăției lui Darie, s-au isprăvit beserica și la 20 de zile / ale lunii a zécea o au sf<in>țit. Leat 4795. Într-acea vrme era Platon, filosoful. / Însă din vrmea cea dintii, caré au dat Chir voe jidovilor să se întoarcă în Ierusalim / și să zidească beserica, pină la al șaptelea an a împărăției acestui Darie, cînd s-au sfirjit / beserica, au trecut ani 46. Și drept aceia zice și Ioann Evangelistul: « În 46 de ani / s-au zidit beserica aceasta și tu zici că în 3 zile o vei rădica » i proci. /

În vrmea lui Artaxerx celui cu mîna lungă, aflînd Esdra vistierila de cărți și / întorcîndu-să la Ierusalim cu 1500 de oameni, au luat voe a slobozi pe preot de bir. / Și au luat și putere, de la împăratul, să pue și să scoată căpetenii preste / norodul lui Israil. Acest Esdra au despărțit neamurile céle streine de impreunarea / jidovcelor. Esdra, cap. 9. Iară în vrmea acestui Artaxerx au luat Neemița voe, / de s-au întors la Ierusalim și d-abila au zidit în 7 ani cetatea Ierusalimului cu 6 // porți, precum să vede în rotocol. //

F. 17v, col. I. Trei beserici vedem în Sf<in>ta Scriptură să se fie zidit. / Întii, la Ierusalim, făcîndu-se de Solomon a dooa în muntele / Gazirim, făcîndu-se în vrmea lui Darie, de Manasi, fra / tele Iudei preotului celui alea, a trela în muntele / Iliupoleos, făcîndu-să de Onia, tatăl lui Simon celui / Drept, în vrmea lui Antioh celui Mare. /

Și iară vedem în Sf<in>ta Scriptură trei tirnosiri / besericii lui Dumnezeu. Una, făcîndu-se de Solo / mon, toamna, în 10 zile ale lui septemvrie, a dooa / făcîndu-se de Esdra, primăvara, în 23 de zile / ale lui martie, în vrmea lui Darie, feciorul lui Istaspu. / Esdra, cap. 6. Iară unii zic cum că această tirno / seală nu s-au făcut de Esdra, ci de Iisus, feciorul lui / Iosedec. A trela tirnoseală s-au făcut de / Iuda Maccaveul, iarna, în 25 de zile / ale lui dechemvrie, în vrmea lui Antioh celui Lăudat. / Întîia Carte a Maccaveilor, cap. 4. /

Acest Manasi, fratele lui Iad arhiereul, luînd voe de la / împăratul Darie ca să zidească casă lui Dumnezeu, au zidit / în muntele Gazirim. /

Acest Onia, tatăl lui Simon celui Drept, pentru răutatea lui / Antioh celui Mare, fugînd în Eghipte cătră Ptolomeu, împă / ratul Eghiptului, cel Lăudat, au zidit beserica lui / Dumnezeu în muntele Iliupoleos. Preoțînd acest Onie, au tri / mis împăratul Selefc pre Iliodor la Ierusalim ca să la din vistieria / besericii toate odoarăle, să le ducă la dînsul. Deci mergînd Iliodor / ca să plinească porunca împăratului, fu rânit de inger pină lingă moarte. /

Col. II. Și pre norod de bir l-au mintuit. Și Esdra au cetit légia / la înfigerea corturilor ajunind 24 de zile și îndemna pre norod să se adune, ca să asculte / cele ce zice légia, de patru ori zioa și de patru ori noaptea, precum scrie în cartea / Neemie. /

După cum zice Ieronim, tilcuid pre Isaia, gonirea céla ce s-au făcut de Aman, în vrémea / Esthizei, au fost în urma stricării Vavilonului cu 100 de ani. /

După zisa lui Filon istoricul, gonirea ce au fost în vrémea Iudithei s-au fă / cut de Camvis, feciorul lui Chir, care Chir au surpat și Vavilonul. /

F. 18, col. I. Și rugindu-se lui Onie preotul, ca să se roage lui Dumnezeu pentru dinsul, / și tãmãdui și să intoarse la împãratul deșert. A 2-a <Carte a> Maccav<eilor>, cap. 2, 3, 4. / În vrémea acestui Simon au făcut Iisus, feciorul lui Sirah, Cartea / Înțelepciunii, de care Simon pomenéște Iisus la cartea lui, cap. 50. /

Acest Eleazar au trimis pre cei 70 de tilcuitori la Eghipet, / după ce au tilcuit, i-au dãruit Ptolemeu Filadelf<ul>, / împãratul Eghipetului, cu daruri mari și la Iudea cu / cinste i-au trimis. Acestla zice Filon istoricul. /

Iason și cu Menelau au cumpãrat preoția întii de la Antioh / Epifan<es>. A doua <Carte a> Maccaveilor, cap. 4. Aceștea / multe rãutăț au făcut jidovilor, mãcar că și ei era jidovi. /

Acest Alchim, făcindu-sã arhieru de Dimitrie și avind / vrajbã totdeauna cu Iuda, de vréme ce surpa zidurile / beséricii și lucrurile prorocilor, fu rãnit și muri. / Întii<a> Carte a Maccaveilor, cap. 9. /

Acest Ptolemeu, feciorul lui Lagos, fiind împãrat Eghipetului și cu vi / cleșug intrînd în Ierusalim, zicînd cum că va să jãrtvuiască, pre mulți din / jidovi au robit și i-au vindut. Apjidera au făcut și la Gazirim. / În vrémea acestuia s-au făcut Cartea Maccaveilor. Leat 4930. /

Col. II. Acest Mardoheu ș-au făcut fiică pre Esthir, nepoată-sa, fata frãțini-sãu. Și, fiind cinstit / de împãratul Artaxerx, au luat împãratul pre Esthir, nepoată-sa, a-i fi împãrãteasă. Deci cu sfa / tul și cu învățatura acestuia s-au rugat Esthir, împãrãteasa, împãratului de au mintuit / pre norodul lui Israil din moartea caré vrea să-i facã Amman, ispravnicul împãratului. / Și pre lemnul care să gãtise de Amman, ca să spinzure pre Marhodeu, fu spinzurat Amman, / cu porunca împãratului, precum scrie în Cartea Esthizei. /

Artaxerx, care să numéște și Asuer, după ce au făcut / ospățul, gonind pre Astina, pentru mindrița și pentru / neînțelégerea ei și luînd pre Esthir, jidovca, în locul / Astinei și cinstind pre Mardoheu și spînzurînd / pre Amman, pentru moartea cea fãr-de dreptate, ce vrea / sã dea lui Mardoheu și jidovilor, au dat voe evreilor / cu cãrți noao, ca să se întoarcã asupra vrãjmașilor lor, după ce s-au mintuit ei / prin sirguiala Esthizei. Drept acéta sãrbează jidovii la 10 zile a lunii a / șapte, pentru pomenirea mîntuirii aceia din moarte, precum scrie în Cartea / Esthirii. Leat 4832. În vrémea acestuia invãța Aristotel la Platon, filosoful. /

Artaxerx Cothos, cu îndemnarea lui Vago, bojarinul lui, au adaos iarăș la ovrei / birurile care lãsase Esdra, precum s-au zis mai sus. În vrémea acestuia era dascal / Dimosten și Aristotel. Leat 4858. /

F. 18v, col. I. Ptolemeu Filadelf<ul>, fiind Iubitor de cãrți, au trimis cu sfa / tul lui Dimitrie și al lui Aristeu, la besérica Ierusalimului, / daruri, 120 de sicli ovreești de argint, ca să-i trimiță / Eleazar la Alexandrița céle 5 cãrți ale lui Moisi și să-i trimiță / și tilcuitori, ca să le tilcuiască. Și așa au făcut Eleazar, după voia împãratului, / trimițîndu-i și cãrțile și pre cei 70 de tilcuitori. /

Și priimi pre ei împãratul / Ptolemeu cu cinste mare și după ce au tilcuit cãrțile, dãruindu-i cu da / ruri multe, i-au trimis înapoi și au lãsat de bir pre slujitorii / beséricii în 7 ani. În vrémea acestuia s-au arãtat tilcuitorii. Leat 4951. /

Ptolemeu Everghet n-au făcut nimic vrédnic de povestire, spre jidovi. În vré / mea acestuia au făcut Iisus al lui Sirah Cartea Înțelepciunii. /

Ptolemeu Filopator, luîndu-ș pre fiică-sa de la Alexandru, cãrula o / au fost dat mulare, o au dat lui Dimitrie. În vrémea acestui Ptolemeu au stãpinit / romanii pe Elada și Schipion au biruit Africa. /

În urma acestor împãrãț n-au mai fost alt împã / rat la Eghipet, fãr-cã numai Cleopatra caré bi / ruindu-sã de Antonie, s-au mutat împã / rãțila Eghipetului la Roma. Pre vrémea / aceasta au fost împãrat la Roma Iulie Chesar. /

Mattathia preotul au omorit pre solii lui Antioh Epifan<es> și au mai omorit / pre un jidov, carele jãrvula dup-cã / porunca lui Antioh, deasupra jãrtãvnicului, / în Modeim. Dup-cã acéla, fugind cu cei 5 feciori ai lui și cu alți jidovi, ce să / temea de Dumnezeu, s-au ascuns în muntii și în peștere. / Deci, dînd voe jidovilor să / batã rãzbolu simbãta, / în vréme de nevoe / și invãțîndu-i să pã / zească legile céle pã / rinteești și invãțîndu-ș și feciorii pentru lége și pentru / rãzbolu, muri și să îngropã la Modeim. Întii<a> / Carte a Maccaveilor, cap. 3. /

Col. II. De la acest Darie au luat Manasi, fratele lui Iad, voe să zidească beserică în muntele Gazirim. Și, / biruindu-să Darie acesta de împăratul Alexandru, s-au mutat Sarvil, bolarinul lui, la Alexandria și s-au supus împă / rășia persilor lui Alexandru. /

Alexandru Machedon cel Mare, biruind pre Darie și / mutind împărăția persilor la Machedonia și supu / ind Tirul și Gaza supt biruința lui, au purces / asupra Ierusalimului cu minie mare, pentru că, / fiind supuș lui Iidovii, nu vrea să-i trimiță / dajdea cea obicuită. Și, apropiindu-să / de Ierusalim cu oștile, să spăimintară jido / vii foarte și au eșit inaintea lui alți / preot cinstiți, de l-au / prumit cu cinste / mare. Iar celalalți / preot, carii nu vrea / să-i trimiță dajdea, / s-au ascuns. Deci văzind / Alexandru înțeleplunea / preoților și cucerni / cila caré au arătat cătră el, / să rușina de ei și-ș con / teni minila. Și, după ce / au jărtvuit și au cetit inaintea lui prorocila lui Daniil, li-au ertat / dăjdile de 7 ani; însă céle ce au făgăduit iudeilor, cătră samari / néni au tăgăduit.

Deci, mărindu-i-se numele și lătindu-i-se împă / rășia foarte, zavistuindu-l unii din botarii lui, l-au otrăvit, / pentru că roada zavistiei moarte iaste. Iar în urma lui s-au împărțit / împărășia în patru împărășii, precum să arată aicea, din / tru carii, pentru cei doi grălaște Sf<inta> Scriptură mai cu de / nadinsul, pentru răutățile care au făcut jidovilor. În / vrmea acestuia era vestit Aristotel. Leat 4888. /

Murind Alexandru s-au rădicat 4 împăraș. Înșă Eghiptel l-au stăpinit / Ptolemeu al lui Lagos, cătră amiazăzi; Machedonila o au stăpinit Filip, / carele și Darie să numește, fiind fratele lui Alexandru, cătră amiazănoapte, / iar Sirila și Vavilona și toată împărășia răsăritului o au stăpinit Selevc / Mihanor, iar în Asia, cătră apus, au împărășit Antioh. /

F. 19, col. I. După ce au stăpinit beserica și o au spurcat în trei ani, Apolonie / și Siron și Timothei și Nicanor și Gorghie și Lisila, să / făcu preot Iuda Macaveul și în 25 de zile ale lui septemvrie tirnosi / beserica, prăznuind 8 zile. După acéla mintui el și cu Ionathan, / frate-său pe galaaditenu și frate-său Simon pre galilei. Iară Iosif / și Azaria, carii era puș de Iuda păzitori besericii și Ierusalimului, bă / tind războfu cu cei streini de fellu, făr-de știrca Iudei, s-au biruit de vrăjmaș, / perind în războfu 1000 de voinici, pentru neascultarea lor. Iar după acéla s-au / împacat Iuda cu Efpator, împăratul Siriei. Deci piri pre Iuda, Alchim, / cătră împăratul, piră mincinoasă; și trimișind împăratul pentru acea / piră pre Nicanor voevodul cu oști, asupra Iudei, fu omorit Nicanor / de Iuda. Iar mai pre urmă, făcind Iuda pace cu romanii, să omori în războiu, / de Vachid. A 2-a <Carte a> Maccaveilor, cap. 14. /

Aceat Eleazar, fiind în războfu cu Iuda omor[i]lă pre vrăjmaș și în dreapta / și în stinga. Deci, virindu-se supt elefantul pre care i să părea că va fi / împăratul, omori pre elefant și, căzind elefantul mort preste dînsul, muri / și el, acolo. Întii<a> Carte a> Maccaveilor, cap. 6. /

Aceat Ioanathan, omorind pre Navuthei, iș izbidiți pentru moartea / frățini-său, lui Ioann. Și, după biruința aceasta, făcu pace / cu Vachid. Și, împăcindu-să și cu Alexandru, i-au dat ajutor asupra / lui Dimitrie, pentru că și Alexandru îi ajuta lui la preoție. / După acéla au ajutat și lui Antioh Mirax; iară apoi, prinzindu-l Trifon, / îl omori și pre el și pre amindoi feciorii lui. Întii<a> Carte a> Mac<abeilor>, cap. 9, 10. /

Simon, fratele lui Ioanathan, au dat lui Trifon 100 de talanți de argint / și pre amindoi feciorii lui Ioanathan zălog, pentru ca să scoată pre / Ioanathan de la el, pentru că așa să tocmise cu Trifon. Iar el, luind argintul / și pre feciorii lui Ioanathan, nu s-au ținut de cuvint, ci i-au omorit. După acéla // făcu Simon pace cu Dimitrie și rădică zidurile céle surpate / ale cetății Sionului și izgoni pre cei ce păzila cetatea. //

Col. II. Antioh Sotir ș-au luat mulare anume Verenica, fata lui Ptolemeu Filadelf<ul>, / împăratul Eghiptelui. Și, după acéla, s-au pornit tot războful între împărășii / cei ce au rămas în urma lui Alexandru, precum în Cartea Maccaveilor să véde. /

Antioh cel Mare, supuind supt oblastia lui Iudea, au pus la loc birurile / slujitorilor besericii, céle ce au fost ertat Ptolemeu Filadelf<ul>, în vrmea celor / 70 de tilcutori. Și pentru cruzimea acestui Antioh au fugit Onia // preotul, tatăl lui Simon, din Ierusalim în Eghiptet, cătră Ptolemeu Epifan<es> / și ș-au zidit beserica în ținutul Iliupoleos, plinind prorocila Isaiei, / caré grălaște la cap. 9. //

F. 19v, col. I. Iară / mai pre urmă fu omorit, în Ierihon, de împăratul Ptolemeu; și Iuo preoșila, / în urma lui, Ioann, care să numește Ircanos. Întii<a> Carte a> Maccaveilor, cap. 16. /

Ioann Ircanos, deșchizind doao vistierii, din céle 8 ale lui David, / au dat 400 de talanți lui Antioh, ca să se depărteze de a robi Ierusalimul. / Iar din celalalți bani, ce-au rămas, au făcut case de săraci și de streini. /

Pre Ircanos, înșălindu-l frate-său Aristovul, i-au luat împărășia. După / acéla, fiind Ierusalimul supt stăpînirea romanilor, au pus Pombie pre Ircanos / preot. Iar mai pre urmă l-au

pus Iulie Chesar și împărat Siriei. După acela / fu omorît de sabiila parthilor celor ce ajută lui Andigon. /

Împăratul Aristovul, închizînd în temniță pre mumă-sa și pre / cei doi frați ai lui, să îmbracă cu diadimă împărătească. Și, / cu învățătura muerii lui, omori pre frate-său Andigon / și muri și el, fiind atunce, cînd au murit, el, ani 475 / de la Sedechie, cînd s-au stricat împărăția jidovilor. /

Col. II. Selefc, feciorul lui Antioh celui Mare, au trimis / pre Iliodor la Ierusalim, ca să preade vistieria be / sericii, carele rîndindu-se de doi ingeri, muri. / Iară cu rugăciunea lui Onie preotul, feciorul lui / Simon, să sculă iarăș și să întoarse la împăratul / deșert. A 2-a <Carte a> Maccaveilor, cap. 3. /

Antioh Epifan<es>, trimițîndu-să de tată-său la Roma, zălog de pace, / fu prins în niște cetăț de ale Asiriei și cu meșteșug scăpînd de acolo, să / numi Epifan<es>. Deci, fiind în Roma zălog, precum am zis și auzind de moartea tătine-său / și de răutățile frățini-său, fugi din Roma pre ascuns și să puse împărat după / moartea lui Selefc. După acela au vîndut preoșii Ierusalimului lui Iason și lui / Menelau. Deci, ei, puindu-să preoș, s-au numit cu nume păgînesc și au făcut neobre / zuire în Ierusalim. Și au omorît Andronic pre Onia preotul, cu învățătura lui Menelau, / după porunca lui Antioh. Deci, biruind Antioh Eghiptul, cu hieșug, au venit / și asupra Ierusalimului de l-au bătut. Și, după acela, fu gonit din Eghipt de / solii carii venise de la Roma. Și puse Antioh idolul Diei Olimbiului, / în beserica Ierusalimului și siliia pre jidovi să facă obiciaturile cele pă / gînești. Și cu multe fêlluri de cazne a omorît pre 7 fraț Maccavei im / preună cu Eleazar, căci nu vrea să mînce carne de porc și să se închine idolilor, / de pre cum le poruncita. Iar mai pre urmă, ducîndu-să iarăș asupra Ierusalimului, / ca să-l strice de tot, l-au împins Elimaid din căruță și, căzînd jos, s-au zdrobit; / și măcar că mai pe urmă s-au căit, iar încă-ș cu ticăloasă moarte s-au sfîrșit. / Întîia Carte a Maccaveilor, cap. 9. /

Antioh Efpator, robînd Vethsura și prădînd Ierusalimul, mai pre urmă au dat / jidovilor voe să-ș ție legile lor și au izgonit pre Filip din Antiohia. / După acela il legară ostașii lui și pre el și pre Lisila și-i omorîră, / cu învățătura lui Dimitrie Sotir, carele au împărățit în urma lui. A 2-a / <Carte a> Maccaveilor, cap. 11. /

F. 20. col. I. Alexandru, omorînd pre jidovi, foarte il urise norodul și temin / du-să a lăsa împărăția feciorilor lui, pentru ca să nu răsplătească lor cele / ce au făcut el, au lăsat împărăția, după moartea lui muerii lui, Alexandrei. /

Iară după ce au murit Alexandru, această împărăteasă, Alexandra, care / iaste însemnată mai jos, în cêla față, fâgăduind împărăția lui Ircanos, / filu-său, pre carele il și lubia, au închis în temniță pre celalalt fecior / al ei, Artistovul, cu mularea lui și cu copiii lui, ca nu cumva, ră / dicîndu-să, să ia împărăția de la Ircanos. /

Pre această Cleopatra o au biruit în Acon, Antonie, / cel ce o îndrăgise. Și s-au mutat împărăția Eghiptului / în partea romanilor. Pre vrêmea aceasta s-au supus / Eghiptul romanilor. /

Col. II. Dimitrie Sotir, feciorul lui Selefc, întorcîndu-se de la Roma, omori pre Antioh / și pre Lisila și puse arhieru pre Alchim, păginul. Și, împreună cu el, trimise / în Ierusalim pre Vachid, carele au pierdut pre mulți din jidovi. Și au perit și Nicanor, / voevodul lui Dimitrie, omorîndu-se de Iuda. Și după acela, omori pre Iuda Macaveul prin Vachid, pentru că nu i-au fost ajutat frate-său, Ioanathan, / măcar că multe să fâgăduise Dimitrie lui Ioanathan, ca să facă pace cu / dînsul și să-i ajute. Deci, bătîndu-se Dimitrie cu Alexandru Epifan<es>, fu / omorît de dînsul. Întîia Carte a Maccaveilor, cap. 8, 9, 10. /

Alexandru Epifan<es>, feciorul lui Antioh Efpator, făcînd / pace cu Ioanathan, feciorul lui Mattathie, omori pre / Dimitrie, cu ajutorul lui Ioanathan și-ș izbîndi / Alexandru, pentru moartea tătine-său și cinati pre Ioanathan, căci i-au / ajutat. După acela, Ptolemeu Filopator, împăratul Eghiptului, socrul / lui Alexandru, rădicînd oaste asupra lui Alexandru, iș luo într-ajutor pe Dimitrie / cel Mic. Și, biruind pe Alexandru, i-au luat toate cetățile și ș-au luat și fata / de la el, de o au dat lui Dimitrie celui Mic. Iar Alexandru, / fugind la Aravia, i să tae capul de Zavdiil Arapul. / Întîia Carte a Maccaveilor, cap. 11. /

Dimitrie cel Mic, luîndu-ș mulare pre fata lui Ptolemeu, / caré era mai nainte mulare lui Alexandru, împărăți în locul lui Alexandru. După / acela fu omorît de Antioh cel Mic, pre carele l-au fost adus Trifon din Aravia / și au împărățit Antioh în locul lui. Întîia Carte a Maccaveilor, cap. 11 și 12. /

Pre Antioh Mirax, feciorul lui Alexandru, l-au adus Trifon de la Aravia, pentru că / acolo il creștea după moartea tătine-său. Acesta, omo / rînd pre Dimitrie, împărăți în locul lui în Antiohia / și dède preoșii lui Ioanathan, feciorul Mattathiei și / cinsti pre el. Iar mai pre urmă fu omorît Antioh de Trifon. /

ШІ НОХАХІ

Т Е С Т А М Е Н Т

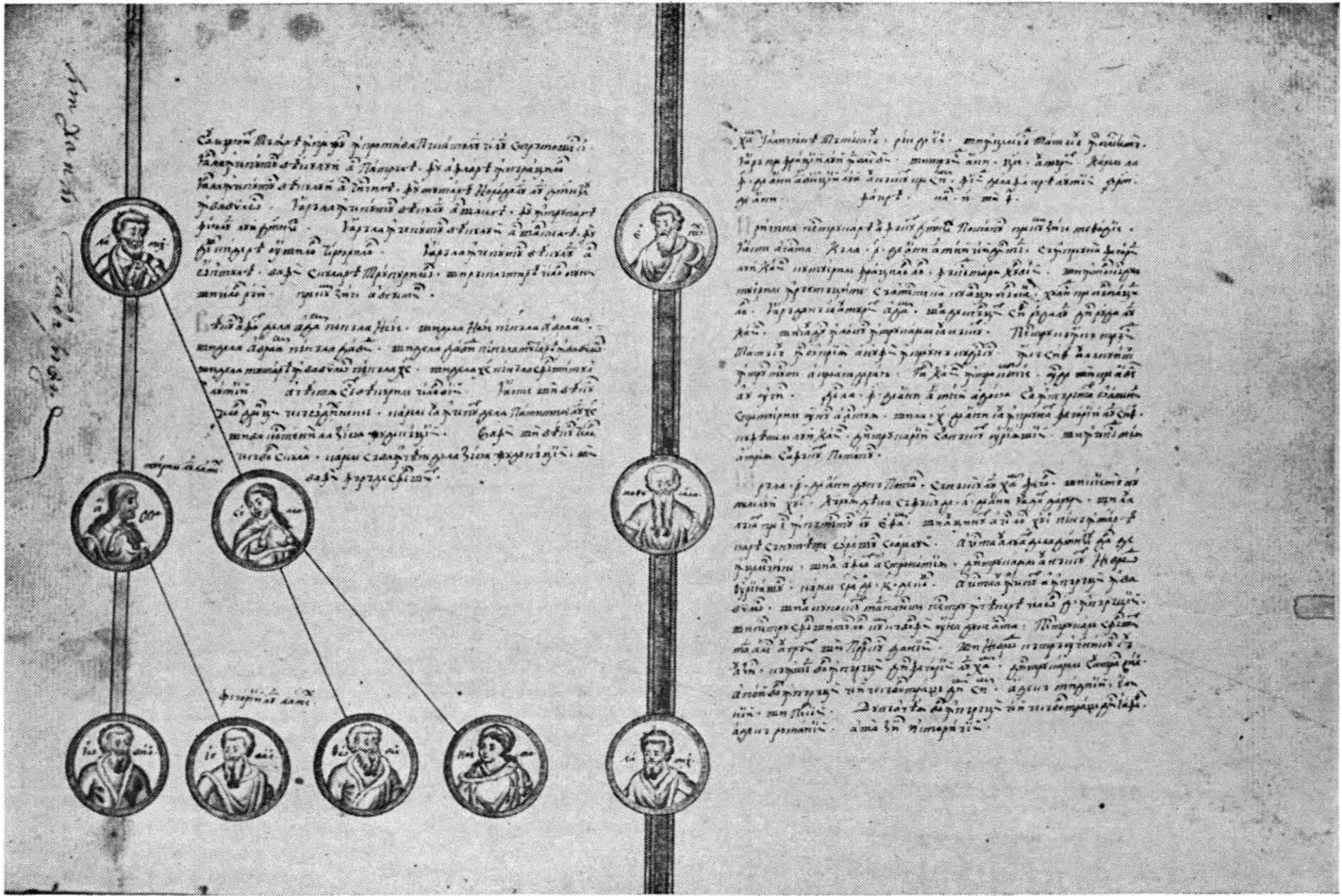
І ДІКА СЪКРАСЕН СЪМЕНИЛОР ТЕЛОР КЕСІНІУ ТЕСА
А ФАХ А СФІНГА СКРНІТЪРХА А І МКАІЕ ШІ А
У ІІЕ ШІ АХІЛОРЕ ПРЕСКХІТЪ ІСТОРИАБ ТЕЛО
ТЕСАФЪКХІТ ПЕКРЪ ІУЛОР АДЕКРНІДЪ А ФІЕШІ
КЪРХА КІАЦА ШІ ФАІНІЕАЕ АТЪТЛА ТЕОРАТЕАХІЕ
ІХІТЪ КХІЦА І ЕХІА КІТ ШІ А ТЕОРА ТЕАХІНІХІ
КХІЦА НЕКХІСІЕА А ТЕНІА А АЕА А ДАМ
ШІ ПОГОРНІДЪ ІІІІАА А КХІМЪ А РІЕНІ А
ТРАТЕІТЪ КІНІА ДАКЪТХІТЪ ШІ АНІХІ АТЪ ПРІ
МХАТЪ НЕКОНІЦА ШІ СІСТЕНІЕА ПРІ СФІНІТЪ
АХІ А ІІТРОПОІІ А ТРОКАХІЕНІ А ІІІІ А ІІІІІІ
ШІ А КІНІАТЪ КХІХІТІЕ ПІРЕ СЕМІНІ А ДІАГОСТІАД
КЪЛІТЪ ПРІ АХІМІАТЪХІ ШІ АНІ АТЪ АХІ МАР
АХІ А ОМНІ ШІ СЪКРЕДХІТЪ ОРО АГОЛЪ ІІАРАХІМІЕ
ІКЪ ІЕ КІСІАДІІІІ ІРІКОВІНІІ ІІАРАХІІ ІІЕКОД

АТЪ А БЕСІТІТЪ ІІІІ АА ЖІГОКІНІЕІ

АА ІІХІІІІІ ІІІІІІІ ІІІІІ

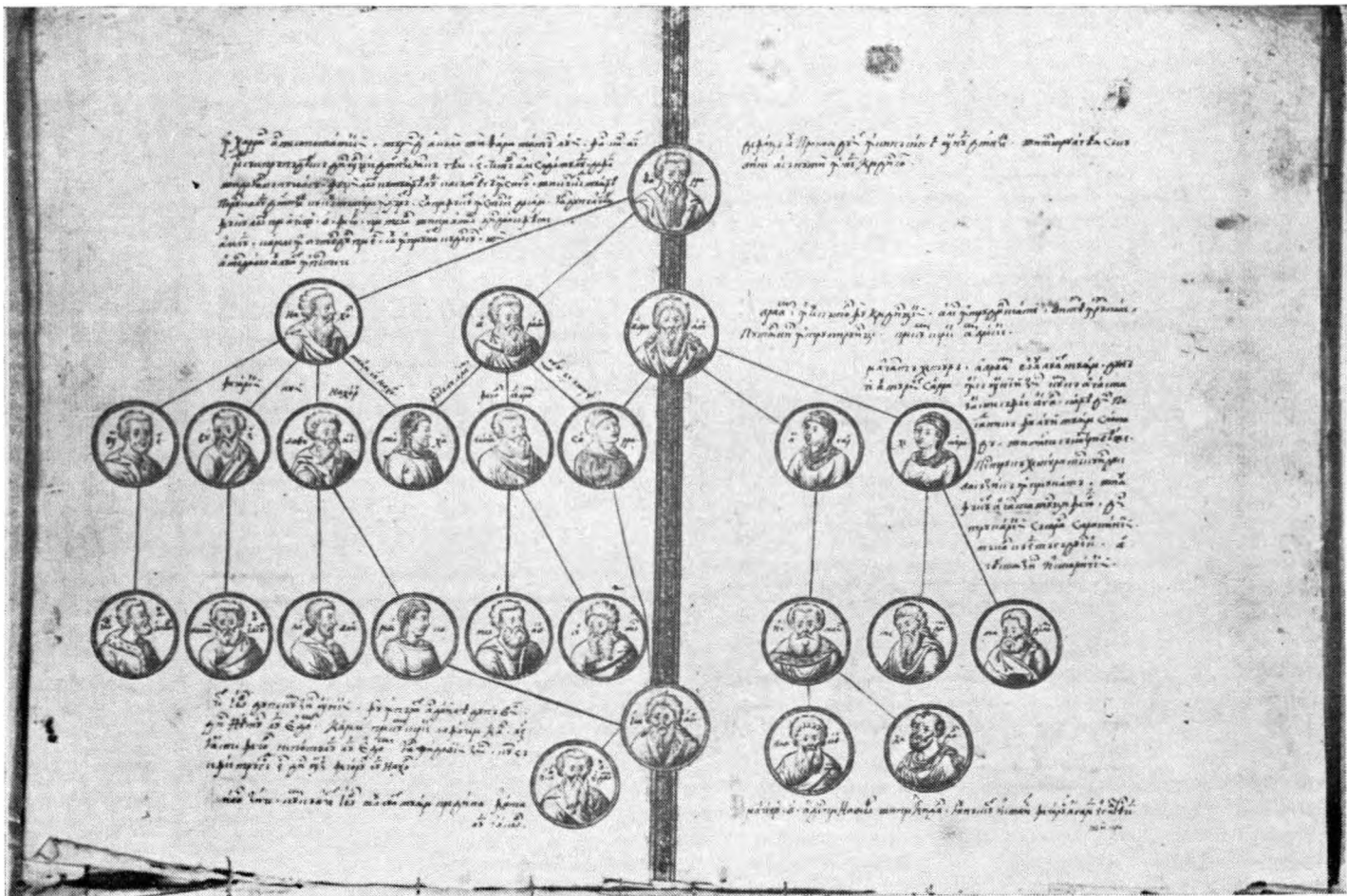
ІІІІ ІІІІ ІІІІ

Fila 5ª (Enoh, Mathusala, Lameh)

Fila 7v (Thara, Avraam, Isaac)

<https://biblioteca-digitala.ro>

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

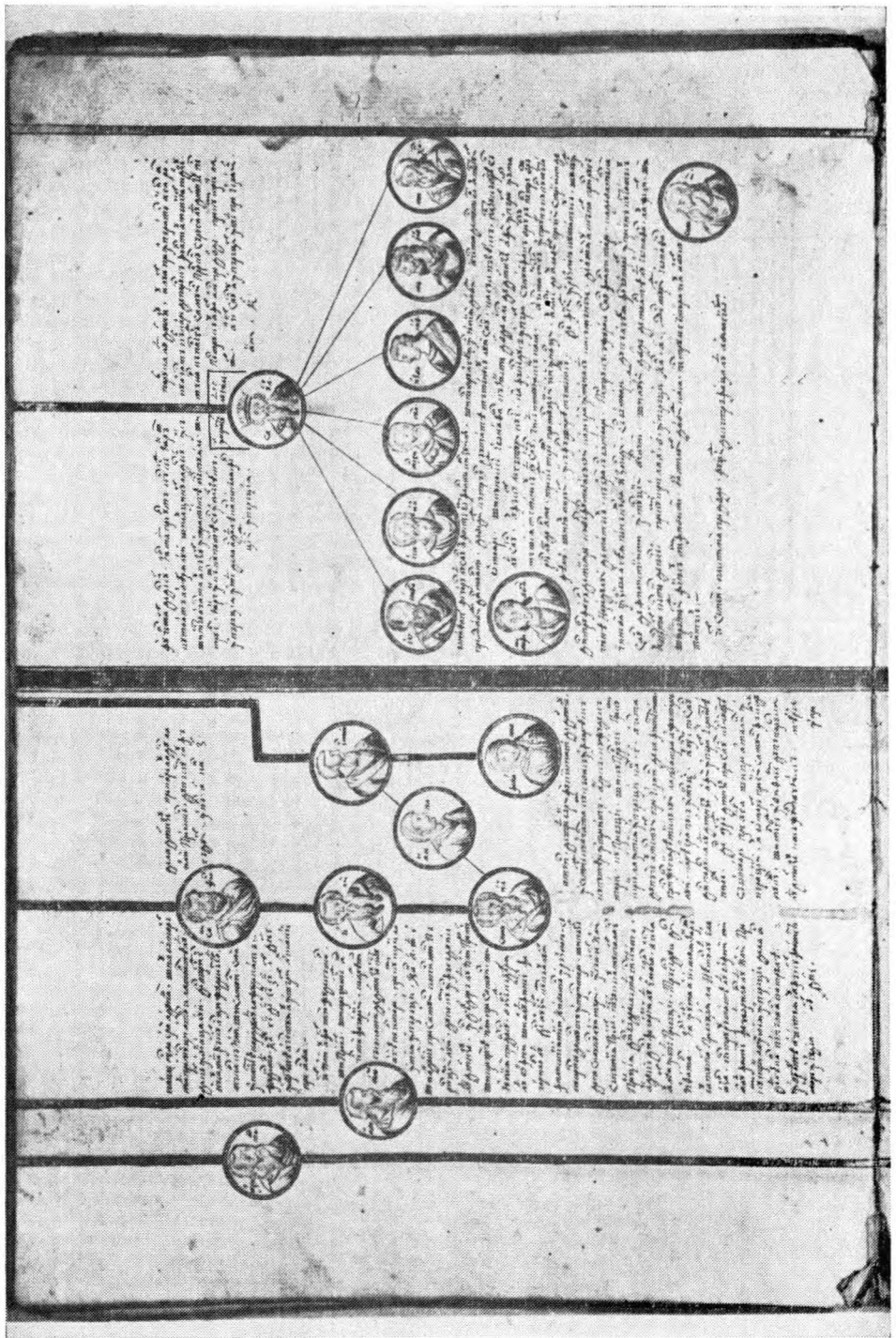
...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

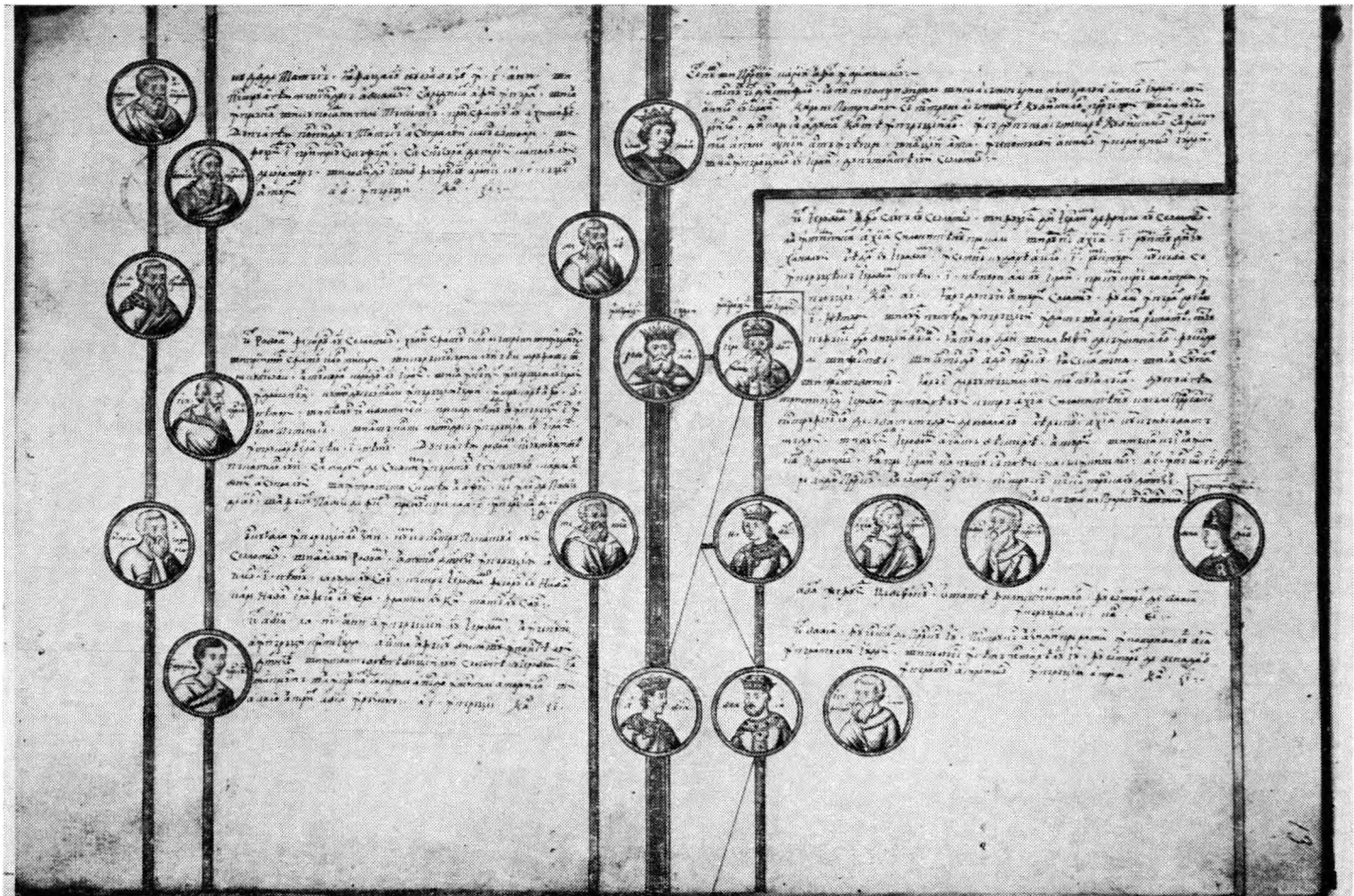

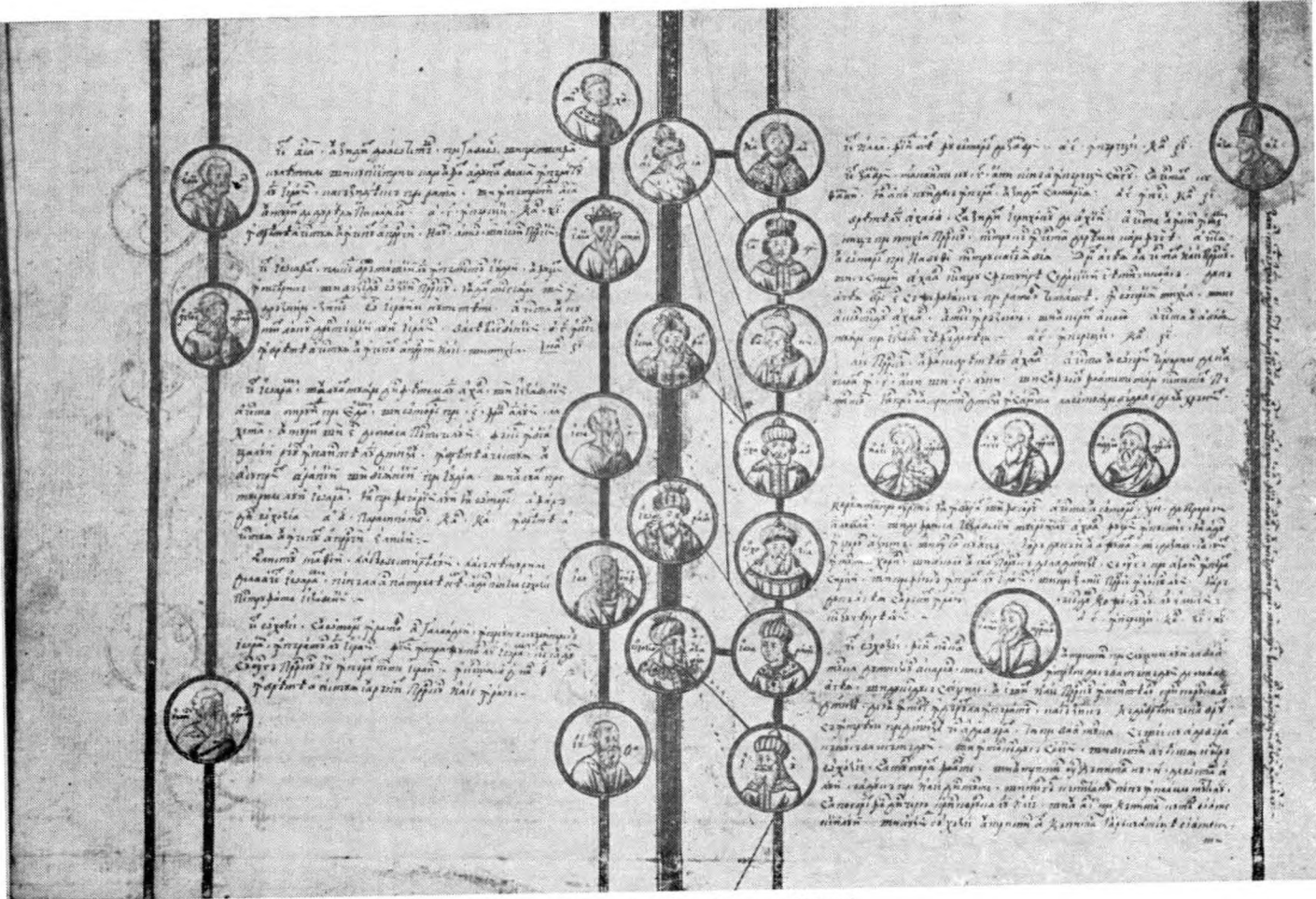
File 11v (Saul)

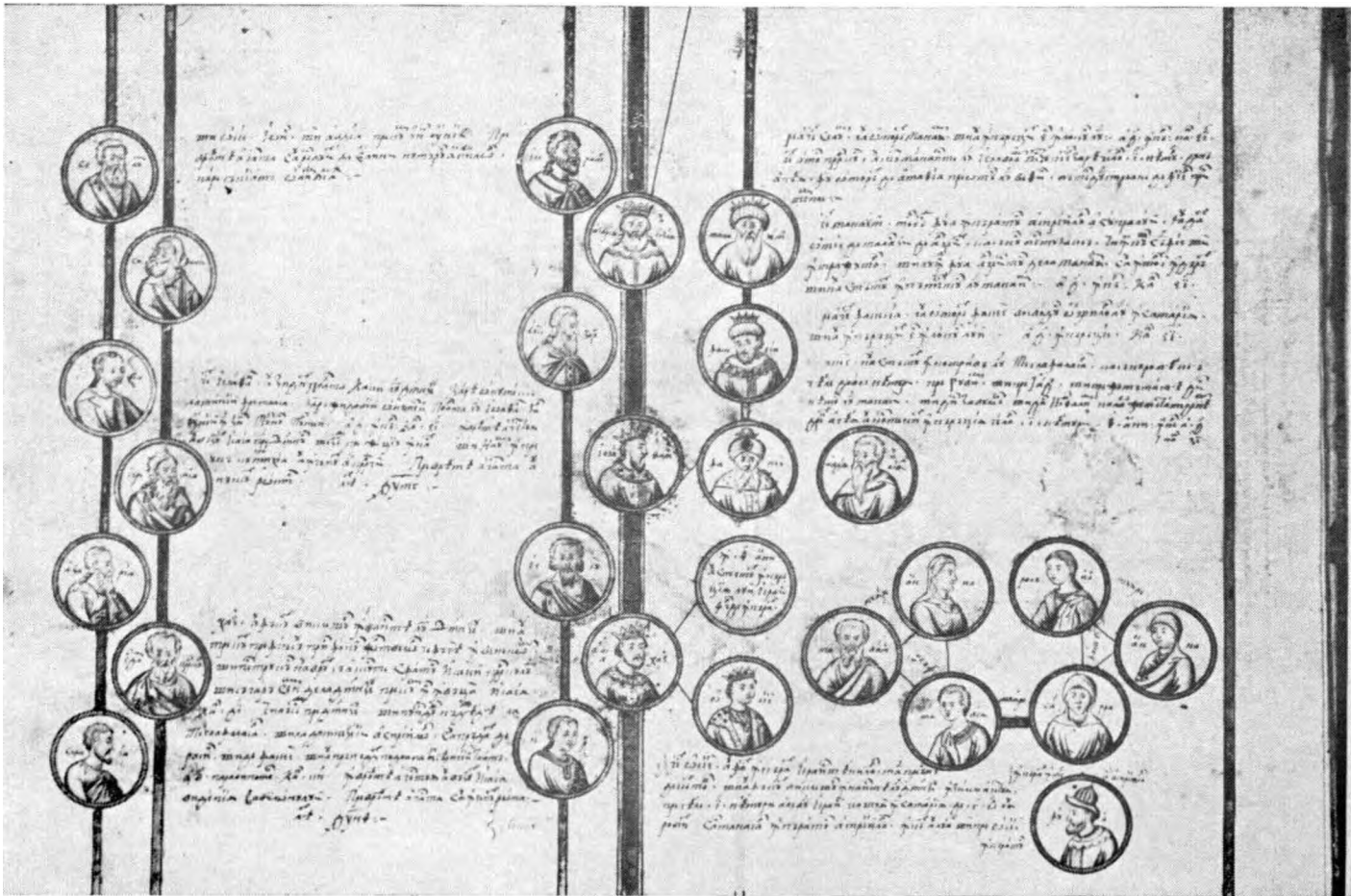

Fila 13 (Solomon)

Fila 13v (Asa, Iosafat, Ioram, Ohozia)

Fila 14v (Azaria, Iotam, Abaz)

<https://biblioteca-digitala.ro>

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

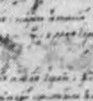

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

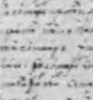

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, surrounding the portrait.

Fila 15 (Ezechia, Manase, Amon)

Acest Trifon, / spurcatul, au omo / rit pre stăpinu-său, / Antioh Mirax și pre Ioanathau și pre amândoi feciorii lui, carii era zălog la el; / și s-au mutat împărăția Siriei la romani. / Antioh cel de pe urmă au fost împărat mai pre urmă decit toț la Siria. Și să făcu Siria supt bir romanilor. / Trimițind, drept acéla romanii pe Pombie asupra lui Tigraț, împăratului Armeniei, au făcut domn Siriei / pe Scavron. Iar Aristovul și Ircanos avea atunce între dinșii netocmire, pentru preoția Ierusalimului. / Drept acéla, au pus Pombie pe Ircanos arhiereu în Ierusalim, prin ajutorul arapilor, iar pe Aris / tovul și pre feciorii lui i-au dus legaț în Roma și i-au dat în minile romanilor. Și după ce să puse / Ircanos arhiereu, surpă beserica acéla intru caré l-au pus și ș-au pus caii în fușoarele besericii; / drept acéla, de atunce înainte n-au mai procopsit. /

F. 20v, col. I. Crasos, rădicind oaste asupra parthilor, / au cheltuit în războșu mai tot aurul care l-au / fost luat Pombie de la sfânta beserică. Drept / acéla, topind aur și vărsind în gura lui, muri. / Și zicea lui: «De aur țe-au fost sète, bea aur.» / Acésta zice Filon istoricul. / În vrémea lui Crasos s-au bătut Iulie cu Pombie și, biruind Iulie, au luat / domnia și o au ținut singur, trei ani și șapte luni. Iar mai naintea / lui; să chivernisiă obștimea Rîmulu de boerime ani 464; pentru / că de la Romil au împărățit 7 împărăți în 200 de ani. Deci, petrecindu-să / acei împărăți, s-au rădicat chivernisitorii Rîmului ipaț «= consuli?» și indrepta no / rodul pînă în vrémea lui Iulie Chesar, carele au împărățit întii. /

Acest Iulie Chesar, bătindu-se / cu Pombie, birui pre diosul și / multe părți ale lumii cu sabila / au supus supt biruința lui. / Și pentru vrednicia lui / s-au pus împărat rimlenilor, / de boșarii Rîmului. / Leat 5154. /

Pentru 3 Irozi pomenéște Sfînta Scriptură: pentru Irod Ascalonitul, / intru a căruia vréme; la 30 de ani a împărăției lui, s-au născut Hristos și s-au / omorît și coconii Vithleemului; al doilea Irod Antipa, carele stă / pînea a patra parte din Galilea, la carele au trimis Pilat pe Hristos; al treilea, / Irod Agripa, feciorul lui Alexandru și nepot lui Ascalonit, carele au omorît / pre Iacov și au inchis în temniță pre Petru, precum scrie la Faptele Sfînților Apostoli / .

Col. II. Cade-să a ști cum că Matthan și Melhi să trag din David. Însă / Matthan prin Solomon, iar Melhi prin Nathan, feciorul lui David. Matthan / acesta și Melhi au fost frați dintr-o / mumă și din doi tați, precum Ieronim / la Luca zice. /

După ce au rămas Estha, mușarea lui Matthan, văduvă, o au luat Melhi, frate-său, / mulare lui-ș, ca să rădice sămînță fratelui său, celui mort. Și făcu Melhi / dintr-însa pre Ili. Iar Matthan au fost făcut și el, dintr-însa fecior pre Iacov. / Drept acéla, Iacov și Ili au fost frați dintr-o / mumă și din doi tați. Și, / luindu-ș Ili mușare, muri, nefăcînd cu la feciori. Drept acéla au luat / Iacov, fratele lui Ili, pre cumnată-sa mușare și au născut dintr-însa / semenție frățini-său pre Iosif, bărbatul Precistii. Și fu Iosif / fecior firesc lui Iacov, iar lui Ili fecior după lege. Și drept acéla zice / Mathei Evanghelistul pre Iosif a fi fecior lui Iacov, iar Luca numéște / pre el fecior lui Ili. /

Fecicita Fecioara Maria era de 15 / ani cînd au luat în pintece de la Duhul Sfînt, / prin bunăvestirea ingerului. Pentru că / de 3 ani au fost cînd au intrat în Sfînta Sfînte / lor și după 12 ani bine i să vesti. / Și au trăit, după înălțarea lui Hristos ani 24 / și fu înălțată la cerluri la 72 de ani / ai vieții ei, ce au trăit pre pămînt. /

F. 21, col. I. Această Salomi au năpăstuit pre Mariamna, / mușarea lui Irod, că au preacurvit. / Și auzind Irod / au omorît pre Mariamna. /

Col. II. Acest Octavie Avgust Chesar / au luat împărăția după Iulie / carele făcînd polaturi, adecă / case împărătești, au întrebat / pre Sevilla prorocița / ciț ani vor sta / palaturile / acélla. Iar Ia, / prorocînd, i-au răspuns / cum că vor sta pînă / în vrémea ce va naște o / fecioară curată fiu. Iar / el, auzind acésta, i-au părut / că nu să vor strica nici / odinioară, pentru / neîncredințarea / cuvîntului. /

Deci la / 42 de ani a împă / răției lui, născîndu — să Hristos din Fecioara Maria, / chiemă prorocița Sevilla / pre Octavie și-i arătă lui, / în soare, pre Fecioara, ținînd în / brațele ei pre Hristos. Și zise / lui: «Aceasta iaste / Fecioara a / cêla caré au / născut pruncul.» / Și îndată căzură / casele. Iar locul acela, intru care / era casele, să numéște: «Locul cerlului.» / Acésta zic istoricii. /

La 42 de ani a împărăției lui Octavie Avgust s-au născut Iisus Hristos, în / Vithleemul Iudeii, care iast «> cetatea lui David, din Fecioara Maria, / în noaptea spre duminică. Care mîntuitor al nostru / Iisus Hristos, arhiereul cel ales, de 30 de ani era cînd / s-au botezat de Ioann prorocul în Iordan, în / vătînd în urma botezului 3 ani și 3 / luni, după acéla răstîgnîndu-să, / murînd și îngropîndu-se, a treia zi s-au sculat din morți / și s-au arătat ucenicilor lui

de 12 ori în cele 40 de zile ce au petrecut pre pă / mint, după învlare. Iar la 40 de zile s-au înălţat la cerfuri şi au găzut de-a / dreapta Tatălui. Iar la 50 de zile după învlare au trimis ucenici / lor lui Duhul Sfint, întărind pre ei, cărora le-au dat putere a face minuni / şi a dezlega păcatele. /

În urma lui Octavie Avgust au luat împărăţia Tiverie, carele au trimăs domn / jidovilor pre Valia. Acesta de faţă vindea preoţita. Şi întâi / au izgonit pre Anna, puind în locul lui pre Ismail şi mai pre urmă // au pus pre Eleazar, feciorul Annei şi după acela pre Simon şi mai pre urmă pre / Iosif, carele să numiła şi Caiafa, într-a căruia vrême au pătimit şi D<omnul / nostru Iisus Hristos. //

F. 21v, col. I. Acest Antipatru era din limbi de neam idumeu. Acesta au avut 4 / feciori, dintru carii iaste unul şi Irod Ascalonitul. Pre acest / Antipatru, pirindu-l oare cine cătră împăratul Avgust, cum că-i iaste / vrăjmaş şi vînzător, vrea să-l piarză. Deci, arătindu-ş Antipatru ra / nele care au fost pătimit pentru dînsul, să curăţi de vină. Drept acela, / făcînd pace împăratul cu dînsul, au pus pre filu-său, Irod, împărat Iudeii, / carele au fost avînd mulare pre Mariamna, fata lui Ircanos, prin caré au / luat şi împărăţia. Acest Irod s-au şi obrezuit. /

Irod Ascalonitul, puindu-să împărat Iudeii de Antonie şi de / Avgust, la al patrulea an a împărăţiei lui ş-au ciştigat, din 4 / mueri ce au avut, 6 feciori, carii sînt insemnaţ mai sus, în cêla faţă /. Acesta, pentru năpăstuirea cea mincinoasă a Salomi, ş-au omorit / pre Mariamna, mularea lui. În vrêmea acestula s-au născut d<omnul / nostru Iisus Hristos. Acesta au omorit şi coconii din Vithleem şi încă / şi ai lui, pre Aristovul, şi pre Alexandru şi pre Antipatru. / Şi au trăit, în urma uciderii coconilor ani 7, întru carii ani / domnul nostru Iisus Hristos au fost fugit la Egbipet, cu maică-sa şi cu Iosif. / Iar după moartea lui Irod s-au întors Iosif, împreună cu coconul şi / cu maică-sa la Iudea, după porunca îngerului şi lăcuiră în / Nazaretul Galileii. Iară Irod au murit cu moarte ticăloasă, / puind în locul lui pre Arhelau. Aceasta iaste istorie besericească. /

Murind Irod Ascalonitul, s-au împărţit împărăţia şi s-au dat o / jumătate de parte lui Arhelau, carele măcar că să numiła stă / pînitor la a 4-a parte, iar el stăpînîla doao părţi, pentru / că ţinea Iudea şi Idumea. Aşijderea s-au împărţit şi cêla / laltă jumătate şi s-au dat o parte lui Irod Tetrarbul, adecă > / Galilea, iar cêlalaltă parte s-au dat frăţini-său, lui Filip, adecă / Iurila şi Trahonila. Iar singur stăpînitor niciodată n-au stătut / Arhelau, ci numai din părerea norodului să numiła singur stăpînitor. /

Col. II. Acest Tiveri au împărţit înaintea pătimirii Domnului ani 18 / şi după pătimire ani 5. /

Aicea la naşterea lui Hristos s-au plinit veacul al cincilea şi s-au început al şaselea, / care va ţinea pînă la sfîrşitul lumii. Însă împreunîndu-se toţ anii, de la Adam / pînă la Hristos sînt ani 5199. /

Trecut-au, precum scrie Roxie cătră fericitul Avgustin, de la zidirea lumii / pînă la zidirea Rimului ani 4474 şi de la zidirea Rimului pînă la / naşterea lui Hristos ani 715, carii fac de toţ, de la facerea lumii pînă la Hristos / ani 5199 <sic>. /

După 13 ani a naşterii lui Hristos s-au numărat norodul cetăţenilor Rimului şi, / în vrêmea lui / Octavie, / s-au aflat de 90 de ori cite 380 de mii. Aşa zice Roxie. /

Veacul cel dintii s-au început de la Adam şi au ţinut pînă la Noe, ani 1642. Şi de la na / şterea lui Noe pînă la potop au trecut ani 600, carii fac de toţ, de la Adam pînă la potop / ani 2242. / Veacul al doilea s-au început de la potop şi au / ţinut pînă la naşterea lui Avraam, cuprinzînd / ani 942, carii fac de toţ, de la Adam pînă la Avraam / ani 3184. /

Veacul al treilea s-au început de la naşterea lui Avraam pînă la David, cuprinzînd / ani 1020. / Deci de la Adam pînă la David fac de toţ ani 4204. Între veacul acesta, adecă după 3184 / de ani de la Adam fu eşirea feciorilor lui Israil din Eghipet. /

Veacul al patrulea iaste de la David pînă la mutarea Vavilionului, cuprinzînd / ani / 409, carii fac de toţ, de la Adam pînă la mutarea Vavilionului ani 4613. /

Veacul al cincilea iaste de la mutarea Vavilionului pînă la naşterea lui Hristos, cuprinzînd / ani 586, carii fac de toţ, de la Adam pînă la Hristos ani 5199. /

Veacul al şaselea iaste de la Hristos / pînă la zioa judecăţii. /

Veacul al şaptelea să începe de la zioa judecăţii şi nu să sfîrşeşte în véci. /

F. 22, col. I. Arhelau, după vrăjbiile cêle îndelungate ce au avut cu fraţii lui, pu / indu-să stăpînitor preste doao părţi, adecă pre Iudea şi / pre Idumea şi înălţîndu-se cu gînd a să nu-mi împărat, fu pirît / cătră Chesar, cum că va să împărătească. Şi, miniîndu-să Chesar, / l-au izgonit la Viena şi au împărţit domniła lui la ţinuturi / mai mici. Şi trimise Chesar la Iudea eparh pe Componie.

Irod Agripa, fiind isteț la minte de întâmplările vremilor, / dîndu-i-se stăpînirile de a
 patra parte a lui Filip și a lui / Lisanie și în Iudea fiind împărăția lui, omori pre Iacov, / cu
 voia jidovilor și închise în temniță și pe Petru. Iar / mai pre urmă, cîstindu-să ca un dumnezeu,
 auzi vestitor rău grăind / de sfîrșitul lui. /

În vremea lui Amon Ruful au murit Avgust Chesar, împărățind ani 55, / dintru carii ani
 au împărățit, împreună cu dînsul, Antonie, 13 ani. /

Irod Antipa, ducindu-să la Roma, s-au făgăduit Irodiadii, / muerii frățini-său lui Filip
 ca, de să va întoarce de la Roma / cu bine, să o la mulare. Deci, întorcîndu-să împărat al Iudeii, /
 o au luat. În vremea acestuia au pătimit Domnul nostru Iisus Hristos / și s-au tăiat și capul
 lui Ioann Botezătorul.

Accest Irod, / după ce s-au invrăjbit cu frate-său Arhelau, zavistuiind pre el, / au fugit
 la Roma, cătră Irod Agripa, cu învățătura muerii / lui și năpăstuiind pre el Irod Agripa cătră
 împăratul, / fu izgonit la Lugdon. /

- Col. II. Ieremia. Tată au numit pre Cela ce au făcut cerul și pămîntul /
 Petru Crez în Dumnezeu Tatăl, a tot Țiitorul. /
 Daniil. Văz 4 bărbaț în mijlocul focului și chipul a cite 4 iaste asămenea cu Filul
 lui Dumnezeu /
 Andrei, Și în Iisus Hristos, Filul Lui, cel unul născut /
 Isaia. Iată, Fecioara în pîntece va lua și va naște Filu /.
 Iacov cel Mare. Carele s-au zemislit din Duhul Sfînt, adecă s-au născut din Fecioara
 Maria. /
 Isaia. Ca o oae spre junghilare fu dus. /
 Ioann, Pătîmind în vremea lui Pilat din Pont și murind și îngropîndu-se. /
 Osie. Fi-voļu ție moarte, o moarte ! Mușcare voļu fi ție, o iadule. /
 Iară acesta. Cerceta-va pre noi, după doao zile și a trefa zi rădica-va pre noi. /
 Thoma. Pogoritu-s-au în Iad și a tréla zi s-au sculat. /
 D<a>vid. Suitu-s-au Dumnezeu întru clicuri. /
 Iară acesta. Zis-au Domnul, domnului meu: « Șăzi de-a dreapta mea ». /
 Iacov cel Mic. S-au suit în cerfuri, au șezut de-a dreapta Tatălui. /
 Ioil. Rădica-va limbi în izvorul lui Iosafat și acolo voļu judeca pre dînșii. /
 Filip. Iară venînd a judeca viii și morți. /
 Zaharia. Șapte ochi au făcut ca să se odihnească duhul meu, în pămîntul mila-
 zeinoapte. /
 Ioil. Voļu vărsa din duhul meu peste tot trupul. /
 Solomon. Una iaste porumbița mea, una iaste maica ei, aleasă din nașterea ei. /
 Matthei. Sfîntă catholicescă besérică. /
 Mihea. Oasele fraților noștri să se întoarcă către Israil. /
 Simon. Împărțășirea cu sîntii și lăsarea păcatelor. /
 Iezechiil. Iată, eu voļu scoate pre voi din gropile voastre, norodul meu. /
 Thadeu. Invilare trupului. /
 Daniil. În zioa acéja să va mintui tot norodul meu, care să va afla scris în cartea
 vieții. /
 Catthia. Viață vécinică. Amin. /

UN MANUSCRIS SLAVONESC AL LUI RADU DIN MĂNICEȘTI

MARIA RĂDULESCU

Printre prețioasele piese ale colecției Bibliotecii Naționale « Chiril și Metodie » din Sofia, se află și un manuscris legat de numele lui Radu din Mănicești, autorul copiei *Tetraevangelului* diaconului Coresi, făcute la 1574. Este vorba de manuscrisul 873, un *Evangeliiar* slavonesc, de redacție bulgară, copiat în 1572. El a făcut parte din colecția de manuscrise slavone a cunoscutului activist al Renașterii bulgare, Naiden Gherov.¹

Ms. 873 are 257 de foi, de dimensiunile 30 × 21 cm. Îi lipsesc primele 77 de foi (așa cum se poate deduce din numerotarea caietelor), cit și unele foi din interior.

Hirtia provine probabil din stocuri diferite, unele foi fiind mai aspre, altele mai netede. Are ca filigran ancora în cerc (două tipuri), din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Din legătura în scoarțe de lemn îmbrăcate în piele frumos ornamentată a rămas numai ultima scoarță.

Pe foaie sînt cite 20—21 de rînduri, cu un scris de 5 cm., în cerneală rădăcinic, bine păstrată. Titlurile sînt în roșu și verde deschis.

Manuscrisul este împodobit cu frumoase ornamente și inițiale care amintesc insistent pe cele din tipăriturile lui Macarie și Coresi. De altfel, tipul acesta de ornament care se detașează net într-un album de ornamente (în curs de elaborare) de manuscrise slavone din colecția bibliotecii, ne-a trezit interesul pentru acest manuscris. Realizate în negru, galben, verde și roșu, ornamentele și inițialele conferă manuscrisului o reală valoare artistică.

Ornamentele sînt de patru feluri:

Un frontispiciu mic, simplu, asemenea celui reprodus în Bibliografia românească veche, I, p. 15, colorat în roșu, verde, galben, negru se găsește la Predoslovia evangheliei lui Luca (p. 74^r) și la Predoslovia evangheliei lui Ioan (p. 165^r).²

Un frontispiciu, de asemenea mic, din cercuri împletite, colorat în galben, verde, roșu, împodobește pagina cu sumarul evangheliei lui Ioan (p. 164^v).³

Un frontispiciu mare,⁴ similar cu cel reprodus în BRV, I, p. 10, apare colorat în galben, verde, negru, roșu, la începutul evangheliilor lui Luca (p. 75^r) și, necolorat, la pagina unde se indică numărul evangheliilor de peste an (p. 235^r).

Un frontispiciu mare, realizat din două cercuri împletite, colorat în galben, împodobește partea de sus a paginii a 15-a.⁵

Inițialele sînt și ele de mai multe tipuri. Unele,⁶ puține la număr, sînt identice cu cea din *Evangeliiarul* lui Macarie, reprodusă în BRV, I, p. 10. Altele, și mai puține, sînt identice cu tipul de inițială folosit frecvent în *Evangeliiarul* lui Macarie BRV, I, p. 20, nr. 32—37). În două din inițialele de acest tip (p. 165^r, 253^r), Radu și-a însemnat și numele.⁷ Inițiala predominantă este de tip floral, simplă, uneori rudimentar executată,⁸ similară cu cea din *Evangeliiarul* lui Macarie (BRV, I, p. 20, nr. 40).

Cuprinsul manuscrisului îl constituie cele patru evanghelii (cea de la Matei fiind de la zicala 105). Urmează apoi:

ОКАЗАНИЕ ПРЪКАМАЦИИ ВЪСГО ЛЪТА ЧИСЛО СЪГЛАСНОИ (Spunere cuprinzînd numărul evangheliilor pe tot anul; p. 235^v—236^v).

ОКАЗАНИЕ ОЖИ НА ВЪСЪКЪ ДНЬ ДАЪЖНОЕ ГАТИИ СА СЪГАЛИ НЕДАЪТЪМА ВЪСГО ЛЪТА (Arătare «a evangheliilor» care trebuie spuse în fiecare zi; evanghelii în duminicile de peste tot anul; p. 236^v—242^r),

¹ Manio Stoianov, *Ръкописната сбирка на Найден Геров*, în „Известия на Института за литература“ БАН, кн. XVI, 1965, p. 141.

² Fig. 1
³ Fig. 2
⁴ Fig. 3
⁵ Fig. 4
⁶ Fig. 5
⁷ Fig. 7
⁸ Fig. 6

Бъзорникъ ѿ-мъ мѣсм (Adunare a 12 luni; p. 242^r — 251^v)¹,

Оказаніе како подобастъ обрѣтати по възсудивна цѣла (Arătare cum se cuvine să se afle evanghelia zilnică; p. 251^v — 252^r),

Прокимни възскрси на оутрѣнѣхъ (Prochimenele învierii la utrenie; p. 252^r),

Tablou de glasurile și evangheliile la utrenie (p. 252^v — 253),

Însemnări (p. 253^r — 257^v).

În privința ornamentării, ms. 873 prezintă numeroase asemănări, dar și unele deosebiri, față de *Evangheliarul* slavon din 1512 al lui Macarie. Același lucru se poate spune și în legătură cu organizarea cuprinsului acestor două texte. Identic în marea majoritate, el prezintă unele diferențe în ultima parte. În timp ce în ms. 873, după « Arătare cum se cuvine să se afle evanghelia zilnică », urmează « Prochimenele învierii la utrenie », apoi Tablou de glasurile și evangheliile la utrenie, în *Evangheliarul* lui Macarie, urmează (numai) « Arătare a glasurilor

evangheliilor pe dumineci și a apostolului evangheliei » Оуказъ гласовом цѣлама възскреним и апостъ оутрѣ.

Și în privința particularităților de limbă, ms. 873 prezintă unele diferențe față de *Evangheliarul* lui Macarie. Unele dintre ele ca:

Ms. 873

Ev. 1512

НСКАШЕ ПОДОБНА ВРѢМНИНА

НСКАШЕ ПОДОБНА ВРѢМНИ

ДЪ ННКОЛН ЖЕ СЪБЛАЖНАТ СМ

ДЪ ННКОЛН ЖЕ СЪБЛАЖНА СМ

ОЧН МОН

ОЧЕ МОН

Н ШИДЪ ОУДАВН СМ

Н ШЕДЪ ОУДВН СМ

Matei, zač. 108

Matei, zač. 108

ar putea fi privite ca greșeli datorite copistului Radu, pe care însemnările sale, așa cum remarcă și B. P. Hasdeu², ni-l arată un foarte slab cunoscător al slavonei.

Tot pe seama lui Radu ar putea fi pusă și notarea sporadică, în ms. 873, a lui а prin 6:

СЪБРАШЕ СМ АРХІЕРЕНІ

СЪБРАША СМ АРХІЕРЕНІ

РЧЕТ СЕ Н ЕЖЕ

РЧЕТ СМ Н ЕЖЕ

id.

id.

Altele însă, cum sint:

ВЪ ОСТАВАНІИ ГРѢХУМ

ВЪ ОСТАВАНІИ ГРѢХУВЪ

ВЪ ЛУКЪ ВЪ ГЛВЪ РѠ

ВЪ ЛОУЦѢ ВЪ ГЛВЪ РѠ

СВѢДѢТЕЛСТВОУИ

СВѢДѢТЕЛСТВОТЪ

id.

id.

cu greu ar putea fi explicate ca datorite neatenției sau ignoranței lui Radu în materie de slavonă. Ele presupun folosirea unui alt original decît *Evangheliarul* lui Macarie. De altfel, și faptele din categoriile anterioare e posibil să fi fost preluate de Radu din originalul folosit, pentru că ele pot aparține tot atât de bine oricărui alt copist mai puțin pregătit.

Întrucît nici la Sofia, nici la noi nu am avut un exemplar al *Evangheliarului* slavonesc din 1562 al diaconului Coresi³, nu am putut urmări raportul dintre acest text și ms. 873.

¹ În *Manuscrisul* sînt indicații sfînții alavi Sava (p. 264 și Simeon (p. 247), ca și în evangheliarele lui Macarie și Coresi, edițiile în slavonă și română.

² *Manuscrisul românesc din 1574 aflat în London în British Museum*, în « Columna lui Traian », 1882, p. 57.

³ Nici la Biblioteca Academiei RSR și nici la biserica Sf. Nicolae din Brașov nu există exemplarele menționate în BRV, p. 46 și 48.

În afară de ornamentare, mv. 873 mai atrage atenția prin numeroasele și interesantele sale însemnări. Cea mai amplă și importantă pentru noi se află la p. 253^r — 254^r, scrisă de Radu din Mănicești:

ИЗВОЛИТЕМ ОЦА И ВЪПЛЪЩИНТЕМ СНА И
 СЪШЕСТВЕТЕМ СТОГО ДЪХА ПОНЕЖЕ НИЖЕ ВЪ
 ТРОНИЦИ ПОКЛАНЯЕМЪИМЪ БГЪ БЛАГОИЗВОЛИ
 ЦРКОВЪ СВОЖ ИСПАВНИТИ СТЫМИ КНИГАМИ
 ВЪ СЛАВОСЛОВИЕ И ПОЛЪЖ ПРОЧИТАЩИМЪ
 СЕГО РАДИ И АЗЪ ВЪ ХА БА БЛАГОВЪРНИ
 И БГОХРАНИМЪИМЪ И САМОДРЪЖАВНИ ГОСПОДАР
 ІУ ПЛАХАНДРО ВОЕВОД И ГАНЪ ВЪСИН ЗЕМЛИ
 ОУТРОВАДХИНСКОИ И ПОДЪИВАЮ СЪ ПРЪ-
 ДОБРАГО И ВЕЛИКАГО ГОСПОДИНА ІУ ПЛА-
 ХАНДРА ВОЕВОДА ВЪЗРЕВНОУХ ПОСПЕШИТЕМЪ
 СТОГО ДЪХА И АЗЪ СМЪРНИЕ ОКАДНАГО И
 ГРЪШНАГО РАДУЛА ГРАМАТИКЪ СЪ ДРАГИЧ
 МЪ МЪНИЩИНЪ МЪ СЪСЪДТЕСТВО ТЕЛОРМАНА БАНЪ
 МЪ РОШ ПАЗАР. ИСПИСАХЪ СЮ СТЫЮ БЖСТЕ-
 НОЮ КНИГЪ ТЕТРАВЕХЪГЛА ПРЪВЪКЪ НАС НАВЪЧИ
 ЗА ВЪРА ХРЪСТИАНСКА И ПАКЪ БРАТИЕ МАИ
 СЪ ВАМЪ И КОЛЪНИМЪ КАСАЮ СЪ АЩЕ БЪДАТЪ
 ЧТО ПОГРЪШНИИ И ВИН ПОПОВЕ ДЪХОВНИЦИ
 И ВИН ДІАЦИ И ВИН ГРАМАТИКИ ЧЪТЪЩИ
 НАИ ПИШЪЩЕ ЛЮБВЕ РАДИ ХЪВЕ РАДИ
 ИСПРЪВЕЛЪТЕ НА ЕЖЕ ВЪСРЪДНО ПОТЪЩАВ-
 ШИХЪ СЪ НА СІЕ ДЪЛО БАСЪНТЕ А НЕ КАЪ-
 НИТЕ. ПОНЕЖЕ НЕ ПИСАХЪ ДЪХЪ СТЫИ НИ
 АГЛА НЪ РЪКА ГРЪШНА И ВСТА БРИНА И
 ДЪХЪ ВНИЛИИ И ОКАДНИИ И ГРЪШНИИ АЗЪ
 РАДУЛА ГРАМАТИКЪ МНОГОГРЪШНИИ И ПАЧЕ
 ВАСЪ ВЪ ГЛАВЪ МОИИ ПОНЕЖЕ БРАТИИ МНОГО
 МЪ БИЛО ЖАЛО МЪ ВЪЛШКОЕ ЗЕМЛИ А ПОМНОГО
 МЪ РАДУЛА ВОЕВОДА СЪ ПРЪДОБРАГО И

Cu voia tatălui și intruparea fiului și coborirea
 duhului sfânt. Pentru că Dumnezeu cel întru
 treime închinat a binevoit să umple biserica
 sa cu cărți sfinte, spre laudă și spre folosul
 celor care citesc, drept aceea și eu întru Hristos
 Domnul, binecredinciosul și de Dumnezeu
 păzitul și domn de sine stătător, Io Alexandru
 Voevod și stăpînitor a toată Țara Românească
 și al părților de peste Dunăre, fiul prea bunului
 și marelui Domn, Io Alexandru Voevod, am
 rîvnit cu ajutorul sfintului duh, și eu, cu
 smerenia amăritului și păcătoșului Radul
 Grămăticul, fiul lui Drăghici din Mănicești,
 din vechinătatea Teleormanului, aproape de
 tîrgul Roș, am scris această sfîntă dumnezească
 carte, Tetraevanghel, mai întîi pentru
 a ne învăța despre legea creștinească. Și iar
 mă rog vouă, fraților, și mă plec în genunchi,
 dacă va fi ceva greșit, și voi, preoți, duhovnici,
 și voi, diaconi, și voi, grămătici, care citiți
 sau scrieți, pentru dragostea lui Hristos să
 îndreptați, pentru că eu usirdie m-am străduit
 la această faptă. Bindecuvîțați, nu blestemați,
 pentru că nu a scris duhul sfînt, nici înger,
 ci mină păcătoasă și gură pieritoare și suflet
 umilit și amărit și păcătoș, eu Radul Grămă-
 ticul, prea păcătoșul mai mult decît părul
 din capul meu, pentru că, fraților, tare mi-era
 dor de Țara Românească și mai ales de Radul
 Voevod, fiul prea bunului și prea cinstitului

БЛГОУСТНЕВАГО И ВЕЛИКАГО ІѠ МІРЧКЕ ВОЕ-
 ВОДА ГПДНЪ ВГРОКЛАХІНСКОЕ ЗЕМЛЕ. И
 ПАКЫ БРАТІЕ ПОВѢЖДАЪ КАМ ВЕЛІЕ ЧЮДО
 ТОГДА КОГИ НАЧИНЯ СѢГО ІѠВАННА ГЛАВА
 ВЪ НАЧАЛО БѢ СЛОВО И СЛОВО БѢ КЪ БѢ.
 ИСПИСАХ БРАТІЕ ВЕЛИКА ЛОЗА СЪВРЪШНУХЪ И
 ИЗЛЕЗОУ КЪНЪ А ЕДНА МОУА СМРЪДНА БѢ
 ВЕЛІЕ СѢЛО ДОДЕ И СПАДНУХЪ НА ТЕТРАГЪ
 И ИСПИХЪ МИ МАСТНАСЪ ^{III} W ТЕТРАГЪ И
 СПЛЮКАХЪ МИ ЛОЗАТА. АЗЪ ГРѢШНИКА РАБА
 БЖІЮ РАДАША ВИДѢХЪ ЕН И РАЗГНѢКАХЪ СЯ
 НА НЕЯ ВЕЛІЕ СѢЛО. ВЪХВАТИ ЕН ПОМНИЛѢКАХЪ
 КАКО ЗЛО СЪМРТЬ ДА ПОГЪБЕ ЕН ИЗВЕДОМ
 ЕДНО ОКО И СКАСНО МЯ ЕДНО КРИЛО А ТЫЕ
 РЕЧЪ О ГОРЕ МНѢ БРАТИ МОЕ ЗАЩО ТИ
 МЕНЕ ТАКО ЗЛО СЪМРТЬ ПОГЪБИШИ. И ПАКЫ
 МАЮ КАС БРАТІЕ ПРОСТѢТЕ КІЕ МЕНЕ А БГ
 ДА ПРОСТИ КАС ВЪ ЦРСТВО НЕСНОЕ. АМИНЪ.
 АМИНЪ. АМИНЪ.

La o distanță nu prea mare, după un spațiu în care o altă mină a scris:

И ПАКЫ МОЛЮ КАС ВЪ ЦРСТВО НЕСНОЕ АМИНЪ. АМИНЪ. АМИНЪ.

se continuă însemnarea lui Radu:

И ПОШЕ СІН СТЫ И БЖСТЕНЫ КНИГ ГЛЕМЫН
 ТЕТРАВГЛЪ МСЦА АПРИА КЕ ДНЪ А СЪВРЪ-
 ШИШЕСЪ МСЦА ІСАІН ГІ ДНЪ. ИСПИСАХЪ W
 БНТІЕ КЪ ЛѢТО З И ПЪ ВЪ ТО ВРѢМЕ БѢШЕ
 ЦРЪ СЕАНМЪ А НА ВЛШКОЕ ЗЕМЛЕ АЛЕХАНДРОС
 ВОЕВОДА.

Io Mircea Voevod, Domn al Țării Românești.
 Și iarăși, fraților, vă povestesc o mare minune.
 Atunci cînd am început capitoul sfîntului
 Ioan « La început a fost cuvîntul și cuvîntul
 era la Dumnezeu », am zugrăvit, fraților,
 un mare ornament. L-am terminat și am
 ieșit afară. Iar o muscă scirboasă, foarte
 mare, a venit și s-a așezat pe caiet și mi-a
 sorbit cerneala de pe caiet și mi-a murdărit
 ornamentul. Eu, păcătosul, robul lui Dum-
 nezeu, Radu, am văzut-o și m-am supărat
 foarte tare pe ea. Am prins-o și m-am gîndit
 cu ce moarte strașnică să o pierd. I-am scos
 un ochi și i-am rupt o aripă. Iar ea îmi zise:
 « Vai, mie, frate, de ce mă pierzi cu asemena
 rea moarte! » Și iar mă rog vouă, fraților,
 să mă iertați, iar Dumnezeu să vă ierte pe
 voi în împărăția cerului. Amin. Amin. Amin.

Și s-a început această sfîntă și dumnezească
 carte numită Tetraevanghel în luna aprilie,
 25 zile și s-a terminat în luna iulie, 13 zile.
 Am scris de la facerea lumii în anul 7080
 [1572]. În această vreme era împărat Selim,
 iar în Țara Românească, Alexandru Voevod.

Scrisă cu litere cursive, cu o inițială foarte frumos executată, prevăzută și ea cu numele lui Radu, această însemnare este precedată de câteva rinduri caligrafiate în maniera textului

Fig. 1. Frontispiciu la Predoslovie Evangheliei lui Ioan
 (fila 165r)

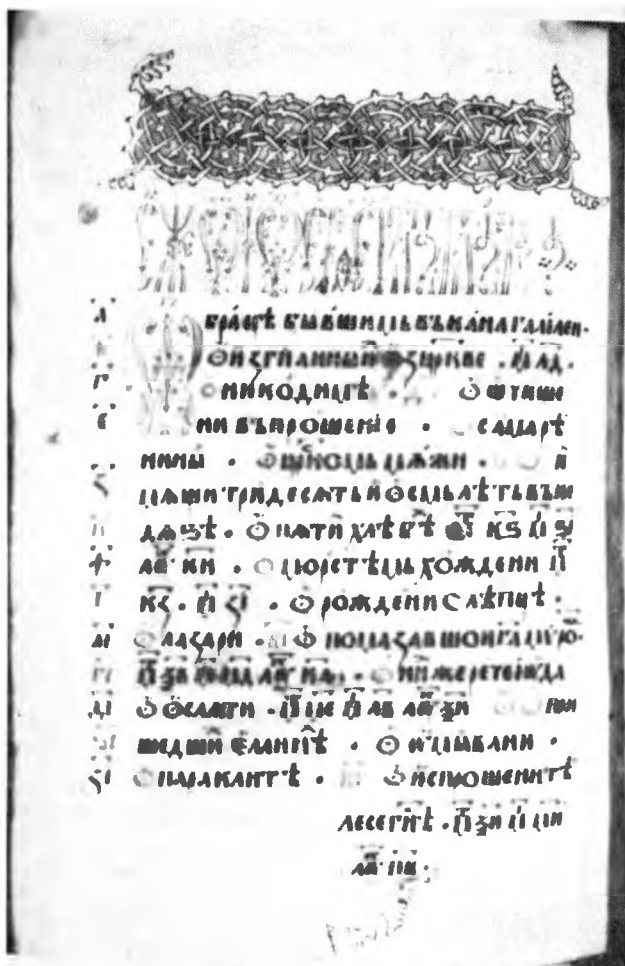

Fig. 2. Frontispiciu la sumarul Evangheliei lui Ioan (fila 164v)

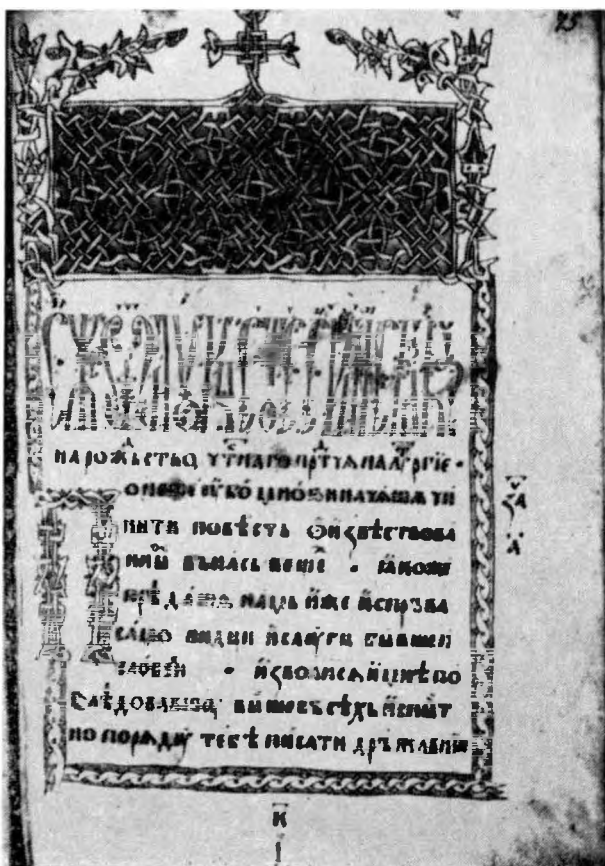

Fig. 3. Frontispiciu la Evanghelia lui Luca (fila 75r)

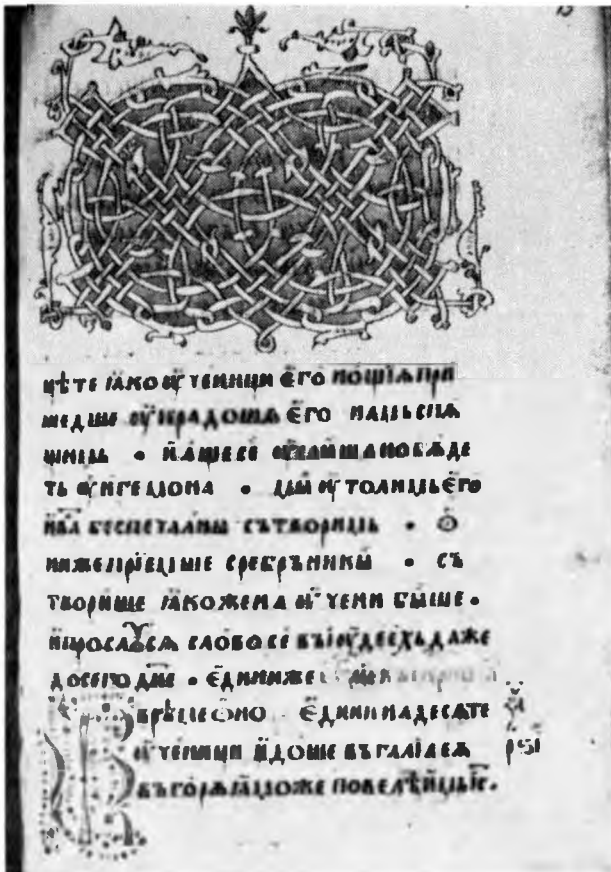

Fig. 4. Frontispiciu in text. (fila 15r).

Fig. 5. Inițială la sumarul Evangheliei lui Marcu. (fila 16r).

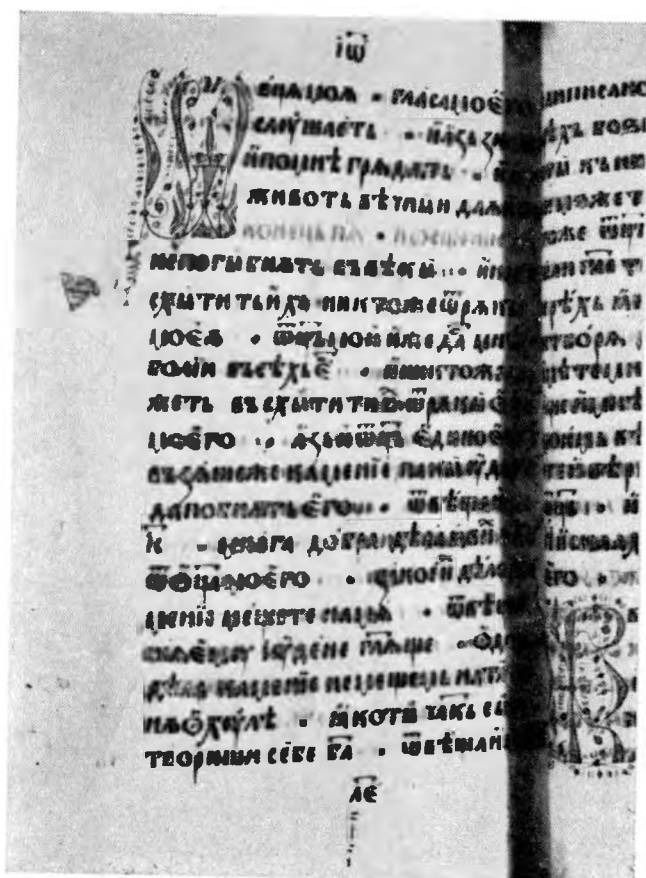

Fig. 6. Tip de inițială

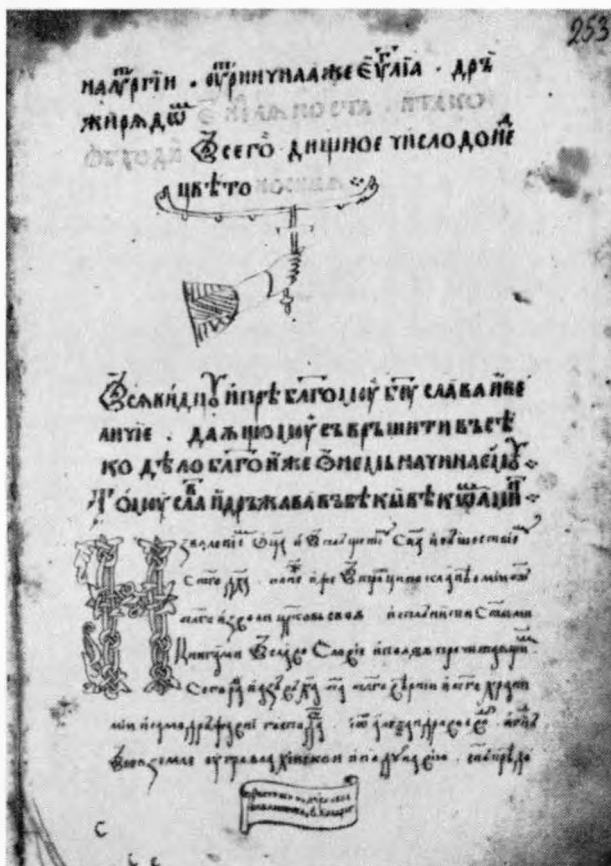

Fig. 7. Însemnarea lui Radu Grămaticul. (fila 253r).

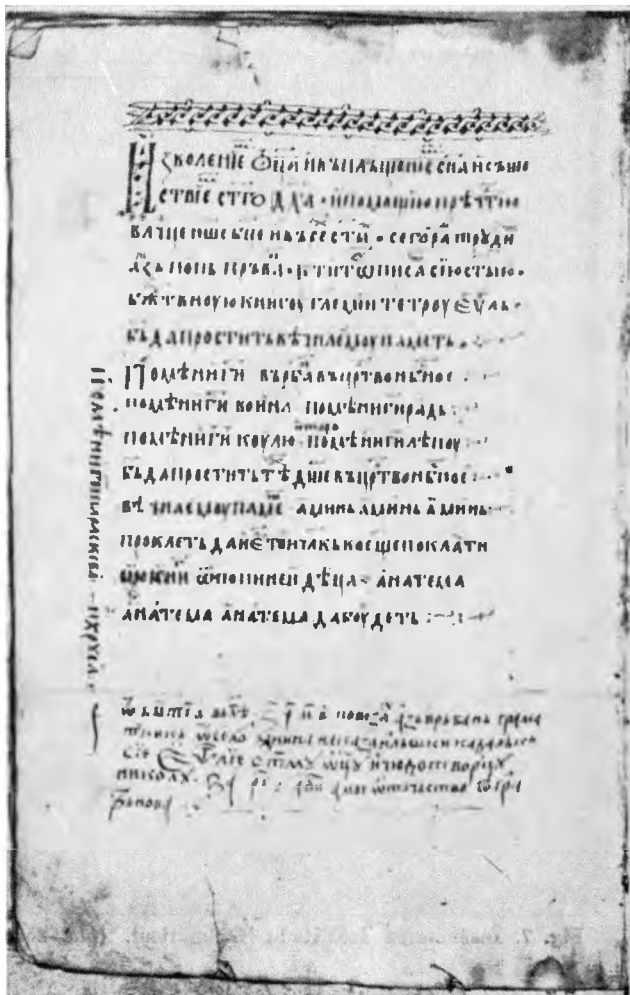

Fig. 8. Însemnarea popii Pirvan (fila 254v)

manuscrisului¹. Aceste rinduri reproduc începutul Epilogului din *Evangeliiarul* slavonesc al lui Macarie²:

БѢСЛОВИЦѢ И ПРѢБЛГОМОУ БОУ СЛАВА И
ВѢСНИЦѢ ДАЖДОМОУ СЪВЕРЪШИТИ ВѢСКО
ДЕЛО БАГО ИЖЕ О НАМЪ НАЧИНАЕМЪ. ТОМОУ
СЛАВА И ДРЪЖАВА ВЪ ВѢКЫ ВѢКЪМЪ АМИНЪ.

Pe p. 70, în spațiul rămas liber, după terminarea evangheliei lui Marcu, Radul Grămăticul a mai făcut o însemnare:

ТОГДА КОГНИ ПИСАХ РАДОУА ГРАМАТИК СІЮ
ТЕТРОВАНГЕЛ МНОГО МО БИЛА ЖДА Ш ВЛАШ-
КОЕ ЗЕМЛѢ.

A-tot-văzătorului și prea bunului Dumnezeu slavă și mărire, celui ce dă a se săvârși orice faptă bună întru dinsul începută, acelaia slavă și domnie în vecii vecilor. Amin.

Atunci când am scris (eu) Radul Grămăticul acest Tetraevanghel, tare i-a (sic!) fost dor de Țara Românească.

În partea de jos a aceleleași foi, el a mai notat cu un scris azi abia lizibil:

МОЕМЪ ПРѢВЪЗЛЮБИНОМ ІУ РАДА ВО-
ВОДА ГАНЪ НАШЕМЪ СМЪ ПРѢДОБРАГО ІУ
МИРЧА ВОБВОДЫ.

Mult prea iubitelui meu, Io Radul Voevod, Domnul nostru, fiul prea bunului Io Mircea Voevod.

Între aceste două însemnări se află un desen foarte stingaci, reprezentînd o mîină cu un condei, alături de care, cu cerneala și caligrafia primei note, este scris: *дръжаѣ прѣс* («țineam condeiu!»).

Pe p. 254^v, în semiunical, se află o altă însemnare, continuată cu un fel de pomelnic³:

ИЗКОЛЕНІЕМ ОЦА И ВЪПЛАЩЕНІЕМ СНА И
СЪШЕСТВЕІЕМ СТОГО ДХА И ПОМОЩІЮ ПРѢ-
ЧСТІЮ ВЛАДИЦЕ НИШЕ БЦЕ И ВЪСЮХ СТЫХ.
СЕГО РАДУ ПРѢДАНХ АЗЪ ПОПЪ ПЪРВАН.
КТИТВО ПИСАХ СІЮ СТЫЮ БЖСТЕНОУЮ КНИ-
ГОУ ГЛАМЪН ТЕТРОУЕУТЪЛЪ.

Cu voia tatălui și întruparea fiului și coborîrea sfintului duh și cu ajutorul preacuratei noastre stăpîne născătoare de Dumnezeu și al tuturor sfinților. Drept aceea am trudit (m-am strădui) eu popa Pirvan, ctitor, am scris această sfîntă dumnezească carte numită Tetraevanghel. Dumnezeu să ierte. Veșnica lui amintire. Pomenește, Doamne, pe Vărban în împărăția cerului. Pomenește, Doamne, pe Voina, pomenește, Doamne, pe Radu. Pomenește, Doamne, pe Culiu și pe Toro. Pomenește, Doamne, pe Leapu. Dumnezeu să ierte sufletele lor în împărăția cerului. Veșnica lui amintire. Amin. Amin. Amin.

БЪ ДА ПРОСТИТЬ ВѢЧНА СМОУ ПАМЕТЪ. ~
ПОМѢНИ ГИ ВЪРБАН ВЪ ЦРСТВО НЕСНОЕ: ~
ПОМѢНИ ГИ ВОИНА ПОМѢНИ ГИ РАДЪ: ~
ПОМѢНИ ГИ КОУЛЮ [scris deasupra] И ТОРО.
ПОМѢНИ ГИ ЛЕПОУ. ~
БЪ ДА ПРОСТИТЬ ТѢХ ДШЕ ВЪ ЦРСТВО
НЕСНОЕ: ~
ВѢЧНА СМОУ ПАМЕТ. АМИНЪ. АМИНЪ. АМИНЪ.

¹ Vesi fig. 7

² Vesi și BRV I p. 17-18

³ Vesi fig. 8

ПРОКЛЕТЪ ДА НЕС ТОМ ЧАКЪ КОИ ШЕ ПОКЛАДТИ
 СЮ КНИГЪ ^m В ПОПИНЕН ДѢЦА: АНАТЕМА. АНА-
 ТЕМА АНАТЕМА ДА БОУДЕТЬ: ~

Blestemat să fie acel om care va îndepărta
 această carte de la copiii popei. Anatema,
 anatema, anatema să fie!

Plecându-se, desigur, de la faptul că, atît în însemnarea lui Radu din Mănecști, cît și în cea de pe p. 254^v, a popei Pirvan, se spune « am scris această sfințită dumnezească carte numită Tetraevanghel», în *Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Națională din Sofia*, vol. III, s-a considerat că manuscrisul a fost copiat de popa Pirvan și desenat (ornamentat) de Radu Grămăticul¹. Istorioara cu musca, din care reiese în mod cert contribuția lui de desenator, cit și folosirea, în legătură cu activitatea sa, a verbului *исписах* « am scris », dar și « am desenat », au condus cu ușurință spre această concluzie.

Compararea scrisului din ms. slavon 873 cu cel din *Tetraevanghelul* românesc (în fotocopie la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România), deși stilul celor două caligrafii diferă puțin, fiind mai solemn în primul², indică pentru ambele manuscrise aceeași mină³. Printre altele, am putea menționa prezența în ambele manuscrise a unei forme speciale pentru litera *ѣ*, foarte rar folosită în perioada respectivă, dar caracteristică scrisului lui Radu din Mănecști. Așadar, într-adevăr, după cum afirmă în însemnarea sa, Radu Grămăticul din Mănecști a scris acest Tetraevanghel slavonesc, manuscrisul 873.

Ms. 873 reprezintă astfel în numărurile cărți pe care Radu Grămăticul, așa cum relatează în Epilogul *Tetraevanghelului* românesc din 1574, le-a scos la lumină, în timpul șederii sale în Bulgaria, unde fugе din pricina lui Mircea Ciobanul și a fiilor lui:

« ...iată eu am muncit, păcătosul și ticălosul, Radul Grămăticul, fiul lui Drăghici din Mănecști, de lingă orașul Ruși, pe riul Vede. De acolo fugii de-ntii în țara Macedoniei la orașul Nicopole, apoi venii într-un sat numit Novaiceni, pe riul Osma; și aci am scris multe sfinite dumnezești cărți zise tetraevanghelie și sfinite psaltiri și penticostare și octoihuri și metafraste și canoane și comentarii și sfinții apostoli, scriind multe mari și mici, pînă ce am străbătut în adîncul sfinitei Scripturi... »⁴

Însemnarea popei Pirvan nu este datată. Epitetul *ctitor*, cît și formula cu care se încheie, caracterizează această însemnare ca fiind a unei persoane care a contribuit cu ceva pentru pomenirea ei și a familiei. Contribuția popei Pirvan, în cazul de față, a constat în faptul că a scris, adică a pus să se scrie acest Tetraevanghel. Folosirea termenului *a scris* cu sens factitiv o mai găsim și în alte însemnări, ca de exemplu în cea din ms. sl. 266 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *Miniei* pe luna mai, copiat în 1534—1536 de diacon Gavril: « A scris această carte și a cumpărat-o jupan Vlaicul, mare logofăt... » (apud P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România*, vol. I, p. 163).

Ținînd seama de aceste fapte, putem considera însemnarea de pe p. 254^v, a popei Pirvan ctitorul, ca fiind a persoanei din inițiativa și cu cheltuiala căreia Radu Grămăticul a scris acest evangheliar.

Scris în 1572 de Radu din Mănecști, în Bulgaria și nu în « Românie », cum consideră M. Stoianov⁵, ms. 873 ajunge probabil curînd în Țara Românească, de unde în 1605 trece din nou în Bulgaria, prin cumpărarea lui de eromonahul Vasilie din Tîrnovo de la popa Cristea din Țara Românească, așa cum reiese din însemnarea de pe p. 256^v:

Писах азъ ѿ еромонахъ василиа ко кѡни сѧ тетройглѣ ^m ѿ поп крстъ ^m ѿ влашка
 землѧ за хд и с асрѣ къ лѣт хр и гн [1605] при вскацанаго мѣтрополита
 кѡръ ерымѣ тръноскаго.

¹ Manio Stoianov, *Hristo Kodov, Opis na slavjanskite rokopisi v Sofijskata narodna biblioteka*, vol. III, Sofia, 1964.

² Este interesant de menționat că *Tetraevanghelul* românesc din 1574, deși este o comandă domnească, se prezintă mai puțin îngrijit și în privința ornamentării. Probabil că faptul se datorește și timpului prea scurt acordat — 3 iunie — 14 iulie. *Tetraevanghelul* românesc este în deosebi defavorizat de inițialele folosite, toate de tipul floral, într-o execuție mult inferioară celeia de același tip din ms. 873.

³ Mulțumim cu acest prilej tov. Aramă Delia, de la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, care ne-a ajutat în această privință.

⁴ După B. P. Hasdeu, *lucr. cit.*, p. 54.

⁵ *Lucr. cit.* p. 142.

De la eromonahul Vasilie, cu prilejul fugii acestuia, este cumpărat de ctitorul Peno, așa cum se menționează într-o altă însemnare nedatată, tot de pe p. 265^v:

ИГН БИЖА ЕРОМОНАХЪ ВЪСНАНА НА ЗАГВРОЕ АЗЪ ТИТОРЪ ПЕНО КОПИХ СМЕ ТЕТРОИНАЕ Ш
ВАСНАНА ЗА АС АСПРИ. БЪ ДА ПРОСТИ ПЕНА ВЪ ВЪККИ ВЪКОМЪ.

În 1634, *Tetraevangelul* scris de Radu Grămăticul este legat în Enina, de Vârban, care consențează acest eveniment pe p. 254^v, sub însemnarea popei Pirvan¹:

М
В БЫТІА ВЪ ЛѢТЪ ХРОМЕ [1634] ПОВЕЗАХ АЗЪ ВРЪБАНЪ ГРАМАТИКЪ В СЕЛО ЯНИНА
НА КАЗАНЛАШКИ КАДАЛАКЪ СЪЕ ЕГЛАЕ СЪМЪЩЕ И ЧЮДОТВОРИЩЕ НИКОЛАЕ ЗА РЪ АСПРИ,
А МОЕ ОТЬЧАСТВО В ГРАДЪ ТРЪНОВА.

Din însemnarea de pe p. 256^v reiese că de această acțiune s-au îngrijit Stoian Peov; Boico Stoianov, mama lor, Petca, și Stoian Boičov, căruia i se recomandă aceiași lucru și pentru viitor:

ДА СЕ ЗНАНЕ КАКО ПОВЕЗА СЪА КНИГА СТОИАНЪ ПЕШВЪ И БОНЧО СОТЪНОВЪ И МАТИ ЕГО
ПЕТКА И ПАКИ СТОИАНЪ БОНЧОВЪ КОГДА СЕ СЪЕ ЕГЛАЕ ПОРЪШИТЬ ДА Е ПОВЕЖИ СТОИАНЪ
БОНЧОВЪ И БГЪ ДА ХИ ПРОСТИТЬ АМИНЪ, ВЪ ЦРСТВО НЕБЕСНОЕ ВЪ ВЪККИ АМИНЪ ВЪ
ВЪККИ АМИНЪ ВЪ ЛѢТЪ ХРОМЕ [1634].

În 1665, *Tetraevangelul* 873 aparținea minăstirii Sf. Nicolae din Tirnovo, așa cum arată însemnarea de pe p. 73^v:

ТОЗИ ЕВАНГЕЛІА ИМА НА МОНАШИР СЪЕТА НИКОЛАЕ И КОІ И ШЕ НА СКАДИ В ТОЗИ МОНА-
ШИР АФОРСАМ И ДЪСАТА И КЛАКАТА МЕСЦА МАІА ІЕ В ЛЕТО ХРОГ [1665]. ВКНА
ТОРНОСКИ МИТРОПОЛИТА КУР ГЕРАСИМ.

Din alte două însemnări nedatate reiese că *Tetraevangelul* acesta a mai fost legat de două ori:

р. 257^v: ДА СЕ ЗНАЕ СІЮ КНИГЪ ГЛАМИ ТЕТРОИГЛАЕ КАКО СА ПОРЪШИЛА ТА ІА ПОВЕЗА
МИРЧО И ЖЪЛО И ШЦА ЕГО СТАНЧО И КАЛО И МАТЕРИ ЕГО СТАНКЕ ДОБРО МИРЧО РЪСО
ЧЕРНО И БОГ ДА ГИ ПРОСТИ АМИНЪ ВЪ ЦРСТВО НЕСНОЕ.

р. 257^v: ДА СЕ ЗНАЕ СІЮ КНИГЪ КАКЪ БЪШЕ СА ПОРЪШИЛА. [Cu altă mină]: ПОМЪКНИ
ГИ РАБЫ БЖІЮ НИКОЛА РАДО КРЕТО ГЕТО НОКИ ПЕНО СТОИАНЕ ИШВКО КРІСТО СТОИАН
ЮВАНЪ НЕДА КЕРО ПЕКО ДОБРО НИДЕКАКО ГЕТО РАЧО ЦОНО СЛАВА ЮВАНА СТОНО НЕДА
ГОРАНЕ НЕКОЛА.

În afară de însemnările legate direct de soarta sa, *Tetraevangelul* slavonesc din 1572 ne oferă și altele, care conțin informații de domeniul istoriei. Astfel, pe f. 73^v, cineva relatează pentru urmași, în câteva rînduri foarte expresive, una din numeroasele tragedii ale istoriei Bulgariei sub stăpînirea turcească, cea trăită în 1623 în satul Măglic:

ДА СЪ ЗНАЕ КОГИ І ПОСЛАЛА ЦРЬ [deasupra:] МЕХМЕТЪ СІНА СКАВА ТА І ДОШКА
ОУ СЕЛО МАГЛИШ МЕСЦА ГЕНАВРІА ГІ ДНЪ ТА ЗЕХА В МАГЛИШ ХИ И ГІ ГАНЧИРЕТА А

¹ Vezi fig. 8

СКЛАВЪ РЕЧЕ НА СЕЛО ДЕ ВЪ ПОПОКЪ А СЕЛО КОВАДИСА ПОПОВЕ РЕКОХА БЕЖАХА НА МАН-
СТИРЪ. СКЛАВЪ ПРОВОДИ КОЛЧИНЕ И НА МАНСТИРЪ ЗА ПОПОВЕ А ПОПОВЕ ТАМЪ НЕ БЕХА,
НЪ ТОКО МОНАХЪ И ЕРЪМОНАХЪ ГЕРЬВАСИЕ И МОНАХЪ АНАСТАСИЕ И МОНАХЪ БОГОСЛОВЪ И МОНАХЪ
СТЕФАНЪ ТА КАЛЪГЕРЕ ИЗВЕХА И МОНАХЪ ПЛЕНИХЪ. ТАКО ДА ЗНАЕТЕ БРАТИЕ ПОСАЕТЕ КОЙ
ДОДЕТЕ КОГН ЧЪБЕТЕ СКЛАВЪ ДЕ ЎДИ А ВЪЕ ДАЛЧЕ ДА БЕГАТЕ ^м Ш СЪНА СКЛАВА ШТИ ЦО
СЪПРОВОДНАЕ СТРАХЪ ТНА БРАТА.

УХЪ УХЪ ШКАСАНИ ГРЪШНИ КЪ ЛЕТО ХЪРА [1623] ПРИ МИТРОПОЛИТА ТРЪНОВСКИГО
ГАВРИЛА. [Să se știe cînd a trimis împăratul Mehmet pe Slav cel Puternic¹, și a venit în satul
Măgliș, luna ianuarie, 13 zile. Și au luat din Măgliș 93 de ienicerăși¹, (sic!). Iar Slav zise
cătore sat: «unde vă sînt popii? «Iar satul a pirit pe popi, ziseră: «au fugit la minăstire». Slav
a trimise 8 poterași la minăstire după popi, dar popii nu erau acolo, ci numai monahul și eromonah
Ghervasie, monahul Anastasie și monahul Bogoslov și monahul Ștefan. Și pe călugări i-au omorit iar pe
monah l-au luat ostatec. Așa să știți, fraților, care veți veni după «noi» cînd veți auzi unde vine Slav,
iar voi departe să fugiți de Slav cel Puternic, pentru căci că au băgat frica în oameni acești frați.

Oh, oh, amăritiți păcătoși, în anul 7131 [1623] în timpul Mitropolitului Gavrilă al Tir-
novo-lui.]

Alte două însemnări, una pe p. 254^r (sub însemnarea lui Radu) și alta pe p. 256^v, se referă
la evenimente din istoria Imperiului turcesc:

1. ДА СЕ ЗНАЕ КОГА Е ХОДИЛЪ ЦРЪНЪ ТУРСКН ДА БИЕ ОУРТАМА ЧАРЪ КЪ ЛЕТО
ХЪРСК [1684] КЪ ТШЪ ВРЪМЕ ВЪКШЕ ВЪРОЛО СОУША АМНИНЪ. [Să se știe cînd a mers împă-
ratul turc să bată pe împăratul Urtam, în anul 7192 [1684]; în vremea asta a fost tare
secetă. Amin.]

2. ДА СЕ ЗНАЕ КОГА ДА СЕ ПРОМЕНИ ЦРЪНЪ ТЪРСКЫ СОУЛТАНЪ МЪХМЕТЬ И СТАНА
СОУЛТАНЪ СКЮМАНЪ В ЛЕТО ХЪРГС [1689] А Ш РОЖ ХЪА АХПН [1688] ТОГА БЪХМЕ
НА ШЫ ЧРЪВНО. [Să se știe cînd s-a schimbat împăratul turc, sultanul Mehmet, și a devenit
sultan Siuluman, în anul 7197 [1689], iar de la nașterea lui Hristos, 1688. Atunci eram în an
bisect.]

Informații de domeniul istoriei se desprind și din însemnările lui Radu Grămăticul. La
sfîrșitul amplei însemnări de pe pag. 253—254, el a ținut să menționeze că în anul realizării
manuscrisului, 1572, în Imperiul turcesc era sultan Selim, iar în Țara Românească era domn
Alexandru Voevod. Acest Alexandru, fiul lui Alexandru (cum se arată la începutul însemnării)
este Alexandru al II-lea Mircea (14. VI. 1568—30. IV. 1574), despre care, în Epilogul la *Tetraev-
vanghelul* românesc din 1574, Radu Grămăticul spune:

«...aș fi dorit să alerg în Țara Românească, la Alexandru Vodă, dar mă temeam să
nu mă prăpădească...»²

Numele lui Alexandru Voevod mai apare și la începutul însemnării lui Radu, dar desigur,
numai datorită uzanței de a se pune sub egida unui domn sau a unui mitropolit o asemenea
carte bisericească. De altfel, în acest loc, Radu Grămăticul nu a făcut decât să copieze ince-
putul Epilogului din *Tetraevanghelul* slavonesc din 1512, schimbînd doar numele domni-
torului³.

¹ N-am oprit asupra ipotezei că avem de a face cu un nume propriu. În acest sens poate fi menționată și
informația verbală a prof. Damian P. Bogdan că în 1938 i-a fost prezentat la Academie un act de întărire dat de Matei
Basarab lui Slav și fiilor lui.

² Vezi B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 54.

³ Vezi și BRV, I, p. 17

Domnitorul către care se îndreptau gândurile lui Radu Grămăticul era Radu, fiul lui Mircea, menționat și el în însemnarea finală, și căruia de fapt îi închină această lucrare, așa cum reiese din rindurile de pe p. 70^v.

Ms. 873 prezintă pentru noi o deosebită importanță. El este a doua lucrare cunoscută până acum a grămăticului Radu din Mănicești. Existența acestui manuscris confirmă cele menționate de autor cu privire la activitatea sa în perioada petrecută în Bulgaria.

Lucrările sale, dar mai ales amplele însemnări — cu pasaje copiate sau imitate¹, dar și cu numeroase date personale prezentate simplu și emoționant — ne conturează o figură interesantă a vieții noastre culturale din trecut. Prin viața și activitatea sa, Radu din Mănicești mai ilustrează o pagină a istoriei poporului nostru și a relațiilor lui cu cel bulgar.

---

¹ Astfel, de exemplu, apelul către cititor, pentru iertarea eventualelor greșeli, edit și explicarea cauzei lor (passaj relnut și în Epilogul Tetraevangelului românesc) ne întîmpină și în alte însemnări de copiat, cum ar fi în *Tetraevangelul* slavonesc din 1537, început în Țara Românească și terminat la Muntele Athos, la cererea egumenului Misail de la mănăstire Bistrița (nr. 744, p. 381, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. De altfel, cu acest manuscris, foarte frumos executat, *Tetraevangelul* slavonesc din 1574 are comune și unele ornamente. Apropierea făcută nu vrea să demonstreze dependența acestor două manuscrise. Unele dintre aceste ornamente și inițiale, cum am văzut, ne duc încă la *Evangeliarul* slavonesc (1512) sau *Liturghierul* slavonesc (1508) ale lui Macarie.

UN PERGAMENT SLAVON DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-lea

DIMITRIE GH. IONESCU

Printre documentele românești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, aflate în posesia unei vechi și numeroase familii, Conta (azi Contescu), din satul Lipia—Buzău, se găsește un frumos pergament slav din secolul al XVII-lea.

Cuprinsul. Matei Basarab Voievod întărește, la 10 mai 1641, lui Dragomir și lui Lupu din Gomoesti mai multe ocine și vii de mică întindere, cumpărate în dealul Lipiei, în Cacaletși și în Gomoesti. Notarele neexprimate. Credința domnului și a boierilor.

Original slav, pergament gros (37 X 27) avind marginile neregulate; act solemn, scris într-o cursivă citeașă și frumoasă, puțin deteriorat la colțuri din cauza împăturirii; invocația simbolică împreună cu inițiala sînt împodobite cu înflorituri în roșu și negru; celelalte majuscule, în roșu; pecetea aplicată pe hirtie cusută cu fir de mătase roșie, căzută; subscrierea autografă a domnului în cerneală neagră peste monograma în roșu.

Dăm textul, traducerea și citeva note explicative.

Милостѣю еажіею Іу Матію воєвода и господинѣ късон земан Ѹггrrw-
влахѣискоє, вѣнѣк велнкаго и прѣдоброго старого покоѣнннмѣ Іу Басараб воєвода.
Дават господство ми сѣю повеаѣннѣю господство ми¹ Драгомиров
и Дѣп wt Гомонци, wt сѣдствѣ Бѣз, и съ ннѣ сынови си еанц им богѣ даст,
ѣкоже да мѣ ест оѣ дѣла Днпѣн трн погоане за виноградоѣ и положнно и със
ѣ, сеженн за учннѣ оѣ полю, еанка се Хтет нзберат, пвнже им сѣт покѣпна
Драгомир и Дѣп сѣ г. погоане за лоз и тезн ѣ. сеженн за учннѣ внше пис wt
над Стѣнгачѣ и wt над Сѣгарю wt Днпѣю за ѣд. аспри гwt. пвже wt при
днѣ Мнхнєк воєвѣд. *И продаа ест внн за доброволю и вна ест тогда аддѣ-
мѣшарн по нме Бонко Тѣркннлѣ и Драгомир Ботоє. И пак покѣпнше Драгомир
wt над Бладѣл Гнтѣѣ ѣ дѣла Днпѣѣ а. погон за виноградоѣ и със а. сеженѣ
за учннѣ ѣ полю за а. аспри гот. И покѣпнше Драгомир и Дѣп ѣ Дѣла
Днпѣн а. погон за лвзѣ и една половнн за чедврѣте и със а. сеженѣ за
учннѣ оѣ полю wt над Батоє за ѣтн. аспри гwt. И пак покѣпна Драгомир и
Дѣп учннѣ оѣ Какалеци алн wt дел Барѣвлѣ сеженн ка. еанка се Хтит нзберат
wt над Барѣл за ѣр. аспри гwt. И пак покѣпна Драгомир и Дѣп учннѣ ѣ
Какалеци wt дел Барѣвлѣ сеженн а. wt над Мѣннлѣ и wt над Стѣннлѣ
еанка се Хтет нзберат за ц. аспри гот. И внаи сѣт аддѣмѣшарн: Строе кѣпнтан
и Плѣщѣ и Васнлѣ и Стоѣка Балнкѣв. И пак покѣпна Драгомир wt дел Пѣнѣскѣ wt
над Бладѣл Мрѣзѣ кѣ сеженн за учннѣ wt посѣде еанка се Хтет нзберат за ѣѣ

¹ Cuvintele subliniate sînt scrise în original de două ori.

аспри гот и били сѣт свидѣтели: Кърлинг и Балнка и Драгомѣр Кънниѣ. И пакѣже покѣпише Драгомѣр шчинѣ в Гомоѣщи шт над Яна и шт над братом си Дима шт дел оудрѣскѣ аѣ. сежени за шчинѣ елика се хтет избрат за ф. аспри гвт. и бѣа ест аддѣмѣшари: Ялѣвѣцѣ и Драгомѣр Ялѣвѣцѣвѣс и Басилѣе при днѣ Мнѣнен коекода. И пак покѣпила Лѣнѣла и Драгомѣр шт Гомоѣщи шчинѣ в Гомоѣщи десет сежени за шчинѣ и половино шт над Грозѣ и шт над дѣщирам си Марика за х. аспри гвт. със запис за првданіе въ лѣт

ѡрмд и със свидѣтели написане в запис. И пак покѣпила Драгомѣр сынѣ Лѣнѣлов шт Гомоѣщи шт дел Ялѣвѣцѣскѣ десет сежени за шчинѣ шт над Драгомѣр сынѣ

Бѣнев шт Гомоѣщи за х. аспри гвт със запис за прѣданіе въ лѣт ѡрмс и бѣа ест тогда аддѣмѣшари на име: шт Бѣзѣс Ялѣвѣцѣ къльраш и шт Тѣбѣрѣщѣ Лѣнѣла сынѣ Стоѣк и шт Гомоѣщи Басилѣе сынѣ Кърлингов и Стоѣика сынѣ Балнкѣв и Ялѣла сынѣ Мрѣзѣк и шт Бѣлишоарѣ Дѣннѣла сынѣ Гергѣк. И пак покѣпила Драгомѣр сынѣ Лѣнѣлавѣ шт над Недѣлѣ сѣстра Іванѣв и Ѡ целѣѣе в дѣла Липіи дел им за виноград а. погон за виноград, половино работал а половино

цѣлннѣ за ѡвѣ. аспри гот със запис и със свидѣтели на им: шт Липіа Батое и Дѣмитрѣс и Драгомѣр и шт Бѣз Ялѣвѣцѣ стегар и Басилѣе Крѣлингов. И продадоше сѣн више речени и именитї людѣе нише шчине и виноградѣе шни за нишом добромволю и със ѡзнаніе късѣм мегѣташом тт изгор и шт издол и шт мкрѣстним мѣстом и шт пред господство мн. Сего дадох съм и господство мн Драгомѣровѣ и Лѣнѣ шкоже да им сѣт шчинѣс дѣдѣно и въ шхаѣ синовеим и вѣнѣком и прѣвѣнѣчетом и не шт кожеждо непоколебим по [о]рнѣмо господство мн. Сеже оубо и свидѣтели поставѣлем господство мн: жѣпан Басилѣе вел Бан Крѣлевскїи и жѣпан Хризѣ вел двѣрник и жѣпан Гангорѣе вел логофѣт и жѣпан Радоуѣл вел вѣстнѣр и жѣпан Прѣда вел спатар и Драгомѣр вел ключар и Ѡкол вел столник и Радоуѣл вел колмс и Бѣсѣнна вел пѣхарник и жѣпан Костандин вел постѣлник. И исправник Гангорѣе вел логофѣт и написах аз Лѣпѣдат логофѣт въ на столни град Трѣгоѣнци месеца маѣ ѣ днн. И шт Ядама до сѣлѣ теченї лѣтом въ лѣт ѡрмѣ.

† Іw Матію коекода, мнѣстїю божію господннѣ.

Іw Матію коекода = semnătura voievodului.

Traducere: Din mila lui Dumnezeu, Io Matei voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, nepotul marelui și prea bunului, bătrînului, răposatului Io Basarab voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Dragomir și lui Lupul din Gomoesti¹, din județul Buzău și cu fii lor, ciți le va da Dumnezeu, ca să le fie în dealul Lipiei² trei pogoane și jumătate de vie și cu 5 stînjini de ocină în cîmp, cit se va alege, pentru că și-au cumpărat Dragomir și Lupul aceste trei pogoane de vie și acești cinci stînjini de ocină, mai sus scriși, de la Stîngacea și de la Sugariu din Lipia, pentru 4200 aspri gata, încă din zilele lui Mihnea voievod. Și au vîndut ei de bună voie. Și au fost atunci aldămășari, anume: Voicu Tărcăilă și Dragomir Botoe.

Și iarăși a cumpărat Dragomir de la Vladul lui Sită în dealul Lipiei un pogon de vie și cu un stînjin de ocină în cîmp, pentru 1000 aspri gata.

Și iarăși au cumpărat Dragomir și Lupu în dealul Lipiei un pogon și jumătate dintr-un șfert (de pogon) de vie și cu un stînjin de ocină în cîmp, de la Batoe³ pentru 1350 aspri gata.

¹ Apare pentru prima oară într-un document din 7 august 1569 (DIR, B., sec. XVI, vol. III, p. 322); azi, comună rurală în raionul Buzău.

² Intîlnit în documentul din 5 ianuarie 1549 (op. cit., vol. II, p. 389).

³ Așa în original, pentru Botoe.

Și iarăși au cumpărat Dragomir și Lupu ocină în Cacaletși¹, însă din partea lui Barbu 21 stinjeni cit se va alege de la Barbu, pentru 2100 aspri gata.

Și iarăși au cumpărat Dragomir și Lupul ocină în Cacaletși, din partea lui Barbu 30 stinjeni, de la Mănilă și de la Stănilă, cit se va alege, pentru 900 aspri gata; și au fost aldămășari: Stroe căpitan și Albuță și Vasilie și Stoica lui Balică.

Și iarăși a cumpărat Dragomir, din partea Păunească, de la Vladu Mirzea 26 [stinjeni ocină de peste tot, cit se va alege, pentru 1600 aspri gata; și au fost martori: Cîrlig și Balică și Dragomir Ciinele.

Și iarăși a cumpărat Dragomir ocină în Gomoești de la Ana și de la fratele-său Dima, din partea Udrască, 11 stinjeni de ocină, cit se va alege, pentru 500 aspri gata; și au fost aldămășari: Albuță și Dragomir al lui Albuță și Vasilie, în zilele lui Mihnea voievod.

Și iarăși au cumpărat Lupu și Dragomir din Gomoești ocină în Gomoești 10 stinjeni și jumătate de ocină de la Grozea și de la fiică-sa Mărica, pentru 600 de aspri gata, cu zapis de vânzare din anul 7144 (1636) și cu martori scriși în zapis.

Și iarăși a cumpărat Dragomir, fiul lui Lupul din Gomoești, din partea Albuțească, 10 stinjeni de ocină de la Dragomir, fiul lui Bunea din Gomoești, pentru 600 aspri gata cu zapis de vânzare din anul 7146 (1638). Și au fost atunci aldămășari, anume: din Buzău, Albuță călăraș, și din Tăbărăști² Lupul, fiul lui Stoe, și din Gomoești Vasilie, fiul lui Cîrlig și Stoica, fiul lui Balică, și Albul, fiul lui Mirzea, și din Bălișoară³, Dănilă, fiul lui Gherge.

Și iarăși a cumpărat Dragomir, fiul lui Lupul, de la Nedelea, sora lui Ivan și a lui Oțelie în dealul Lipiei partea lor de vie, un pogon de vie: jumătate lucrat și jumătate țelină, pentru 2400 aspri gata cu zapis și cu martori, anume: din Lipia, Batoc⁴ și Dumitru și Dragomir, și din Buzău: Albuță stegar și Vasile al lui Cîrlig.

Și au vîndut acești mai sus ziși și numiți oameni ale lor ocine și vii, ei de bună voia lor și cu știrea tuturor megieșilor din sus și din jos și din jurul locului și din naștea domniei mele.

De aceea, am dat și domnia mea lui Dragomir și lui Lupul ca să le fie lor ocină dedină și de obază filor și nepoților și strănepoților, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată dar și martorii punem domnia mea: jupan Vasilie, mare Ban al Craiovei, și jupan Hrizea, mare dvornic, și jupan Gligorie, mare logofăt, și jupan Radu, mare vistier, și jupan Preda, mare săpătar, și Dragomir, mare clucer, și Socol, mare stolnic, și Radu, mare comis, și Vucina, mare paharnic, și jupan Costandin, mare postelnic și ispravnic, Gligorie, mare logofăt.

Și am scris eu, Lepădat logofăt, în orașul de scaun Tirgoviște, luna mai 10 zile, și de la Adam pină acum 7149 (1641).

+ Io Matei voevod, din mila lui Dumnezeu domn.

★

Cuprinsul documentului este interesant, deoarece aruncă lumini asupra felului în care se prelungește pină pe la mijlocul secolului al XVII-lea procesul formării marii proprietăți agrare, început cu mult înainte, atit în Țara Românească, cit și în Moldova. Dragomir, împreună cu tatăl său Lupu, — țărani mai înstăriți din Gomoești —, achiziționează⁵ într-un interval destul de scurt, de la alți 13 țărani copleșiți de nevoi, 7 pogoane de vie și 115 stinjeni de ocină, plătind 17.050 de aspri. Unii dintre țărani își vînd micile lor proprietăți individuale, desprinsă mai înainte din pămîntul obșteac, alții și le aleg atunci din obște. Merită a fi reținută creșterea progresivă a valorii pămîntului de la cîmpie în spre regiunea deluroasă, unde densitatea mai accentuată a populației ridică brusc prețul mediu al pogonului sau al stinjenului de ocină (la Cacaletși, în cîmp, stinjenul de ocină se cumpără cu 30 aspri, în timp ce la Lipia, în deal, cu cîteva sute). Notăm că satele menționate în document intră în zona de aprovizionare apropiată a orașului Buzău.

Dintre antroponime, prezintă interes prin raritatea lor: Botoc, Oțelie și Sugariu.

¹ Menționat în documentul din 15 iulie 1609 (op. cit., sec. XVII, vol. I, p. 401), și, în continuare, destul de frecvent în documente. În 1846 exista încă (Arh. St. Buc., XIX/12), dar, treptat, e înlocuit cu Albești, — comună rurală în raionul Buzău.

² Atestat în documentul din 15 aprilie 1612 (op. cit., vol. II, pag. 54); azi comună rurală în raionul Buzău.

³ Toponimic întâlnit în doc. din 7 august 1569 (op. cit., sec. XVI, vol. 3, pag. 322); în 1846 exista încă (Arh. St. Buc., XIX/911), dar, treptat, e înlocuit de Budișteni, azi cătun al comunei Costești — Buzău.

⁴ Iarăși Batoc pentru Botoc.

⁵ Dragomir cumpără, la 4 mai 1656, de la Cremene și fiii săi popa Mitrofan și Neagoe, 40 stinjeni de ocină la Pîrșoveni, pentru 1700 aspri, pe care o revinde în aceeași zi lui Moise, căpitan de roșii (Arh. St. Buc., Episcopia Buzău, LXII/20 și 25). Aceiași Dragomir mai vînde în anul următor, adică la 16 febr. 1657, căpitanului Moise încă 10 stinjeni ocină pentru 600 de bani, spune documentul (*Ibidem*, f. 21). Este cert că ne aflăm în fața unor acte de mistie, mijloc de dragomir, în schimbul unor însemnate câștiguri.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN VOLUMUL DE FAȚĂ

- AAR = Analele Academiei Române.
AUB = Analele Universității din București.
BCMI = Buletinul Comisiunii monumentelor istorice.
CL = Convorbiri literare.
CL (după 1944): Cercetări lingvistice, Cluj.
DIR = Documente privind istoria României. Seria A (Moldova); B (Țara Românească);
C (Transilvania).
LR = Limba română.
RESEE = Revue des études sud-est européennes.
RHSEE = Revue historique de sud-est européen.
RI = Revista istorică.
RIR = Revista istorică română.
RRH = Revue roumaine d'histoire.
Rsl = Romanoslavica.
SCL = Studii și cercetări lingvistice.
SCȘt-Filologie = Acad. Republicii Socialiste România, Filiala Iași, Studii și cercetări științifice, Seria Filologie.
Studii = Studii, revistă de istorie.
VR = Viața românească.

Colaboratorii publicației «ROMANOSLAVICA» sint rugați să utilizeze în articolele trimise redacției, aceste prescurtări.

INDICE

de nume de persoane

A

Adamescu, Gh., 286
Adrianova-Peret, V. P., 245
Agîrbiceanu, Ion, 279
Alecsandri, Vasile, 11, 249, 250, 290, 291
Aleksandrovici, Ivan, cneaz de la Pskov, 232, 242
Alexandru cel Bun, domn, 170, 190, 201, 202, 220
Alexandru, Iliaş, domn, 185, 186, psaltirea lui, 47
Alexandru, Macedon, rege, 95, 96, 98—100, 102, 103, 322, 329
Alexandru, al II-lea Mircea, domn, 364
Almaşanu, David, 293
Amzulescu, Al., 223—228
Anadan, Istoria lui, 94, 101
Anania, evanghelia mitropolitului, 47
Anastasiu, mitropolit, 323, 324
Anca, ţarişina, 219
Anghelov, B. St., 6
Anineanu, Marta, 250
Antonie, arhiepiscop, 326
Aramă, Delia, 362
Archirie, Istoria lui, 94, 101
Arion, Dinu C., 263
Aristotel, 96
Aron Vodă, 46, 172, 181
Asachi, G. I., 77, 80, 93
Ascoli, G. I., 247, 250, 263
Asen, Caliman Ioan, diploma lui, 33, 41, 257
Atanasiu, I., 155
Atanasie cel Mare, părinte al bisericii ortodoxe, 123
Ausfeld, Adolf, 95
Avanesov, R. I., 233
Avram, T., 106
Azarie, monahul, 135, 139, cronica lui, 7, 43, 44, 48, 58, 60

B

Babinger, Fr., 160, 161
Bădărău, Mihai, 326
Bagaş, Anton (Arsene), scriitor sîrb, 78
Balaban, Alexandru, 186
Bălcescu, Nicolae, 30, 31, 55, 148, 228

Baldovin, Bagaş Nicolas, print, 78, 79
Balotă, Anton, 9, 16, 223, 224, 229, 233, 238—246
Balş, G., 216, 300
Banciu, Axente, 277, 279
Bănuţ, A. P., 274, 275
Bărbulescu, Ilie, 17, 23, 49, 50, 86, 248, 254, 257, 263
Barhudarov, S. G., 232, 245
Bariţ, Gheorghe, 10, 267
Barnea, I., 217, 330
Barnovschi, Miron, domn, 171, 179, 185, 186
Bartose, F. B., 118
Başotă, Anastasiu, liceu, 289, 303
Baur, Chrysostomus, 136
Beheim, Michael, 159, 162, 164, 167
Berechet, Ştefan, 309, 312, 325, 326
Berheci, pisar, 177
Berinda, Pamvo, 49, 153, lexiconul lui, 141, 142, 148—151, 153—158
Berkan, Petru, viaţa lui, 242
Berladnik, Ivanko, 86
Bernay, Alexandre de, 93
Bernard, Roger, 6
Bernştein, S. B., 6, 42
Berza, M., 48
Bezviconi, Gh., 46
Bianu, I., 42, 43, 47, 50, 51, 53, 70—72, 74—76, 88, 112, 113, 143, 248, 250, 253—255, 258, 259, 263, 265, 267
Bianu — Hodoş, 309
Bielfeldt, Hans Holm, 95
Birnbau, H., 83
Birceanu, Andrei, 276
Blaga, Lucian, 12
Blahoslav, Jan, 223, 228
Bodnărescu, Samson, 289
Bogatişev, P. B., 227
Bogdan, Alexandru (Sandi), frate cu I. Bogdan, 276, 277, 279, 287
Bogdan, Aurel (Rică), frate cu I. Bogdan, 277, 283, 287, 296
Bogdan, Catul, 274
Bogdan, Constanţa (născută Duro), soţia lui Ştefan Bogdan, 292
Bogdan, Constantin (Dinu), 278, 283
Bogdan, Damian, P., 28, 33, 34, 37, 40, 43, 88, 134, 247, 250—255, 258, 259, 265—268, 280, 285, 364

- Bogdan, Dragoș, 274
 Bogdan-Duică, Gheorghe, frate cu I. Bogdan, 265, 274, 275, 279, 282, 283, 287, 294, 296, 298, 300, 301, 305
 Bogdan, Ecaterina (Catinca), sora lui I. Bogdan, 274, 276, 283, 287, 296
 Bogdan, Elena (născută Munteanu), mama lui I. Bogdan, 273—275, 286, 287, 296
 Bogdan, Elena (Leni), sora lui I. Bogdan, 275, 283, 287, 295, 296, 300, 303
 Bogdan, Eugenia, 274
 Bogdan, Ioan, 5—35, 37, 38—53, 55—63, 65—76, 85—91, 99, 128, 133—139, 141—143, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 156—160, 169, 170, 173, 177, 180, 188, 229, 230, 240, 245, 247—271, 273, 274, 276—283, 285—298, 300, 302, 303, 305—307.
 Bogdan, Ioan (Iohanu), tatăl lui Ioan Bogdan, 273—275, 286
 Bogdan, Iordan, frate cu I. Bogdan 275.
 Bogdan, Lucia—Augusta, sora lui Ioan Bogdan, 10, 273, 274, 276, 277, 283, 287
 Bogdan, Maria, bunica lui I. Bogdan, 296
 Bogdan, Maria (Marioara), născută Colțescu, soția lui I. Bogdan, 277—279, 281, 283
 Bogdan, Maria (Mariți), sora lui I. Bogdan, 10, 275, 279—283, 287, 296
 Bogdan, Ovidiu, 274, 276
 Bogdan, Radu, 278, 283
 Bogdan, Ștefan (Ștefi), fratele lui I. Bogdan, 276, 281, 283, 287, 292, 301
 Bogdan — Tulbure, Vioreca, fiica lui I. Bogdan, 7, 10, 251, 277, 278
 Bogdan, Vasile, fratele lui I. Bogdan, 275, 287
 Bogdan, Virgil, 274
 Bogdan, Vodă, 171, 175
 Bogdanov, I., 280
 Boiesin, H., 44
 Boldiș, I., 109
 Bolintineanu, Dimitrie, 290, 291
 Borkovski, V. I., 231, 236, 243, 245
 Boroianu, C., 285, 292
 Botoe, Dragomir, 368
 Boțulescu, Vlad, logofăt, 47
 Botvinnik, M. N., 96—98
 Brătulescu, Victor, 9, 190, 309
 Braun, Max, 227
 Brîncoveanu, Constantin, domn, 309, 310, 312, 322, 325
 Brückner, A., 175
 Bruyn, 318
 Bucur, Ghiță, 286
 Buhuș, Alexandru, hatman, 186
 Bulahovski, L. A., 236, 244
 Buslaev, F. I., 243
 Buzescu, M., 153
- C
- Călinescu, G., 51, 275
 Callisthenes, 95
 Calomfirescu, Radu, 224
 Calvin, Jean, 113, opera lui, 115
 Cancel, P., 49
 Candrea, I. A., 50, 248, 286
 Cantacuzin, Constantin, 187
 Cantacuzino, Ștefan, domn, 309
 Cantacuzino, Șerban, domn, 322
 Cantemir, Constantin, domn, 186
 Cantemir, Dimitrie, domn, 31, 86, 88
 Capidan, Th., 253
 Caragiale, I. L., 293
 Caragiani, I., 288, 289
 Cărăușu, Mihai, 305
 Cardaș, Gh., 280
 Cartojan, N., 45, 46, 47, 93—95, 97, 99—101, 105, 106, 204, 325, 327
 Catargiu, Nicolae Calimah, 186, 300
 Ceban, S. N., 148
 Cegăneanu, Sp., 203, 207, 217, 218
 Cerepnin, L. V., 245
 Cerniș, P. I., 233, 235, 243, 244
 Chateaudun, Lambert le Tort de, 93
 Chelaru, Valentin Gr., 9, 16, 247
 Chiril, Vlădică al Ierusalimului, 123
 Chiriță, Dumitrachi, mare postelnic, 353
 Chițimia, I. C., 9, 16, 37, 46, 47, 93, 94, 96—101, 170, 305
 Chițu, Gh., 250
 Chmielecki, Ștefan, 185
 Ciaghîșeva, V. I., 233
 Cigala, Matei, cronograful lui, 326
 Cîmpina, Barbu, 163
 Cîntărețul, Roman, cuvios, 210
 Ciobanu, Ștefan, 45, 105, 106, 148
 Cipariu, Timotei, 133, 138, fragmentul lui, 147
 Clain, Micu, 26
 Colan, Ion, 9, 16, 273
 Coșca, G., 118
 Conduratu, G. C., 159, 161, 162
 Contandin, mare postelnic și ispravnic, 369
 Constantinescu-Iași, Petre, 5, 9, 16, 25, 31, 247
 Constantinescu, Miron, 275
 Consta (azi Contescu) familie din satul Lipia — Buzău, 367
 Coresi, Diaconul, 47, 105, 112, 127, 128, 357, 358, Cazania I-a a diaconului, 105—107, 109, 112, 120, 124—126, 128, 130, Tetraevanghelul lui, 357
 Corobeinicov, Trifon, 46
 Coșbuc, Gheorghe, 51, 53, 251, 265—278, 279
 Costăchel, Valeria, 9, 16, 35, 55, 262
 Costăchescu, M., 170, 171, 180, 188
 Costescu, D., 250
 Costin, Miron, 44, 96, 100, 170, 171, 172, 180, 227
 Costin, Nicolae, 180, 223
 Cotelerius, Nomocanonul lui, 144
 Courtenay, Baudouin de, 247
 Cozianul, Mardarie, ieromonah, 49, 141, 148, 155, Lexiconul lui, 148—151, 153, 155, 156, 158

Crăciun, Gligorcea, vornic, 182
 Crăciun, Ioachim, 112
 Crețu, Antim, egumen, 323
 Crețu, Grigore, 49, 141, 147—149, 151, 153
 Crețulescu, 267
 Crimca, Anastasie, mitropolit, 173, 190
 Crimcoviți, Anastasie, 47
 Cristea, popă, 362
 Culiănu, Nicolae, rector, 297
 Cuza, Al. I., legea lui, 288
 Czański, Stanisław, 172
 Czermiczyński, Pavel, 182
 Czolhański, nobil polon, 171

D

Dăianu, E., 105
 Dan al II-lea, domn, 228
 Dan, D., 213
 Dan, vistiernic, 187
 Dan, Mihail, 37, 264, 268, 280, 285, 286
 Dan, Pavel, 275
 Daňhelka, J., 123
 Daničić, editor sîrb, 135, 136
 Daniil, călătoria egumenului, 235, 242
 Daniil, mitropolit, 219
 Danilo, Sbornicul lui, 135, 139
 Danovici, Pătrașco, logofăt, 326
 Darius, împărat persan, 95, 96, 100
 Daškević, N. I., 86
 Davidovici, Mstislav, cneaz, 238
 Del Chiaro, secretarul lui Constantin Brin-
 coveanu, 309
 Demény, L., 47
 Densușanu, Aron, 50, 249, 257, 288—291
 Densușeanu, Ovidiu, 42, 50, 53, 71
 Despot, Vodă, 172, 173
 Deszö, László, 109, 110, 120, 125, 127, 130
 Diamant, clucer în Moldova, 186
 Diez, Fr., 261
 Dima, Gh., 10
 Dima, Pantelimon, 293
 Dimitrescu-Iași, Constantin, 288, 289, 295,
 297, 299, 303
 Dinekov, Petăr, 43, 198
 Djamo-Diaconiță, Lucia, 11, 16, 42, 65, 285
 Delerescu, N., 179
 Dobrescu, N., 279
 Dobrovský, Josef, 8
 Dolgov, S. O., 46
 Done, Maria, 274
 Dorotei al Monembaziei, cronograful lui, 326
 Dosoștei, mitropolit, 180
 Drăganu, N., 106, 130
 Drăghici din Mănicești, 362
 Drăgoi, Sabin, 225
 Dragomir, mare clucer, 369
 Dragomir, Silviu, 71, 74
 Drimba, Ovidiu, 105
 Drimba, Vladimir, 105
 Drohoiovski, Toma, referendar, 183
 Drożyński, sol polon, 172

Duca, Constantin, domn, 186
 Dučić, N., 77, 78, 209,
 Dujčev, Iv., 43, 200, 214, 218
 Dusso, D., 364
 Dzendzelivski, I. O., 237

E

Ebendorfer, Thomas, 159, 162, 165, 167
 Ebersolt, J., 211, 214, 215, 217, 218
 Efimov, A. I., 235, 242—244
 Eftimic, patriarh, 197, 198, 200, 202, 219,
 cronica lui, 44, 45, 47, 128
 Eminescu, M., 228
 Enghel, J. Ch., 159
 Estopașan, Sebastian Cirac, 77
 Eufrosin, grămatic rus, 45, manuscrisul lui,
 231—242, 245

F

Farcaș, cneaz, 262, 263
 Fecioru, Dumitru, 9, 16, 133, 137
 Fericeanu, Iosephus, 293
 Filin, F. P., 239
 Filip, popă, 43
 Filipașcu, Al., 126
 Firușah, împărat, 100
 Flavius, Iosephus, 327
 Flor, popă, 326, 330
 Forró, Miclăuș, 127
 Fortunatov, F. F., 18, 23, 247, 270
 France, Anatol, 141
 Francudi, E., 142
 Fraknoi, W., 160, 161
 Franko, I., 118
 Frederic al III-lea de Habsburg, împărat,
 161
 Frollo, G. L., 50

G

Gadolina, M. A., 235, 243
 Gaevski, E. E., Ștefan, 95
 Gălăbov, Iv., 239
 Gaster, Moses, 248, 263
 Gavriil, logofăt, 177
 Gavril, de la Neamț, 210
 Gavrilă, mitropolitul Tirnovului, 364
 Gennep, Van, 227
 Georgescu, Elena, 10, 11, 16
 Georgiev, Vl., 239
 Gerovski, G., 107, 108, 110, 124—127, 130
 Giurescu, C. C., 5, 60, 62, 73, 177, 263, 279
 Giurescu, Dinu, 172, 177
 Girboviceanu, P., 72
 Gherov, Naiden, 357
 Ghibănescu, Gh., 56, 248, 288, 300
 Ghibu, Onisifor, 279
 Ghica, Gheorghe, domn, 186
 Gligorie, mare logofăt, 369

Glixelli, Ștefan, 93
 Glodariu, Basilius, 293
 Gobiccki, Laurențiu, secretar regal polon, 181
 Göbl, C., 48
 Goetz, profesor la Universitatea din Bon, 73
 Goga, Octavian, 12, 277
 Goga, Veturia, născută Mureșianu, 277
 Gogol, N. V., 235, 236
 Gogolewski, Stanislaw, 6, 8, 15, 16
 Golia, Ioan, mare logofăt, 47, 177
 Gombos, Ica, 109
 Grama, stolnic, 185
 Grămadă, N., 170
 Granstrem, E., 215
 Graur, Al., 25, 37
 Grecu, Al., 144
 Grekov, B. D., 245
 Griboedov, 236
 Grinkova, N. P., 233
 Grot, K., 85, 89

H

Hamartolos, G., cronica lui, 239
 Haret, Spiru, ministru al Instrucțiunii, 70, 288, 305
 Hasdeu, Alexandru, 87, 90
 Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 5, 9, 18, 25—27, 31, 32, 37, 41, 66, 67, 85—89, 91, 133, 138, 141, 149, 150, 152, 153, 170, 172, 173, 177, 178, 180, 188, 223, 228, 247—260, 262—267, 269—271, 279, 281, 305, 358, 362, 364
 Hasdeu, Iulia, 252, 266
 Hąnski, Stanislaw, 187
 Heltai, Gaspar, calvin, 105—107, 128, 131
 Henry, P., 8, 328
 Hilandar, Isaia de la, 219
 Hodoș, Alexandru (Ion Gorun), 143, 287
 Hodoș, Nerva, 47, 105
 Horálek, K., 83
 Hrabr, călugăr, 47, 135
 Hrinčenko, B. D., 245
 Hrisostomul, Ioan, părinte bisericesc, 123
 Hrizea, mare vornic, 369
 Hubay, Ilona, 166
 Huet, Pierre Daniel, 93
 Hurezeanu, D., 5
 Hurmuzaki, Euxodiu, 169
 Hus, Jan, 118, 119
 Huszty, Toma, predicator, husit, 126

I

Iakubinski, L. P., 244
 Iancu de Hunedoara, 225
 Iancu Sasul, domn, 172, 173, 178
 Ianov, Ioan, 289, 300
 Iaroslav, cneaz, 90
 Iaschke, I. B., 118

Iațimirski, Al. I., 18, 23, 48, 58, 79, 189, 190, 203, 205, 229, 261
 Iavorski, 123
 Ignatievici, Alexandr, posadnic, 231
 Ilarion, mitropolitul Kievului, 231
 Ilasievici, Ipolit, 293
 Ilčev, St., 239
 Iliș, domn, 171
 Ilovaiski, D. I., 89—91
 Ioan, cneaz, 262, 263
 Ioan, Alexandru, țar, 133
 Ioan, Alexandru, tetraevanghelia lui, 215
 Ioan Gură de Aur, autor clasic, 116, 117, 122, 123, 134, 137, predicile lui, 200
 Ioan Srațimir, țar bulgar, 219
 Ioan Vodă cel Viteaz, domn, 177, 179—181
 Ionescu, Dimitrie Gh., 367
 Ionescu, Gion, 255, 260, 289
 Ionescu, Nicolae, profesor, 67, 259, 288, 297, 299
 Ionescu-Nișcov, Traian, 241
 Ionescu, Thoma, 154, 155
 Iordan, Iorgu, 262
 Iorga, Nicolae, 5, 18, 19, 23—25, 31, 37, 40, 41, 49—51, 53, 56, 62, 66, 70, 105, 106, 133, 161, 171, 172, 204, 209, 213, 216, 224, 248, 251, 259, 261, 276—280, 286, 287, 303, 309
 Iosif, Ștefan, tatăl lui Șt. O. Iosif, 12, 287
 Iosif, Șt. O., 10, 12, 279, 287
 Iosifu, Stephanus, rector, 293
 Iovanyi, S., 128
 Ipatie, cronica lui, 85
 Istrin, V., 95
 Iuffu, Zlatca, 9, 14, 16, 135, 189
 Iufu, Ioan, 135, 189, 190, 196, 199—202, 210
 Iurie, Evanghelia lui, 242
 Iurodivii, Andrei, viața lui, 239, 242
 Ivan Vasilievici, mare cneaz, 230, 240, 242
 Ivănescu, G., 127
 Ivanov, Iordan, 197, 198, 200
 Ivanov, Valeri, V., 231—233, 243
 Ivireanul, Antim, mitropolit, 310, 312, 325, un cronograf atribuit lui, 309, 310, 329, 331
 Izykowski, Mikolaj, 186

J

Jagič Vatroslav, 17, 18, 23, 32, 43, 47, 49, 53, 67, 74, 98, 99, 101, 110, 130, 135, 247, 250, 251—253, 258, 263—266, 268, 270, 271, 279, 292
 Jireček, C., 18, 23, 68, 69, 74, 258, 261, 279
 Judaci, Philonis, 327
 Jukovski, 244

L

Lacki, 172
 Lambrior, Alexandru, 248, 288

Lăpușeanu, Alexandru, domn, 171, 175, 179—181, 224
 Lăpușeanu, Bogdan, domn, 179, 182
 Laszlo, Magdalena, 156, 228
 Lăudat, I. D., 106
 Laurian, A. D., 265
 Laurian, August Treboniu, 26, 265
 Lavrov, P. A., 219
 Lazăr, prinț sîrb, 78
 Lăzărescu, Emil, 48, 199, 203, 204, 218, 219
 Lazarević, Ștefan, 47
 Lecca, C., pictor, 293
 Lecejewskij, Dr, 264
 Lecyewski, 268
 Leger, L., 247, 250
 Lehr-Splawiński, T., 6, 8, 176
 Leon, arhiepiscop italian, 95
 Leonardescu, C., profesor, 266, 288, 289
 Leoveanu, Toma, 11, 16
 Lepădat, logofăt, 369
 Lepădatu de la Brașov, 291
 Lermontov, M. I., 236
 Liebenfels, Walter Felicetti, 325
 Lihaciov, D. S., 6
 Linničenco, I. A., 88, 89, 91
 Liņa, Elena, 9, 16, 169, 177
 Lisicenko, L., 231
 Lomtev, T. P., 239, 244
 Losky, Vladimir, 325
 Lubomirski, St., 186, 187
 Lucaci de la Putna, scolaric, 144, 145
 Lučkaj, Mihail, 234
 Lukarević, Jacob, istoric raguzan (1551—1615), 78
 Lukasić, St., 170
 Lupaș, Ion, 17, 20, 23, 34, 37, 58, 62, 69, 118, 247, 256, 258, 261, 280, 286, 292
 Luria, I. S., 45, 96, 97, 159, 165, 229, 239, 245
 Lytwoy, cneaz, 262, 263

M

Macarie, patriarh, 43—45, cronica lui, 43—45, 47, 48, tipăriturile lui, 357, 361, 365
 Maciu, V., 37
 Mackensen, August, feldmareșal, 73
 Macrea, D., 32, 37, 247, 248, 285
 Magoun, Fr. P., 45
 Mahomed al II-lea, sultan, 160, 162, 165, 167
 Maior, Petru, 26
 Maioreșcu, Titu, 12, 48, 50, 69, 249, 250, 252, 253, 265—267, 291
 Malcoci Pașa, 228
 Malinowski, Lucian, 268
 Małeckii, M., 82
 Manasses, Constantin, cronica bizantină a lui 7, 39, 42—45, 48, 53, 215, 259, 271
 Manguica, S., 98

Maniu, V., 67
 Manuel, Paleologul, 43
 Marcea, postelnic, 205, 211
 Mares, František Vaclav, 6, 8, 9, 13—16
 Marian, Liviu, 249, 250
 Marian, Simion Fl., 248, 305—307.
 Marienescu, At., 51
 Martel, A., 142
 Martin V, papă, 79
 Maslov, J. S., 83
 Maspero, G., 319
 Massim, 26
 Matevici, Lev, 326
 Matei Basarab, voievod, 173, 187, 255, 322, 364, 367, 368
 Matei Corvin, rege ungar, 160—167, 229, 230, 237, 240
 Maxim, Josephus, 293
 Mayer, Paul, 95
 Măzăreanu, Vartolomei, 44
 Mehedinți, S., 73
 Melanhton, Filip, opera lui, 115
 Melchisedec, episcop, 46
 Meliusz, Peter Juhasz, diacon calvin, 106, 109, 130
 Mercati, G., 163, 165, 167
 Meșotă, Ioan, 287
 Migne, Patrologia lui, 136
 Mihai Logofătul, 148, 153, 155, lexicon slavo-român a lui, 148, 149, 151—153, 155
 Mihail, diacon, 47
 Mihail, Paul, 9, 16
 Mihai Viteazul, domn, 19, 24, 55, 173, 186, 187, 224, 227, 228, istoria lui, 39, 171, patru documente de la, 40, 60
 Mihailă, Gheorghe, 9, 11, 16, 37, 90, 252, 264, 265, 285
 Mihnea Voievod, 369
 Mijatović, Čed., 78
 Miklosich, Franz, 49, 53, 218, 252, 263—265, Lexiconul lui, 44, 45, 53, 247
 Miletici, Ljubomir, 18—20, 23, 24, 83, 95, 275
 Millet, Gabriel, 218, 328
 Milutin, Ștefan, 40
 Minissi, Nullo, 6, 11, 15, 16
 Mircea cel Bătrîn, Hrisov al lui, 40
 Mircea Ciobanul, domn, 362
 Mircea, Ion-Radu, 135, 136, 139, 203, 204, 211, 220
 Mircev, Kiril, 6, 44, 198
 Mîrșev, Vladu, 369
 Misail, egumen la mănăstirea Bistrița, 365
 Modrussa, Nicolae de, legat papal, 163, 164, 167
 Mohov, N. A., 86
 Moldovan, I. I., 147, 148
 Momolo, Ecaterina, 293
 Movilă, Constantin, domn, 173, 177, 188
 Movilă, Elisabeta, 185
 Movilă, Ieremia, domn, 171—173, 177—179, 181—185

Movilă, Margareta, 185
 Movilă, Moise, domn, 186
 Movilă, Simion, domn, 173, 177, 182—184,
 187
 Moxa, Mihail, 43, cronica lui, 259
 Müller, H. E., 95
 Munteanu, Ecaterina, vară cu I. Bogdan,
 296
 Munteanu, Ioan, 274
 Munteanu, Ioan, unchi, 273, 303
 Munteanu, Iordache «sau nenea Dache»,
 293
 Munteanu, Vasile, 295
 Mureșanu, Andrei, 290, 291
 Mureșianu, Andrei, 10, 277
 Murnu, G., 50, 278

N

Nagy, Iván, 162
 Nastasi, Lazarus, 293
 Năsturel-Herescu, premiu, 67
 Naumov, E. P., 79
 Neagoe Basarab, voievod, 100, 211, evan-
 gheliera lui, 213, Invățaturile lui, 39,
 72, 128, 197, 224
 Neculce, cronica lui, 70
 Negruzzi, Iacob, C., 249, 250, 254, 278,
 280, 289
 Nersessian, S. Sirarpe Der, 211, 214, 217
 Netea, Vasile, 275
 Nicodim de la Tismana, 9, 77—79, 204,
 219, 220
 Nicodim, Tetraevanghelul popii, 203, 204,
 210, 211, 214, 215, 218, 221
 Nicolescu, Corina, 9, 16, 211
 Niedzwiedzki, W., 175
 Nifont, Viața lui, 243
 Nikitin, Afanasie, 231, 236, 240, 242, 244
 Nimciuk, 154
 Nitsch, Kazimierz, 176
 Notaras, Hrisant, patriarh grec, 309
 Novaković, Stojan, 96—99, 101
 Nyáry, Albert, B., 162

O

Obnorski, S. P., 232, 245
 Octavian, August, împărat, 329
 Odobescu, Alexandru, 46, 224, 252
 Ogarkov, Mihail, 46
 Olteanu, Pandelescu, 9, 16, 99, 105, 106, 112,
 127, 229—241, 244, 246
 Onciul, D., 31, 34, 41, 70, 71, 257, 259,
 278, 279
 Onițiu, Virgil, 282
 Oprea, prieten cu I. Bogdan, 301
 Orskov, locotenent bulgar, 73
 Orzechowski, nobil polon, 171, 172
 Ostromir, Evanghelia lui, 242
 Ostrogski, Janusz, castelan, 185
 Ouspensky, Leonid, 325

Ovessa, I., 294
 Ozerov, 236

P

Paisie, 197
 Panaitescu, P. P., 9, 16, 18, 21, 25, 29, 30,
 33, 37, 40, 41, 44, 45, 48, 56, 58—60,
 62, 67, 69, 70, 85, 86, 88, 99, 100, 105,
 106, 121, 125, 136, 137, 144, 146, 170—
 173, 177, 178, 180—184, 186—189, 196,
 203, 224, 229, 230, 239—241, 246—249,
 257, 258, 261—263, 285, 362
 Pankievici, I., 107, 110, 130
 Pann, Anton, 94, 203, 207
 Papacostea, Șerban, 9, 16, 159
 Papacostea, Victor, 151, 156
 Papahagi, P., 71
 Paparelli, Gioachino, 160
 Papiu-Iliarian, 261
 Paris, Gaston, 93
 Pascu, Șt., 31, 34, 37
 Pastrnek, Fr., 264
 Pataki, I., 47
 Paul de Alep, 203
 Pauliny, E., 236
 Pavlovič, M., 83
 Peno, ctitor, 363
 Pereț, I., 144
 Petrescu, C., zugrav, 331
 Petrescu, Ghenadie, 248
 Petrică, I., 170
 Petriceicu, Ștefan, domn, 186
 Petrov, A. L., 107, 109—111, 115, 118—120,
 123, 125, 127, 130
 Petrovici, Emil, 5, 7—10, 13, 16, 17, 42,
 47, 51
 Petru II, domn, 257
 Petru Aron, domn, 171, 172
 Petru Rareș, domn, 171, 174, 175, 179, 180,
 Evanghelia lui, 47
 Petru cel Mare, țar, 89
 Petru Șchiopul, domn, 47, 172, 173, 177,
 179, 180
 Petrușevič, A., 85
 Pfister, Fr., 95, 96, 98, 100
 Philippide, Al., 50
 Piccolomini, Enea Silvio, 159, 160, 162,
 comentariile lui, 159, 162, 165
 Pirvan, papă, 362, 363
 Pirvan, Vasile, 73, 278, 279
 Piru, Al., 45, 46, 105, 106
 Piscopescu, Ecaterina, 204
 Pius al II-lea, papă, 160, 162—165, 167
 Plutarh, istoric grec, 100
 Poghirce, C., 253
 Pogor, Vasile, 289, 300
 Polejaev, 236
 Pompiliu, Miron, 249, 291
 Poni, Petre, 75
 Pop, Gh., 300
 Pop — Reteganul, Ion, 248

Popea, Ioanu, 293
 Popescu, I. D., 10
 Popescu-Spineni, Marin, 26
 Popescu-Vilcea, G., 204, 211
 Popovici-Bănăţeanu, Ion, 279
 Popovici, Dimitrie, 275
 Popovici (Popescu) Grigore, 276, 277
 Popu, Nicolaus, 293
 Porumbescu, Ciprian, 12
 Porumbu, Radu, inginer, 298
 Postnicul, Ioan (postitorul) cuvios, 210
 Potocki, J., starosteale Cameniţei, 181—187
 Povissaczei, Caspar, hatman cazac, 181
 Preda, mare spătar, 369
 Predescu, Lucian, 265
 Procopovici, Al., 112
 Przerembski, Maximilian, castelan de Sierradz, 185
 Przyłęcki, Stanislaw, 180, 188
 Patrokowski, Matei, cancelar, 185
 Ptolemeu, Filadelful, împăratul Egiptului, 321
 Puşcariu, Sextil, 47, 48, 72, 105, 106, 112, 204, 248
 Puşkin, A. S., 236, 238

R

Racoviţă, C., 170
 Radojičić, Djordje Spasojević, 6, 7, 9, 13—16, 77—79
 Radojičić, Sv., 214
 Radu, mare comis, 369
 Radu, mare vizir, 369
 Radu grămaticul, din Măniceşti, 357—360, 362—365
 Radu Mihnea, 185
 Radu Voievod, 78, 257
 Radu cel Frumos, domn, 161
 Rădulescu, Eliade, premiu, 67
 Rădulescu, Maria, 357
 Radzwill, Christoph, voievodul Wilnei, 181, 183, 187
 Radzwill, Janusz, şambelan, 186
 Răduţiu, I., 5
 Rămureanu, I., 309
 Rareş, Elena, doamnă, 224
 Râşcanu, P., 288
 Réau, L., 327
 Rilcev. K. F., 244
 Rodchievici, Lev, Stefanovici, 326
 Rolski, V., 86
 Roman, Ion, 16
 Romasy, Matei, predicator husit, 126
 Romanul, Myron, Arhiepiscop, 293
 Rosetti, Alexandru, 5, 42, 106, 248
 Rosetti, Radu, 59—61, 263
 Rosetti Rosnovan, Nicolae, 300
 Rosetti, Th., 250
 Rostislavici, Ivanko, cneaz de Birlad, 85—87, 90, diploma lui, 88, 89, 91
 Rudiński, Teodor, 172

Rumeanţev, manuscris, 229, 230, 237, 240
 Russo, Demostene, 134, 278, 312, 326
 Russ, Dr. Ludvig, 300
 Ruvarac, Il., 78
 Ružička, J., 236

S

Sacerdoţeanu, Aurelian, 248
 Saint — Cloud, Pierre de, 93
 Saltikov-Scedrin, 238
 Samurcaş, Maria, 276
 Samurcaş, Grigore, 276
 Sămureanu, 267
 Sândulescu, Al., 51
 Sapiha, Leone, cancelarul voievodului Lituaniei, 184, 185
 Saranjevič, I., 170
 Sava, arhiepiscop, 210
 Sbiera, I. G., 50, 105, 249, 250, 257, 291
 Schleicher, A., 263
 Schmettau, Rudolf, 301
 Schuchardt, Hugo, 247, 262, 263
 Seche, Mircea, 49, 141, 147
 Sedelnikov, A. D., 45, 229, 230, 241
 Sedláček, Jan, 82, 83
 Sićkel, Dr., 253, 264, 265
 Sieniawski, Nicolae, palatin de Belz, 174
 Sigismund, August, rege polon, 175
 Sigismund I, rege polon, 171, 174, 182
 Sigismund al III-lea, rege, 172, 181, 183—185, 187
 Simedrea, Tit, 204, 207
 Simeon, țar, 133
 Simeon, arhiepiscop din Novgorod, 231
 Simonescu, Dan, 47, 94, 96—101, 141
 Singiorgiu, Ioan de, 127
 Sinzianu, M., 305
 Sircu, Polihron A., 252, 256, 266—268
 Skorina, Francisc, 142
 Skupiewski, I., 41
 Slavici, Ioan, 267, 279
 Smochină, N., 146, 240, 241
 Smolițkaia, G. P., 244
 Smotrițki, gramatica lui, 151
 Sobolevski, A. I., 18, 86, 88, 89, 91, 199, 247, 252, 253, 256, 266, 268, 270
 Socol, mare stolnic, 369
 Soloviev, Serghei, 87
 Spirescu-Duro, Constanța, 276
 Sreznevski, I. I., 237, 239, 242, 243, 245
 Staicu, grămatic, 151, 155
 Staicu, lexiconul lui, 152, 153, 156, 158
 Stanciov, colonel bulgar, 73
 Stănescu, Eugen, 31, 34, 37, 44
 Stasov, Vladimir, 212, 214
 Stoianov, Manio, 357, 362
 Stoicovici, Olga, 9, 14, 16
 Stoikov, Stoiko, 6, 7, 13, 15, 16
 Stoianovič, Ljubomir, 7, 77
 Stravolca, I. G., 299
 Striedter, J., 165, 166, 229

Strimbu, Titu, 281, 301
 Stroici, Luca (Lupu), mare logofăt, 172,
 173, 177—179, 181—185
 Strungaru, Diomid, 9, 16, 49, 141
 Strykovski, M., 224, 228
 Studitul, Teodor, 201
 Sturdza, codicele lui, 150, 151, 156
 Sturdza, Dimitrie A., 40, 49, 55, 60, 65,
 68, 105, 248, 250, 254, 255, 258, 265,
 271, 278
 Suhopan, Vladimir, episcop, 300
 Surdaster, Ioan, predicator husit, 126
 Svane, G., 84
 Svirin, A. N., 218
 Szegeoly, Albert, magistru, 126
 Szymkowicz, 172

Ș

Șahmatov, A. A., 234, 235, 243
 Șăineanu, Lazăr, 33, 248, 252, 263
 Șanski, N. M., 243
 Șcepkin, V. N., 134
 Șcepkina, M. V., 211, 212, 214, 215, 220
 Șerban, Constantin, domn, 322
 Șerbănescu, N., 115
 Șincai, Gh., 26
 Șirokova, A. G., 236
 Ștefan cel Mare, domn, 44, 48, 220, 224,
 225, 227, 228, 271, cancelaria lui, 27, 172,
 cîntecul ucrainean a lui, 223, 224, 226,
 228, documentele lui, 29, 33, 40, 41, 42,
 75, 180, 261, 263, 305, 306, domnia lui,
 19, 24, evanghelia lui, 47, monumentele
 lui, 212, 249
 Ștefan, Gheorghe, domn, 186
 Ștefan Răzvan, domn, 173, 181
 Ștefănescu — Delavrancea, Barbu, 50, 51,
 53, 278
 Ștefănescu, I. D., 328
 Ștefănescu, Iulian, 312
 Ștefănescu, Margareta, 42, 44
 Ștefăniță, domn, 171, 180
 Ștefulescu, Al., 203, 204, 206, 207, 248
 Ștrepel, G., 309, 330

Ș

Ștefanić, V., 6
 Ștole, J., 236
 Štrekelj, Dr, 264
 Šufflay, M., 77

T

Tafrali, O., 41, 72
 Tanoviceanu, I., 41
 Tărcăilă, Voicu, 368
 Teodorescu, G. Dem., 226, 227, 248
 Teodorov-Balan, A., 236
 Teodosie de Tîrnovo, 200

Teofilact, vlădică al Bulgariei, 123, 205,
 219
 Teologul, Grigore, autor clasic, 134
 Teršaković, 228
 Theoharidu, G. I., 79
 Tocilescu, G. Gr., 47, 67, 72, 203, 207,
 248, 249, 254, 255, 257, 259, 267, 279, 291
 Tolstoi, A. K., 238
 Tolstoi, N. I., 6
 Tommasi, sol venețian, 161
 Tomșa, Ștefan, domn, 185
 Torouțiu, I. E., 87, 256, 280, 289
 Traian, împărat roman, 7
 Trifonov, I., 44
 Trubaciov, O. N., 239
 Tufăscu, 326
 Tulbure, Gheorghe, 251, 277, 278, 280
 Turdeanu, Emil, 48, 78, 135, 199, 200, 204,
 210, 211, 219
 Tvorogov, D. V., 96, 97
 Tyniecki, Jerzy, secretar cancelarie, 186

Ț

Țamblac, Grigorie, 9, 77, 79
 Țițeica, 278
 Țonev, B., 197, 198

U

Urbańczyk, S., 176, 177
 Ureche, Grigore, 45, 170, 171, 180, vechile
 cronice moldovenești pînă la, 69, 134, 258
 Urechia, V. A., 65
 Uric, Gavril, 135, 199, 201, 210, 211,
 tetraevanghelul lui, 201, 205, 210, 220
 Uroš III Ștefan, rege sîrb (1321—1331),
 78, 79
 Ursachi, Gheorghe, vistiernic, 186
 Ursu, I., 170

V

Vaillant, André, 6
 Valerius, Ilius, 95
 Valaori, Iuliu, 71
 Vărban, 363
 Vartici, balada lui, 224
 Variticovici, Toderașco, pîrcălab, 183
 Vasile cel Mare, cuvinte pustnicești de, 201
 Vasile, Lupu, domn, 100, 186
 Vasile, mare ban, 369
 Vasilie din Tîrnovo, cromonah, 362, 363
 Vasilie cel Mare, autor clasic, pîrinte al
 bisericii ortodoxe, 120, 122, 134
 Vasilievski, Ivan, kneaz, 230, 256
 Vasmer, M., 237—240
 Vătășianu, Virgil, 204, 211, 216
 Velicicovski, Paisie, 190
 Velichi, Constantin, N., 9, 16, 25, 247
 Venelin, Iurie, 257, 261
 Veselovski, A. N., 74, 95, 247, 264

Viciu, Al., 225
 Virgouroux, F., 317
 Vintilă, clucer, 187
 Virgolici, Ștefan, 288, 289
 Virtosu, Em., 41, 257, 262, 263
 Vișenski, Ivan, 118, 124
 Vizanti, Andrei, 288, 299
 Vlad Țepeș, domn, 45, 46, 99, 159—164,
 166, 167, 228, 230, povestiri slave despre,
 9, 49, 159, 160, 164—167, 229—246
 Vladimirescu, Tudor, 11
 Vladimirkó, cneaz, 90
 Vladislav, I, domn, 219, documentul de la,
 203, 219
 Vladislav-Vlaicu I, domn, 78
 Vladislav al II-lea Jagellon, rege polon, 79
 Vlăhuță, Al., 250, 280
 Vlaicu, Arsenie, 282
 Vlaicu, mare logofăt, 362
 Vlastares, Matei, 49, Sintagma lui, 143
 Voinescu, Teodora, 48, 204, 207, 216
 Vorobchievici, Ipolit, 190
 Vostokov, A. N., 257
 Vrabie, Emil, 9, 16, 46, 229
 Vraciu, Ariton, 9, 16, 83
 Vucina, mare paharnic, 369
 Vulcan, Iosif, 276

W

Wald, Lucia, 25, 37
 Wallis Budge, E. A., 95
 Wawrin, Jehan de, 225, 227
 Weigand, Gustav, 276, 279, 283
 Wetzman, Kurt, 212

Wendel, François, 115
 Wiert, 281
 Władko, Stanislaw, voievod de Belz, 183
 Wójeicki, cronică moldo-polonă tipărită de,
 26, 258

X

Xenopol, A. D., 5, 31, 34, 67, 69, 71, 87,
 88, 91, 175, 248—250, 256, 257, 259,
 280, 288, 289, 291, 303

Z

Zabelin, I., 46
 Zabłudov, cazania de la, 112
 Zachel, Iulius, 95
 Zaimov, I., 239
 Zamfirescu, Dan, 9, 16, 107, 128, 133, 137,
 285
 Zamfirescu, Duiliu, 278
 Zamojska, Ecaterina, 186
 Zamojski, Jan, 172, 173, 181—185, 187
 Zamojski, Marcin, tezaurarul Poloniei, 186
 Zamojski, Stanislaw, staroste de Szarograd,
 185
 Zamojski, Toma, 185, 187
 Zapolya, Jan II, voievodul Transilvaniei, 127
 Zizanie, Lavrenti, 142, 153
 Zebrzydowski, Nicolae, mareșalul coroanei
 Poloniei, 182
 Zólkiewski, Stanislaw, 181, 183
 Zora, slugerul, 185

CUPRINSUL

I. MOȘTENIREA ȘTIINȚIFICĂ A LUI IOAN BOGDAN

Sesiunea festivă « Ioan Bogdan și istoria culturii românești » (București—Brașov, 8—10 decembrie 1964)	5
Acad. Emil Petrovici, Locul lui Ioan Bogdan în știința românească.....	17
Acad. P. Constantinescu-Iași și Constantin N. Velichi, Ioan Bogdan — istoric.....	25
G. Mihăilă, Moștenirea filologică și lingvistică a lui Ioan Bogdan.....	37
Valeria Costăchel, Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești	55
Lucia Djamo-Diaconișă, Activitatea lui Ioan Bogdan în cadrul Academiei Române.....	65

II. STUDII ȘI COMUNICĂRI

Acad. Djordja Sp. Radojić (Novi-Sad), «Bulgaralbanitoblahos» și «Serbalbanitobulgaroblahos», două caracteristici etnice ale sud-estului european în sec. al XIV-lea și al XV-lea. Nicodim de la Tismana și Grigore Țamblac.....	77
Josef Kurz (Praga), Cîteva observații asupra balcanismelor în limba slavă veche.....	81
P. P. Panăutescu, Din nou despre Diploma birlădeană din 1134	85
I. C. Chișimia, Romane populare românești pătrunse prin filieră slavă: Alexandria....	93
Pandela Olteanu, «Postilla de Neagovo» în lumina Cazaniei I-a a Diaconului Coresi (cca. 1564)	105
Dumitru Fecioru și Dan Zamfirescu, Literatura bizantină și slavă în vechea cultură românească.	133
Diomid Strungaru, Începuturile lexicografiei române	141
Șerban Papacostea, Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș	159
Elena Lința, Documente în limba polonă emise de cancelariile domnilor români (sec. al XVI-lea și al XVII-lea)	169
Zlataca Iuffu, Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul mănăstirii Dragomirna....	189
Ion-Radu Mircea, Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească: Tetraevanghelul popei Nicodim (1404—1405)	203

III. DISCUȚII

A. Balotă, În legătură cu istoricitatea epicii orale românești și cîntecul « ucrainean » al lui Ștefan Vodă.....	223
Emil Vrăbie, Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș.....	229

IV. TEXTE ȘI DOCUMENTE

Valentin Gr. Chelaru, Ioan Bogdan și școala istorico-filologică a lui B. P. Hasdeu. Pe marginea unor documente inedite	247
Ion Colan (Brașov), Cîteva date despre familia lui Ioan Bogdan. Pe marginea unor scrisori și documente inedite	273

<i>C. Boroianu</i> , Date noi cu privire la viața și activitatea lui Ioan Bogdan. Perioada 1864 — martie 1886	285
<i>Mihai Cărdușu</i> (Suceava), Din legăturile lui Ioan Bogdan cu S. Fl. Marian. Scrisori inedite	305
<i>G. Ștrempel</i> , Un cronograf ilustrat, atribuit mitropolitului Antim Ivireanul.....	309
<i>Maria Rădulescu</i> , Un manuscris slavonesc al lui Radu din Mănăcești.....	357
<i>Dimitrie Gh. Ionescu</i> , Un pergament slavon din prima jumătate a secolului al XVII-lea	367
Indice	371

СОДЕРЖАНИЕ

I. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ ИОАНА БОГДАНА

Юбилейная сессия «Иоан Богдан и история румынской культуры» Бухарест — Брашов, 8—10 декабря 1964 г.)!.....	5
<i>Акад. Эмиль Петрович</i> , Место Иоана Богдана в румынской науке.....	17
<i>Акад. П. Константинеску-Яшь и Константин Н. Велики</i> , Иоан Богдан — историк..	25
<i>Г. Михаил</i> , Филологическое и лингвистическое наследство Иоана Богдана.....	37
<i>Валерия Костаке</i> , Вклад Иоана Богдана в изучение средневековых румынских институтов	55
<i>Лючия Джамо-Диаконицэ</i> , Деятельность Иоана Богдана в Румынской Академии..	65

II. ЭТЮДЫ И СООБЩЕНИЯ

<i>Акад. Джордже Сп. Радоичич</i> (Нови-Сад), «Bulgaralbanitoblahos» и «Serbalbanitobulgaroblahos» — две этнические характеристики юго-восточной Европы в XIV—XV вв. Никодим Тисманский и Григорий Цамблак	77
<i>Й. Кури</i> (Прага), Заметки о балканизмах старославянского языка	81
<i>П. П. Панашеску</i> , Еще раз о Берладской грамоте 1134 г.....	85
<i>И. К. Кицимия</i> , Народные романы, проникающие к румынам через посредство славян: Александрия	93
<i>Панделе Олтяну</i> , «Няговская постилла» в свете первого Учительного евангелия Кореси (около 1564 года)	105
<i>Думитру Фечору и Дан Замфиреску</i> , Византийская и славянская литература в древней румынской культуре	133
<i>Диомид Струнгару</i> , Зачатки румынской лексикографии	141
<i>Шербан Папакостя</i> , К вопросу о происхождении и распространении письменных повестей о деяниях Влада Цепеша.....	159
<i>Елена Линца</i> , Документы канцелярии румынских господарей польской редакции (XVI—XVII вв.)	169
<i>Златка Юффу</i> , Славянские рукописи библиотеки и музея монастыря Драгомирна..	189
<i>Ион-Раду Мирча</i> , Древнейшая рукопись с миниатюрами Валахии: Четвероевангелие попа Никодима (1404—1405).....	203

III. ДИСКУССИИ

<i>А. Балотэ</i> , К вопросу об историзме румынского народного эпоса и «украинская» песня о Стефане Воеводе	223
<i>Эмиль Врание</i> , Язык славянских повестей о Дракуле	229

IV. ТЕКСТЫ И ДОКУМЕНТЫ

<i>Валентин Гр. Келару</i> , Иоан Богдан и историко-филологическая школа Б. П. Хашдеу. По неизданным документам	247
<i>Ион Колан</i> (Брашов), Несколько данных о семье Иоана Богдана. По данным неизданных писем и документов.....	273

<i>К. Борояну</i> , Новые данные о жизни и деятельности Иоана Богдана. Период с 1864 г. по март 1886 г.	285
<i>Михай Караушу</i> (Сучава), Связи Иоана Богдана с С. Фл. Марианом. Неизданные письма.	305
<i>Г. Штремпель</i> , Один иллюстрированный хронограф, приписываемый митрополиту Антиму Ивирянул.	309
<i>Мария Радулеску</i> , Одна славянская рукопись, написанная Раду из Маничешть.	357
<i>Димитрие Г. Ионеску</i> , Одна славянская пергаменная грамота первой половины XVII века.	367
Указатель.	371

SOMMAIRE

I. L'HÉRITAGE SCIENTIFIQUE DE IOAN BOGDAN

La session solennelle « Ioan Bogdan et l'histoire de la culture roumaine » (Bucarest — Braşov, le 8—10 décembre 1964)	5
<i>Émile Petrovici</i> , de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Ioan Bogdan. Sa place dans la science roumaine.	17
<i>P. Constantinescu-Iaşi</i> , de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, et <i>Constantin N. Velichi</i> , Ioan Bogdan—historien.	25
<i>G. Mihăilă</i> , L'héritage philologique et linguistique de Ioan Bogdan.	37
<i>Valeria Costăchel</i> , La contribution de Ioan Bogdan à l'étude des institutions médiévales roumaines.	55
<i>Lucia Djambo-Diaconişă</i> , L'activité de Ioan Bogdan en tant que membre de l'Académie Roumaine.	65

II. ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

<i>Djordje Sp. Radojičić</i> , de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts (Novi-Sad) « Bulgaralbanitoblahos » et « Serbalbanitobulgaroblahos » — deux caractéristiques ethniques du sud-est européen du XIV-e et XV-e siècles. Nicodim de Tismana et Grégoire Cambлак.	77
<i>Josef Kurz</i> (Prague), Quelques remarques sur les balkanismes en vieux-slave.	81
<i>P. P. Panaitesco</i> , Une fois de plus autour du diplôme de Birlad de 1134.	85
<i>I. C. Chişimia</i> , Romans populaires entrés dans la littérature roumaine par l'intermédiaire du slavon: Histoire d'Alexandre le Grand.	93
<i>Pandele Olteanu</i> , « La postille de Neagovo » à la lumière de la « I-ère Cazania » du Diacre Coresi (environ 1564).	105
<i>Dumiru Fecioru</i> et <i>Dan Zamfirescu</i> , La littérature byzantine et slave dans l'ancienne culture roumaine.	133
<i>Diomid Strungaru</i> , Les débuts de la lexicographie roumaine.	141
<i>Şerban Papacostea</i> , Considérations sur la genèse et la diffusion des récits écrits sur les exploits de Vlad l'Empaleur.	159
<i>Elena Linţa</i> , Documents en polonais émanant de la chancellerie des princes roumains (XVI-ème—XVII-ème s.).	169
<i>Zlatica Iuffu</i> , Les manuscrits slaves de la bibliothèque et du musée du couvent de Dragomirna.	189
<i>Ion-Radu Mircea</i> , Le plus ancien manuscrit enluminé de Valachie: le Tétraévangile du pape Nicodème (1404—1405).	203

III. DISCUSSIONS

<i>A. Balotă</i> , Autour de l'historicité de l'épique orale roumaine et le chant « ukrainien » de Stephan Vodă	223
<i>Émile Vrabie</i> , La langue des récits slaves sur Vlad l'Empaleur.....	229

IV. TEXTES ET DOCUMENTS

<i>Valentin Gr. Chelaru</i> , Ioan Bogdan et l'école historico-philologique de B. P. Hasdeu. En marge de quelques documents inédits.....	247
<i>Ion Colan</i> (Braşov), Quelques détails concernant la famille de Ioan Bogdan. Autour de quelques lettres et documents inédits.	273
<i>C. Boroianu</i> , Nouvelles informations concernant la vie et l'activité de Ioan Bogdan. La période de 1864 à 1886	285
<i>Mihai Cărduşu</i> (Suceava), Les relations entre Ioan Bogdan et S. Fl. Marian. Lettres inédites	305
<i>G. Ştrempel</i> , Un chronographe illustré, attribué au métropolitain Antim Ivireanul.....	309
<i>Maria Rădulescu</i> , Un manuscrit slave de Radu de Măniceşti.....	357
<i>Dimitrie G. Ionesco</i> , Un parchemin slave de la première moitié du XVII-ème siècle....	367
Index	371

ROMANOSLAVICA

Au apărut:

Vol. I. 1958, 292 pagini	legat, lei 18,80
II. 1958, 288 p.	epuizat
III. 1958, 356 p.	epuizat
IV. 1960, 436 p.	broșat, lei 21,00 legat lei 26,00
V. 1962 — Istorie, 294 p.	broșat, lei 11,60 legat, lei 17,90
VI. 1962 — Filologie 342 p.	broșat, lei 14,80 legat, lei 21,00
VII. 1963.— Dialectologie, 252 p.	broșat, lei 12,00 legat epuizat
VIII. 1963, 580 p.	broșat, lei 27,00 legat, — epuizat
IX. 1963, 575 p.	epuizat
X. 1964, 626 p.	epuizat
XI. 1965 — Istorie, 436 p.	broșat, lei 24,00 legat, — epuizat
XII. 1965 — Filologie, 426 p.	broșat, lei 28,00 legat, lei 32,00
XIII. 1966, 385 p.	broșat, lei 27 legat, lei 38

Volumele apărute, cu excepția volumelor II, III, IX și X pot fi comandate direct la sediul Asociației Slaviștilor din Republica Socialistă România, str. Pitar Moș nr. 7—13, raion 30 Decembrie, București.

Materialele trimise redacției se primesc numai dactilografiate, în trei exemplare.

Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Colaboratorii sînt rugați să păstreze copie de pe articolele trimise redacției.

Responsabilitatea articolelor tipărite aparține, în întregime, semnatărilor.

Redactor resp. de carte: DAN ZAMFIRESCU

Dat la cules 03.06.1966. Bun de tipar 03.11.1966.
Tiraj 520 ex. Broșate + 400 ex. legate $\frac{1}{4}$, plină. Hirtie
scris I A 70 x 100 — 80. gr, m. p, Format 70 x 100
— 16. Coll editoriale 42,96. Coll tipar 24,00 + 4 coll
planșe.

Tiparul executat sub comanda nr. 133 la Intreprinderea
Poligrafică «Arta Grafică». Calea Șerban Vodă 133.
Republica Socialistă România

